

idee

TIJDSCHRIFT VAN HET KENNISCENTRUM

Dnpp

JAARGANG 27
NUMMER 1
MAART 2006

166
democraten

Thema

GELUK: EEN KWESTIE VAN KIEZEN?

HET GEHEIM VAN DE DENEN

KEUZEVRILJHEID OF KEUZESTRESS?

GELUK OP DE POLITIEKE AGENDA?

GELUK: EEN KWESTIE VAN KIEZEN?

- 3 **Geluk als democratische vernieuwing?**, inleiding op het thema
DOOR PAULINE SCHROOYEN EN KEES VERHAAR
- 4 **'Het Zwitserleven is het recept voor een depressie'**, interview met Ruut Veenhoven
DOOR MARIANNE WILSCHUT
- 9 **Gelukkig zijn is ook niet alles**
DOOR PIETER HILHORST
- 11 **Toen was geluk heel gewoon**
DOOR RINKE ZONNEVELD
- 14 **Langs Aristoteles uitgezette sporen**
DOOR MARCEL BECKER
- 18 **Geluk: een kwestie van organiseren?**
DOOR EELKE WIELINGA
- 22 **Het geheim van de Denen**
DOOR MORTEN EGHOLM
- 25 **Ruimte voor geluk**
DOOR WOUTER-JAN OOSTEN
- 27 **De kunst van het kiezen**
DOOR ELISABETH RUIJGROK
- 30 **'Dwing mensen niet om naar jouw definitie gelukkig te zijn'**, interview met Nezos Demirel
DOOR PAULINE SCHROOYEN EN MARIANNE WILSCHUT
- 33 **Domweg gelukkig in Friesland**
DOOR LAMMERT JAMSMA
- 37 **De demystificatie van de liefde**, interview met Ad Vingerhoets
DOOR PAULINE SCHROOYEN
- 41 **Over onderwijs en het geluk**
DOOR LEO LENSSEN
- 45 **Geluk verzekerd of schijnzekerheid?**
DOOR MARTIN VAN 'T ZET

EN VERDER

- 49 **Frisse ideeën van het Kenniscentrum**
DOOR GERT VAN DIJK, FRANK VAN MIL EN MARK SANDERS

VASTE RUBRIEKEN

- 13 Jan Vis
40 Marijke Mous
48 Van Lierop

Geluk als democratische vernieuwing?

De economie staat bovenaan de politieke agenda. Ontwikkelingen als de toenemende vergrijzing, de opkomst van landen als China en India, de Oost-Europese bedreiging van onze arbeidsmarkt, de kenniseconomie maken dat er zwaar ingezet wordt op maatregelen die de concurrentiekracht en de economische groei van Nederland dienen te bevorderen. Dat is allemaal heel begrijpelijk, maar tegelijkertijd is er aanleiding om ons eens achter de oren te krabben. De bekende Britse econoom Richard Layard laat namelijk zien, dat de geweldige economische ontwikkeling van de laatste vijftig jaar niet of nauwelijks heeft geleid tot een toename van het geluk in onze samenleving. Sterker nog, in eigen land blijken de Friezen met hun achterblijvende inkomensniveau en hoge werkloosheid gelukkiger te zijn dan de gemiddelde Nederlander. Worden doel en middel op die politieke agenda niet door elkaar heen gehaald?

Met het stellen van die vraag, ontkennen we niet dat een zeker niveau van welvaart een belangrijke voorwaarde voor geluk is. De bijdrage van de bekende 'geluksprofessor' Ruut Veenhoven getuigt daar ook van. Op het gevaar af, dat we ons als seculiere politieke partij richting de catechismusvraag 'waartoe zijn we op aarde?' bewegen, heeft de redactie van Idee verschillende auteurs uitgenodigd om stil te staan bij het belang van 'geluk' als politieke opdracht. Een deel van die opdracht vertaalt zich in de noodzaak om bij de besluitvorming niet alleen naar financiële waarden te kijken, aldus Elisabeth Ruijgrok, maar ook aandacht te schenken aan bijvoorbeeld de waarde van het natuurlijk milieu. Dat is een betoog, dat goed aansluit bij het belang dat D66 aan 'groen' hecht.

Ook laten verschillende bijdragen zien, dat het van belang is dat mensen ruimte hebben om zich te ontplooiën en om een zekere controle over hun eigen bestaan te hebben. Leo Lenssen vertaalt dat richting het onderwijs (in het bijzonder de onderkant), Eelke Wielinga trekt lessen voor de werkende mens en diens arbeidsorganisatie. Nezos Demirel geeft aan, dat de politiek wel kan ondersteunen, voorbeelden voor kan houden en keuzemogelijkheden bieden – maar dat er tegelijkertijd een grens is. Je kunt mensen niet dwingen om naar een algemene norm gelukkig te zijn, zij dienen hun eigen keuzes te maken. Haar eigen levensverhaal tast in feite de grens tussen sociaal en liberaal af en is tegelijkertijd een voorbeeld hoe je een balans kunt vinden tussen de verschillende culturen waarin je bijvoorbeeld als vrouw met Turkse wortels leeft.

Voor D66 is opvallend, dat verschillende auteurs teruggrijpen op de oude Grieken. Geluk heeft, zo leren wij uit hun gezamenlijke bijdragen, te maken met de wijze van samenleven, met het functioneren in een sociaal netwerk. In haar eigen naam wortelt onze partij via de 'D' van democraten ook in dat oude gedachtegoed. Wordt het geen tijd, dat D66 zich opnieuw bezint op de vraag hoe een inzet op democratisering bij kan dragen aan een wijze van samenleven waarin 'geluk' er politiek toe doet? Het lijkt ons, dat de partij daar zelf ook gelukkiger van kan worden....

Pauline Schrooyen en Kees Verhaar, themaredacteuren

'Het Zwitserleven is het recept voor een depressie'

Als het over geluk gaat moet je bij Ruut Veenhoven zijn. Deze socioloog is hoogleraar sociale condities voor menselijk geluk aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Veenhoven beheert bovendien een wereldwijde onderzoeksdatabase waarin hij het geluk in landen bijhoudt.

DOOR MARIANNE WILSCHUT

Hoe gelukkig is Nederland?

"Redelijk gelukkig. Als je de kranten leest dan zou je denken dat hier veel leed is, maar dat valt eigenlijk best mee. Als je het gemiddelde geluk van de Nederlander in een rapportcijfer zou uitdrukken, scoren we hier een 7.6. Dat is helemaal niet zo'n slechte score. Het kan nog beter. De Denen en de Zwitsers scoren gemiddeld een 8.2."

Wat is het geheim van de Denen en Zwitsers?

"Tussen landen met kleine verschillen is het moeilijk om precies aan te geven waarom de een hoger scoort dan de ander. Tussen bijvoorbeeld Nederland en Griekenland (score 6,4) of Nederland en Tanzania (score 3,2) is het verschil makkelijker te duiden. Landen die welvarend en tolerant zijn en een goed functionerend bestuur hebben, scoren over het algemeen hoger. Je zou kunnen stellen dat ongeacht de welvaart van een land geldt: hoe democratischer een land, hoe gelukkiger de inwoners. In die zin zou je wel kunnen verklaren waarom de Zwitsers met hun referenda beter scoren. Uit Zwitsers onderzoek blijkt dat hoe sneller er in een kanton een referendum kan worden uitgeschreven, hoe gelukkiger de burgers zijn. Je zou haast denken dat dat onderzoek verzonnen is door de publiciteitsstaf van D66. Nou moet ik daar wel aan toevoegen dat ik niet denk dat de burgers van een land als Tanzania meteen gelukkiger zouden worden van een referendum. Dit geldt wel voor stabiele en redelijk welvarende landen met een hoger opgeleide bevolking. Dus als Nederland de Zwitsers op de geluksranglijst wil inhalen dan zou de invoering van het referendum een manier kunnen zijn. Dus D66, hou vol!"

Nog even terug naar geluk in algemene zin. Wat zijn de bouwstenen voor geluk?

"Als geluksonderzoeker kijk ik in zekere zin als een bioloog naar mijn onderzoeksobject. De bioloog kijkt eerst of de biotoop van het beestje geschikt is. Dan bekijkt hij de 'fitness' van het beestje, de mate waarin het gedragsrepertoire aansluit op de omgeving en dan heb je nog de toevalsfactor. Een onverwacht strenge winter kan bijvoorbeeld ingrijpend zijn. Voor het welbevinden van de mensensoort is de fysieke leefomgeving ook van belang. Op de Noordpool zul je waarschijnlijk minder gelukkige mensen vinden. Wij mensen gedijen het beste in een gematigd klimaat. De sociale leefomgeving, de sociotoop, is voor mensen echter het allerbelangrijkste. Die bestaat voor een deel uit de samenleving als geheel en de plek die je daarin inneemt. Je sociale netwerk en je plek op de sociale ladder zijn het andere deel. Uit onderzoek blijkt dat de kwaliteit van de samenleving als geheel gemiddeld gezien het meeste uitmaakt. Niet voor niets scoren de Denen een 8.2 en de Tanzanianen een 3.2. In landen die welvarend zijn, waar vrijheid is en goed bestuur, is de bevolking gelukkiger."

Zijn mensen die geloven eigenlijk gelukkiger?

"In sommige landen wel, maar in Nederland niet. Waarom dat zo is weten we nog niet precies, maar het heeft in ieder geval ook te maken met de sociale functie van kerkgenootschappen. Als je gelooft

dan betekent dat vaak dat je bij een club hoort en als er buiten de kerk niet zoveel verenigingsleven is dan ben je als kerklid in het voordeel. Het kan ook te maken hebben met financiële ondersteuning bij tegenslag. In de Verenigde Staten speelt de kerk daarbij een belangrijker rol dan in de verzorgingsstaat Nederland. Mensen hebben wel behoefte aan ethiek, maar daar heb je de kerk niet perse voor nodig. In seculiere landen is vaak een hele sterke seculiere, humanistische ethiek ontwikkeld."

En worden we gelukkig als we de loterij winnen en vervolgens gaan luieren?

"Nee, en het Zwitserleven lijkt mij ook een recept voor een depressie. Het zal veel mensen misschien verbazen, maar geluk is meer een bijverschijnsel van activiteit. We voelen ons het lekkerst als we onze vermogens optimaal gebruiken en dat doen we als we met behapbare uitdagingen worden geconfronteerd. Dat is biologisch functioneel; als je niet scherp blijft, leg je het af in de strijd om het bestaan en daarom heeft de natuur aan het scherp blijven een prettig gevoel gekoppeld."

De Britse econoom Richard Layard stelt in zijn boek 'Happiness' dat hoewel onze welvaart in de afgelopen 50 jaar is toegenomen, wij in het rijke Westen toch niet gelukkiger zijn geworden. Bent u dat met hem eens?

"Nee want wij zijn wel degelijk iets gelukkiger geworden en ik sluit niet uit dat de toegenomen welvaart daarin een rol heeft gespeeld. Ik ben het wel met hem eens dat de relatie tussen welvaart en geluk onderhevig is aan de wet van de afnemende meeropbrengst. Als je arm bent en je hebt geen schoenen dan ben je dolgelukkig als je je eerste paar kunt aanschaffen. Het volgende paar maakt al minder indruk enzovoorts. Hoe meer paar schoenen je in de kast hebt staan, hoe minder het toevoegt aan je geluksgevoel."

Zit je als overheid wel op de goede weg als je blijft streven naar economische groei?

"Voor het geluk van de burgers hoeft je dat niet te doen. Althans niet voor het geluk op korte termijn. Economische groei is echter ook van belang voor het handhaven van een machtspositie in de wereld. Als anderen teveel over ons zouden krijgen te vertellen dan zou dat op den duur afbreuk kunnen doen aan het geluk van de burgers."

Hoe kan de overheid de burgers wel gelukkig maken?

"Als je het geluk van de burgers wilt vergroten dan moet je als overheid investeren in grotere vrijheid. Zowel op economisch gebied als in de privé sfeer. Ook zou je de kiezer meer invloed moeten geven, bijvoorbeeld door een referendum en een systeem van een gekozen burgemeester. Eigenlijk moeten we het tolerante beleid waarin we sterk zijn doorzetten. Het homohuwelijk en het gedogen van koffieshops zijn daar voorbeelden van net als de acceptatie van mensen met een andere religie. Sinds Pim Fortuyn is de geest uit de fles en staan in mijn ogen dergelijke zaken onder druk. Ik vind het goed dat D66 daar tegenwicht aan blijft bieden. Sowieso vind ik dat D66 door te streven naar vrijheid en keuzevrijheid goed bezig is."

U bent erg lovend over D66, ziet u ook nog geluksbevorderende standpunten bij andere partijen?

"Rechtse en christelijke partijen hebben op zich wel een punt met hun gehamer op normen en waarden, openbare orde en veiligheid. In een fatsoenlijke samenleving voelen mensen zich gelukkiger, maar dat moet wel een tolerante samenleving zijn. Verder is economische vrijheid, een VVD-stokpaardje, wel iets dat het geluk van mensen kan vergroten omdat zij zo makkelijker hun eigen bedrijf kunnen openen. Links zoekt het geluk van mensen vooral in de verzorgingsstaat. Maar het blijkt dat inwoners van even rijke landen waar Vadertje Staat minder vrijgevig is zoals de Verenigde Staten niet ongelukkiger zijn. Ook inkomensongelijkheid blijkt niet uit te maken voor het geluk van die burgers. Waar zowel links, D66 en de VVD een goed punt hebben is het streven naar vrijheid in de privé sfeer. Als mensen zelf kunnen beslissen over abortus, euthanasie of een huwelijk met een gelijke geslachtspartner dan zijn ze gelukkiger.

Ook partijen die gelijkheid tussen mannen en vrouwen nastreven hebben een goed punt. Uit onderzoek blijkt dat zowel mannen als vrouwen gelukkiger zijn in een geëmancipeerde samenleving. Ook voor mannen geldt dat het prettig is om de keuzevrijheid te hebben tussen carrière en gezin of een combinatie van beiden."

Keuzevrijheid is dus volgens u een belangrijke voorwaarde om gelukkig te zijn. Maar worden we ook gelukkiger van de ingewikkelde vergelijking van zorgverzekeraars of energiebedrijven?

"Misschien zit niet iedereen er op te wachten, maar ik denk dat die keuzevrijheid in elk geval geen kwaad kan. Het is net als boodschappen doen in de supermarkt: als het je allemaal niet zoveel uitmaakt, pak je gewoon een product uit het rek. Ook goed, toch? Zolang je daar zelf geen problemen mee hebt. Als het je wel uitmaakt, of een product is slecht bevallen dan heb je in elk geval de mogelijkheid om voor een ander artikel te kiezen. Daarvoor hebben consumenten wel voldoende informatie nodig."

Maar blijkt juist niet uit onderzoek dat veel keuzemogelijkheden voor de consument moeilijk te verhapstukken zijn?

"U bedoelt waarschijnlijk het onderzoek van Barry Schwarz. Deze Amerikaan liet testgroepen de keuze uit een proefopstelling met meerdere soorten jam en een proefopstelling van slechts enkele soorten jam. Hieruit zou blijken dat mensen de voorkeur geven aan de proefopstelling waarin weinig keuze was. Hij heeft ook nog een zelfde soort onderzoek gedaan, maar dan met posters. Ook daaruit zou blijken dat de proefpersonen liever minder keuzemogelijkheden hadden. Ik heb zo mijn twijfels bij dat soort onderzoeken. Schwarz kijkt namelijk niet of mensen op lange termijn tevreden zijn het hun keuze. Ik kan me voorstellen dat de poster die uit de grotere set is gekozen, uiteindelijk langer blijft hangen. Bovendien gaat het in het echte leven om grotere keuzen en ik kan me niet voorstellen dat je beter af bent als je daarin maar een beperkt aantal opties hebt. Neem bijvoorbeeld de partnerkeuze. Vroeger had je in het dorp waar je vandaan kwam een beperkt aantal kandidaten. Daarvan nodigden je ouders er vaak eentje voor je uit op de thee. Tegenwoordig zijn mensen veel selectiever en proberen ze vaker verschillende partners uit. Tijdens dat proces leer je je smaak kennen. Onderzoek leert dat dit uiteindelijk tot betere huwelijken en betere seks leidt."

U bent het dus niet eens met de mensen die beweren dat gearrangeerde huwelijken uiteindelijk gelukkiger zijn?

"Soms wel, dan wennen mensen aan elkaar. Maar vaak zijn het dode huwelijken waarbij meneer in de voorkamer zit en mevrouw in de achterkamer. In sommige culturen waarbij mannen en vrouwen sowieso gescheiden levens leiden, valt daar vaak wel mee te leven. Maar in culturen zoals de onze waarbij je invoelend naast elkaar op de bank hoort te zitten, werkt het gearrangeerde huwelijk vaak niet. Goed, het systeem van vrije huwelijkskeuze leidt tot veel scheidingen. Maar dat zit ook in de aard van mensen. De evolutie heeft ons niet geprogrammeerd tot eeuwige trouw. Het idee van een huwelijk voor eeuwig is een bijverschijnsel van de agrarische samenleving toen het huwelijk een sociaal-economische basis had."

Zijn gelukkige mensen gezonder?

"Ja, chronisch ongelukkig zijn is slecht voor je gezondheid. Uit follow-up onderzoek over tientallen jaren blijkt dat gelukkige mensen langer leven. Het effect van al dan niet gelukkig zijn op de levensduur is vergelijkbaar met het effect van al dan niet roken. Dat impliceert dat je de gezondheid ook kunt bevorderen via de band van geluk. En hiermee komen we op een andere taak van de overheid die mijns inziens belangrijk is wil je het geluk van de burgers vergroten en besparen op de gezondheidszorg. Investeer in de geestelijke gezondheidszorg en geef voorlichting. Het wordt heel gewoon gevonden dat de overheid mensen informeert dat roken slecht is voor hun gezondheid en dat je na het toiletbezoek je handen moet wassen. Waarom worden mensen niet beter begeleid in het maken van levenskeuzes zoals wil ik wel of geen kinderen? Dan zou je van die Nederlandse 7.6 een 8.5 kunnen maken."

Hoe ziet u dat voor zich? Geluksmodules in het onderwijs?

"Dat hoeft niet perse. Je komt als overheid ook al een eind door te investeren in het vergaren van kennis over hoe je gelukkig kunt worden. We zijn zo al veel te weten gekomen over hoe je gezond kunt leven. Op dezelfde manier kun je onderzoeken wat voor levenswijzen het meeste geluk op leveren. Als de kennis er is dan komt het met de verspreiding ervan vanzelf goed. Er staat al een hele batterij aan lifestyle media klaar die zit te snakken naar dit soort informatie. De overheid hoeft van mij mensen niet te vertellen hoe ze moeten leven. Het verstrekken van informatie volstaat. Dankzij deze voorlichting kunnen mensen beter geïnformeerde keuzes maken."

Bent u als geluksdeskundige zelf eigenlijk gelukkig of misschien zelfs gelukkiger?

"Ik ben behoorlijk gelukkig. Daarin onderscheid ik me niet van de gemiddelde Nederlander. Dat ik veel weet van de bouwstenen van geluk maakt in mijn geval niet zoveel uit. Ik denk dat ik mijn leven ook best prettig had gevonden als ik een eigen bedrijfje in sanitaire artikelen had gehad."

Marianne Wilschut is eindredacteur van Idee.

Gelukkig zijn is ook niet alles

Moderne politici willen hun burgers liever geen visie op het goede leven opleggen. Ook ontwijken zij de discussie hierover. Toch is dat debat nodig omdat zonder visie op welzijn het ijkpunt voor het oordeel over beleid eeuwig mistig blijft.

DOOR PIETER HILHORST

Franklin D. Roosevelt werd eens gevraagd welk boek hij burgers van de Sovjet-Unie zou aanraden om de superioriteit van de Amerikaanse manier van leven te leren kennen. De president hoefde niet lang na te denken: de catalogus van het warenhuis Sears. De weelde en de keuzevrijheid die daar van de pagina's spatten zou elke Rus versteld doen staan. Zeventig jaar later is deze vereenzelving van welzijn met welvaart problematisch. De afgelopen vijftig jaar is de welvaart exponentieel gegroeid. Toch zijn mensen niet substantieel gelukkiger geworden. Voor de politiek is dat in eerste instantie geen probleem. Van overheidsbeleid om mensen gelukkig te maken krijgt iedereen het terecht benauwd. De politiek kan hooguit de voorwaarden scheppen voor geluk. Deze manier van denken wordt door alle politieke partijen gedeeld. Toch is deze consensus problematischer dan het lijkt.

'Niemand dringt een ander zijn visie op het goede leven op'

Bruto Nationaal Geluk

In de 18^e eeuw introduceerde de liberale denker Jeremy Bentham het *Greatest Happiness Principle*. De enige rationele leidraad voor het beoordelen van zowel overheidsmaatregelen als individueel gedrag is volgens hem het effect ervan op het geluk van de grootste groep. Bhutan is het enige land ter wereld dat Bentham letterlijk neemt. In dat Himalaya-staatje wordt jaarlijks het Bruto Nationaal Geluk gemeten. Het principe van Bentham heeft onmiskenbaar principiële en praktische bezwaren. Toch biedt zijn benadering twee belangrijke voordelen. Het eerste is dat de waarde van politieke initiatieven wordt gemeten aan de hand van de effecten.

Daarmee wordt afstand genomen van een politiek van onwrikbare principes of goede bedoelingen. Het andere grote voordeel van de benadering van Bentham is dat het een liberaal principe is. Niemand dringt een ander zijn visie op het goede leven op. Iedereen heeft zijn eigen ideeën over geluk en die zijn allemaal gelijk. Er is geen gelukspolitiek. Als jij blij wordt van SM, neemt het bruto nationaal geluk toe als er gelegenheden zijn waarin jij je eens lekker aan de ketting kan laten leggen.

Het grootste geluk

Moderne politici zijn gemankeerde Benthamianen. Ze geloven net als Bentham dat de waarde van beleid wordt bepaald door de gevolgen en niet door goede bedoelingen of onwrikbare principes. Moderne politici zijn ook liberaal in de zin dat ze geen visie op het goede leven aan hun burgers willen opdringen. Toch zijn het gemankeerde Benthamianen omdat ze niet het grootste geluk voor de grootste bevolking als ultiem ijkpunt aanvaarden. Zonder dat ze daar overigens een ander ultiem ijkpunt voor in de plaats zetten. Wat overblijft is mist. Het is een politiek zonder expliciete ultieme doelen. In veel gevallen blijft impliciet het grootste geluk voor de grootste groep het ijkpunt. Maar omdat dit niet expliciet wordt gemaakt, is het niet mogelijk om te controleren of de manier waarop dat doel bereikt moet worden het geluk niet ondergraaft. In andere gevallen is er impliciet een ander-doel, zonder dat wordt aangegeven waarom dat eigenlijk zo nastrevenswaardig is. In dat geval komt de liberale neutraliteit ten aanzien van het goede leven in het gedrang.

Groei

Neem het streven naar economische groei. Alle politieke partijen streven naar economische groei. Maar waarom eigenlijk? Economische groei is een middel. Welvaart

maakt welzijn mogelijk. Dat effect kan zonder meer optreden. Als de economie groeit, komen meer mensen aan de slag. Het hebben van een baan draagt bij aan zelfrespect en tevredenheid. Economische groei kan ook

helpen om de gezondheidszorg betaalbaar te houden. En een goede gezondheid bevordert het welzijn. Maar wat nu als genomen maatregelen om de economie te stimuleren het welzijn aantasten? Een Amerikaanse werkweek stimuleert de economische groei, maar worden we gelukkiger van minder vakantie en langere dagen, van minder werkzekerheid en meer milieuverontreiniging? Of neem het toenemend belang van eigen verantwoordelijkheid. Dwang belemmert welzijn. Maar dat wil niet zeggen dat meer vrijheid altijd leidt tot meer welzijn. Keuzevrijheid gaat ook gepaard met een keuzedwang. Wie fout kiest moet op de blaren zitten. Dat maakt mensen kopschuw. Ze ontlopen de verantwoordelijkheid door een keuze uit te stellen of te omzeilen.

Bovendien blijken mensen moeite te hebben om lang vooruit te kijken. Wie helemaal vrij is in het opbouwen van zijn pensioen, doet er doorgaans te weinig aan en krijgt daar later spijt van. Meer vrijheid betekent dus niet altijd meer welzijn. Uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat Nederlanders redelijk tevreden zijn over hun eigen leven, maar heel ontevreden zijn over de samenleving en de politiek. Een mogelijke verklaring voor deze paradox is het meritocratisch denken dat tegenwoordig dominant is. Wij geloven dat succes je eigen verdienste is en falen je eigen schuld. Wie zegt dat hij ontevreden is, is in deze logica een mislukkeling. Dus zullen mensen antwoorden dat ze tevreden zijn, maar klagen over de samenleving. Ze voelen zich namelijk op zichzelf teruggeworpen.

Rat race

Wat zich in al deze drie voorbeelden wrekt is dat de bijdrage aan het welzijn impliciet blijft. Zo wordt een fundamentele keuze ontlopen. Er zijn goede aanwijzingen dat mensen gelukkiger zijn in een ontspannen samenleving dan in een maatschappij waarin mensen op zichzelf zijn teruggeworpen en in een onderlinge rat race zijn verwickeld. Zo is er mooi onderzoek verricht naar medaillewinnaars. Het blijkt dat bronzenmedaillewinnaars gelukkiger zijn dan zilverenmedaillewinnaars. De nummer twee vergelijkt zich met nummer

1, nummer 3 vergelijkt zich met de mensen die na hem komen. Dus is het devies: *Think Bronze*. Ook het televisieprogramma *Making Slough Happy* van de BBC wijst in die richting. Een team van psychologen gaat daarin de uitdaging aan om vijftig vrijwilligers uit dit deprimerende Engelse stadje gelukkiger te maken. Ze hanteerden daarbij simpele gedragsregels als 'Plant iets en verzorg het goed', 'Tel je zegeningen', 'Bel iemand die je lang niet hebt gesproken', 'Verwen jezelf elke dag een keer', 'Doe elke dag iets aardigs voor iemand'. Het is een recept van overzichtelijke ambities en het onderhouden van een warm bad van vrienden, burens en familieleden. Ik geloof dat het werkt. Maar erg aantrekkelijk klinkt het me niet in de oren. Gelukkig zijn is ook niet alles.

Derde weg

Ik zou de ambitie om ergens in uit te munten en je te onderscheiden van anderen niet kwijt willen. Daarmee meng ik me in een debat over visies op het goede leven. Liberale politici houden niet van zo'n debat. Toch is het nodig omdat zonder visie op het goede leven het ijkpunt voor het oordeel over beleid eeuwig mistig blijft. Voor Roosevelt drukte de catalogus van Sears zijn visie op het goede leven uit. Wat is dat voor onze politieke leiders? Kiezen

we voor de harmonie van Slough of voor de keiharde concurrentie van de sport waar alleen de gouden medaillewinnaar gelukkig kan zijn. Ik geloof in een derde weg. Ik droom van een samenleving waar verschillen vloeibaar zijn en tegenstellingen nooit zijn vastgevroren. Waar arm rijk kan worden en soms ook andersom. Waar niemands lot door zijn geboorte wordt bepaald. Waar niemand onherstelbaar wordt gestraft voor fouten. Waar mensen zich in wisselende bondgenootschappen voor even achter een motto scharen en waar lotsverbondenheid vanzelfsprekend is. Een samenleving waar de drang naar ontplooiing niet tot stress leidt en waar uitmunten meer is dan geld verdienen. Voor de kwaliteit van het leven telt meer dan geluk alleen.

Pieter Hilhorst is politicoloog en columnist bij de Volkskrant.

**'Wie fout kiest
moet op de
blaren zitten'**

Toen was geluk heel gewoon

Het afgelopen najaar verscheen de Nederlandse versie van het boek van de Britse econoom Richard Layard 'Waarom zijn we niet gelukkig'. Layards constatering dat mensen in het Westen niet gelukkiger zijn geworden ondanks hun toegenomen welvaart, deed een hoop stof opwaaien.

DOOR RINKE ZONNEVELD

Op zoek naar 'Waarom zijn we niet gelukkig' belandt je in Nederlandse boekhandels al snel op de afdeling psychologie of zelfs spiritualiteit. De auteur Richard Layard is echter geen new age goeroe, maar een op en top Britse hoogleraar arbeidseconomie aan de London School of Economics, voormalig topadviseur van premier Tony Blair en lid van de House of Lords. In zijn monumentale boek toont Layard met een stevige wetenschappelijke onderbouwing vanuit de psychologie, sociologie en economie aan dat er een paradox is in ons bestaan. De afgelopen vijftig jaar zijn mensen in de westerse wereld vele malen rijker geworden, maar niet gelukkiger. Dit is de paradox: als een individu meer geld krijgt, wordt hij gelukkiger, maar als de samenleving als geheel meer geld te besteden heeft, schijnt niemand gelukkiger te zijn. Integendeel, er zijn meer gevallen van depressie, echtscheiding, alcoholisme, zelfmoord en geweld.

'Jezelf spiegelen aan wat anderen verdienen'

Status

"Een welvarend man is een man die honderd dollar per jaar meer verdient dan de man van de zus van zijn vrouw," aldus de Amerikaanse journalist H.L. Mencken. Layard laat inderdaad zien dat of je tevreden bent met je inkomen, afhangt van hoe het zich verhoudt tot de een of andere norm. En die norm is weer afhankelijk van twee dingen: wat andere mensen verdienen, en wat je zelf gewend bent te verdienen. In het eerste geval worden je gevoelens geregeerd door sociale vergelijking, door status, en in het tweede door gewinning.

Een groep Harvardstudenten is gevraagd te kiezen tussen twee denkbeeldige werelden waarin de prijzen gelijk zijn: In de eerste wereld zouden ze €50.000 per jaar verdienen, afgezet tegen andere mensen gemiddeld €25.000, in de tweede wereld zouden ze zelfs honderdduizend euro verdienen bij een gemiddeld inkomen van €250.000. Een meerderheid van de studenten gaf de voorkeur aan het eerste type wereld. Zij waren met liefde een beetje armer, vooropgesteld dat hun situatie relatief verbeterde. Maar wordt de hele samenleving rijker, dan gaat niemand er in geluk op vooruit. Oftewel een 'zero sum game', want het totaal aan status staat vast.

Hedonistische tredmolen

Daarnaast vinden mensen betere levensstandaarden al snel gewoon. Ze raken gewend aan een verbeterde financiële positie. Dertig jaar geleden waren centrale verwarming en een wasmachine een luxe, nu vinden we het een noodzaak. Deze 'hedonistische tredmolen' zal zich waarschijnlijk op afzienbare termijn uitbreiden tot DVD-recorders en plasmatelevisies. Kwaliteit van het leven wordt ook slechts in zeer beperkte mate bepaald door leeftijd, geslacht, IQ, opvoeding, en zelfs niet door een leuk uiterlijk. De bepalende factoren zijn over het algemeen sociale factoren, zoals familiebetrekkingen, werk, vrijheid en waarden. Zo heeft een echtscheiding een groter effect op het geluk dan wanneer je eenderde van je inkomen moet inleveren. Gezien het diep verankerde verlangen van mensen naar veiligheid en zekerheid zou overheidsbeleid dan ook niet moeten inzetten op meer arbeidsmobiliteit, de afbouw van ontslagbescherming en op de liberaliseringsagenda van meer en meer keuzevrijheid.

Foto: Herman Wouters

Sterker nog, Layard betoogt – en hier lijken toch meer politieke voorkeuren zijn agenda te bepalen dan harde wetenschappelijke onderbouwingen – een belastingpolitiek die harder werken en meer verdienen ontmoedigt.

Nostalgie

Hoe confronterend sommige constatering van Layard ook zijn, het boek ademt soms iets teveel het verlangen naar een wereld die niet meer terug zal keren. De wereld van vóór de dominante invloed van de TV en reclame, de wereld van kleine, hechte gemeenschappen en het gezin als hoeksteen van de samenleving, de wereld van de KRO-serie 'Toen was geluk heel gewoon'. Maar alleen al de overtuigende wijze waarop Layard betoogt dat het Bruto Nationaal Product heeft afgedaan als maatstaf voor maatschappelijk welzijn maakt zijn boek verplichte kost voor beleidsmakers en politici.

Discrepantie

Overigens laat Layard zien dat op basis van *the World Values Survey* Nederlanders wereldwijd het hoogst scoren als ze gevraagd wordt naar hoe gelukkig én hoe tevreden over hun leven ze zijn. Deze cij-

fers dateren echter van 1999, voor 9/11 en de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh. Een periode dat ook het Sociaal Cultureel Planbureau studies afscheidde waarin de Nederlandse tevredenheid werd bezongen. Sindsdien laten niet alleen verkiezingen zien dat Nederlanders uit ontevredenheid stemmen met hun voeten, maar geven onderzoeken tevens aan dat men weliswaar redelijk tevreden is over de persoonlijke situatie maar maatschappelijk in toenemende mate ontevreden. Deze wonderlijke discrepantie zou zich bij uitstek lenen voor een nader onderzoek door een Nederlandse Richard Layard.

Voor de bestuurlijke vernieuwingsagenda van D66 is er tenslotte enige hoop te vinden in Layards boek. Hij refereert namelijk aan een Zwitsers onderzoek waaruit blijkt dat mensen gelukkiger zijn naarmate het recht op referendum, en dus op meer directe politieke inspraak, groter is. Alexander Pechtold als 'Minister voor Geluk'?

Rinke Zonneveld is econoom en redacteur van Idee.

Richard Layard, Waarom zijn we niet gelukkig?, Uitgeverij Atlas, ISBN 90 450 150 48

SCHIJN EN WEZEN

Politieke partijen zijn meestal opgericht om langs politieke weg een bepaald doel te bereiken of een bepaalde positie of belang te beschermen. Als eenmaal het doel is bereikt of — helaas — onbereikbaar is gebleken dan wordt de partij zelden opgeheven en meestal voortgezet omdat er zich intussen allerlei andere belangen met partij hebben verbonden.

Gereformeerden en katholieken richtten in de loop van de negentiende eeuw partijen op om de emancipatie van hun achterban te bevorderen en vervolgens te beschermen. Dat is aardig gelukt. Er is bijna geen enkel ander land op het Europese continent waar de christen-democraten zo sterk hun stempel op de organisatie van staat en samenleving hebben gezet. Wie dacht dat het met de christen-democratische partijvorming daarmee was afgelopen, is bedrogen uitgekomen. Het resultaat moet immers worden bewaakt en er zijn intussen heel wat

mensen die een groot persoonlijk belang hebben bij het in stand blijven van de partij.

Socialisten richtten hun partij op om de klasseloze samenleving te bereiken maar daar kwam niets van terecht. Ze lieten de socialisatie van de productiemiddelen als doelstelling varen en wilden al snel niet meer worden herinnerd aan hun voorkeur voor de republiek. In Nederland hebben ze zelden een derde van de stemmen gehaald wat nogal wat minder is dan in de buurlanden — maar dat heeft dan weer te maken met het speciale succes van de Nederlandse christendemocratie. De oorspronkelijke doelstellingen van de socialisten bleken onbereikbaar en dus kwamen er nieuwe doelstellingen en een politieke klasse die belang kreeg bij het overeind blijven de partij.

Bij de liberalen ligt het een beetje anders. In Nederland zijn ze heel moeizaam tot partijvorming gekomen — eigenlijk vooral om staande te blijven tegenover de concurrenten. Kenmerkende eigenschap is de onderlinge verdeeldheid en van een algemeen onderschreven ideologie is niet veel te merken. Liberaal is meer een bepaald soort attitude dan een politiek programma. Van een echte liberale nomenklatura zoals bij christendemocraten en socialisten kun je niet spreken.

Wat de moderne partijen met elkaar gemeen hebben is de sterk verminderde betekenis van de partij als instrument en voertuig voor het bereiken van bepaalde doelstellingen. In plaats daarvan is een ander doel gekomen: het instandhouden van de partij in de concurrentie met andere partijen. Het belang van de partij gaat overheersen; de politieke strijd gaat lijken op de voetbalcompetitie met winnaars en verliezers. Wie scoort het hoogst in de wekelijkse peilingen en bij de verkiezingen? Zoals verliezende voetbalclubs hun coaches ontslaan zo ontdoet de partij zich van de falende lijsttrekker. En allebei kunnen ze niet meer zonder financiële hulp van buiten: sponsors voor de voetbalteams en subsidie voor de partijen.

Het is in deze ontwikkelingsfase van de politiek dat handigheidjes en dubbele agenda's gaan optreden: de concurrentie misleiden en zichzelf in beeld spelen. De strategische denker die zich afvraagt hoe de eisen van de tijd moeten worden geformuleerd, maakt plaats voor de tactische doener die zich alleen maar afvraagt hoe je het partijbelang het beste kunt bevorderen en tegenstander het beste dwars kunt zitten: de spindokter. De buitenkant, het beeld (het imago) wordt allengs belangrijker dan de inhoud.(de woorden, de programma's). Schijn en wezen vallen uiteen. Vaak blijft dat verborgen maar niet altijd en dan zijn de gevolgen dramatisch.

In de openbare discussie heeft een pijnlijke en hardhandige ontluistering plaats. De vrienden zitten met kromme tenen en de vijanden verkneukelen zich. De vrienden willen graag zo snel mogelijk overgaan tot 'de orde van de dag'. De vijanden blijven zo lang mogelijk in de weer met zout voor de open wonden: vertrouwen komt te voet, maar verdwijnt te paard — een tegeltjeswijsheid die hen goed van pas komt. Het is vaak een deerniswekkend fenomeen; maar er zit ook iets moois aan. Want dit geheel van schaamte, verdriet en leedvermaak blijft in de collectieve herinnering achter. Het krijgt zijn eigen plaats in de parlementaire annalen en levert daarmee een bijdrage aan het zelfreinigend vermogen van de democratie.

Mr. J. J. Vis was lid van de Raad van State en hoogleraar staatsrecht.

(PS: iedere overeenkomst met recente gebeurtenissen is opzettelijk bedoeld).

Langs Aristoteles uitgezette sporen

Wat is geluk eigenlijk? Wie zich dat afvraagt kan te rade gaan bij een lange traditie van denkers. Vanaf het begin van het westerse denken is 'geluk' een centraal begrip geweest. Een overzicht van de belangrijkste lijnen uit de eeuwenlange discussie over geluk biedt tevens inzicht in het debat over de relatie tussen vrije keuze en geluk.

DOOR MARCEL BECKER

De grote reikwijdte van het begrip 'geluk' is onovertroffen verwoord door Aristoteles (384-322 voor Chr.). Hij stelt in het begin van het boek 'Ethica' de vraag: 'waarom handelen mensen?', en beantwoordt haar door naar een concrete organisatie van menselijke activiteiten te kijken. Waarom bewerkt de leermeester leer? Omdat er zedels gemaakt moeten worden. En waarom maakt de zedelmaker zedels? Omdat andere mensen moeten paardrijden. En waarom moeten mensen paardrijden? Omdat ruiters onmisbaar zijn in de strijd tegen de vijand. Op dit punt aangekomen constateert Aristoteles dat de legitimatie van de ene activiteit vanuit de andere niet oneindig door kan gaan. De hiërarchie van activiteiten moet een hoogste punt bezitten waarin de zin van al het handelen zijn oorsprong vindt. Kenmerk van dit hoogste goed moet zijn dat het zijn betekenis, zijn kracht aan zichzelf ontleent; het moet in zichzelf goed zijn. Aristoteles benoemt dit goed met het Griekse woord *eudaimonia*, dat doorgaans met 'geluk' wordt vertaald. Geluk verwijst dus bij Aristoteles naar de voldoening die mensen over activiteiten voelen, en daarmee naar de ervaring van zinvolheid.

Deugdzaam leven

Het geluk is evenwel geen ding dat ergens voor ons klaarligt, het realiseert zich in 'goed leven en goed handelen'. Aristoteles werkt dit uit als deugdzaam leven. De deugden, goede karaktereigenschappen, zijn de ultieme verwerkelijking van 's mensen natuurlijke kwaliteiten. In de deugden zijn onze emoties omgevormd tot een duurzame houding, waarin ze onderling en met het verstand in harmonie verkeren. Let wel, het verstand onderdrukt de emoties niet maar 'cultiveert' ze. De energie die in de emoties ligt besloten, wordt geordend en op een hoger plan gebracht. De vervulling van deze moeilijke opgave duurt een mensenleven; het geluk is nooit voor eens en voor altijd binnengehaald. En hoezeer we ons best doen, we hebben het niet geheel in eigen hand. De omstandigheden moeten ook meezitten. Dit klinkt al door in het begrip *eudaimonia*, dat letterlijk betekent: 'bijgestaan door een goede halfgod' (*daimoon*). Sommigen lukt het wel, anderen niet, en daar kan het toeval een grote rol in spelen.

Uitgezette sporen

De door Aristoteles uitgezette sporen bepalen tot op de dag van vandaag de discussie. We herkennen dat geluk het hoogste goed is. Wat een mens ook kan of bezit, als hij niet gelukkig is, wekt hij eerder medelijden dan jaloezie. En van het andere goed dat met de meest uiteenlopende activiteiten is te verbinden, geldt, zeggen we in een spreekwoord dat het niet gelukkig maakt. Ten aanzien van Aristoteles' nadruk op deugden bestaan tegenwoordig meer reserves, waarover ik nog kom te spreken. Zeer nadrukkelijk is voor de hedendaagse mens de rol van het toeval herkenbaar. Dit klinkt door in de identificatie van geluk met een gunstig verloop van de toevallige omstandigheden ('je hebt geluk gehad'). Vanuit Aristoteles' gedachtegang tekenen zich ook voor ons herkenbare lijnen af om gelukkig te worden. De mens dient zijn aangeboren kwaliteiten te ontwikkelen en in onderlinge overeenstemming te brengen. In klassieke psychologieën als die van Rogers, maar ook in vormen van 'positieve psychologie' zien we dat goed en gezond gedrag ontstaat door het vormen van natuurlijke emoties. Ook de 'levenskunst'-filosofie is erfgenaam van deze traditie, waaruit ze sterk de nadruk op het eigen en unieke van de activiteit meeneemt.

Tevredenheid

Een tweede route naar het geluk ontstond in het doordenken van de rol van het toeval. Geluk betreft de tevredenheid met wat je is toegefallen. "Niet hij die veel heeft, maar hij die naar nog meer streeft is ongelukkig", schrijft de Stoïcijnse filosoof Seneca (5 voor Chr. - 65 na Chr.) aan zijn pupil Lucilius. Mensen die hun verlangens naar allerlei objecten intomen zullen niet meedoen in de eindeloze zoektocht naar bevrediging ervan; ze hebben aan zichzelf genoeg. De tweede route won aan belang in het christendom, waarin alle aardse verworvenheden slechts een relatieve status hadden. Toen in de nieuwe tijd mensen zich begonnen los te maken van de almacht van het religieuze denken, en een pluraliteit van opvattingen ontstond, werd het steeds moeilijker objectief aan te geven waaruit de te ontplooiën menselijke vermogens bestonden. Vanaf dat moment tekende zich een volgende spanning in de geluksdiscussie af. Geluk heeft, in het ene extreem, betrekking op een situatie, een min of meer objectief te beschrijven toestand waarin de mens zich bevindt. Iemand bij wie het allemaal meezit moet wel gelukkig zijn. Anderzijds heeft het begrip een sterke gevoels- en ervaringscomponent. Iemand kan in een groot huis wonen, veel aan sport doen en een mooie auto hebben, zolang hij zich niet gelukkig voelt is hij dat niet.

Sensatie zoeken

Het hoogtepunt van deze ontwikkeling is ongetwijfeld de filosofie van Jeremiah Bentham (1748-1832). Hij beschouwt als hoogste criterium om de waarde van goederen te beoordelen het geluk (*happiness*). Een handeling is goed in de mate dat ze bijdraagt tot het geluk van de betrokkenen. Hij vult het geluk in als een overmaat aan *pleasure* en een geringe hoeveelheid *pain*. Deze verhouden zich tot elkaar als twee communicerende vaten: meer van het een betekent minder van het ander. Omdat de intensiteit van de sensaties is te kwantificeren, doet zich de mogelijkheid van vergelijking tussen verschillende vormen van geluk voor. De utopie van iedere beleidsmaker diende zich aan: (het verantwoorden van) besluit-

vormingsprocessen op basis van objectieve calculatie van de gelukervaring van betrokkenen. Nu roept een vertaling van deze begrippen met 'pijn' en 'plezier' te sterk de associatie op met zintuiglijke genoegens. 'Vreugde' en 'smart' doen meer recht aan Benthams brede gebruik van de termen. Maar welke vertaling ook wordt gebruikt, duidelijk is dat het Bentham gaat om individueel ervaren sensaties. Zij zijn immers de enige vaste gegevens waarvan de mens kan uitgaan. Iemand die hierbuiten meent te treden en zijn handelen baseert op 'de natuur van de zaak', 'een vastliggende orde der dingen' of 'de wil van een Goddelijke macht' laat zich leiden door dingen die niet waarneembaar zijn. Hij liegt zichzelf iets voor. Hoe aantrekkelijk Benthams ideeën in eerste instantie ook lijken, zij dragen het gevaar in zich van plat hedonisme, hetgeen critici bracht tot de smalende omschrijving *a swinish philosophy*. Wat onderscheidde de *pleasure-seeking* mens nog van het varken dat wroetend in de modder en koesterend in de zon zijn hoogste momenten van gelukzaligheid beleeft?

Vrijheid

De uitdaging om Benthams filosofie te verbeteren werd opgepakt door een van de klassieke grondleggers van het liberalisme, John Stuart Mill (1806-1870). Onmiskenbaar was geluk het hoogste doel, maar het bestond niet uit instant-bevrediging van passies. Het lag besloten in kwalitatief hoogwaardige goederen, wat Mill bracht tot zijn bekende uitspraak: "*better a Socrates dissatisfied than a pig satisfied.*" Inhoudelijke aanwijzingen hoe dit geluk te realiseren wenste Mill niet te geven. Hij was ervan overtuigd dat mensen, wanneer ze zich in vrijheid konden ontwikkelen, tot een gelukkig leven komen. Deze gedachte sluipt als een optimistische vooronderstelling mee in het denken van menig liberaal: wanneer mensen niet worden lastig gevallen ontwikkelen ze zich tot gelukkige mensen. De gedachtegang zien we ook terug in de sleutelverklaringen van zowel de Franse als Amerikaanse revolutie. Geluk wordt er als onvervreemdbaar recht omschreven en direct gekoppeld aan vrijheid: het is in vrijheid dat de mens zijn

'Geluk verwijst bij Aristoteles naar de voldoening die mensen over activiteiten voelen'

beste vermogens ontplooit en gelukkig wordt. Indien die optimistische vooronderstelling wordt opgegeven neemt de koppeling van geluk en vrijheid een andere loop. Het is aan de vrije mensen te bepalen wat hen gelukkig maakt. Om het even welke activiteit mensen kiezen, als ze er zelf achter staan, is het goed. In deze gedachtegang verwordt de liberale filosofie tot libertijns gedrag, en ligt grove onverschilligheid op de loer. Voor beleidsmakers dringt zich bovendien de vraag op wat te doen met mensen die hun vrijheid moeilijk aankunnen en evident ongelukkig zijn. Mogen zij in naam van hun geluk gecorrigeerd worden? Door wie eigenlijk? Deze vragen spelen nadrukkelijk in het hedendaags debat over vrije keuze.

Geluk en keuze

In lijn met de naïeve opvatting die we bij Bentham hebben leren kennen, wordt wel een directe causale relatie gelegd tussen keuze en geluk: mensen zouden gelukkig worden door meer keuzevrijheid. Dat is niet per definitie het geval, omdat voor de gelukservaring de perceptie van de situatie belangrijk is. Wanneer mensen weinig te kiezen hebben maar daar ook geen verwachtingen of illusies over koesteren, zijn ze niet perse ongelukkig. Denk aan een samenleving waarin de verwachtingen van vrouwen zeer laag zijn. Hun aspiraties zullen voor het grootste deel parallel lopen met hun mogelijkheden, wat de gelukservaring positief zal beïnvloeden. Debatten omtrent het feminisme hebben in deze vraagstukken tot nuances geleid. Maar wanneer in de vrouwen het besef ontwaakt dat ze worden achtergesteld, zullen ze daar in eerste instantie ongelukkiger en vervolgens strijdbaarder van worden. Een vrouw die niets te kiezen heeft, is niet gelukkig wanneer zij in haar omgeving anderen waarneemt die van alles te kiezen hebben.

Keuzeniveau's

Een directe causale relatie tussen keuzevrijheid en geluk is om nog meer redenen problematisch. 'Keuze' is een complex begrip, zo maakte Harry Frankfurt duidelijk toen hij onderscheidde tussen voorkeuren

van de 'eerste' en de 'tweede orde'. De eerste groep wordt gevormd door primaire voorkeuren die spontaan door mensen worden gevoeld, zoals het roken van een sigaret. De tweede groep betreft wensen en verlangens over die voorkeuren: "ik wens dat ik het verlangen naar een sigaret niet had." Het gaat om twee verschillende niveau's, die gelijktijdig actief kunnen zijn. Een conflict ertussen is doorgaans niet aangenaam. Charles Taylor verscherpte het onderscheid door erop te wijzen dat er een *kwalitatief* verschil is tussen het ene en het andere niveau. De preferenties van de eerste orde worden zeer intensief gevoeld (verslavingen bevinden zich op dit niveau), maar de preferenties van de tweede orde hebben betrekking op de bredere vraagstukken van het leven (in dit geval: 'hoe ga ik om met mijn gezondheid'). Deze verlangens worden niet heftiger gevoeld, maar zijn wel betekenisvoller. Geluk heeft onmiskenbaar te maken met een evenwicht tussen beide niveau's. Ligt er niet een verantwoordelijkheid voor de politiek om de mensen van excessen op het niveau van de eerste orde af te houden? De vraag stellen vanuit het gegeven voorbeeld is haar beantwoorden. Met het rookverbod in openbare ruimten hebben we de overheid gemandateerd ons in te tomen, wat ons geluk ten

goede komt.

Keuzestress

Van een directe causale relatie tussen keuzevrijheid en geluk kan ook geen sprake zijn omdat in het keuzeprocess zelf enkele valkuilen schuilen. Zo is er het recentelijk opgekomen begrip 'keuzestress'. De mens overziet het aanbod niet meer, wat tot onrust leidt, of tot gelatenheid. Geen van beide komt zijn geluk ten goede. Het gaat hier in eerste instantie om het hierboven besproken probleem dat de vrije mens niet zo krachtig is als wordt verondersteld. Maar het probleem heeft nog diepere wortels. De mens wordt aldus geconfronteerd met een oneindige scala van keuze- en ontplooiingsmogelijkheden. Bij alles wat hij doet, weet hij dat het ook anders kan, bij alles wat hij krijgt weet hij dat er nog meer mogelijk is. Terwijl hij op het ene gericht is, speurt hij met een

'Val mensen niet lastig dan ontwikkelen ze zich tot gelukkige mensen'

onrustige blik de horizon af naar betere mogelijkheden. En dat geldt niet alleen voor de keuze voor mobiele telefoons of verzekeringspakketten. Op alle goederen en activiteiten in de postmoderne samenleving is van toepassing dat wanneer ze zich in een onafzienbare veelheid voordoen en er niet een duidelijke hiërarchie van kwalitatieve verschillen bestaat, ze in principe even begeerenswaardig zijn. Grote onrust is het gevolg.

Hopeloze wedloop

In met name de Franse filosofie is de afgelopen decennia uitgewerkt dat het probleem van de oneindige keuze diepe antropologische mechanismen weerspiegelt, die in de postmoderne tijd onbelemmerd boven komen drijven. Zo is er schitterend geschreven over een dynamische relatie tussen de ontwikkeling van eigen voorkeuren en de invloed van de omgeving. Volgens René Girard ontwikkelen mensen hun begeerten doordat ze anderen nabootsen. Iets is pas begerenswaardig als de ander dat bezit. Ook primaire behoeften naar seksualiteit en voedsel worden bemiddeld in een gerichtheid op de andere mens. Het betekent dat begeerte eindeloos is. Hoeveel ik ook bezit, altijd zal ik iemand waarnemen die iets bezit dat ik (ook) wil hebben. Een hopeloze wedloop is het resultaat. En omdat de mimetische begeerte ons in staat stelt de eigen

identiteit te construeren, brengt ze onvermijdelijk ook met zich mee dat de mens zich tegen de ander afzet. Op de complexe dynamieken die dat met zich meebrengt hoeven we nu niet in te gaan. In een samenleving waarin mode, 'hypes' en andere vormen van conformistisch gedrag veelvuldig voorkomen naast een verlangen naar authenticiteit moeten we de denkbeelden van Girard wel serieus nemen. Op deze plaats gaat het om de eindeloze onrust die deze processen met zich meebrengen, een onrust die hem niet gelukkiger maakt.

Rust en overgave

Daarmee is niet gezegd dat de moderne mens perse ongelukkig is. De vergrote keuzemogelijkheden zijn eerst en vooral ontplooiingsmogelijkheden en rijkdom. De onrust is de keerzijde van de evolutie in de richting van vrijheid en voorspoed, die althans in dit deel van de wereld heeft plaatsgevonden. De (post)moderne mens is rijker dan ooit, maar hij vindt moeilijk de rust en overgave om ervan te genieten. Hij staat voor de uitdaging hierin een evenwicht te vinden. Wanneer dit niet lukt, sluimert onbehagen (en daarmee ongeluk) onder de oppervlakte van de overvloed.

Marcel Becker is universitair docent ethiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen

Foto: Herman Wouters

Geluk: een kwestie van organiseren?

Hoe kunnen bedrijven en organisaties hun personeel een omgeving bieden waarin zij gelukkig zijn en goed functioneren? Kennisdeskundige Eelke Wielinga bezocht een symposium van filosofen en organisatieantropologen dat rond dit thema werd georganiseerd.

DOOR EELKE WIELINGA

"Zoek nooit het geluk, want je zoekt je een ongeluk," zo luidde de tekst uit een wenskoekje dat ik laatst kreeg. Het viel nog mee toen ik aan de receptioniste van het Amsterdamse Olympisch Stadion vroeg waar ik het geluk kon vinden. Lachend antwoordde ze me dat ze nog nooit zoveel mensen gelukkig had gemaakt als op deze morgen, waarna ze me de weg wees naar het symposium dat door de organisatieantropologen van de VU en het tijdschrift 'Filosofie in Bedrijf' werd georganiseerd over het thema 'Geluk: een kwestie van organiseren?' (16-12-2005). In de loop van de dag drong de waarheid van de tekst echter pijnlijk tot me door. Je zou je er haast mismoedig bij neerleggen dat organisaties nu eenmaal inherent ongunstig zijn om mensen een omgeving te bieden waarin zij gelukkig kunnen zijn. In dit artikel beschrijf ik mijn persoonlijke impressies en geef ik mijn commentaar. Ik zie toch nog wel hoop.

**'Misvattingen
managers maken
kantoorbewoners
ongelukkig'**

Geluk als toegiftverschijnsel

In de uitnodiging voor bijdragen aan het symposium las ik: "Geluk is iets dat bereikt moet worden. Er moet aan geluk worden gewerkt – en waar kan dat beter dan in organisaties?" Die invitatie eindigde prikkelend: "Meer dan één of andere gemoedstoestand is geluk op het werk onderdeel van het politieke spel; het is ideaal en visioen, imago en statussymbool, managementsturing en verzetsstrategie." Nog voordat de sprekers echter een poging hadden kunnen doen om uit te leggen hoe dat zou moeten, maakte Koo van der Wal al een eind aan de illusies in zijn key note lezing 'Geluk: geen maken aan'. Na een boeiend historisch overzicht van filosofen die op zoek waren naar het geluk, de vraag is immers zo oud als de filosofie en dat is zo ongeveer de oudste tak van wetenschap, bestempelde hij geluk als een 'toegiftverschijnsel', iets dat niet te fabriceren of te managen valt. Je mag van geluk spreken als het ontstaat.

Kantoorlog

Nooit eerder hoorde ik iemand zo scherp neerzetten waar het in de huidige managementcultuur mis gaat dan door Martijn Vroemen, die zijn nieuwe boek presenteerde onder de veelzeggende titel: 'Kantoorlog'. Het kantoor, als metafoor voor elke bureaucratie, wordt bevolkt door kantoorbewoners die ongelukkig worden gemaakt door een aantal vreselijke misverstanden van managers:

- ze spreken over 'menselijk kapitaal' en degraderen hun professionals daarmee tot productiemiddelen die rendement moeten opleveren;
- mensen kun je veranderen: je kunt erin investeren voor een beter rendement;
- mensen moet je prikkelen om te doen wat er van hen verwacht wordt: 'grow or go';
- sommige mensen worden arbeidsongeschikt.

"Niet mensen, maar organisaties zijn arbeidsongeschikt," fulmineert Vroemen naar mijn smaak terecht. Kantoorbewoners worden gedwongen tot doorgeschoten conformisme. Ze worden geprikkeld op extrinsieke motivatie en uiterlijkheden. Zo komen zij los van zichzelf te staan. De weg terug uit dit moeras van vervreemding begint bij mensen die het weer vreemd gaan

vinden. Die niet langer accepteren dat het nou eenmaal zo gaat in organisaties en zelf leiderschap tonen.

Fortigenese

Er was ruim baan voor bijdragen over de benadering van de 'Critical Management Studies'. Hendrik van der Zee zette deze nieuwe stroming neer als een poging om te ontsnappen aan de negatieve spiraal die doorgaans wordt gevoed door de nadruk op zwakheden en tekortkomingen waaraan zou moeten gewerkt (zie bijvoorbeeld Cameron en Caza 2004). 'Pathogenese' van organisaties zou plaats moeten maken voor 'fortigenese': richt je op het goede en het sterke, want dat genereert de energie om te groeien. Het deed me denken aan diverse denkers uit de Nederlandse literatuur over kennismanagement zoals Weggeman (1997) en Kessels (2001) die benadrukken dat de kennis die een organisatie nodig heeft, ontstaat als de kenniswerkers het naar hun zin hebben. Van der Zee zette de nodige kritische kanttekeningen: de beweging neigt naar het esoterische en drijft nogal af van serieuze wetenschap. Als die kenniswerkers het niet naar hun zin hebben en de negatieve kanten van karakters zich niet door positieve methoden laten bedwingen: wat dan? Om werkelijk een alternatief te bieden voor de traditionele focus voor het sturen van bovenaf is meer nodig, zo betoogt van der Zee.

McDonaldisatie

Dat gaf nog niet zoveel houvast. Die vond ik ook niet in andere presentaties die ik volgde. René Brohm verbond geluk aan levenskunst en hield een pleidooi voor vrijplaatsen waar mensen diep konden participeren en hun vreugde uit konden delen. Zulke vrijplaatsen zijn niet te vinden in dominante structuren die neigen naar 'McDonaldisatie' en 'Disneyficatie' waarin consumptie en vertier worden gestandaardiseerd tot massaproducten. Gerlof Prikker constateerde dat de 'Critical Management Studies' benadering niet gelukkig maakt, maar vond hoop in het ervaren van schoonheid. Leg wat minder de nadruk op effectiviteit en efficiëntie en kijk wat meer naar wat

je mooi en lekker vindt. Je kunt er zelfs plezier in hebben om stiekem iets in de organisatie te veranderen waardoor mensen wat meer van die schoonheid gaan voelen. Erik Bolle zag de poëet als gelukkigste mens op aarde omdat hij de overvloed van het zijn het beste kon aanvoelen. Dat in tegenstelling tot de filosoof die overal een probleem van maakt. En Erik Brinkman vertelde in geuren en kleuren over de gelukzaligheid van heerlijk eten in een idyllische omgeving. Die kwaliteiten van geur en zintuiglijkheid zijn, ook als metafoor, nu eenmaal niet in organisaties te vinden. We moeten ons er maar bij neerleggen: we kunnen niet zonder organisaties maar het geluk kunnen we daar redelijkerwijs niet verwachten.

Vitale ruimte

Ik doe een aantal presentaties op het symposium vast tekort, maar aan het einde van de dag voelde ik me wat mismoedig. Is het salaris dat kantoorbewoners ontvangen dan eigenlijk een schadevergoeding? Ik denk het niet, althans: het zou niet moeten hoeven. Geluk is een toegift, in de woorden van Van der Wal. Hoe heftiger je probeert het te bereiken, hoe meer je het tegenwerkt. Dat geldt trouwens voor alles wat echt belangrijk is in het leven zoals spontaneïteit, creativiteit, innovativiteit, gezag, passie, liefde en vertrouwen. Tegenwerken is wel gemakkelijk. Hoeveel mogelijkheden zijn er niet om vertrouwen te verknoeien?

'Is het salaris dat kantoorbewoners ontvangen dan eigenlijk een schadevergoeding?'

Vertouwen

Paradoxaal genoeg geeft dit een houvast. Als we op het spoor kunnen komen van de blokkade die vertrouwen in een gegeven situatie het meest in de weg staat en het ons zou lukken om die blokkade weg te nemen, dan wordt de kans dat vertrouwen groeit groter. Voor vertrouwen is verbinding nodig. Wat er in die verbinding ontstaat is per definitie niet te voorspellen en dus ook niet beheersbaar te maken. In mijn werk met netwerken spreek ik van 'Vitale Ruimte' waar mensen nieuwsgierig kunnen zijn en waarin zij kunnen spelen met de ruimte die zij zelf nodig hebben en die van de ander, de organisatie, het netwerk, de samenleving, waarin

hun inzet zinvol is. Deze benadering is te herleiden tot een ecologische metafoor waarin netwerken van mensen zich blijken te gedragen als levende organismen die gezond of ziek kunnen zijn (Wielinga 2001). Het onderscheid tussen ziek en gezond is verbinding. Levende systemen ontwikkelen zich autonoom richting taakverdeling en specialisatie zolang de mechanismen waardoor alle componenten met elkaar verbonden zijn, meegroeien met de complexiteit. In onze samenleving die snel uit haar voegen lijkt te groeien, is het een bloedspannende vraag of die koppelingsmechanismen zich op tijd zullen herstellen. De agenda is echter duidelijk: het gaat om het creëren van nieuwe vormen van duurzame verbinding.

Betekenisvol zijn

Dat is ook mogelijk in organisaties. Het gaat mis als mensen elkaar wijs maken dat ze slechts moeten overleven op een concurrerende markt. Dan blijft de authentieke inzet achterwege en wordt men eenzijdig tot aanpassen gedwongen. Ik voel me het meest gelukkig wanneer ik mijn kwaliteiten kan inzetten in het besef daarmee betekenisvol te zijn voor anderen. Dan zijn inzet en afstemming met elkaar in evenwicht. Een gezonde organisatie schept daarvoor een gunstige omgeving. Dat vraagt echter om een verandering van de gangbare attitude en daarin vond ik op dit symposium grote

éénsgezindheid: de wil tot beheersen staat geluk in de weg. Het valt in de praktijk niet mee, maar beloning is hoog: voor wie die wil opgeeft kan nieuwsgierigheid zich ontwikkelen tot passie en kan spel uitgroeien tot liefde.

Elke Wielinga is ingenieur en gepromoveerd in de sociale wetenschappen.

Referenties:

- Cameron, K.S., Caza, A (2004): Contributions to the discipline of positive organizational scholarship. American Behavioural Scientist, (47) 6, 731-739.
- Kessels, J.W.M. (2001): Verleiden tot kennisproductiviteit. Inaugurele rede leerstoel Human Resource Development: Universiteit van Twente.
- Vroemen, M. (2005): Kantoorlog. Scriptum, Schiedam.
- Weggeman, M. (1997): Kennismanagement: inrichting en besturing van kennisintensieve organisaties. Schiedam: Scriptum.
- Wielinga, H.E. (2001): Netwerken als levend weefsel. Een studie naar kennis, leiderschap en de rol van de overheid in de Nederlandse landbouw sinds 1945. Dissertatie Wageningen Universiteit. Uitgeverij Uilenreef, 's Hertogenbosch.
- Zee, H. van der (2005): Het zoete gevoel van het positieve denken. Opleiding & Ontwikkeling_12 2005.

'De wil tot beheersen staat geluk in de weg'

Het geheim van de Denen

Samen met de Zwitsers voeren de Denen de ranglijst van gelukkigste volken ter wereld aan. Daar komt bij dat het geluksgevoel van de inwoners van dit Scandinavische land nog steeds een stijgende lijn vertoont. Wat is het geheim van de Denen?

DOOR MORTEN EGHOLM

In het Deens gebruiken we vaak de uitdrukking 'geluk is geld noch goed'. Daarmee bedoelen we dat een hoge sociale status en economische welstand niet bepalen of iemand gelukkig is. Misschien dat we deze uitdrukking aan moeten passen door te stellen dat geluk niet alleen geld en goed is. Dat kan men in ieder geval concluderen als men kijkt naar de gegevens in de 'World Database of Happiness'. Volgens deze database zijn de Denen het gelukkigste volk ter wereld en, wat ook het opmerken waard is, zij behoren tot een van de weinige volkeren waar bij het geluksgevoel nog steeds een stijgende lijn vertoont. De man achter het geluksonderzoek, de Nederlandse onderzoeker Ruut Veenhoven, gaf in een Deense krant de volgende verklaringen voor de hoge score van de Denen: "De Denen leven in een kleine, goed functionerende, democratische samenleving. Er zijn bij jullie weinig verschillen tussen de mensen. Jullie hebben een hoog bruto nationaal product en hebben vertrouwen in de overheid en elkaar.

Verder hebben jullie veel vrijheid en een nauwe band met familie, vrienden en collega's," (Fagbladet 3FF, oktober 2005). Geluk draait volgens Veenhoven dus niet alleen om geld en goed, het draait minstens zo veel om geborgenheid en samenhang. En misschien zijn die twee laatstgenoemde ingrediënten wel randvoorwaarden voor het bereiken van economische welstand, gelijkheid en stabiliteit. Zo ziet men dat tenminste in Denemarken. En waaraan ligt het dat men zo denkt? Dat laat zich nog het best verklaren door kort te kijken naar Denemarken en het begrip geluk vanuit een historisch, politiek/economisch en sociologisch perspectief.

**'Democratie: een
vredige oplossing
waarmee iedere
Deen kon leven'**

Het Deense poldermodel

In Denemarken houdt men niet van conflicten vandaar dat men ook enorm in zijn maag zit met de ophef rondom de cartoons van profeet Mohammed. Als er zo nu en dan toch een conflict ontstaat, dan kan men slechts een ding doen: ergens een rustig plekje zoeken en daarna onderhandelen (d.w.z. praten, discussiëren, meningen uitwisselen etc.) totdat men een harmonieuze oplossing heeft gevonden die iedereen kan accepteren. Denen zien zichzelf als een vredelievend volk met een democratische ziel. Zo zijn we er in Denemarken trots op dat we in 1848 reeds onze eerste democratisch grondwet kregen en daarmee behoren tot een van de eerste democratische landen in Europa. In die eerste grondwet werd reeds vastgelegd dat het niet toegestaan is iemand te discrimineren op grond van ras, geslacht of politieke overtuiging. We zijn niet alleen trots dat we zo vroeg een democratisch bestel kregen, maar we zijn vooral trots op de manier waarop wij het democratisch bestel verwierven. Het gebeurde namelijk zonder revolutie en zonder dat er ook maar één druppel bloed hoefde te vloeien. De alleenheerser Koning Frederik de 7e zag zelf ter elfder uren in, dat de democratische krachten de overhand kregen en hij koos er vrijwillig voor om terug te treden. Sindsdien heeft het koningshuis slechts een marginale rol gespeeld in de machtsverdeling binnen het Koninkrijk. Men vond, met andere woorden, een vredige oplossing waarmee iedereen kon leven. Deze oplossing is karakteristiek voor de manier waarop Denen sindsdien hun problemen binnen de samenleving hebben opgelost. Denemarken heeft hierdoor de mogelijkheid geschapen voor wat wij een consensussamenleving of een consensustraditie noemen. Wij zijn het erover eens dat de optimale oplossing pas gevonden is, als iedereen bij het proces betrokken wordt, en als alle partijen gelukkig en tevreden zijn.

Boze buitenwereld

Toen Denemarken vijftien jaar later in de Tweede Sleswijkse Oorlog een groot deel van Zuid-Jutland verloor aan de Pruisen, werd het consensusdenken gemixt met een aardig portie nationaal chauvinisme. Het Deense Rijk, waaronder eerder ook heel Noorwegen en delen van Zuid-Zweden vielen, was nu kleiner dan ooit tevoren. Denemarken was definitief gedegradeerd tot een provincie. Voor het eerst in de historie was het Deens de allesoverheersende taal en er waren binnen het koninkrijk geen noemenswaardige minderheden meer waarmee rekening moest worden gehouden. De basis voor een superhomogene samenleving was gelegd. De Denen sloten vervolgens de rijen alsof ze op het punt stonden uit te sterven als een bedreigde diersoort. Ze kozen voor een strategie die zich het beste laat omschrijven door een beroemd Deens motto:

"Wat verloren wordt aan de buitenkant, zal van binnenuit teruggewonnen moeten worden." Of, met andere woorden, als de wereld buiten ons zo slecht is, dan is het het beste om zich alleen met zichzelf bezig te houden, het is belangrijk om zij aan zij te staan en om alle zaken te koesteren die we gezamenlijk hebben (over alle verschillen die er bestaan praten we niet!).

Hygge

Een begrip als 'hygge' (dat volgens Denen niet te vertalen is, maar wel ongeveer dezelfde lading heeft als het Nederlandse woord gezelligheid) vindt zijn oorsprong in dezelfde periode. Het toegenomen nationale zelfbewustzijn had als positieve effect dat de Denen zich verbroederden en dat ze zich geborgen en gelukkig voelden in elkaars gezelschap. Negatief was echter, dat ze er in veel gevallen voor kozen zich af te zonderen van de boze buitenwereld en zich hoofdzakelijk alleen met zichzelf bezighielden. De 'Geest van 1864' speelt volgens velen nog steeds een belangrijke rol in het huidige Denemarken. Het wordt vaak gebruikt als een verklaring voor de sceptische houding van de Denen ten opzichte van de EU, globalisering en massale immigratie.

Gelijkheid

Het geluksgevoel van de Denen hangt nauw samen met het feit dat de economische middelen in Denemarken zo extreem gelijk verdeeld zijn. Keer op keer laten onderzoeken zien dat Denemarken het land is waar de economische ongelijkheid het minst is. Denen betalen graag de hoogste belasting ter wereld (tussen de 50 en 70 procent, afhankelijk van je inkomsten), omdat ze daarmee een hoge mate van geborgenheid en zekerheid veilig stellen. Iedereen heeft gratis toegang tot ziekenhuizen, bibliotheken, kleuterscholen, lagere en middelbare scholen, universiteiten en een hele rits aan andere fundamentele goederen. Zo nu en dan worden er wel kritische geluiden geuit over het hoge belastingniveau in Denemarken en dat heeft de huidige rechtse regering ook aanleiding gegeven tot het afkondigen van een stop op belastingverhogingen. Het animo voor deze maatregel is echter niet zo groot als men in eerste instantie zou denken. De hoge mate van gelijkheid is primair te danken aan de dominante invloed van de sociaal-democraten in de twintigste eeuw, om te beginnen in de crisisjaren van de jaren dertig, toen de eerste WW-uitkeringen werden geïntroduceerd, en daarna tijdens de economische voorspoed van de

'Iedereen heeft gratis toegang tot onder meer ziekenhuizen, bibliotheken en scholen'

jaren zestig, toen de welvaartstaat werd opgebouwd. Het is in die decennia dat het Deense gelijkheidsdenken werd ontwikkeld. Alle Denen moeten gelijke toegang hebben tot alle goederen van de welvaartsstaat.

Flexibele arbeidsmarkt

De huidige regering voert nog steeds dezelfde sociaal-economische politiek. Dat zorgt voor het hoogste zekerheids- en gelukgevoel, denkt men (en de meeste stemmen, voegt men daar aan toe). De huidige premier Anders Fogh Rasmussen heeft ervoor gekozen de almaar stijgende economische groei bij zijn Europese collega's te verklaren met het begrip *flex-security*. Met de flex-security pogen de Denen een flexibele arbeidsmarkt te creëren, waarin het makkelijk is mensen te ontslaan, als bijvoorbeeld een nieuwe technologie of een veranderende markt hun werkinzet overbodig

maakt. Tegelijkertijd zorgt de hoge WW-uitkering voor zekerheid. Zelfs als men zijn baan verliest, hoeft men niet huis en haard te verlaten. Dit systeem geeft de Denen zekerheid, en wat minstens net zo belangrijk is, het geeft de Denen ook het vertrouwen dat ze meer producten kunnen aanschaffen. Wellicht dat het gestegen geluk in Denemarken ook samenhangt met de kolosale gestegen consumentenbestedingen van de afgelopen decennia. In dat geval kun je wellicht ook ietwat kritisch zijn over de hoge cijfers die de Denen gekregen hebben in de Nederlandse geluksstatistieken.

Hetzelfde toetje

Denemarken is een homogeen land. Vrijwel iedereen heeft dezelfde taal en dezelfde religie. We hebben allemaal ongeveer dezelfde normen en waarden, en zo'n beetje al onze tradities worden door iedereen gedeeld. Een goed voorbeeld is kerstavond: de Denen zitten dan allemaal tegelijkertijd aan tafel en op het menu staat bij iedereen precies hetzelfde: eend of *flæskesteg* (varkensgebraad). Soms kan men geen keus maken en staan zelfs beide gerechten tegelijk op tafel. Daarna eten we allemaal hetzelfde toetje (*ris a la mande*), dansen en zingen we allemaal rond de kerstboom en ten slotte pakken we de cadeautjes uit. Nogmaals, we zijn een volk met een extreem homogene cultuur.

Volgens het journalisten- en politicikoppel Karen Jespersen en Ralf Pittelkow is het vooral deze homogene cultuur waaraan we ons hoge geluk te danken hebben. In hun veel besproken boek *De 'Lykkelige danskere'* (De gelukkige Denen) introduceren zij het begrip samenhangkracht. Juist doordat we in Denemarken een samenleving hebben opgebouwd met gemeenschappelijke democratische en nationale waarden en een hoge graad van solidariteit hebben we in Denemarken zo'n goed onderling gevoel, voelen we ons geborgen en hebben we ver-

trouwen in elkaar en in de overheid, zo stellen zij. Tegelijkertijd, zo beargumenteren zij, hebben de Denen zo'n hoog geluksgevoel kunnen bereiken doordat de politici altijd hebben begrepen dat ze moeten luisteren naar de burgers, als ze sceptisch waren ten aanzien van een nieuwe ontwikkeling (denk bijvoorbeeld aan het referendum over de euro). Zij wijzen bijvoorbeeld op een onderzoek, waaruit blijkt dat terwijl er in Zweden slechts een op de vijf inwoners gelooft dat de politici luisteren naar de bevolking, de helft van de Denen denkt dat er naar hen wordt geluisterd.

Globalisering

Jespersen en Pittelkow zien de globalisering en de massale immigratie als de grootste bedreigingen voor de samenhangkracht in Denemarken. Als gevolg hiervan zijn er velen die sceptisch zijn ten aanzien van hun boek. Zij vinden dat hun zienswijze in het verlengde ligt van wat aanhangers van de populistische en immigrantensceptische *Danske Folkeparti* zeggen. Toch hebben ze ergens wel een punt. De Denen kunnen er terecht trots op zijn dat ze een van 's werelds meest geborgen en goed functionerende samenlevingen hebben opgebouwd. Een voorbeeld, menen we terecht zelf, maar het is wel een voor-

beeld in gevaar. In bepaalde opzichten is het geluksgevoel namelijk afhankelijk van een kwalijk soort nationaal chauvinisme en een gevoel van betweterigheid. Als we ons alleen gelukkig en geborgen kunnen voelen door ons van de buitenwereld af te sluiten, dan krijgen we het in de toekomst erg moeilijk in de alsmatig globaliserende wereld. Het is makkelijk je gelukkig te voelen zo lang als je je verstoppt onder je warme donsdeken, de moeilijkste proef komt als je je geluk moet delen met anderen.

Morten Egholm is universitair docent Deens aan de Rijksuniversiteit Groningen. Vertaling Mark Gooskens.

'Het is makkelijk je gelukkig te voelen als je je verstoppt onder je warme donsdeken'

Ruimte voor geluk

Deze bijdrage is geen artikel of interview, maar een getuigenis van doodlopende sporen. De auteur zoekt ruimte voor geluk en vooral antwoord op de vraag hoe het openbaar bestuur daaraan bijdraagt. Hij heeft niet gevonden wat hij zocht.

DOOR WOUTER-JAN OOSTEN

Ik verliet onze redactievergadering met de vraag hoe mensen gelukkig kunnen wonen. Voor *Libelle* of *VT Wonen* kan ik schrijven dat een op je persoon afgestemd kleurbeeld en voldoende licht belangrijk zijn voor je woongenot. Een mederedacteur is ridder in de strijd voor het behoud van landgoederen - hij zou (terecht) benadrukken dat groen en cultuurhistorie belangrijk zijn voor de kwaliteit van woonmilieus. Verder kan ik mij storten in de kloof tussen enerzijds tevreden Vinex-bewoners en anderzijds critici die schamper spreken over de eentonigheid van stads-uitleg. Wie bepaalt of het ergens mooi wonen is? Op dit kruispunt van mogelijkheden koos ik ervoor om eerst na te gaan wat geluk is en om in het verlengde daarvan na te gaan hoe daarop aan te grijpen is.

Gelukkige handen

Is geluk een luxe? Is je persoonlijk welbevinden een staat die je pas bereikt nadat in tal van (materiële) behoeften is voorzien? Maslows beroemde piramide van behoeften en het consumentisme van onze maatschappij lijken in die richting te wijzen. Dan zouden vooral villawijkbewoners gelukkig zijn. Als we dit spoor volgen, zou beleid om kansen op geluk te verhogen sociaal-economisch zijn: opleiding, inkomen en zinvolle dagbesteding kennen een positief verband met gezondheid en met vertrouwen in jezelf en het leven (dus: geluk). Toch is de idee 'alles wordt beter als de economie verbetert' nou net wat de Paarse politiek wordt verweten. Die benadering zou voorbij gaan aan wat werkelijk leeft 'onder de mensen'.

'Wie bepaalt of het ergens mooi wonen is?'

In plaats van economische structuur staan tegenwoordig veiligheidsgevoelens centraal. Al zou dat zijn wat wel leeft 'onder de mensen', ik waag mij niet aan een artikel over enerzijds geluk van burgers en anderzijds ervaringen als dat hooguit de helft van de mensen op straat blank is en dat van die blanken nog een deel Europees allochtoon is. Ik durf ook niet voor te stellen dat het beleid langs sociaal-economische weg geleidelijk het geluk bevordert, zonder daar veel aandacht op te vestigen, terwijl de politici via massamedia inspelen op andere thema's die wel populair zijn. Dan zou ik toegeven dat heel veel burgers niet weten wat goed voor ze is. Dit is voor D66 een doodlopend spoor.

Gelukkig hoofd

Na het spoor van de welvaart volg ik het spoor waarin geld en geluk tot verschillende domeinen behoren. Is geluk veeleer een mentale luxe? Is dan je persoonlijk welbevinden een staat die je bereikt zodra je tal van (materiële) behoeften hebt losgelaten - uit onthechting of uit overgave aan een metafysische kracht waarop je vertrouwt? Dan zouden streng gelovigen in bepaalde dorpen en (gesegregerde) stadswijken relatief gelukkig zijn. Dan is beleid niet nodig om kansen op geluk te verhogen. Spirituele (bege)leiding is passender. Dat de staat religie of filosofie zou prediken is hier buiten de orde; voor D66 opnieuw een doodlopend spoor.

Publiek geluk

Persoonlijk voel ik mij wel aangetrokken tot de idee dat geluk ontstaat door het delen in verantwoordelijkheden in de samenleving en door erkenning dié medeburgers je daarom geven. Dit is een spoor waarin de politieke aspecten van burgerschap belangrijk zijn, een spoor van participatieve democratie waarvan de Atheense polis het archetype is. Hoe mooi dit ideaal ook mag zijn, er zijn weinig mensen die er naar handelen. Als ik mijn tijdschriften mag

geloven, willen jongeren tegenwoordig respect in absolute zin. Als anderen je 'dissen' mag je hen gewelddadig bejegenen, zo lijkt de norm te zijn. Ik begrijp dat iemand 'dissen' al kan zijn dat ik hem aankijk op een wijze die hem niet bevalt, of dat ik niet genoeg opzij stap. Het kennelijk gewenste respect heeft niets van doen met erkenning die je krijgt voor het dragen van verantwoordelijkheid, voor verdienste. Ik heb de indruk dat ook dit een doodlopend spoor is.

Geluk ter plekke

Mijn zoeken heeft tot dusver niet opgeleverd wat ik zocht. De aard van het geluk en in het verlengde daarvan de mogelijkheden voor het openbaar bestuur om er aan te werken, blijven buiten mijn bereik. In plaats van langer te dolen op dit kruispunt oriënteer ik mij op een plek waar ik vermoed dat mensen ongelukkig zijn. Misschien word ik daar wijzer van.

Schilderswijk

De bevolking van de Schilderswijk in Den Haag is bijna 100 procent allochtoon en kent meer dan honderd nationaliteiten. De wijk staat bekend als een achterstandsgebied. Vanuit zijn woningcorporatie plaatst Annius Hoornstra de nodige kanttekeningen bij mijn verwachtingen. De Schilderswijk is geen doorgangswijk waar bewoners zo snel mogelijk uit willen vertrekken. Bewoners behoren tot sociale netwerken, al zijn die etnisch weinig gemengd. Jongeren uit de wijk tonen inzet op school en willen hun sociaal-economische positie verbeteren. Toch ontkent deze volkshuisvester de problemen niet. Er is armoede, er zijn autochtonen die zich bedreigd voelen, de stadsvernieuwing heeft het nodige overhoop gehaald, jonge allochtonen krijgen van werkgevers minder kansen. De heer Hoornstra verbaasde zich ook niet bij de berichten over groepsverkrachtingen in Rotterdam.

Sociale opgave

De corporatie HaagWonen is actief in de stad: organiseert buurtactiviteiten, steunt de brede school en helpt jongeren aan kansen. Zo leveren ze een bijdrage aan gelukkig wonen en leven. De sociale opgave is niet eenvoudig, hoe breng je bijvoorbeeld de bewoners van een portiek met elkaar in contact als daarvoor eerst taallessen nodig zijn? Wat mag van een corporatie verwacht worden? Is het juist als de gemeente aangeeft dat de corporatie weet wat er ter plekke speelt en als bewoners aangeven dat zij hun corporatie minder wantrouwen dan gemeente of rijk? Wordt dan niet teveel gevraagd van een corporatie? Beschikken corporaties - naast hun informatiepositie en betrokkenheid - wel over de nodige middelen, denk aan de omvang van het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing? De brief van de Europese commissaris waarin naar voren komt dat het

Nederlandse woonstelsel met corporaties niet voldoet aan het Europese ideaal van marktordening is misschien een bedreiging voor corporaties en hun inzet voor achterstandsgebieden. Je zou bijna geloven dat na de bewoners ook de volkshuisvesting als zodanig door de politiek in de steek wordt gelaten.

Slotsom

Als ik tot de slotsom kom dat geluk er is of er niet is, en dat is dat, dan is dat onbevredigend. Sommige mensen zijn nou eenmaal gelukkiger dan andere mensen... zelfs al wonen ze in een arme buurt. Als ik tot de slotsom kom dat je wel kunt werken aan het geluk van anderen, maar dat er daar veel hindernissen voor worden gecreëerd of in stand gehouden, dan is dat misschien nog veel onbevredigender. Sommige mensen wordt minder geluk gegund dan andere mensen...

Wouter-Jan Oosten is redacteur van Idee. Met dank aan Annius Hoornstra van HaagWonen.

**'Wordt er niet
teveel verwacht
van de
woningcorporatie?'**

De kunst van het kiezen

Geld maakt niet gelukkig. Dat is alom bekend. Maar wat maakt dan wel gelukkig? Keuzevrijheid wellicht? Hoewel keuzevrijheid voor de meesten een groot goed is, wordt ook daarvan betwijfelt of het echt gelukkig maakt. Het instrument van de maatschappelijke kosten-batenanalyse kan politici helpen bij het maken van keuzes.

DOOR ELISABETH RUIJGROK

Wie veel te kiezen heeft, ervaart dat vaak als een belasting. Alleen de juiste keus brengt immers geluk. De kunst van het geluk is dan ook het maken van de juiste keuzes. Maar er schuilt altijd een addertje onder het gras: de ene keus sluit de andere uit. Wie gekozen heeft naar rechts te gaan, heeft automatisch de keus om links te gaan opgeofferd. Elke keus kan dus geluk brengen, maar leidt er tevens toe dat het geluk dat de andere keus wellicht te bieden had, wordt opgeofferd. Er zijn dus altijd opofferingskosten, een economisch begrip. Aangezien economie, niet de wetenschap van het geld, maar juist de wetenschap van de keuzes is, zullen we daarom eens kijken of de economie, en in het bijzonder de welvaartseconomie, ons kan helpen bij het maken van de juiste keus.

Kosten versus baten

Wanneer we er voor het gemak er voorlopig even van uitgaan dat zoveel mogelijk welvaart geluk brengt, komt de weg naar geluk in zicht. Het gaat hierbij uiteraard om een breed welvaartsbegrip dat zowel materiële als immateriële welvaart omvat en waaronder ook welzijn valt. De opgave is nu om telkens die keus te maken die netto welvaart oplevert. Dat betekent dat de welvaart die de betreffende keus oplevert, groter moet zijn dan de opgeofferde welvaart van de andere (niet gemaakte) keuzes. Dit geldt zowel voor individuen als collectieven.

***'Wat je ook kiest.
Er zijn altijd
opofferingskosten'***

Voor een overheid die een keus moet maken over bijvoorbeeld het al dan niet omzetten van landbouwgrond in natuurgebied of inundatiegebied, geldt dan ook dat de welvaartswinst die de maatschappij hiermee kan behalen groter moet zijn dan wat het de maatschappij kost. De maatschappelijke kosten van het omzetten van

een hectare landbouwgrond in natuurgebied zijn echter niet gelijk aan de prijs die voor de grond betaald dient te worden, maar zijn gelijk aan hetgeen door de omzetting wordt opgeofferd: de waarde van de landbouwkundige productie. De vraag is dan: weegt de welvaart die verloren gaat c.q. de opofferingskosten van de landbouwproductie op tegen de welvaart die wordt gewonnen door de creatie van natuur?

Democratisch instrument

Met behulp van een maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA), kan deze vraag beantwoord worden. De maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) is een hulpmiddel waarmee voor een specifiek keuzevraagstuk de kosten en baten van alle relevante partijen in beeld gebracht worden. De MKBA is een sectoroverschrijdende analyse die niet uitgaat van het perspectief van een individuele partij, maar van het perspectief van hele maatschappij. Het is dan ook in principe een democratisch instrument. Alleen als de baten van de partijen die voordeel hebben, de kosten van de partijen die nadeel hebben overtreffen, is er sprake van netto welvaartswinst en dus van een goede keus. Er is nu immers in principe genoeg extra welvaart geboekt door de welvaartswinnaars om de welvaartsverliezers te compenseren.

Bij beslissingen over infrastructuur, worden sinds het jaar 2000 reeds MKBA's gedaan. En om er voor te zorgen dat iedereen de MKBA op vergelijkbare wijze uitvoert, is een nationale leidraad opgesteld, die de naam OEI draagt. Dat staat voor Overzicht Effecten Infrastructuur. De vraag rijst nu of in deze leidraad alle mogelijke welvaartseffecten wel in beeld gebracht worden. Wanneer er effecten over het hoofd worden gezien, weten we immers niet of er wel netto

welvaartswinst wordt geboekt, en maken we wellicht een verkeerde keus. Dit is nu net waar bij MKBA's zo nu en dan de schoen wringt. Want wat zijn nu precies de baten van bijvoorbeeld natuurontwikkeling? Wat zijn de kosten van bijvoorbeeld het verlies van archeologisch erfgoed? De MKBA is een welvaartsanalyse waarbij alle effecten in euro's worden uitgedrukt. Effecten die niet in euro's meetbaar zijn kunnen niet in het saldo verrekend worden. Het is dan niet duidelijk of het saldo nu positief of negatief is. Het gevaar van een verkeerde keus ligt dan op de loer.

Ongeprijsde welvaartseffecten

Hoe kunnen we ongeprijsde welvaartseffecten, zoals bijvoorbeeld effecten op natuur of erfgoed in euro's uitdrukken, zodat zij kunnen worden meegenomen in de MKBA? Dit kan door de vraag te stellen hoe

deze omgevingskwaliteiten welvaart voortbrengen. De economische waarde der dingen is immers altijd gelijk aan de hoeveelheid welvaart die zij voortbrengen.

Het natuurlijk milieu heeft in principe drie waarden: economische, financiële en intrinsieke. Voor andere omgevingskwaliteiten gelden andere indelingen. Hier is gekozen voor het voorbeeld van het natuurlijke milieu, bestaande uit

natuur, water en bodem, omdat hiervoor eind 2004 een aanvulling op de OEI-leidraad is verschenen. Deze draagt de naam 'Waardering Natuur, Water en Bodem in de MKBA'. Dit betekent dat op dit moment alleen deze drie ongeprijsde omgevingskwaliteiten in de MKBA kunnen worden meegenomen.

Waarden

Financiële waarden weerspiegelen concrete opbrengsten c.q. inkomsten (of uitgaven). Zij komen in de markt tot stand en worden dan ook marktprijzen genoemd. De financiële waarde van natuur is gelijk aan bijvoorbeeld een deel van de omzet van de bootverhuur aan het meer of aan een deel van de omzet van het pannenkoekenhuis in het bos. De financiële waarde is onderdeel van de economische waarde. Economische waarden omvatten niet alleen opbrengsten, maar

ook alle andere welvaartsstromen die zich aan de markt onttrekken. Het kan gaan om welvaartsrealisatie via het gebruik van de natuur (bijv. recreatief gebruik) maar ook om welvaartgeneratie via het zogenaamde niet-gebruik. Dat laatste heeft betrekking op het verschijnsel dat mensen ook welvaart ontlenden aan natuur en milieu zonder er gebruik van te maken. Het gaat hier om een psychologische waarde, bijv. om het nut dat mensen ervaren bij de wetenschap dat planten en dieren blijven bestaan en dat dit alles wordt doorgegeven aan de volgende generatie. De intrinsieke waarde heeft geen betrekking op menselijke welvaart of inkomen, maar gaat over het welzijn van planten en dieren. Deze waarde valt dus buiten het domein van de economie en van de MKBA. Met andere woorden: de economische waarde is meer dan financiële waarde, maar het omvat niet de intrinsieke waarde.

Welvaartsfunctie

Voor sommige natuurgebieden is de financiële waarde gering of zelfs nul, omdat niemand er aan verdient. Toch kan de economische waarde van die gebieden groot zijn. Met andere woorden: wanneer men uitgaat van financiële waardering, hebben alleen geëxploiteerde gebieden een waarde. Maar uitgaande van economische waardering, hebben ook niet-

geëxploiteerde gebieden een waarde, afhankelijk van de welvaartsfuncties die zij vervullen. In tegenstelling tot de intrinsieke waarde, die doorgaans wordt gemeten in de vorm van scores op criteria die bepalend zijn voor de gezondheid c.q. het welzijn van planten en dieren, wordt de sociaal-economische waarde in principe (wanneer het gaat om kostenbatenafwegingen) uitgedrukt in geld. Sociaal-economische waarden kunnen in euro's worden uitgedrukt met behulp van verschillende economische waarderingmethoden, zoals de vermeden bestrijdingskostenmethode, de reiskostenmethode, de hedonistische prijzenmethode etc.

Politieke keuzes

Naarmate we er beter in slagen om alle ongeprijsde welvaartseffecten te monetariseren met behulp van de beschikbare monetariseringstechnieken, zullen de MKBA's al

***'De economische
waarde is
meer dan de
financiële waarde'***

completer worden. De vraag die dit oproept is of politici nu niet overbodig worden: de MKBA vertelt hen immers precies welke keus de meeste welvaart oplevert en dus het beste is. Hoewel de MKBA richting geeft voor politieke keuzes, is het een illusie te veronderstellen dat zij de politiek kan vervangen. De MKBA is slechts een hulpmiddel dat laat zien wat het netto welvaartseffect van een keus is. En geluk is uiteraard meer dan netto welvaart. Ook welvaartsverdeling is een belangrijk aspect bij het maken van een goede keus. Aangezien de MKBA ook inzicht geeft in de welvaartsverdeling over de relevante partijen, bevat zij als het ware een ingebouwde ontsnappingsclausule. Terwijl het getoonde netto welvaartsaldo in een bepaalde richting stuurt, toont de welvaartsverdeling meteen de mogelijkheden om hiervan af te wijken.

Intrinsieke waarde

Naast welvaartsverdeling zijn er nog twee typen overwegingen om niet automatisch voor de keuzemogelijkheid die de hoogste welvaart oplevert te gaan. Er is immers meer dan welvaart. Ten eerste kan bij natuur de intrinsieke natuurwaarde een reden zijn om een andere keus te maken dan de MKBA suggereert. De intrinsieke waarde staat los van menselijke welvaart. Zij behelst welzijn van plant en dier. In gebieden waar natuur en niet menselijke welvaart centraal gesteld zijn (bijv. Vogel- en Habitatrichtlijngebieden) kan dit een belangrijke overweging zijn. Zo kunnen politici er bijvoorbeeld voor kiezen om een aantrekkelijk project met een positief welvaartsrendement toch niet door te laten gaan, omdat het een beschermd natuurgebied aantast. Ze besluiten dan om wat menselijke welvaart op te offeren, voor welzijn van planten en dieren. Voor sommige projecten geeft de milieu-effectrapportage (m.e.r.) ondersteunende

informatie over de intrinsieke waarde van verschillende keuzes.

Betrouwbaarheid

Ten tweede kunnen bij elke type keuzevraagstuk bestuurlijke overwegingen, zoals betrouwbaarheid en rechtzekerheid een rol spelen. Zo kan het bijvoorbeeld voorkomen dat het vanuit netto welvaartsperspectief een goed idee is om ergens een groot industrieterrein aan te leggen. Maar als bestuurders in het verleden de bewoners van het gebied beloofd hebben dat er geen extra industrie bijkomt, kunnen zij omwille van betrouwbaarheid er voor kiezen, het project niet door te laten gaan. Voor dit type overwegingen bestaat vooralsnog geen ondersteunende methode en zijn politici op hun eigen inzicht en dat van hun adviseurs aangewezen. Een en ander betekent dat de vrijheid van politici om lukraak keuzes te maken door de MKBA enigszins wordt ingeperkt. Zij dienen immers met extra argumenten, zoals welvaartsverdeling, intrinsieke waarden of andere bestuurlijke overwegingen te komen. De keuzevrijheid wordt hen zeker niet ontnomen. Eigenlijk is de werking van de MKBA niet anders dan dat zij dwingt om keuzes meer expliciet te maken. Hier staat tegenover dat zij extra informatie krijgen over de welvaart van burgers, bedrijven etc.

'Het MKBA dwingt politici keuzes meer expliciet te maken'

Een en ander betekent dus dat politici wellicht iets minder vrijheid krijgen, maar dat zij wel extra informatie krijgen voor het maken van betere keuzes. En alleen keuzes die leiden tot extra welvaart voor de hele maatschappij, kunnen ons op weg helpen naar een gelukkiger bestaan. Kortom: geluk, het blijft een kwestie van kiezen.

Dr. Ir. Elisabeth Ruijgrok werkt bij Witteveen en Bos en is medeoprichter van het platform voor economische waardering van de natuur.

'Dwing mensen niet om naar jouw definitie gelukkig te zijn'

Waar Nederlandse vrouwen het vaak moeilijk hebben met de combinatie arbeid en zorg, lijken hun allochtone landgenotes met een baan die combinatie minder zwaar te vinden. Maken allochtone vrouwen betere keuzes of hebben ze het makkelijker omdat ze op een uitgebreid familienetwerk terug kunnen vallen? En hoe kan de overheid vrouwen gelukkig maken? Idee vroeg het Nezos Demirel, eigenaresse van reïntegratiebedrijf Topview en voorzitter van PaFemme, de spin off van de commissie Pavem.

DOOR PAULINE SCHROOYEN EN MARIANNE WILSCHUT

Dat hun jongste dochter ooit een succesvolle zakenvrouw zou worden die samen met prinses Máxima in een commissie zou zitten die de participatie van vrouwen van allochtone

afkomst tracht te bevorderen, hadden de ouders van Nezos Demirel zo'n twintig jaar geleden niet kunnen bevroeden. Terwijl hun twee zoons en hun andere dochter wel gingen studeren, had de puberende Nezos daar geen belangstelling voor. "Een carrière interesseerde mij niet toen ik zestien was," herinnert ze zich nog. "In plaats van met school was ik liever met kleding en make-up bezig. De anderen waren de studieboeken. Ik was altijd het meisje dat mijn moeder hielp. Als toekomstbeeld vond ik getrouwd zijn voldoende."

**'Een carrière
interesseerde mij
niet toen ik
zestien was'**

Hoewel haar beide ouders zelf niet gestudeerd hebben – Moeder Demirel pelde thuis uien en vader Demirel werkte bij Philips in Bergen op Zoom – vonden ze het voor zowel hun zoons als hun dochters belangrijk dat zij wel verder leerden. "Mijn vader zei op een gegeven

moment: "We gaan nooit meer terug naar Turkije en ik vind het belangrijk dat onze kinderen hier in Nederland verder komen." Die wens zou ook voor zijn jongste dochter uitkomen. Vanaf het moment dat Nezos op haar 17^e trouwde en in een magazijn inpakwerk ging doen, zat ze niet stil. Dat inpakwerk was de jonge Turkse al snel zat en via een administratieve baan en het volgen van verscheidene opleidingen wist ze uiteindelijk op te klimmen in het reïntegratiewezen.

Een meer dan fulltime baan

Inmiddels is ze 36 jaar oud, moeder van een 11-jarige zoon en runt ze alweer een paar jaar haar eigen bedrijf Topview. Nezos geeft onder andere reïntegratieadvies aan bureaus met betrekking tot allochtonen en interculturele trainingen. Een meer dan fulltime baan. "Het is wel eens zwaar, maar ik zou het voor geen goud willen missen. Van mijn eerste banen vond ik het vooral belangrijk dat ik er geld mee verdiende en dat ik daardoor niet bij mijn man of mijn ouders mijn hand op hoefde te houden. Inmiddels maken vooral het inhoudelijke aspect van het werk en de respons die ik krijg me gelukkig. Als ik bijvoorbeeld voor een training vanuit Bergen op Zoom naar Groningen moet, dan rij ik dat hele stuk niet voor het geld, maar voor de reacties die ik krijg van de mensen."

Toch kan ze zich wel voorstellen dat vrouwen die geen deel uitmaken van het arbeidsproces ook gelukkig zijn. "Het is niet perse gezegd dat je van het najagen van status en een carrière gelukkig wordt. Als vrouwen ervoor kiezen om thuis met hun kinderen kopjes thee te drinken dan moeten ze dat helemaal zelf weten. Zolang ze voor die keuze maar geen aanspraak doen

op middelen van de gemeenschap dan heb ik daar geen moeite mee." De zelfstandig ondernemster vindt ook dat de overheid soms een beetje doorslaat in alle maatregelen rond zorg en arbeid. "Waarom kan ik het wel organiseren en een ander niet? En waarom moet ik als werkgever opdraaien voor de keuzes van mijn werknemer? Ik vind het soms wel allemaal erg betuttelend overkomen. Je moet mensen niet dwingen om naar jouw definitie gelukkig te zijn."

Mannencultuur

Wat dat betreft heeft ze ook niet zo heel veel op met de feministen van de oude stempel. Vooral als die klagen over het glazen plafond. Zelf is ze meer van de pragmatische aanpak. "Goed we leven nou eenmaal in een mannencultuur. Als het systeem zo werkt dan moet je je daaraan aanpassen. Zo bereik je als vrouw veel meer dan als je je hakken in het zand zet. En als het je eenmaal is gelukt om je plekje in die mannenwereld te veroveren dan kun je daar vanzelf invloed op uitoefenen. Wat voor vrouwen geldt, geldt ook voor allochtonen. Ik vind dat zij teveel klagen dat het lastig is om in de Nederlandse werkcultuur door te dringen. Ik probeer hen altijd bij te brengen dat als het systeem zo werkt dat het meer loont om jezelf het spel eigen te maken zonder dat je daarmee afbreuk doet aan wie je zelf bent. Bovendien maak je het leven voor jezelf een stuk aangenamer als je niet op alle slakken zout legt en bij de eerste de beste tegenslag gefrustreerd raakt." "Dat is soms wel eens confronterend," geeft ze toe. "Ik ben gescheiden, alleenstaande moeder, werk fulltime en bovendien neem ik ook nog eens opdrachten van de Nederlandse overheid aan. Ik, Nezos met mijn Turkse achtergrond, laat zien dat ik het spel mee kan spelen. Maar dat ik zelf onconventionele levenskeuzes heb gemaakt, wil niet zeggen dat ik die ook ga propageren. Als ik Turkse vrouwen op mijn spreekuur krijg die huwelijksproblemen hebben, zal ik ze niet meteen gaan adviseren om te gaan scheiden. De lat om te scheiden ligt in de Turkse cultuur nou eenmaal hoger en daar heb ik begrip voor."

'Waarom kan ik het wel organiseren en een ander niet?'

Zelfredzaamheid

Nezos is dus niet het type van de botte bijl. Dat wil niet zeggen dat ze haar ideeën voor zich zal houden. "Ik respecteer de keuze van vrouwen die thuis bij de kinderen willen blijven, maar ik zal het ze nou ook weer niet enthousiast aanraden. Ik vind zelfredzaamheid ontzettend belangrijk. Al is het maar dat je als vrouw zelf het woord kunt doen en dat je meer te besteden hebt. Als ik naar mijn eigen moeder kijk dan denk ik weleens dat ze veel gelukkiger was geweest, veel gezonder en veel minder afhankelijk van haar kinderen als ze de taal had gesproken en een baan had gehad."

Aan de traditionele situatie vroeger thuis – vader stond aan het hoofd van het gezin terwijl moeder in feite alles regelde zonder daar erkenning voor te krijgen – had Nezos dan ook een broertje dood overgehouden.

"Toen ik trouwde met een man die ook van Turkse afkomst was, had ik zoiets van; bekijk het maar; ik ga hier niet diegene zijn die altijd de doekjes over de tafel haalt, laat hem dat maar doen. Mijn man vond dat geen probleem: hij deed de boodschappen, kookte en deed de was." Hoewel ze het wat dat betreft erg had getroffen en veel autochtone vrouwen haar zouden benijden, liep het huwelijk toch mis. "Goed, ik had alle speelruimte en

hij deed veel in het huishouden, maar wat dat betreft had ik net zo goed een huishoudelijke hulp kunnen hebben. Je wilt ook iemand aan wie je intellectueel gewaagd bent. Dat waren we niet. Mijn ex nam bijvoorbeeld genoeg met wat hij had in het leven. Ik wilde meer en zat ook bij hem te drammen dat hij meer moest."

Brede horizon

Met de stelling dat getrouwde mensen gelukkiger zijn dan alleenstaanden kan ze dan ook niet zo veel. "Als dat zo was, dan zou ik na mijn scheiding doodongelukkig moeten zijn. Het tegendeel is het geval." Ook van de onderzoeken die stellen dat Zweedse vrouwen ondanks hun hoge emancipatiegraad relatief ongelukkig zijn, raakt ze niet echt ondersteboven. "Het kan best zijn dat die vrouwen dat zeggen op het

Nezos Demirel

moment dat ze gevraagd wordt om stil te staan bij hun leven. Ik heb ook weleens wanneer ik 's avonds moe ben en mijn kind de hele dag niet heb gezien dat ik dan de vrouwen benijd die thuis blijven om voor de kinderen te zorgen. Toch ben ik ervan overtuigd dat je gelukkiger bent als je je horizon kunt verbreden."

Vangnet

Nezos moet wel toegeven dat zij het alleen niet had gered. "Mijn kind wordt door mijn ouders opgevangen en als ik wil kan ik daar altijd mee eten. Bij allochtonen is de zorg vanuit de directe familie over het algemeen groter. Dat wens ik autochtone vrouwen ook toe. Ik vind het individualisme soms een beetje te ver doorgesloten." Of het vangnet van de familie de enige reden is

dat allochtone vrouwen die werken soms minder moeite lijken te hebben met het besluit om fulltime te gaan werken, weet ze niet. "Misschien hebben allochtone vrouwen

ook wel meer om zich tegen af te zetten dan autochtone vrouwen en zien ze een baan meer als iets dat het vechten waard is. Toen mijn zus voor haar werk naar Maastricht moest verhuizen, had ze daar eerst moeite mee. Totdat ze zich bedacht: Wat loop ik nou te zeuren? Mijn moeder is helemaal vanuit Turkije hier naartoe gekomen om een nieuw leven op te bouwen en dan zou ik die kleine afstand naar Maastricht een te grote drempel vinden?"

'Een baan is het vechten waard'

Pauline Schrooyen en Marianne Wilschut zijn redacteurs van Idee.

Domweg gelukkig in Friesland

Mensen op het platteland voelen zich gelukkiger dan stedelingen zo blijkt uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau. De Friezen scoren zelfs opmerkelijk hoog op de geluksladder. Lammert Jansma zoekt uit hoe dit komt.

DOOR LAMMERT JANSMA

Volgens Herodotus werd er begin zesde eeuw voor Christus een stroef gesprek gevoerd tussen Solon, de Atheense wetgever en wijsgeer, en Croesus, de koning van Lydië. De laatste, in het bezit van veel geld en goederen, vraagt Solon wie volgens hem de gelukkigste man op aarde is. Solon noemt niet hem, maar een paar de koning onbekende Grieken. De wijze wetgever heeft namelijk ervaren, zo zegt hij tegen de koning, dat menig rijk man niet gelukkiger is dan een man van weinig middelen; immers waarom zou de rijkard gelukkiger zijn dan hij die genoeg heeft voor zijn dagelijks brood? En bovendien ook al zou je nu van iemand kunnen zeggen dat hij de gelukkigste mens is, je weet niet hoe zijn verdere leven en levensende zal zijn. Hij kan nog heel veel nare dingen meemaken.

'Het verzamelen van rijkdom en bezit draagt maar in beperkte mate bij aan geluk'

Thuis op het platteland

In feite komt in dit gesprek naar voren wat veel sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar het geluk van mensen de laatste decennia ook heeft vastgesteld, namelijk dat, in tegenstelling tot wat de - traditionele - economen beweren, het verzamelen van rijkdom en bezit maar in beperkte mate bijdraagt aan geluk. Het is dan ook zo, dat, hoewel in de westerse landen de laatste vijftig jaar het inkomen is verdubbeld, het geluksgevoel in die periode vrijwel stabiel is gebleven. Dat constateert ook Richard Layard met enige verbazing in zijn boek 'Waarom zijn we niet gelukkig?' (2005). Hij spreekt daarbij tevens zijn zorg uit over bepaalde negatieve tendensen in de moderne maatschappij: de toename van het aantal echtscheidingen en daarmee van gebro-

ken gezinnen, en van geweld en criminaliteit. Als een verhoging van de levensstandaard op een gegeven moment weinig invloed meer op het geluksgevoel van de westerling heeft, wat dan wel? Layard noemt een aantal factoren die hij via literatuurstudie op het spoor is gekomen. We bespreken hieronder de belangrijkste, waarbij we ook aan gegevens uit een recent onderzoek van het SCP, Thuis op het platteland, (2006) enige aandacht schenken en ter illustratie van geluksbeleving op het platteland ook mijn eigen onderzoek over het geluk van de Friezen ter sprake brengen. Volgens dit onderzoek, dat in 2000 verscheen, maar ook uit eerder onderzoek uit de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw, blijkt dat de Friezen vrij hoge gelukscores laten zien, hoger dan de landelijke scores. Heeft dat te maken met het feit dat Friesland een plattelandprovincie is? Immers uit genoemde SCP-publicatie werd duidelijk dat mensen op het platteland zich wat gelukkiger voelen dan stedelingen.

Partner en gezin

Mensen zijn sociale wezens en juist in een samenleving waar door individualisering de affectieve banden in het publieke domein verschaald zijn (in de buurt, het werk, het verenigingsleven) en ook door de vermindering van de betekenis van het ruimere familieverband, is het samenwonen met een partner van steeds grotere invloed geworden op het zich gelukkig voelen, zo blijkt uit diverse onderzoeken. Layard komt ook tot die conclusie en die wordt ook door mijn onderzoek bevestigd. Alleenstaanden die nooit gehuwd geweest zijn, weduwen en weduwnaars, of mensen die gescheiden zijn, zeggen (significant) vaker dat zij zich minder gelukkig voelen. Het zijn met name de gescheiden vrouwen die dit antwoord het vaakst geven.

Wanneer gescheiden mannen of vrouwen weer een partner vinden, neemt het geluksgevoel weer toe. Het hebben van een intiem sociaal netwerk is dus van groot belang. Over de invloed van het hebben van kinderen op het gelukkig zijn, zijn de onderzoeken minder eenduidig. Er is aangetoond, en het bleek ook uit mijn onderzoek, dat mensen met kinderen niet gelukkiger zijn dan mensen zonder kinderen. Ook worden ouders niet ongelukkiger als de kinderen het huis uitgaan, van een empty nest syndroom is geen sprake. Wel is het zo dat een scheiding het geluk van de kinderen negatief kan beïnvloeden en ook een negatief effect kan hebben op hun latere leven.

Werk

Het hebben van betaald werk is een belangrijke bron van geluk. Met een baan krijg je de financiële middelen om zelf je leven in te richten en het gevoel een bijdrage te leveren aan de maatschappij: je maakt deel uit van een groter geheel. Daardoor krijg je sociaal respect en een gevoel van eigenwaarde. Werk geeft je ook de gelegenheid om je te ontplooien. Bovendien geeft het structuur aan je leven en kom je in contact met collega's. Een betaalde baan is dus ook voor het sociale netwerk van het individu van groot belang. Werkloosheid heeft financiële gevolgen, maar het zijn vooral de psychische gevolgen, het gevoel buiten spel te staan, die erg ingrijpend zijn. Geen wonder dat werklozen vaker zeggen niet of minder gelukkig te zijn. In hoeverre werk altijd gezien wordt als zijnde van belang voor ontplooiing is overigens maar de vraag. Mijn onderzoek in Friesland maakte duidelijk dat het hebben van een baan belangrijk is om zich gelukkig te voelen, maar ook kwam naar voren dat bijna niemand vindt dat zijn leven zinloos zou zijn als hij geen werk had. In het onderzoek verricht door Randstad, 'Werkt Nederland nog gelukkig?', (2003) naar geluk op het werk bleek dat de inwoners van Friesland het minst gelukkig zijn op hun werk. Toch scoren Friezen hoog op de vraag of zij zich gelukkig voelen en zeggen werkenden significant vaker dat zij (erg) gelukkig zijn. Waarschijnlijk is de inhoudelijke

kant van het werk minder belangrijk dan het hebben van werk in een provincie waar de werkloosheid relatief gezien hoog is en het aantal inhoudelijk aantrekkelijke banen ook wat geringer.

Sociale omgeving

Van invloed op het je senang te voelen is ook de buurt waarin je woont. Het je omgeven weten door vrienden, door mensen in de buurt die je kunt vertrouwen is een factor die bijdraagt tot je welbevinden. In het hiervoor genoemde onderzoek van SCP komt naar voren dat mensen op het platteland zich gelukkiger voelen dan in de stad en dat komt ondermeer door het frequentere burenccontact, doordat er nauwelijks verloederde buurten zijn en dat de criminaliteit en de overlast er geringer is. Mensen op het platteland voelen zich bovendien gezonder en veiliger. Voor mijn onderzoek in

Friesland vond ik geen verschil tussen platteland en stad qua geluksbeleving, maar dat kan zijn oorzaak hebben in het feit dat ik alleen het Friese platteland en de Friese steden heb vergeleken. Friesland is een van de minst verstedelijkte provincies van Nederland, grote steden zijn er nauwelijks. Wel vond ik een significant verschil tussen in Friesland geboren en emigranten. De laatsten

zeggen vaker minder gelukkig te zijn. Dit hangt samen met het sociaal netwerk. Mensen die migreren moeten hun oude sociale netwerk opgeven en een nieuw tot stand brengen.

Levensbeschouwing

Layard wijst op bepaalde levensbeschouwelijke stromingen en opvattingen die onze innerlijke gesteldheid verbeteren, onder andere boeddhisme en een positieve psychologie. Hij ziet ook veel in een opvoeding die jongeren empathie bijbrengt om anderen te helpen en te leren dat er doelen zijn die het eigen ik overschrijden. In mijn onderzoek heb ik de invloed van religie op geluk nagegaan en daaruit kwam naar voren dat mensen die lid zijn van orthodoxe(re) denominaties vaker zeggen dat zij (erg) gelukkig zijn. Of dit gegeven in verband is te brengen met Layards aanbevelingen betwijfel ik.

'Ouders zijn niet gelukkiger dan mensen zonder kinderen'

Men zou kunnen veronderstellen dat orthodoxe mensen beter gewapend zijn tegen tegenslagen en daardoor geneigd zijn om positiever te denken. Veel waarschijnlijker acht ik echter dat het zich gelukkiger voelen in deze categorie samenhangt met het sociale netwerk. Deze kerkgemeenschappen zorgen voor onderlinge sociale contacten en ook wordt door de leden -, zeker ten plattelande - aan mensen die buiten de boot dreigen te vallen (ouderen, alleenstaanden) aandacht gegeven door huisbezoek. Vanuit dat perspectief moet dus geconcludeerd worden dat de factor religie, net als het hebben van een partner, van buurtcontacten en contacten op het werk, bijdraagt tot het creëren en versterken van het sociale netwerk.

Mentaliteitsverandering

Layard pleit voor het voeren van een beleid dat gericht is op het tot stand brengen en in stand houden van stabiele sociale relaties, van veiligheid en van bestaanszekerheid (met name via een basisinkomen, door het scheppen van werkgelegenheid en door een goede gezondheidszorg). Juist aan de onderkant van de samenleving is met zo'n beleid nog een belangrijke bijdrage te leveren aan het geluk. De bovenkant van de maatschappij wordt door meer geld niet gelukkiger en de rat race om meer goederen en een luxer leven kan beter worden afgezwakt. Ook de nadruk op mobiliteit en flexibiliteit van de arbeidsmarkt moet verminderen, die brengen te veel stress met zich mee en afbraak van

sociale relaties. De overheid heeft volgens Layard de taak om zoveel mogelijk burgers gelukkig te maken. Kan zo'n beleid slagen? Behalve van de politieke haalbaarheid is dat ook afhankelijk van een mentaliteitsverandering. Mensen dienen (weer te leren) zich meer in te zetten voor het algemeen welzijn en verder moeten ze doordrongen raken van wat de wetgever van Athene al naar voren bracht, namelijk dat de rijkheid niet gelukkiger is dan hij die voldoende heeft voor zijn dagelijks brood. Dit is natuurlijk een beetje een platituede, maar om je leven er naar te richten zal in deze maatschappij echt nog niet meevallen.

Het juiste midden

Is een dergelijke omslag dan wel mogelijk? Ik ben daar op grond van mijn onderzoek in Friesland gematigd optimistisch over. Een van de vragen die ik aan de Friese bevolking voorlegde, was die naar de 'ideale toekomst'. Voor

het merendeel van de Friezen is de ideale toekomst: in goede gezondheid oud worden en te leven in goede verstandhouding met de mensen om hen heen, en dan hoeft er verder niets te veranderen. Kortom niets buitengewoons, zo'n ideale toekomst is voor een ieder bereikbaar. Solon zou instemmend hebben geknikt en misschien zelfs de woorden 'het juiste midden' hebben uitgesproken.

'Juist aan de onderkant van de samenleving valt het geluk nog te verbeteren'

Lammert Jansma is godsdienstsocioloog en theoloog en publiceerde onder andere over radicale reformatie, culturele minderheden en profetische bewegingen.

Foto: Herman Wouters

De demystificatie van de liefde

Liefde en geluk lijken onlosmakelijk met elkaar verbonden. In zijn boek 'De ondraaglijke lichtheid van de liefde' demystificeert psycholoog Ad Vingerhoets de liefde en houdt hij zijn lezers als het ware een spiegel voor van facts&figures over de liefde en de gevolgen van een liefdesrelatie. Een van de ontvullende subkopjes luidt: 'Eeuwige liefde bestaat niet' en 'Overspel heeft zo zijn voordelen'.

DOOR PAULINE SCHROOYEN

Was er een concrete aanleiding om het boek te schrijven?

"Een directe aanleiding was er niet. Ik werd in 2003 benaderd door mijn eigen universiteit (Tilburg red.) en vervolgens door die van Twente en Eindhoven om een verhaal over de liefde te houden. Daar had ik de nodige tijd ingestoken. Ik vond het wel leuk om er een boek van te maken. Ik schrijf graag. Bovendien, had ik het idee dat een boek met een dergelijke invalshoek er nog niet was. Ik kwam eigenlijk met het onderwerp in aanraking via het onderwerp heimwee. De vraag daarbij is: wat of wie mist men eigenlijk? Gaat het om personen en/of de fysieke omgeving? Er is ook in allerlei opzichten een zeer sterke overeenkomst tussen heimwee en (onmogelijke) liefde. Denk bijvoorbeeld aan idealiseren, obsessieve gedachten, niet kunnen concentreren, eten, slapen."

Ik heb wel eens gehoord dat er lange tijd geen onderzoek naar onderwerpen als geluk en liefde werd verricht, omdat het -door de politiek/economie- niet belangrijk werd gevonden en er dus geen geld voor was.

"In de VS is er een senator (Proxmire) geweest die heeft geroepen dat niemand er op zat te wachten dat de liefde gedemystificeerd zou worden. Hij wilde er daarom geen geld aan uitgeven. De relatie tussen wetenschap en liefde is altijd een beetje moeilijk geweest. Of men vond dat het onderwerp zich er niet voor leende. Of het mocht niet - niemand zat er op te wachten of het was niet serieus genoeg. Er is in Nederland eigenlijk nauwelijks onderzoek naar gedaan. Alleen Hetty Rombouts heeft zich jaren geleden met het onderwerp bezig gehouden."

Heeft u het boek misschien bedoeld als tegenhanger van een maatschappij die liefde tot een hoger goed verheven heeft, zonder welke een relatie gedoemd is te mislukken?

"Nee, we zijn heel blank begonnen. We wilden op een prikkelende wijze samenvatten wat de stand van wetenschap op dit gebied was. Eigenlijk waren we zelf achteraf verbaasd bij welke conclusies je dan uitkomt. Er was geen vooropgezet plan van 'dit willen we aantonen'. Eerder andersom."

Wat is liefde eigenlijk?

"De definitie van liefde is wel een beetje een probleem. Des te meer omdat in het Engels ook nog eens nauwelijks onderscheid wordt gemaakt tussen verliefdheid, liefde, en soms wordt het bijna gelijk gesteld met aantrekking en seks. Lastig. Wat dat betreft is het onderscheid van Helen Fisher, gebaseerd op (neuro)biologisch onderzoek, wel helder. Die maakt onderscheid tussen, laten we zeggen, de relatief kortdurende verliefdheid, gehechtheid en lust. Wij hopen dat die drie zaken samenvallen, dat wil zeggen dat een en dezelfde persoon bij ons deze gevoelens oproept. Probleem is evenwel dat die drie systemen, geheel afzonderlijk van elkaar kunnen functioneren. Dus kan men liefde zonder lust, lust zonder liefde, gehechtheid zonder verliefdheid et cetera krijgen. Dat leidt vervolgens tot allerlei problemen. Concreet betekent dit dat ik me tot persoon A aangetrokken kan voelen, dat persoon B bij me sterke lustgevoelens kan opwekken en dat ik daarnaast zeer gehecht ben aan persoon C. Wij hopen natuurlijk

dat dat allemaal in een persoon verenigd is, maar er zijn dus goede redenen om aan te nemen dat wij daar met onze 'hardware' niet op zijn gebouwd."

Is het een gevoel of een handeling? En is er een verband met geluk?

"Wat het nu precies is blijft lastig. In ieder geval geen emotie. Het wordt ook wel gekenmerkt door specifiek gedrag, maar dat is het niet. Hou het op een motivationele toestand die te maken heeft met een bepaalde behoefte. Zoals iemand die honger heeft geneigd is om te eten of voedsel te zoeken, zo zal iemand die behoefte heeft aan liefde, seks proberen te hebben. Ironisch genoeg is er ook veel overeenkomst met psychopathologie. Denk aan obsessieve stoornissen, heimwee en verslaving. Geluk heeft, denk ik te maken met de mate waarin je al je doelen die je in het leven hebt gesteld, hebt gerealiseerd. Wat betreft de liefde geldt dan: Heb ik de man of vrouw van mijn dromen kunnen krijgen? Liefde wordt als zeer belangrijk gezien voor het levensgeluk – nog belangrijker dan gezondheid."

Kunnen mensen zelf iets van hun relatie maken?

"Natuurlijk valt of staat een relatie ook met de bereidheid van beide partners om er iets van te maken. We beschrijven in het boek zelfs dat de manier van ruzie maken op een bepaalde manier dient te gebeuren. Toch altijd met een bepaald respect voor elkaar. En seks blijkt zeker niet onbelangrijk te zijn. Bovendien zijn er aanwijzingen dat de liefdesstijlen van partners met elkaar in overeenstemming moeten zijn. Het is belangrijk dat de beide partners hetzelfde verwachten van de relatie."

Trouwen uit liefde is een betrekkelijk recent verschijnsel dat niet universeel is. Zijn mensen gelukkiger die uit liefde trouwen of is een gearrangeerd huwelijk sterker?

"Ik ben geen specialist in dit onderwerp, maar wat mij in dit kader opvalt, is het Indiase gezegde: Wij trouwen niet met de vrouw die we beminnen, maar we beminnen de vrouw die we trouwen. Een zeer pragmatische visie dus. Er zijn in al die culturen echter wel voorbeelden – zeker in verhalen en liederen - over onmogelijke liefdes. Dat is mag men wel zeggen een universeel thema. Dat zal wel niet voor niets zo zijn. Wat wel bekend is, is dat het uithuwelijken op zeer jonge leeftijd, waarmee kinderen bijvoorbeeld al voor hun zesde jaar bij hun toekomstige partner gaan wonen zoals bijvoorbeeld in China gebeurt, geen succes is. Die huwelijken mislukken in allerlei opzichten. Ik denk dan ook dat mensen die uit liefde trouwen gelukkiger zijn. Dat geldt uiteraard zeker voor de periode van de verliefdheid. Wat maakt je gelukkiger dan continue bij je geliefde te kunnen zijn? Maar als we kijken naar de huidige echtscheidingscijfers dan moeten we toch concluderen dat dat op de wat langere duur toch allemaal weer anders is. Verliefdheid biedt geen enkele garantie voor de langere termijn."

Is liefde gezond voor ons?

"Mensen die gelukkig zijn, voelen zich gezonder en maken minder gebruik van de gezondheidszorg. Er zijn aanwijzingen dat het lichaam ook daadwerkelijk beter functioneert. Men heeft minder last van hoge bloeddruk en het afweersysteem, dat ziekteverwekkers bestrijdt, werkt beter en efficiënter. De kwaliteit van de slaap is beter. Kortom, we varen er lichamelijk wel bij als we gelukkig zijn. De mens is een sociaal wezen. Sociale isolatie en afwijzing hebben een nefaste invloed op het geestelijk en lichamelijk welbevinden. Het is ook niet voor niets dat alleenstaanden, gescheiden mensen en weduwen op allerlei gezondheidsindicatoren slechter scoren dan mensen met een (goede) relatie."

Hechting is belangrijk voor de sociale ontwikkeling van kinderen. Slagen ouders er tegenwoordig ondanks hun drukke bestaan in hun kind dat gevoel van veiligheid en vertrouwen te geven?

"Dit is een heikel issue. Het is natuurlijk niet politiek correct om te zeggen dat een kind de eerste maanden gewoon zeer veel behoefte heeft aan de fysieke nabijheid van de moeder, maar ik denk echt dat dit zo is. Ik vind de resultaten van een evolutionair psychologische ana-

lyse van huilgedrag best wel overtuigend. Bovendien lijkt het er op dat de afwezigheid van de moeder mogelijk leidt tot onnodige medicalisering. In andere culturen komen er veel minder huilbaby's voor dan in onze cultuur. Hier is men geneigd te zoeken naar een verband met allergieën et cetera, maar wellicht is het simpelweg de fysieke afwezigheid van de moeder, die steeds heel snel op elk kijke van het kind reageert met het geven van de borst."

Is het psychologisch dan wel verantwoord van vrouwen te verlangen om te gaan werken en zorg voor hun kind te regelen? Of hebben kinderen de moeder alleen de eerste jaren nodig? En kan iemand de verzorgende rol van de moeder overnemen?

"Ik ben geen ontwikkelingspsycholoog, dus op het gevaar af voor beunhaas te worden versleten. Ik denk dat het niet zo'n probleem is wanneer het kind ouder is. Wat echter wel meespeelt is dat het belangrijk is dat een kind consistentie en duidelijkheid in zijn opvoeding ziet. En dat kan natuurlijk een groot probleem zijn als je met allemaal verschillende opvoeders te maken krijgt. Wat ik verder in de praktijk nog wel eens meen te zien, is dat er bij de moeder toch altijd wel enig schuldbewustzijn is. Dat kan makkelijk leiden tot verwennerij en materiële overcompensatie met zeer schadelijke gevolgen. En verder is het probleem soms bijna regelrechte domheid. Wat dat betreft denk ik vaak aan het verhaal van een vriendin van ons die kleuterleidster was en die met Sinterklaas een keer een flink conflict met de ouders kreeg. Haar standpunt was: de kinderen mogen in de klas elke dag de schoen zetten, maar ze zullen niet altijd iets krijgen. Ze moeten leren omgaan met teleurstellingen. Daar waren zeer veel ouders het dus pertinent niet mee eens. Je mocht een kind nooit teleurstellen. Ja, als ze dat niet leren, is het dan niet te verwachten dat ze zich gaan misdragen als ze verliezen met voetballen, als ze hun zin niet krijgen, als dat leuke meisje ze afwijst, als ze bij een sollicitatie net uit de boot vallen?

Het is uit onderzoek bekend dat kinderen die tegenwind krijgen, maar daarin goed worden begeleid stressbestendig worden. Overprotectie heeft zeer negatieve gevolgen; men is niet weerbaar, heeft geen veerkracht en kan dus ook niet gelukkig worden. Als je immers niet in staat bent om op een goede manier met tegenslagen en stresssituaties om te gaan, dan maak je ook geen persoonlijk groeiproces door, je loutert niet, dat is belangrijk voor je levenssatisfactie."

Pauline Schrooyen is redacteur van Idee.

BORIS, WOUTER EN AFGHANISTAN

Dit nummer van Idee gaat over welvaart en ik was van plan een verhaaltje te schrijven over dit boeiende onderwerp, maar de Afghanistandiscussie en het aftreden van Boris Dittrich dringen zich onontkoombaar op de voorgrond. Op straffe van oudbakkenheit het volgende.

De hoon. Zijn kwetsbare, uitgeputte reactie op de gang van zaken. De blaartrekkende onoprechtheid van Wouter Bos. De weerzinwekkende triomf van heel het tweede garnituur kamerleden en journalisten dat zich verdrong het eigen pikje uit te delen aan de man die zij als zieke kip beschouwden.

Wat Boris Dittrich deed, was natuurlijk ongehoord. Ik geloof niet dat ooit iemand in de kamer openlijk heeft toegegeven dat hij er een politieke strategie op nahield. Mij is nu gebleken dat oprechtheid alleen is toegestaan als onderdeel van diezelfde strategie. Tegelijk wordt Boris Dittrich verweten, met name ook door partijgenoten, dat hij het spel verkeerd heeft gespeeld. Daar kan ik mij iets bij voorstellen; ook ik dacht dat te snel was ingezet met het overtuigende standpunt, ook ik dacht dat er niet bedreigd had mogen worden met een kabinetscrisis. Maar laten wij elkaar geen mietje noemen: dat dreigen hield niks meer in dan antwoorden op vragen van de relbeluste media. Omdat het zo pikant is dat de fractie van een regeringspartij iets anders denkt dan het kabinet.

Oprechtheid. Ik hoorde vooral Bert Bakker en Alexander Pechtold. Dit leidde tot de door alles en iedereen na gekletste opvatting dat D66 het kabinet naar huis zou sturen. Waarom zou D66 dat doen? Niet om praktische redenen. Eindeloos herhaalde Boris Dittrich dat de grote meerderheid in de kamer de reden was om af te zien van het snode plan het kabinet ten val te brengen. Lijkt mij een goede, want zeer pragmatisch en inhoudelijk. Maar niemand wilde luisteren en Boris trok zijn conclusie.

Ik kan niet nalaten te bedenken wat er gebeurd zou zijn als Wouter Bos niet zo graag premier had willen worden in een kabinet met het CDA. Dan zou de PvdA naar hart en verstand de missie hebben afgekeurd, dat had een hoop gênante kletspraat over solidariteit met de Afghanen overbodig gemaakt. Dan had een kamermeerderheid het kabinetsvoorstel (of besluit) verworpen en was het kabinet gevallen. Reuze onpraktisch, zo vlak voor de verkiezingen en met D66 als katalysator van dat proces, maar waarschijnlijk ijzersterk voor de positie van Dittrich.

Nu zijn er waarschijnlijk maar enkelen die inzien dat solidariteit met de Afghanen juist dwingt tot het thuishouden van onze troepen. Afghanistan is niet gebaat bij escalatie van de tegenstelling tussen de conservatieve moslimbevolking en de westerse soldaten. Zijn er maar enkelen die, net als ik, een beetje misselijk werden van de zelfingenomen bereidheid risico's te nemen met het welzijn van 'onze mannen en vrouwen' voor 'die kleine kans'?

Boris Dittrich heeft gelijk: in het licht van het lot van de soldaten is zijn neergang van geen belang. Overigens ben ik wel erg benieuwd of Alexander Pechtold zijn kruistocht tegen alles wat vies en voos is zal voortzetten. Richting Wouter Bos bijvoorbeeld.

Over onderwijs en het geluk

Nederlanders verwachten veel van het onderwijs en achten het van groot belang voor hun gemeenschappelijke en individuele ambities. Toch wordt onderwijs opmerkelijk genoeg zelden rechtstreeks in verband gebracht met 'geluk'. Het streven naar geluk is immers een permanente drijfveer van mens en samenleving. Waarom staat er niet in de onderwijsbegroting dat onderwijs moet bijdragen aan de vergroting van het geluk van de Nederlandse bevolking?

DOOR LEO LENSSEN

Onderwijs is in Nederland wellicht meer dan elders een publiek domein dat zowel sterk gepolitiseerd is als in hoge mate ideologisch geladen. Opvattingen over onderwijs zijn zelden los te zien van algemeen maatschappelijke opvattingen en politieke stellingnamen. Het befaamde of beruchte grondwetsartikel 23 speelt daarbij, prominent of op de achtergrond, vrijwel altijd een rol. "Zeg mij van welke partij u bent en ik vertel u wat u van het onderwijs vindt."

'We hebben het geluk in eigen hand genomen'

Emotionele debatten

Ook in het publieke discours speelt onderwijs onveranderlijk een dominante rol. De prestaties van scholen worden openbaar gemaakt en de inrichting en vormgeving van het onderwijsbestel zijn onderwerp van vaak emotionele debatten. De tekortkomingen van het onderwijsbestel worden expliciet verwoord en vrijwel elke Nederlander heeft daar een opvatting over. In de onderwijsbegroting wordt in ambitieuze termen aangegeven wat de overheid wil bereiken met het onderwijs, wat de beoogde resultaten zijn en wat er van scholen wordt verwacht. Ook scholen hechten grote waarde aan het verwoorden van de ambities, vaak in de vorm van een missieformulering en een uitspraak over levensbeschouwelijke opvattingen. Kortom, we verwachten veel

van het onderwijs en achten het van groot belang voor onze gemeenschappelijke en individuele ambities. Toch wordt onderwijs opmerkelijk genoeg zelden rechtstreeks in verband gebracht met 'geluk'. Het streven naar geluk is immers een permanente drijfveer van mens en samenleving. Waarom staat er niet in de onderwijsbegroting dat onderwijs moet bijdragen aan de vergroting van het geluk van de Nederlandse bevolking? Dat is toch een alleszins respectabel streven. Is er sprake van verlegenheid met het thema? Geluk is in de regel vooral een hoofdingrediënt van de pulp- en damesbladen. Bovendien hebben we in de jaren tachtig grondig afstand genomen van overheidsbemoeienis met het geluk van de bevolking. Het boek 'De markt van welzijn en geluk' van Hans Achterhuis had immers in 1979 haarscherp blootgelegd waartoe die bemoeienis had geleid: afhankelijkke mensen.

Dure plicht

Wat is geluk eigenlijk? In 'Geluk, een geschiedenis' probeert Darrin McMahon, antwoord te geven op die vraag. Belangrijk is zijn waarneming dat in onze tijd geluk een dure plicht is geworden. We gaan ervan uit dat alles maakbaar is, dat het goed is om plezier in het leven te hebben en dat men pijn het beste kan proberen te vermijden. De rol van de antieke goden en de moderne godsdiensten is verdwenen, we hebben het geluk in eigen hand genomen. Geluk is maakbaar, zoals zoveel in de moderne samenleving. Met de komst van de Verlichting lieten we een wereld achter waarin geluk afhing van chaos, van het toeval of de voorbeschikking van het lot. "Geluk werd," schrijft McMahon, "de normale toestand van de mens, niet een gave van God of speling van het lot, geen beloning voor uitzonderlijk gedrag, maar iets wat de mens van

nature toekwam." In Amerika is het streven naar geluk zelfs een grondrecht.

Bezieling

Je kunt echter ook nog op een andere manier kijken naar het fenomeen 'geluk'. Plato beschrijft in zijn 'De Staat' de 'thymos', het deel van de ziel dat zorgt voor bezieling. Het is de basis voor ons gevoel van eigenwaarde en het daarmee gepaard gaande fundamenteel menselijke verlangen naar erkenning. Voor Francis Fukuyama is het verlangen naar erkenning zelfs de motor van de menselijke geschiedenis. Recent Amerikaans onderzoek heeft aangetoond dat gelukkige mensen betere banen hebben, betere werknemers zijn en meer verdienen. Tegelijkertijd is het omgekeerde niet bewezen. Het gelukkig zijn, is conditioneel. Daarom zou het de moeite waard zijn, om mensen de competenties bij te brengen die

hen in staat stellen gelukkiger te zijn. Dat zou immers het rendement van veel maatschappelijke investeringen, ook via het onderwijs, substantieel kunnen vergroten. Geluk is dan niet louter een moreel, subjectieve, categorie, maar ook een economische, objectieve, grootheid. Zo bezien, is het zinvol het thema 'geluk' en het domein 'onderwijs' op elkaar te betrekken. Ondanks alle verlegenheid en de slechte ervaringen uit het verleden. Uit datzelfde Amerikaanse onderzoek blijkt dat de lijst van behoeften die mensen gelukkig maken, wordt aangevoerd door: autonomie (de mogelijkheid om je eigen activiteiten te kiezen), competent zijn (het gevoel dat je effectief bent in wat je doet), betrokkenheid bij anderen en het gevoel van eigenwaarde. De behoefte aan veiligheid staat op de vijfde plaats, maar vloeit juist voort uit het ontbreken van de eerste vier behoeften. De vraag die werd onderzocht was dus niet: wat is geluk?, ook niet: wanneer ben ik gelukkig? maar: wat maakt mensen gelukkig? Daarmee werd de ingewikkelde definitievraag en het subjectiviteitscriterium voorlopig even geparkeerd.

Keuzevrijheid

Geld of rijkdom blijken in dat onderzoek niet te behoren tot de primaire, gelukkig

makende behoeften. Geld draagt vooral bij aan welvaart en die creëert tot op zekere hoogte de omstandigheden die het streven naar geluk bevorderen. In die volgorde. Geld kan bijdragen aan onze levensvreugde. Vanaf een inkomen van ongeveer vijftienduizend euro draagt welvaart nauwelijks nog bij aan het geluksgevoel, volgens de enige echte 'geluksprofessor' in Nederland, Ruut Veenhoven van de Erasmusuniversiteit. Hij definieert geluk als de satisfactie over het leven als geheel, kortweg: levensvoldoening. Als het gaat om de sociale condities van geluk dan hebben die met name betrekking op het bieden van kansen aan het individu om tot levensvoldoening te komen. Ook Veenhoven stelt dat geluk niet alleen nastrevenswaardig is, maar ook meetbaar en stuurbaar. Nederlanders horen tot de gelukkigste volken ter wereld, voornamelijk omdat we ons leven kunnen inrichten zoals

het ons goed dunk. De Japanners zijn even rijk, maar hebben veel minder keuzevrijheid, en zijn daarom ongelukkiger.

'Bied het individu kansen om tot levensvoldoening te komen'

Autonomie

Wat kunnen we hiermee als het gaat om het onderwijs? Als we ervan uitgaan dat het gemeenschappelijk geluksgevoel van de natie positief uitwerkt op de kwaliteit van onze samenleving en de resultaten van al onze

inspanningen, dan is het zeker de moeite waard om na te gaan welke rol onderwijs daarbij vervult of kan vervullen. Dat kan op twee manieren. We kunnen kijken naar de onmiddellijke relatie tussen het onderwijs en het geluksgevoel van degenen die direct te maken hebben met dat onderwijs. Dat zijn leraren, maar vooral leerlingen en studenten. Je kunt daarnaast een relatie proberen te leggen tussen de kwaliteit van het onderwijs en de kwaliteit van de samenleving als zodanig. In het eerste geval zou je, gezien de onderzoeksresultaten, er naar moeten streven dat de inrichting van het onderwijs (wat betreft proces en organisatie) zowel leerlingen als leraren meer autonomie verschaft, het gevoel van eigenwaarde bevordert en tegemoet komt aan het verlangen naar erkenning. Dat lijkt een paradoxale opgave. Immers: het bestaande onderwijs wordt juist gekenmerkt door de

omgekeerde evenredigheid die er bestaat tussen de omvang van de autonomie van de leerling en die van de leraar.

Kernprobleem

Daarmee hebben we direct het kernprobleem van het Nederlandse onderwijs te pakken: dat slaagt er niet in om gelijktijdig te voorzien in de fundamentele mentale behoeften van zowel leerlingen als leraren. De school is een plek waar kennis wordt uitgeruild tegen orde. Een plek waar kinderen leren zich bij de feiten neer te leggen. Op school leren kinderen veel over de wijze waarop onderwijs werkt en weinig over de wijze waarop ze zelf hun toekomstige leven kunnen inrichten. Als we jonge mensen willen leren betekenis te geven aan arbeid in hun latere leven, dan zullen we moeten beginnen in het onderwijs. Willen we (jonge) mensen een meer gelukkige onderwijstijd laten doormaken, hetgeen leidt tot hogere rendementen en minder uitval, dan zullen we het onderwijs anders moeten inrichten. Die keuze heeft niets te maken met ideologische scherp-slijperij over 'oud' en 'nieuw' onderwijs, maar vooral met de vraag: welk onderwijs draagt bij aan een zo groot mogelijk geluksgevoel van leerlingen en leraren (en daarmee aan een hogere kwaliteit van het onderwijs)? Uit gesprekken met leerlingen in het beroepsonderwijs (vmbo en mbo) blijkt dat twee elementen bijdragen aan de mate waarin ze zich 'happy' voelen: de mogelijkheid om zelf mede sturing te geven aan hun onderwijsproces en de gelegenheid om in de praktijk te laten zien wat ze kunnen.

Lager opgeleiden

Het behoeft nauwelijks betoog dat het juist de groep Nederlanders met de laagste

opleiding is die de meeste moeite zullen hebben met het voor zichzelf realiseren van autonomie en zelfverwerkelijking. Het ontwikkelen van het gevoel van eigenwaarde, een fundamentele voorwaarde voor menselijk geluk, is vele malen moeilijker voor een vmbo-leerling dan voor een gymnasiast. Het is voor de samenleving als geheel dus van uitermate groot belang dat juist in het beroepsonderwijs leerlingen en studenten in staat worden gesteld om competenties te verwerven die hen op deze gebieden sterker maken. Ook in dit geval geldt een eenvoudige economische wet: elke extra euro geïnvesteerd in het beroepsonderwijs levert een hoger rendement op voor de samenleving dan dezelfde euro uitgegeven in het algemeen voortgezet of wetenschappelijk onderwijs. De Britse econoom Richard Layard (auteur van het boek 'Waarom zijn we niet gelukkig?') stelt zich de vraag: waarom doet

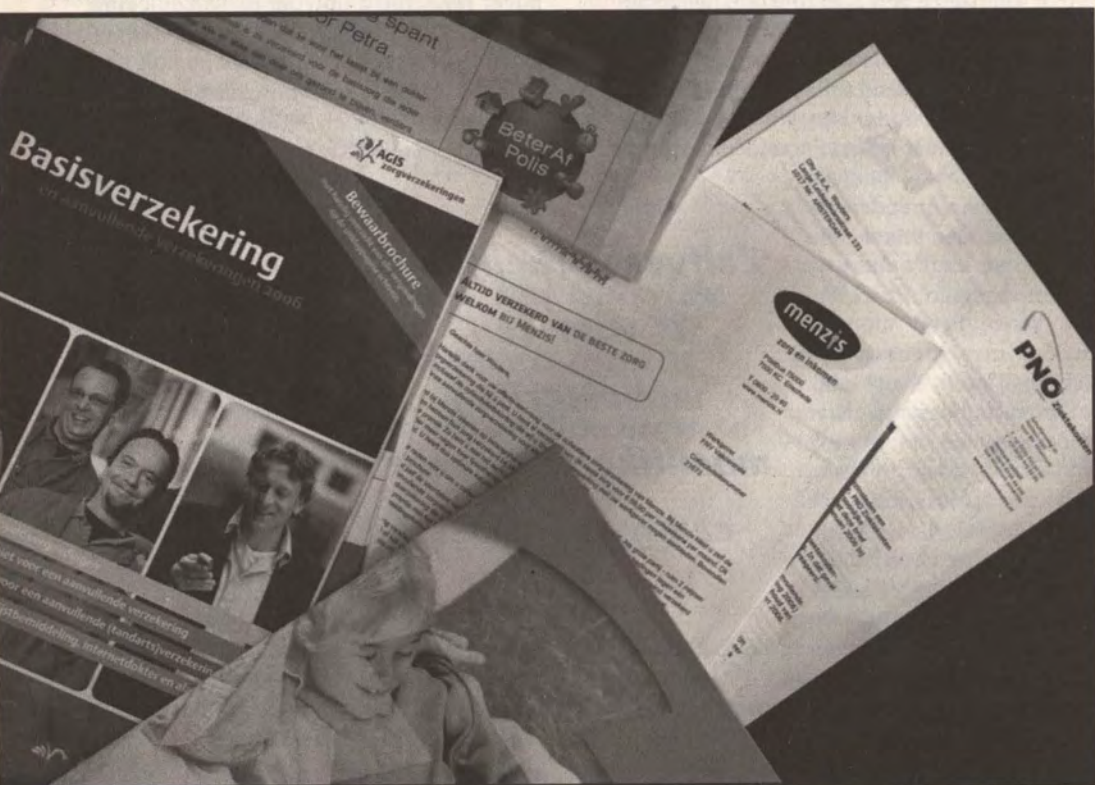
autonomie er toe? Zijn antwoord: omdat mensen beter functioneren wanneer ze enige controle hebben over hun leven. En waarom doet geluk ertoe? Omdat mensen zich beter voelen als ze gelukkig zijn. Ontplooiing moet daarbij niet worden vertaald in een verplichting om succesvol te zijn, maar als antwoord op de vraag "wat kan mijn bijdrage aan de samenleving zijn?"

'Zelfverwerkelijking is voor een vmboleerling moeilijker dan voor een gymnasiast'

Kortom, als we onderwijs bekijken door 'de bril van het geluk', dan betekent dat niet dat we een roze bril op zetten. We voegen wel een extra dimensie toe aan het discours en tillen het daarmee wellicht op een hoger niveau.

Leo Lenssen was voorzitter van het college van bestuur van het ROC ASA in Amersfoort en is initiator van het Netwerk Nieuw Onderwijs.

Foto: Herman Wouters

Geluk verzekerd of schijnzekerheid?

Maakt verzekeren gelukkig? Nee, natuurlijk niet direct. Maar de mogelijkheid tot verzekering op zowel collectief als op individueel niveau creëert wel een bepaald vertrouwen dat de (financiële) gevolgen van risico's in het leven niet meer volledig zelf hoeven te worden gedragen. Deze gemoedsrust bij mensen zou indirect wel degelijk de mate van welzijn en geluk van mensen kunnen versterken. Individuele gedragsfactoren en maatschappelijke ontwikkelingen zoals individualisering en flexibilisering leiden er echter toe dat verzekeringen niet altijd het vertrouwen op zekerheid, en daarmee het welzijn van mensen, vergroten maar juist onder druk zetten.

DOOR MARTIN VAN 'T ZET

Verzekeren is in de kern niets meer dan een methode waarbij gelijkaardige risico's bij elkaar worden gebracht waardoor de (financiële) gevolgen van deze risico's, wanneer die zich voordoen, over een grote groep mensen gespreid kan worden. Dat kan op vrijwillige basis

zoals een all risk autoverzekering, op semi vrijwillige basis zoals bij een collectieve ziektekostenverzekering bij de werkgever of op verplichte basis zoals bij de sociale verzekeringen (o.a. AOW) het geval is. De schade die voortvloeit uit respectievelijk blikshade, dure doktersrekeningen en inkomensachteruitgang bij pensioenering wordt in feite gezamenlijk gedragen. Een goed werkende en volwassen verzekeringsmarkt geeft dan ook het vertrouwen op zekerheid voor individuen en stabiliteit voor samenlevingen als geheel. Om in de terminologie van dit themanummer te blijven: de geluksvogels dragen mede bij aan de lasten van de pechvogels.

'De geluksvogels dragen mede bij aan de lasten van de pechvogels'

Moral hazard en anti-selectie

Het vertrouwen dat individuen bij elke verzekering kunnen ontlenen aan de zekerheid dat risico's over een grote groep mensen gespreid kan worden, wordt telkens door twee universele individuele gedragsfactoren bedreigd. Ten eerste het 'moral hazard' risico dat erop neer komt dat personen zich minder voorzichtig gaan gedragen wanneer zij zich verzekerd hebben. Recent voorbeeld is het idee van een verzekering tegen snelheid- en parkeerboetes. Gelukkig zijn er voor het probleem van het moral hazard verschillende methoden bedacht om de verzekerde bij de les te houden, bijvoorbeeld door de invoering van een eigen risico of een gedeeltelijke dekking. Een andere mogelijkheid is om via risicodiversificatie bepaald gedrag te stimuleren. Rokers hebben veelal minder goede voorwaarden bij levensverzekering dan niet-rokers. Voor de kleine groep waartegen de moral hazard maatregelen zijn bedoeld betekent dit slechtere verzekeringsvoorwaarden en daarmee een deuk in het vertrouwen van zekerheid. Voor het overgrote deel van de verzekerden betekent dit echter een verhoging van de zekerheid dat zij niet hoeven op te draaien voor de notoire brokkenmakers. Dit heeft uiteraard een geluks- of welzijdsverhogend effect. Het tweede gevaar dat elke vorm van verzekering bedreigt is anti-selectie. Dit is het probleem dat een vraag naar verzekering altijd vooral ontstaat bij hen die daar het meeste behoefte aan hebben. Een uitgebreide ziektekostenverzekering is over het algemeen aantrekkelijker voor een bejaard persoon met reeds de nodige kwalen, dan voor een jongere die blaakt van gezondheid. Ook om anti-selectie tegen te gaan is het veelal noodzakelijk om risicodifferentiatie door te voeren. Wanneer dit niet of niet voldoende gebeurt ontstaat het gevaar dat de 'goede risico's' zich van de verzekering afwenden, zodat de verzekering voor de overblijvende 'slechte risico's' (veel) duurder wordt.

Solidariteit

Risicodiversificatie binnen de sociale verzekeringen zoals verzekeringen tegen de inkomensachteruitgang bij ouderdom en overlijden van de partner (volksverzekeringen) en verzekeringen tegen inkomensachteruitgang bij werkloosheid en arbeidsongeschiktheid (werknemersverzekeringen) wordt echter vanuit het oogpunt van solidariteit maatschappelijk ongewenst geacht. Mensen met een verhoogd risico -ouderen, zieken e.d.- zouden immers verzekeringstechnisch een hogere premie moeten betalen dan mensen met een lager risico. Daarom is bij sociale verzekeringen een groot verplicht element aanwezig, om zo de solidariteit af te dwingen. Vooral bij de volksverzekeringen is er nauwelijks nog sprake van een relatie tussen premie en risico, zoals bij particuliere verzekeringen altijd wel het geval is. Theoretisch zou dit voor mensen met een lager risico kunnen betekenen dat zij minder geluk ontleen aan sociale verzekeringen dan hogere risico's. Zij zijn immers meer kwijt aan de verzekering dan ze er voor terug krijgen. Aan de andere kant kunnen de goede risico's geluk ontleen aan het maatschappelijk nut van sociale verzekeringen of altruïsme, alsook eigen belang (bijvoorbeeld minder zwervers op straat). En uiteraard kunnen ook de goede risico's ten prooi vallen aan een verzekerd risico, zij het wel met minder kans.

Eigen verantwoordelijkheid

Tot voor kort werden bij de werknemersverzekeringen vooral externe risico's - risico's die mensen 'overkomen'- verzekerd. Door trends als individualisering en flexibilisering staat de politiek, niet in de laatste plaats een partij als D66, de laatste jaren meer en meer op het standpunt dat dit de invloed van mensen miskent die zij zelf hebben op de mate waarin zij een beroep moeten doen op bijvoorbeeld een werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkering. Soms door de activiteiten die zij ondernemen wanneer zij werkloos of arbeidsongeschikt zijn, vaker door de manier waarop zij hun loopbaan inrichten en al dan niet de bakens verzetten. Mensen wordt gestimuleerd meer verantwoordelijkheid te nemen voor de risico's op inkomensverlies. Zij moeten meer de regisseur van hun eigen loopbaan kunnen zijn. De per 2006 ingevoerde levensloopregeling is hier een aanzet toe. Mensen leggen zelf fiscaal vriendelijk geld opzij dat zij naar eigen inzicht te zijner tijd mogen aanwenden voor verlof dan wel (vervroegde) pensionering. Maar ook in

het nieuwe WAO stelsel (WIA) wordt getracht de eigen verantwoordelijkheid meer te activeren. Niet meer wordt uitgegaan van wat mensen niet meer kunnen, maar wat mensen nog wél kunnen. Als mensen onverhoopt om allerlei redenen toch niet of slechts gedeeltelijk in staat zijn om te werken, dan is de mogelijkheid aanwezig dat vooral gedeeltelijk arbeidsongeschikten terugvallen in inkomen. Ook de WW moet, als het aan het kabinet ligt, meer activerend worden. Bij reorganisaties niet meer 'last in, first out' maar meer ontslag volgens afspiegelingsprincipe van diverse werknemersgroepen. Bij de volksverzekeringen was overigens in 1994 door invoering van de Algemene Nabestaandenwet al ingestoken op een grotere zelfstandigheid van nabestaanden. Voor vooral weduwen geboren na 1950 zijn de voorzieningen flink verlaagd. Een slimme meid was volgens het toenmalig paarse kabinet immers op haar toekomst voorbereid!

Vertrouwen

Het vertrouwen bij sociale verzekeringen op een zekere inkomensbescherming in gevallen die tot voor kort nog als maatschappelijke risico's werden gezien brokkelt hierdoor snel af. En hiermee ook de mate van geluk en welzijn. Dit geldt dan vooral voor oudere werknemers, zieken en arbeidsongeschikten, al wordt voor deze groepen nog wel vaak de huidige inkomensbescherming gehandhaafd of zelfs verbeterd (zoals wellicht in de toekomst voor volledig arbeidsongeschikten). Het is de vraag of voor jongere werknemers de onzekerheid, en daarmee het geluksgevoel, afneemt. Juist het zelf, tijdig, ten gunste kunnen beïnvloeden van eigen risico's zou het geluksgevoel kunnen vergroten. Het vertrouwen op een zekere inkomensbescherming verandert dan in een vertrouwen op een zekere terugkeer op de arbeidsmarkt vanuit een werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidssituatie. Misschien leidt dit nog wel tot een groter geluksgevoel omdat niet zozeer de gevolgen van het risico worden ondervangen, maar het risico zelf! Vertrouwen speelt ook een belangrijke rol bij particuliere verzekeringen. In tegenstelling tot sociale verzekeringen, waar sprake is van een collectieve verzekeringsplicht zonder keuzemogelijkheden, ligt bij particuliere verzekeringen juist de nadruk op de individuele verantwoordelijkheid en keuzevrijheid. In theorie zou de consument zijn mate van geluk kunnen maximaliseren door de beste keuzes in prijs en kwaliteit van de verschillende verzekeringen te maken.

Bonussen en snoepreispjes

Vanwege de veelal complexe producten en de soms grote financiële (toekomstige) belangen leggen consumenten vaak hun hele financiële hebben en houden op tafel bij een verzekeraar of assurantiëttussenpersoon in de verwachting een goed onafhankelijk productadvies te krijgen over bijvoorbeeld een levensverzekering. In de praktijk blijkt echter nogal eens dat verzekeraar en tussenpersoon elkaar de bal toespelen om samen nog meer productie, respectievelijk provisie, binnen te halen. Niet zelden ten koste van de klant. Bonussen, snoepreispjes en andere leuke dingen voor tussenpersonen zijn forse prikkels waarmee verzekeraars nieuwe productie naar zich toe trekken. Deze praktijken staan haaks op de vertrouwensrelatie die een klant denkt aan te gaan met een tussenpersoon / verzekeraar, en leidt tot imagoschade die al jaren voortduurt. De consument kan niet meer met zekerheid vertrouwen op een juist en eerlijk advies over verzekeringen. Deze onzekerheid leidt tot afname van de mate van geluk en welzijn.

Transparantie

De vraag om transparantie in de verzekeringsbranche is de laatste jaren daarom sterk toegenomen. Nieuwe strengere wetgeving voor onder meer verzekeraars over zorgplichten bij het afsluiten van verzekeringen en scherper toezicht vanuit de overheid is het gevolg. De Wet financiële dienstverlening die op 1 januari 2006 in werking is getreden zal voor de gemiddelde consument volledig onbekend zijn. Toch moet deze veelomvattende wet zorgen voor vergroting van transparantie in de kosten en beloningsstructuren en voorlichting. Belangrijk instrument hierbij is een zeer streng preventief toezicht door de Autoriteit Financiële Markten. Dit moet consumenten het vertrouwen (terug) geven dat zij de verzekering afsluiten die het best bij hen past, voor een zo laag mogelijke prijs. Daarnaast komen steeds meer assurantiëttussenpersonen die onafhankelijk advies op basis van een vooraf vastgesteld uurtarief geven, in plaats dat zij zich rechtstreeks door de verzekeraar laten betalen via eenmalige of doorlopende provisie op de premie. Het is goed dat deze ontwikkeling zich

voortzet zodat consumenten zelf kunnen kiezen tussen 'gratis' advies – tussen aanhangstekens – en betaald advies

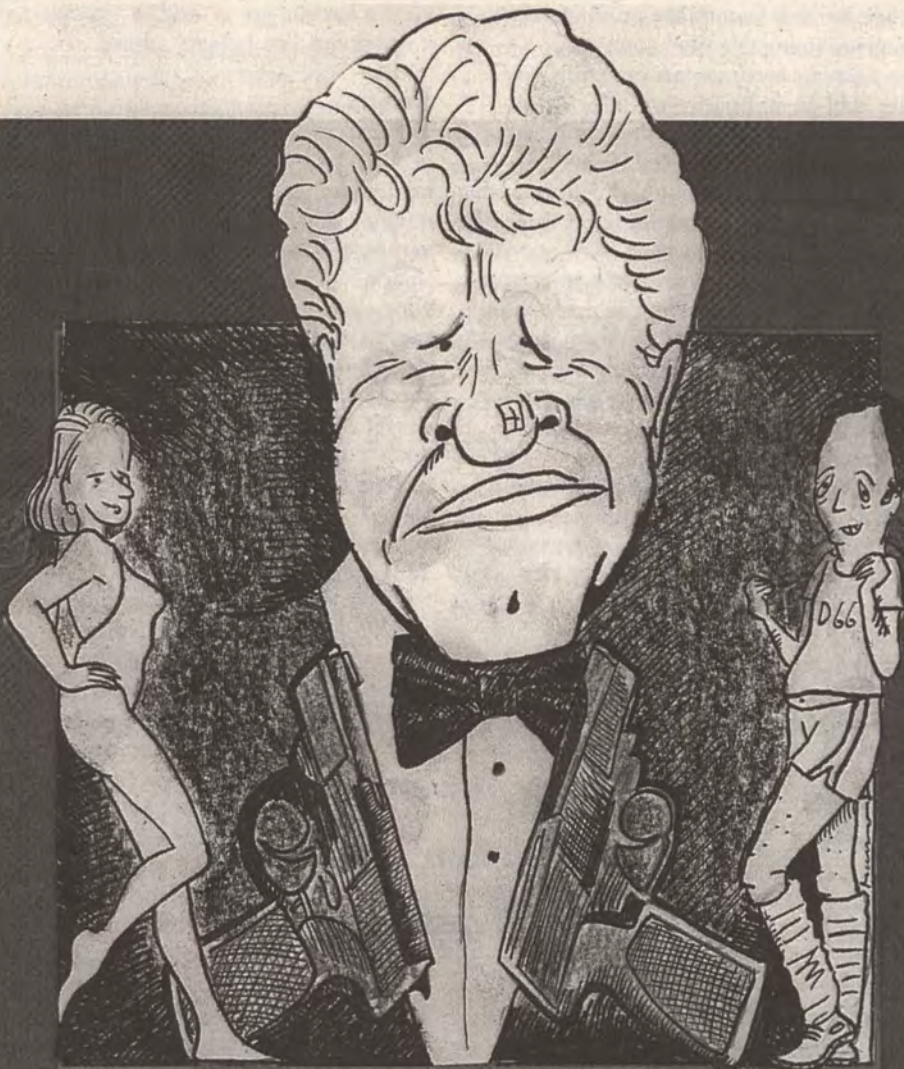
Tot slot

Verzekering in het algemeen kan bijdragen aan het vertrouwen op bepaalde zekerheden op het gebied van inkomensbescherming of schadevergoeding en daarmee tot verhoging van welzijn en geluk van mensen. Maar alleen onder de juiste verzekeringsvoorwaarden! Vooral de risico's van moral hazard en antiselectie moeten geminimaliseerd worden. Het welzijns- en geluksgevoel van sociale verzekeringen hangt tot nu toe vooral af van de mate van het vertrouwen op inkomenszekerheid (vangnet). In de nabije toekomst zal de mate van geluk van de sociale verzekeringen voor een groot deel bepaald gaan worden in de mogelijkheid die de verzekering biedt als vehikel van waaruit weer snel de sprong naar de arbeidsmarkt gemaakt kan worden (trampoline). Dat velen moeite hebben met deze trendbreuk blijkt uit het recente Sociaal en Cultureel Rapport 2004 van het Sociaal en Cultureel Planbureau waarin 68 procent van de Nederlanders het 'oude' systeem van de sociale verzekeringen behouden wil zien. Toch is de ingeslagen weg de enige manier om de sociale ver-

zekeringen op langere termijn betaalbaar te houden. Bij particuliere verzekeringen heeft de mate van welzijn en geluk de laatste jaren deuken opgelopen door verschillende schandalen waaruit bleek dat consumenten niet in alle gevallen de beste verzekering voor de beste prijs is geadviseerd. De komende jaren ligt de nadruk op versterking van de voorwaarden waaronder de consument betere keuzes kan maken, onder meer door vergroting van transparantie en voorlichting. Met de opkomst van internet, waardoor vergelijken gemakkelijker wordt, kritische consumenten én strengere toezichtwetgeving lijkt het erop dat bij particuliere verzekeringen de mate van welzijn de komende periode kan worden verbeterd.

Martin van 't Zet is redacteur van Idee en hoofd juridische en fiscale zaken van een verzekeraar in Rotterdam.

'Kan de consument vertrouwen op een juist en eerlijk advies?'

NEVER SAY NEVER AGAIN

JACK SCHWARTZMAN and KEVIN McCLODY Present
A TAI AFILM Produced by IRVIN KERSHNER

SEAN CONNERY
"NEVER SAY NEVER AGAIN"

Also starring

KLAUS MARIA BRANDAUER • MAX VON SYDOW • BARBARA CARRERA • NIM BASINDER • BERNIE CASEY • ALEC MCCOWEN and EDWARD FOX in "M"

Director of Photography DOUGLAS SLOCOMBE B.S.C. Music by MICHEL LEGRAND Executive Producer KEVIN McCLODY Screenplay by LORENZO SEMPLÉ, JR.

Based on an Original Story by KEVIN McCLODY, JACK WHITTINGHAM and JIM FLEMING Directed by IRVIN KERSHNER Produced by JACK SCHWARTZMAN

Costume Designer LYN HALL Music by MICHEL LEGRAND Edited by ALAN and MARION BISHOP

PG PARENTAL STRONG SUGGESTION
Some Material May Be Inappropriate for Children Under 13

DC DOLBY DIGITAL

Presenting in Technicolor

Produced by **WARNER BROS.**

A WARNER BROS. ENTERTAINMENT COMPANY

Frisse Ideeën van het Kenniscentrum

Per 1 januari heeft het Kenniscentrum van D66 twee nieuwe medewerkers: Gert van Dijk en Frank van Mil. Gert is filosoof en heeft in het verleden o.a. gewerkt bij het Humanistisch Verbond, de Universiteit van Amsterdam, het Rathenau Instituut en de Raad voor Volksgezondheid en Zorg. Frank is cultuurhistoricus en heeft de afgelopen jaren gewerkt als communicatiemedewerker bij de Universiteit van Amsterdam.

DOOR GERT VAN DIJK, FRANK VAN MIL EN MARK SANDERS

De staf is van start gegaan met het formuleren van een tweetal doelstellingen voor het kenniscentrum: zorgdragen voor ontwikkeling en vernieuwing van het gedachtegoed van de partij en het gevraagd en ongevraagd inhoudelijk adviseren van de partij en haar vertegenwoordigers. Bij de uitvoering van dergelijke doelstellingen liggen altijd twee gevaren op de loer. Enerzijds kunnen de activiteiten gemakkelijk leiden tot abstracte publicaties of lange termijnvisies die op z'n best heel diep in een la of in de krochten van internet verdwijnen. Het andere uiterste is de publicatie van standpunten die door de fractie direct gebruikt zouden kunnen worden in een kamerdebat, maar de waan van de dag daarmee niet ontstijgen.

Randvoorwaarden

Zoals dat hoort bij uitersten, wil het Kenniscentrum ze graag beide vermijden. Om dat te bereiken heeft het een aantal randvoorwaarden geformuleerd waaraan activiteiten moeten voldoen. Zo moeten activiteiten een fundamenteel karakter en een duidelijke doelgroep hebben, leiden tot vernieuwende ideeën en effectief zijn in de zin dat ze projectmatig georganiseerd zijn en een duidelijk product moeten opleveren. Met deze voorwaarden wil het Kenniscentrum voorkomen dat activiteiten gefragmenteerd, onaantrekkelijk of anderszins ondoelmatig uitpakken.

Wat betekent dit nu concreet? Het Kenniscentrum heeft een aantal 'vaste' taken, zoals het organiseren van de fringemeetings tijdens de congressen en het organiseren van de trainingen en opleidingen van de partij. Daarnaast zal het Kenniscentrum diverse inhoudelijke partijcommissies gaan ondersteunen, zoals de manifestcommissie en de verkiezingsprogrammacommissie. Deze commissies werken momenteel aan de productie van nieuwe documenten die gebruikt moeten gaan worden voor de verkiezingen van 2007. Het Kenniscentrum zal ook actieve samenwerking zoeken met de diverse platforms van D66, bijvoorbeeld bij de voorbereiding van publicaties of de organisatie van fringemeetings.

Kennis en kunde

Verder wil het Kenniscentrum een systeem laten bouwen waarmee de leden van D66 via internet op een laagdrempelige manier met elkaar contact kunnen leggen en kunnen profiteren van elkaars 'kennis en kunde'. Binnen dit systeem krijgen alle deelnemers een eigen pagina, waarop zij kunnen aangeven over welke expertise zij beschikken. Dit maakt het voor leden eenvoudig een eigen netwerk rond een bepaald onderwerp op te bouwen.

Een nieuwe activiteit van het Kenniscentrum is de John Rawlslezing. Deze lezing, genoemd naar een van de belangrijkste denkers over rechtvaardigheid uit de vorige eeuw, wordt jaarlijks gehouden door een internationale spreker met sociaal liberale affiniteit. De eerste lezing wordt gehouden rond het jubileumcongres in oktober 2006. Vermoedelijke spreker is Kenneth Binmore, een Engelse econoom en speltheoreticus die vanuit evolutionair perspectief zal ingaan op het ontstaan en de functie van normen en waarden in de maatschappij.

De sociaal liberale perspectieven, de eigen uitgavenreeks van het Kenniscentrum, krijgen een nieuw leven. Niet meer als interne uitgave, maar als publieksvriendelijke bundel die ook in de boekwinkel verkrijgbaar zal zijn. De eerste uitgave verschijnt voor de verkiezingen in 2007 en behandelt de problematiek van insiders en outsiders, zoals die zich manifesteren op de huizenmarkt, het Europese landbouwbeleid en de arbeidsmarkt.

Idee

Idee is al jaren lang een autonoom functionerend medium dat uitgaven van hoge kwaliteit levert. Tijdens de kennismakingsronde die de nieuwe staf heeft gemaakt, viel het op hoe lovend vrijwel alle gesprekspartners waren over Idee. De staf en het bestuur van het Kenniscentrum hechten er dan ook aan de redactie te prijzen en te bedanken voor hun belangeloze inzet van de afgelopen jaren. Deze inzet wordt - veelal in stilte - door velen in de partij en daarbuiten bijzonder gewaardeerd. Voor het Kenniscentrum is en blijft Idee een van de belangrijkste publicatiemogelijkheden. De nieuwe staf van het Kenniscentrum wil dan ook graag voortbouwen op de kwaliteit en in nauwe samenwerking met de redactie de impact van het tijdschrift nog groter maken. Daarnaast vormen de redactie en de auteurs van Idee voor het Kenniscentrum een

belangrijk netwerk, waarvan intensiever gebruik gemaakt zal gaan worden. Het Kenniscentrum streeft er verder naar om de eigen activiteiten nauw af te stemmen en te stroomlijnen met de redactie van Idee. Dat kan bijvoorbeeld door een meer thematische samenwerking tussen Idee en het Kenniscentrum tot stand te brengen. Artikelen in Idee kunnen bijvoorbeeld als input dienen voor een debat of fringemeting op een congres, aanhaken bij het thema van de John Rawlslezing door het plaatsen van een interview met de spreker, publicatie van de lezing zelf of de co-referaten, etc.. Een goede samenwerking en afstemming zal de impact en zichtbaarheid van zowel Idee als de andere activiteiten in het Kenniscentrum alleen maar versterken.

*Gert van Dijk, Frank van Mil, Mark Sanders
Staf en bestuur Kenniscentrum D66*

VERTREK KEES VERHAAR

Het zal de lezer mogelijk niet ontgaan zijn dat Kees Verhaar, de redactievoorzitter van Idee, onlangs zijn lidmaatschap van D66 heeft opgezegd en tegelijkertijd het voorzitterschap heeft neergelegd. Kees heeft deze stap genomen omdat hij zich niet langer kon vinden in het beleid van D66. Met het vertrek van Kees neemt Idee afscheid van een voorzitter die meer dan tien jaar verbonden is geweest aan het tijdschrift, waarvan acht als voorzitter. In de periode van Kees' voorzitterschap is het blad sterk vernieuwd en verbeterd. De lay-out veranderde en ook inhoudelijk werd het blad geprofessionaliseerd. De artikelen zijn gaandeweg beter leesbaar en meer journalistiek van aard geworden.

Wat vooral gemist zal worden is de inspirerende werkwijze waarmee hij in de redactie discussies aanwakkerde en mensen aanspoorde keuzes te maken. De discussies waren lang niet altijd direct gerelateerd aan de te leveren kopij, maar ze hielden de blik wel gericht op de grote lijnen en droegen bij aan een heldere visie op het sociaal liberale gedachtegoed van D66. Deze visie kwam sterk naar voren in nummers over

bijvoorbeeld sociale innovatie en sociale cohesie; lokale democratie; duurzaamheid en de kenniseconomie. Het toppunt op dit gebied was het nummer 'Hoe sociaal is liberaal?' van juli 2004, waar in korte, heldere artikelen duidelijk werd gemaakt dat het gedachtegoed van de partij genoeg aanknopingspunten biedt voor de veelbesproken vernieuwing.

De werkwijze van Kees Verhaar, van huis uit bedrijfseconoom maar gepromoveerd in Wageningen, werd daarom ook wel een kruising tussen boer en redacteur genoemd: hij was voortdurend bezig met zaaien en oogsten. Want terwijl de redactie al discussiërend grootse vergezichten schetste, werd ook iedere twee maanden een mooi product afgeleverd. De redactie zal moeilijk een nieuw lid vinden dat het gat dat Kees laat vallen weer op kan vullen! Het bestuur en de staf van het Kenniscentrum betreuren de omstandigheden van Kees' vertrek, maar respecteren zijn beslissing. Kees Verhaar wordt ad interim opgevolgd door Arthur Olof. Wij wensen de redactie alle succes bij het voortzetten van dit gewaardeerde blad.

PUBLICATIELIJST VAN HET KENNISCENTRUM D66**Bundel:**

Drugs & Drang - over roesmiddelen, veiligheid & gezondheid, februari 2004 - Bundel ter voorbereiding op de conferentie onder dezelfde naam die de wetenschappelijke bureaus van vijf politieke partijen - CDA, D66, GroenLinks, PvdA en van de VVD - op 26 maart 2004 hebben georganiseerd. Kopieer- en verzendkosten.

Onderzoeksrapporten:

Voorkomen van voortijdig schoolverlaten - de noodzaak van differentiatie en decentralisatie, Barbara Jolien van Wijk - april 2005.

Investeren in innovatie - Knelpunten en oplossingen voor het MKB, Erie Tanja - januari 2004.

Het lichaam als wachtwoord - De invoering van biometrie in reis- en identiteitsdocumenten, Marjolein Bouwers - december 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Onderwijs: de sleutel tot integratie? - Een onderzoek naar integratiebevorderende maatregelen in het onderwijs, Tamara Schellings - juli 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Individualisme en Individualisering - Een onderzoek naar de opvattingen van de leden van D66, Martijn Verhagen - maart 2003. Kopieer- en verzendkosten.

De opvattingen van D66-ers over het straffen van wetsovertreders - Een beschrijvend onderzoek, Nienke Moor - november 2002. Kopieer- en verzendkosten.

D66 en levensbeschouwing - Een onderzoek onder leden en politici van D66, Annelien Bredenoord - juli 2002. Kopieer- en verzendkosten.

Publicatiereeks Sociaal-Liberale Perspectieven:

Om Holland staat geen hek - Han Entzinger, najaar 2002, € 7,-. Prioriteiten bij immigratie en inburgering.

Toegang in drievoud - Arthur Docters van Leeuwen, Theo Hooghiemstra, Erwin Muller, Carel Tielenburg en Christiaan de Vries, voorjaar 2002, € 7,-. Een pleidooi voor actualisering van de democratische rechtsstaat.

Tussen internationale rechtsorde en nationaal belang - Jan Hoekema, Rienk Terpstra en Rob de Wijk, voorjaar 2002, € 7,-. Het Nederlandse buitenlands en veiligheidsbeleid herzien.

Risico's delen en risico's nemen - Kees Goudswaard en Udo Kock, najaar 2001, € 7,-. Trends en uitdagingen in de sociale zekerheid.

Betrokken Ondernemerschap - Alexander Rinnooy Kan, Gerard Schouw, Christiaan de Vries, najaar 2000, € 7,-. Over de betekenis van verantwoord ondernemen.

Volksgezondheid in het perspectief van de burger - Henk Leenen, voorjaar 2000, € 7,-. Naar een sociaal-liberaal beleid op het gebied van de volksgezondheid.

Als u nu twee of meer uitgaven in de serie Sociaal Liberale Perspectieven bestelt, dan kosten de uitgaven per stuk € 5,00.

Conferentieverlagen: (Kopieer- en verzendkosten)

- 'Het kaf en het koren', over de terroristische dreiging in Nederland, April 2005.
- 'Drugs & Drang - over roesmiddelen, veiligheid & gezondheid', februari 2004.
- 'De gekozen burgemeester: hoe en wat?', oktober 2003.
- 'Staten in de Steigers', juni 2003.
- 'Na de oorlog - hoe nu verder?', april 2003.
- 'De wereld is groter dan Den Haag', februari 2003.
- 'De uitbreiding van de EU en het milieu', december 2002.
- 'Making a difference - on corporate social responsibility', april 2002.
- 'Het Amerikaans buitenlands beleid', april 2002.

COLOFON

Idee tijdschrift van het Kenniscentrum D66

27ste Jaargang - Nummer 1 - maart 2006

Verschijnt 6 x per jaar

ISSN nr. 0927-2518

Redactie

MARGO ANDRIESEN, CONSTANTIJN DOLMANS, ARTHUR OLOF, WOUTER-JAN OOSTEN, FRITS PRILLEVITZ, PAULINE SCHROOYEN, KEES VERHAAR (VOORZITTER), EDWIN VOLBEDA, EMILY VAN DE VIJVER, MARTIN VAN 'T ZET, RINKE ZONNEVELD.

Eindredactie

MARIANNE WILSCHUT

Aan dit nummer werkten mee

MARCEL BECKER, GERT VAN DIJK, MORTEN EGHOLM, PIETER HILHORST, LAMMERT JANSMA, LEO LENSSEN, FRANK VAN MIL, MARIJKE MOUS, ELISABETH RUIJGROK, MARK SANDERS EN JAN VIS

Beeld

FOTOGRAFIE: HERMAN WOUTERS

ILLUSTRATIES: MARCO VAN LIEROP

Vormgeving en realisatie

DRUKKERIJ ULEMAN-DE RESIDENTIE, ZOETERMEER

BASISONTWERP FABRIQUE, DELFT

Uitgave en administratie

KENNISCENTRUM D66

LAAN VAN MEERDERVOORT 50, POSTBUS 660,

2501 CR DEN HAAG,

TEL. 070-3566066, E-MAIL: KENNISCENTRUM@D66.NL

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,-. Studenten € 16,-. Losse nummers € 7,-.

©2006 Kenniscentrum D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Mijn idee

WAT ZEGT DIE VLECHT?

Waarschijnlijk is er geen markt denkbaar waar het succesvol zijn zo bepalend is voor iemands geluksbeleving als de relatiemarkt. Tegelijkertijd is juist op deze markt verre van sprake van een perfecte marktwerking zoals blijkt uit het grote aantal mismatches tussen vraag en aanbod en het aantal aanbieders en vragers dat ongewild overblijft.

Juist de combinatie van een ongelimiteerde keuzevrijheid en een gebrekkige transparantie lijken hier debet aan te zijn. Seksuele voorkeur, hobby's, kleur ogen, religie, leeftijd, de onbeperkte hoeveelheid individuele eigenschappen en behoeftes maakt elke partij op de relatiemarkt volstrekt uniek. Maar juist deze ongebreidelde keuzevrijheid leidt tot zeer veel keuzestress. Vroeger was het nog enigszins overzichtelijk. Je trouwde in de meeste gevallen met een jongen of meisje uit hetzelfde milieu en uit hetzelfde dorp. Of, zoals in sommige culturen nog steeds te doen gebruikelijk, werd een huwelijk gearrangeerd. No questions asked, maar vanuit een liberaal perspectief natuurlijk niet gewenst.

Meer dan ooit tevoren is er nu sprake van een open geliberaliseerde markt, maar voor een goede marktwerking is afdoende transparantie een noodzakelijke randvoorwaarde. En hier ontbreekt het ten enenmale aan. Datingsites, singlefeesten van de Volkskrant en reizen voor alleenstaanden proberen dit marktfalen te ondervangen, maar met slechts zeer beperkt succes.

Kunnen we iets leren van internationale best practices? Het Peruaanse eiland Taquila dat midden in het Titicacameer ligt, biedt wellicht een goed aanknopingspunt om in ieder geval de fase van marktorientatie te verbeteren. Op dit eiland dragen de vrouwen al naar gelang hun status hun vlechten op een andere wijze. Staarten naar voren betekent 'vrij' terwijl de vlechten achter het hoofd gebonden aangeeft dat iemand getrouwd is. Bij de mannen kun je aan het breipatroon van hun mutsen aflezen of ze al dan niet op de markt zijn.

Een prikkelend idee denk ik terwijl ik bij mijn druk breiende Ria de vlechtjes achter haar hoofd bind. Bezet!

Rinke Zonneveld is econoom en redacteur van Idee.

i *dee*

DNPP

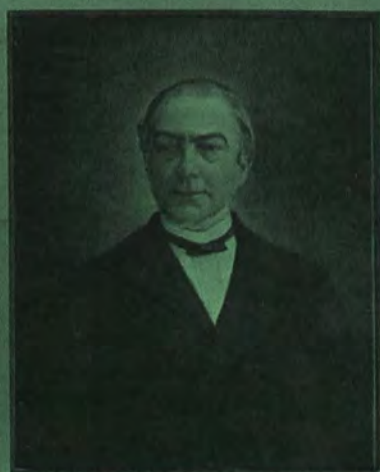
JAARGANG 27

NUMMER 2

MEI 2006

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN **D66**
democraten

TIJDSCHRIFT VAN HET KENNISCENTRUM

Thema

TOEZICHT OP TOEZICHT

WAT IS ER MIS MET ANARCHISME?

TOEZICHT OP 'EERLIJKE' KLEDING

LAVAREN TUSSEN VRIJHEID EN TOEZICHT

prof. dr. A. Schilder BA

dr. A.H.E.M. Wellink

TOEZICHT OP TOEZICHT

- 3 **Zorg om kwaliteit**, inleiding op het thema
DOOR WOUTER-JAN OOSTEN EN EDWIN VOLBEDA
- 5 **De vele gezichten van toezicht**
DOOR WOUTER-JAN OOSTEN
- 9 **Laveren tussen vrijheid en toezicht**, interview met Alexander Pechtold
DOOR WOUTER-JAN OOSTEN EN EDWIN VOLBEDA
- 12 **Hoe Heracles Kafka uit België verdrijft**
DOOR WOUTER-JAN OOSTEN
- 15 **Voorstel voor een ander toezicht op universiteiten**
DOOR JEROEN BARTELSE, ED D'HONDT EN FRANS VAN STEIJN
- 18 **Wat is er mis met anarchisme?**
DOOR FRANS JACOBS
- 22 **Wie houdt toezicht op de toezichthouders?**
DOOR MARTIN VAN 'T ZET
- 25 **NMa pakt notariaat met fluwelen handschoenen aan**
DOOR FRANK GODESCHALK
- 29 **Toezicht op criminele geldstromen**
DOOR BRIGITTE UNGER
- 34 **De Nationale ombudsman en herstel van vertrouwen**
DOOR ALEX BRENNINKMEIJER
- 39 **Tussen toezien en meedenken**
DOOR GERT JAN DE VRIES
- 43 **Een eerlijke invulling van ketenaansprakelijkheid**
DOOR WOUTER-JAN OOSTEN
- 46 **Vertrouwen is goed, controle is beter**
DOOR WOUTER-JAN OOSTEN

EN VERDER

- 48 **Militairen en wederopbouw: een geslaagde combinatie?**
DOOR HANS TERLOUW

VASTE RUBRIEKEN

- 17 Marijke Mous
33 Jan Vis
37 Van Lierop

Zorg om kwaliteit

STATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIE
PARTIJEN

"Het is goed om te vertrouwen en daarom is het goed om waakzaam te zijn." Dat is de gedachte die we in dit nummer volgen. Dit nummer gaat over toezicht. Organisaties krijgen van de samenleving als het ware een 'license to operate'. Verschillende vormen van toezicht zijn erop gericht dat overheden en bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen en het waard zijn dat we ze vertrouwen.

Alle vormen van toezicht hebben als doel om de kwaliteit van handelen te bevorderen. Toezicht brengt echter ook spanningen met zich mee. Denk bijvoorbeeld aan het voorbeeld van de keukenvloer in een restaurant. Terwijl de inspecteur van arbeidsomstandigheden ruwe tegels vraagt, vraagt de inspecteur van hygiëne gladde tegels.

Controlitis

Vormen van zorg om kwaliteit hebben gemeen dat ze tijd, moeite en geld kosten. Er bestaat ontevredenheid over juridisering, regelzucht en controlitis. Niet voor niets spreekt de paarse krokodilreclame veel mensen aan. "Wie controleert eigenlijk de toezichthouders?" vragen sommigen zich af. In dit themanummer proberen we inzicht te geven in knelpunten van administratieve lasten en tegenstrijdigheden in zorg om kwaliteit. Uiteraard kijken we daarbij uit naar oplossingsrichtingen. We zoeken naar meerwaarde van zorg om kwaliteit en naar vormen daarvan die elkaar aanvullen.

Over de verhouding tussen overheidsbemoediging en eigen verantwoordelijkheid spraken we met Alexander Pechtold, de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties. Pechtold legt uit dat het verminderen van regeldruk en toezichtlast, een belangrijk streven van het huidige kabinet, niet altijd even makkelijk is. Aan de ene kant willen burgers en bedrijven meer vrijheid en vertrouwen van de overheid, maar aan de andere kant verwachten ze wel van de overheid dat zij risico's in de samenleving uitsluit.

Het doel voorbij

Het streven van deze regering meer vertrouwen te stellen in de samenleving, zoals verwoord in Pechtolds nieuwe toezichtvisie 'minder last, meer effect', beantwoordt aan actuele wensen en vindt zeker ook bijval bij enkele auteurs in dit nummer. Evenals Pechtold onderschrijft de VSNU (Vereniging van Universiteiten) de noodzaak tot een nieuwe benadering van toezicht. Zij vrezen echter dat Pechtolds visie zijn doel voorbij schiet en juist meer toezicht in de hand werkt. In haar bijdrage doet de VSNU een suggestie hoe toezicht op universiteiten door de maatschappij zelf ingevuld kan worden.

Vincent Van Quickenborne is de Belgische collega van Alexander Pechtold. Met welke maatregelen verbetert Van Quickenbornes staatssecretariaat voor Administratieve Vereenvoudiging de dienstverlening door de Belgische overheid? Het blijkt daar dat het intrekken van regels en de digitalisering van de dienstverlening kunnen bijdragen aan een beter openbaar bestuur.

Vertrouwen

Het helpt ook om kritisch te kijken naar het overheidsoptreden, denk aan een voorziening voor klachten, een ombudsman en een rekenkamer. Nationale ombudsman Alex Brenninkmeijer beschrijft hoe de Nationale ombudsman aan het vertrouwen van burgers in het openbaar bestuur bijdraagt. Daarbij vergelijkt hij de ombudsman met de bestuursrechter. De Algemene Rekenkamer noemt hij niet, maar ook dat is een institutie van - in Brenninkmeijers termen - reflexief toezicht. Over wat de Algemene Rekenkamer betekent voor het openbaar bestuur, schrijft bestuurskundige Gert Jan de Vries.

Naast toezicht op openbaar bestuur besteedt dit nummer ook aandacht aan andere vormen van toezicht. Op geldstromen bijvoorbeeld. In haar bijdrage legt Brigitte Unger van de Utrecht School of Economics uit dat de kracht van Nederland, tegelijkertijd haar zwakte is. Zo onderscheidt Nederland zich door haar uitgebreide handelsnetwerk, haar goed ontwikkelde financiële markten en haar financiële expertise. De keerzijde is echter dat Nederland hierdoor tegelijk

uitstekende condities biedt als doorvoerland voor criminelen en hun 'zwarte' geld. Naast andere antiwitwasmaatregelen is meer toezicht nodig om deze 'witteboordencriminaliteit' te kunnen beteugelen, vindt Unger.

Nieuwe bestuurslaag?

Voor de ordening van de vrije markt zijn de afgelopen tijd diverse waakhonden opgericht, denk aan de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) en de Onafhankelijke Post- en Telecommunicatie Autoriteit (OPTA). Martin van 't Zet vraagt zich in zijn bijdrage af of er inmiddels niet teveel toezicht is. "Hoe kunnen we voorkomen dat toezichthouders in de markt een nieuwe bestuurslaag vormen, waarop democratische controle niet goed meer mogelijk is?" vraagt hij zich af.

In deze aflevering van Idee ook voorbeelden van het nemen van de eigen verantwoordelijkheid waardoor overheidsbemoeienis niet langer nodig is of minder belastend hoeft te zijn. Zo besteden we aandacht aan keurmerken. Het Max Havelaarkeurmerk en het Eko-

keurmerk worden toegelicht. Vervolgens legt Frans Papma van de Fair Wear Foundation uit hoe maatschappelijk verantwoord ondernemen gecontroleerd kan worden, met name in de kledingsector. Zijn organisatie faciliteert de zelfregulering door kledingbedrijven en het horizontaal toezicht van vakbonden en ideële organisaties.

Zonder regels

De libertarianen, ook wel bekend als anarcho-kapitalisten voeren hun visie op het nemen van de eigen verantwoordelijkheid wel erg ver door. Filosoof Frans Jacobs beschrijft deze denkrichting die alle regels en de staat het liefst zou afschaffen en legt uit wat de voordelen van deze vrije denkwijze zijn. Zalig zijn die dromen waarin we alle anderen kunnen vertrouwen.

To be trusted is a greater compliment than to be loved (George Macdonald).

Wouter-Jan Oosten en Edwin Volbeda, themareducteuren.

Wilt u reageren op een artikel in Idee? Of heeft u een interessant onderwerp voor een artikel? Schrijf een artikel en stuur het ons. Bijdragen kunnen worden gemaild naar idee@d66.nl of worden verstuurd naar: Postbus 660, 2501 CR Den Haag t.a.v. redactie Idee.

De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen in te korten of niet te plaatsen.

De vele gezichten van toezicht

Verderop in dit nummer laat Frans Jacobs zien hoe een filosoof de vraag "waarom toezicht?" kan beantwoorden. Hier worden evenwel praktische vraagstukken benoemd. Hoe verhoudt toezicht zich tot maatschappelijke ontwikkelingen? Welke ontwikkeling maakt toezicht zelf door? Welke dilemma's hangen met toezicht samen?

DOOR WOUTER-JAN OOSTEN

In onze laatmoderne samenleving stellen mensen hoge eisen aan zichzelf en vooral aan anderen. We willen rijk, aantrekkelijk, geliefd en gezond zijn. Daarom gaan we ongekend lang naar school, spannen we ons in voor onze werkgever en laten we ons verwennen in een wellness club. We verwachten dat anderen bijdragen aan onze kwaliteit van leven. Als welvarende, kritische consumenten kunnen we van winkeliers en dienstverleners veel gedaan krijgen. We stellen ook hoge eisen aan het openbaar bestuur. Als iets ons niet zint, dienen we een klacht in, of maken we bezwaar. Het openbaar bestuur is aangepast aan mondige burgers: er gelden

'Het openbaar bestuur is aangepast aan mondige burgers'

klachtrecht en rechtsbescherming. Voor overheidsdiensten wordt gewerkt aan geïntegreerde loketten, digitale 'balies' en gestroomlijnde back offices. Ook voor het openbaar bestuur staat de cliënt centraal. Tal van overheden werken inmiddels met een kwaliteitshandvest. Daardoor kunnen cliënten aanspraak maken op een maximum wachttijd en een maximum aantal doorverwijzingen. Om zulke strakke dienstverlening mogelijk te maken, hanteren overheden - net als bedrijven - benchmarks (vergelijkende onderzoeken naar bedrijfsvoering en dienstverlening) en systemen van kwaliteitszorg (prestatienormen bepalen en monitoren).

Openbaar bestuur ingesnoerd

De strakke dienstverlening door overheden kan op gespannen voet verkeren met andere waarden. Door het formuleren van waarborgen voor burgers en door het stellen van kwaliteitsnormen voor overheidsop treden ontstaat een zekere rigiditeit. Het kan zelfs zo zijn dat de rigiditeit zich slecht verhoudt tot open beleidsvoorbereiding of tot maatwerk. In het eerste geval is te denken aan interactieve beleidsvorming, inspraak en publiek-private samenwerking. Dan stelt een bestuursorgaan zich open voor inwoners, ideële organisaties of bedrijven. De mate waarin dat bestuursorgaan kan meewerken met zijn maatschappelijke partners wordt evenwel beperkt door de aanspraken van anderen. Indien bijvoorbeeld een buurtcomité vraagt om achterpadverlichting, is er ook wel een bewoner die zich verzet tegen een felle lamp ter hoogte van zijn slaapkamer. Indien een schooldirectie vraagt om verbetering van verkeersveiligheid, zijn er ook ouders en een exploitant van openbaar vervoer die zich verzetten tegen verkeersdrempels en tegen het versmallen van straten rondom de school. Het openbaar bestuur kan wel willen om 'de cliënt' centraal te stellen en met hem samen te werken, maar welke cliënt dan? Is het voor een overheid mogelijk om wezenlijk afstand te nemen van het verfoeide beeld van de black box waarin wordt bepaald wat goed is, een afweging die burgers maar moeten afwachten?

Papierwerk

Rigiditeit kan zich ook slecht verhouden tot maatwerk. In dit tweede geval kan het protocol dat kwaliteit garandeert, beletten dat individuele cliënten of bijzondere situaties recht wordt gedaan. Daar komt nog bij dat het voor de betrokken personen vervelend kan zijn om de administratie van prestaties en kwaliteitsbeleving bij te houden. Uitvoerende ambtenaren voe-

len dat ze door het invullen van formulieren worden weerhouden van het helpen van mensen; en afnemers van diensten voelen dat ze worden belast met enquêtes en cliëntenpanels. Als u bijvoorbeeld per trein reist, wenst u een zitplaats en naleving van de dienstregeling; dan voelt u zich niet geholpen met een enquêtrice die op haar klembord komt scannen met welk soort vervoerbewijs u reist.

Beroepseer

Een bekend vraagstuk is de verantwoording door professionals. Professionals zijn hoogopgeleide medewerkers of zelfstandige ondernemers die met een grote mate aan autonomie beslissen hoe ze onder variërende omstandigheden hun werk verrichten. Vaak is dat heel cruciaal werk, denk aan artsen en docenten. Mogen we vertrouwen op de kunde en beroepseer van de professionals? Volstaat het dat beroepsorganisaties eigen tuchtrecht kennen, en eigen toezichthouders? Moet het openbaar bestuur misschien interveniëren bij de professionals? Kan de wetgever misschien voorschrijven dat een professional zijn of haar cliënt laat delen in de autonomie? In dit nummer herkent u de elementen van rigiditeit en maatwerk waar minister Pechtold zich een vraag stelt met betrekking tot ziekenhuizen, en waar vanuit de VSNU wordt gepleit voor kwaliteitsbewaking binnen universiteiten zelf.

Oude en nieuwe vormen

Als een rijksdienst een systeem van kwaliteitszorg hanteert, als een gemeente voor de publieksbalie een kwaliteitshandvest formuleert, als een ziekenhuis met een patiëntenplatform overleg voert, dan heeft dat wellicht consequenties voor de traditionele vormen van controle. Moet een minister zich nog verantwoordelijk voelen voor een rijksdienst waarvan de directeur werkt volgens een directiestatuut of managementcontract en waar cliënten bijdragen aan de kwaliteitszorg? Welke taak rest de Inspectie voor de Gezondheidszorg indien een ziekenhuisdirectie al van doen heeft met een raad van toezicht, een ondernemingsraad, een patiëntenplatform en zorgverzekeraars die

allemaal kritisch meedenken? Waar de mondigde samenleving haar eigen diensten kritisch beoordeelt, hoeft het openbaar bestuur dat wellicht niet meer te doen of kan het bestuur dat anders doen.

Regulators

Het gekende toezicht door het openbaar bestuur verandert niet alleen doordat de samenleving mondigder wordt, maar ook doordat sommige diensten geheel van karakter veranderen. Met betrekking tot zorg om kwaliteit is in sommige domeinen een relatief nieuw spel ontstaan: de marktordering. Daarbij zijn diverse 'regulators' opgericht, denk aan de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) en de Onafhankelijke Post- en Telecommunicatie Autoriteit (OPTA). Sommige regulators zijn inmiddels van het veld verdwenen. Zo is de Pensioen- en Verzekeringskamer opgegaan

in De Nederlandsche Bank. In de nieuwe Nederlandse Zorgautoriteit worden het College tarieven gezondheidszorg en het College van toezicht op de zorgverzekeringen opgenomen. Welke verhouding ontwikkelt zich tussen een sector en zijn regulator? Mogen consumenten in marktordening een directe rol spelen? Wat zijn de ervaringen van andere landen? Dit spel heeft tenslotte een belangrijke internationale

dimensie: marktordening is een voorbeeld van bijna tastbaar Europees beleid.

Wat verder onze aandacht trekt zijn lokale en regionale rekenkamers als nieuwe spelers. Zij zijn op het veld verschenen als onderdeel van de dualisering van het bestuur van gemeenten en provincies (zie *Idee* 26.2 van april 2005). Er speelt dus veel als het gaat om het zorgen voor kwaliteit.

Juridisering

We willen het thema van dit nummer niet scherp afbakenen. Toegegeven, er dreigt enige verwarring over termen als toezicht, evaluatie, visitatie, controle, handhaving, inspectie en opsporing. De begrippen hebben gemeen dat de kwaliteit van handelen aan de orde is. Daarbij ligt bij de ene vorm het accent op kwaliteit in de zin van aan wettelijke normen voldoen, terwijl bij een

'Mogen we vertrouwen op de kunde en beroepseer van de professionals?'

andere vorm het accent ligt op kwaliteit in de zin van beoogde maatschappelijke effecten realiseren. Vormen van zorg om kwaliteit hebben gemeen dat ze tijd, moeite en geld kosten. Er bestaat ontevredenheid over juridisering, regelzucht en controlitis. Om die reden proberen overheden de administratieve lasten te beperken die zij opleggen aan bedrijven, particuliere huishoudens, instellingen en lagere overheden. Uiteraard kunnen vormen van zorg om kwaliteit worden onderscheiden, denk aan publiek/privaat, verplicht/vrijwillig, verticaal/horizontaal, intern/extern. Voor dit themanummer willen we onze energie echter niet besteden aan het definiëren.

Panel

Zoals met betrekking tot financiën de beschrijving van de administratieve organisatie (wie doet wat) de opmaat is voor interne controle, en het werk van de externe accountant voor een groot deel is gericht op de werking van die AO/IC, zo kunnen ook andere vormen van zorg om kwaliteit samenhangen. Een toezichthouder kan zich primair de vraag stellen of bij de organisatie die hij controleert een systeem van kwaliteitszorg goed functioneert. In een systeem van kwaliteitszorg kunnen externe stakeholders zoals afnemers en leveranciers een rol krijgen. Dat kan met een incidentele dan wel periodieke, evaluatieve enquête, maar ook in meer geïnstitutionaliseerde vorm: met een panel. Dan loopt kwaliteitszorg al over in 'horizontaal toezicht'.

Opeenstapeling

Daarmee is overigens niet gezegd dat verschillende vormen van zorg om kwaliteit elkaar altijd versterken. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat binnen een gemeente de doorlichting van een organisatie-onderdeel op initiatief van het college van burgemeester en wethouders (ex artikel 213a Gemeentewet) onnodig samenvalt met een onderzoek van de lokale rekenkamer en/of met een raadsopdracht aan de accountant om over dat organisatie-onderdeel extra gedetailleerd te rapporteren. Zulke opeenstapeling kan ondoelmatig zijn.

Tegenstrijdigheden

Verder is te beargumenteren dat toezicht door een inspectie zich eigenaardig verhoudt tot opsporing en vervolging door politie en justitie. Hier dreigt namelijk een principiële scheidslijn te worden overschreden (of houden we dan teveel vast aan achterhaalde rechtsgeleerde theorie?). Waar gaat het om? Enerzijds zijn bedrijven op grond van bijzonder bestuursrecht verplicht om inspecties toe te laten en inzage te geven in hun processen. Burgers kennen dat uit hun eigen opgave aan de Belastingdienst. Anderzijds geldt binnen de rechtsstaat het verbod van zelfincriminatie: van niemand mag worden verlangd dat hij of zij meewerkt aan zijn of haar eigen veroordeling. Waar de geïnspecteerde uitleg moet geven, mag de verdachte zwijgen. De naleving van normen wordt doeltreffender gestimuleerd en het toezicht wordt doelmatiger ingericht

indien bestuurlijke toezichthouders en opsporingsinstanties samenwerken, maar hoe zit het dan met onze persoonlijke rechten?

Verschuiving

Een ander aandachtspunt is dat mensen er bezwaar tegen kunnen hebben dat een bepaalde vorm van zorg om kwaliteit verschuift van de ene actor naar de andere. Is het werk dat particuliere beveiligers doen niet voorbehouden aan de politie? Of denk aan het versterken van 'maatschappelijk verantwoord ondernemen'. Werkt zelfregulering onvoldoende en moet de wetgever ingrijpen? Moet er een stelsel van 'corporate governance' worden opgetuigd alsof bedrijfsleiding een staatsinrichting is, met alle bijbehorende *checks and balances*? Overigens bestaan spanningen niet alleen tussen verschillende vormen van zorg om kwaliteit, maar ook binnen een vorm. Het komt nogal eens voor dat verschillende toezichthouders tegenstrijdige eisen stellen.

Toezicht heeft vele gezichten, en achter de maskers van het toezicht spelen verschillende vraagstukken.

Wouter-Jan Oosten is redacteur van Idee

**'Niemand hoeft
aan zijn eigen
veroordeling mee
te werken'**

Foto: Voorlichting D66

Alexander Pechtold

Laveren tussen vrijheid en toezicht

Onder het motto 'zacht waar het kan, hard waar het moet' wil dit kabinet de toezichtlast verminderen. Alle ministeries doen hun best om tegenstrijdige regels te verminderen en het aantal formulieren terug te brengen. Als minister voor Bestuurlijke Vernieuwing heeft Alexander Pechtold de supervisie over dit proces. Idee sprak met hem over regels, vrijheid en administratieve lasten en vroeg hem hoe je toezicht in een nieuwe context vorm moet geven.

DOOR WOUTER-JAN OOSTEN EN EDWIN VOLBEDA

In oktober 2005 presenteerde minister Pechtold aan de Tweede Kamer de nieuwe kabinetsvisie op toezicht: Minder last, meer effect. Deze visie is het vervolg op de visie die het ministerie in 2001 ontvouwde. Toen werd de nadruk gelegd op principes van goed toezicht als onafhankelijkheid, transparantie en professionaliteit. Met de nieuwe principes van goed toezicht - selectiviteit, slagvaardigheid, samenwerking - beantwoordt het kabinet-Balkenende II aan actuele wensen. Onder het motto 'zacht waar het kan, hard waar het moet' wordt de toezichtlast verminderd. Naar verwachting zijn de zes principes van goed toezicht door alle ministeries eind 2007 in praktijk gebracht. Succes in het wegnemen van tegenstrijdigheden in regels, het terugdringen van formulieren en rapportages en het vergroten van flexibiliteit zijn afhankelijk van de bereidheid om niet altijd regels te stellen.

'Het is een belangrijke en taaie operatie'

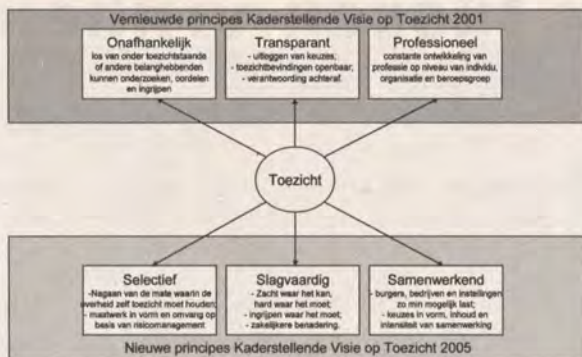
Cultuurverandering

Alexander Pechtold kan zich er weleens aan ergeren dat de vermindering van lasten en toezicht alleen wordt gezien in het licht van het overbodig maken van duizenden ambtenaren en het besparen van geld. Pechtold: "Dat is me te makkelijk omdat ik weet dat op het moment dat het misgaat, mensen direct kritische vragen stellen: waardoor vielen er balkons, of waardoor zat er dioxine in het varkensvlees?" Niemand beweert serieus dat overheden alle risico's in de samenleving kunnen beheersen. Toch

wordt bij een incident of calamiteit meestal naar een minister gekeken. De directe verantwoordelijkheid van burgers, bedrijven of lokale besturen verdwijnt uit beeld en Tweede-Kamerleden stellen de vraag: 'Wat gaat de minister doen om herhaling te voorkomen?!' Het beheersen van maatschappelijke ontwikkelingen en het paraat hebben van informatie om daarover verantwoording af te leggen, gaan gepaard met regels en toezicht op de naleving van die regels. De samenleving en de politiek roepen niet alleen om zekerheid, ze vragen ook verlichting van de regeldruk en de toezichtlast. "Het is een belangrijke en taaie operatie," zegt de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing vol overtuiging. "Want hoe krijg je gedaan dat je als overheid, zowel de bestuurlijke als de controlerende macht, verder gaat met dingen loslaten? Onzekerheden accepteren? Dit vergt een ingrijpende cultuurverandering." Pechtold noemt als voorbeeld de behandeling van de Wet maatschappelijke ondersteuning door de Tweede Kamer. In weerwil van het loslaten en vertrouwen geven, voegde de Kamer tal van bepalingen toe aan het wetsontwerp, waardoor de Wmo-uitvoering door gemeenten in meer detail is voorgeschreven. Minder regels, meer lokaal maatwerk en waardering voor lokale democratische controle wonnen het niet van de landelijke politieke behoefte aan zekerheden.

Eigen verantwoordelijkheid

Het kabinet geeft aan dat er verantwoordelijkheden berusten bij burgers, bedrijven en instellingen zelf. Zijn burgers wel bereid en in de gelegenheid om meer verantwoordelijkheid op zich te nemen? Is het niet zo dat enerzijds mensen geen belangstelling hebben voor overheidskwesties zoals toezien op kwaliteit van dienstverlening? Mensen willen rustig en in welbehagen hun particuliere leven leiden. En is het niet zo dat anderzijds al heel wat van burgers wordt gevraagd? Denk aan het beroep dat op mantelzorg wordt gedaan. Pechtold: "Je bedoelt dat mensen denken -

om het maar in VVD-termen te zeggen - 'Ik wil waar voor m'n belastinggeld!' Als dat zo is dan moeten we formuleren en controle voor lief nemen. Ik vind dat de overheid en ook belangenorganisaties de afwegingen duidelijk moeten maken. Mensen zullen dan zelf inzien waar het om gaat. Om een voorbeeld te noemen: als ouder maak ik gebruik van een crèche. Accepteer ik dat die voorziening aan strenge regels is gebonden die kostenverhogend zijn en waardoor weinig flexibiliteit mogelijk is, of accepteer ik dat ik in een ouderbestuur zelf tijd moet besteden aan het goede functioneren van de voorziening?"

Schoolmeester

De minister signaleert ook positieve ontwikkelingen op het gebied van eigen verantwoordelijkheid. Pechtold noemt daarbij werkgeversorganisaties als voorbeeld. Hij voerde onlangs een inspirerend debat met Bernard Wientjes van VNO-NCW en Loek Hermans van MKB-Nederland. Pechtold: "Zij zeggen dat als de overheid minder toezicht houdt op bedrijven, zij stevige maatregelen zullen accepteren en verdedigen. Een burgemeester wordt een soort schoolmeester wanneer hij ambtenaren veelvuldig op pad stuurt om op brandveiligheid te controleren en bedrijven zo achter de broek zit. Daarvan zei Wientjes: 'Ik ben best bereid dat te accepteren als jullie die controles verminderen. Mocht je toch een keer gaan controleren en je treft een bedrijf dat zijn verantwoordelijkheid niet waar maakt, dan mag je wat mij betreft die zaak direct drie maanden sluiten.' Een tweede voorbeeld is de gemeente Boekel die aangeeft dat mensen eenvoudige bouwvergunningen voortaan aan het loket direct mee krijgen. Natuurlijk gelden daarbij voorwaarden, zoals dat het aannemersbedrijf waarmee iemand werkt betrouwbaar is. Zo nemen mensen zelf verantwoordelijkheid op zich voor het voldoen aan de bouwvoorschriften."

Controlevrij?

Zijn er eigenlijk domeinen van beleid waar een overheid absoluut niet kan loslaten? Alexander Pechtold: "Laat ik een prikkelende situatie zoeken: wat zou er gebeuren wanneer wij de controle op ziekenhuizen, die heel intensief is, zouden verminderen? Ik vraag me af of er dan zoveel mis zou gaan. Ik denk dat de gezondheidszorg in Nederland heel goed is georganiseerd en dat de ziekenhuizen zelf de lat heel hoog leggen voor die zaken die wij allemaal belangrijk vinden. Vanuit de media en de samenleving in het algemeen staat er een bepaalde druk op ziekenhuizen. En zorgverzekeraars hebben goed inzicht in de prestaties. Op een uiterst kwetsbaar domein zoals bij een ziekenhuis ontstaan misschien minder problemen dan bij het voorbeeld dat ik zojuist noemde: een kinderdagverblijf. Ik denk dat bij dit laatste meer kans is op beunhazerij. Het is moeilijk om te bepalen waar je als overheid niet kan loslaten. Maar het zit 'm natuurlijk toch in zaken waar veiligheid voorop staat."

Antillen

Een spanning tussen vrijheid en garanties speelt in nog een ander deel van Pechtolds portefeuille, namelijk in de relaties binnen het Koninkrijk der Nederlanden. De Nederlandse Antillen en Aruba, zeker de politici daar, hechten veel waarde aan hun autonomie. Tegen de achtergrond van koloniaal bestuur zijn zij gevoelig voor sturing door Nederland. Nederland wordt dan al snel paternalisme verweten. De overzeese delen van het koninkrijk willen wel steun van Nederland. Daarbij heeft Nederland aandacht voor de besteding van geld en de kwaliteit van het bestuur. Hoe wordt één en ander in de nieuwe verhoudingen verwerkt? Pechtold: "De gezamenlijke rechtsorde en financiële steun blijven onderdeel van de relaties. Daarmee zijn goed bestuur, al is dat een ruim begrip, en

controle op uitgaven ook onderwerpen van gesprek tussen Nederland en de andere delen van het koninkrijk. Ik ga ervan uit dat er op de eilanden een 'kritische massa' ontstaat waardoor de samenleving daar zelf kan toezien op haar bestuur. Bovendien slagen we er wellicht in om een efficiëntieslag te maken ten aanzien van de bestuurslaag over de verschillende eilanden. Het bestuur over de nu

vijf Antillen is een constructie die verbetering behoeft. We werken eraan om enerzijds samenwerking tussen de eilanden te faciliteren, en om anderzijds waar gewenst hechtere relaties met Nederland mogelijk te maken."

Wouter-Jan Oosten en Edwin Volbeda zijn redacteuren van Idee. Met dank aan Jan Greijn.

Pechtolds portefeuille

Alexander Pechtold is in het kabinet niet alleen verantwoordelijk voor democratische vernieuwing. Ook het project Andere Overheid, grotestedenbeleid, koninkrijksrelaties, constitutionele zaken, ICT en de overheid, persoonsgegevens en reisdocumenten vallen onder hem. Een echte D66-post. In (delen van) die portefeuille zijn de D66-ers Thom de Graaf, Roger van Boxtel en Jacob Kohnstamm hem voorgegaan.

Nationale Conventie en Burgerforum Kiesstelsel

De democratische vernieuwing toont weinig vooruitgang. In de loop van decennia hebben diverse commissies en bewindspersonen hierop hun tanden stukgebeten. Pechtold heeft voor dit deel van zijn portefeuille twee projecten gelanceerd. Hij heeft een Nationale Conventie aan het werk gezet die tot taak heeft voorstellen te doen voor de inrichting van het nationaal politieke bestel die kunnen bijdragen aan herstel van vertrouwen tussen burger en politiek. De conventie heeft voor haar werk vier thematische werkgroepen ingesteld: verhouding regering en parlement, burgerschap en politieke partijen, positie van de Grondwet, en Europa. Voor 1 oktober dit jaar doet de Nationale Conventie voorstellen aan het kabinet. Daarnaast is er een Burgerforum Kiesstelsel ingesteld dat tegen november 2006 rapporteert aan het kabinet. Met goede wil zijn deze projecten te beschouwen als ideale participatieve opgaven. Kwade tongen zouden het een zoveelste voorbeeld kunnen noemen van het 'parkeren' van slepende politieke vraagstukken.

Technologische stroomlijning

Het programma Andere Overheid en de behandeling van persoonsgegevens kunnen dankzij technologie worden aangepakt. Het is mogelijk om het openbaar bestuur van de negentiende naar de eenentwintigste eeuw te brengen dankzij databanken, snelle communicatie, informatiestandaarden ten behoeve van brede ontsluiting en versleuteling ten behoeve van veiligheid en privacy. Voor dit deel van de portefeuille is het succes niet zo zeer afhankelijk van de medewerking van verschillende politieke groeperingen, als wel van het vermogen om ambtelijke organisaties en bestuurslagen tot samenwerking te brengen. De aanpak houdt onder meer in om het imago Nieuwe Overheid te creëren en om mensen zo ver te krijgen dat zij zich tot dat beeld aangetrokken voelen. "Ja, ik ben de Nieuwe Ambtenaar." Of: "Kijk eens, wij hebben de meest interactieve website."

Herinrichting koninkrijk

De mooie plannen voor het Nederlandse openbaar bestuur staan in contrast met de situatie op de Nederlandse Antillen en Aruba. Een economische achterstand en - laten we het maar zeggen - een cultureel verschil vormen daar belemmeringen voor efficiënte dienstverlening binnen het rechtsstatelijke kader. Zoals *good governance* een aandachtspunt is geworden in de wereldwijde ontwikkelingssamenwerking, zo spreekt Nederland ook de overzeese koninkrijksdelen aan op hun bestuur. De betrokkenen zijn het erover eens dat de vreemde constructie van een regering over vijf eilanden - die soms weinig andere relaties met elkaar hebben - plus een regering over een zesde eiland aan herziening toe is. Over de toekomstige inrichting van het koninkrijk wordt nu gesproken.

Hoe Heracles Kafka uit België verdrijft

In België verricht staatssecretaris Vincent van Quickenborne een reeks werken om de dienstverlening door de federale overheid te verbeteren. Zijn portefeuille vertoont gelijkennis met die van Alexander Pechtold in Nederland. Welke maatregelen worden in België genomen?

DOOR WOUTER-JAN OOSTEN

In het Belgische regeerakkoord van 2003 zijn twaalf opdrachten tot administratieve vereenvoudiging genoemd. Vincent van Quickenborne heeft als staatssecretaris de uitvoering van die 'twaalf werken' aanvaard. Het merendeel van de twaalf werken is inmiddels volbracht. Daarnaast zijn tal van andere maatregelen genomen die burgers en bedrijven irritaties besparen. Voorbeelden? Belgen hoeven niet meer naar het postkantoor om een fiscaal zegel te halen alvorens ze bij de gemeente hun rijbewijs kunnen ophalen. Zodra ze dan autorijden en een verkeersregel overtreden, kunnen ze hun boete voortaan betalen met een gewone overschrijving. Voorheen moesten ook daarvoor op het postkantoor zegels worden gehaald. Nog een voorbeeld: blinden en slechtzienden hadden voor het gebruik van een witte of gele stok een machtiging van de burgemeester nodig. Daartoe moesten ze een verklaring van hun oogarts voorleggen. De tussenkost van de burgemeester en de gele stok zijn afgeschaft.

Kafka-meldpunt

Dankzij een Kafka-meldpunt (www.kafka.be) kan iedereen helpen om het openbaar bestuur door te lichten op bureaucratie. Het staatssecretariaat maakt inzichtelijk welke voordelen burgers en ondernemers ondervinden van de maatregelen die op de meldingen worden genomen. Namelijk:

- U hoeft uw hoofd niet langer te breken over ingewikkelde procedures.
- U dient uw lange arm niet meer te gebruiken.
- U moet uw benen niet meer uit uw lijf lopen.

Hoewel ook persoonlijke ergernissen worden tegengegaan, is het duidelijk dat de inspanningen in belangrijke mate economisch gemotiveerd zijn. Hier gaan de inspanningen veel verder dan bijvoorbeeld de afschaffing van de beroepsreglementering voor handel in foerage en stro. Wat veel aandacht trekt is de doelstelling om in 2006 in drie dagen tijd een bedrijf te kunnen beginnen. Vanuit Nederland is met bewondering gekeken naar het fenomeen van de 'kruispuntbank' als infrastructuur die eenmalige gegevensverstrekking mogelijk maakt. Net als in het programma Andere Overheid speelt digitalisering van administraties een belangrijke rol.

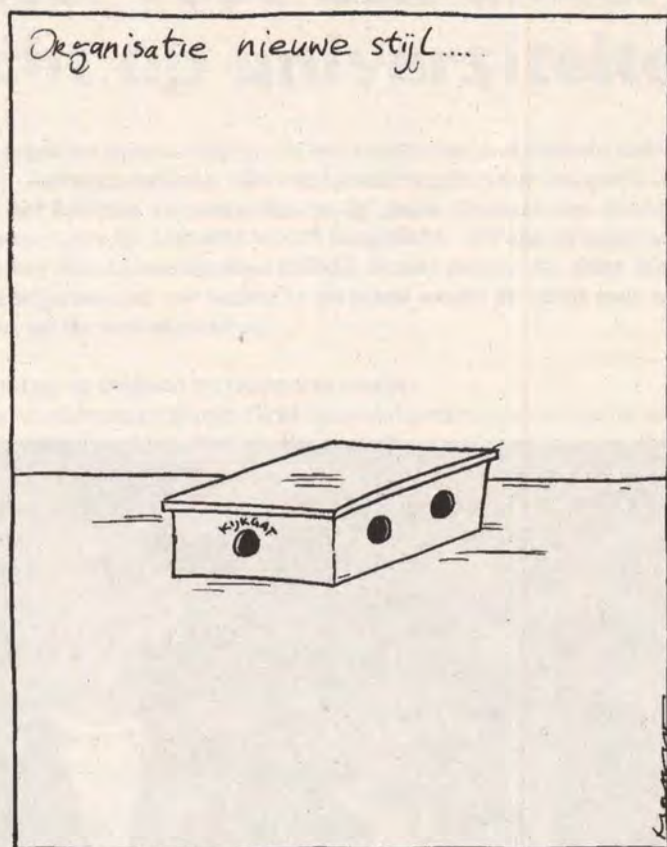
Olietanker

De staatssecretaris voor Administratieve Vereenvoudiging vergelijkt de omslag in de bureaucratie met de koersverandering van een olietanker, maar het resultaat is zichtbaar. Het Belgisch Federaal Planbureau berekende dat de administratieve lasten voor ondernemingen in twee jaar 25 procent lager werden. Van $\pm 3,5$ procent van het bruto binnenlands product in 2003 daalden de administratieve lasten naar $\pm 2,5$ procent van het bbp in 2005, een lagere druk dan in Nederland of de Verenigde Staten van Amerika. Daar zou een besparing van € 1,7 miljard mee zijn gemoed.

Met administratieve vereenvoudiging wordt veel bereikt. In tal van domeinen zijn hindernissen voor burgers en bedrijven weg te nemen. Wanneer is er sprake van procedures die niet verder vereenvoudigd kunnen worden omwille van consumentenbescherming, belastingheffing of andere staatsbelangen? Welke 'hindernissen' zal een vereenvoudigingsprogramma daarom omgemoed laten?

Ondergrens

De directeur van de beleidscel van het Staatssecretariaat voor Administratieve Vereenvoudiging, Edward Roosens, licht toe: "De ondergrens van de bureaucratie wordt uiteraard

bereikt wanneer de regel die de bureaucratie veroorzaakt, wordt afgeschaft. Zo hebben wij onlangs bijvoorbeeld beslist om een verouderde en compleet nutteloze formaliteit bij de slagers af te schaffen, het zogenoemde controleboek. Als je een bepaalde administratieve last hebt afgeschaft heb je uiteraard voor dat aspect het maximum aan vereenvoudiging bereikt."

"Andere zaken zijn inderdaad niet volledig af te schaffen, denk maar aan de belastingen, het sociaal beleid of de milieuwetgeving. Voor die gevallen is het in eerste instantie zaak om de bestaande regelgeving en de bestaande procedures eenvoudiger te maken. Hoewel je daar op het terrein komt van andere ministers, hebben wij op dit vlak al heel wat vooruitgang kunnen boeken. Op sommige vlakken naderen we daar de meest eenvoudige procedure - zoals het starten in drie dagen - maar op de meeste gebieden is er toch nog veel vereenvoudiging mogelijk."

Digitale dienstverlening

"Wat behalve afschaffen en vereenvoudigen nog kan worden ondernomen, is het ver-

groten van de digitale dienstverlening. Hierdoor hoeven mensen, goederen en documenten zich niet fysiek te verplaatsen. Op dit vlak is in de voorbije jaren wellicht de meeste vooruitgang geboekt. De drie cruciale actoren daarin zijn in ons land het Rijksregister (dat alle persoonsgegevens bewaart), de Kruispuntbank Ondernemingen (een centrale database met informatie over ondernemingen) en de Kruispuntbank Sociale Zekerheid (een centrale database met alle info over de arbeids- en sociale toestand van personen en ondernemingen). Een vlotte samenwerking tussen deze drie gegevensbanken maakt dat de burger of de onderneming zelf veel minder informatie dient aan te leveren. Deze wordt immers elektronisch uitgewisseld binnen de overheid. Ook daar is op de meeste vlakken echter nog veel vooruitgang mogelijk en kan men dus bezwaarlijk stellen dat we al een 'bureaucratische ondergrens' hebben bereikt."

Wouter-Jan Oosten is redacteur van Idee. Met dank aan Fien Cael en Edward Roosens van het Staatssecretariaat voor Administratieve Vereenvoudiging.

Foto: Herman Wouters

Voorstel voor een ander toezicht op universiteiten

'Meedoen, meer werk en minder regels' is het motto van het tweede kabinet Balkenende. Door het verminderen van het aantal regels voor burgers, bedrijven en organisaties wil het kabinet de controlitis te lijf gaan. De nota van minister Pechtold waarin deze nieuwe visie op toezicht wordt toegelicht, telt zes principes van goed toezicht. De Vereniging van Universiteiten (VSNU) vreest echter dat deze lijst juist complexe toezichtarrangementen per sector in de hand werkt en komt met een eigen voorstel voor toezicht op de universiteiten.

DOOR JEROEN BARTELSE, ED D'HONDT EN FRANS VAN STEIJN

Wij leven in een toezichtmaatschappij. De burger, werknemer, professional of bestuurder weet zijn handelen bezien door een veelheid aan instanties. De toezichthouders voor financiële markten, voor de mededinging, voor de zorg, voor de universitaire opleidingen, en zo verder, bepalen in grote mate de handelingsruimte van bedrijven en instellingen. Waar wetten en beleid globaler worden, is het toezicht gedetailleerder.

Dit kabinet wil meer ruimte geven aan de professional, meer vertrouwen stellen in het handelen van burgers en organisaties. Om te voorkomen dat het toezicht niet de ruimte inneemt die dit kabinet juist wil creëren, zijn een heldere visie op en duidelijk eisen aan toezicht nodig. Het is goed dat het kabinet deze opstelt. De recent verschenen nota van Pechtold over toezicht draagt een titel die goed samenvat wat wij voor ogen hebben: 'Minder last, meer effect'. Maar na lezing van die nota zitten we opgescheept met een lange lijst aan principes en uitgangspunten voor goed toezicht, waarvan wij ons afvragen of zij daadwerkelijk zullen leiden tot wat de titel belooft. Zo'n lijst lijkt complexe toezichtarrangementen per sector in de hand te werken.

Uit het oog verloren

Dat een centraal element uit de kabinetsvisie uit het oog verloren wordt, vinden wij ook opvallend. In de nota staat: "De nieuwe visie stelt het perspectief dat burgers, bedrijven en organisaties op toezicht hebben centraal" (p.9). De uitwerking van de visie is echter veel meer vanuit de overheid dan vanuit de samenleving opgesteld. Illustratief is de keuze voor één van de principes van goed toezicht, namelijk het principe dat toezicht 'samenwerkend' moet zijn. Hier wordt de overheidsactie als principe geformuleerd, namelijk samenwerken, en niet het gewenste effect voor de samenleving, namelijk minder last. Maar ook los van de voorgestelde zes principes van goed toezicht wordt naar ons idee een invulling van toezicht gemist, die wel recht zou doen aan ruimte voor en vertrouwen in de samenleving. Toezicht kan namelijk in veel situaties uitstekend door de samenleving zelf worden ingevuld.

Stapelings van toezicht

In de visie van het kabinet is toezicht een overheidszaak. Bij interbestuurlijk en nalevingstoezicht¹ ligt dat voor de hand, maar bij uitvoeringstoezicht², met name bij de zogenaamde Rechtspersonen met een Wettelijke Taak (RWTs), hoeft het niet een 'overheidsfunctionaris' te zijn die een oogje in het zeil houdt. Voor de universitaire sector zou dat uitkomst kunnen bieden. Op dit moment staan universiteiten onder toezicht van hun Raad van Toezicht, nu nog door de minister ingesteld, de Inspectie Hoger Onderwijs, de NVAO (opleidingen), de KNAW (onderzoek), en de minister/staatssecretaris zelf. Die laatste wil ook graag tot prestatieafspraken komen en broedt nog op maatregelen om de *stakeholders*—studenten, bedrijfsleven—een grotere invloed op het bestuur van de instellingen te geven. De universiteiten ervaren de huidige situatie als een stapeling van toezicht. Is er toezicht denkbaar dat niet met onnodige lasten gepaard gaat, maar wel de kwaliteit van de taakvervulling en het rechtmatige handelen van universiteiten borgt?

Onbalans

Op dit moment zijn de verhoudingen van toezichtfuncties en verantwoordelijkheden in het hoger onderwijs op zijn zachtst gezegd nog in onbalans. De invoering van de nieuwe wet op het hoger onderwijs kan een uitgelezen moment zijn om tot een evenwichtig arrangement te komen. De

kaders daarvoor staan in een serie nota's: de door Justitie opgestelde 'Naar een bruikbare rechtsorde', de nota 'Governance in het onderwijs' van OCW en nu dus de nota 'Minder last, meer effect', waarin de minister van bestuurlijke vernieuwing zes principes van goed toezicht uiteenzet. Wie vanuit één sector, of type institutie naar deze opstellen kijkt, zoals wij dat doen vanuit de universiteiten, voelt zich ongemakkelijk. De ene nota zadelt universiteiten op met zorgplichten en de tweede zet universiteiten op één lijn met scholen voor primair en voortgezet onderwijs (inspectie blijft rondwaren, terwijl ook een accreditatieorgaan is opgezet). De nota van Pechtold, tenslotte, is wel zó vanuit een toezichthoudende overheid opgezet, dat de universiteiten—die al in 1985 werden aangesproken op hun autonomie en verantwoordelijkheid voor kwaliteit (HOAK-nota)—niet anders kunnen concluderen dan dat ze nu worden neergezet als uitvoeringsorganisaties van de overheid. Het toezicht op het Loodswezen is dan in wezen niet anders ingericht dan het toezicht op, zeg, de Vrije Universiteit. Er zijn goede redenen, waarom dat niet kan, en waarom dat niet moet.

Organisme

Universiteiten zijn veel meer een organisme dan een organisatie. In de laatste is er een hoogste gezag dat de doelstellingen en de uitvoering voor alle onderdelen en werknemers bepaalt. In het organisme dat een universiteit is bepalen academische vrijheid, de professionele en disciplinaire standaarden, en de discours in de gemeenschap van studenten en docenten de inhoud van wat er gebeurt en de uitkomsten daarvan. De overheid moet erop kunnen vertrouwen dat dit organisme de eigen functie van een universiteit in de maatschappij vervult. Het toezicht kan dan ook volstaan met het onderbouwen van dat vertrouwen.

Noten:

1. Nalevingstoezicht is het toezicht op handelingen van burgers, bedrijven en instellingen. Het toezicht richt zich daarbij op de naleving van wet- en regelgeving, opdat burgers erop kunnen rekenen dat handelingen, producten en diensten aan de normen voldoen.
2. Uitvoeringstoezicht is het toezicht op de uitvoering van publieke taken door zelfstandige organisaties die een zeer grote mate van autonomie kennen en waar een minister nog slechts verantwoordelijkheid voor het systeem draagt, zoals onderwijs- en zorginstellingen. Ook deze vorm van toezicht wordt vooral uitgevoerd door rijksinspecties, zoals de Inspectie voor de Gezondheidszorg en de onderwijsinspectie. Het doel van het uitvoeringstoezicht is erop gericht burgers het vertrouwen te geven dat publieke taken van goede kwaliteit zijn.

Toezichtarrangement

Universiteiten staan niet in dienst van de overheid, maar staan ten dienste van de maatschappij. De maatschappij kan geen toezicht houden, maar professionele toezichthouders kunnen dat wel doen namens de maatschappij. Wij pleiten ervoor dat bij universiteiten via een onafhankelijke Raad van Toezicht voorzien is in alle formele toezicht op de instelling als geheel. Deze Raad van Toezicht is dus niet (meer) ingesteld door de minister/staatssecretaris en functioneert dus ook niet namens hem. Zo'n Raad van Toezicht kan opereren vanuit een brede maatschappelijke verantwoordelijkheid. Onder de noemer 'good governance' is het gangbaar geworden om regels vast te stellen, waarin correct bestuurlijk handelen en het toezicht daarop zijn vastgelegd. Voor de naleving van die regels geldt: 'pas toe of leg uit'. De universiteiten zullen deze code opstellen en vertalen in hun bestuursreglementen.

Maximaal effect

De overheid zou met het toelaten van zulke toezichtarrangementen betekenis geven aan de rol van bedrijven, burgers en organisaties bij toezicht, zonder dat de eigen verantwoordelijkheden worden uitgehold. De overheid bepaalt immers wetgeving, beleid en financiering en kan ingrijpen op grond van signalen die haar bereiken uit het toezicht, uit

de verantwoordingsdocumenten en uit onderzoek. Wat de universiteiten betreft, hoeft een nieuwe wet op het hoger onderwijs en onderzoek in dit opzicht slechts deze rol van de Raden van Toezicht vast te leggen, een deugdelijk bestuursreglement te eisen en een heldere verantwoordingscyclus bepalen. Dan wordt de last niet gevoeld en is het effect maximaal.

De auteurs zijn werkzaam bij de Vereniging van Universiteiten (VSNU). Ed d'Hondt is voorzitter van de VSNU, Jeroen Bartelse is hoofd beleid, Frans van Steijn is bestuurssecretaris.

'Universiteiten staan ten dienste van de maatschappij'

OP GEZAG VAN EEN ANDER

'Geloven is aannemen op gezag van een ander', placht mijn vader te zeggen als ik vraagtekens zette bij de rooms-katholieke leer. Volgens hem zat daar de crux van het verschil tussen de gelovige en de niet-gelovige mens: in de bereidheid te aanvaarden dat je niet alle waarheid hoeft te kunnen begrijpen, laat staan te bewijzen. Die overtuiging bracht ook een aanvaarding van natuurlijke rangorde met zich mee. De heer is boven de knecht gesteld, de man boven de vrouw, de ouder boven het kind en de mens boven het dier. Dat is van hogerhand geregeld. Het staat de mens vrij het dier te gebruiken voor eigen doeleinden en vegetariërs zijn onschuldige dwaallichten.

Overigens legt diezelfde orde der dingen stevige verplichtingen op aan de heer, de man, de ouder en de mens. Een sterk besef van goed en kwaad, de taak te zorgen voor de knecht, de vrouw, het kind, de hond. Wie zich niet aan de tien geboden houdt, wacht hel en verdoemenis. De leefregels van het christendom als de controle op de macht. God ziet alles.

Mijn vader is geboren in 1916, heeft een fatsoenlijk en oprecht leven geleefd en god heeft zijn ziel. Zijn ideeënwereld kan dus gemakkelijk worden verwezen naar het rijk van achterhaalde, op zijn best nostalgische folklore. Deed ik ook, vanaf mijn veertiende ongeveer. Ik was twintig toen D66 werd opgericht. Libertijnse zaligheid, vraagtekens bij alles, oprechte verontwaardiging over de werkwijze van de gevestigde orde; radicale democratie, macht als vloek, gezag moet verdiend worden.

Maar tegenwoordig wil ik dat gedachtegoed van mijn vader nog wel eens van de plank halen. Moslims vragen de laatste jaren erg veel aandacht en de publieke westerse reactie op hun rabiate acties verwingt mijn gekoesterd wereldbeeld. Ik ben een van de eerste D66-ers en een van de laatste. Dus probeer ik in onze redelijke traditie de moslim te begrijpen. Nooit gedacht daar mijn vader nog eens bij nodig te hebben. Alleen door te denken als hij, kom ik de imam naderbij. Dan wordt het homohuwelijk niet zozeer vies of eng, maar fout omdat het de natuurlijke hiërarchie verstoort. Een mens paart niet op de gelijkheid, hij paart op het verschil. Op onderscheid, op discriminatie.

De fundamentele islam griezelt van alle antihiërarchische verschijnselen die onze hedendaagse maatschappij kenmerken. De leraar die niet straffen wil, maar overleggen; de politicus die tussen 'de mensen' wil staan; de koningin, die 'gewoon' doet; de man die leert huilen en de kinderen verzorgt; de hond die als lid van het gezin wordt gezien. De gelovige islamiet begrijpt niet waarom de westerse mens zijn godgegeven plaats niet inneemt.

Geert Wilders wil de discriminatie terug, het onderscheid, de hiërarchie. Hij denkt daarmee de islam een voet te kunnen dwars zetten. Juist hij zal begrip vinden in fundamentalistische kring. Ver weg van het democratisch gedonder lekker kunnen bakkeleien over wiens god de beste is. 'Mensen van andere religies hebben kinderen met vieze vliegjes', zongen Van Kooten en De Bie al.

Democraten 66 moet dringend aan de slag.

Marijke Mous is adviseur bestuurscommunicatie en griffier in de gemeente Loenen.

Wat is er mis met anarchisme?

Er wordt in de samenleving veel gemopperd over allerlei regeltjes en overheidsbemoeyenis. Wat zou er gebeuren als we, zoals de anarchisten voorstaan, de staat zouden afschaffen? Hoogleraar wijsbegeerte Frans Jacobs legt uit wat we van de anarcho-kapitalisten kunnen leren.

DOOR FRANS JACOBS

We ondervinden allemaal de lasten van de staat: hij pakt ons de helft van ons inkomen af en besteedt het aan diensten waarvoor we niet hebben gekozen. Aan belangrijke taken, zoals het bestraffen en voorkomen van criminaliteit, komt hij nauwelijks toe. We worden er de laatste tijd toe uitgenodigd om toch vooral het stelen van onze fietsen te komen aangeven, maar vervolgens vernemen we er nooit meer iets van. Een zaak van prioriteiten, vertellen ze ons: eerst moet de zware misdaad aangepakt worden. Maar het percentage van de zware misdaden die worden opgelost, ligt nog steeds bedroevend laag. En intussen moeten we wel steevast boetes betalen als we onze auto eens verkeerd hebben geparkeerd. Als voetganger kun je de laatste tijd ook al niet meer straffeloos het rode stoplicht negeren. Ergerniswekkend allemaal. Waarom schaffen we die hele staat niet af? Waarom geen anarchisme?

Rooskleurig mensbeeld

Vermoedelijk zullen er weinigen zijn die het uit de geschiedenis bekende 'linkse' anarchisme in ere willen herstellen. Dat hield er een nogal rooskleurig mensbeeld op na: mensen zijn van nature goed; het is de staat die de mensen van elkaar vervreemdt en tegen elkaar opzet; als we de staat afschaffen ontstaat er dus ruimte voor een ideale samenleving van solidaire burgers. In de vorige eeuw heeft zich echter, vooral in de Verenigde Staten, een zich anarchistisch noemende beweging gemeld die geen optimistische mensopvatting koesterde, en die er toch voor pleitte om de staat en zijn instituties af te schaffen, óók de minimale nachtwakersstaat. Te denken valt aan mensen als Ayn Rand (1905-1982) en Murray Rothbard (1926-1995), die zichzelf 'libertarianisten' noemden of 'anarcho-kapitalisten'. Het gaat daar om een anarchisme met een, in tegenstelling tot het klassieke anarchisme, 'rechtse' strekking. Wat kunnen we daarvan leren?

Volgens libertarianisten hebben mensen een onvervreemdbaar recht om, zolang ze anderen niet schaden, te doen wat ze willen. Die vrijplaats omvat vrijheden met een progressief aandoende signatuur: geen dienstplicht, dus ook geen verplichte deelname aan oorlogen (de libertarianisten zetten zich om die reden tegen de Vietnam-oorlog), geen verbod op druggebruik, of op afwijkende seksuele gedragingen. Hij omvat ook vrijheden met een eerder conservatieve strekking, met name de vrijheid om onbeperkt geld te verzamelen en ermee te doen wat je wilt (vandaar verzet tegen belastingen en dus ook tegen de staat die daardoor wordt gefinancierd).

Een markt voor veiligheidsdiensten

De libertarianisten zijn nu niet zo naïef om te denken dat alle mensen altijd de vrijheid van anderen zullen respecteren. Wie moet er dan voor zorgen dat de vrijheden worden beschermd? Traditionele liberalen roepen daartoe een minimale staat, een nachtwakersstaat, in het leven (die dus ook enige belastingen mag heffen). De libertarianisten onderscheiden zich nu van de liberalen door zelfs die minimale staat af te wijzen. Ze zijn er immers bang voor dat wanneer je de staat het monopolie geeft op het uitoefenen van geweld, hij de kans zal aangrijpen om allerlei vrijheden af te schaffen. Het beschermen van de vrijheid hoeft echter niet door de staat te geschieden, er is een alternatief, de markt: mensen kunnen zich de diensten aanschaffen van protectieve associaties, van veiligheidsdiensten, die zoveel mogelijk de rol van arbitragecommissies op zich nemen. Die werken veel efficiënter dan de staat en gaan hun morele perken niet te buiten. Waarom werken staten inefficiënt en waarom nemen ze een loopje met de moraal?

'Anarchisme met een rechtse strekking'

Feedback

De inefficiëntie blijkt daaruit dat de staatspolitie er niet in slaagt om de straten van grote steden veilig te houden, terwijl op plaatsen waar privé-veiligheidsdiensten opereren—bijvoorbeeld in winkels—de veiligheid van kopers en verkopers wél beschermd wordt. De inefficiëntie komt voort uit een breuk tussen het verschaffen van een dienst en het betalen ervoor, waardoor de feedback die in het mechanisme van de vrije markt is ingebouwd, ontbreekt. De daarbij gemaakte fouten komen dan niet op het conto van degenen die verkeerd hebben gepland, maar worden op anderen afgewenteld, de belastingbetalers. Daaruit blijkt meteen de immoraliteit van de staat: allerlei mensen moeten betalen voor goederen waarom ze niet hebben gevraagd, en hun wordt het recht ontnomen om eigen lijf en goed te verdedigen, eventueel met behulp van een door henzelf aangeworven veiligheidsdienst. Dat maakt de mensen steeds weerlozer tegenover een steeds dictatorialer wordende overheid, die haar optreden, dat eigenlijk berust op diefstal en slavernij, voorziet van een aureool van legitimiteit.

Wild-West-toestanden

Op voor de hand liggende kritische opmerkingen over de efficiëntie en de moraliteit van hun marktalternatief hebben de libertarianisten een antwoord gereed. Een markt voor veiligheidsdiensten is, zo zeggen de tegenstanders, inefficiënt: wanneer iedereen rechter is in eigen zaak (hetgeen ook het geval is wanneer men een veiligheidsdienst in de arm neemt: iedereen kiest voor de veiligheidsdienst die hem het meest te pas komt, en die veiligheidsdiensten zijn weer rechter in eigen zaak), zal dat aanleiding geven tot Wild-West-toestanden, waarin conflicten eindeloos escaleren. Wat de immoraliteit betreft: niets belet een veiligheidsdienst om op verzoek van zijn cliënten ook andere zaken te behartigen dan hun veiligheid; hij kan zich als moordenaar laten inhuren, of op instigatie van zijn preutse cliënten de pornografie gaan bestrijden, of zelfs discriminatoir gaan optreden tegen minderheidsgroepen.

De libertarianisten antwoorden aldus op deze kritiek. Uit het voorbeeld van vrijwillige arbitrage blijkt dat producenten én cliënten er belang bij hebben dat dat op een eerlijke manier gebeurt: efficiëntie (geen eindeloze escalatie van conflicten) en moraliteit (tot de orde worden alleen zij geroepen die de rechten van anderen aantasten) gaan daarbij hand in hand. En welk belang is er mee gediend om

zwarten te discrimineren? Men verliest ze slechts als klanten.

Bezwaren

Het idee om geschillen tussen de mensen te laten oplossen door arbitragecommissies, heeft iets aantrekkelijks (ook in onze reële wereld wordt steeds meer naar dat middel gegrepen), maar een uitbreiding ervan tot het geheel van wat nu onder het strafrecht valt, leidt tot vreemdsoortige resultaten, die het rechtse anarchisme in diskrediet brengen. Ten eerste is een arbitragecommissie alleen denkbaar wanneer de conflicterende partijen belang hebben bij een continuering van hun marktverhoudingen. Een arbitragecommissie voor reizen kan slechts functioneren, zolang er reisorganisaties bestaan en zolang er mensen zijn die georganiseerde reizen wensen. Een arbitragecommissie kan een hapering van de markt alleen ongedaan maken, omdat beide partijen belang hebben bij het voortbestaan van de markt. Maar de relatie tussen een misdadiger en zijn slachtoffer is van een geheel andere aard: het slachtoffer heeft geen belang bij het bestaan van misdadigers, zodat hun relatie niet op een vrije overeenkomst berust en ze elkaar dus ook niet op een vrije markt ontmoeten. Een arbitragecommissie kan hier geen diensten bewijzen. Uiteraard zou bij het arbitreren van misdaden het uitdenken van een compromis tussen dader en slachtoffer ('Als de dief nu 500 Euro teruggeeft, mag hij de rest houden')—het bedenken van compromissen is typerend voor arbitragecommissies—in het geheel niet ter zake doen.

Onaantastbaarheid

We moeten dus alvast een onderscheid maken tussen de 'civiele zaken' en de 'strafzaken' die arbitragecommissies/veiligheidsdiensten te behartigen krijgen. Met hernieuwde kracht komt dan weer de vraag op of het dienstig is om de staat met zijn gemonopoliseerde geweld in te ruilen voor een aantal veiligheidsdiensten. Tegen een veralgemeniseerd systeem van veiligheidsdiensten kan dit bezwaar worden geformuleerd. De libertarianisten willen de staat vervangen door het vrije spel van veiligheidsdiensten. Naar eigen zeggen worden ze daarbij geleid door een moreel motief: respect voor de onaantastbaarheid van ieder mens brengt hen in verzet tegen de staat, die de vrijheid van de burgers aantast (de staat is georganiseerd banditisme). Maar dit beleden respect staat in schrille tegenstelling tot de wijze waarop een libertarianist op grond van zijn eigen theorieën zou

moeten reageren, wanneer iemand in zijn rechten wordt aangetast en hij geen verzekering heeft afgesloten tegen rechtsaantasting: zo iemand zou geen bescherming krijgen, want hij heeft er niet voor betaald. Een libertarianist predikt dus een conditioneel respect voor de onaantastbaarheid van ieder mens, dat in strijd is met de idee van onaantastbaarheid.

Nozicks natuurtoestand

In reactie op zulke bezwaren heeft Robert Nozick, die in zijn bekende 'Anarchy, State, and Utopia' (1983) zoveel mogelijk aanleunt tegen de gedachten van de libertarianisten, een interessante theorie ontwikkeld. Nozick schildert een natuurtoestand waarin allen mogen doen wat ze willen, mits ze de rechten van anderen niet aantasten; en de meesten houden zich daar meestal aan. Natuurlijk zijn er wel eens lieden die de rechten van anderen aantasten. In de natuurtoestand heeft iedereen het recht om zulke overtreders te straffen en/of compensatie van hen te eisen. Soms zal men daarbij door anderen worden geholpen, en ook dat is toegestaan. Het valt te verwachten dat mensen die elkaar regelmatig bijstaan bij het beschermen van hun rechten, een veiligheidsdienst in het leven roepen, en bij het groter worden van de groep wordt het efficiënter om die dienst te professionaliseren; alle groepsleden dragen daaraan financieel bij. Aanvankelijk opereren op een bepaald gebied verschillende veiligheidsdiensten. Wanneer een bepaalde dienst er beter dan een andere in slaagt om de rechten van zijn cliënten te beschermen, hebben meer mensen een reden om zich daarbij aan te sluiten, waardoor het weer in kracht toeneemt en zijn taken nog beter kan vervullen: op den duur ontstaat er op een bepaald territorium een 'dominerende veiligheidsdienst'. Deze dominerende veiligheidsdienst is nog geen staat. Immers, allen die zich op zijn territorium bevinden, hebben nog steeds het recht om zelf overtreders te straffen, en zijn dus niet verplicht om zich bij die dominerende veiligheidsdienst aan te sluiten; en alleen de rechten van diegenen worden beschermd die cliënten zijn geworden van de dienst in kwestie en die dus betaald hebben.

De ultraminimale staat

Uit een oogpunt van efficiëntie kan de dominerende veiligheidsdienst op den duur niet toestaan dat er mensen blijven rondlopen die zich aan zijn jurisdictie onttrekken: het is voor zijn cliënten moeilijk te verteren dat zij het recht om hun rechten te beschermen, uit handen hebben gegeven, terwijl anderen aan dat recht blijven vasthouden en daarbij vaak in botsing komen met hun veiligheidsdienst en hem op kosten te jagen. In het belang van zijn cliënten moet de dominerende veiligheidsdienst aan allen die zich op zijn territorium bevinden, het recht ontzeggen om zelf overtreders te straffen. Dan ontstaat wat Nozick de 'ultraminimale' staat noemt (dat wil zeggen: de nog-minder-dan-minimale staat). Aan allen, inclusief de 'onafhankelijken', die niet zijn toegetreden, wordt het recht ontzegd om te straffen en/of compensatie te eisen. Maar die onafhankelijken worden uiteraard niet verdedigd, wanneer door andere onafhankelijken, of door een cliënt van de dominerende veiligheidsdienst, hun rechten worden aangetast: dat recht hebben ze alleen als ze ervoor betaald hebben. Daarmee vertoont de ultraminimale staat een moreel defect: aan sommigen wordt het recht ontzegd om zichzelf te verdedigen, zonder dat ze daarmee hebben ingestemd en zonder dat ze, als ze in hun rechten worden aangetast, bescherming krijgen.

***'Iedereen mag doen
wat ze wil,
mits ze de rechten
van anderen niet
aantasten'***

Compensatie

Omdat ook de dominerende veiligheidsdienst zich aan de moraal wenst te houden, ziet hij zich ertoe gedwongen om de onafhankelijken te compenseren voor het hun aangedane onrecht. Nozick geeft er immers de voorkeur aan om zoveel mogelijk toe te laten, en wil daarom bepaalde kwalijke handelingen niet zomaar verbieden, maar eist dat in gevallen waarin dat niet tot angstgevoelens aanleiding geeft, mensen die de rechten van anderen aantasten, hun daarvoor compensatie bieden: wanneer het voordeel van de compensatie opweegt tegen het ondergane nadeel, gaat de partij die in zijn rechten werd aangetast er niet op achteruit, terwijl de andere partij er wel op vooruitgaat; deze situatie is te verkiezen boven een situatie waarin domweg verboden worden uitgevaardigd. Wanneer dus de

Foto: Herman Wouters

onafhankelijken wordt verboden om zelf straffen uit te delen, moeten ze daarvoor compensatie krijgen. De eenvoudigste compensatie bestaat erin dat ze rechtsbescherming krijgen in gevallen waarin hun rechten door cliënten of niet-clieënten worden aangetaast. Die rechtsbescherming genieten ze dan ook wanneer ze geen geld hebben om ervoor te betalen. En als ze het wel hebben en niet willen betalen, moeten ze het toch doen, want de dominerende veiligheidsdienst duldt niet dat ze parasiteren op de betalingsbereidheid van de anderen.

Minimale nachtwakersstaat

Daarmee is de ultraminimale staat veranderd in een minimale staat! Hij beschikt feitelijk en rechtens over het monopolie om geweld toe te passen en overtreders te straffen volgens de procedure die hem het beste voorkomt. En daartoe zal hij belastingen heffen, desnoods onder dwang. Aldus verdedigt Nozick de nachtwakersstaat, die uitsluitend tot taak heeft om de mensen op zijn grondgebied te verdedigen tegen aanslagen op hun rechten en om overtreders te straffen. Deze

verdediging heeft de vorm van een 'onzichtbare-handverklaring': zonder dat ze het als zodanig hebben beoogd, is uit het onderling afhankelijke handelen van de mensen een minimale nachtwakersstaat ontstaan, die volgens Nozick aller steun verdient.

Besluit

Naar mijn idee hebben de libertarianisten gedachten ontwikkeld die het verdienen om serieus te worden genomen. Ze dwingen ons ertoe om na te gaan waarom we eigenlijk een staat willen en wat zijn bevoegdheden zouden moeten zijn. De kritiek van Nozick kan vervolgens model staan voor een zelfweerlegging van het libertarianisme. Aan iets dergelijks als een nachtwakersstaat valt niet te denken. Of we het daarbij moeten laten en of we misschien zoiets als een welvaartsstaat moeten wensen, waarvan vervolgens de omvang dient te worden bepaald, is een volgende exercitie, waaraan ik nu niet toekom.

F.C.L.M. Jacobs is als hoogleraar wijsbegeerte verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

Wie houdt toezicht op de toezichthouders?

Iedereen is vóór goed toezicht in sectoren waar marktwerking wordt geïntroduceerd. Sterke, grote en onafhankelijke toezichthouders leken voor de politiek dan ook lange tijd het panacee om de marktwerking op verschillende markten te reguleren. De laatste jaren is daardoor een scala van markttoezichthouders ontstaan. Het is de vraag of de politiek hiermee niet te ver is doorgeschoten en of zij zichzelf niet te veel buitenspel heeft gezet. Hoe kunnen we voorkomen dat toezichthouders in de markt een nieuwe bestuurslaag vormen, waarop democratische controle niet goed meer mogelijk is?

DOOR MARTIN VAN'T ZET

Nederland is de laatste twee decennia de weg ingeslagen van privatisering, marktwerking en liberalisering. Marktwerking komt echter niet altijd vanzelf tot stand en in bestaande markten is soms zelfs sprake van monopolievorming die concurrentie beperkend kan zijn. Toezicht op marktwerking is daarom noodzakelijk. Tegelijkertijd met de verschillende marktwerkingoperaties is een scala van markttoezichthouders ontstaan met klinkende namen als NMa (mededinging algemeen), DTe (energie), Opta (post en telecom), AFM (financiële markten), Commissariaat voor de Media, Vervoerkamer, Voedsel- en Warenautoriteit en de in oprichting zijnde Zorgautoriteit (nu nog College Toezicht Zorgverzekeringen). Op korte termijn komt daar wellicht ook nog een toezichthouder consumentenzaken bij.

'De politiek lijkt verslaafd aan toezichthouders'

Exponentiële groei

In het onderzoek 'Nederland Toezichtland' van de Stichting voor Economisch Onderzoek uit 2005 blijkt dat er in Nederland meer dan tweehonderd toezichthoudende instanties zijn, overigens (gelukkig!) lang niet allemaal markttoezichthouders. Wel zijn het vooral markttoezichthouders die exponentieel groeien. Zo werkten in 1999 bij de AFM nog 90 mensen, vijf jaar later was dat aantal gegroeid tot 357 en de verwachting is dat er aan het eind van dit jaar zo'n 500 mensen werken. AFM-voorzitter Docters van Leeuwen noemt de steeds toenemende Europese regeldruk als voornaamste oorzaak van de uitdijende organisatie.

De politiek lijkt verslaafd aan toezichthouders. Bij elke wet die de overheid uitvaardigt of bij elke regeling die wordt ingevoerd, is toezicht nodig om te kijken of deze wet- en regelgeving wordt nageleefd. Daarnaast leidt een incident vaak tot nieuwe wet- en regelgeving en dat leidt vervolgens weer tot meer toezicht. Dat kan er zelfs toe leiden dat er sprake is van meerdere toezichthouders die vanuit verschillende optieken toezicht houden op dezelfde branche of sector.

Competentiegeschillen

Meerdere markttoezichthouders binnen één bepaalde marktsector heeft het gevaar in zich van onderlinge competentiegeschillen. Concreet voorbeeld is de sector waar ik zelf werkzaam ben. Voor (pensioen)verzekeraars en pensioenfondsen bestaan sinds 2002 twee toezichthouders: De Nederlandsche Bank (DNB) is verantwoordelijk voor het bedrijfseconomisch (prudentieel) toezicht, de Autoriteit Financiële Markten (AFM) voor het gedragtoezicht. Deze afbakening is met betrekking tot verschillende onderwerpen echter niet gemakkelijk te maken. Zo kan de AFM op basis van gedragtoezicht eisen dat deelnemers in een pensioenregeling de garantie krijgen dat hun pensioen wordt geïndexeerd. De DNB zal vanuit zijn rol als prudentieel toezichthouder daarentegen meteen forse eisen stellen aan de financiële buffers van de pensioenuitvoerder. Afbakening leidt per definitie tot interpretatieverschillen. Bovendien leidt dubbel toezicht tot extra kosten die door de ondertoezichtgestelden zelf, en dus uiteindelijk ook de consument, opgebracht moeten worden.

Er zijn politieke partijen die daarom een rem op het aantal toezichthouders willen en bovendien een beperking van hun taken. Mij lijkt in de eerste plaats vooral dat de daadwerkelijke oorzaak van het toenemende toezicht, de wet- en regelgeving, wordt tegengegaan. Het is dan ook een goede zaak dat het kabinet onder aanvoering van de verantwoordelijke minister op dit onderwerp, Alexander Pechtold, de resterende kabinetsperiode nog een aantal grote stappen wil zetten op het vlak van deregulering. Eigenlijk had de overheid hier al veel eerder mee moeten zijn begonnen.

Vragenlijsten

Als het gaat om een efficiënt en effectief markttoezicht kunnen zeker nog een aantal stappen worden gezet. Uitgangspunt zou moeten zijn dat er maximaal maar één toezichthouder per sector is. Wanneer dit om allerlei politieke redenen niet haalbaar blijkt, dan zou men in ieder geval moeten streven naar een betere afstemming en samenwerking onderling tussen toezichthouders. Bijvoorbeeld door niet meer vanuit elke toezichthouder uitgebreide vragenlijsten naar ondertoezichtgestelden sturen, waarna ook het CBS nog eens, veelal overlappende, informatie wenst te verkrijgen. Om een ander voorbeeld uit mijn eigen sector te geven; tussen DNB en AFM is inmiddels sprake van een samenwerkingsconvenant. Of dit de fragmentatie van het toezicht uiteindelijk oplost, valt nog te bezien, maar in ieder geval bestaat de intentie om dubbel toezicht zoveel mogelijk te voorkomen.

Toezichtkosten

Markttoezichthouders zouden verder meer verantwoording moeten afleggen over hun beleid en de kosten die daarmee zijn gemoeid. Onder andere over de wijze waarop toezichthouders wel of niet samenwerken. Dit inzicht zou overigens niet alleen richting parlement moeten worden gegeven, maar ook (mede) aan de onder toezichtgestelde sectoren, die veelal zelf opdraaien voor de toezichtkosten. Dat marktpartijen altijd klagen over toezicht is een gegeven, maar zij zouden toch ten minste recht moe-

ten hebben op een toelichting over steeds hogere toezichtkosten en toenemende administratieve lastendruk. Uiteindelijk is een goed toezicht dat op efficiënte en effectieve wijze plaatsvindt, ook in het belang van de markt zelf. De concurrentie neemt toe, het aantal schandalen neemt af en het vertrouwen van de consument wordt groter.

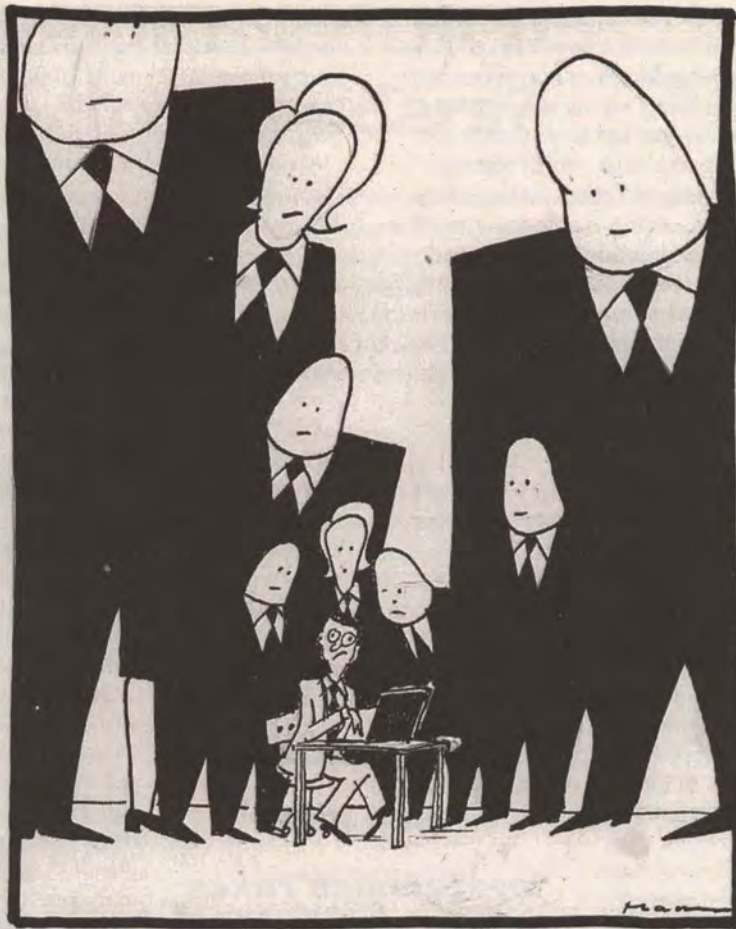
Toezicht op toezicht

In het verlengde hiervan zou een periodieke toetsing ingevoerd kunnen worden of de eisen van een wet en de doelstellingen die met die wet zijn beoogd nog in verhouding staan tot het toezicht dat daarmee in de praktijk is gemoeid. Met andere woorden; kan het toezicht van een toezichthouder in relatie tot de specifieke wet- en regelgeving waar zij concreet toezicht op moet houden, nog als doelmatig en doeltreffend worden beschouwd. Op die wijze wordt het mogelijk om in de toekomst ook afspraken te doen over de vraag in hoeverre de kosten van het toezicht verantwoord zijn geweest, mede gelet op de doelstellingen van de toezichthouder en de realisatie daarvan. Om bovenstaand idee concreet te maken: om de vier jaar zou voor iedere toezichthouder een concreet toetsmoment moeten plaatsvinden, waarbij het parlement het laatste woord heeft.

'Toezichthouder mag niet losgezongen raken van de politiek'

Scheiding

Ten derde is er nog het punt van de democratische controle op markttoezichthouders. Om de onafhankelijkheid te bewaren zijn de meeste toezichthouders op afstand van de politiek geplaatst, veelal in de vorm van een zelfstandig bestuursorgaan (ZBO). De keuze voor de ZBO-status aan toezichthouders is ingegeven door de gedachte van scheiding van beleid en toezicht. De verantwoordelijke minister legt het beleid vast in wetten en regelgeving. De toezichthouder is verantwoordelijk voor de naleving van deze regels. Hij treedt handhavend op in concrete gevallen, zonder betrokkenheid van de politiek. In de praktijk lopen beleid en uitvoering echter door elkaar heen. Zo is veelal onvermijdelijk dat een toezichthouder zelfstandig uitvoeringsregels opstelt. Met deze regels geven de toezichthouders een nadere invulling aan het raamwerk van een wet.

Losgezongen

Daarmee bestaat het gevaar dat een toezichthouder op de stoel van het beleid gaat zitten. Op zich hoeft dit niet problematisch te zijn. Wel moet in dat geval democratische toetsing en controle mogelijk zijn op de toezichthouder. Voor de democratische legitimatie van een toezichthouder is politieke controle van cruciaal belang. Controle van de vrije markt is zeer belangrijk, maar zo'n toezichthouder mag niet losgezongen raken van de politiek. Als het echt misgaat, moet een minister of de Tweede Kamer kunnen ingrijpen. Vanwege een duidelijke taakverdeling tussen verantwoordelijke minister en een specifieke toezichthouder is het noodzakelijk dat de ministeriële bevoegdheid om regels te stellen voor het optreden van markttoezichthouders wordt uitgebreid. Hierbij kan gedacht worden aan het verleggen van de ministeriële verantwoordelijkheid voor de markttoezichthouders van de verschillende vakministers naar één minister: die van Justitie. De cultuur van dit ministerie is gericht op toezicht en handhaving, naleving van de wet. De expertise over toezicht op de

toezichthouders wordt hiermee geconcentreerd.

Doorbijten

De afgelopen jaren heeft de Tweede Kamer verschillende malen kritische geluiden laten horen over de forse toename van het aantal toezichthouders en hun activiteiten. Tot nu toe heeft de kamer echter niet doorgebeten, bijvoorbeeld door concreet voor te stellen te schrappen in bepaalde toezichtstaken. Het wordt tijd dat hierin verandering komt. Het parlement kan daarbij overigens al direct het goede voorbeeld geven: stop met het focussen op incidenten. Politici moeten niet bij elke publicitaire hype om het hardst roepen dat het toezicht moet worden verscherpt. Oorzaken van incidenten liggen veelal dieper en genuanceerder, de oplossingen ook. Toezicht is essentieel voor de markt, maar wel graag zo effectief en efficiënt mogelijk!

Martin van 't Zet is redacteur van Idee en hoofd juridische zaken van een pensioenverzekeraar in Rotterdam. Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven.

NMa pakt notariaat met fluwelen handschoenen aan

De Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) – ook wel de kartelpolitie genoemd – houdt toezicht op eerlijke concurrentie. En doet dat streng: de bouwsector zal de NMa niet licht meer vergeten, nadat zij – na de beruchte 'bouwfraude' – forse boetes opgelegd kreeg. De NMa voert een pro-actief beleid in opsporing en houdt zich naast kartels bezig met dominante ondernemingen, concentratiecontrole en toezicht op de specifieke markten voor energie en vervoer. Bij de hervorming van het notariaat conform het mededingingsrecht lijkt de NMa echter minder slagvaardig op te treden.

DOOR FRANK GODESCHALK

Onlangs is de NMa begonnen met een inventarisatie van de zelfregulering van vier vrije beroepen: notarissen, accountants, advocaten en architecten/stedenbouwkundigen/planologen. Op 30 maart 2006 publiceerde de NMa het 'Consultatiedocument Inventarisatie Notariaat'. De toezichthouder omschrijft dit document als "een eerste stap in een proces om uiteindelijk de markten op het gebied van de dienstverlening door vrije beroepen zo veel mogelijk hun

werk te laten doen, door onnodige beperkingen in zelfregulering weg te nemen."¹ Het document beoogt bezinning op gang te brengen over de vraag of de regels die de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (KNB) heeft opgesteld ter bescherming van de kwaliteit van het notariaat, 'noodzakelijk en proportioneel' zijn voor het te beschermen publieke belang. In dit geval: rechtszekerheid. Met de inventarisatie roept de NMa de KNB ook op om regels die niet noodzakelijk of proportioneel zijn te "heroverwegen dan wel in te trekken". Deze inventarisatie wijkt af van de normale procedure. Waarom mogen de vrije beroepen zich verheugen op de fluwelen handschoenen van de NMa?

'Onbelemmerde marktwerking leidt bij vrije beroepen niet tot efficiënte oplossingen'

Publiek belang

Vrije beroepen vervullen in de Nederlandse economie een belangrijke rol, zo constateert ook de NMa in het genoemde document. Zij zijn vaak actief op terreinen met een groot publiek belang. Zo borgen advocaten de toegang tot rechtspraak. Kenmerkend voor de vrije beroepen is dat de dienstverlening: "(i) een hoog opleidingsniveau vereist, (ii) hoofdzakelijk bestaat uit intellectuele prestaties, (iii) een permanente educatie vereist, (iv) een inspanningsverbintenis kent en geen resultaatsverbintenis. Kenmerkend is voorts dat: (v) er een vertrouwensrelatie bestaat tussen dienstverlener en afnemer, (vi) er een publiek belang gediend of geraakt wordt (volksgezondheid, rechtsbescherming, etc.), (vii) het gereguleerde beroepen betreft, (viii) er een vorm van (tuchtrechtelijk) toezicht bestaat op de uitoefening van het beroep, (ix) er sprake is van een economisch onafhankelijke beroepsuitoefening (ondernemersrisico) en (x) de beroepsbeoefenaar persoonlijke verantwoordelijkheid draagt."²

Marktfalen

In de markt van vrije beroepen is sprake van marktfalen, dit houdt in dat onbelemmerde marktwerking niet leidt tot efficiënte oplossingen. Kort door de bocht betekent dit dat vraag en aanbod niet op elkaar aansluiten. De meest waarschijnlijke gevolgen daarvan zijn dat ofwel de kwaliteit tot onder een acceptabel niveau zakt, ofwel dat de prijs onacceptabel hoog wordt. De literatuur noemt vier oorzaken voor marktfalen:

- **Marktmacht:** wanneer marktpartijen onafhankelijk van anderen invloed uit kunnen oefenen op de marktprijs, een vorm van overwicht.
- **Informatieasymmetrie:** wanneer economische subjecten niet volledig geïnformeerd zijn of

niet over gelijke informatie beschikken, waardoor transacties niet tot stand komen omdat de kosten daarvoor te hoog worden.

- Externe effecten: wanneer een actie van één partij of transactie tussen twee partijen gevolgen heeft voor een andere belanghebbende die niet rechtstreeks betrokken is bij die actie of transactie.
- Publieke goederen: er is sprake van een publiek belang indien de overheid zich de behartiging van een maatschappelijk belang aantrekt op grond van de overtuiging dat dit belang anders niet goed tot zijn recht komt.

Middeleeuws gilde

Regulering van vrije beroepen is nodig om dit marktfalen te compenseren. De regulering van klassieke vrije beroepen – zoals dat van notaris – wordt van oudsher voor een deel door de beroepsgroep zelf geregeld. De vroegere Koninklijke Notariële Broederschap is terug te voeren op een middeleeuws gilde, waarbinnen men tot voor kort gebroederlijk met elkaar omging. Pas sinds de nieuwe Wet op het notarisambt (Wna) uit 1999 worden notarissen geacht niet slechts vakbroeders, maar ook concurrenten van elkaar te zijn. Het notarisambt heeft twee gezichten: enerzijds heeft de notaris ambtelijke taken en is hij de enige bij wie de afnemer terecht kan voor authentieke akten ('verplichte winkelnering'), anderzijds is hij ook ondernemer. De ondernemer in de notaris is zichtbaarder geworden met de komst van de grote commerciële notariskantoren, die vaak onderdeel zijn van een kantoor waar ook advocaten hun praktijk voeren. De Wet op het notarisambt van 1842 is aangepast aan de tijdsgeschiedenis. Vaste tarieven zijn losgelaten: concurrentie moet de prijs aanscherpen, de kwaliteit verhogen, de toegankelijkheid vergroten en meer keuze bieden voor de consument.

Minimumvergoeding

De Code 'Helder Offreren en Tarifieren' die de KNB tijdens de Algemene Ledenvergadering in april 2004 uitreikte, doet vermoeden dat de beroepsvereniging

terugverlangt naar de tijd van de vaste tariefstructuur. Deze code adviseert de leden een minimumvergoeding in rekening te brengen. Dit is in strijd met het mededingingsrecht: "Een bepaald minimumniveau van vergoedingen is een ernstige beperking van de handelingsvrijheid van de notaris," aldus de NMa.³ Een zodanig ernstige beperking zelfs, dat de Europese Commissie in 2004 beschikte dat adviezen over minimumtarieven ter bescherming van de kwaliteit van de dienstverlening van architecten in België, niet proportioneel (en dus verboden) zijn. Handhaving van het mededingingsrecht is één van de kerntaken van de NMa. Hoewel prijsafspraken en adviestarieven verboden zijn, gaat de NMa voor het notariaat voorsnog niet verder dan een inventarisatie. Zoals gezegd: de inventarisatie moet uiteindelijk leiden tot duidelijkheid over welke regels van de zelfregulering van vrije beroepen niet (meer) kunnen in het licht van het mededingingsrecht. De KNB draait en lijkt vrije concurrentie zo lang mogelijk te willen uitstellen. En de NMa handhaaft niet. Heeft de toezichthouder slappe knieën?

'Heeft de toezichthouder slappe knieën?'

Zelfregulering

De NMa ziet erop toe dat de zelfregulering van het notariaat die een publiek belang beoogt te beschermen en die de mededinging beperkt, niet verder gaat dan strikt noodzakelijk is voor de bescherming van het betreffende belang. De inventarisatie beoogt in de eerste plaats duidelijk te maken welke regels van de beroepsorganisaties (de zelfregulering) mogelijk effecten op de mededinging hebben. Het beoordelingskader voor de NMa zijn immers de nationale en Europese mededingingsregels. Het bepalen van noodzakelijkheid en proportionaliteit van zelfregulering is niet gemakkelijk. De grenzen worden bepaald door het publieke belang dat moet worden beschermd, afgezet tegen de bescherming van de vrije concurrentie. Ook over de definitie van 'publiek belang' bestaat discussie. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) hanteert de definitie: "Er is sprake van een publiek belang indien de overheid zich de behartiging van een maatschappelijk belang aantrekt op grond

Foto: Herman Wouters

van de overtuiging dat dit belang anders niet goed tot zijn recht komt.⁴ Het Kenniscentrum voor Orderingsvraagstukken van het ministerie van Economische Zaken hanteert de definitie van Teulings: "Er is sprake van publieke belangen indien complexe externe effecten bestaan die niet geïnternaliseerd kunnen worden door vrijwillige privaatrechtelijke transacties vanwege 'free rider' gedrag."⁵ De NMa stelt in haar inventarisatie dat het niet aan haar is om publieke belangen te definiëren en laat daarmee terecht definiëring over aan de politiek.

Proportioneel

Of regulering proportioneel is, kan alleen worden bepaald op grond van afweging van mogelijke alternatieven ter bescherming van het betreffende publieke belang.

Beroepsorganisaties zijn te weinig creatief in het bedenken van proportionele waarborgen voor bescherming van de kwaliteit. Het bedenken en doordenken van alternatieven vereist creativiteit en analytisch vermogen.

Creativiteit om oplossingen te bedenken voor een probleem, analytisch vermogen en een vooruitziende blik om te overzien wat de verschillen en overeenkomsten zijn in uitwerking van de alternatieven, in heden en toekomst.

'NMa laat definiëring publiek belang over aan de overheid'

Draagvlak

De omtrekkende beweging van de NMa valt wel te verklaren: de vaststelling van de grenzen van zelfregulering hangt enerzijds samen met politieke keuzes over wat publieke belangen zijn en is anderzijds een belangafweging over de toelaatbaarheid van beperkingen op de vrije mededinging. Mogelijk treedt de NMa daarom niet direct op, maar inventariseert eerst

wat de regels zijn die de mededinging beperken, voordat ze bepaalt welke van die regels verboden zijn. De inventarisatie dient misschien ook nog andere doelen. Ten eerste is de beroepsorganisatie het meest deskundig op haar eigen terrein. Deze deskundigheid kan de NMa goed van pas komen bij het bepalen van de noodzakelijkheid en pro-

portionaliteit van zelfregulering. Ten tweede kan de NMa met deze inventarisatie draagvlak kweken voor de te verwachten afschaffing van regels. Dat draagvlak zal de naleving van de regulering ten goede komen. Dit maakt de handhaving makkelijker en zal uiteindelijk ook kosten die zijn gemoeid met handhaving kunnen besparen. Vanwege de bijzondere kenmerken van het vrije beroep en het daarmee samenhangende marktfalen, mag het notariaat zich verheugen op een speciale behandeling door de NMa.

Aan de slag

De inventarisatie levert echter een – onnodige – vertraging op: tussen de regels door geeft de NMa al prijs hoe zij over een aantal beperkingen op de vrije mededinging denkt.

Met betrekking tot de eerder genoemde Code 'Helder Offeren en Tariferen' schrijft de NMa: "Opgemerkt wordt dat de notaris reeds verplicht is om degelijke kwaliteit te leveren op grond van de vigerende wet- en regelgeving. Bovendien kan het hanteren

van minimumvergoedingen weinig scrupuleuze notarissen niet beletten om diensten van een geringe kwaliteit aan te bieden tegen een voor die kwaliteit te hoog tarief.[...]Het argument dat een notaris geen kwaliteit kan leveren indien hij zich niet houdt aan dit centrale prijsbeleid lijkt ook in de praktijk niet te worden aangetoond

getuige het feit dat akten in de familiepraktijk jarenlang werden aangeboden beneden de kostprijs. Dat feit op zich heeft toch niet tot noemenswaardige problemen met betrekking tot de kwaliteit van de akten geleid."⁶ Afstemming met de beroepsgroep is mooi. Maar wanneer gaat de NMa weer doen wat ze zou moeten doen? De consument heeft immers meer aan een slagvaardige NMa, die de markt hervormt

zodat goede kwaliteit voor een scherpe prijs te krijgen is.

Frank Godeschalk studeert rechten en doet onderzoek naar de liberalisering van vrije beroepen.

'Wanneer gaat de NMa weer doen wat ze moet doen?'

Noten:

1. Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa), *Inventarisatie vrije beroepen: notariaat*, maart 2006, p.5.
2. Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa), *Inventarisatie vrije beroepen: notariaat*, maart 2006, p.3, zie ook www.raadvoorhetvrijberoep.nl en eventueel www.ceplis.org (Europese koepelorganisatie).
3. Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa), *Inventarisatie vrije beroepen: notariaat*, maart 2006, p.30.
4. WRR, *Het borgen van publiek belang*, rapport aan de regering, Den Haag, 2000, p. 20.
5. Teulings, C., Bovenberg, A., Van Dalen, H., *De calculus van het publieke belang*, Den Haag, april 2003.
6. Heuvel Rijnders, J. van den, Lackner, I.J.M., Verkerk, H.C., *Publieke belangen en marktordening bij vrije beroepen*, Den Haag: Kenniscentrum voor ordeningsvraagstukken, ministerie van Economische Zaken, maart 2004, p.48-49.

Toezicht op criminele geldstromen

Nederland is één van de meest populaire landen voor witwaspraktijken en andere grensoverschrijdende criminaliteit. Brigitte Unger, verbonden aan de Utrecht School of Economics, schrijft over de zin of onzin van toezicht op dergelijke vormen van criminaliteit. Daarbij verliest zij het bijzondere karakter van Nederland als aantrekkelijke liberale handelsnatie niet uit het oog.

DOOR BRIGITTE UNGER

In Nederland besteedt Justitie en politie veel aandacht aan het opsporen en het bestrijden van criminaliteit. Daarbij wordt echter de nadruk gelegd op het opsporen van drugsdealers en inbrekers. In onze verbeelding hebben deze mensen tatoeages, spreken ongere taal, of zelfs geen Nederlands, en zien er enigszins vreemd uit. Maar hoe zit het eigenlijk met de witteboordencriminaliteit? De keurig geklede bankmedewerkers, makelaars, notarissen, financiële experts, die nodig zijn om crimineel geld in het legale en gerespecteerde financiële circuit te brengen? Diegenen die meewerken, tolereren of niet goed genoeg opletten als hun klanten hen dubieuze zaken of geld voorschotelen? Bijvoorbeeld makelaars en notarissen die het niet ver-

dacht vinden dat klanten een huis kopen met een koffer vol contant geld. Of, bankmedewerkers die het niet verdacht vinden dat een klant zichzelf identificeert met een paspoort uit het Britse Honduras of Nederlands Guyana, landen die tegenwoordig niet meer bestaan.

'Nederland is een aantrekkelijk land voor alle soorten bedrijven, dus ook criminele'

Aantrekkelijk land

Geld witwassen betekent crimineel geld legaal laten lijken door het terug te brengen in het legale financiële circuit of door het te investeren in de reële sector, bijvoorbeeld in vastgoed, diamanten en juwelen. Door witwassen wordt criminaliteit winstgevend. Nederland is één van de meest populaire landen voor witwaspraktijken en andere grensoverschrijdende criminaliteit. In een rapport dat in opdracht van het ministerie van Financiën mede door mij is geschreven (zie www.minfin.nl/06-011a.pdf), hebben we het witwassen in Nederland, als gevolg van criminaliteit

gepleegd in Nederland, geschat op 4 miljard euro. Het witwassen in Nederland als gevolg van buitenlandse criminaliteit - geld dat Nederland dus instroomt - schatten wij op 18 miljard euro. Samen is dit goed voor 5 procent van ons BBP (bruto binnenlands product).

Een belangrijke oorzaak is het feit dat Nederland een aantrekkelijk land is voor alle soorten bedrijven, dus ook 'criminele bedrijven'. De internationale positie van Nederland als een handelsnatie maakt Nederland ook aantrekkelijk voor internationale illegale handel, waarbij criminelen hun winsten, goederen en diensten in het complete handelsnetwerk verbergen. De goed ontwikkelde financiële markten en de financiële expertise maken Nederland tot een aantrekkelijk doorvoerland voor criminaliteit en crimineel geld. De grote hoeveelheden immigranten hebben allerlei vormen van legale en illegale netwerken gecreëerd. Natuurlijk moet Nederland een aantrekkelijk land blijven voor het bedrijfsleven, daarover geen twijfel. Wel moet Nederland minder aantrekkelijk worden gemaakt voor witwassers. Bijvoorbeeld door het verminderen van het bankgeheim en strengere antiwitwasmaatregelen, want de grootste zorg van een witwasser is gepakt te worden.

Lage strafmaat

In de Nederlandse wetgeving kan witwassen worden bestraft met maximaal vier jaar gevangenisstraf, als toevoeging aan de straf voor de daaraan voorafgaande criminele handelingen.¹ Dit is een relatief milde straf, vooral voor diegenen die niet betrokken waren bij de voorafgaande criminele handelingen. Zij kunnen profiteren van witwassen met een lage pakkans en

een lage strafmaat. In andere landen, zoals Suriname, kan witwassen bestraft worden met maximaal twintig jaar gevangenisstraf.^{2,3}

Anti-witwasmaatregelen

Nederland was, samen met Australië, één van de pioniers op het gebied van anti-witwas beleid. In 1994 werd de wet MOT (Melding Ongebruikelijke Transacties) ingevoerd - de Australische tegenhanger 'Australian Transaction Reports and Analysis Centre' (AUSTRAC) werd al in 1989 opgezet. Banken, grenswisselkantoren, geldtransactiekantoren, trustkantoren en casino's moeten sindsdien elke verdachte transactie aan de MOT melden. Banken moeten elke financiële transactie boven de 10.000 euro melden. Voor sommige financiële instanties is deze drempel lager. In 2004 waren er in totaal voor 3 miljard euro aan verdachte transacties. Het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Italië en Duitsland waren de belangrijkste landen van waaruit verdacht geld Nederland binnenstroomde. De belangrijkste landen waar het verdachte geld naartoe stroomde waren de Nederlandse Antillen, Colombia, Turkije en Suriname (MOT, 2004).

Het anti-witwas beleid is vooral na 11 september 2001 intensiever geworden omdat de Verenigde Staten sindsdien een verband zien tussen witwassen en financiering van terroristische activiteiten en derhalve de druk op de internationale gemeenschap opvoeren om witwassen te bestrijden.

Lastige constructies

Toch zijn er, ondanks de maatregelen, nog steeds een groot aantal witwaspraktijken die niet gedetecteerd worden. Dit heeft onder andere te maken met het feit dat sommige witwastechnieken erg moeilijk zijn te identificeren en te controleren. Daarnaast is er onvoldoende toezicht op sommige domeinen met als gevolg dat witwassers daar makkelijker kunnen opereren. Enkele voorbeelden:

- **Banktransacties:** Voor hoeveelheden onder de 10.000 euro is het voldoende om naar de bank te gaan en de bankmedewerker te vragen om het illegale geld

naar een bankrekening in een ander land over te maken, zonder dat er automatisch een verdachte transactie wordt gemeld. Voor grotere hoeveelheden wordt dit een moeilijk traject. Om één miljoen euro wit te wassen moeten er 100 bezoeken aan de bank gebracht worden, wat op den duur verdacht zal worden.

- **Terugelingen:** Deze worden vaak gebruikt om wisselkoersrisico's tegen te gaan, maar het kan ook voor witwassen worden gebruikt. Een voorbeeld: Een persoon neemt zijn geld contant mee naar Paraguay en stort het daar op een bankrekening. Dit geld wordt vervolgens overgemaakt naar Zwitserland. De persoon koopt dan vastgoed in Nederland en gebruikt het geld in Zwitserland als bankgarantie.

- **Ondergrondse bankieren,** informele geldtransactienetwerken: Door hun combinatie van informaliteit, vertrouwelijkheid, informele controle en minimale vraag naar informatie van klanten (dit kunnen bijvoorbeeld illegale immigranten zijn of legale immigranten met een onduidelijke werkstatus) zijn deze informele en naïeve netwerken extreem aantrekkelijk en open voor misbruik. Er is bewijs dat suggereert dat deze informele systemen grote hoeveelheden geld kunnen

verdragen (Passas, 2004). Nederlandse experts schatten dat tussen de 50 en 500 ondergrondse bankiers actief zijn in Nederland. Het is belangrijk om te realiseren dat een deel van het geld dat wordt overgemaakt via deze informele kanalen een legale oorsprong heeft, bijvoorbeeld overdrachten door gastarbeiders. Een onbekende hoeveelheid van het geld dat overgemaakt wordt via dit soort netwerken bevat echter een illegale oorsprong.

- **'Brievbus' ondernemingen:** Dit zijn bedrijven zonder inhoud of commercieel doel die opgezet zijn om de ware eigenaar van de bedrijfsrekeningen en activa te verbergen. Ze kunnen ook de vorm van een Bijzondere Financiële Instelling (BFI) hebben. Met een terugleenconstructie stort een crimineel zijn geld naar een buitenlandse entiteit waarvan hij zelf de eigenaar is en 'leent' dit geld vervolgens

**'100 bezoeken
aan de bank om één
miljoen euro wit te
wassen'**

Foto: Herman Wouters

terug aan zichzelf. Deze techniek werkt omdat het in sommige landen moeilijk is om erachter te komen wie feitelijk de rekeningen beheert.

- **Bijzondere Financiële Instellingen (BFI's):** Dit zijn in Nederland gevestigde bedrijven waar niet-Nederlandse ingezetenen een buitenlands inkomen kunnen ontvangen en daarna kunnen doorsturen naar weer andere landen of entiteiten in die landen. Uit het Statistisch Bulletin van de De Nederlandsche Bank (2003) blijkt dat in 2001-2002 gemiddeld 4000 miljard euro per jaar door deze BFI's stroomde. BFI's worden vaak door multinationals gebruikt voor het intern overmaken van geld, vaak om de wereldwijde belastingdruk te verminderen. In 2002 waren er 12.500 BFI's geregistreerd. 80 procent van deze BFI's werden vertegenwoordigd door trustkantoren. Maar deze 80 procent is goed voor een kwart van alle BFI transacties. Grote bedrijven, zoals olieconglomeraten, banken en bedrijven in de telecommunicatie en automobiel sector, worden niet door trustkantoren vertegenwoordigd. Uit gegevens van het 'US Commerce Department' (2001) blijkt dat 107,8 miljard dollar van de winsten van multinationals door BFI's zijn verplaatst, waarvan het grootste deel, 24,6 miljard dollar, naar Nederland stroomde, gevolgd door Ierland met 19,3 miljard dollar. BFI transacties zijn zo groot dat ze niet in de

betalingsbalans worden opgenomen. Als maar een half procent van de omzet van deze BFI's voortkomt uit illegale activiteiten, zoals witwassen, zou de volledige hoeveelheid van het door ons geschatte witwasgeld dat door Nederland stroomt (18 tot 25 miljard euro) door deze BFI's stromen.

- **Trustkantoren** in Nederland verrichten allerlei diensten op het gebied van belasting en recht. De buitenlandse bedrijven doen geen bedrijfsactiviteiten in Nederland maar zijn hier enkel gevestigd vanwege de belastingvoordelen op royalty's of wereldwijde dividenden. Dit is volledig legaal. Zij gebruiken een trustkantoor om hun bedrijf te beheren. Deze trustkantoren zijn recentelijk in het nieuws geweest vanwege grote boekhoudschandalen bij verschillende multinationals, zoals Parmalat (Gorkum and Carpentier 2004). In Nederland worden trustkantoren gecontroleerd en gesuperviseerd door De Nederlandsche Bank (DNB). In december 2003 werd de Wet op Toezicht Trustkantoren vastgesteld. Sindsdien hebben trustkantoren een vergunning nodig van de DNB. Op een overeenkomstige manier superviseert de DNB de geldtransactiekantoren door middel van de Wet op Toezicht Geldtransactiekantoren. Door deze ontwikkelingen nam het aantal trustkantoren en geldtransactiekantoren af omdat er

minder aanvragen voor vergunningen werden ingediend of omdat een verzoek voor een vergunning werd geweigerd door de DNB.

Sinds het bestaan van de wet MOT, waardoor ongebruikelijke transacties gemeld dienen te worden, bedenken criminelen allerlei nieuwe witwasstrategieën. Zo maken zij gebruik van buitenstaanders die geen strafblad hebben, gebruiken functionarissen in de financiële sector, investeren in grenswisselkantoren of ze proberen via legale ondernemers hun criminele opbrengsten om te wisselen. Kortom, meer toezicht hoeft niet noodzakelijk te leiden tot een vermindering van witwaspraktijken. Het kan ook haar kanalen veranderd hebben, wat niet ondenkbaar is zolang er een ruim aanbod van mogelijkheden blijft bestaan.

Acceptatie

Een land zonder witwaspraktijken en zonder criminaliteit is waarschijnlijk een dictatuur waarbij elke stap van haar bewoners wordt gevolgd, zoals George Orwell voorspelde in zijn boek 1984. Democratieën moeten accepteren dat er altijd oplichters zijn die gaten in democratische controlesystemen uitbuiten. Geen overdaad aan toezicht dus, maar welke mate van controle en perfectionering van het anti-witwas beleid is dan wel wenselijk? Enkele suggesties: Het geld volgen? George W. Bush heeft erop aangedrongen dat Europese landen geldstromen nauwkeuriger moeten gaan volgen. In het verleden zou het in principe mogelijk zijn geweest om in Nederland elke transactie te volgen. Waar komt het vandaan? Waar gaat het heen? Wie heeft de transactie gedaan? En naar wie? Maar door het huidige registratiesysteem is dit onmogelijk geworden. Het aantal rapporteereenheden daalde in 2003 van 40.000 naar 2.000 vanwege een reorganisatie. De Nederlandsche Bank kan het geld simpelweg niet volgen, al zou ze het willen (in tegenstelling tot haar Australische tegenhanger).

Privacyconflict

Als terrorismefinanciering binnen de definitie van witwassen zou gaan vallen, kan dit een privacyconflict tot gevolg hebben. Wanneer er een relatie is met terrorisme kan de politie met behulp van een gerechtelijk bevel bankrekeningen en overboekingen van een verdachte controleren. Nationale veiligheid is belangrijker dan privacybescherming, maar antiterrorisme maatregelen toepassen op een grote verscheidenheid van verdachte transacties kan leiden tot een overdaad aan controle.

Voor het bestrijden van witwassen is internationale samenwerking noodzakelijk. Verschillen in wetgeving en verschillen in anti-witwasbeleid spelen criminelen in de kaart. Maar ook de mate van binnenlandse controle op geldstromen zal moeten toenemen. Daarvoor is allereerst een andere houding ten opzichte van witteboordencriminaliteit nodig. Deze mag niet langer gezien worden als een andere, zachtere vorm van criminaliteit.

Brigitte Unger is hoogleraar economie van de publieke sector, Utrecht School of Economics, Universiteit Utrecht. Met dank aan Joras Ferwerda.

Literatuurlijst:

- De Nederlandsche Bank (2003) Statistisch Bulletin, juni 2003*
Gorkum, W.M.E. van en J.R. de Carpentier (2004) Toezicht op Trustkantoren, Bank Juridische Reeks 50, NIBE-SVV
Meldpunt Ongebruikelijke Transacties (2004) Jaaroverzicht 2004, http://www.justitie.nl/mot/Images/Jaaroverzicht2004_tcm79-78846.pdf
Passas, N. (2004) Informal Value Transfer Systems and their Mechanics, presentatie op een 2004 APEC conferentie in Tokyo
Unger, B., G. Rawlings, M. Siegel, J. Ferwerda, W. de Kruijf, M. Busuioc en K. Wokke (2006) The Amounts and the Effects of Money Laundering, rapport voor het Ministerie van Financiën, 16 februari 2006, www.minfin.nl/06-011a.pdf

Noten:

1. Voor een definitie van witwassen en de strafmaat zie Nederlands Wetboek van Strafrecht artikel 420bis, 420quater en 420ter at 18 oktober 2004.
2. Wet Strafbarmaking Money Laundering gegeven op 5 september 2002, uitgegeven op 20 september 2002
3. Maar wetgeving moet ook gehandhaafd worden. Sinds de invoering van deze wet is er maar één persoon veroordeeld voor witwassen en deze persoon kreeg 7 jaar gevangenisstraf (interview met MOT Paramaribo 30 april 2006).

DE OVERHEID ALS VIJAND VAN DE BURGER

Achteraf bekeken is het niet zo gek dat na het bezwijken van het sovjetcommunisme en het IJzeren Gordijn ook in de westerse democratieën grote veranderingen op gang kwamen. De gemilitariseerde welvaartsstaat maakte plaats voor een samenleving die de militaire uitgaven omzette in grotere civiele uitgaven. Europa werd ineens veel groter.

Het verdwijnen van de Koude Oorlog ging gepaard met een nieuwe technologische sprong die aanvankelijk overdreven verwachtingen opriep. Er zou een nieuwe economie ontstaan zonder de gebruikelijke conjunctuurschommelingen. Wie zo oud was dat hij nog herinneringen had aan de jaren dertig snapte wel dat zoiets onzin was. toen bleek dat ook de informatica en alles wat daarmee

samenhang, niet ongevoelig was voor de aloude wetten van vraag en aanbod moesten jonge beleggers flinke veren laten.

Het nieuwe geld en de ruimere bestedingsmogelijkheden hadden intussen een soort euforie opgeleverd die deed denken aan de grote sprongen voorwaarts in de negentiende eeuw. Toen de maatschappelijke bovenlaag tijdens de gouden jaren van het liberalisme in weinige jaren veel en veel rijker werd. Nu leek het er op dat het neoliberalisme iedereen zou verrijken, althans veel meer mensen dan één à anderhalve eeuw geleden.

Wat we vergaten was dat het zo royaal geprezen neoliberalisme als strikte voorwaarde heeft dat de bescherming van de verzorgingsstaat voor een flink stuk wordt ontmanteld. En juist die ontmanteling levert grote bezwaren op. Regeringen die het serieus proberen worden door de burgers als vijandig ervaren. En dus winnen bij alle verkiezingen de oppositiepartijen en lopen alle referenda verkeerd af. De overheid als vijand van de burger. Deze gevoelsmatige afkeer voegt zich dan bij de ergernis over veel overheidsgeklungel dat er natuurlijk altijd al was, maar dat in onze tijd met meer transparantie veel beter zichtbaar wordt.

Politici die werkelijk denken dat zij met allerlei structuurveranderingen het algemeen belang dienen, slagen er maar niet in om dat aan de burgers duidelijk te maken. In Parijs protesteerden dit voorjaar anderhalf miljoen jongeren tegen de liberalisering van de arbeidsmarkt en bij ons gaan de regeringspartijen naar alle waarschijnlijkheid volgend jaar een historische nederlaag lijden. Het is niet onlogisch dat Jan Marijnissen als meest talentvolle pleitbezorger van de solidariteit in de peilingen de hoogste ogen scoort.

En de ironie van onze parlementaire historie is dat juist in dit zorgelijke tijdsbestek de gouvernementele kwaliteiten minimaal zijn. Een treuriger regering dan de huidige hebben we zelden gehad. De Fransen, Italianen en Amerikanen kunnen met veel recht hetzelfde beweren. De Britten kunnen tevredener zijn, maar daar heeft Thatcher jaren geleden het vuile werk al opgeknapt. In Duitsland is Merkel nu begonnen—eindelijk en tot opluchting van vele burens. En bij ons?

De peilingen voorspellen een electorale aardverschuiving. Het is niet ondenkbaar dat de huidige coalitie in zijn geheel naar de oppositie verhuist, een unicum sinds de invoering van het algemeen kiesrecht. D66 dreigt te worden gemarginaliseerd. Na twaalf jaar regeren, steeds als kleinste regeringspartij met wisselend leiderschap en na een paar flinke blunders is dat niet onbegrijpelijk.

Wat is er aan te doen? Wat staat ons te doen?

Eén ding weet ik zeker: het is van het grootste belang dat fractie en partijleiding de achterban opzoeken en een werkelijk gesprek beginnen zodat de grote verwijten van veel trouwe leden kunnen worden uitgesproken en vervolgens tot de geschiedenis kunnen gaan behoren. Voor D66 is het komende jaar de eigen partij of wat daar nog van over is van veel groter belang dan de Haagse activiteiten in dit laatste jaar van Balkenende cs. De partij moet eigen doen en laten aan de orde stellen — niet de voortreffelijkheid van het regeringsgedrag of de ondeugdelijkheid van de oppositie.

Twee keer is de partij uit een diepe crisis te voorschijn gekomen. En beide keren gebeurde dat omdat we er in slaagden ons zelf te mobiliseren en ons zelfrespect te herwinnen. Zoiets kunnen we weer doen.

Jan Vis was lid van de Raad van State en hoogleraar staatsrecht.

De Nationale ombudsman en herstel van vertrouwen

Het risico bestaat dat met de intensieve aandacht voor 'toezicht' dit onderwerp hoofdzakelijk instrumenteel wordt benaderd en dat niet de vraag wordt gesteld waartoe toezicht dient en wat de maatschappelijke effecten van toezicht kunnen zijn. Vanuit de rol van de Nationale ombudsman besteedt Alex Brenninkmeijer aandacht aan juist die maatschappelijke effecten. Bij toezicht gaat het om vertrouwen en vooral om vertrouwensherstel. Hoe werkt dit?

DOOR ALEX BRENNINKMEIJER

Toezicht is een instrument - een bestuurlijk concept - dat volop in de belangstelling staat. De reden voor die belangstelling is dat de toezichtsvorm past binnen moderne sturingsconcepten. Er is ook wel sprake van een hype rond toezicht. Toezicht is 'in'. Het aantal toezichtshouders neemt sterk toe en 'toezicht' lijkt een remedie te zijn voor veel verschillende problemen. Hiertoe draagt ook bij dat vanuit het Europese recht de ontwikkeling van toezichthouders gestimuleerd wordt. Dit geldt vooral voor het toezicht op de gemeenschappelijke markt.

'De historische wortels van het instituut ombudsman liggen in de Koran'

Aanvulling op het democratisch systeem

Toen de Nationale ombudsman bijna 25 jaar geleden werd ingesteld was het onderwerp toezicht in de huidige betekenis onbekend. De Nationale ombudsman werd naar buitenlands voorbeeld - in het bijzonder het Deense - ingesteld als een aanvulling op het democratische systeem. Benoemd door het parlement ziet de ombudsman toe op de behoorlijke uitvoering van de overheidstaak. De historische wortels van het instituut ombudsman liggen in - jawel - de Koran. De behoorlijkheid van het overheidshandelen heeft enerzijds betekenis voor de fundamentele rechten van burgers en anderzijds de correcte bestuurlijke omgang met burgers. De Nationale ombudsman heeft in de afgelopen jaren aan de hand van de beoordeling van duizenden zaken behoorlijkheidsnormen ontwikkeld die een nade-

re uitwerking inhouden van wat burgers van een behoorlijk functionerende overheid mogen verwachten. Daarbij ligt de nadruk op de uitvoering, een onderwerp dat structureel te weinig aandacht krijgt in ons openbaar bestuur.

Bij de introductie van het instituut ombudsman werd als reden genoemd dat zijn oordelen zouden bijdragen tot herstel van het vertrouwen van de burger in de overheid. De invloed van de ombudsman op het vertrouwen van de burger is echter nergens verder uitgewerkt. Eerder wordt de ombudsman in verbinding gebracht met het onderwerp toezicht.

Supertoezichthouder

De Nationale ombudsman is een toezichthouder en wel een supertoezichthouder, omdat alle andere toezichthouders ook onder zijn bevoegdheid vallen. Hij is onafhankelijk, onpartijdig en deskundig op het gebied van de verhouding tussen de overheid en de burger. Met de ontwikkeling van de behoorlijkheidsnormen heeft de ombudsman een gedragscode voor bestuursorganen geformuleerd. Vanuit zijn onafhankelijke en onpartijdige positie kan de ombudsman als een 'vreemd oog' naar organisaties en hun uitvoeringspraktijk kijken. En 'vreemde ogen' kunnen dwingen. De Nationale ombudsman oefent op twee niveaus toezicht uit. Uitgangspunt is dat bestuursorganen zelf op een verantwoorde wijze omgaan met klachten van burgers en op die manier een zelfreinigend en lerend vermogen hebben. Als de burger niet tevreden is over zijn behandeling door het bestuursorgaan dan kan hij in tweede instantie bij de Nationale ombudsman terecht. Deze beoordeelt niet alleen de betreffende gedraging, maar ook de klachtbehandeling door het bestuursorgaan. De Nationale ombudsman bevordert

de kennis op dit terrein. Hij onderhoudt intensief contact met de contactambtenaren bij de verschillende bestuursorganen en via de Vereniging voor klachtrecht wordt de kennisvorming en kennisoverdracht rondom behoorlijk bestuur bevorderd.

Repressief en reflexief toezicht

Bij toezicht kan onderscheid gemaakt worden tussen twee stijlen: de repressieve en de reflexieve controlestijl. Rechtspraak is repressief. Vooral de verschillende bestuursrechters hebben zich onder de Algemene wet bestuursrecht ontwikkeld tot repressieve controleurs: het bestuursrechterlijke oordeel is gefixeerd op de vernietiging van een besluit. De Nationale ombudsman heeft een meer reflexieve controlestijl ontwikkeld. Er is een voortdurende dialoog tussen ombudsman en bestuursorganen over versterking van de uitvoering en over verbetering van de navolging van de behoorlijkheidsnormen. De Nationale ombudsman stimuleert op die wijze de lerende functie van de overheid. Iedere klacht van een burger vormt zo beschouwd een gratis advies hoe het beter kan.

Andere overheid

In het kader van Andere overheid loopt er een project waarbij de Nationale ombudsman in drie etappes (2003-2005-2007) toezicht uitoefent op de wijze waarop de Haagse ministeries met brieven van burgers omgaan. In dit project ontwikkelt zich een interactie tussen bestuursorganen en de Nationale ombudsman die meetbaar resultaten oplevert. Onderzoek heeft overigens uitgewezen dat de effectiviteit van de reflexieve controlestijl van de nationale ombudsman groter is dan de repressieve controlestijl van de rechter. Daar komt nog iets anders bij. Bij rechtspraak gaat het om de beoordeling van de rechtmatigheid van een bestuursbesluit en bij onrechtmatigheid spreekt de rechter een vernietiging uit. Bij de ombudsman is er een breder spectrum aan mogelijke uitkomsten van een zaak. Van de 12.000 zaken die op jaarbasis binnenkomen wordt slechts in een 400 tot 500 tal van gevallen een rapport opgemaakt waarin de ombudsman zijn bevindingen weergeeft en tot een beoordeling komt. Dit naar ver-

houding kleine aantal rapporten is relatief belangrijk omdat zij de basis vormen voor de ontwikkeling van de behoorlijkheidsnormen. De zaken die niet leiden tot rapporten worden op verschillende manieren opgelost. Een deel van de zaken hoort niet thuis bij de Nationale ombudsman en kan veelal verwezen worden naar de wel bevoegde instantie (zoals een lokale ombudsman of een rechter). In een deel van de zaken is het bestuursorgaan zelf nog niet eens tot klachtbehandeling overgegaan, zodat de zaak eerst wordt teruggestuurd.

Interventie

Als de verzoeker niet tevreden is met de uitkomst van de interne klachtbehandeling dan kan de zaak voorgelegd worden aan de Nationale ombudsman. In een ander deel van de zaken vindt een interventie plaats. Bij de interventie zoekt de ombudsman

samen met de burger en eventueel met het bestuursorgaan waar het probleem voor de burger in zit en dringt de ombudsman aan op een directe oplossing. Mede dankzij telefoon, fax en e-mail werkt deze methode snel. Het voordeel van de interventie is dat deze direct en probleemoplossend werkt.

Het kan ook zijn dat de problemen met de uitvoering niet incidenteel maar

meer structureel van aard zijn. In dat geval kan de Nationale ombudsman een onderzoek op eigen initiatief starten. Voorbeelden zijn de uitvoering van de Ziektewet door het UWV, de uitvoering van het zorgstelsel door het CVZ en de huur- en zorgtoeslagen door de Belastingdienst.

Zonder rompslomp

Een interessante illustratie van de effecten van de reflexieve controlestijl van de Nationale ombudsman betreft de tijdigheid in de bezwarenprocedure. In de rechtspraak zal de rechter tot een vrij inhoudsloze vernietiging komen wanneer te laat op bezwaar beslist wordt. De commissie Scheltema en het initiatief van kamerlid Wolfson voegen daaraan nog meer processuele middelen toe, zoals een bijzondere extra procedure en een - repressief - boetestelsel. De interventies van de Nationale ombudsman werken veelal

***'Iedere klacht van
een burger is een
gratis advies
hoe het beter kan'***

op een heel korte termijn zonder bestuursrechtelijke rompslomp. Te overwegen valt om de procedure via de ombudsman in te zetten bij niet tijdig beslissen in plaats van nieuwe juridiserende toevoegingen aan de Algemene wet bestuursrecht. Voordeel van de interventie van de ombudsman is niet alleen dat er snel een praktische oplossing komt, de ombudsman krijgt ook meer zicht op structurele problemen die om een structureel oplossing vragen. Dat kan bijvoorbeeld door een signalering richting Tweede Kamer.

Startmotorvertrouwen

Het vertrouwen van de burger in de overheid staat in het middelpunt van de belangstelling. Er wordt wel gesproken over een vertrouwensbreuk. Het SCP heeft metingen verricht waaruit blijkt dat het vertrouwen van de burger in 'de politiek' dalende is. Uit dit soort onderzoek blijkt dat naarmate de vraag naar vertrouwen algemener en abstracter is, het resultaat ook lager is. Op een concreet niveau van het dagelijkse leven kan het vertrouwen wel weer groot zijn. Op de vraag hoeveel vertrouwen de burger heeft in het vuil ophalen in zijn straat, zal veelal een hoge score komen, net als de werking van de straatlantaarns. Ik noem dit vertrouwen het 'startmotorvertrouwen': als ik in mijn auto start, verwacht ik dat de motor aanslaat. Eén enkele hapering geeft al voeding aan het idee dat de auto niet te vertrouwen is en dat ik moet nadenken over inruil. Als dingen doen wat ze behoren te doen, als bestuurders doen wat ze zeggen, als er geen dubbele bodems zijn, dan is er vertrouwen. Dat vormde ook de – door weinig gewilde – verleidingskracht van Pim Fortuyn. Hij schilderde de andere politici af als niet te vertrouwen met zijn stelling: "Ik zeg wat ik denk en ik doe wat ik zeg."

Opening van zaken

De burger heeft een krachtig kompas voor wat eerlijk is en wat niet, voor wat betrouwbaar is en wat niet. In die zin klopt de beeldspraak dat vertrouwen te voet komt en te paard vertrekt. Wat de burger als eerlijk of als niet eerlijk ervaart is voor een

belangrijk deel afhankelijk van de mate waarin procedurele rechtvaardigheid is ervaren. Waar gaat het dan om?

Gevoelige burger

De burger is gevoelig voor transparantie, voor het serieus genomen worden en voor het kunnen laten horen van zijn of haar stem. Deze gevoeligheid is in de procedure en in de behoorlijkheidsnormen van de ombudsman concreet vertaald. Als iemand zich tot de Nationale ombudsman wendt dan wordt opening van zaken gegeven, de haperende startmotor van de overheid krijgt een zwengel en stroef verlopende procedures worden geolied. Wat er echt misgaat, wordt onbevangen aan de kaak gesteld. De burger heeft invloed op de procedure bij de ombudsman – hij of zij wordt reëel gehoord – en er wordt rekening gehouden met de gerechtvaardigde belangen van de burger.

Legitimatie

Voor zover bureaucratieën vervreemdend kunnen werken, leidt de tussenkomst van de Nationale ombudsman tot het terugvinden van de menselijke maat. Dit alles draagt ertoe bij dat de legitimatie van het overheidshandelen in het concrete geval toeneemt en dat daarmee ook het vertrouwen kan groeien. Naar dit onderwerp is relatief veel onderzoek

gedaan, doch de uitkomsten ervan zijn nauwelijks bekend in het openbaar bestuur. Burgers zijn gevoelig voor het respecteren van procedurele rechtvaardigheid en het respecteren van de procedurele rechtvaardigheid draagt bij tot vertrouwen. Langs die weg draagt het toezicht van de Nationale ombudsman bij tot versterking van het vertrouwen van de burger.

Alex Brenninkmeijer is de Nationale ombudsman.

'Het terugvinden van de menselijke maat'

Tussen toezien en meedenken

De burger heeft zich op een andere manier ontwikkeld. Hij is nu niet langer een passieve consument, maar een actieve deelnemer aan de maatschappij.

Foto: Herman Wouters

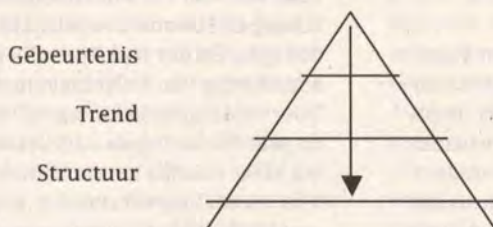
Tussen toezien en meedenken

De burger heeft recht op een slagvaardige, transparante overheid die zijn belastinggeld nuttig besteedt en die bovendien waarmaakt wat zij beloofd. Als Hoog College van Staat controleert de Algemene Rekenkamer namens de samenleving of het beleid van de rijksoverheid volgens plan wordt uitgevoerd en of doelen daadwerkelijk worden gerealiseerd. De rekenkamer wil daarbij meer dan voorheen rekening houden met ontwikkelingen in de samenleving en het dynamische karakter van het openbaar bestuur.

DOOR GERT JAN DE VRIES

De Algemene Rekenkamer is belast met het onderzoek naar de rechtmatigheid, doelmatigheid en doeltreffendheid van het handelen van de rijksoverheid. De rekenkamer moet daarbij twee taken in zich verenigen, die op het eerste gezicht onderling strijdig lijken: toezien en meedenken. In haar huidige vijfjarige strategie probeert de rekenkamer met deze schijnbare tegenstrijdigheid om te gaan. In dit artikel wordt het omgaan met 'toetsen' enerzijds en 'meedenken' anderzijds, geschetst.

In de titel van de nieuwe strategie voor de jaren 2004-2009, 'Slagvaardig en transparant: Presteren en functioneren van het openbaar bestuur', komt het dilemma tussen analyse en toetsing al tot uitdrukking. Aandacht voor prestaties veronderstelt toetsing, meting van die prestaties. Aandacht voor functioneren wijst in de richting van het onderkennen van processen, trends, structuren en verbanden. Analyse dus. Het zoeken van een evenwicht tussen beide polen loopt als een rode draad door het strategiedocument. Dat wordt geïllustreerd met onderstaand gebeurtenis-trend-structuur-schéma dat in het strategiedocument wordt geïntroduceerd:

gelaagdheid van maatschappelijke problemen

(Algemene Rekenkamer, 2003)

Ontwikkelingen signaleren

In haar strategiedocument stelt de rekenkamer dat zij "meer gebeurtenissen, trends en ontwikkelingen wil signaleren en de onderliggende structuren daarvan bloot zal proberen te leggen." De Rekenkamer wil - bijvoorbeeld - niet alleen kunnen vaststellen of het rijksbeleid ten aanzien van jeugdwerkloosheid doelmatig en doeltreffend is in de uitvoering, maar ook welke meer structurele factoren - uitval op scholen, gebrekkig aansluitende opleidingen, economische veranderingen - de doelmatig- en doeltreffendheid kunnen verklaren. De rekenkamer wil zich ook meer bewust zijn van de veranderende karakteristieken van het hedendaagse openbaar bestuur. "We zien verantwoordelijkheden verschuiven, grenzen vervagen, particuliere actoren semi-publieke taken krijgen en burgers met andere vragen komen. De klassieke instrumenten van een rekenkamer, het rechtmatigheids-, doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek, moeten worden toegepast in deze omgeving," stelt de organisatie in haar strategiedocument. "Daartoe zullen ook instrumenten als communicatie, timing, het lerend vermogen van onze organisatie, samenwerking en relatiemanagement centraal staan." Controleren én het via voortdurende en uiteenlopende vormen van monitoring en omgevingsonderzoek doen van onderzoek naar resultaten en effecten van beleid, om zo ook bij te dragen aan goed openbaar bestuur.

Complex en dynamisch

Bij het onderzoek naar de doeltreffendheid en doelmatigheid van het gevoerde beleid treedt de rekenkamer op als relatief 'harde' controleur. Zo werd het ministerie van Defensie er in 2004 op gewezen, dat van de uitvoering van het beveiligingsbeleid voor militaire objecten veel te weinig terecht komt (Algemene Rekenkamer, 2004). Zes van de negentien onderzochte militaire objecten voldeden niet aan de eisen die aan de fysieke beveiliging moeten worden gesteld, eisen die het ministerie zelf heeft opgesteld. Het is goed dat een overheid daarop wordt aangesproken. Anderzijds lijkt het openbaar bestuur steeds meer met problemen en issues te maken te krijgen, die – enigszins modieus – als complex en dynamisch kunnen worden aangeduid. Deze complexiteit en dynamiek kunnen worden veroorzaakt door een reeks van factoren: de toenemende betrokkenheid van private partijen bij de totstandkoming en uitvoering van beleid; de toegenomen mondigheid van (soms ontevreden) burgers; toenemende onderlinge afhankelijkheden tussen bij beleid betrokkenen, of een toenemend bewustzijn van de inwerking van externe factoren op beleid ('Europa', 'globalisering').

Tunneldiscussie

Dynamiek en complexiteit zijn niet voorbehouden aan als 'lastig' bekend staande sectoren. Zoiets betrekkelijk eenduidigs als de private financiering van publieke infrastructuur (tunnels) deed in de jaren negentig van de vorige eeuw felle discussie tussen betrokken minister en de rekenkamer ontbranden over recht- en doelmatigheid daarvan. De minister van Verkeer en Waterstaat zag zich geconfronteerd met een hoog op de agenda stand bereikbaarheidsissue, maar was tegelijkertijd in het kabinet aan strakke bezuinigingstaakstellingen gebonden. Het aanleggen van wegen en tunnels met privaat geld was in die context zeer doelmatig: het bereikbaarheidsprobleem werd opgelost, zonder dat het begrotingstekort opliep. Doelmatig en doeltreffend beleid, zou je kunnen stellen. De rekenkamer dacht daar heel anders over. Private financiering was volgens haar met name veel duurder dan publieke financiering en bovendien omgeven met juridische onzekerheden. Ondoelmatig dus, en wellicht ook nog onrechtmatig.

Verbindingen

De vraag is of een klassieke controlebenadering hier nog wel goed past. Het lijkt erop dat de Algemene Rekenkamer op zoek

moet naar een benadering in haar onderzoek die, met inachtneming van de (unieke) positie en taken die zij als Hoog College heeft, de 'klassieke' controle verbindt met een benadering waarin het 'complexe en dynamische' karakter van het hedendaagse openbaar bestuur een plaats krijgt. Een benadering, met andere woorden, waarin de bestuurlijke logica en de controle logica elkaar veronderstellen in plaats van uitsluiten. Omdat in de huidige strategie de aandacht voor enerzijds 'omgeving' en anderzijds voor aan het beleid ten grondslag liggende 'trends' en 'structuren' een plek hebben gekregen, is er nu ook de urgentie én bereidheid om die verbinding daadwerkelijk tot stand te brengen. Het totstandbrengen van die verbinding zou kunnen binnen het kader van wat wel een 'organische benadering van beleidsevaluatie' wordt genoemd, en die op onderdelen aansluit op noties van trajectmanagement.

Organische benadering

Naar aanleiding van de vaststelling van de nieuwe strategie organiseerde de rekenkamer interne en externe bijeenkomsten over de uitwerking van de nieuwe strategie. Voor één van die bijeenkomsten was wetenschapper Stavros Zouridis als inleider uitgenodigd. Eerder had Zouridis een organische benadering van beleidsevaluatie bepleit. "Niet de theoretische logica van beleid, maar de praktische logica van bestuurlijk handelen staat daarbij centraal. Was een bestuurlijke handeling verstandig, gegeven de omstandigheden? Wat waren de consequenties voor maatschappelijke verhoudingen en voor maatschappelijke vitaliteit? Hoe moet de legitimiteit van bestuurlijk handelen worden beoordeeld?" (Zouridis, 2003). Deze deels abstracte normen ('maatschappelijke vitaliteit') lijken op zichzelf moeilijk beantwoordbaar voor de rekenkamer. Maar ze geven wel helder aan, dat de rekenkamer er goed aan zou doen de context waarin beleid totstandkomt en wordt gevoerd, bij haar onderzoek te betrekken. In haar onderzoek dat zich richt op dergelijke complex-dynamische terreinen zou de Algemene Rekenkamer zich drie vragen moeten stellen:

1. In hoeverre zijn de kenmerken van een beleidsveld of -systeem als complex en dynamisch aan te merken?
2. Hoe wordt in het beleid met deze kenmerken omgegaan;

3. In hoeverre wordt voor het beleidsmatig omgaan met complexiteit en dynamiek uiteindelijk verantwoording afgelegd (en is toezicht mogelijk)?

Plausibiliteit

Met de laatste vraag wordt de belangrijke verbinding gelegd met de controletask die de rekenkamer heeft. Uiteindelijk blijft van doorslaggevend belang wat verantwoordelijken voor beleid doen, wat en op welke wijze ze aan gedane beloften en gemaakte afspraken invulling geven. In de woorden van Zouridis: "Ik pleit niet voor uitvoerders die zo maar hun gang kunnen gaan en het beleid opzij kunnen zetten. Evenmin pleit ik voor een overheid die wel resultaten belooft, maar deze niet haalt. Wel zou ik een lans willen breken voor een organisch perspectief op de relatie tussen beleid en uitvoering, omdat een mechanisch perspectief volgens mij niet realistisch is en het behalen van beleidsdoelstellingen wel eens zou kunnen belemmeren." Dat organische perspectief verbindt dan, met behulp van de driedelige vraag die ik hierboven formuleerde, controle logica met bestuurlijke logica. Met name in het doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek van de rekenkamer dat zich richt op 'complex beleid' ligt het dan voor de hand om onderzoeksvragen ook te richten op de plausibiliteit van een doelmatige uitvoering en niet alleen op de vaststelbaarheid (causaliteit) daarvan. De effecten van beleidshandelingen zijn niet altijd eenduidig vast te stellen. Wanneer echter aannemelijk kan worden gemaakt dat het vastgestelde beleid en de uitvoering ervan bijdragen aan de oplossing van een probleem en wanneer over de beleidvoering op adequate wijze verantwoording wordt afgelegd, dan moet de rekenkamer daarmee genoegen kunnen nemen.

Ambities

Het pleidooi voor een organische benadering kan aansluiten bij de ambities en aspiraties zoals de rekenkamer die voor zichzelf in haar nieuwe strategie heeft verwoord. Het uitwerken van een organische benadering vergt de nodige inspanningen. Dat mag en hoeft echter geen belemmering te zijn: de historische ontwikkeling van (en de interpretatie van) de bevoegdheden van de rekenkamer zijn een voortdurende ontdekkingstocht in een veranderende samenleving. Omdat omgevingsbewustzijn en aandacht voor de aan het beleid ten grondslag

liggende trends en structuren nu ook formele richtsnoeren zijn voor de rekenkamer, hoop ik dat de uitwerking van een organische benadering binnen de rekenkameringang vindt. In haar nieuwe strategie spreekt de rekenkamer de wens uit om vanuit haar specifieke positie, bij te kunnen dragen aan goed openbaar bestuur. In een tijdsgewricht dat gedomineerd lijkt te worden door toenemend eendimensionale oordelen en opvattingen over maatschappelijke vraagstukken, is dat een belangwekkende taak. Het is dan ook van niet te overschatten belang dat de 'belangrijkste evaluator die wij kennen' (in 't Veld, 1995: 66) de aanpak, door het openbaar bestuur, van alle weerbarstige en soms explosieve vraagstukken, niet alleen helder en kritisch beoordeelt, maar ook afgewogen op waarde schat.

Dr. Gert Jan de Vries is senior onderzoeker bij de Algemene Rekenkamer. Dit artikel is een bewerking van een grotere bijdrage die eerder verscheen in de bundel 'Trajectmanagement' (Lemma, 2004)

Literatuur:

- Algemene rekenkamer, *Beveiliging militaire objecten*, Den Haag, 2004
- Algemene Rekenkamer, *Tussen beleid en uitvoering: lessen uit recent onderzoek van de Algemene Rekenkamer*, Den Haag, maart 2003
- Algemene Rekenkamer, *Slagvaardig en transparant: presteren in functioneren van het openbaar bestuur – strategie Algemene Rekenkamer 2004 – 2009*, Den Haag, december 2003
- Leeuw, F.L., *Doelmatigheidsonderzoek bij de Algemene Rekenkamer*, In: *Bestuurswetenschappen* 1992, nr. 1, pp. 8-23.
- Meer, F.B. van der, *Evaluation and the Social Construction of Impacts*, In: *Evaluation*, Volume 5/Issue 4, 10/1999
- Teisman, G.R., *Complexe besluitvorming*, Rotterdam, VUGA, 1992
- Veld, R.J. in 't, *De verguisde staat*, 's-Gravenhage, VUGA, 1989
- Veld, R.J. in 't, *Spelen met vuur – over hybride organisaties*, 's-Gravenhage, VUGA, 1995
- Veld, R.J. in 't, *Noorderlicht – over scheiding en samenballing*, 's-Gravenhage, VUGA, 1997
- Vries, Gert Jan de, *Beleidsdynamica als sociale constructie – Een onderzoek naar doorwerking van beleidsevaluatie en beleidsadvisering*, Delft: Eburon, 2000
- Zouridis, Stavros, *Afscheid van de bureaucratische objectiviteit*, In: *Tijdschrift Pluche*, zomer 2003

Foto: Schone Kleren Campagne, naaiatelier in Bangladesh

Een eerlijke invulling van ketenaansprakelijkheid

De slavernij is de wereld nog niet uit. In naaiateliers, op katoen- en cacaoplantages in arme landen werken volwassenen en kinderen tegen een hongerloontje en zonder inspraak aan producten die in het Westen goedkoop op de markt komen. De Fair Wear Foundation probeert deze moderne slavernij uit te bannen. Hun controlesysteem voor 'eerlijke' kleding kan voorkomen dat producenten en hun consumenten het boetekleed moeten aantrekken. Wouter-Jan Oosten sprak met Frans Papma, directeur van de Fair Wear Foundation, over deze 'eerlijke' aanpak.

DOOR WOUTER-JAN OOSTEN

De Fair Wear Foundation controleert de naleving van normen voor arbeid in de kledingindustrie. Hoe is dat tot stand gekomen?

"In de loop van de jaren negentig kwamen arbeidsomstandigheden bij kledingproductie in de publieke belangstelling te staan. Daarbij ging het niet alleen om uitbuiting in vreemde landen; er werden ook in Nederland ateliers gevonden waar bijvoorbeeld Turkse gezinnen onder slechte omstandigheden werkten. In het debat werd de idee van 'ketenaansprakelijkheid' naar voren gebracht. De grote bedrijven hier kunnen zich er niet achter verschuilen dat het andere ondernemingen zijn, namelijk fabrieken in verre landen, waar mensen worden uitgebuit. Als opdrachtgevers en afnemers van 'slechte' fabrieken dragen ook onze bedrijven verantwoordelijkheid. Zij hebben immers een forse economische macht. Organisaties van de vakbeweging en de ontwikkelingssamenwerking, zoals FNV, Oxfam Novib en de Schone Kleren Campagne, hebben het initiatief genomen om de basisnormen van de International Labour Organization (ILO) voor te houden aan de kledingindustrie. Twee van de drie Nederlandse branche-organisaties zijn ingegaan op het initiatief. De Fair Wear Foundation is in 1999 opgericht."

Onze bedrijven mogen zich verantwoordelijk voelen vanwege hun economische macht ten overstaan van fabrikanten in lage-lonenlanden. Ze lopen ook het risico op imago-schade indien hier een name and shame-campagne zou worden gevoerd. Reden genoeg, zou ik denken, om je arbeiders fatsoenlijk te behandelen. Wil de derde branche-organisatie haar verantwoordelijkheid niet op zich nemen?

"Het is niet zo dat anderen de slechte omstandigheden in lage-lonenlanden ontkennen. Er is een aantal retailbedrijven dat aangeeft liever een eigen controlesysteem te gebruiken dan deel te nemen aan de Fair Wear Foundation. Het verschil is met name dat in dat systeem maatschappelijke organisaties niet over de schouders van de bedrijven kunnen meekijken. De Fair Wear Foundation onderscheidt zich door de multistakeholderaanpak: vakbonden, ontwikkelingsorganisaties en brache-organisaties werken via ons samen aan controle op de naleving van ILO-normen. De betrokkenheid van al deze organisaties garandeert dat het niet bij window dressing blijft wanneer bedrijven claimen maatschappelijk verantwoord bezig te zijn."

Ik kan mij wel voorstellen dat je niet teveel van je bedrijfsvoering wilt vrijgeven en dus geen pottenkijkers wenst. Als ondernemer dien je aan de plaatselijke regels te voldoen en verder hoeft niemand daarmee iets te maken te hebben.

"Sommige bedrijven vinden het met name bezwaarlijk om een register van hun leveranciers aan te houden. Zo'n register is nodig voor deelname aan de Fair Wear Foundation. Het geldt bijvoorbeeld voor Bijenkorf, V&D, HEMA, Miss Etam en C&A. Daarmee lopen we in Nederland hopeloos achter. In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zijn wereldwijd bekende merken en retailers aangesloten bij multistakeholderinitiatieven. Zij laten hun register van leveranciers vertrouwelijk zien aan initiatieven zoals de Fair Wear Foundation. Levi's en Nike hebben hun *supplier base* zelf publiek gemaakt en gepubliceerd op internet. Er zijn overigens

wel operationele problemen, zoals het feit dat orders eenmalig of op korte termijn bij een fabriek geplaatst worden, of dat een order weer wordt uitbesteed aan een onderaannemer. Dan kan het lastig zijn om de gegevens paraat te houden en adequaat controles uit te voeren. Maar dat zijn problemen waar we steeds betere oplossingen voor zoeken; het hoeft transparant werken en deelname aan de Fair Wear Foundation niet in de weg te staan."

Dus deelname aan de Fair Wear Foundation vereist een intensief beheer van relaties in de keten, en dat bedrijven zich niet blindstaren op het zaken doen op de korte termijn?

"Inderdaad. Langduriger relaties hebben voor onze bedrijven de bijkomende voordelen dat nog andere kwaliteitsnormen dan voor arbeid bewaakt kunnen worden. De logistieke schakels kunnen geoptimaliseerd worden en er kan aandacht worden besteed aan de financiële robuustheid van de partnerfabrieken."

De erkenning van de productieketen heeft dus voordelen. Wat is precies de meerwaarde van de multistakeholderaanpak ten aanzien van die keten?

"De aanpak van de Fair Wear Foundation kent openheid en betrokkenheid van lokale actoren. Zo hebben de arbeiders van kledingfabrieken bijvoorbeeld de mogelijkheid om rechtstreeks te klagen. Bovendien stimuleren we vakbonden en andere lokale organisaties van wie de kennis en wensen van belang zijn voor de onderzochte kwaliteit van de arbeid. We respecteren de lokale verhoudingen en verantwoordelijkheden. Dat betekent overigens ook dat we ons er niet tegen verzetten dat lonen elders lager zijn dan in Nederland. Bedrijven mogen in het kostenverschil reden zien om kleding voor hier elders te laten produceren, maar daarbij gelden wel de ILO-normen als minimum. Dat betekent onder meer dat er geen kinderarbeid is, dat arbeiders zich mogen verenigen, dat het werk veilig is, dat er niet teveel overuren gemaakt moeten worden en dat er wettige arbeidscontracten zijn."

"Veel bedrijven die geen FWF-deelnemer zijn, leunen zwaar op controles die door externe bureaus worden uitgevoerd. Het feit dat zij extern zijn, maakt hen niet onafhankelijk. De kwaliteit van zulke controles hangt helemaal af van de opdracht die het kledingbedrijf verstrekt. Het kan zijn dat de controleur opdracht krijgt om fabrieken te bezoeken, een reeks vragen daarover te beantwoorden en om enkele foto's te maken. Soms stelt zo'n bureau ook aanbevelingen op voor verbeteringen. Maar wie let er dan op in hoeverre de aanbevelingen daadwerkelijk worden gebruikt voor verbeteringen? Onze aanpak schrijft voor dat de te nemen maatregelen door het bedrijf en zijn fabrikant worden besproken en dat stakeholders daar inzicht in wordt geboden."

Naar wie moeten we kijken om een systeem te introduceren voor controle op naleving en mogelijk ook voor verbeteringen? Is dat een taak voor de overheid?

"Bij ons geldt dat maatschappelijke organisaties het initiatief hebben genomen en dat bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen. Er zijn wel partijen die menen dat sociale clausules nadrukkelijk opgenomen moeten worden in handelsverdragen en dat overheden verantwoordelijk zijn voor controle. Die opvatting wordt niet door al onze stakeholders gedeeld, dus de Fair Wear Foundation heeft op dat punt geen uitgesproken standpunt. Vooralsnog zijn het in feite de multistakeholderinitiatieven en de internationale vakbeweging die met het bedrijfsleven afspraken maken over arbeid in de aanvoerketen."

Welke verantwoordelijkheid hebben de consumenten in het Westen voor de sociale en duurzame productie van hun goederen? Vindt u dat keurmerken effectief zijn om consumenten verantwoord te laten kopen?

"De fair trade-beweging met haar keurmerken zoals Max Havelaar is als geheel een koploper. Een dergelijk label is veeleisend: de keurmerkorganisatie controleert de hele keten. Wij zijn er voor de main stream-bedrijven. We reiken minimumnormen aan die in fabrieken zijn te hantieren. Indirect dragen consumenten er wel toe bij dat zulke normen worden nageleefd. Daarvoor zorgt de publieke opinie. Ons gaat het erom dat bedrijven betere bedrijven worden, onze doel-

stelling is niet om losse kledingstukken met een label 'goed' in de rekken te krijgen. Wij willen dat kledingbedrijven maatschappelijk verantwoord ondernemen tot een eigenschap van het bedrijf maken en dat niet beperken tot een bepaald product. Mensen hebben belangstelling voor verantwoord ondernemen, dat werkt gelukkig door in de mogelijkheden van onze organisatie. De meeste mensen hanteren echter geen strenge criteria zodra ze in de winkel hun keuze maken. Dat is een beperking voor expliciet 'eerlijke' labels. Wie het bij kleding wel lukt om met een label en ook iets hogere prijs te werken, zijn de bedrijven met een herkenbare en sterke verkoopketen of met een eigenzinnig merk. Ik denk dat op een termijn van jaren de maatschappelijke druk nog aanhoudt en dat meer retailers en merken de arbeidsnormen aantoonbaar zullen naleven."

Welke tekortkomingen heeft de aanpak van de Fair Wear Foundation?

"We verzetten ons niet tegen lagere lonen dan hier en we erkennen dat verbeteringen niet allemaal ineens zijn te realiseren. Bovendien zijn er zaken die niet op het niveau van afzonderlijke fabrieken kunnen worden aangepakt. Soms doet zich de gelegenheid voor om in een bepaalde regio of voor een hele sector samen te werken met grote Amerikaanse concerns. De normen die zij hanteren zijn wat lager dan die in onze aanpak, maar door hun economische positie hebben ze een groot bereik."

Uw organisatie is betrokken bij het MVO-platform. Eén van de vraagstukken met betrekking tot maatschappelijk verantwoord ondernemen is de wijze waarop bedrijven verantwoordelijk zijn dat ze duurzaam te werk gaan. Is de methode van de Fair Wear Foundation breder toepasbaar?

"Voor de kwaliteit van de arbeid in de kledingindustrie hebben we een systeem gecreëerd. Daarbij zijn we overigens wel zo reëel dat we beseffen dat niet iedere deelnemer op korte termijn aan alle relevante normen kan voldoen. Ons managementsysteem houdt dan in dat een bedrijf en zijn fabrikanten geleidelijk werken aan verbeteringen. Ik zou zeggen dat bedrijven er verstandig aan doen om zich bij bestaande managementsystemen aan te sluiten indien zij hun inzet op andere sociale terreinen of voor duurzaamheid willen verantwoorden. Het is mooi als in zulke systemen voor de invulling van maatschappelijke verantwoordelijkheid externen een rol hebben, zoals bij de Fair Wear Foundation. Ons model is heel goed toe te passen in andere sectoren, zeker als het gaat om fabrieksmatige productie. We moeten ervoor waken dat een bedrijf een gedragscode met mooie principes formuleert, zonder dat de toepassing daarvan wordt gecontroleerd."

"Een aardig voorbeeld is de wens van het ministerie van Defensie om uniformen te kopen waarbij onder andere wordt verklaard dat voor de productie geen kinderarbeid is gebruikt. Dat kun je eisen en dan trots verklaren, maar hoe weet je zeker dat er geen kinderen zijn gebruikt? De Fair Wear Foundation is gevraagd om met verschillende departementen mee te denken over hoe het rijk meer zekerheid kan verkrijgen bij inkoop. Enkele leveranciers van bedrijfskleding of uniformen zijn aangesloten bij de Fair Wear Foundation. Bij aanbesteding kunnen eisen worden opgenomen, ook formele eisen met betrekking tot controle op de naleving van materiële eisen. Verwijs dan naar de ILO-normen en verlang externe controle met verbeterplannen in een multistakeholdercontext. De inkopers zijn op zoek naar een aanpak. Per slot van rekening is er een aantal maatregelen nodig om de rijksdoelstelling met betrekking tot inkoop en aanbesteding te realiseren: uiterlijk in 2010 dient in 100 procent van de gevallen duurzaamheid een zwaarwegend criterium te zijn."

Wouter-Jan Oosten is redacteur van Idee. Met dank aan Sven Sielhorst.

OVER KEURMERKEN EN PRODUCTIEMETHODEN

Vertrouwen is goed, controle is beter

Ik ben de Oké sinaasappel, ik ben eerlijk, sappig en gezond. Boeren krijgen namelijk voor mij een goede prijs en toch ben ik niet duur. Dus hoe meer mensen mij kopen hoe meer boeren ik kan helpen. (www.ikbenoke.nl)

DOOR WOUTER-JAN OOSTEN

Op dit moment voert het bedrijf AgroFair een reclamecampagne voor 'eerlijke sinaasappels'. Op bushokjes en op stations trekken posters met fel oranje, ronde figuurtjes de aandacht. AgroFair importeert sinaasappels en ander fruit en verkoopt dat met een label. Het bedrijf voert producten met het Max Havelaar-keurmerk én producten met zowel het Max Havelaar-keurmerk als het EKO-keurmerk. Wat betekenen die labels?

Max Havelaar

In de negentiende eeuw liet Eduard Douwes Dekker in een boek de gewetensvolle bestuursambtenaar Max Havelaar aan de kaak stellen dat het Nederlandse regime in Oost-Indië in bepaalde

opzichten tekortschoot. Aan Multatuli is het label voor 'eerlijke' koffiehandel ontleend. In 1988 werd koffie met het Max Havelaar-keurmerk geïntroduceerd. Het keurmerk was een antwoord aan kleine boeren in Latijns-Amerika die liever een betere prijs kregen voor hun koffiebonen, dan ontwikkelingshulp. Max Havelaar garandeert dat lokale boeren een redelijk inkomen kunnen ontleen aan hun werk. Die garantie bieden de tussenhandelaren en de oligopolistische conglomeraten niet. Het keurmerk mocht in Nederland op veel bijval rekenen van ideële organisaties en consumenten. Het marktaandeel van Nederlandse koffiehandel, ruim 3 procent, geeft blijk van voldoende succes om naast koffie andere producten met het label te kunnen aanbieden. Er zijn nu Max Havelaar-bananen en Max Havelaar-chocolade. De idee van 'eerlijke handel' spreekt veel mensen aan en Max Havelaar heeft een enorme

naamsbekendheid. "De naamsbekendheid is inderdaad hoog, maar de koopbereidheid blijft erg achter. De burger staat achter de idealen, maar de consument lijkt vooral naar de portemonnee te kijken," aldus Hilda van de Rijke van de Stichting Max Havelaar. Het keurmerk helpt de bewuste consument in elk geval bij het maken van zijn of haar keuzes zonder dat hij of zij daarvoor naar een wereldwinkel of biologische supermarkt hoeft te gaan.

Het keurmerk heeft buiten Nederland navolging gekregen. Na enkele jaren van informele samenwerking hebben de Stichting Max Havelaar en andere landenorganisaties een koepel opgericht: de Fairtrade Labelling Organizations. Terwijl de landenorganisaties zich richten op hun eigen afzetmarkt, onderhoudt de koepel de contacten met producenten. De FLO verzorgt ondermeer de certificering van coöperaties, plantages en importeurs.

Biologisch

Terwijl bij Max Havelaar sociaal-economische aspecten centraal staan, gaat het bij biologische productiemethoden om natuur en milieu. Dat houdt in dat er bij de teelt geen kunstmest wordt gebruikt, geen chemisch-synthetische bestrijdingsmiddelen en geen genetisch gemodificeerde organismen. Binnen de Europese Unie is biologische productie onderworpen aan regels. In dat kader heeft het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit in Nederland de Stichting Skal aangewezen om op biologische productie toe te zien. Producenten die zich bij Skal aanmelden en het EKO-keurmerk willen voeren, verplichten zich ertoe de Europese en nationale regels na te leven. Inspecteurs van Skal bezoeken de bedrijven om erop toe te zien dat de verplichting wordt nagekomen.

'De naamsbekendheid is hoog, maar de koopbereidheid niet'

Foto: Max Havelaar

Kritische consumenten

Bij biologische productie zijn ze uitgesloten, maar genetisch gemodificeerde organismen zijn hoe dan ook niet populair in Europa. Door dierziekten met grootschalige gevolgen is het vertrouwen van consumenten aangetast. Daarom is beheersing van de voedselketen nu een speerpunt in de Europese Unie. Door de onzekerheid over consequenties voor gezondheid en natuur, met name op lange termijn, bedreigt een ruime toelating van GMO's het herstel van consumentenvertrouwen. Over de toelaatbaarheid van GMO's woedt een debat tussen de EU en haar

wereldhandelspartners. Onzekerheid en angst van Europese consumenten vormen hier een argument, het is niet zo dat een enorm aantal mensen GMO's beredeneerd afwijst en daar als consument uitdrukking aan geeft. Wie zet een potje terug als op het etiket is aangegeven dat het product is bereid met gemodificeerde soja? Daartoe zijn misschien vooral die consumenten geneigd die toch al Max Havelaar- en EKO-producten kopen.

**'Wie zet een potje
terug met
gemodificeerde
soja?'**

De auteur is redacteur van Idee. Met dank aan Hilda van de Rijke en Jos Harmsen van de Stichting Max Havelaar.

Militairen en wederopbouw: een geslaagde combinatie?

Het uitzenden van militairen op vredesmissies ligt politiek en maatschappelijk nog zeer gevoelig. De discussie rond de uitzending van Nederlandse militairen naar de Afghaanse Uruzgan toonde dit onlangs nog aan. Tijdens dit debat betoogden de tegenstanders van de missie dat de Nederlandse militairen alleen maar militaire taken zouden kunnen uitvoeren en dus niets bij zouden kunnen dragen aan de ontwikkeling van het gebied. Voorstanders betoogden echter dat het uitvoeren van die militaire taak, het bieden van veiligheid, juist een noodzakelijke voorwaarde was voor wederopbouw. Dit roept de vraag op wat de factoren waren die het succes of juist het falen van eerdere missies verklaren en wat we daarvan kunnen leren?

Door Hans Terlouw

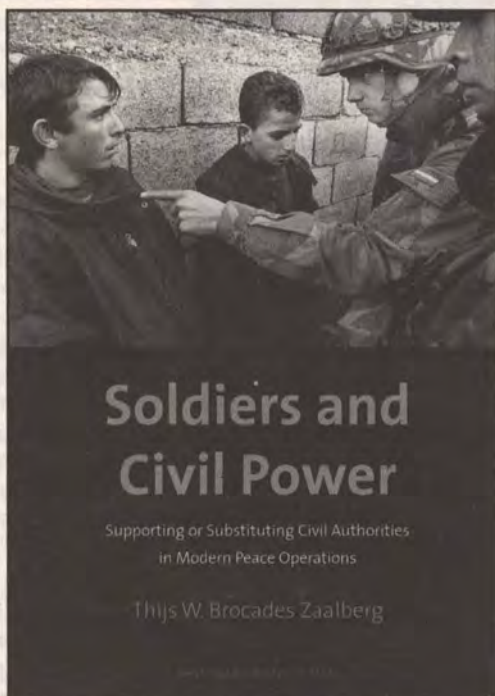
De historicus Thijs Brocades Zaalberg, die werkzaam is bij het Clingendael Centre for Strategic Studies, heeft een uitstekend proefschrift geschreven waarin hij deze problematiek analyseert. Zijn 'Soldiers and Civil Power' is een kloek, maar goed leesbaar boek. Hierin concludeert hij dat het bij elke interventie noodzakelijk is dat militairen niet alleen hun primaire militaire taken uitvoeren, maar ook bereid en in staat zijn om civiele taken op zich te nemen. Zeker bij interventies in falende staten, waar geen legitiem civiel gezag meer is. In zo'n geval duurt het vaak enige tijd voordat een politieke oplossing voor het conflict gevonden is en een nieuw bestuur zijn gezag effectief kan uitoefenen. Tot die tijd zijn het de militairen die, veelal tot hun eigen ontzetting, de enige autoriteit zijn met de middelen om een publieke rechtsorde te handhaven en zo *public security*, publieke veiligheid, te bieden. De crux is dat voor een succesvolle realisatie van de militaire kerntaak, het bewaren van vrede, het essentieel is om de *hearts and minds* van de bevolking te winnen door niet alleen de militaire taken uit te voeren, maar ook op een

**'Het is essentieel om
de hearts and minds
van de bevolking te
winnen'**

praktische wijze bij te dragen aan het welzijn van de bevolking. Hiermee begeven militairen zich op terrein dat eigenlijk de verantwoordelijkheid van het civiele gezag is. Wanneer militairen tijdens een vredesmissie plunderingen voorkomen of andere 'politietaken' op zich nemen vormen ze namelijk het *de facto* civiele gezag. Is dit wenselijk? Kan het überhaupt voorkomen worden? En zo nee, wat zijn dan de noodzakelijke voorwaarden om het uitvoeren van civiele taken door militairen succesvol te laten verlopen?

Werken aan politieke én militaire oplossingen

De historische ervaringen van de Geallieerden in West-Europa in 1944-1945 toen in de bevrijde gebieden een militair gezag werd geïnstalleerd, de Britse ervaringen in Maleisië (een zeer succesvolle contraterrorisme operatie) en de ervaringen in Vietnam bieden aanwijzingen dat militaire operaties alleen succesvol zijn, indien nagedacht wordt hoe civiele en militaire doelstellingen gecombineerd kunnen worden. De operatie in Maleisië slaagde er uiteindelijk in om de communistische rebellen uit te schakelen door deze niet alleen op militair tactisch gebied uit te schakelen, maar ook door ze politiek en maatschappelijk te isoleren. Het Britse gezag wist de meerderheid van de bevolking voor zich te winnen door een stabiel en onafhankelijk Maleisië te beloven en doordat het leger geen excessief geweld toepaste, maar de bevolking wel beschermde tegen de terreur van de rebellen. Deze combinatie van het werken aan een politieke oplossing en het inzetten van het leger voor het handhaven van de publieke veiligheid slaagde, terwijl de VS zich in Vietnam hopeloos verkeek op een soortgelijke situatie in Vietnam. De Amerikaanse strijdkrachten plaatsten het winnen van de *hearts and minds* van de

Vietnamese bevolking nooit centraal in hun militaire strategie en tactiek. Ook vormde de cultuur in het Amerikaanse leger, de wijze waarop de militairen getraind waren en hun beperkte interculturele sensitiviteit een hindernis voor het winnen van de guerrillaoorlog.

Schoolvoorbeelden van mislukking

In het hoofddeel van het boek beschrijft en analyseert Brocades Zaalberg meer recente vredesmissies: het optreden van Nederlandse bataljons tijdens de VN-vredesmissie in Cambodja, de Amerikaanse en Australische interventie in Somalië, de VN-interventie in Bosnië en de NAVO-interventie in Kosovo. Van deze missies zijn Somalië en Bosnië schoolvoorbeelden geworden van militaire interventies die mislukt zijn of op zijn best slechts op langere termijn bijdroegen aan het herstel van een civiele autoriteit. Haarfijn legt Brocades Zaalberg bloot dat de oorzaak hiervan in beide gevallen de onwil was van de betrokken (Amerikaanse)

militairen om civiele taken op zich te nemen. Retorisch werd een angstbeeld gecreëerd dat *'mission creep'*, het overnemen van civiele taken en *nation building* ertoe zou leiden dat de Amerikaanse vechtmachine zich niet meer op haar kerntaken zou richten. Maar doordat de Amerikanen in Somalië zich zelden buiten hun bases begaven en niet optraden tegen de lokale krijgsheren, konden deze hun machtspositie behouden en verloor UNITAF aan geloof-

waardigheid bij de bevolking. Ook in Bosnië weigerden de Westerse troepen na het akkoord van Dayton civiele taken op zich te nemen. Zo weigerden ze lange tijd om oorlogsmisdadigers op te sporen en op te pakken omdat dit geen militaire kerntaak zou zijn. Hierdoor bleef het vredesproces lange tijd zeer fragiel.

Vertrouwen winnen

Het optreden van de Nederlandse mariniers in Cambodja, de Australische troepen in Somalië en de Duits-Nederlandse brigade in Kosovo laten zien hoe militairen op een

**'De enige
geloofwaardige
autoriteit in een
verscheurd land'**

meer succesvolle wijze om kunnen gaan met het complexe spanningsveld tussen militair en civiel gezag. In al deze gevallen droeg de (ruime) wijze waarop militairen hun rol interpreterden bij aan de uiteindelijke politieke stabilisatie van het gebied. Het Nederlandse mariniersbataljon in Cambodja begreep al snel dat zij de enige geloofwaardige autoriteit was in het verscheurde land. Formeel mocht de VN-macht echter alleen passief de strijdende partijen uit elkaar houden. De militairen hadden geen mandaat om de lokale civiele (VN-)autoriteiten te ondersteunen. Maar doordat de mariniers dit juist wel deden, door het patrouilleren van wegen, door het in beslag nemen van wapens, door het trainen van de politie, wonnen ze aanzien en het vertrouwen van de bevolking. Ook in Kosovo waren het militairen die hun beperkte politieke mandaat soms overschreden of in ieder geval de grenzen opzochten die het meest effectief waren in het pacificeren van de situatie. Door niet alleen de militaire dreiging van de Serviërs en van het OÇK te neutraliseren, maar door ook als interim politiemacht te fungeren, door het civiele gezag te installeren en het onder druk te zetten indien het niet functioneerde, kon voorkomen worden dat de situatie in Kosovo volledig uit de hand liep.

Naïef

Wat deze studie overtuigend aantoont is dat het huidige denken over vredesmissies veelal te naïef is. Vaak wordt verondersteld dat de uitgezonden militairen alleen een militaire taak moeten vervullen en dat de lokale civiele autoriteiten of een VN-interim-bestuur het civiele gezag zou moeten vormen. Het probleem in elke crisissituatie is echter dat dit lokale bestuur nog te zwak is (anders was er ook geen interventie nodig) en dat een VN-interim-bestuur vaak vele maanden na de militaire interventie operationeel is. Tijdens elke vredesmissie is er een periode waarin de militairen de enige autoriteit zijn en dus wel civiele taken op zich moeten nemen om de *hearts and minds* van de bevolking te winnen. Termen als *mission creep* die ook in het Uruzgan-debat te horen

waren, slaan de plank dus mis. Een missie mislukt niet omdat militairen teveel taken op zich nemen, recente interventies die mislukt zijn, mislukten omdat militairen weigerden civiele verantwoordelijkheden op zich te nemen.

Training

Een tweede les behelst de training en organisatie van de krijgsmacht. Een moderne krijgsmacht als de Nederlandse, wier primaire taak het is om te interveniëren moet in staat zijn om naast de militaire aspecten van de operatie, ook civiele taken te kunnen uitvoeren. De training en de middelen van de interventiemacht moeten erop gericht zijn om het openbaar bestuur van het gebied of geheel of gedeeltelijk over te nemen. Dit impliceert onder andere dat militairen zichzelf meer als robuuste politieagent moeten zien. Als ordehandhaver die

in staat is door middel van zijn open communicatieve optreden vertrouwen te wekken bij de lokale bevolking en op die wijze zijn aanwezigheid te legitimeren. Uit de hier onderzochte casestudies blijken Nederlandse militairen (net als hun Britse en Duitse collega's) zeer effectief te zijn in deze (post)moderne manier van werken. Door hun robuuste, maar rechtvaardige optreden, door het vermo-

gen om zich onder de bevolking te mengen en door hun pragmatische flexibiliteit kunnen ze veel complexe situaties aan. Nu is het tijd dat de politiek dit kapitaal op zijn waarde weet te waarderen en ervoor zorgt dat de Nederlandse krijgsmacht nog beter in staat is om in de toekomst haar rol als handhaver van *public security* in crisisgebieden uit te kunnen voeren.

Hans Terlouw is politicoloog en cultuurwetenschapper. Hij is als promovendus verbonden aan het Duitsland Instituut Amsterdam. Daarnaast is hij lid van het D66 platform Internationale Veiligheid en Defensie.

Thijs Brocades Zaalberg, Soldiers and Civil Power. Supporting or Substituting Civil Authorities In Peace Operations During the 1990s, Amsterdam University Press, 2005.

'Een moderne krijgsmacht moet ook civiele taken kunnen uitvoeren'

PUBLICATIELIJST VAN HET KENNISCENTRUM D66**Bundel:**

Drugs & Drang - over roesmiddelen, veiligheid & gezondheid, februari 2004 - Bundel ter voorbereiding op de conferentie onder dezelfde naam die de wetenschappelijke bureaus van vijf politieke partijen - CDA, D66, GroenLinks, PvdA en van de VVD - op 26 maart 2004 hebben georganiseerd. Kopieer- en verzendkosten.

Onderzoeksrapporten:

Voorkomen van voortijdig schoolverlaten - de noodzaak van differentiatie en decentralisatie, Barbara Jolien van Wijk - april 2005.

Investeren in innovatie - Knelpunten en oplossingen voor het MKB, Erie Tanja - januari 2004.

Het lichaam als wachtwoord - De invoering van biometrie in reis- en identiteitsdocumenten, Marjolein Bouwers - december 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Onderwijs: de sleutel tot integratie? - Een onderzoek naar integratiebevorderende maatregelen in het onderwijs, Tamara Schellings - juli 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Individualisme en Individualisering - Een onderzoek naar de opvattingen van de leden van D66, Martijn Verhagen - maart 2003. Kopieer- en verzendkosten.

De opvattingen van D66-ers over het straffen van wetsovertreders - Een beschrijvend onderzoek, Nienke Moor - november 2002. Kopieer- en verzendkosten.

D66 en levensbeschouwing - Een onderzoek onder leden en politici van D66, Annelien Bredenoord - juli 2002. Kopieer- en verzendkosten.

Publicatiereeks Sociaal-Liberale Perspectieven:

Om Holland staat geen hek - Han Entzinger, najaar 2002, € 7,-. Prioriteiten bij immigratie en inburgering.

Toegang in drieboud - Arthur Docters van Leeuwen, Theo Hooghiemstra, Erwin Muller, Carel Tielenburg en Christiaan de Vries, voorjaar 2002, € 7,-. Een pleidooi voor actualisering van de democratische rechtsstaat.

Tussen internationale rechtsorde en nationaal belang - Jan Hoekema, Rienk Terpstra en Rob de Wijk, voorjaar 2002, € 7,-. Het Nederlandse buitenlands en veiligheidsbeleid herzien.

Risico's delen en risico's nemen - Kees Goudswaard en Udo Kock, najaar 2001, € 7,-. Trends en uitdagingen in de sociale zekerheid.

Betrokken Ondernemerschap - Alexander Rinnooy Kan, Gerard Schouw, Christiaan de Vries, najaar 2000, € 7,-. Over de betekenis van verantwoord ondernemen.

Volksgesondheid in het perspectief van de burger - Henk Leenen, voorjaar 2000, € 7,-. Naar een sociaal-liberaal beleid op het gebied van de volksgezondheid.

Als u nu twee of meer uitgaven in de serie Sociaal Liberale Perspectieven bestelt, dan kosten de uitgaven per stuk € 5,00.

Conferentieverslagen: (Kopieer- en verzendkosten)

- 'Het kaf en het koren', over de terroristische dreiging in Nederland, April 2005.
- 'Drugs & Drang - over roesmiddelen, veiligheid & gezondheid', februari 2004.
- 'De gekozen burgemeester: hoe en wat?', oktober 2003.
- 'Staten in de Steigers', juni 2003.
- 'Na de oorlog - hoe nu verder?', april 2003.
- 'De wereld is groter dan Den Haag', februari 2003.
- 'De uitbreiding van de EU en het milieu', december 2002.
- 'Making a difference - on corporate social responsibility', april 2002.
- 'Het Amerikaans buitenlands beleid', april 2002.

COLOFON

Idee tijdschrift van het Kenniscentrum D66

27ste Jaargang - Nummer 2 - mei 2006

Verschijnt 6 x per jaar

ISSN nr. 0927-2518

Redactie

MARGO ANDRIESEN, CONSTANTIJN DOLMANS, ARTHUR OLOF, WOUTER-JAN OOSTEN, FRITS PRILLEVITZ, PAULINE SCHROOYEN, EDWIN VOLBEDA, EMILY VAN DE VIJVER, MARTIN VAN 'T ZET, RINKE ZONNEVELD.

Eindredactie

MARIANNE WILSCHUT

Aan dit nummer werkten mee

JEROEN BARTELSE, ALEX BRENNINKMEIJER, FRANK GODESCHALK, ED D'HONDT, FRANS JACOBS, MARIJKE MOUS, FRANS VAN STEIJN, HANS TERLOUW, BRIGITTE UNGER JAN VIS EN GERT JAN DE VRIES

Beeld

FOTOGRAFIE: HERMAN WOUTERS
ILLUSTRATIES: MARCO VAN LIEROP

Vormgeving en realisatie

DRUKKERIJ ULEMAN-DE RESIDENTIE, ZOETERMEER
BASISONTWERP FABRIQUE, DELFT

Uitgave en administratie

KENNISCENTRUM D66
LAAN VAN MEERDERVOORT 50, POSTBUS 660,
2501 CR DEN HAAG,
TEL. 070-3566066, E-MAIL: KENNISCENTRUM@D66.NL

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,-. Studenten € 16,-. Losse nummers € 7,-.

©2006 Kenniscentrum D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Mijn idee

RITA POLITICA

Minister Rita Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie (in die volgorde) lijkt de afgelopen tijd een voorkeur te hebben voor het terugsturen van uitgeprocedeerde asielzoekers uit 'schurkenstaten'. Lopende vuurtjes daargelaten (Schiphol-Oost, Taida Pasic) begon dat dit jaar in februari met de afschaffing van het 'categoriaal beschermingsbeleid' voor Centraal-Irak. "Om het Nederlandse beleid beter aan te laten sluiten op het beleid van de andere Europese landen," aldus de IND. "Maar we sturen niet zomaar iedereen terug," stelde Verdonk de bezorgde Telegraaflezer als een Zeeuws meisje gerust, "de individuele toetsing voor een vluchtelingenstatus blijft bestaan."

Een royale sigaar uit eigen doos, want er is helemaal geen toetsing zolang een land van herkomst onder het categoriaal beschermingsbeleid van 1997 valt: een dergelijk gebied is zo onveilig dat terugkeer van "bijzondere hardheid zou zijn in verband met de algehele situatie aldaar." De Centraal-Irakees is echter de sigaar want Rita getuigt graag van 'bijzondere hardheid'; zij trotseerde niet alleen de felle oppositie, ook van D66, en protesten van Amnesty International en VN-vluchtelingenorganisatie UNHCR, maar ook een nieuw ambtsbericht van collega Bot van Buitenlandse Zaken, dat meldde dat de veiligheidssituatie in grote delen van Centraal-Irak aanhoudend zorgwekkend is. "Maar in Noord-Irak is het nog steeds relatief veilig," riposteert regering.nl, en trouwens, "categoriale bescherming is een aanvulling op het beleid. Asielaanvragen worden in Nederland vooral beoordeeld op basis van internationale verdragen."

Terugsturen doe je volgens die verdragen zeker niet als er een 'gerede kans' is dat mensen de doodstraf riskeren of discriminatie, marteling of andere wrede, onmenselijke behandeling. Welnu, *the proof of the pudding is in the eating* en dat kan per schurkenstaat verschillen. "Vorig jaar besloot de minister om Iraanse homo's niet langer uit te zetten, nadat twee jonge homo's publiekelijk waren geëxecuteerd," schrijft Elsevier in maart. "Maar uit de nieuwste onderzoeken concludeerde Verdonk dat in Iran niemand de doodstraf krijgt 'enkel' op grond van het feit dat iemand homoseksueel is." Dus alle Iraanse homo's kunnen weer rustig de ogen sluiten. Even kalmerend is de berichtgeving over andere 'afwijkingen'. De Volkskrant, 3.3.2006: "Ook christen-asielzoekers uit Iran kunnen wat Verdonk betreft terug naar hun land. [...] Ze erkent dat christenen – met name bekeerde moslims – door de Iraanse autoriteiten worden gediscrimineerd. Wie zijn geloof 'in stilte' belijdt, zou echter niet of nauwelijks problemen ondervinden. Ook deze informatie is afkomstig van Buitenlandse Zaken."

Die stilte, die uiteraard ontbreekt in elk internationaal verdrag, is een randvoorwaarde die de IND intussen met alle plezier verbreekt als een schurkenstaat zich behulpzaam meldt om de thuisreis te faciliteren. Vorig jaar was dat al zo met Congo. En eind maart moest minister Verdonk erkennen dat zij de Kamer onjuist had geïnformeerd over de komst van een Syrische delegatie, die volgens De Volkskrant door de IND was uitgenodigd om de uitzetting te bewerkstelligen van 181 uitgeprocedeerde Syriërs. Verdonk antwoordde dat zij niet de mediaberichten kon bevestigen dat de delegatie vragen had gesteld over het asielverleden van de Syriërs. Begin april gaf zij toe dat dit wel degelijk was gebeurd. Vluchtelingenorganisatie Inlia meldde dat een christelijke vader en zoon ook inderdaad in Syrië de cel in waren gedraaid. Twee hoge IND-ambtenaren van de Unit Terugkeer vlogen hun unit uit om niet meer terug te keren. De zwarte Piet moest hier gedeeld worden. En dat kon moeilijk op een ander bordje want, voegde Verdonk toe, "mijn taak is niet om na ieder debat af te treden, maar om op te treden." Een keer zou al afdoende zijn, blijkt uit menig terugkeerverhaal.

idee

DNPP

JAARGANG 27
NUMMER 3
JULI 2006

D66
democraten

TIJDSCHRIFT VAN HET KENNISCENTRUM

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Thema

ENERGIE EN DUURZAAMHEID

DUURZAAM CHINA?

DE ENERGIEPRODUCERENDE KAS

ZIN EN ONZIN OVER KLIMAATVERANDERING

ENERGIE EN DUURZAAMHEID

- 3 **Met frisse moed**, inleiding op het thema
DOOR CONSTANTIJN DOLMANS EN FRITS PRILLEVITZ
- 5 **Zin en onzin over klimaatverandering**
DOOR BRAM BREGMAN
- 8 **Bericht van een stervende planeet**
DOOR DAVID CROMWELL
- 13 **De illusie van een stabiel klimaat**
DOOR SJAAK SCHEELE
- 16 **In de geest van Jules Verne**
DOOR HENRI WESTLAND
- 17 **Duurzaam China vooralsnog fictie**
DOOR WILLEM OFFENBERG
- 21 **Hoe Californië aan groene auto's verslingerd raakte**
DOOR FRANK VAN MIL
- 24 **Politieke comeback nodig? Probeer milieu eens!**
DOOR FRANS VERHAGEN
- 26 **Schaken met energie: Nederland en de internationale energiepolitiek**
DOOR STEPHAN SLINGERLAND EN LUCIA VAN GEUNS
- 29 **Kiezen of delen**
DOOR DOEKE EISMA EN WOUTER LUBBERTS
- 32 **Laat kernenergie het debat niet kapen**
DOOR BORIS VAN DER HAM
- 36 **'Maatschappelijk verantwoord ondernemen is geen liefdadigheid'**
DOOR CONSTANTIJN DOLMANS
- 40 **Haagse aanpak, een voorbeeld ter navolging?**
DOOR ROBERT VAN LENTE
- 43 **Glastuinbouw: van energieconsument naar energieproducent**
DOOR DOEKE FABER EN ROB VAN DER VALK

EN VERDER

- 45 **Laat de Cambodjanen hun eigen weg volgen**
DOOR GEA WIJERS
- 48 **Drie dilemma's in het liberale discours**
DOOR JEROEN MIMPEN

VASTE RUBRIEKEN

- 20 Jan Vis
34 Marijke Mous
35 Van Lierop
52 Mijn idee

Met frisse moed

De verkenningen in dit themanummer leveren een goed beeld op van de discussies en verschillende zienswijzen over klimaat, duurzame energie en maatschappelijk verantwoord ondernemen. De zin en onzin zijn in het debat hierover vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden. Daar probeert deze Idee wat aan te doen.

Bram Bregman van het KNMI geeft in het eerste artikel inzicht wat klimaatmodellen wel en niet vermogen. Geen politieke standpuntbepaling. Maar de feiten en feitelijke onbekendheden over klimaatverandering moeten natuurlijk wel de basis zijn voor het politieke debat. David Cromwell maakt de overstap van wetenschap naar politiek. Hij stelt somber vast dat geen van de grote politieke partijen de fundamentele veranderingen voorstaat die noodzakelijk zijn om de aanstaande klimaatramp het hoofd te bieden. De media falen in zijn ogen jammerlijk door als makke schapen achter gevestigde belangen aan te lopen. Het lot van de mensheid zelf staat op het spel, maar niemand durft daar echt iets aan te doen. Sjaak Scheele is een geheel andere visie toegedaan en spreekt over de illusie van een stabiel klimaat. We moeten die illusie niet blijven koesteren, geen onnodige kosten maken voor het ophouden van de schone schijn en uiteindelijk échte politieke keuzes maken. Ook al betekent het dat ons Groene Hart kan veranderen in natuurlijk 'wetland'.

Zin of onzin?

Henri Westland laat zijn licht schijnen op het lichtweerkaatsprincipe. Een beetje *out-of-the-box* denken kan geen kwaad.

Zwarte toekomst

De ecologische en klimaatproblemen in ons kikkerlandje zijn *peanuts* vergeleken met wat er in China staat te gebeuren. Willem Offenbergh schetst een – letterlijk – zwart beeld van de problemen en de energiehonger van deze opkomende economische supermacht. Hier worden we niet vrolijk van! Maar misschien dat de grote energiebehoefte uit dit land uiteindelijk innovatie uitlokt en nieuwe alternatieve energiebronnen stimuleert. Dat zou ook de internationale politieke verhoudingen ten goede kunnen komen. Want het gaat bij energie niet alleen om de duurzaamheid van onze samenlevingen in economische zin maar ook om duurzame stabiliteit van de wereldvrede.

Nee...in deze Idee geen artikeltjes over een boosaardige Bush die de oliebelangen van Amerika verdedigt in Irak. Wel bijdragen van Frank van Mil en Frans Verhagen die laten zien dat ook bij onze Atlantische bondgenoot weldenkende politici bezig zijn met duurzaam energieverbruik en een bredere blik op klimaatverandering. En ook een bijdrage van Clingendaelmedewerkers Slingerland en van Geuns die inzicht geven in het geopolitieke schaakspel om de fossiele energiebronnen. Dat Europa daarin ook zijn eigen rol speelt geven Doeke Eisma en Wouter Lubberts aan. De EU vindt dat in 2010 12 procent van de energieconsumptie gedekt moet zijn met duurzame energie. Een te lage ambitie? Het is wat hun betreft wel kiezen of delen.

En dat kiezen moet pragmatisch gebeuren zonder dogma's. Dat eigen D66geluid wordt nadrukkelijk neergezet door Tweede-Kamerlid Boris van der Ham. Wil Europa de meest dynamische kenniseconomie ter wereld worden dan moet er volgens hem voluit ingezet worden op duurzame energie. Het energiedebat mag niet worden gekaapt door valse belangen zoals de polarisatie rondom kernenergie.

Dicht bij huis

En uiteindelijk begint alle verandering dicht bij huis. Robert van Lente schetst hoe op lokaal niveau, de gemeente Den Haag, door samenwerking met het bedrijfsleven, binnen het kader 'groen' een apart daarom ingericht orgaan, veel bereikt kan worden. En het bedrijfsleven laat zich niet onbetuigd, niet in de laatste plaats doordat de prijs voor fossiele brandstoffen in korte tijd zeer sterk gestegen is.

Een duidelijk voorbeeld van hoe het bedrijfsleven bedreigingen door dure energie in kansen weet te creëren, is de glastuinbouw. Het artikel van Doeke Faber over de ontwikkelingen op dat vlak in die voor Nederland belangrijke bedrijfstak is zeer bemoedigend. Dat een van de grootste slokops van aardgas, straks energie aan de directe omgeving zal leveren, is van een sciencefictionachtige allure, maar haalbaar mits de overheid bijspringt om investeringen terzake mogelijk te maken. Dat laatste, overheidssteun, geldt ook voor de ontwikkelingen op het terrein van biobrandstoffen, energiewinning uit water- en golfbewegingen. Aan de Universiteit Wageningen wordt hard gewerkt aan energiewinning uit afvalwater; het ziet er perspectiefvol uit, maar het zal nog wel even duren voordat commerciële toepassing plaats zal vinden.

Hot item

Dat beleid gericht op duurzame energie en maatschappelijk verantwoord ondernemen een hot item is behoeft op zich geen betoog. Intensieve belangstelling van de politiek, en dat gedurende langere tijd, is hoogst noodzakelijk. Niet alleen overheid en bedrijfsleven zullen zich moeten inspannen voor alternatieve energiebronnen. Ook de burger dient zich verantwoordelijk te voelen.

Het brede perspectief wordt geschetst door Rabobankman Krouwel. Duurzaam ondernemen kent veel dilemma's. De kernboodschap daarbij is driedelig. Betrek belanghebbenden bij het proces om deze dilemma's aan te pakken. Begin bij concrete projecten, kleinschalig en aan de basis. En vooral, 'have fun!' Het ontwikkelen van duurzame energie biedt ontzettend veel kansen en mogelijkheden. We kunnen cynisch en zwartgallig achterover leunen – over 25 jaar onder de palmbomen aan het strand bij Amersfoort. Maar we kunnen ook vandaag heel concreet verder nadenken over hoe we zelf als consument, ondernemer, burger, werknemer of aandeelhouder een bijdrage kunnen leveren aan onze samenleving door energiebesparing en ecologisch verantwoord handelen.

Deze Idee levert daartoe een bijdrage. Have fun!

Constantijn Dolmans en Frits Prillewitz, themaredeactoren.

Wilt u reageren op een artikel in Idee? Of heeft u een interessant onderwerp voor een artikel? Schrijf een artikel en stuur het ons. Bijdragen kunnen worden gemaald naar idee@d66.nl of worden verstuurd naar: Postbus 660, 2501 CR Den Haag t.a.v. redactie Idee.

De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen in te korten of niet te plaatsen.

Zin en onzin over klimaatverandering

Heeft de mens nu wel of geen invloed op de verandering van het klimaat? Loopt Nederland gevaar door de stijging van de zeespiegel of zitten we voorlopig nog wel even droog? Klimaatverandering is een hot onderwerp in de media. Maar wat moet je nou eigenlijk geloven van al die berichten?

DOOR BRAM BREGMAN

Met enige regelmaat confronteren de media het publiek met artikelen over klimaatverandering. Soms is de berichtgeving spectaculair. Zo zouden menselijke activiteiten een verwaarloosbare rol spelen bij klimaatverandering en zouden de maatregelen in het kader van het Kyoto-protocol nauwelijks helpen. Ook verschijnen er berichten over een mogelijke afkoeling in West-Europa (in plaats van de verwachte opwarming) door het stoppen van de warme golfstroom. Daarnaast berichten de media regelmatig over een verwachte zeespiegelstijging van enkele meters als gevolg van het afsmelten van de ijsmassa op Groenland en voorspellen zij de toename van extreem weer: hittegolven en wateroverlast.

Complexe klimaatmodellen

Los van het waarheidsgehalte van dergelijke berichten is het belangrijk twee feiten te onderkennen. Ten eerste heeft het onderzoek naar het begrip van het klimaatsysteem een grote ontwikkeling doorgemaakt de afgelopen tientallen jaren. Wereldwijd verrichten klimaatonderzoekers veel inspanningen binnen diverse klimaatprogramma's. De klimaatmodellen worden geavanceerder en fijnmaziger. Aan de basis van alle kennis over het klimaatsysteem staat validatie van klimaatmodellen met metingen. De huidige klimaatmodellen houden rekening met belangrijke natuurlijke factoren zoals zonnevariabiliteit en vulkaanuitbarstingen. Verder bevatten ze behalve fysische modules, modules die relevante deelprocessen representeren, zoals bijvoorbeeld chemische en biotopische processen, maar ook menselijke activiteiten en de daaraan gerelateerde emissies van broeikasgassen en vervuulende stoffen die onze luchtkwaliteit aantasten. De toegenomen complexiteit van klimaatmodellen stelt hoge eisen aan de klimaatmodelontwikkelaars. De klimaatwetenschappers lopen voortdurend tegen de grenzen aan van onze huidige kennis van het klimaatsysteem. Het toetsen van klimaatmodellen met metingen is daarom van groot belang.

Nauwkeurige metingen

Ten tweede laten de huidige klimaatmodellen zien dat het mondiale temperatuurverloop gedurende de afgelopen 150 jaar goed kan worden verklaard. Het is belangrijk te vermelden dat de nauwkeurigheid van de metingen een cruciale factor is. Juist de recente metingen zijn nauwkeurig en staan daarom garant voor een kritische toets van de modellen. Verder laten deze modellen ook zien dat als men alleen rekening houdt met natuurlijke activiteiten, de mondiale temperatuuroename vanaf 1950 wordt onderschat en dat dus menselijke activiteiten nodig zijn om het gemeten temperatuurverloop te verklaren.

Ijsskapedynamica

Een voor Nederland relevant spectaculair voorbeeld van abrupte klimaatverandering is een mogelijk sterke zeespiegelstijging van enkele meters als gevolg van het afsmelten van de ijskap van Groenland de komende eeuwen. Op de website van een KNMI onderzoeker¹ is te lezen dat de zeespiegel de afgelopen eeuw met ongeveer 20 cm is gestegen (1.8 ± 0.3 mm/jaar). Binnen de nauwkeurigheid is er overeenstemming tussen theorie en metingen.

Met klimaatmodellen kan worden berekend hoeveel de zeespiegel kan gaan stijgen de komende eeuw. Uit recente modelstudies in de nieuwe klimaatscenario's van het KNMI² blijkt dat bij een temperatuurstijging van 4 graden in het jaar 2100 de zeespiegel tussen de 25 cm en 46 cm hoger zal zijn ten opzichte van 1990. Daarbovenop komen dan nog bijdrages van afsmeltende gletsjers en ijskappen. De gevoeligheid van het smelten van ijskappen voor temperatuurstijging is echter niet goed bekend. Op basis van de veranderingen in het klimaat in de periode tussen de twee recentste ijstij-

den is berekend dat ongeveer 130.000 jaar geleden de ijskap op Groenland voor ongeveer de helft was afgesmolten en een bijdrage van maximaal 3,4 meter aan de zeespiegel gaf. Het volledig afsmelten duurt in het model 3.000 jaar. Een andere studie concludeert echter dat mogelijk in de komende eeuw een drempelwaarde wordt overschreden waardoor de ijskap van Groenland op termijn van enkele eeuwen vrijwel geheel kan afsmelten.

Dit is in de wetenschapwereld een bekende maar controversiële discussie, gevoed door onzekerheden van met name de ijskapdynamica. Rekening houdend met de waargenomen zeespiegelstijging en een mogelijke versnelling in het afsmelten van de ijskappen komt het KNMI in haar hoogste klimaatscenario tot een totale zeespiegelstijging van 85 cm in 2100 ten opzichte van 1990.

Warme golfstroom

Een ander voorbeeld dat ook in de kranten verscheen, betreft het afremmen van de warme golfstroom in West- en Noord-Europa wat eerder tot afkoeling zou kunnen leiden in Nederland dan tot opwarming. Het gerenommeerde vaktijdschrift *Nature* meldde onlangs dat Britse geleerden uit metingen een afname constateerden van 30 procent.

Klimaatmodellen laten zien dat bij een toename van de hoeveelheid broeikasgassen de golfstroom inderdaad afneemt, hoewel er nog veel onzekerheden zijn. Door meer regen en rivierafvoer in de Arctische zeeën en door opwarming aan het zeoppervlak zinkt het water minder gemakkelijk.

Of deze afname een aanwijzing is van menselijk handelen is nog te bezien. De gemeten 30 procent is significant, maar zou volgens het KNMI ook te wijten kunnen zijn aan natuurlijke variaties. De metingen waren te schaars om een betrouwbaar beeld te vormen. Tevens zou een afname van 30 procent betekenen dat de Noord Atlantische Oceaan zou afkoelen terwijl die juist warmer is geworden. Hoewel de sterkte van de golfstroom in de toekomst waarschijnlijk afneemt, is het temperende effect lang niet groot genoeg om de opwarming door broeikasgassen tegen te houden. Alle klimaatmodellen laten een opwarming zien gedurende de 21ste eeuw, ook boven de Atlantische oceaan.

De zomer van 2003

De uitzonderlijk warme zomer van 2003 in West-Europa wordt vaak in verband gebracht met klimaatverandering. Volgens modelberekeningen die het KNMI onlangs in het kader van het *Dutch Challenge* project uitvoerde op de

supercomputer van SARA en waarvan de resultaten zijn ingebracht in het *World Climate Research Programme (WCRP)*³ kan de warme zomer van 2003 een normale zomer worden in 2040. Regionale klimaatprojecties zijn echter niet eenvoudig; de onzekerheden zijn groot. Een voorbeeld betreft de geografische ligging van Nederland. Ons land ligt aan de rand van een groot continent, maar ook dicht bij het noordoostelijk deel van de Atlantische Oceaan. De meeste klimaatmodellen berekenen een sterkere temperatuurstijging boven het continent dan boven de oceanen, waardoor in verhouding grote temperatuurgradiënten aanwezig zijn op het grensgebied. De KNMI klimaatscenario's laten zien dat door de ligging van Nederland de temperatuurveranderingen zeer gevoelig zijn voor windrichting. Uit onderzoek is bekend dat West-Europa een sterke natuurlijke temperatuurvariabiliteit vertoont. Dit maakt het niet eenvoudig het regionale klimaat in beeld te brengen.

Regen

Krijgen we meer regen als gevolg van het broeikaseffect? Een van de belangrijkste fysische consequenties van een warmere atmosfeer is de toegenomen capaciteit om vocht vast te houden. Volgens een bekend natuurkundig principe⁴ neemt deze opnamecapaciteit snel toe met de luchttemperatuur. Volgens dit principe neemt de kans op neerslag en de neerslagintensiteit toe als de aarde warmer wordt. Een aantal KNMI klimaatscenario's laten zien dat de winters natter en de zomers droger worden, maar wel met een hogere neerslagintensiteit van de zomerbuien. Door de grote natuurlijke variabiliteit is het moeilijk neerslagtrends te detecteren.

Adaptatiekosten

'Klimaatverandering is van alle tijden', aldus Nobelprijswinnaar voor de Chemie Paul Crutzen in het boek 'Klimaatverandering' van Van Dorland en Geurts. De grote natuurlijke variabiliteit van het klimaat is treffend verwoord in het boek van Kroonenberg, 'De menselijke maat'. Dit gegeven maakt het lastig uitspraken te doen over het belang van de menselijke bijdrage aan de huidige klimaatverandering. Ongeacht de oorzaken van klimaatverandering is aanpassing (adaptatie) van de mens aan klimaatverandering ook van alle tijden. Anders dan tienduizenden jaren geleden leven wij thans in een veel complexere samenleving die adaptatie aan klimaatverandering aanzienlijk bemoeilijkt. Hoewel we in tienduizend jaar tijd technologisch gezien enorme stappen heb-

ben gezet, zijn we ook kwetsbaarder geworden. Zonder werkende infrastructuur zijn we vleugellam. De adaptatiekosten zijn hoog. Adaptatie mag dan in Nederland en andere delta's in rijke westerse landen wel financieerbaar zijn, volgens een recent rapport van de Wereldbank⁵ kunnen de adaptatiekosten als gevolg van een mondiale temperatuurstijging van 2-3°C voor ontwikkelingslanden deze eeuw oplopen tot \$40 miljard per jaar. De schattingen variëren van enkele miljarden tot \$100 miljard per jaar. De financiële consequentie voor veel ontwikkelingslanden is een reductie van het Bruto Nationaal Product met 5-10 procent. Er bestaan geen schattingen van de totale adaptatiekosten aan klimaatverandering. In de praktijk betekent dit dat de illustratieve boer in Bangladesh, zoals beschreven in het boek van Kroonenberg, zal moeten verhuizen als de zeespiegel verder stijgt; er is geen enkele donor bereid dergelijke bedragen op tafel te leggen. Bovendien is de arme boer in Bangladesh niet in staat te verhuizen door de enorme bevolkingsdichtheid en de slechte economische toestand van hem en zijn land. Dit geldt niet alleen voor de delta in Bangladesh, waarin alleen al meer dan 17 miljoen mensen wonen⁶, maar voor de deltagebieden in vrijwel alle ontwikkelingslanden.

Morele verantwoordelijkheid

Cruciaal in deze problematiek is de bijdrage van menselijke activiteiten aan klimaatverandering. Als de menselijke invloed op klimaatverandering gering is ten opzichte van de natuurlijke variabiliteit, dan valt de morele verantwoordelijkheid weg iets aan klimaatverandering te ondernemen. Het impliceert tevens dat elke beleidsmaatregel ineffectief zal zijn. Hiertegenover staan de conclusies van het Intergovernmental Panel for Climate Change, IPCC. Het IPCC stelt dat het zeer waarschijnlijk is dat een deel van de opwarming sinds de tweede helft van de twintigste eeuw door menselijk handelen is veroorzaakt. Sterker nog, waarschijnlijk komt het grootste deel van de recente opwarming op rekening van de mens. Regeringen beschouwen de uitkomsten van de IPCC rapporten als leidraad voor klimaatbeleid en de eerste twee rapporten (1991 en 1997) stonden aan de basis van een wereldwijde

afpraak om broeikasgasemissies te reduceren. Deze afspraak staat beter bekend als het Kyoto-protocol. Hiermee hebben 34 landen zich verplicht tot het reduceren van de CO₂-emissies met gemiddeld 5.2 procent ten opzichte van 1990.

Er is veel kritiek op het protocol; landen worden opgescheept met hoge kosten en de effecten lijken minimaal. Met het halen van de doelstellingen van het Kyotoverdrag is veel geld gemoeid en diverse landen geven al aan de hoge kosten niet meer te kunnen (of willen) betalen, wat een bedreiging vormt voor het protocol.

Op dit moment is er echter geen alternatief om tot een wereldwijde oplossing te komen, zeker met het gegeven dat rijke westerse landen hoogst waarschijnlijk niet bereid zijn de hoge adaptatiekosten voor ontwikkelingslanden te bekostigen. Verder is het belangrijk te constateren dat Kyoto geen doel op zich is. Kyoto kijkt niet verder dan 2012 en is daarom niet meer dan een instrument om landen te bewegen schone energiebronnen te ontwikkelen.

Sceptici welkom

Zoals met elke wetenschapsdiscipline is ook het klimaatonderzoek onderhevig aan voortschrijdend inzicht. Onderzoeksuitkomsten over klimaatverandering, zeker als deze spectaculair abrupt zijn, moeten daarom altijd kritisch worden bekeken. Dit geldt zowel voor de bijdrage van natuurlijke processen als voor de bijdrage van menselijk handelen. In tegenstelling tot het beeld dat klimaatwetenschappers gezamenlijk optrekken en outsiders, soms sceptici genoemd, per definitie buitensluiten bestaat de werkelijkheid dat ze elkaars werk kritisch volgen. Iedere criticus wordt uitgenodigd aan te geven waar de huidige klimaatmodellen fouten vertonen. Het commentaar is zelfs welkom: immers van iedere modelverbetering profiteren we uiteindelijk allemaal. Echter, zoals onlangs in het weekblad *Nature* stond: "Until now, no sceptic has been able to shoot holes in the modelling of the current climate".

Dr. Bram Bregman is coördinator klimaatbeleid bij het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (KNMI).

Noten:

1. www.knmi.nl/~hazelege.
2. Brochure 'Klimaat in de 21e eeuw, vier scenario's voor Nederland', mei 2006, zie ook www.knmi.nl/climatescenarios.
3. www.wmo.ch/web/wcrp/wcrp-home.html.
4. Clausius-Clapeyron relatie, zie ook : www.climate.org.
5. Report on Clean Energy and Development: Towards an Investment Framework, The World Bank, April, 2006.
6. www.climate.org/topics/weather/index.shtml.

Bericht van een stervende planeet

MEDIA MIJDEN MOLOCH ECONOMISCHE 'GROEI'

De media berichten regelmatig in dramatische termen over het broeikaseffect en het stijgen van de zeespiegel. Volgens de Britse publicist David Cromwell verzuimen zij daarbij om de ultieme oorzaak van de klimaatproblemen: de obsessie voor onbegrensde economische groei aan de kaak te stellen.

DOOR DAVID CROMWELL

Michael McCarthy, de milieuredacteur van *The Independent*, was vorig jaar 'nogal geschrokken' van dramatische wetenschappelijke waarschuwingen voor 'nieuwe grote bedreigingen' voor het klimaat op aarde. Zo zou de altijd stabiele ijskap van West-Antarctica kunnen smelten met als gevolg een wereldwijde stijging van de zeespiegel met vijf meter. McCarthy schreefⁱ: "Goodbye London; goodbye Bangladesh." Op de thuisreis per trein van de klimaatconferentie waar deze waarschuwingen waren geuit, overpeinsde McCarthy het allemaal met Paul Brown, de toenmalige milieuredacteur van *The Guardian*. McCarthy schreefⁱⁱ: "Tegen de tijd dat we Londen binnenreden, was de conclusie duidelijk. Ik zei: 'Het is afgelopen met de aarde.'"

Wraak van Gaia

McCarthy's sombere conclusie werd later nog onderstreept door de ruime redactionele aandacht in *The Independent* voor het laatste boek van wetenschapper James Lovelock, 'The Revenge of Gaia'. Lovelock betoogtⁱⁱⁱ dat het al te laat is om de klimaatramp nog ten goede te keren: "Het allerergste gaat gebeuren en de overlevenden zullen zich moeten aanpassen aan een hels klimaat." Het beste wat we nog kunnen doen, aldus Lovelock, is een soort fort Groot-Brittannië inrichten om onze eigen hulpbronnen te beschermen en de nucleaire sector razend-snel uitbreiden om de CO₂-uitstoot te verminderen. Maar nergens werd de vraag gesteld, noch in Lovelock's commentaar noch in de begeleidende nieuwsverhalen en het hoofdredactioneel, wat nu de ultieme oorzaak is van deze milieuramp: de door het bedrijfsleven nagejaagde obsessie voor onbegrensde economische 'groei' op een bepaald niet onuitputtelijke planeet.

Business as usual

Michael McCarthy lijkt eindelijk het licht te hebben gezien. Een recent artikel^{iv} van onze milieumedewerker op de voorpagina van *The Independent* benadrukt "een nieuwe opmars in de bestrijding van het broeikaseffect. [...] Dat zal wel betekenen dat de gevestigde uitgangspunten van het Britse economische leven volledig op de schop moeten." McCarthy bracht verslag uit over de conclusies van de brede parlementaire klimaatveranderingswerkgroep onder leiding van volksvertegenwoordiger Colin Challen. Deze Kamergroep maakt "zich sterk om vaarwel te zeggen tegen het 'business as usual'-streven naar economische 'groei', die de afgelopen twee eeuwen de basis is geweest van alle westerse economische politiek." Merk overigens op dat 'groei' tussen apostroffen moet staan, want de standaardmetingen van economische groei externaliseren (in gewone mensentaal: negeren) de vaak enorme bijkomende milieu- en sociale kosten. Zoals Colin Challen ook waarschuwt: "Geen enkele economische groei is in staat om de kosten te dragen van de schade die veroorzaakt wordt door een nieuw, instabiel klimaat." McCarthy werkt dat nog wat nader uit: "Het streven naar groei, dat sinds Victoriaanse tijden in wezen niet is veranderd, is bijzonder misleidend en wij dienen veel termen te herdefiniëren. Sterker nog, we hebben een volledig herziene politiek nodig die centreert rond de vraag hoeveel CO₂-uitstoot we ons nog kunnen permitteren."

Genocide

In een begeleidend commentaar^v geeft Challen deze 'andere politiek' het predikaat 'inkrimping en convergentie', een beleid van het Londense Global Commons Institute (www.gci.org.uk) onder aanvoering van Aubrey Meyer: "We weten dat we de uitstoot van broei-

kasgas moeten reduceren om tot een veilige concentratie in de atmosfeer te komen, zeg 450 deeltjes op de miljoen. We weten ook dat het allemaal niet zal werken als de industrielanden zich niet verbinden in een mondiaal verdrag. Het antwoord is convergentie: we moeten mikken op een inkrimping van de uitstoot terwijl we ons houden aan een grondslag per capita voor de collectieve emissierechten."

Challens waarschuwing was gesteld in ongekend krachtige termen voor een regulier krantenartikel: "Wij zijn met handen en voeten gebonden aan onze politieke

Hippocratische eed: wij zullen het electoraat meer zegeningen schenken dan wie dan ook. Een dergelijke eed konden we alleen maar doen door de bronnen op aarde te plunderen. In het koude daglicht is ons economisch model niet eens zo verschillend van dat van het Derde Rijk, dat ook wel wist dat het alleen maar kon groeien door de burens van alles te beroven wat daarvoor nodig was. Met genocide als gevolg. Er valt wat uit te leggen nu genocide andermaal de juiste typing is voor de manier waarop wij 'business as usual' bedrijven en daarbij zeer welbewust de ogen sluiten voor de gevolgen daarvan voor de armsten op aarde." Geen geringe boodschap van Challens. Wat zou de reguliere pers daarop zeggen?

Een milieuredacteur ontwaakt

Michael McCarthy, om maar eens iemand te nemen, lijkt nu werkelijk door het heilige vuur te zijn geraakt. Een recente evaluatie van het regeringsbeleid onderkent dat Blair zal falen in zijn belofte om de uitstoot van broeikasgassen per 2010 te verminderen tot 20 procent onder het niveau van 1990 (de doelstelling van Kyoto). De milieuredacteur van *The Independent* fulmineert^{vi}: "De Britse geloofwaardigheid als leider in het gevecht tegen de klimaatverandering heeft een ernstige deuk opgelopen." En hij gaat verder: "De omvang van de mislukking heeft veel waarnemers verbijsterd, ministers in verlegenheid gebracht en was koren op de molen van de milieubeweging en oppositiepartijen. Er is geen flagranter voorbeeld te vinden in alle jaren dat Labour aan de macht is van

een grotere mislukking van zo'n cruciale politieke doelstelling."

Voor zover ik kon nagaan signaleert McCarthy hier voor het eerst "dat het nastreven van economische groei de beheersing van CO₂-uitstoot totaal onmogelijk maakt, en dat een heel andere weg bewandeld moet worden." Hij concludeert: "De les die we kunnen leren uit de spectaculaire mislukking om de doelstellingen te halen is het besef dat vermindering van de CO₂-uitstoot geen schijn van kans maakt bij een marginaal knabbelen aan de randjes van een kapitalistische economie die alleen maar opstroomt naar optimale groei. Het is nu wel duidelijk dat het nastreven van de economische 'business-as-usual' totaal geen optie kan zijn." Dus terwijl hij zich vorig jaar al had neergelegd bij de ondergang van de aarde, lijkt milieuredacteur Michael McCarthy van *The Independent* zich nu in

zijn ecologische verslaggeving toch sterk te willen maken met ferme taal. Je zou mogen hopen dat zijn goede voorbeeld doet volgen bij de andere 'serieuze' media.

"Ons economisch model verschilt niet zoveel van dat van het Derde Rijk"

Media Business As Usual

Maar helaas, het tegendeel is het geval. Milieuredacteurs en -medewerkers van zulke respectabele media als *The Daily Telegraph*, *Financial Times*, *The Guardian* en

The Times hadden helemaal niets te melden over de uitdaging die de parlementaire klimaatveranderingswerkgroep deed aan het primaat van economische 'groei'. *The Times* publiceerde wel een commentaar^{vii} van zijn 'gifgroene' columnist Mick Hume die het betoog van de werkgroep afkraakte als 'irrationeel'. *The Guardian*, toch ook voor velen in de milieubeweging het platform bij uitstek voor 'groene' kwesties, maakte geen woord vuil aan de uitdaging van de werkgroep aan het primaat van economische 'groei' als speerpunt van beleid. In plaats daarvan bleef de krant preluderen op mythes dat Tony Blair en zijn (toenmalig) milieuminister Margaret Beckett "zeer zeker oprecht deze kwestie zijn toegedaan". En *The Guardian*^{viii} moet nog altijd afscheid nemen van de banaliteiten uit de oude doos: "Kleine ingrepen kunnen helpen, maar er zijn grotere vereist. En sommige daarvan

zullen pijn doen, de kiezers zullen kermen." Maar welke maatregelen dan ook, dat betekent niet "dat de economische groei moet worden verlaten".

Naast *The Independent* was de Londense *Evening Standard* de enige andere Britse krant die berichtte over de prikkelende stelling van de parlementaire werkgroep. Zo summier echter als maar kon, met 56 woorden aan het eind van een kort verhaal^{ix} over het verwijt dat de aartsbisschop van Canterbury had gemaakt aan George Bush omdat hij faalde in zijn christelijke roeping om de opwarming van de aarde aan te pakken. Een pronucleair hoofdredactioneel^x over energie in *The Scotsman* noemt economische groei "geen luxe maar noodzakelijk om te kunnen blijven zorgen voor de vergrijzende bevolking".

'Alles zal goed komen'

En een hoofdartikel in *The Times*^{xi} stelt: "Het is waar dat economische groei het milieu kan aantasten. Kijk alleen maar naar de giftige gassen in veel Chinese steden. Het is ook heel goed mogelijk dat klimaatverandering de armsten het hardst zal treffen. Maar het is nog helemaal niet duidelijk hoe we de tot dusver nog onbekende gevaren moeten afzetten tegen de evidente voordelen die landen hebben van economische groei." Vervolgens waarschuwt *The Times* onheilspellend voor de irrationele 'krachten' die in de samenleving actief zijn: "Het debat over klimaatverandering is niet altijd rationeel: er zijn ook andere krachten aan het werk. Maar al te vaak wordt het onderwerp gekaapt door linkse ideologen voor hun anti-kapitalistische, anti-globaliserings- en anti-Amerikaanse agenda. Alles zal goed komen, zo betogen ze, als we maar een punt zetten achter consumptie en handel. En dat klopt niet, en het is ook geen constructieve stap voorwaarts." Einde discussie dus, wat de gevestigde media betreft.

Wil de echte groene politicus opstaan?

Politici proberen elkaar de loef af te steken in hun pogingen om groener te lijken dan de ander. Zo vloog Tory-leider David Cameron naar een Noorse gletsjer voor een bespottelijk-

ke fotosessie waarin hij zich persoonlijk overtuigde van de opwarming van de aarde. Dat viel samen met een toespraak van minister Gordon Brown bij de Verenigde Naties in New York waarin hij, aldus *The Daily Telegraph*^{xii}, "verdere actie beloofde tegen de klimaatverandering." En in de gebruikelijke rol van notulist van de macht vervolgt *The Daily Telegraph*: "Minister Brown vertelde dat een tekortschieten bij de verdediging van het milieu de economische groei in het geding kan brengen. Ecologische duurzaamheid is geen optie maar pure noodzaak. De twee beoogde premiers zijn over het milieu in een keiharde confrontatie gegaan met elkaar, waarbij de minister de groene verdiensten van David Cameron in twijfel trok en stelde dat die eerder gebaseerd waren op sprookjes dan substantie."

Tot dit bedroevende niveau is de klimaatdiscussie in onze hedendaagse cultuur gezonken. En we gaan nog wat dieper: "David Cameron zei dat de conservatieven de leiding moeten nemen in een 'nieuwe groene revolutie en de klimaatverandering moeten heroveren op de pessimisten'." Dit is, kortom, Camerons variant op de door New Labour volledig in diskrediet gebrachte 'ethische dimensie' van het buitenlands beleid: een onbeschaamd doorzichtige poging om progressieve kiezers te verleiden. Het

idee dat de Tories, een van de belangrijkste steunpilaren van de door winstbejag geleide zakenpartij die alle werkelijke duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid heeft vernietigd, een 'nieuwe groene revolutie' zou kunnen leiden, gaat de verbeeldingskracht van de meest fantastische sciencefiction te boven.

Lachen of huilen?

Afgedwaald naar de economiepagina's van *The Daily Telegraph* zou een toevallige beschouwer nog even kunnen denken dat het verstand toch nog prevaleert: "We mogen ons dan wel wentelen in de zegeningen van de globalisering, maar pijnlijk feit blijft dat toenemende handel en welvaart ook een schaduwzijde hebben, en dat zijn de ingrijpende, onrustbarende klimaatveranderingen. Het agrosysteem van de wereld begint krom te trekken en dat kan op den duur het mechanisme van de wereldhandel zelf aantasten.

**"De Tories aan het
hoofd van een
groene revolutie?
Absurd!"**

Foto: Herman Wouters

We naderen de kritieke grens als het gaat om een maximale uitputting van de hulpbronnen." Aldus Keith Woolcock, manager bij WestHall Capital, een onafhankelijke beursanalist^{xiii}. Maar gelukkig keert het optimisme weer snel terug. "De enige plaats op aarde waar de ontginning nog substantieel en dramatisch kan toenemen is Brazilië." En dat, wordt met een strak gezicht verkondigd, is goed nieuws voor investeerders: "Maar overleg eerst met uw financieel adviseur, want Brazilië is nog een beetje instabiel en wellicht is het beter om nog even de dip af te wachten." Onze toevallige beschouwer weet op dit moment waarschijnlijk niet meer of hij nu moet lachen of huilen.

Holle oproep gevaarlijke waarheden

Natuurlijk verwelkomen we het ontwaken van milieuredacteur Michael McCarthy voor de catastrofe van de economische groeiwaanzen, maar een consistente doorvertaling in zijn eigen werk of dat van zijn krant laat vooralsnog op zich wachten. Meer in het bijzonder moet het hoofdredactionele beleid nog in lijn worden gebracht met de uitdaging die de parlementaire klimaatveranderingswerkgroep aan de wortels heeft gelegd van de westerse economische praktijk van de afgelopen tweehonderd jaar. De kritiek van de krant op het huidige beleid heeft nog weinig kritische substantie en diepgang. Het is net wat te makkelijk om met redactionele

platitudes te komen dat "deze regering faalt inzake de klimaatverandering en dat het probleem alleen maar groter zal worden zolang er geen dringende heroverweging plaatsvindt van de manier waarop ons politieke stelsel met deze bedreiging omgaat". Want waar gaan de gedachten van *The Independent* dan naar uit?

"Eenzijdige belasting op kerosine zouden de rivalen van Gordon Brown aangrijpen om hem ervan te beschuldigen dat hij Engeland economisch de strot afsnijdt." De krant kan eigenlijk alleen maar jammeren^{xiv}: "Bij elke wending botsen we op het argument dat echte ingrepen om de CO₂-uitstoot te reduceren funest zijn voor de economie. En het is waar dat economische pijn onvermijdelijk zal zijn op de korte termijn. Maar die valt volledig in het niet bij de schade die zal ontstaan door het uitblijven van afdoende actie."

Niet bijster origineel is de mededeling aan de lezer: "Regeringen zijn te bang voor een electorale afstraffing op de korte termijn om te doen wat goed is voor de toekomst van Groot-Brittannië en de wereld." Helemaal hol is de oproep die de krant doet voor "een oprechte politieke consensus over manieren om de klimaatverandering aan te pakken, zodat onze beleidsmakers ook de politieke ruimte krijgen om een beleid te ontwikkelen dat zeer dringend vereist is." Niet verrassend na al dit clichématige handenwringen komen

de diepste neigingen van dit dagblad te voorschijn in de slappe conclusie: "De Liberal Democrats zijn volledig geïmmiteerd om te doen wat noodzakelijk is voor een juiste aanpak van de klimaatverandering."

Weerzinwekkende waarheid

De weerzinwekkende waarheid is dat geen van de grote politieke partijen bereid is om de fundamentele veranderingen te bepleiten die absolute noodzaak zijn om de aanstaande klimaatramp het hoofd te bieden. En wellicht nog belangrijker, de media falen jammerlijk in hun snoeverige, maar volledig illusoire missie om de macht ter verantwoording te roepen, zelfs al staat het lot van de mensheid zelf op het spel. De waanvoorstellingen van de media kunnen ons allen letterlijk fataal worden. Kijk alleen al naar de zelfingenomen toon van de 'Your World, Your Say'-wervingscampagne van *The Independent*^{xv}: "Dit is onontgonnen gebied – zowel voor de politiek

als voor de planeet. Maar het is een debat dan geen verder uitstel gedooft. En godzijdank vindt het eindelijk plaats."

Dit debat blijft uit de buurt van de brandende kwesties die onze aandacht en actie vereisen. Een ingezonden brief^{xvi} aan *The Independent* bracht het goed onder woorden: "Alle gepubliceerde reacties getuigen van een obstinate weigering om te erkennen dat economische groei het probleem is. Het kapitalistische systeem en het ecologische systeem van de aarde zijn onverzoenlijk, er kan geen ongebreidelde economische groei zijn met de eindige bronnen op aarde; daar helpen ook geen 'renewables' aan."

Het inruimen van een klein stukje ruimte op de brievenpagina is eigenlijk niet veel meer dan een doekje voor het bloeden. Want tragisch genoeg is een behandeling van de meest brandende kwestie in de verslaggeving en nieuwsanalyse nog steeds verschrikkelijk ver weg.

*David Cromwell is samen met David Edwards uitgever van Media Lens (<http://www.medialens.org>). Het eerste boek van Media Lens verscheen in januari 2006 bij Pluto Press (Londen): *Guardians of Power: The Myth Of The Liberal Media*.*

Zie voor meer bijzonderheden, waaronder besprekingen, interviews en uittreksels: http://www.medialens.org/bookshop/guardians_of_power.php.

Het artikel 'Notes from a dying Planet. The Media's Aversion to Addressing The Juggernaut of Economic "Growth"' verscheen op 11 maart 2006 bij Media Lens: http://www.medialens.org/alerts/06/060511_notes_from_a.php. Vertaling: Arthur Olof.

Noten:

- i Media Alert, 'Is The Earth Really Finished?', 1 maart 2005., http://www.medialens.org/alerts/05/050301_is_the_earth_really_finished.php
- ii McCarthy, 'Slouching towards disaster,' *The Tablet*, 12 februari 2005; zie: www.gci.org.uk/articles/Tablet.pdf.
- iii Lovelock, 'The Earth is about to catch a morbid fever that may last as long as 100,000 years,' *The Independent*, 16 januari 2006.
- iv McCarthy, 'Global warming: Your chance to change the climate,' front-page story, *The Independent*, 28 maart 2006
- v Challen, 'We must think the unthinkable, and take voters with us,' *The Independent*, 28 maart 2006
- vi (McCarthy, 'Blow for Britain's fight against climate change as emissions target is missed,' *The Independent*, 29 maart 2006
- vii Hume, 'Today's militants - a cream-puff army out for a jolly ideological picnic,' *The Times*, 31 maart 2006
- viii Hoofdreactioneel, 'Climate change: Hot air but no action,' *The Guardian*, 29 maart 2006
- ix *Evening Standard*, 'Archbishop blasts "unChristian" Bush,' 28 maart 2006
- x Hoofdreactioneel, 'Iron logic points way to nuclear power,' *The Scotsman*, 22 april 2006
- xi Hoofdreactioneel, 'The moral climate,' *The Times*, 29 maart 2006
- xii George Jones en Charles Clover, 'Cameron turns blue to prove green credentials,' *Daily Telegraph*, 21 april 2006
- xiii 'Perhaps we should not be quite so hungry for globalisation,' *Daily Telegraph*, 20 april 2006
- xiv Hoofdreactioneel, 'A political system failing to rise to the challenge,' *The Independent*, 28 maart 2006
- xv Hoofdreactioneel, 'A revolution in attitudes,' *The Independent*, 29 maart 2006
- xvi Lezersbrief van John Keeley, 'Economic growth is problem for climate,' *The Independent*, 8 april 2006

De illusie van een stabiel klimaat

Het hele idee dat het klimaat momenteel door menselijk toedoen flink verandert, is onzin. Het klimaat verandert vooral onder invloed van cycli van tienduizenden jaren. Het huidige broeikaseffect is een natuurlijk proces waar de mens niet zoveel aan kan veranderen. Politici zouden dan ook de illusie moeten loslaten dat zij door verdragen als dat van Kyoto het klimaat kunnen stabiliseren en zich veel meer moeten bezighouden met langetermijnvisies voor ruimtelijke ordening.

DOOR SJAAK SCHEELE

Het broeikaseffect draagt bij aan de opwarming van de aarde denken veel sceptici. De opwarming heeft ernstige gevolgen voor de wereld, met name voor dit kleine landje aan de Noordzee. Een eerste reactie op een dreigende catastrofe in minder ontwikkelde culturen is vaak het brengen van symbolische offers zoals schapen en geiten. In onze cultuur stellen we een Kyotoverdrag op.

In zijn boek 'De menselijke maat' stelt hoogleraar geologie Salomon Kroonenberg dat het idee dat het klimaat door menselijk toedoen flink aan het veranderen is, enige nuance behoeft. Het zijn volgens Kroonenberg vooral de klimaatcycli die in grote mate het klimaat bepalen. 10.000 jaar geleden heerste er nog een ijstijd op aarde en over ongeveer 10.000 jaar zal er weer één zijn. Binnenin een cyclus zijn weer allerlei variaties aanwezig. Kroonenberg vindt dat milieu-

activisten goed werk hebben verricht door te wijzen op de verwoestende effecten van het onzorgvuldig omgaan met afval en de gevolgen van verspilling van grondstoffen. Maar een directe relatie tussen een hoge CO₂-uitstoot en nefaste uitkomsten voor het milieu bestaat niet. Gesteld dat een directe relatie wel bestond, wat zijn dan de reële politieke mogelijkheden - niet de symbolische - om handhaving van het Kyotoprotocol te bereiken?

"Het klimaat van Groenland was 1000 jaar geleden veel milder"

Uitgestorven Noorse kolonisten

10.000 jaar is wel een lange tijd. Daar kan de politiek zich niet mee bezighouden. Een recenter voorbeeld van klimaatverandering gaat terug naar 985 toen zich op Groenland zo'n 300 à 400 Noorse kolonisten vestigden.

Aan het begin van de twaalfde eeuw waren er meer dan 300 boerderijen met ongeveer 5.000 mensen. De kolonisten bezaten vee, jaagden op het overvloedige wild en ontvingen goederen uit IJsland en Scandinavië. In de twaalfde en de veertiende eeuw werd het op Groenland plotseling kouder. Deze veranderingen zorgden voor meer stormen en pakijs rond Groenland. De route van en naar IJsland werd daardoor steeds moeilijker begaanbaar en vaak was er dan ook jarenlang geen contact. Het laatste contact dateert van 1410 en niet veel later stierf de nederzetting uit.

Deze Noorse kolonie is een goed gedocumenteerd voorbeeld van een ontwikkelde Europese samenleving die volledig verdween. Het huidige klimaat van Groenland verschilt enorm met het milde van zo'n 1000 jaar geleden. Dit voorbeeld toont aan dat klimaatveranderingen plotseling kunnen optreden zonder dat menselijke activiteit daarop van invloed is.

Aandacht voor de lange termijn

Hoe kan D66 reageren op dergelijke 'vervelende' onvoorspelbare klimaatschommeling? In de Eerste Kamer is in 2005 de motie Lemstra aangenomen. De motie waarvan D66'er Gerard Schouw de tweede ondertekenaar was, vraagt om langetermijnstrategieën in verband met het mogelijk veranderende klimaat. De indieners van deze motie vonden dat er te weinig aandacht is voor langetermijnbeleid, misten samenhang tussen diverse beleidsterreinen en vonden dat

het internationale investeringsklimaat wordt veronachtzaamd. Een toelichting van Schouw handelde over de beperkte horizon-ten in de nota's Ruimte, Pieken in de Delta, Mobiliteit en de agenda Vitaal Platteland én de geringe onderlinge samenhang daarvan. Meer concreet vraagt de motie om een betere anticipatie op onvermijdbare langetermijnontwikkelingen zoals: klimaatverandering en de stijging van de zeespiegel; hoogwaterproblemen; Schiphol en de bereikbaarheid van de Randstad. Opmerkelijk punt uit de toelichting was het verzoek om het CPB buiten de studies te houden met het argument dat een kosten-baten analyse sowieso voor zulke langetermijnstudies laag scoort. Het vragen om studie, anticipatie, regie en visies is altijd raak, maar wat kan D66 met de motie? Een visie ontwikkelen is zeker een taak voor een politieke partij. In vraagstukken van grote complexiteit, met enorme maatschappelijke consequenties dient niet alleen gereageerd te worden op studies, maar moet de politieke partij met haar mogelijkheden tot integrale benadering ook als een denktank functioneren.

Stoutmoedig

Wil D66 haar imago van creatieve partij gestand doen, dan moet ze met ideeën over de brug komen. Creatieve ideeën zijn per definitie niet altijd redelijk.

In beginsel moeten ze zelfs stoutmoedig zijn, slechts na het nodige debat mogen de scherpe randjes er van af worden gehaald. Ik wil graag een paar knuppels gooien, in de hoop een paar dommelende hoenders wakker te schudden. Eerst nog even wat achtergrondinformatie.

De (eerste) Nota Ruimtelijke Ordening (1960) stond in het teken van congestie. Aan de orde kwamen het probleem van de woningnood, de trek van het platteland naar de Randstad en het grote geboorteoverschot. Het Groene Hart moest van de nota van verstedelijking verschoond blijven. Dit gebied was belangrijk voor de voedselproductie in de Randstad en verschaft recreatiemogelijkheden voor de miljoenen 'bleekneuzen' in de stad. Uitgangspunt was een ring van afzonderlijke bestaande steden

rondom een groen, open middengebied. De Tweede Nota(1966) en de Derde Nota(1973-1983) gingen voort op de ingeslagen weg. Het denken over congestie en spreiding veranderde met de Vierde Nota(1988). Nederland moest in de internationale concurrentieslag haar mannetje staan. De omslag in het denken door de toenemende globalisering is te zien aan de leus: 'Van Randstad naar Deltametropool'.

Beren op de weg

Het concept voor een Hollandse Metropool, de Deltametropool, werd in de jaren negentig 'uitgevonden'. In Holland bestaat volgens dat concept niet één centrum, maar een spreiding van meerdere centra. De reeds bestaande metropolitaanse functies moeten in samenhang worden gebracht. Er zitten echter nog wat beren op de weg. De congestie laat zich niet zomaar negeren, files in de Randstad zorgen voor miljoenen schade, de fijnstofproblematiek beperkt de bouwproductie, de bodemdaling in samenhang met klimaatverandering doet infrastructurele kosten torenhoog oplopen. En de Holland Acht, de commissarissen van de vier Randstadprovincies en de burgemeesters van de vier grote steden, luidde in een manifest (oktober 2005) de alarmklok. Een drastische

bestuurlijke modernisering van de Randstad is nodig. In 1999 nam Randstad Holland tussen twintig vergelijkbare Europese grootste regio's nog de vijfde plaats in met de groei van de welvaart. Vier jaar later is die groei gekelderd naar een 19e plaats, de op één na laatste.

Brabantmetropool

Nu de koers van het klimaat waarschijnlijk neigt tot meer warmte, is het tijd voor provocatieve reflectie. Deugt het concept van de Deltametropool? Een test wil ik u bieden. Noemt u vijf metropolen in Europa. Wellicht noemt u Parijs, Londen, Berlijn, Moskou, Istanboel, misschien een paar andere. Maar vrijwel zeker zult u het Ruhrgebied niet noemen, terwijl het toch een grootstedelijk conglomeraat betreft van meer dan 10 miljoen mensen. Het mist de kenmerken van een metropool. Een zelfde lot zal de

“Deugt het concept van de Deltametropool wel?”

Foto: Herman Wouters

Deltametropool beschoren zijn. Is het niet beter grotendeels terug te keren naar de visies die ten grondslag liggen aan de eerste drie nota's Ruimtelijke Ordening? En moeten we het spreidingsbeleid niet omvormen tot een migratiebeleid? Laten we Amsterdam nu eindelijk echt het Venetië van het noorden worden, voor toeristen en kunstenaars, met een significante beperking van de vervuilen- de industrieën en auto's die het stedelijk schoon aantasten? Een migratiebeleid zou een trek naar het Brabantse kunnen omvatten, met een Brabantmetropool als centrum en uitgestrekte havenfaciliteiten bij Bath. De binnenvaartverbindingen van Bath zijn zowel zuidwaarts via de Schelde als noordwaarts naar het Rijn-Maas rivierengebied bijzonder goed te noemen. Ruim een eeuw geleden, aan het begin ontwikkeling van Rotterdam tot wereldhavenstad, was het onmogelijk om de enorme aantallen arbeiders op enige afstand van de havens en de industrie te huisvesten.

De infrastructuur liet niet anders toe. In de huidige 21e eeuw liggen de industriegebieden sowieso wegens milieuovertuigingen een eind verwijderd van de woongebieden en is er ruimte genoeg om op een geschikte locatie een Brabantmetropool te creëren.

Stapje terug

De koestering van een stabiel klimaat is illusoir. Daar moeten we ons eerst van bewust worden. Studeren, discussiëren en plannen maken zijn de volgende stappen. De dijken en de Deltawerken hebben ons wereldwijd faam bezorgd in de strijd tegen het water. Soms is het echter beter een stapje terug te doen, ons terug te trekken in zekerheid, in een duurzaam leefgebied. En een Groene Hart natuurgebied, vergelijkbaar met de Everglades, kan ook een aantrekkelijke optie zijn.

Sjaak Scheele is psycholoog en publicist.

In de geest van Jules Verne

De aarde warmt op. Men wijt dat aan de toename van broeikasgassen. Maar is dat wel zo? In plaats van naar de chemische gesteldheid van de atmosfeer te kijken zou men op zoek naar een verklaring voor de warme aarde, ook eens het licht weerkaatsingsprincipe in ogenschouw kunnen nemen.

Een wittere aarde kaatst meer licht weg dan een donkerder aarde. Dat betekent dat warmte naar het heelal wegkaatst. De gemiddelde kleur van de aarde kan vrij eenvoudig veranderen door invloed van wolken. Tropische regenwouden stomen gigantisch veel witte wolken de atmosfeer in. Daarop reflecteert zonlicht. Dat is zonnewarmte die de aarde niet kan bereiken. Dat koelt de aarde af. Op dit moment is 7 procent van de aarde nog bedekt met tropisch regenwoud. De prognoses geven aan dat de regenwouden over 40 jaar niet meer bestaan. De gevolgen laten zich raden.

Spiegeleiland

Dus tropisch regenwoud koelt de aarde af. Maar er zijn meer methoden, uitgaande van het lichtweerkaatsingsprincipe. We kunnen een flink veld met spiegels ergens op aarde opstellen. Indien zo'n spiegelscherm maar groot genoeg is en in onbewolkt gebied staat. De reflectie van dat zonlicht zal naar het heelal worden gezonden. Daardoor wordt zeer veel zonnewarmte afgevoerd. Het gereflecteerd zonlicht is zichtbaar als nagenoeg zuiver zonlicht, tot zeer ver in de ruimte. Men kan zich goed voorstellen dat zonnewarmte op die manier de aarde nimmer zal bereiken. Zo zullen spiegels bijvoorbeeld drijvend op de oceaan ook daar een aardafkoelend resultaat geven. Een afkoelende oceaan zal op zijn beurt de zeespiegel doen dalen. Een spiegeleiland op een strategische plaats drijvend op de oceaan, zal niet alleen de aarde afkoelen, maar ook orkanen voorkomen.

Nog een idee om de aarde af te koelen. Dat is een supergroot en superlicht gebouwd parasolscherm cirkelend in een baan rond de aarde. De schaduw ervan koelt de aarde af. Dit werkt ongeveer als bij een zonsverduistering. Het wordt even wat koeler. En als een zijde van zo'n parasol een spiegelkant krijgt, en men kantelt hem, dan kan men de aarde er ook mee opwarmen. En zelfs de nacht kan worden verlicht. En in de winter is een tropisch zonnetje mogelijk. Maar dat is opwarming en dat is natuurlijk niet goed.

Superschoon, stralingsvrij en nimmer eindigend

Dit supergrote scherm kan eventueel parabolisch worden gekromd, zodat het brandpunt naar aarde kan worden gericht. Met een mooi woord heet dat het convergeren of divergeren van zo'n scherm. Net zoals een scheerspiegel een brandpunt heeft, zo zal dit scherm ook een brandpunt hebben. Als men dat brandpunt op een warmtekrachtcentrale richt, is ongelooflijk veel energie te winnen. Helaas kan men er bijvoorbeeld ook een vijandige raket mee uit de lucht halen. En zelfs een wereldstad in seconden tijd mee verbranden. Dat brandpunt is krachtig als een atoombom. Het is een afschrikkingwapen, wat zijn weerga niet kent. Bijna een Jules Verne-idee. Maar toch. Wellicht heel veel beter dan de 27000 kernkoppen die links en rechts op de wereld zwerven. Een spiegelscherm met een oppervlakte zo groot als Frankrijk is voldoende om alle fossiele brandstof en kernenergie op aarde voorgoed met rust te laten. Deze spiegelschermenergie is superschoon, stralingsvrij, kraakhelder en nimmer eindigend.

De slimme lezer zal snel bedenken dat deze spiegelenergie de aarde niet zal bereiken als er wolken voor zitten. En daar zit hem nou precies de clou. Wolken reflecteren zonlicht. Wolken verhogen de aardse lichtweerkaatsing. Dat koelt de aarde af. Nederland heeft baat bij een dalende zeespiegel. Met spiegels? Spiegels op de oceaan? Spiegels zwevend in de ruimte? Of gaan we toch maar beter ons best doen om het tropisch regenwoud te behouden en zelfs uit te breiden? Technisch is het allemaal prima te verwezenlijken. Nederland loopt graag voorop met dit soort zaken en is waterbouwkundig een zeer innovatief land. Wij hebben een wereldreputatie. Nederland boven water houden zit ons in het bloed. Ook in de komende eeuwen. Wij moeten als mens heel snel gaan nadenken, en iets zinnigs doen tegen de stijgende zeespiegel en het opwarmende wereldklimaat.

Henri Westland is waterbouwkundige.

Duurzaam China vooralsnog fictie

China rukt snel op naar een koppositie als grootste vervuiler en energieverbruiker naast de VS. De uitstoot van kolencentrales en miljoenen nieuwe auto's versnelt de aantasting van de ozonlaag in hoog tempo. Kan Beijing dit rampspoedsce- nario nog bijstellen?

DOOR WILLEM OFFENBERG

Wie met de trein door China's zuidoostelijke provincie Guangdong rijdt, ontwaart links en rechts van de spoorlijn louter spookachtig industrieterrein. Contouren van onafzienbare rijen fabrieken, gehuld in smog. Urenlang flitsen opslaghallen, kantoren en distributiecentra voorbij. De werkplaats van de wereld in de Paredelta strekt zich uit over een afstand van Groningen tot Maastricht. Hier komt een groot deel van de wereldproductie van goedkope Chinese kleding, goedkope elektronica en schoenen vandaan, en driekwart van het speelgoed

in Nederlandse winkels (afkomstig uit vierduizend fabrieken). Het is ook een van de meest vervuilde gebieden ter wereld. Zestien Chinese steden hebben inmiddels de wereldranglijst gehaald van de twintig agglomeraties met de ergste luchtverontreiniging. Volgens metingen in Hongkong zou de monding van de Parelrivier zelfs de smerigste plek ter wereld zijn.

"De smerigste plek ter wereld"

Dichtgeslibd

Een eind aan deze malaise ligt vooralsnog niet in het verschiet. Ook elders aan China's zuidoostkust neemt de vervuiling toe terwijl de overheid mondjesmaat maatregelen afkondigt, lang niet voldoende om het opzienbarende groeitempo bij te houden.

Voorspellingen van twintig jaar terug dat bijvoorbeeld in Sjanghai pas tegen het jaar 2020 twee miljoen auto's zouden rondrijden blijken futiel. Dit aantal is vorig jaar al gehaald. Stadsplanners kunnen het ontwikkelen van extra verkeersaders nauwelijks bijbenen. Zelfs tussentijdse bijstelling van prognoses voor de bouw van bruggen, snelwegen, viaducten en fly-overs raken hopeloos achterhaald. Twee jaar geleden maakte het stadsbestuur grote haast met een nieuwe, verhoogde snelweg om het centrum van Sjanghai te ontlasten, omdat net aangelegde ringwegen al weer waren dichtgeslibd. Nu raakt ook die aanpassing in recordtijd overbelast tijdens het spitsuur.

Energiehonger

China's honger en dorst naar schaarse grondstoffen tarten alle voorspellingen. Terwijl het land nu twaalf procent van 's werelds energiebehoefte opeist, groeit de energieconsumptie vier keer zo hard als het gemiddelde in de rest van de wereld. In 2003 haalde China Japan in als grootafnemer van petroleumproducten, uiteraard na de Verenigde Staten. Ter vergelijking: de VS verbruikten vorig jaar twintig miljoen vaten ruwe olie per dag, China 7,2 miljoen. Maar dat was negen procent meer dan het jaar ervoor, dat een recordstijging van vijftien procent te zien gaf. Pieken in de verkoop van miljoenen personenauto's hebben tegen het jaar 2025 een verdubbeling van benzineverbruik tot gevolg, alweer zo'n voorspelling die waarschijnlijk zal worden ingehaald door harde feiten. Snel stijgend verbruik van olie en gas noopt de machthebbers in Beijing om de wereld af te stropen op zoek naar goedkope energie, ook in paria- staten als Soedan en Birma. De verwerking van ruwe olie jaagt de luchtverontreiniging in hoog tempo verder op. In China komt centrale verwarming van huizen en kantoren nog uit vuile, kolengestookte centrales. Vanuit de trein naar Shenzhen zijn ze gemakkelijk te herkennen aan de kilometerslange vette rookpluimen.

Belasting op eetstokjes

Inmiddels hebben 300 miljoen Chinezen een beter salaris. Na koelkast en airco behoort een eigen auto tot de eerste levensbehoefte van deze nieuwe rijken. 's Lands milieudeskundigen voorspellen een ecologische en economische ramp als China het huidige patroon volhoudt. Vandaar dat onlangs maatregelen zijn aangekondigd om de milieuverontreiniging en het grootverbruik van grondstoffen aan te pakken. Dat gebeurt bijvoorbeeld door belasting te heffen op weinig zuinige luxeauto's met grote motoren en op vrachtwagens. Per 1 juli aanstaande moeten alle nieuwe auto's voldoen aan strengere eisen omtrent benzineverbruik, iets wat in de VS nog niet is gelukt. Om de aanschaf van benzineslorpende grote auto's voor privé-gebruik te temperen wordt bovendien de belasting verlaagd op kleinere, zuinige wagens. De overheid tracht consumenten het begrip duurzaamheid hardhandig bij te brengen door hen direct in de portemonnee te raken. Opmerkelijk genoeg wordt van hogerhand nu ook het gebruik van houten wegwerpeetstokjes extra belast. Weinigen van de 1,3 miljard Chinezen staan erbij stil dat het dagelijkse gebruik ervan op straat bij eettentjes, in bedrijfskantines en restaurants ontbosing in de hand werkt. Er komt nu een extra heffing op van vijf procent. Die is bedoeld om hergebruik aan te moedigen van gerecyclede eetstokjes en een duurzame variant te bevorderen: van plastic. Duurzaam? Nou, nee.

Groen Bruto Binnenlands Product

In het komende vijfjarenplan, begin dit jaar goedgekeurd door het Nationale Volkscongres van de Communistische Partij, staat behalve overbrugging van de kloof armrijk het milieu en grotere efficiëntie in energiegebruik hoog op de agenda. Premier Wen Jiabao heeft in maart aangegeven dat van elke aan energie bestede yuan (ongeveer tien eurocent) die nodig is voor de productie van goederen vier fen (vierhonderdste) af moet. Oplappend tot een totaal van twintig fen over vijf jaar. Dan moet ook vervuiling van water en lucht met tien procent zijn teruggebracht. Dat is

nogal wat, als je in aanmerking neemt dat het groeipercentage voor dit jaar bijna even hoog is: 9,9 procent. Met een immer groeiende behoefte aan olie en kolen als gevolg, waarvan de verwerking opnieuw meer afvalstoffen zal produceren. Van een plan van ecologen om met elk procent extra aan economische groei een experiment voor een zogeheten 'groen Bruto Binnenlands Product' te bekostigen wilde premier Wen niet weten. Terwijl milieuvervuiling de economie jaarlijks nu al tussen de acht en twaalf procent van het BBP kost.

Giflozing

De eerste minister laat hiermee een kans schieten om duidelijk het besef te laten doordringen van grondstofschaarste en milieuvervuiling. Ondertussen neemt het aantal milieurampen, grote en kleine, gestaag toe. Zeventig procent van het potentieel aan

drinkwater is volgens sommige schattingen vervuild. In december vond de grootste giflozing ooit plaats: dumping van benzene in de Songhuarivier nabij de noordelijke havenplaats Harbin. Provinciale overheden zagen zich genoodzaakt voor bijna vier miljoen mensen de drinkwatertoevoer langere tijd af te sluiten. De giflozing dichtbij de Russische grens groeide uit tot een internationaal schandaal

nadat de autoriteiten aanvankelijk hadden geprobeerd de ramp te verdoezelen. Kort erna bedreigden twee soortgelijke dumpingen opnieuw de drinkwatervoorziening van miljoenen Chinezen. Ditmaal raakte de Gele Rivier vervuild, evenals een zijtak van de Yantze in de provincie Hunan. De China Youth Daily, een krant in Beijing, verweet de overheid van Hunan de niveaus van contaminatie te bagatelliseren teneinde paniekreacties onder de bevolking te voorkomen. Ongekende aandacht in de pers voor deze incidenten doet vermoeden dat dit soort ongevallen veel vaker voorkomt. "Het gebeurt voortdurend en overall, waarschijnlijk zelfs eens per week," reageerde Elizabeth C. Economy in de New York Times. Zij is auteur van *The River Runs Black*, een bestseller over China's milieuvervuiling. Ze stelt dat een ware ommekeer alleen mogelijk is door vergaande democratisering.

***“Ommekeer alleen
mogelijk door
vergaande
democratisering”***

Foto: Herman Wouters

Rampenplan

Naar schatting 360 miljoen inwoners worden nu al geconfronteerd met een tekort aan schoon drinkwater. Het drinken van vervuild water wordt gerekend tot mogelijke doodsoorzaak voor omwonenden van industriegebieden bij wie een hogere concentratie kankergevallen dan gemiddeld is waargenomen. Luchtvervuiling veroorzaakt bij naar schatting 400.000 Chinezen per jaar een voortijdige dood. Weken na de ramp nabij Harbin kondigde Beijing aan nog eens drie miljard euro extra te spenderen om de Songhuarivier schoon te maken. Ook een nieuw nationaal rampenplan werd aangekondigd. Daarin staat dat rampen van deze omvang voortaan binnen vier uur aan de Staatsraad van de Communistische Partij gemeld moeten worden. Waarschuwingen in de nationale en plaatselijke pers moeten het publiek bijtijds op de hoogte brengen. Volgens wetenschapper Economy valt een snellere reactie op rampspoed toe te juichen, maar het betekent nog niet dat China's watervervuilingsprobleem hiermee wordt opgelost. Dat fabrieken en bedrijven als die in de provincie Guangdong afvalstoffen in rivieren dumpen is eerder regel dan uitzondering.

Corruptie

Het Wereld Natuur Fonds (WWF) Hongkong is onlangs begonnen met een campagne om de regering in Beijing te wijzen op laksheid bij de bestrijding van grootschalige vervuiling van het vasteland. Milieucontroleurs ontberen de politieke macht om daar een eind aan te maken. Een regeringsonderzoek uit 2004 con-

stateerde dat de helft van alle zuiveringsinstallaties, gebouwd ten tijde van het vorige vijfjarenplan, nooit in gebruik is gesteld. Reden: corrupte lokale overheden vonden het te duur worden. Plannen voor de schoonmaak van de ernstig vervuilde grensrivier tussen Hongkong en Shenzhen zouden wel eens een averechts effect kunnen hebben. Een van de ideeën behelst de aanleg van een ondergrondse pijplijn van 32 kilometer die de lozing van afvalstoffen moet kanaliseren naar de monding van de Parelrivier. Naar schatting twee miljoen kubieke meter rioolwater per dag zou tegen 2020 gereinigd en wel de Parelrivier kunnen instromen, het dubbele van wat nu mogelijk is. Maar WWF Hongkong vreest dat Beijing voor een goedkopere oplossing kiest en dat daardoor eenderde van alle afvalstoffen blijvend in de Parelrivier geloosd zal worden. Dit terwijl bestaande zuiveringsinstallaties ver onder de beschikbare capaciteit opereren, alweer omdat corrupte lokale autoriteiten het geld liever in eigen zak steken. Corruptiebestrijding zou de allerhoogste prioriteit moeten krijgen. Nadeel van een éénpartijstelsel, big government zonder oppositie, is dat corruptie buitengewoon lastig is uit te roeien. Over dat laatste is volgens recente peilingen in de pers negentig procent van de Chinese bevolking het eens.

Willem Offenbergh bezoekt sinds 1985 China frequent als freelance journalist. Hij was hoofdredacteur van Amnesty's maandblad Wordt Vervolgd en daarvoor correspondent in respectievelijk Azië, Afrika en bij de VN, o.a. voor NRC Handelsblad.)

ARTIKEL 23

Af en toe is er een politicus die het niet kan laten: artikel: "Artikel 23 van de Grondwet moet worden aangepast. Nee we komen niet aan de vrijheid van onderwijs, maar enige aanpassing is toch noodzakelijk."

Het zijn altijd politici van liberale of sociaaldemocratische huize (in het ouderwetse jargon 'links') en nooit christendemocraten (in het oude jargon 'rechts') die zo'n idee ventileren. En de gang van zaken is eigenlijk altijd hetzelfde: de omgeving luistert zonder er veel van te snappen. Artikel 23 dat de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs garandeert is heel erg ingewikkeld en er zijn nauwelijks kiezers die weten hoe het er uit ziet.

De wens tot verandering (tegenwoordig om de integratie van allochtonen, lees moslims) te bevorderen wordt met enige hartstocht beleden en dat is vreemd. Want wie Nederland een beetje kent moet toch weten dat artikel 23 feitelijk onschendbaar en onwrikbaar is. Het maakt deel uit van de grondvesten van ons politieke bestel. De essentie van het artikel kwam in 1917 in de grondwet als concessie aan de christendemocraten die op hun beurt akkoord gingen met het algemeen kiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging. En zowel het een als het ander is stevig opgeborgen in onze grondwet die alleen met een tweederde meerderheid valt te veranderen. D66 heeft ervaren hoe moeilijk het is om de gekozen burgemeester en het referendum in de grondwet te krijgen maar verzeleken met een aanpassing van artikel 23 is dat nog maar kinderspel.

Artikel 23 gaat eigenlijk over de vraag wie de baas is over het onderwijs en daarachter ligt dan weer de vraag over de soevereiniteit. Liberalen en socialisten hebben als de ideologische kinderen van de Franse revolutie altijd een sterke voorkeur gehad voor de overheid als hoogste baas. Voor calvinisten en rooms-katholieken ligt dat anders. Abraham Kuyper kwam met het leerstuk van de soevereiniteit in eigen kring en voor menige katholiek had (en heeft misschien nog) de paus een hogere autoriteit dan de Nederlandse overheid. En dus was het van groot belang wie de baas zou zijn over het onderwijs: de staat of de kerk. In de tweede helft van de 19e eeuw ging daar een discussie over die nogal wat gelijkenis vertoont met wat sommigen nu vinden van de moslimscholen. Kun je ze wel vertrouwen?

Het heeft lang geduurd voor het compromis van 1917 werd bereikt. De tegenstelling tussen rechts (de kerkelijke partijen) en links (de liberalen, en later ook de sociaaldemocraten) kreeg acute betekenis toen de liberale meerderheid in de jaren zeventig van de negentiende eeuw het onderwijs wilde verbeteren en nieuwe zware eisen stelde aan huisvesting, leermiddelen en personeel. Het budget werd flink opgevoerd, maar alleen voor het staatsonderwijs. Dat bracht calvinisten en rooms-katholieken op de been met het argument dat zij als belastingbetalers recht hadden op een rijksbijdrage voor hun eigen scholen. Eigenlijk is het vooral deze kwestie geweest die christendemocraten tot vorming van politieke partijen bracht. Zonder schoolstrijd zou Nederland nooit het christendemocratische land zijn geworden dat het tot aan het eerste paarse kabinet is geweest.

De strijd tussen rechts en links kreeg in de laatste decennia van de negentiende eeuw af en toe het karakter van een strijd tussen goed en kwaad (links is in het Latijn 'sinister') klerikaal en antiklerikaal, tussen gelovigen en atheïsten. De gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs anno 1917 was dan ook echt een pacificatie. En die laat zich niet makkelijk meer opzij schuiven. Wie zijn hand uitsteekt naar artikel 23 krijgt direct te maken met kerkelijk Nederland (en vermoedelijk ook met 'moskee-Nederland') maar ook met omvangrijke groeperingen die de grondwettelijke ruimte inmiddels hebben gebruikt voor wat heet het neutraal bijzonder onderwijs. De christendemocratie mag dan zijn afgekalfd, er is inmiddels een ander groot gevestigd belang gegroeid. En daarom blijft artikel 23 net zo onwrikbaar als het altijd was. En misschien is het ook niet zo gek dat een pacificatie-artikel stevig overeind blijft staan.

Hoe Californië aan groene auto's verslingerd raakte

Hybride auto's, die naast een normale verbrandingsmotor ook een elektromotor hebben, zijn in Californië een groot succes. Op een bevolking van 36 miljoen inwoners stonden een paar jaar geleden 11.500 van dit soort auto's geregistreerd. Ter vergelijking: in Nederland waren dit er in 2005 slechts 500. De oorzaak van dit succes ligt zowel bij de Californische overheid, als bij de inwoners van de staat.

DOOR FRANK VAN MIL

Toen Toyota in 2000 zijn hybride auto, de Prius, in de VS introduceerde was dat geen groot succes. Mede door het merkwaardige uiterlijk van de auto en scepsis over de prestaties vielen de verkoopcijfers aanvankelijk tegen. Totdat het merk in 2001 werd ontdekt door de sterren van Hollywood. Mensen zagen beroemdheden als Leonardo di Caprio en Cameron Diaz in de Prius rijden, en in 2003 werden deze auto's zelfs gebruikt om filmsterren af te leveren bij de

**“Noodzakelijk
imagosteuntje voor
de milieubewuste
gemeenschap”**

rode loper van de Oscaruitreikingen. De aantrekkingskracht van de hybride auto nam ineens met sprongen toe. Dit was een noodzakelijk imagosteuntje in de rug voor de milieubewuste gemeenschap van Californië. In de gehele VS verdubbelden de verkoopcijfers van de Prius in 2004 en in 2005 werd bijna 60 procent van alle modellen Prius in de wereld in de VS gekocht. Proportioneel gezien werd het grootste deel hiervan in Californië verkocht.

De goede reclame die Hollywoodsterren voor de auto maken, is niet de enige reden voor het succes van de Prius. Zowel de federale als de Californische staatsoverheid hebben uitgevaardigd ter bevordering van hybride auto's. Hybride autobezitters krijgen bijvoorbeeld belastingvoordeel tot op 2000 dollar, mogen met hun

auto op carpoolstroken rijden, krijgen in sommige steden parkeerkorting, of mogen zelfs gratis parkeren waar andere auto's dat niet mogen. De vraag is waarom zijn al deze regels überhaupt nodig om mensen in de hybride auto te krijgen?

Zuinig en stil

Hybride techniek, waarin de werking van conventionele verbrandingsmotors wordt gecombineerd met gas- of elektromotors bestaat al lang. De Prius is echter het eerste model met elektromotor dat commercieel op grote schaal wordt geproduceerd en verkocht. Het principe werkt tamelijk eenvoudig. Tijdens korte ritjes en tijdens het optrekken van de auto rijdt het voertuig op een elektromotor die werkt op een accu. Als de auto hogere snelheden bereikt en langere afstanden aflegt, schakelt de motor automatisch over op de benzinemotor. De accu wordt opgeladen door de energie die vrijkomt bij het remmen, of door de benzinemotor, met behulp van een generator. Door de grote ontwikkeling van software in de afgelopen tien jaar zijn hedendaagse hybride auto's in staat om de ideale afstemming tussen gebruik van motortypes automatisch te bepalen.

De besparing die hybride auto's opleveren ten opzichte van vergelijkbare conventionele auto's is niet gering: de Toyota Prius bespaart in brandstofgebruik 20 procent. Als de auto voornamelijk gebruikt wordt in de stad of voor korte ritjes is de besparing helemaal groot, want de elektromotor veroorzaakt geheel geen uitstoot. Daarnaast is de motor van een hybrideauto nagevoelbaar geruisloos, wat het rijden vergroot en geluidsoverlast verkleint. Gebruikers van de hybride auto zijn positief over de prestaties van de auto. Hij trekt dankzij de elektromotor op de eerste meters zelfs sneller op dan andere auto's en haalt een redelijke topsnelheid van 170 kilometer per uur.

Langetermijnoplossing?

Het grootste bezwaar tegen de hybride-techniek van auto's als de Prius is dat de actieradius van de elektromotor erg klein is. Daarnaast is hybride techniek duur. Gemiddeld kost een hybride auto ongeveer twee á drieduizend euro meer dan een vergelijkbare conventionele auto. Critici wijzen ook op het feit dat er nog steeds fossiele brandstof nodig is op grote afstanden, waardoor de hybride nooit een langetermijnoplossing zou kunnen zijn. Bij ongelukken is de kans aanwezig dat elektrolytlekkage optreedt, of dat de auto onder spanning komt te staan. En tot slot is de accu milieu-belastend aan het einde van de levensduur van de auto.

Jaloerse concurrenten

Niettemin hebben andere autofabrikanten met jaloezie en verbazing gekeken naar het succes van Toyota. Het is moeilijk om definitieve, onomstreden inzichten te krijgen in duurzame, innovatieve oplossingen voor het mobiliteitsprobleem. Voor ieder voordeel is een nadeel te bedenken en daarom zetten veel andere autofabrikanten hun kaarten op andere technieken, zoals betere dieseltechnieken of waterstofauto's. De top van autobedrijf General Motors heeft onder invloed van het succes van de Toyota Prius en de hoge olieprijs-
echter
gekozen voor een koerswijziging. GM nu ook een hybride auto aan het ontwikkelen.

Onwetende Nederlanders

Nederlanders, toch ook niet de minst milieubewuste mensen, hebben de weg naar de Toyotadealer nog niet gevonden. De Nederlandse overheid heeft, net als in de VS allerlei belastingvoordelen ingesteld voor hybride auto's. Zowel in verbruiksbelasting, als wegenbelasting kan een Priuseigenaar voordeel halen. Parkeervrijstellingen, of spitsstrookvoordeel zijn in Nederland nog niet ingevoerd. In een doctoraalscriptie van een student van de Universiteit van Amsterdam naar de oorzaken van de lage interesse in Nederland¹ wordt gesteld dat dit verschillende oorzaken heeft. Ten eerste blijken veel potentieel geïnteresseerden

simpelweg niet op de hoogte te zijn van het bestaan van goedwerkende, betrouwbare, hybride auto's. In het onderzoek komt naar voren dat meer voorlichting op dat gebied uitkomst zou kunnen bieden. Daarnaast geven de consumenten aan dat ze graag meer te kiezen willen hebben. Als je toevallig de Toyota Prius geen mooie auto vindt, is het eigenlijk niet mogelijk een hybride auto aan te schaffen. Autofabrikanten onderschrijven dit, en werken nu aan kleine stadsauto's en zelfs SUV's (de beruchte P.C. Hoofttractors) met hybride aandrijving. De Nederlandse autokoper toont zich echter ook prijsbewust. Veel mensen in het onderzoek zeggen bang te zijn dat de fiscale maatregelen na een paar jaar verdwijnen, waardoor de hybride auto te duur wordt. Hierin komt duidelijk naar voren wat de overheid kan doen om het gebruik van hybride auto's te bevorderen: een langetermijnverbintenis uitspreken aan de fiscale maatregelen.

Hackers

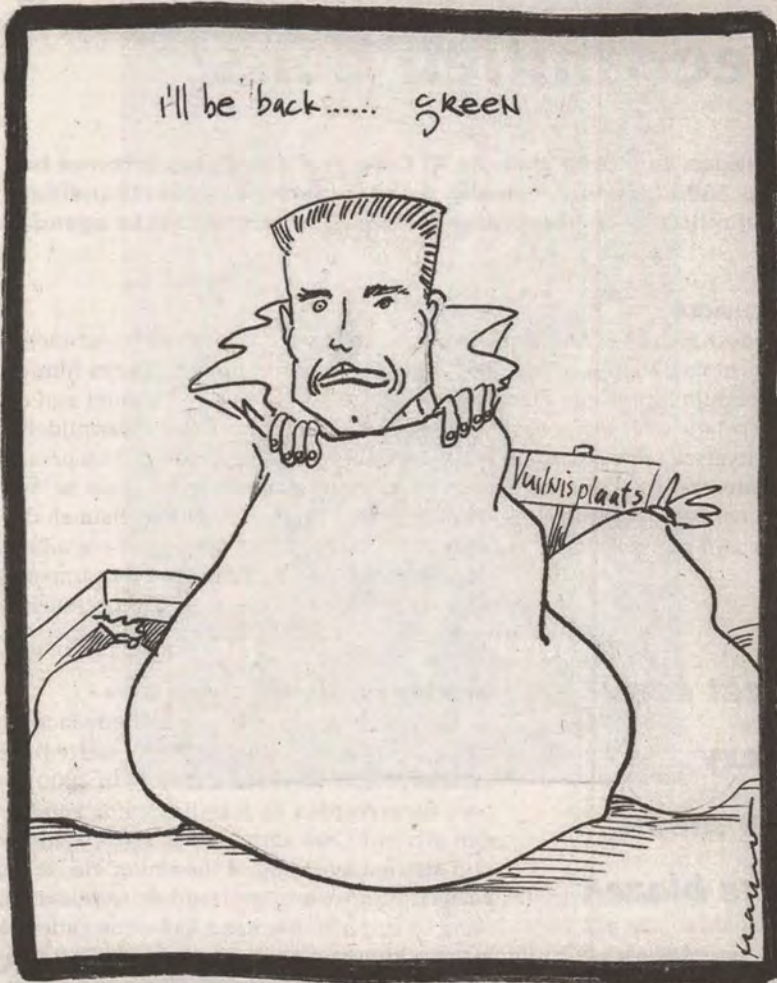
In Californië zijn allerlei grass rootsbewegingen ontstaan die zelf werken aan aanpassingen van de Toyota Prius. Deze groepen van Prius-hackers hebben de code van de software in de auto gekraakt om het mogelijk te maken de accu van de auto te vervangen voor een die in

ieder huis-tuin-en-keuken-stopcontact kan worden opgeladen. Deze accu biedt daarnaast een grotere actieradius. Het streven is de auto zo zuinig te maken dat ze 1 op 42,5 kunnen rijden, in tegenstelling tot de 1 op 17 die een gewone Prius biedt. Deze mensen werken zonder subsidies, vormen onafhankelijke burgergroepen. Aangespoord door dit soort activiteiten zijn allerlei lobbygroepen ontstaan die de auto-industrie en politici willen overtuigen om op grote schaal steun te bieden aan deze zogenoemde 'plug-in hybrids'. Ook de mainstream media hebben het fenomeen inmiddels opgepakt: gerenommeerde Britse tijdschriften en kranten als de Economist en de Financial Times, en ook CNN besteden aandacht aan de mogelijkheden van de technologie.

Groene gouverneur

De Californische gouverneur Arnold

***“Schwarzenegger
schikt zich naar de
groene voorkeur in
zijn staat”***

Schwarzenegger heeft zich geschikt naar de groene voorkeur die heerst in zijn staat en wetten ingevoerd die de uitstoot van schadelijke gassen moet tegenwerken. In juni 2005 verklaarde hij het debat over klimaatverandering gesloten, en stelde hij een 'Climate action team' in, dat de uitstoot van broeikasgassen sterk moet terugdringen. Daarnaast richt hij zich, als republikein, uiteraard op marktwerking om te zorgen dat milieu en economische groei samen kunnen gaan. Belastingvoordelen en subsidies moeten dit stimuleren. In zijn speeches spreekt Schwarzenegger zich ook zeer positief uit over hybride auto's

Sociaal-liberaal voorbeeld

De ontwikkeling en verspreiding van hybride auto's, die hoe dan ook minder vervuilen dan conventionele auto's is een mooi voorbeeld van een sociaal-liberale oplossing van problemen. Enerzijds zorgen overheden voor situaties waarin fabrikanten ruimte krijgen te innoveren, en consumenten gestimuleerd worden op deze ontwikkeling in te spelen. Anderzijds komen belangrijke impulsen uit de gemeenschap, door actieve, geëngageerde burgers. Stap voor stap komt duurzame mobiliteit zo steeds dichterbij.

Frank van Mil is historicus en werkt bij het kenniscentrum van D66.

Noot:

1. Annebel Borgsteede, *Gecombineerde krachten, dubbel zo goed?! Een onderzoek naar stimulering van hybriden*, doctoraal scriptie Universiteit van Amsterdam 2004

Politieke comeback nodig? Probeer milieu eens!

In de verkiezingen van 2000 claimde Al Gore nog dat hij het internet had 'uitgevonden', anno 2006 kan de voormalig democratisch presidentskandidaat met recht zeggen dat hij milieu en klimaatverandering op de Amerikaanse agenda heeft gezet.

DOOR FRANS VERHAGEN

Met zijn ecodocumentaire 'An Inconvenient Truth' heeft Al Gore een onverwacht populair succes geboekt. In mei 2006 werd de documentaire vertoond op het Cannes filmfestival, waar Gore zich, waarschijnlijk tot zijn eigen verbazing, opeens in het middelpunt van de aandacht bevond. De speculatie over een mogelijke nieuwe kandidatuur waren onvermijdelijk. De alarmerende en polemische documentaire is niet gericht op het veroordelen van president Bush en diens ongeïnteresseerde houding tegenover klimaatverandering, maar op de wereld als geheel. Gore is het geloofwaardige middelpunt omdat hij met recht kan claimen dat milieu al zo'n dertig jaar zijn politieke 'ding' is. Waar hij in 2000 er niet in slaagde om milieu een serieus onderdeel van de presidentiële campagne te maken, lijkt hij dat met een meer relaxed optreden nu wel te bereiken.

***"Gore weet een
weinig sexy
probleem nieuw
leven in te blazen"***

Onwillig publiek smelt voor Gore

Gore slaagde er zelfs in een brede lach te verwerven met zijn optreden in het politieke satire programma Saturday Night Live. Stel dat Gore in 2000 had gewonnen, suggereerden de schrijvers, hoe zou de wereld er dan uitzien? Gore vertelde het zelf in gedragen toon in zijn alternatieve State of the Union: "In de afgelopen zes jaar zijn we erin geslaagd de wereldwijde opwarming te stoppen. Niemand had de negatieve kanten hiervan kunnen voorzien. Gletsjers die aan het smelten waren, zijn nu in de aanval." Punt is dat Gore erin is geslaagd om een bekend maar weinig sexy probleem nieuw leven in te blazen. De documentaire is gebaseerd op Gore's lezing met lichtbeelden die hij meer dan duizend keer heeft gegeven sinds hij in januari 2001 zonder werk raakte. Gore spreekt over 'onze planetaire noodsituatie' en de film gebruikt documentaire technieken om op de lezing verder te bouwen. Fotografie van smeltende gletsjers, voor en na de opwarming, bewegende kaarten en grafieken, een stukje met 'The Simpsons': middelen om informatie over te dragen aan een publiek dat over het algemeen onwillig is zich erg in te spannen.

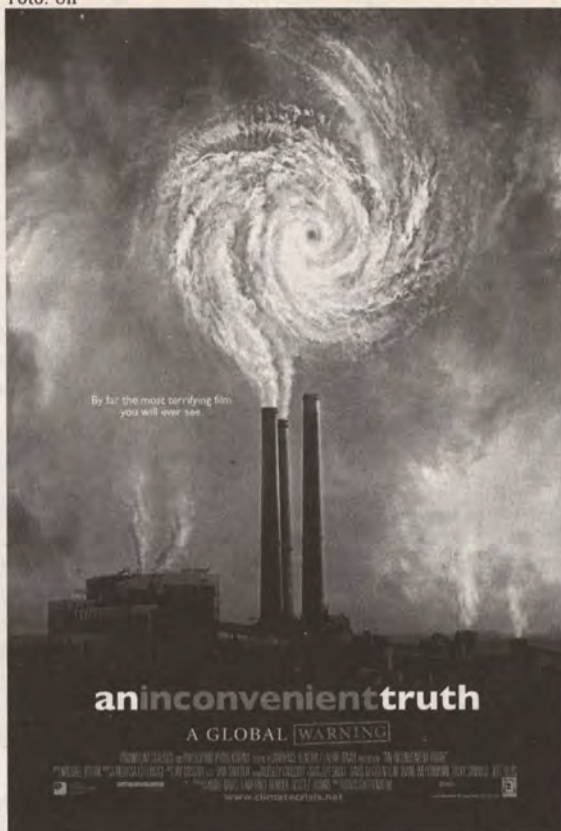
Menselijk gezicht

Belangrijk is ook dat de film het verhaal vertelt over hoe Gore een milieuactivist werd. De regisseur gebruikt daarvoor middelen die we kennen uit de campagne van 2000, toen Gore dezelfde verhalen vertelde (onder meer over zijn zoontje van zes dat bijna stierf in een verkeersongeluk en zijn zus die overleed aan longkanker). Wat toen niet lukte, namelijk de gespannen en niet authentiek ogende Gore een menselijk gezicht te geven, werkt in deze documentaire wel. Een goed verhaal heeft een goede verteller nodig en de oprechte en ploeterende Gore, ook in de ogen van de Amerikaanse kiezer wijs geworden door zijn ervaringen in 2000, slaagt erin om de oude boodschap van klimaatverandering nieuwe dynamiek te geven.

Tegenoffensief olielobby

Het beste bewijs dat Gore een zenuw heeft geraakt is de campagne die de olielobby heeft opgezet. Het Competitive Enterprise Institute (CEI), een lobbygroep die zijn geld onder meer krijgt van Exxon Mobil, heeft commercials gemaakt die CO₂ lijkt aan te prijzen. 'Zij noemen

Foto: UIP

het vervuiling; wij noemen het leven. Waarom proberen ze ons bang te maken? Van het bedrijf dat nog steeds automatisch wordt gekoppeld aan de Alaska vervuilende Exxon Valdez, lijkt dit een zwaktebod. Het zou een indicatie kunnen zijn dat het politieke tij aan het keren is.

Lessen voor politici

Wat kunnen we opsteken van dit blije Gore verhaal? Minstens twee dingen. Politici kunnen weer goede sier maken met milieu en klimaatverslechtering, mits ze het weten te brengen op een manier die bij het publiek overkomt – in Europa vergt dat andere methoden dan in de VS, maar de boodschap is hetzelfde. Ten tweede moet Europa zich serieus voorbereiden op een Amerikaanse president die wél geïnteresseerd is in het onderwerp. Het is ongetwijfeld te vroeg om Kyoto weer overeind te hijsen, zeker gezien ons eigen falen in het bereiken van doelstellingen, maar het is belangrijk om nu al te gaan denken welke actie wereldwijd ondernomen kan worden op zo'n manier dat de grootste vervuiler, de VS, ook aan boord is.

Geen actiegroepenpraat

Misschien nog een derde les voor ambitieuze politici die wellicht wat out of the picture zijn geraakt: maak van milieu een serieus onderwerp – niet enkel actiegericht, niet met de gebruikelijke clichés maar op zo'n manier dat een brede groep van de bevolking meedoet. Een afgeschreven politicus kan er zijn carrière mee redden. Gore for president in 2008 lijkt voorsnog weinig realistisch, maar wel kun je zeggen dat milieu en klimaatverandering in de presidentiële campagne een rol zullen gaan spelen. Van onze kant moeten wij daar klaar voor zijn. Niet met actiegroepenpraat maar met serieuze en politiek realistische voorstellen.

Frans Verhagen is hoofdredacteur van Amerika.nl.

De documentaire 'An inconvenient truth' zal dit najaar in Nederlandse bioscopen te zien zijn.

Schaken met energie: Nederland en de internationale energiepolitiek

Het eindspel op het geopolitieke schaakbord om de fossiele energiebronnen is nu echt begonnen. Tegelijk zijn de openingszetten omtrent de energievoorziening van de toekomst van start gegaan. In beide spellen heeft het Nederlandse energiebeleid een beperkte betekenis, maar dat wil nog niet zeggen dat Nederland niets kan doen.

DOOR STEPHAN SLINGERLAND EN LUCIA VAN GEUNS

De meningen over de duur van het fossiele eindspel lopen uiteen, maar het lijkt waarschijnlijk dat de stukken tenminste nog enkele decennia op het bord zullen staan. Zo lang gaan de geschatte reserves olie en gas nog wel mee. Voor kolen geldt, dat de reserves zelfs nog enkele eeuwen mee kunnen gaan. In het eindspel beconcurreren de grote machten elkaar, de inzet is de beste positie te veroveren om de reserves die er nog zijn ter beschikking te krijgen. Daarvoor zijn verschillende varianten denkbaar.

***“Niet de vrije markt
maar nationaal-
politieke belangen
bepalen het fossiele
eindspel”***

Na de Koude Oorlog

Tot begin jaren negentig was de geopolitieke situatie relatief overzichtelijk. Er bestond een bipolair machts-evenwicht tussen de Verenigde Staten met zijn geallieerden aan de ene kant, en de Sovjet-Unie en gerelateerde staten aan de andere kant. Drie partijen speelden een rol: de marktgeoriënteerde groep van westerse landen, een groep landen met een planeconomie en een grote groep ontwikkelingslanden die niet met een van beide partijen verbonden waren. Algemene verwachting was dat na de val van de muur in 1989 zowel het plan-economieblok (waaronder Rusland en China) als de ont-

wikkelingslanden geleidelijk in de wereldmarkt zouden integreren. Optimisme over marktwerking en de superioriteit van het ‘westerse’ marktsysteem voerden de boventoon. Er zou een mondiaal *level playing field* ontstaan, waarbinnen op termijn ook de beschikbare voorraden fossiele energiebronnen verhandeld zouden worden. Zeventien jaar later is duidelijk dat dit gelijke speelveld nog niet ontstaan is, en de vraag is of het ooit zal ontstaan. Daarvoor zou het nodig zijn dat de ‘zwakke globalisering’ met beperkte marktintegratie, zoals die in de praktijk na de val van de muur tot stand is gekomen, overgaat in de vlak na 1989 verwachte ‘sterke globalisering’, met mondiale marktwerking. In zo een situatie zou de internationale energiemarkt floreren en zouden alle landen zich, uit overtuiging dat dit het beste ordenings-principe is, scharen achter de belofte van economische efficiëntie in de geliberaliseerde markt. Het fossiele eindspel zou dan volledig volgens de economische spelregels verlopen.

Nieuwe grootmachten

Het is nog steeds mogelijk dat dit gaat gebeuren, maar de geopolitieke ontwikkelingen sinds de jaren negentig geven aanwijzingen dat ook een heel andere toekomst denkbaar is: Het marktsysteem wordt grotendeels vervangen door een systeem waarin nationaal-politieke interesses van staten de boventoon voeren. Nieuwe internationale grootmachten zoals China en Rusland proberen zo vooral hun nationaal-politieke belangen veilig te stellen en de macht van de Verenigde Staten als bepaler van de internationale mores brokkelt af. In dit geval zal het fossiele eindspel gedomineerd worden door bilaterale afspraken tussen landen, waarmee ieder land voor zich probeert een zo groot mogelijk aandeel in de mondiale reserves veilig te

Foto: Herman Wouters

stellen. Het is daarnaast denkbaar dat de toekomst een mix van de beide mogelijkheden zal laten zien, met een coëxistentie van marktgebaseerde en staatgeoriënteerde systemen, waarin soms de economie en soms de politiek de boventoon zal voeren.

Effectief afkickprogramma

De verschillende geopolitieke toekomstvarianten zullen ook een rol spelen bij de overgang naar een niet meer op eindige fossiele bronnen gebaseerde energievoorziening. De vrees voor mondiale klimaatverandering zal één van de drijfveren voor deze overgang zijn, maar ook voorzieningszekerheid en comparatieve voordelen door het ontwikkelen van innovatieve energietechnologie zijn hierbij van belang. Hoe dit openingsspel zich zal ontwikkelen en hoe de belangen verdeeld zijn is voornamelijk nog niet duidelijk. Duidelijk is wel dat Europa in vergelijking met de andere spelers een relatief beperkte toegang heeft tot fossiele energiebronnen,

en dus een groter belang bij een overgang naar een op andere bronnen gebaseerde energievoorziening. Juist Europa lijkt hier dan ook voorlopig het voortouw te nemen. Ook de positie van de Verenigde Staten is duidelijk. Het vertrouwen in de mogelijkheden om zichzelf toegang te verschaffen tot fossiele bronnen en aarzelingen over de

ernst van de consequenties van klimaatverandering deden de Verenigde Staten voornamelijk nog geen haast maken met betrekking tot de overgang naar niet-fossiele energiebronnen. In zijn laatste *State of the Union* stelde president Bush de verslaving van zijn land aan fossiele energiebronnen aan de orde. Onduidelijk is of hij de daad bij het woord zal voegen. Andere presidenten gingen hem voor met

vergelijkbare beloftes: een effectief afkickprogramma is tot dusver nooit ingezet.

Nieuwe spelers

Verschillende andere spelers beginnen in dit spel voorzichtig stelling in te nemen.

“Europees belang bij de ontwikkeling van alternatieve energie is groot”

Rusland maakt vooralsnog geen aanstalten het fossiele pad te verlaten. De enorme binnenlandse olie- en gasvoorraden, waarvan een groot deel lucratief aan het buitenland verkocht kan worden, maken een dergelijke zet in de nabije toekomst ook niet waarschijnlijk. India zet vooral in op kernenergie als niet-fossiele energiebron, waarbij de beschikbaarheid van Thorium als alternatieve kernbrandstof een belangrijke rol speelt. Interessant is ook de positie van China. Net als in India speelt hier kernenergie een hoofdrol als niet-fossiele energiedrager. Met een groot aantal kerncentrales in aanbouw en in de planning zal de energiemix in China de komende decennia ingrijpend veranderen. Maar tegelijk zet China in op het substantieel vergroten van het aandeel hernieuwbare energiebronnen. Volgens de beleidsdoelen moeten deze de komende jaren een grote vlucht gaan nemen. Een heel nieuwe speler tenslotte is Brazilië, dat in de toekomst mogelijk een rol zal gaan spelen in de opkomende mondiale bio-brandstoffenmarkt.

Pion Nederland

Zowel het eindspel bij de fossiele brandstoffen, als het openingsspel in de toekomstige niet-fossiel gedomineerde energiemarkt zullen aanleiding geven tot geopolitieke spanningen. Afhankelijk van de zich ontwikkelende machtspolitieke constellaties zullen de individuele belangen van de verschillende spelers hierin meer of minder nadrukkelijk naar voren worden gebracht. Nederland is in beide spellen slechts een pion, die vooral een rol speelt door de verhoudingswijs grote gasvoorraden die het land voor de middellange termijn nog tot zijn beschikking heeft. Vanuit een welbegrepen eigenbelang zal Nederland die gasvoorraden op een zo slim mogelijke manier te gelde moeten maken, en tegelijk zorgdragen voor nieuwe, duurzame energiebronnen en technologieën die daarna dragers kunnen zijn voor Nederlandse export op energiegebied. Daarnaast moet Nederland inzetten op het veiligstellen van import van energiebronnen op de lange termijn, om zo een continue energievoorziening te kunnen garanderen. Dit laatste zal vooral op EU

niveau moeten worden gerealiseerd, maar de verschillen tussen de 25 lidstaten op het gebied van buitenlands beleid en de benadering van energie en milieuvraagstukken vormen nog steeds een blokkade voor de formulering van een werkbare EU energiepolitiek. De Algemene Energie Raad in samenwerking met de Adviesraad Internationale Vraagstukken hebben onlangs een advies uitgebracht over het Nederlandse buitenlandse beleid in relatie tot energie. Daarin geven de raden aan dat energie en voorzieningszekerheid een belangrijkere rol zouden moeten spelen in dat beleid. Dat moet vooral via Europese kaders, terwijl het nationale belang hierin niet verwaarloosd moet worden. Ook kan Nederland bevorderen dat energie op een meer systematische wijze op de agenda wordt gezet in multilaterale fora. Bovendien zijn volgens de raden het aanknopen en onderhouden van goede relaties met Rusland en andere olie- en gasexporterende landen van groot belang.

Constructieve dialoog

Hierin ligt wellicht de sleutel voor de Nederlandse bijdrage aan het verminderen van internationale spanningen op energiegebied. Door een constructieve dialoog aan te gaan met deze landen, gebaseerd op gelijkwaardigheid en wederzijdse belangen, kan zowel het

Nederlandse energiebelang gediend worden als in een vroeg stadium het ontstaan van irritaties of gevoeligheden onderkend worden. Eventuele spanningen kan Nederland vervolgens in een breder politiek kader - EU of internationale fora - aan de orde stellen. Zo kan Nederland vanuit de eigen bescheiden positie een bijdrage leveren om te voorkomen dat geopolitieke spanningen om energeredenen ontaarden in conflicten. De inzet in het eindspel om de fossiele energiebronnen is immers hoog, en er is geen reden om te veronderstellen dat deze in het openingsspel van de postfossiele energievoorziening kleiner zal zijn.

Stephan Slingerland is senioronderzoeker bij het Clingendael International Energy Programme (CIEP). Lucia van Geuns is vice-directeur van het CIEP.

**“Nederland zal de
gasvoorraden op
een zo slim
mogelijke manier te
gelde moeten
maken”**

Kiezen of delen

Als de wereld in het huidige tempo energie blijft consumeren dan is de olie over veertig jaar op. De Europese Unie zal binnenkort toch echt keuzes moeten maken voor alternatieven en energiebesparende technieken.

DOOR DOEKE EISMA EN WOUTER LUBBERTS

De olie-embargo's van het begin van de jaren zeventig hebben de EU-landen ertoe gebracht hun energieverbruik onder de loep te nemen teneinde de olieafhankelijkheid te verminderen¹. Dit heeft er inmiddels toe geleid dat een stijgend BNP niet automatisch een stijging van de olieconsumptie tot gevolg heeft. In contrast tot een land als de Verenigde Staten, waar de olieconsumptie sinds 1973 met 16 procent is gestegen, is in bijvoorbeeld Frankrijk de olieconsumptie met 10 procent gedaald.

Energievraagstukken zijn op EU niveau voor lange tijd benaderd vanuit de energieproductie. Met het groenboek 'Op weg naar een Europese strategie voor een continue energievoorziening' van 29 november 2000 werd voor het eerst een duidelijke beleidsstrategie voor energie, op basis van energiebehoefte, voorgesteld door de Europese Commissie. Het groenboek concludeert dat de EU te weinig ruimte voor manoeuvre heeft op het gebied van energieaanbod.

De behoefte aan energie zou daarom tot het actieveld van beleid moeten behoren.

Het groenboek 'Energie efficiëntie, meer doen met minder' is een gevolg van deze in 2000 ingeslagen richting en baseert zich op verschillende studies² die concluderen dat de Europese Unie (EU) tenminste 20 procent van haar huidige energieconsumptie kan besparen. Volgens dit groenboek dat de Europese Commissie op 22 juni 2005 naar buiten bracht, brengt energie-efficiëntie voordelen voor de EU in termen van:

1. Concurrentiepositie,
2. Werkgelegenheid,
3. Milieubescherming en het volbrengen van EU's verplichtingen binnen het kader van het Kyoto Protocol,
4. Veiligstelling van toevoer van energie.

**“De EU kan
20 procent van
haar huidige
energieconsumptie
besparen”**

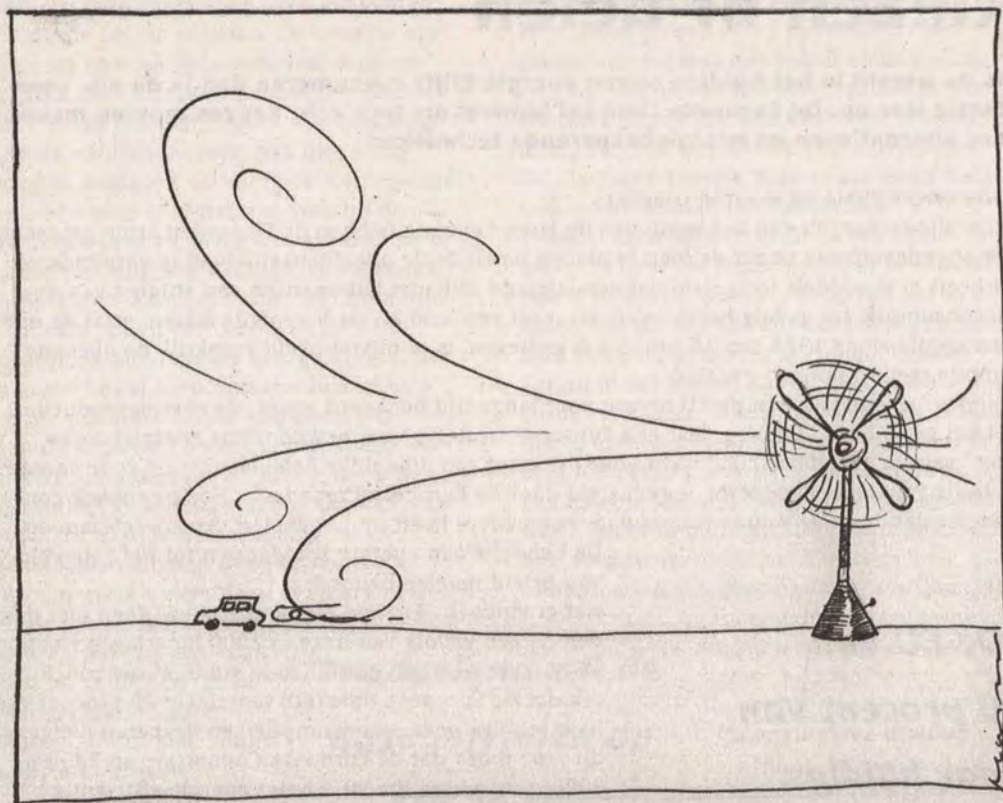
Concurrentie

Het belang van dit laatste punt wordt onderbouwd op basis van huidige trends die voorspellen dat in 2030, de EU voor 90 procent afhankelijk is van de import van olie en voor 80 procent van gas³. Prognoses die een grotere afhankelijkheid van olie voorspellen, bestaan behalve voor de EU ook voor landen als de Verenigde Staten en China. In 2030 is de Verenigde Staten voor 64 procent⁴ afhankelijk van de import van olie en China voor 80 procent⁵. Volgens vele experts is de bekende hoeveelheid olie op aarde alleen voldoende om de olieconsumptie voor de komende 40 jaar te dekken. Deze prognose is gebaseerd op de huidige olieconsumptie. Het is overduidelijk dat de concurrentie om dezelfde oliebronnen zich zal verhogen tussen olie- importerende landen.

Politieke strubbelingen

Dat afhankelijk zijn van de import van olie niet wenselijk is, blijkt daarom uit (1) de recente stijging van olieprijs⁶; (2) de kleine marge aan aanbodzijde om tijdig te reageren op een verhoogde energievraag; (3) de voorspelde drastische toename van de vraag naar olie⁷ en (4) de geografische ongelijke verdeling van de olievoorraden die voor een groot deel te vinden zijn in landen die zich in politiek instabiel vaarwater bevinden⁸.

Het feit dat veel landen afhankelijk zijn in hun energievoorziening van een beperkt aantal andere landen, heeft al geleid tot politieke strubbelingen tussen bijvoorbeeld de EU en Rusland ten aanzien van de toevoer van gas. Zo werd begin dit jaar door de Russische overheid de gastoevoer naar de Oekraïne stopgezet wat leidde tot energietekorten in verschillende EU-lidstaten⁹. Op 25 mei 2006 kondigde het Russische ministerie van Natuurlijke Hulpbronnen aan dat ze drie investeringsprojecten geleid door Exxon, Mobil, Shell en Total wil herzien¹⁰. Dit om meer staats

controle hierop te kunnen uitoefenen. Conflicten over olie hoeven zich niet alleen tot de politieke sfeer te beperken. Geruchten dat de invasie in Irak, het land dat in het bezit is van de op een na grootste bewezen olievoorraad ter wereld, voornamelijk voortkwam uit de behoefte van de VS om haar toegang tot olie veilig te stellen worden steeds sterker¹¹.

Met de verwachting dat de olievraag in 2025 met 50 procent is gestegen, is een blijvende focus op olie geen houdbare situatie. De olie raakt hoe dan ook op en indien landen niet tijdig hun economie inrichten op andere energiebronnen kan de concurrentie om de laatste restjes olie rare vormen aannemen.

Mogelijkheden

Duurzame energie biedt een oplossing. Door efficiënter met haar energie om te gaan

maar ook door duurzame energiebronnen aan te wenden, probeert de EU het tij te keren. Sinds 1997 werkt de EU hard aan het bereiken van haar doelstelling om in 2010 12 procent van de energieconsumptie te dekken met duurzame energie. In 1997, was dat 5,4 procent en in 2001 6 procent. Hierbij worden

belangrijke bijdragen geleverd door Denemarken en Duitsland¹². Mogelijkheden voor de EU liggen met name op het gebied van waterkracht (Slovenië, Hongarije en Litouwen), biomassa en windenergie. Volgens de Europese Commissie heeft met name windenergie op zee behoorlijk veel potenties die nog niet benut zijn.

Ook het door de EU gesponsorde kernfusie project

ITER biedt een uitkomst. De overeenkomst waarmee dit 10 miljard kostende project is opgericht, werd op 24 mei 2006 door ministers, die de zeven ITER-partners vertegenwoordigen, ondertekend. ITER is de grote,

“De olie raakt hoe dan ook op”

internationale fusie-energie reactor die in Cadarache, Frankrijk zal worden gebouwd¹³.

Politieke wil

Om de verhoudingen tussen landen niet te laten verslechteren door het creëren van meer afhankelijkheid en scheve machtsverhoudingen, dient er een duidelijke keuze gemaakt te worden voor duurzame energie. Zoals de Europese Commissie stelt, dient er meer politieke wil te zijn om de 12 procent doelstelling voor hernieuwbare energie in 2010 te halen. Het Europees Parlement versterkt dit met haar

mening dat energie-efficiency de belangrijkste, snelste en goedkoopste reactie is op problemen van veiligheid, stijgende energieprijzen en milieu. In het binnenkort verschijnende 'Energy Efficiency Action Plan' van de Europese Commissie zal moeten blijken dat het tijdperk van keuzes maken is aangebroken.

Doeke Eisma was lid van het Europees Parlement namens D66. Wouter Lubberts, is stagiair van de Landbouw Universiteit Wageningen.

Noten:

1. In 2002 besloeg de olieconsumptie 43,9 procent van de totale energieconsumptie. Voor gas was dit 24,2 procent.
2. The Mid-term Potential for Demand-side Energy Efficiency in the EU, Lechtenböhmer and Thomas, Wuppertal Instituut, 2005. Explanatory memorandum to the proposed Directive on energy end-use efficiency and energy services - COM(2003) 739. MURE Database Simulation 2000, SOS Italy; Economic Evaluation of Sectoral Emissions Reduction Objectives for climate change, Blok and Joosen, ECOFYS, Utrecht, 2000; Energy Efficiency Indicators, ODYSSEE, ADEME, Paris, 2004; Powering Profits: How Companies turn energy efficiency into shareholder value, Green Business Letter, April 2005; Improving energy efficiency by 5 procent and more per year, K. Blok, to be published in Journal of Industrial Ecology; The Potential for more efficient electricity use in Italy, F. Krause; The Energy Efficiency Challenge, WWF, 2005; World Energy Assessment 2000 and 2004 update, UNDP Website; European Council for an energy efficient economy, *Proceedings* 2005 Summer study: Energy savings, What works and who delivers?, www.eceee.org.
3. COM(2005) 265 definitief. Groenboek inzake energie-efficiëntie "Meer doen met minder".
4. DOE/EIA-0383(2006). Annual Energy Outlook 2006. With Projections to 2030.
5. U.S. Oil Dependence: Driving U.S. Military Strategy. Friends Committee on National Legislation, April 2004.
6. De prijs per vat olie is in de periode 2001-2005 meer dan verdubbeld. Van \$24 per vat in 2001 tot \$60 per vat in 2005. The Washington Post. Thursday, July 14, 2005; Page A25. Our Post-Oil Future Needs a Push. By Paul Roberts.
7. Het is voorspeld dat de mondiale olieconsumptie van 78 miljoen vaten olie per dag zal stijgen tot 118 miljoen vaten olie per dag in 2025. Dit is een stijging van meer dan 50 procent. Ending the energy stalemate. A Bipartisan Strategy to Meet America's Energy Challenges. The National Commission on energy policy. December, 2004.
8. 66 procent van de bewezen oliereserves bevinden zich in het Midden-Oosten. Saudi-Arabië (25 procent), Irak (11 procent), Iran (8 procent), Verenigde Arabische Emiraten (9 procent), Koeweit (9 procent), en Libië (2 procent). The Future of Oil. The Institute for the Analysis of Global Security 2003, 2004.
9. European Voice. Energy to dominate Black Sea summit. Vol. 12 No. 20 - 24 May 2006.
10. European Voice. EU touts energy market from Atlantic to Urals. Vol. 12 No. 20 - 24 May 2006.
11. - *The Guardian*. This war on terrorism is bogus. Michael Meacher. Saturday, September 6, 2003.
- Free Will Productions. The Oil Factor: Behind The War On Terror DVD. Gerard Ungerman (Director), Audrey Brohy (Director), and Noam Chomsky (Contributor). April 4, 2005.
- *The Globalist*. Iraq and the oil connection. By Michael Renner. Wednesday, December 18, 2002.
- The Media & Society Research Group, Cornell University. U.S. War on Terror, U.S. Foreign Policy, and Anti-Americanism. December, 2004.
- The PEW research center. A Year After Iraq War
Mistrust of America in Europe Ever Higher, Muslim Anger Persists. March 16, 2004.
12. Denemarken heeft het aandeel van elektriciteit uit hernieuwbare bronnen verhoogd van 8,9 procent in 1997 tot 20 procent in 2002. Duitsland heeft dit aandeel van 4,5 procent in 1997 vergroot tot 8 procent in 2002
13. Euractiv. Construction of contested fusion reactor to start in 2007. Friday 26 May 2006

Laat kernenergie het debat niet kapen

De komende decennia zal er fors moeten worden geïnvesteerd in alternatieve vormen van energie. De effecten van het huidige fossiele energiegebruik voor het milieu, klimaat en de welvaart zijn urgent en ernstig. Helaas lijkt het debat over energie steeds vaker te worden beheerst door de vraag of kernenergie wel of niet bespreekbaar is. De polarisatie rond dit onderwerp lijkt van kernenergie het brandpunt van het energiedebat te maken. Ten onrechte verliest echte duurzame energie daardoor de aandacht.

DOOR BORIS VAN DER HAM

Het energiedebat staat bol van halve waarheden en ideologische dogma's. Zo worden de verschillende vormen van duurzame energiebronnen (zoals zonne- en windenergie) met regelmaat weggezet als 'te duur'. Er wordt niet bij gezegd dat de kosten van deze energiebronnen sterk dalen bij opschaling, en dat in de vergelijkingen de kosten van milieuvervuiling en de gevolgen van de schommelingen van de huidige olieprijs nauwelijks zijn meegewogen.

"Symboolpolitiek

lijkt soms

belangrijker dan het

milieuresultaat"

Tegelijk is de kernenergielobby fanatieker dan ooit en schildert kernenergie af als het redmiddel voor economie en milieu. Het is juist dat kerncentrales nauwelijks CO₂ uitstoten, maar het feit dat de investeringskosten in de centrales eveneens hoog zijn en er nog steeds problemen zijn rond het kernafval, wordt luchtig weggewoven. Ook de tegenstanders van kernenergie roeren zich hardnekkig. Ook zij hanteren halve waarheden, bijvoorbeeld over de zogenaamde nabije uitputting van de grondstoffen voor kernsplijting.

Symboolpolitiek lijkt soms belangrijker dan het milieuresultaat. Toen in Nederland werd besloten tot het later sluiten van de kleine centrale in Borssele leek het land te klein in hun ogen. Dat met die beslissing geld werd uitgespaard dat naar investeringen in duurzame energie gaat, werd eveneens terzijde geschoven. Een zelfde reactie kreeg de voormalige rood/groene regering in Duitsland toen ze eenzelfde praktische oplossing koos voor hun centrales.

Aarzelende Europese aanpak

De hitte van het kernenergie-debat neemt de focus weg die zo nodig is voor oplossingen voor duurzame energie. Zo wordt er nauwelijks gesproken over een gezamenlijke Europese aanpak van onderzoek en ontwikkeling van nieuwe energiebronnen. Die ontwikkeling blijft veelal steken in kleinschalige, nationale projecten. Nationalisme voert de boventoon. Tijdens de Europese Raad van 23 en 24 maart 2006 was er een kans om een gemeenschappelijk (duurzaam) energiebeleid op te zetten, maar met name Duitsland en Frankrijk weigerden dit. Het enige lichtpuntje was de afspraak om te streven naar 15 procent hernieuwbare energie in 2015. Streven, want concrete afspraken of een stappenplan zou de nationale beleidsruimte teveel inperken.

Het is opmerkelijk dat een aantal EU-landen elkaar wél weet te vinden op het gebied van kernenergie. De Britse premier Tony Blair en de Duitse bondskanselier Merkel werken op dit moment samen aan een voorstel om hier weer grootschalig op in te zetten. Voor- en tegenstanders lijken elkaar aan te steken in hardnekkigheid, want hoe feller de tegenstanders hierop reageren, hoe meer het de voorstanders motiveert om te volharden. Dit patroon moet worden doorbroken.

Investeren in onderzoek

Het uitgangspunt moet zijn dat er geen enkele technologie op voorhand verketterd moet worden. Het onderzoek naar bijvoorbeeld het verbeteren van kernenergie en het beperken van het

afvalvraagstuk moet onverkort doorgaan. Intussen zouden de bestaande kerncentrales in Europa hun afval bovengronds en onverglasd moeten opslaan zodat het afval alsnog versneld kan worden afgebroken als de voortschrijdende technologie daar in de toekomst een oplossing voor zou vinden. Tegelijk moet ook worden erkend dat duurzame energie nog vaak wordt benadeeld ten opzichte van andere vormen van energiewinning. Door het ontbreken van grootschalige investeringen in onderzoek en opschaling wordt de potentie van duurzame energiebronnen volstrekt onvoldoende benut. Ter vergelijking: waar de Europese Unie tot 2013 maar liefst 5 miljard uittrekt voor het gezamenlijke kernenergieprogramma, krijgt duurzame energie maar een luttele 300 miljoen. Dat is natuurlijk idioot. Nederland moet binnen de EU aandringen om het bedrag voor duurzame energie op tenminste hetzelfde niveau te brengen.

Mediterrane zonnekrachtcentrales

De EU moet daarbij een gezamenlijk Onderzoek en Ontwikkelingsprogramma opzetten. Ook hier moet duurzaam gelijk worden getrokken met kernenergie. Sinds 1957 kent Europa het Euratom-verdrag, waarin intensieve samenwerking op onderzoek en ontwikkeling op kernenergie is vastgelegd. Anno 2006 moeten we toch kunnen komen tot een 'Eurenew-verdrag' dat dezelfde inspanning doet voor duurzame energie? De verschillende geografische, geologische en technologische voordelen van de verschillende lidstaten moeten hierin worden benut. In EU-verband zouden bijvoorbeeld grootschalige zonnekrachtcentrales in het zuiden van Europa kunnen worden gebouwd. In opdracht van D66 heeft de TU Delft becijferd dat bij een Europese aanpak deze technologie een grote bijdrage kan leveren aan de energievoorziening. Als er binnen Nederland en Europa fors wordt ingezet op grootschalige duurzame energie, energiebesparing en CO₂-opslag zijn nieuw te bouwen kerncentrales niet zo snel nodig. Daarmee kan tijd worden gekocht om meer onderzoek te doen naar het versneld afbreken van nucleair afval. Nederlandse onderzoekers kunnen hierin

een belangrijke rol spelen. Bestaande centrales in Europa kunnen op hun beurt meehelpen aan het overbruggen van de tijd die nodig is om duurzame energie op te schalen.

Transitietechnologie

Nederland moet ook een keuze durven maken waarin het de beste wil zijn. Vooral in de transitietechnologieën heeft Nederland grote mogelijkheden. Wij beschikken over grote lege gasvelden waarin het CO₂ kan worden opgeslagen dat vrijkomt bij het huidige gebruik van fossiele brandstoffen. Wanneer er in de toekomst Russisch gas wordt doorgevoerd via Nederland, kan hier het CO₂ worden afgevangen en de gasproductie worden verduurzaamd. Nederland moet ook voorop blijven lopen in energiebesparende technologieën. Bij het kostenefficiënt maken van windenergie kan Nederland koploper worden in de ontwikkeling van windenergieopwekking op zee, en dat exporteren naar andere kustgebieden. Ook het onderzoek naar zonnetechnologie staat in Nederland op een hoog niveau. We moeten inzetten op onze bijzondere krachten en daar moet ook de overheidssteun naar worden gericht.

Topprioriteit

Ten slotte: Europa laat momenteel grote kansen liggen om duurzame energie tot topprioriteit van de Unie te maken. Japan heeft de ambitie om in 2010 4820 megawatt zonnestroom te produceren, 60 procent meer dan de Europese doelstellingen. Zelfs in Amerika wordt er meer federaal geld ingezet voor duurzame energie dan in Europa. Wil Europa de meest dynamische kenniseconomie ter wereld worden, dan moet men voluit inzetten op duurzame energie. Voorwaarde is in elk geval dat het energiedebat niet langer wordt geëncapsuleerd door de polarisatie rond kernenergie. Dat is – excusez le mot – energieverspilling.

Boris van der Ham is Tweede-Kamerlid namens D66.

“Nederland moet een keuze durven maken”

ALEXANDER OF EEN ANDER

Tja. De minister is het geworden. Dat voelt een beetje ongemakkelijk. Kennelijk ben ik zo dualistisch behept dat ik diep in mijn hart vind dat ministers er niet zo toe doen. Kamerleden zijn als het goed is strijdvaardiger, feller, uitgesprokener. Vechters in de politieke arena. Indertijd vond ik het zonde dat de fractie Thom de Graaf als voorzitter verkoos boven Roger van Boxtel. Die laatste leek mij meer een kamerlid, meer hartstocht, minder gepolijst. Thom was bestuurlijker, hem hadden ze toen van mij al minister mogen maken.

Hetzelfde gebeurt nu weer: Lousewies is het opgewonden standje, bozer, overtuigder, slaat met meer élan een plank mis. Alexander mag dan nog zo stout zijn geweest zijn, als kamerlid heb ik hem niet zien acteren en ik heb daar ook niet een duidelijke voorstelling van. Te weinig het type terriër-in-broekspijp. Te veel de bestuurder die compromissen verdedigt uit de ministerraad of het college.

Het lijkt een tegenstelling die bij D66 hoort. Hans van Mierlo versus Jan Terlouw. Beiden vertegenwoordigden ons, beiden kunnen het, maar hun imago verschilt hemelsbreed. Hans heeft de passie, Jan het redelijk alternatief.

Ik heb op Lousewies gestemd. Dat is natuurlijk een rare meid met een wonderlijke mengeling van een soort mondaine internationale achtergrond en een stadse aandacht voor praktische problemen. Maar zij heeft de passie die me met D66 verbonden houdt. En ook, ik had niet gedacht dat zoiets bij mij ooit een rol zou spelen, ze is een vrouw. Vrouwen in de politiek lijken per definitie minder gepolijst, minder geneigd wie dan ook de hand boven het hoofd te houden, laat staan elkaar. De oorlog tussen Rita en Ayaan, daar lusten mannen geen brood van. De VVD had Rutte en Verdonk. Ook daar kozen de leden voor de man, voor de redelijkheid, voor het compromis. Mannen zijn nu eenmaal aardiger voor elkaar, minder scherp, meer geneigd tot het koesteren van een natuurlijk verbond, want je weet nooit waar je elkaar nog eens voor nodig kunt hebben. Verbroedering is een woord, ver-zustering niet.

Vrouwelijke politici hebben het moeilijk met hun imago, tenzij ze oud genoeg zijn. Want één combinatie is electoraal fataal: expliciete feminiene aantrekkelijkheid en macht. Dat is te veel van het goede. Populaire vrouwelijke politici weten dat wel: geen erotiek in de politiek. Erica had haar dikke lijf, Els Borst haar jaren, Rita doet stoer, Femke zo onschuldig mogelijk, Gerda is lesbisch, Agnes Kant vervelend. Opdat zij niet lijken op de bitches uit soapseries die mooi en machtig tegelijk zijn en daarmee door en door slecht. Ayaan legde zich ook bij deze wet niet neer en wij kennen haar lot. Dat maakt een paspoort niet goed, met welke geboortedatum dan ook.

Maar goed, Alexander dus. Nee, niet die van Maxima, die van D66. Ik probeer mij voor te stellen hoe de verkiezingsstrijd eruit ziet het komende jaar. Ik vrees dat de kiezer onverschillig wordt. Tussen Jan Peter, Femke en Jan zit enig reliëf, maar de keuze tussen Wouter, Alexander en Mark lijkt een beetje saai en erg androgyn. We worden wel erg de partij van het midden.

Bouwen, binden en vooruit kijken!
Maak eerst: de party in.

'Maatschappelijk verantwoord ondernemen is geen liefdadigheid'

Bart Jan Krouwel is directeur Duurzaamheid & Maatschappelijke Innovatie van Rabobank Nederland. Ooit was hij medeoprichter van de Triodos Bank. Een gesprek met een maatschappelijk gedreven bankier.

DOOR CONSTANTIJN DOLMANS

Eén van de grondslagen van de Rabobank is dat zij wil bijdragen aan een duurzame ontwikkeling van de samenleving in economische, sociale en ecologische zin. Waarom?

"Voor een coöperatieve bank met de historie van de Rabobank is maatschappelijk verantwoord ondernemen een vanzelfsprekendheid. De organisatie is ontstaan uit kredietcoöperaties in lokale agrarische gemeenschappen, uit sociale verantwoordelijkheid. Dat betekent ook het nastreven van diversiteit en oog hebben voor de belangen van iedereen die bij de bank betrokken is. Duurzaam ondernemen is een must om de samenleving leefbaar te houden. Het is geen idealisme of charitas. In mijn ogen is duurzaam ondernemen nodig om op lange termijn als bedrijf te overleven. Anders bestaan we over 10 jaar niet meer."

Dat zijn mooie woorden maar cynici zien uw maatschappelijk verantwoord ondernemen als een marketingtruc.

"Onzin. Als een bedrijf duurzaam ondernemen met de mond belijdt maar niet in de praktijk brengt, dan loop je uiteindelijk tegen de lamp. Duurzaam ondernemen is een minimumvereiste voor rendement op lange termijn en is voor de Rabobank onderdeel van onze gewone bedrijfsvoering. Milieu is geen sluitpost. We gaan graag met organisaties als Milieudefensie om de tafel. Niet om te laten zien hoe goed we wel zijn maar om iets van elkaar te leren. Dat is soms niet altijd even gemakkelijk. Het is lastig als je met een ngo hebt gepraat en vervolgens blijkt dat nationaal die organisatie een ander liedje zingt dan de internationale koepel waarmee je om de tafel hebt gezeten. In het ene land 'zus' en het andere land 'zo' is natuurlijk onwerkbaar. Ook ngo's kunnen zich wat dat betreft nog verder professionaliseren. Het is belangrijk om te weten waarover je praat. Dat geldt niet alleen voor de Rabobank, maar ook voor de belangenorganisaties waarmee we praten."

Wat betekent maatschappelijk verantwoord ondernemen in de praktijk bij de Rabobank?

"Nogmaals, maatschappelijk verantwoord ondernemen is geen liefdadigheid. We hebben er goede, zakelijke argumenten voor. Zo streeft de Rabobank er nu naar om in de eigen organisatie 100 procent groene stroom te gebruiken. Voor de Nederlandse vestigingen zitten we daar al dicht tegenaan vooral door de inkoop van stroom opgewekt door windenergie. We hebben ook een groen autoleasebeleid. Medewerkers van Rabobank in Nederland met een lease-auto – en dat zijn er zo'n 5.000 – kunnen alleen nog maar kiezen uit auto's met een zuinig energielabel. Dat alles levert niet alleen minder CO₂-uitstoot op, maar bespaart ook kosten. Het lukt natuurlijk niet van de ene op de andere dag om een organisatie daarin te veranderen en het is ook niet zo belangrijk waar je begint. Stapje voor stapje kan een bedrijf op die wijze wel bijdragen aan duurzaam ondernemen in de praktijk."

Is dat geen window-dressing? Milieuorganisaties verwijten de Rabobank nog wel eens geen rekening te houden met duurzaam ondernemen als het gaat om het financieren van projecten.

"De Rabobank was één van de eerste banken die de zogenaamde Equator Principles (zie kader) onderschreef. Soms krijgen we het verwijt van ngo's dat we ze niet toepassen. Maar de Rabobank richt zich in het bijzonder op de Food en Agrisector door bedrijfsfinanciering of participaties. De Equator Principles richten zich op projectfinancieringen en dan ook nog boven de 50 miljoen dollar per project. Dat betekent niet dat onze steun aan deze principes een dode letter is. We onderschrijven de richtlijnen van harte, het is een goede zaak dat ze er zijn. We kijken dan ook hoe we in de geest van de Equator Principles kunnen handelen. We maken onze accountmanagers bewust van de richtlijnen. Zij hebben direct contact met de klant en brengen dit soort richtlijnen in de praktijk. We treden vanuit de centrale organisatie daarbij op als adviseur, niet als politieagent. Een dilemma daarbij is hoever je moet gaan om de hele keten te controleren. Je kunt je mooie richtlijnen wel toepassen op een bedrijf wat je financiert, maar wat als dat bedrijf gebruikmaakt van toeleveranciers die op een wat minder duurzame manier opereren? Met belanghebbenden – ook onze critici – voeren we graag een dialoog hoe we op een zinvolle wijze invulling kunnen geven aan de ketenbenadering."

Hoe ziet u daarbij de rol van de overheid?

"De private sector moet initiëren en de overheid moet faciliteren. Dat is niet altijd even simpel. Sommige landen hebben wel een behoorlijke wetgeving, maar de naleving laat dan te wensen over door corruptie of andere belangen. Zo zijn we tegen het probleem aangelopen dat sommige overheden geen behoefte hebben aan samenwerking tussen boeren in een coöperatie omdat men bang was dat deze coöperatie te machtig zou worden. Onze 'eigen' Nederlandse overheid kan dan een rol spelen door druk uit te oefenen."

"Soms zijn overheden in ontwikkelingslanden niet in staat om te faciliteren. In de praktijk kijken we dan hoe we in samenwerking met lokale ngo's invulling kunnen geven aan duurzame ontwikkeling. Ook daarbij zijn er dilemma's. Kies je voor duurzame energie of voor voedselzekerheid? Prioriteiten daarin kunnen elkaar bijten. Als bank moet je je positie daarin bepalen, eerst honger bestrijden of eerst energie? Ontbossing voor de productie van palmolie in Indonesië of soja in Brazilië is een groot probleem. Maar de landbouw in die landen draagt niet alleen bij aan ontbossing, maar ook aan de economische ontwikkeling. Hoe je daarmee in de praktijk omgaat, verschilt van geval tot geval. Daarbij worden we kritisch gevolgd door ngo's en dat is prima."

"De 'eigen' overheid kan een geweldige partner zijn bijvoorbeeld door het steunen van publiek-private samenwerking met een garantiefonds waardoor ondernemers betere toegang krijgen tot lokale financiering. De overheid moet in mijn ogen vaker medeondernemer zijn en een bondgenoot. Instrumenten die duurzaam ondernemen stimuleren zijn bijvoorbeeld de fiscale groenregelingen. De regelgeving die maatschappelijk verantwoord ondernemen stimuleert, mag best wat nadrukkelijker op de agenda. De overheid moet de kaders scheppen. Nederland kan daarvoor een belangrijke rol spelen in Europa. Alleen ontbreekt het zo nu en dan aan politiek doorzettingsvermogen."

Waaruit blijkt het ontbreken van politiek doorzettingsvermogen?

"Nederland heeft bijvoorbeeld de subsidie voor zonne-energie afgeschaft. Naar de politieke redenen daarvoor is het gissen. In het buitenland zijn dit soort regelingen erg succesvol, maar in Nederland lukt het kennelijk niet. Staatssecretaris voor Milieu Van Geel wil wel, maar kennelijk ontbreekt in Den Haag de politieke wil om er iets van te maken. Als het om geld gaat, kijk dan naar de prioriteiten. We moeten in Nederland veel meer innovaties uitlokken. Dat doen we niet altijd op een goede manier. Het is soms triest om te zien dat ambtenaren komen met zogenaamde oplossingen zonder vooraf overleg te hebben gehad met de financiële sector. Als je bijvoorbeeld sociaal-ethisch beleggen wil stimuleren door te komen met regelgeving zonder overleg vooraf met de sector dan komt het nooit van de grond. Je moet de praktijkervaring uit

de sector gebruiken en niet regeren vanuit een ivoren toren. Dat heeft overigens niets met partijpolitiek te maken. Ik ben geen lid van welke politieke partij dan ook. Het doorzettingsvermogen hangt heel erg af van de persoon."

Verwacht u niet te veel?

"Nee hoor. Kijk maar naar de agrarische natuurverenigingen in Nederland. Boeren doen vrijwillig heel veel aan natuurbeheer met steun van vrijwilligers. Natuurbeheer is bij veel landbouwers onderdeel van de normale bedrijfsvoering. Het is een langzaam, maar gestaag proces. Als je nu terugkijkt op wat er de afgelopen twintig jaar is bereikt dan ben ik ben trots op de toenemende aandacht van kritische burgers en maatschappelijke organisaties voor duurzaam ondernemen. Ik leun niet tevreden achterover maar zie wel – veelal jongere- mensen die écht een bijdrage willen leveren. Daar ben ik blij mee. Er is bij jongeren ontzettend veel interesse in maatschappelijk verantwoord ondernemen. De Rabobank raad van bestuur heeft maandelijks lunches met jongeren in de organisatie. Zij dragen dan de onderwerpen aan. Maatschappelijk verantwoord ondernemen wordt door de jongeren in onze organisatie vrijwel altijd als een onderwerp naar voren geschoven. De Rabobank is daar niet uniek in. Veel organisaties veranderen ten goede van onderaf door de inzet en inspanning van medewerkers."

Wat is het verschil tussen nu en twintig jaar geleden?

"Twintig jaar geleden dachten we in termen van moeten en niks meer mogen. Dat is saai, droevig en donker. Die atmosfeer is veranderd. We hebben anders leren denken, zien veel meer de mogelijkheden die maatschappelijk verantwoord ondernemen biedt. Natuurlijk is er soms een spanning tussen individuele keuzes en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Maar ook bedrijven hebben daarin hun verantwoordelijkheid en die nemen ze ook. Soms door druk van buitenaf maar steeds vaker omdat de medewerkers dat van hun bedrijf eisen."

Heeft u nog een tip voor ons verkiezingsprogramma?

"Ik zou als D66 een warm en vurig pleidooi houden voor duurzame ontwikkeling. Het is voor Nederland economisch interessant, het vergroot het welzijn van de mensen en het levert ontzettend veel lol op. Duurzaam ondernemen biedt veel kansen. Laten we daar gebruik van maken. Niets is prettig als je iets moet doen tegen je zin. Je moet mensen misschien verbieden om in een Hummer rond te rijden, maar hou het verder leuk!"

Constantijn Dolmans is redacteur van Idee.

DE EQUATOR PRINCIPLES

Grootbanken zijn over de hele wereld betrokken bij projecten die ingrijpende gevolgen kunnen hebben voor mens en milieu. Schade door bijvoorbeeld oliepijpleidingen en snelwegen in waterwin- en natuurgebied, milieurampen, gedwongen verhuizingen van bevolkingsgroepen, dwangarbeid, kinderarbeid en andere schendingen van mensenrechten en ILO-verdragen, het zijn levensgrote risico's voor mens en milieu en daarmee ook voor het project en het imago van alle betrokkenen.

In haar streven naar duurzame ontwikkeling vroeg de International Finance Corporation (IFC), onderdeel van de Wereldbank, particuliere banken in 2002 om milieu- en sociale aspecten van de projecten die zij financieren te borgen in een toetsingskader. Tien vooraanstaande banken formuleerden daarop op 4 juni 2003 de Equator Principles, die inmiddels door ruim veertig banken worden onderschreven. Gezamenlijk zijn zij goed voor ongeveer 75 procent van alle projectfinancieringen op aarde, zo'n 55 miljard dollar.

De Equator Principles toetsen projecten op mogelijke negatieve milieu- en sociale effecten, de vereisten onder de plaatselijke wet- en regelgeving en toepasbare internationale verdragen, op duurzame ontwikkeling en het gebruik van hernieuwbare natuurlijke bronnen, op bescherming van de volksgezondheid, de inheemse bevolking, het cultureel erfgoed, de biodiversiteit en kwetsbare ecosystemen.

Aan de hand van de toetsing volgt een classificatie van een voorgenomen project in categorie A (waar in vergelijking met de huidige stand van zaken zonder project een groot risico ontstaat op onomkeerbare milieueffecten, gedwongen verhuizingen en/of aantasting van cultuur erfgoed), B (met minder onomkeerbaar risico) of C (nagenoeg geen risico).

Voor projecten in categorie A en waar van toepassing geacht in categorie B zijn een Environmental Assessment (EA) en een Environmental Management Plan (EMP) vereist en dient structurele en cultureel gepaste consultatie plaats te hebben gevonden van de plaatselijke bevolking en relevante belangengroepen. Dit dient te geschieden door de kredietaanvrager in overeenstemming met de richtlijnen van de IFC, die gebaseerd zijn op het World Bank Pollution Prevention and Abatement Handbook (Richtlijnen Wereldbank d.d. 1.7.1998) en hieruit voortvloeiende updates, zoals vastgesteld door het IFC-management (Nadere IFC-richtlijnen). EA's en EMP's voor projecten in categorie A worden voor contra-expertise voorgelegd aan een onafhankelijke deskundige toetsing.

Meer informatie op: <http://www.equator-principles.com/index.html>

Haagse aanpak, een voorbeeld ter navolging?

Dankzij de stichting OM Den Haag is het in de Hofstad gelukt om ondernemers meer te betrekken bij het milieubeleid van de gemeente. De stichting fungeert als katalysator tussen gemeente, de hogeschool, woningbouwcorporaties en het bedrijfsleven en weet zo energiebesparende maatregelen en het gebruik van duurzame energie te bevorderen.

DOOR ROBERT VAN LENTE

Vijf jaar geleden is in Den Haag de Stichting Ontwikkelingsmaatschappij Den Haag opgericht door de gemeente Den Haag, Eneco Energie, Rabobank Den Haag e.o. en HTM. Het doel van Om Den Haag was en is om het bedrijfsleven in Den Haag meer te betrekken bij het milieubeleid van de gemeente. Het bleek namelijk, dat de gemeente bij het milieubeleid wel burgers, maatschappelijke organisaties en dergelijke wist te bereiken, maar dat het bedrijfsleven grotendeels afzijdig bleef. Deze houding van het bedrijfsleven had vooral te maken met het feit, dat overheid en bedrijfsleven een verschillende taal spreken en verschillende doelen hebben. Om Den Haag moet deze kloof overbruggen door als makelaar tussen gemeentelijke overheid en Haags bedrijfsleven te fungeren.

Groen inkopen

De eerste prioriteit werd gelegd bij het Midden- en Kleinbedrijf. Vooral het MKB diende via duurzaam ondernemen het milieubeleid van de gemeente te ondersteunen. Maar dat kan alleen als een MKB-ondernemer, die vaak hard moet werken om het hoofd boven water te houden, ervan overtuigd kan worden, dat met duurzaam ondernemen economisch voordeel valt te behalen of een versterking van de marktpositie. Daarbij valt ook voor de overheid nog veel te doen. In Den Haag zijn overheidsinstellingen vaak de klanten van MKB-bedrijven. Indien deze overheidsinstellingen groen inkopen, ontstaat vanzelf de economische prikkel voor een MKB-bedrijf meer te letten op milieu-eisen.

De overheid stelt in verschillende beleidsnota's, dat er naar wordt gestreefd steeds meer diensten en producten groen in te kopen. Er wordt niet alleen op de prijs en kwaliteit gelet, maar ook op de wijze waarop producten en diensten worden geproduceerd: of in voldoende mate rekening is gehouden met het milieu of dat goed en sociaal met het personeel wordt omgegaan. Niet voor niets wordt duurzaamheid weergegeven door de drie P's van Planet (milieu), People en Profit.

Het blijkt echter dat theorie en praktijk bij de overheid nog ver uiteenlopen. Hoe goed bedoeld de beleidsnota's over groen inkopen ook zijn; in de praktijk wordt bij aanbestedingen en inkoop door overheidsorganisaties vrijwel alleen gelet op de prijs- kwaliteitsverhouding. Het is dan ook vaak frustrerend om te moeten constateren dat de overheid haar eigen beleidsdoelstellingen onderuit laat halen door haar eigen inkoopmanagers, die op geen enkele wijze worden gestimuleerd naar meer te kijken dan alleen de prijs.

Katalysator

Toch heeft Om Den Haag door de jaren heen veel kennis en ervaring gekregen hoe duurzaam ondernemen voor het MKB aantrekkelijk kan worden gemaakt. En dat heeft ook resultaat gehad. Langzaam maar zeker is Om Den Haag het werkveld gaan verbreden naar toepassingen van duurzame energie, duurzame mobiliteit en energiebesparingprogramma's. Dit ook, omdat steeds meer organisaties en bedrijven, die in Den Haag zijn gevestigd, zich bij Om Den Haag hebben aangesloten: MKB Den Haag, de Kamer van Koophandel Haaglanden, Shell Nederland, Siemens Nederland, Ceres/Vestia een zeer innovatieve corporatie in Haaglanden, de Haagse Hogeschool, de Mondriaan Groep voor mbo en de Rijksgebouwendienst. Het doel van deze organisaties is om samen de Haagse samenleving duurzamer te maken, waarbij Om Den Haag optreedt als katalysator en projectondersteuner.

Zo hebben zeven bij Om Den Haag betrokken organisaties: de gemeente Den Haag, Shell,

Siemens, Eneco, HTM, Vestia en Haagse Hogeschool onlangs het Platform Duurzaam Den Haag opgericht. Dit platform zal projecten op het gebied van duurzame energie, energiebesparing en duurzame mobiliteit in de Haagse regio gaan bevorderen. Mede door gebruik te maken van elkaars kennis en slagkracht kan dan veel tot stand worden gebracht. Later zal het Platform waarschijnlijk worden uitgebreid met de Rabobank Den Haag, maar ook de andere twee grote woningcorporaties in Den Haag hebben al belangstelling getoond.

Mobiliteitsmanagement

Een bijzondere vorm van samenwerking is gevonden met de Taskforce Energietransitie. Vooral projecten die duurzame mobiliteit bevorderen, een van de doelstellingen van de Taskforce, zullen in Den Haag worden uitgevoerd. Het project duurzame mobiliteit geeft goed aan wat de benadering is van Om Den Haag. Uiteraard is milieubewust gedrag van groot belang, maar Om Den Haag probeert, samen met bedrijfsleven en overheid, dat milieubewust gedrag makkelijk te maken. Door mobiliteitsmanagement uit te voeren bij grote bedrijven (wordt de mobiliteit, die nodig is wel efficiënt genoeg uitgevoerd) en door het gebruik van schone brandstoffen en de beschikbaarheid daarvan in de Haagse regio te bevorderen. Hetzelfde geldt voor energiebesparing. Besparing van energie is nog steeds de meeste effectieve manier om de uitstoot van CO₂ te reduceren. Energie die niet wordt gebruikt, hoeft ook niet te worden opgewekt. Er zal in Den Haag in de toekomst worden geëxperimenteerd met een vrijwillig lokaal CO₂-fonds. Een marktconforme en leuke manier om energiebesparing zichtbaar te maken en er ook nog aan te verdienen.

Gunstige ligging

Wat betreft de toepassing van duurzame energie, kent Den Haag veel kansen. Als enige grote stad aan zee, waait het er vaker en harder dan in andere grote steden. Voor experimenten met stedelijke windturbines is Den Haag dan ook een ideale plek. Ook is Den Haag heel geschikt voor het benutten

van bijvoorbeeld warmte die al aanwezig is. Zo wordt in Den Haag nu al aardwarmte gebruikt, warmte uit de zee, warmte uit het riool en zelfs warmte uit het asfalt. Ook is Den Haag, met de vele appartementengebouwen met platte daken, heel geschikt voor toepassing van zonne-energie.

Het milieu sparen is fun

Hoewel de meeste vormen van duurzame energie nog subsidie nodig hebben om de concurrentie met fossiele brandstoffen aan te kunnen gaan, zal met de stijgende prijzen van deze brandstoffen, het steeds lonender worden duurzame vormen van energie toe te passen. Daarbij wordt de focus ook gericht op jongeren. Het milieu sparen moet fun zijn. In Rotterdam zijn plannen om in een grote discotheek de noodzakelijke energie zo duurzaam mogelijk op te wekken. Hierbij worden zoveel mogelijk bronnen gebruikt, inclusief de trillingsenergie uit de dansvloer. Die plannen bestaan in Den Haag ook. Op Haagse scholen worden speciale lespakketten gemaakt om jongeren te leren hoe duurzame energie werkt.

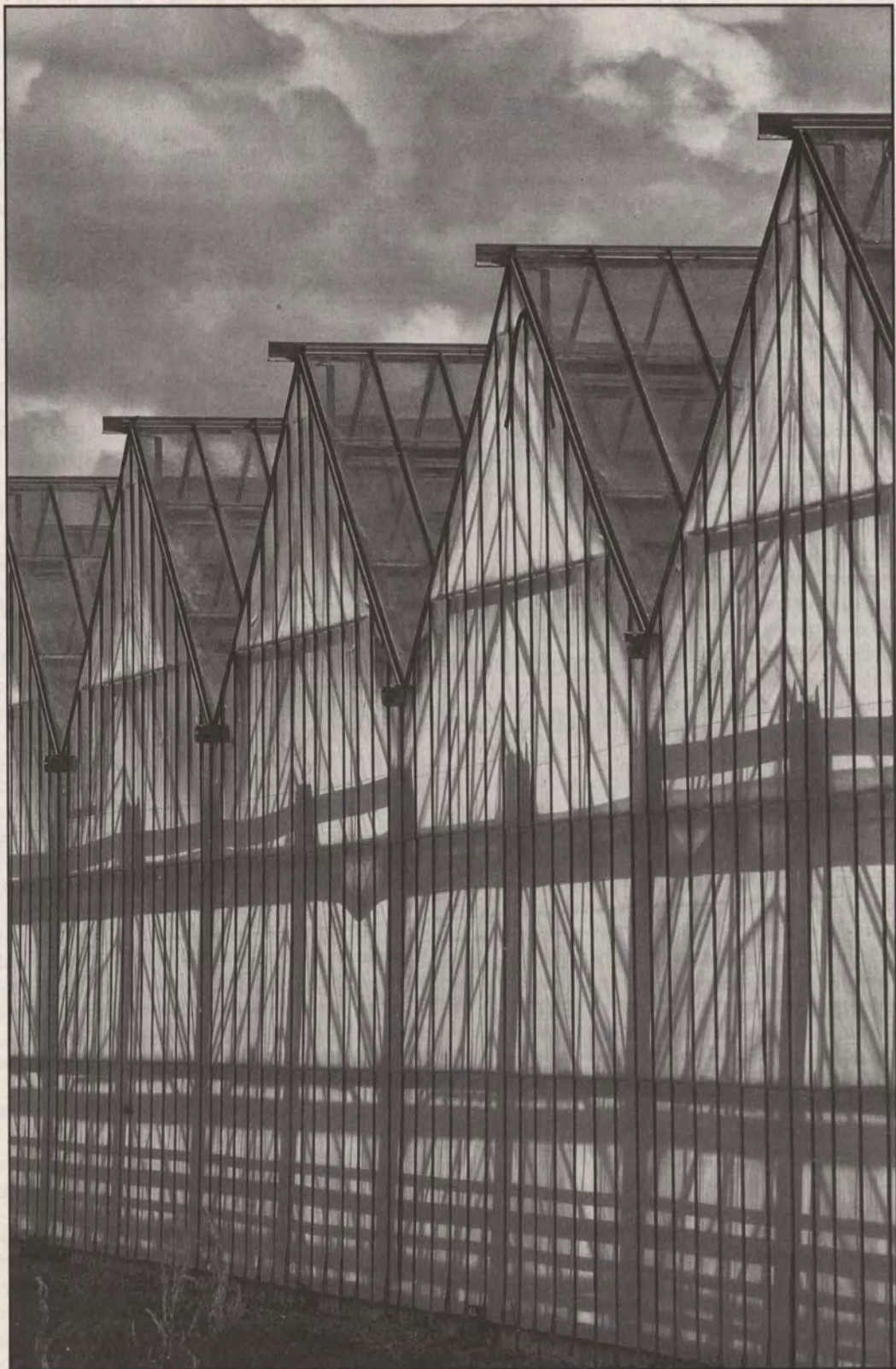
Zichtbaar maken

Elk jaar zal het Platform Duurzaam Den Haag aan de Haagse bevolking laten zien, wat er al tot stand is gebracht. Want het moet zichtbaar zijn, op welke manier het milieu gespaard kan worden. Begin juli zal het boek *Energiek Den Haag* worden gepubliceerd, waarin niet alleen dieper wordt ingegaan op de plannen van het Platform, maar ook veel voorbeeldprojecten zullen worden getoond. Het boek is voor een lage prijs in de boekhandel te kopen, want Om Den Haag blijft een not-for-profit stichting. Om Den Haag is ervan overtuigd, dat de bevordering van duurzaamheid leidt tot een meer innovatieve maatschappij, met alle economische voordelen van dien. En die economische voordelen moeten zichtbaar worden gemaakt, zodat er vanzelf een markt ontstaat. De kenniseconomie begint bij de bescherming van het milieu.

Robert van Lente is directeur van de Stichting 'Om Den Haag'.

“Trillingen op de dansvloer gebruiken als energiebron”

Foto: Herman Wouters

Glastuinbouw: van energieconsument naar energieproducent

De snelle stijging van de energiekosten van de laatste tijd komt voor veel glastuinbouwondernemers als een koude douche. Hoewel de sector in zwaar weer dreigt te komen gloort er ook hoop. Mede door de stijgende energieprijzen hebben glastuinbouwers technieken ontwikkeld die geen energie slurpen maar deze juist opwekken.

DOOR DOEKE FABER EN ROB VAN DER VALK

De glastuinbouwsector verkeert in zwaar weer. De stijgende energiekosten zijn, net als voor iedereen in Nederland, een toenemende kostenpost. Voor de glastuinbouw tikt het extra hard door, omdat de energiekostenpost relatief hoog is in vergelijking met andere sectoren. De primaire productie van een groot aantal producten, met name ook in de sierteelt, komt in de gevarenzone als deze situatie lang aanhoudt. Niet alleen staan veel arbeidsplaatsen op de tocht, maar ook economisch zou het een ramp zijn als de glastuinbouwsector een kopje kleiner wordt gemaakt. Bijna een half miljoen mensen en veel bedrijven zijn indirect afhankelijk van de glastuinbouwsector. Primaire productie, zoals in de glastuinbouw, geeft een grote spin-off, als je dit vergelijkt met de dienstensector. Daarnaast levert de sector jaarlijks een hoge en groeiende bijdrage aan het overschot op de handelsbalans: vorig jaar kwam dit uit op €5 miljard.

“Een sector die het waard is om te koesteren”

Kraamkamer voor de rest van de wereld

De hoogstaande technologie waarop de glastuinbouw in Nederland is gebaseerd, is uniek in de wereld en levert dus ook een grote bijdrage als kraamkamer voor de rest van de wereld. De Nederlandse handelsgeest heeft al vanaf het eerste begin de tuinbouw in Nederland versterkt door ontwikkeling van ijzersterke marktplaatsen en handelsbedrijven. De handel van een groot wereldwijd aanbod verloopt via de Nederlandse draaischijf, de veilingen. Die kan in de toekomst slechts in ons land blijven functioneren als de primaire productie van voldoende omvang blijft. Het totale glastuinbouwcomplex doet niet onder voor luchthaven Schiphol en mainport Rotterdam. Een sector dus, die het waard is om te koesteren.

De onverwacht snelle energiekostenstijging komt als een enorme koude douche voor de glastuinbouwondernemers. Onder de huidige omstandigheden kunnen zij gemiddeld genomen niet langer rekenen op een inkomen uit het eigen bedrijf. Een uitzondering geldt voor ondernemers, die hun kassen recent hebben vergroot en gemoderniseerd, en uiteraard die ondernemers, die kans hebben gezien een exclusief product op de markt te brengen.

Duurzame warmte

Maar er gloort hoop voor de sector. Stijgende energieprijzen hebben ook een positief effect op de glastuinbouw. De glastuinbouw ontwikkelt zich in snel tempo tot energieproducent. Allereerst door de toepassing van Warmte Kracht Koppeling (WKK), maar ook door de verdergaande technologische ontwikkeling rond energieproductie in de glastuinbouw in de vorm van duurzame warmte.

WKK in de glastuinbouw levert elektriciteit op, die met de een lagere CO₂-emissie is geproduceerd dan welke andere energiebron dan ook, met uitzondering van kernenergie. Dit is te dan-

ken aan het feit dat glastuinders de vrijkomende warmte gebruiken om de kassen te verwarmen, terwijl ook de vrijkomende CO₂ wordt benut als meststof voor de planten. Bovendien zijn overige emissies (in het bijzonder NOx) laag, omdat de zogenaamde rookgassen standaard worden gezuiverd om zo als plantenmeststof te dienen. In de toekomst kan deze vorm van elektriciteitsopwekking volledig verduurzaamd worden door de toepassing van biobrandstof in de WKK's. Nu al zijn meer dan 10 glastuinders bezig met de plaatsing van een bio-WKK. Nog dit jaar zullen de eerste duurzame WKK's in bedrijf worden genomen.

Zonnecollectoren

De glastuinbouw heeft al een lange historie op het gebied van duurzame energie. De glazen kassen zelf zijn in feite al grote zonnecollectoren. De zon is de primaire energiebron voor de productie van groenten, bloemen en planten. Dat hadden de tuinders al lang geleden begrepen. In de 19e eeuw werden reeds druiven geteeld onder glas en tot ver na de Tweede Wereldoorlog werden veel kassen niet extra verwarmd, terwijl de bloemkolen, komkommers, tomaten en chrysanten toch al veel eerder konden worden aangevoerd op de markt dan vanuit de vollegroend teelt (buiten).

En na een technologische revolutie met verwarming op gas, klimaatcomputers, recirculatie van meststoffen, biologische gewasbescherming tegen plagen en vergaande verbetering van de energie-efficiëntie staat nu weer een nieuwe mijlpaal voor de deur: 'De Kas als Energiebron'.

Energieproducenten

Technisch zijn kassen in staat om energieproducent te worden. Voor naburige kassen, maar ook voor hele woonwijken. De hoeveelheid energie, die in een glazen kas, dankzij de zon, wordt opgevangen is ruim het dubbele van wat een glastuinder nodig heeft om jaarrond op de markt te verschijnen. Het

enige probleem is dat die zonnewarmte niet evenredig verdeeld over het jaar beschikbaar is. In de zomer is er een overschot en in de winter een tekort, terwijl de energiebehoefte juist het omgekeerde daarvan is; hetzelfde geldt in woningen. Om dit ongelijktijdige energie aanbod op te vangen, zal de energie dus over het seizoen heen bewaard moeten worden. Daar zijn ondertussen goede technieken voor beschikbaar, gebaseerd op het grote energiedragende vermogen van water. Opgewarmde kassen kunnen afgekoeld worden door koud water naar de kassen te leiden en dit op te warmen met slimme warmtewisselaars. Het opgewarmde water moet nu bewaard worden en dit vindt plaats diep in de grond. Zodra het winter wordt kan deze warmte weer opgehaald worden om vervolgens kas, woonhuizen of andere gebouwen te verwarmen.

Dit zijn geen toekomstvisioenen. Al op dit moment zijn er enkele kassen uitgevoerd met deze technieken. De warmte uit deze kassen verwarmt nu een naburige kas. Ook zijn er gesprekken gaande om de overvloedige warmte te gaan leveren aan op stapel staande nieuwbouwwijken: bijvoorbeeld in het Westland en de Zuidplaspolder.

Steuntje in de rug

De glastuinbouw maakt van de bedreiging, die uitgaat van energie op deze manier een grote kans. 'Ik ben ervan overtuigd dat de sector versterkt uit deze crisis naar voren zal komen. Dat heeft zij in het verleden bij andere grote crises reeds bewezen. Maar de uitdaging om dit succesvol te laten verlopen, kan ze niet alleen. Er zal wel voor moeten worden gezorgd dat de ondernemers de kans krijgen de noodzakelijke vlucht naar voren te maken. Er is alles aan gelegen deze mooie sector met dat geweldige toekomstperspectief door deze moeilijke jaren heen te loodsen. Daar hebben we politiek en overheid hard bij nodig!

Doeke Faber en Rob van der Valk zijn verbonden aan de Vereniging van Bloemenveilingen.

“Kassen kunnen energie aan woonwijken leveren”

Laat de Cambodjanen hun eigen weg volgen

In de pers is George Bush de laatste tijd een gewillige geslagen hond. Zijn stevige taal over democratische idealen blijkt een goede stok om mee te slaan. Hij heeft het in Irak allemaal nog steeds niet tot stand kunnen brengen. Maar waarom moet Irak zo snel en zo nodig democratisch worden? Hebben ze daar een traditie in? Hebben we reden om aan te nemen dat Irakezen daar blij van worden? Ik kijk om me heen in Cambodja en mijn antwoord is nee, met een groot uitroepteken.

DOOR GEA WIJERS,

Na jarenlang gesteggel over de komst van een Rode Khmertribunaal waarin de misdaden van de Rode Khmer uit de jaren zeventig zullen worden berecht, worden deze maand dan toch nog de rechters van het tribunaal in Phnom Penh ingezworen. Naar alle waarschijnlijkheid zullen in 2007 de eerste zittingen beginnen. Dit internationale tribunaal is een duidelijke uitwas van het internationale streven om alle ontwikkelingslanden in te passen in het westerse concept van democratie. Natuurlijk, het Rode Khmerbewind was een vreselijk wreed regime met misdadigers die zeker hun straf niet mogen ontlopen. Dus, snel gedacht, wat is een democratische oplossing? We organiseren een rechtszaak om de waarheid over deze periode in Cambodja boven tafel te krijgen en de verantwoordelijken te veroordelen.

Donkergrijs

Te simpel. De Rode Khmerdictatuur was een zwarte periode die niet uit het niets is voortgekomen. Ze is voorafgegaan (en gevolgd) door politieke stelsels waarvan het democratisch gehalte op zijn best donkergrijs valt te noemen. De Rode Khmer kwamen niet aan de macht in een soort tijdelijke massahysterie. Dit kwaad werd niet enkel veroorzaakt door een unieke leider die zo charismatisch was dat hij iedereen kon hypnotiseren. De massamoorden uit de jaren zeventig zijn niet terug te brengen tot een enkele groep van 'slechte mensen' die we snel de schuld in de schoenen kunnen schuiven. Het zou fijn zijn om dat te kunnen geloven. En gemakkelijk. Dan hou je een groot internationaal tribunaal en daarna is het land zo goed als nieuw, verdere ontwikkeling kan beginnen op een schone bladzijde. In het dagelijks leven in Cambodja blijkt dat verandering veel langzamer moet plaatsvinden, en vanuit het volk. Net als de rechtszaak tegen Saddam Hoessein geen rust en vrede brengt in Irak. Heel luid en duidelijk hoor je zeggen: het Internationale Tribunaal is onnodig, onnozel en een verspilling van middelen. Wij, de bevolking van Cambodja, de Khmer, zitten niet op zo'n duur westers circus te wachten. We lossen het liever zelf op, we moeten verder.

De erfenis van de Fransen

Democratie. Wat is dat nou eigenlijk? Hoe langer ik in Cambodja ben hoe meer ik twijfel over de inhoud en het nastrevenswaardige gehalte van dit concept. Wat voor goeds heeft democratie hier nou eigenlijk gebracht? Waarom zouden de Khmer Europa of Amerika als voorbeeld willen nemen? In de Cambodjaanse geschiedenisboeken wordt democratie niet uitgelegd, er zijn dan ook geen succesvolle regionale voorbeelden ter illustratie. Sterker nog, de overheersing van de Rode Khmer komt uit een gelijksoortig initiatief als het internationaal tribunaal voort, een westers streven om Cambodja 'even snel' op pad te helpen in de internationale rechtsorde. Na de Franse overheersing kwam er een democratisch experiment op commando van de vroegere kolonisator. Over een contradictio in terminis gesproken, 'vrije' democratie in opdracht! Braaf werden een aantal politieke partijen opgericht. Vervolgens deed Koning Norodom Sihanouk, levende mythe en nog steeds boegbeeld van de Khmer, afstand van de troon ten gunste van zijn vader en stapte hij in de schijnwerpers als leider van zijn eigen politieke partij, de Sangkum Reastr Niyum (SRN). Norodom is een charismatische man met sterke idealen. Hij weet al snel de andere politieke partijen uit de markt te drukken en in 1957 is de SRN de enige politieke partij in het land. Nou ja, politieke partij? De ex-koning nodigt zelf mensen uit om toe te treden, de SRN heeft meer weg van een elitaire vriendenclub.

Het is niet onredelijk om te concluderen dat dit niets met ons idee van democratie te maken heeft. Van 1955 tot 1970 vormt de aloude Cambodjaanse mix van socialisme, boeddhisme en royalisme weer de basis voor het bouwen aan een moderne samenleving. Norodom heeft duidelijk geen boodschap aan de erfenis van de Fransen, in toespraken en artikelen verklaart hij het westerse economische en sociale voorbeeld juist te willen vervangen door een modern Aziatisch model. Nu, in 2006, staat nog steeds bovenaan ieder officieel overheidsdocument: 'Nation Religion King'. Exact. En de internationale gemeenschap verbaast zich erover dat hier nog geen vrije democratische verkiezingen naar westers model plaatsvinden?

Rijstbelasting

De afgetreden koning Norodom komt al snel in de problemen, hij is erg strategisch in zijn drang tot verandering en handhaaft na 1953 het gehate Franse belastingsysteem, de 'rijstbelasting'. Iedere boer moet een percentage van zijn rijstinkomsten bijdragen. In een land waar 95 procent van de bevolking als boer op het land werkt is dat decadent. Sterker nog, in een land waar rijst het voornaamste levensmiddel is, is een steeds zwaardere belasting op iedere kilo rijst een goede reden voor een revolutie, zeker als degenen die de belasting betalen er niet beter van worden. En zo geschiedde, er komt een maatschappelijke revolutie, een burgeroorlog die moet leiden tot een agrarische staat van modelboeren. In een complexe wisseling van allianties waar ook Norodom zijn omstreden rol in speelt, begint de Khmer Rouge de strijd vanuit Vietnam. Op 17 april 1975 wordt de macht vanuit Phnom Penh overgenomen door 'Angkar', te vertalen als: De Organisatie. Als democratie betekent dat de macht aan het volk is, dan is Cambodja nu een flinke stap dichterbij gekomen. De Khmer Rouge soldaten zijn ook maar gewone boerenjongens die de revolutie met bloed, zweet en tranen, en met trots bezingen. Rond 1976 worden de kaders toegesproken:

"In the old days, the big people told us that

we had independence. What kind of independence was that? What had we built? Well, they built an independence monument. Where did they build it? In the capital. Who saw the thing? The big people's children. Did country people see it? No, they didn't; they saw only photos. The big people's children went in and out of Cambodia, going here and there, and then they came back, to control our kind of people. What do we do now, in contrast to all this? We don't build monuments like that. Instead, by raising embankments and digging irrigation canals, the children of Cambodia build their own independence monuments, ones that they can see and their children, too...."

Het zou de toespraak van een democraat kunnen zijn.

Killing Fields

In de jaren zeventig sterven bijna 3 miljoen mensen in Cambodja van de honger, gebrek aan medische zorg of door de handen van hun Khmer broeders. De Killing Fields zijn nog steeds niet allemaal bekend, of opgegraven, het zijn er te veel. Het is de tragedie van de periode, de onverklaarbare onderlinge moorden tussen burgers en broeders, jong tegen oud en buurman tegen buurman slaan wonden die niet kunnen helen. De moorden slaan

een kloof in het vertrouwen in de samenleving die door geen enkele logische verklaring te overbruggen is. Er is geen troost in het analyseren van de aanleidingen van de populariteit van de Rode Khmer en tegelijkertijd kleeft er, naast bloed, ook nog steeds autoriteit aan de naam Khmer Rouge. De erfenis van deze periode is nog steeds erg zichtbaar in Cambodja en de basis van De Organisatie leeft voort in de belevingswereld van al degenen die dit verwoeste land proberen op te bouwen. Het ideaal waarvoor mensen zijn gestorven was een sterke afwijzing van buitenlandse invloed. Na de machtspolitiek van China en Japan, de overheersing door Thailand en Vietnam en de 'vredesinvasie' door de UNTAC is dit een emotie die alleen maar sterker is geworden. Het is een houvast voor degenen die gebleven zijn. Hoe komen wij op het idee dat de gewone Cambodjanen ineens positief tegen-

***"De Killing Fields
zijn nog steeds
niet allemaal
opgegraven"***

over een nieuwe inmenging van buitenaf zullen staan? Is het niet hoog tijd dat ze hun eigen weg volgen?

Bewondering voor ex Rode Khmer

Nog afgelopen jaar werden vroegere prominenten van de Rode Khmer gevonden in de uitgebreide jungle in het noorden van Cambodja. Een groot aantal vooraanstaande politici zijn ex Rode Khmer, en worden daarom in de praktijk bewonderd. Zoals mijn collega Pheap ooit, met enige trots, opmerkte over een bevriende gouverneur: "Je kan echt merken dat hij een vroegere Rode Khmer bevelhebber is, hij werkt zo fantasieus gestructureerd en gedisciplineerd." Ik wil niet weten hoeveel bloed er aan de handen van deze man kleeft. Ik weet nog steeds niet wat tragischer is; je vrienden en familie te zijn kwijtgeraakt door toedoen van een bekende, of het bloed van de vrienden en familie van bekenden aan je handen te hebben uit blind geloof in een luchtkasteel van nationale vooruitgang. De hoofdrolspelers in beide tragedies zijn overal. Bijna iedere Cambodjaan heeft een eigen verhaal, een eigen thriller, over de gebeurtenissen in de Khmer Rouge periode. Net als in Irak zijn de 'goeden' en de 'kwaden' zo met elkaar vervlochten dat ze niet meer uit elkaar te halen zijn. Er is geen zwart-wit waarheid, mensen moeten samen verder om Cambodja weer leefbaar te maken. Het is onmogelijk om zo'n ontvlechting kunstmatig tot stand te brengen met een grote rechtszaak, dat is een onnozele westerse gedachte. Het tribunaal is duur en zinloos. Wat denkt de internationale gemeenschap er mee te bereiken?

Kinderachtige wraak

Er is een Nederlandse filmmaker die een documentaire heeft gemaakt over de dochter van een slachtoffer van de Rode Khmer. Zij gaat terug naar haar geboortedorp om de man die haar ouders vermoord heeft moreel te kunnen veroordelen. 'Deacon of Death' heet de documentaire. Hij is hier in Phnom Penh voor de pers en de koning vertoond en later voor het dorp waar de voormalige bevelhebber nog steeds woont. Er werd veel over gesproken en wij buitenlanders vonden

het geweldig. Mijn Khmer collega's vonden het zinloos en arrogant. In de Cambodjaanse variant op het boeddhisme vinden mensen die een misdaad hebben begaan hun straf vanzelf in het hiernamaals. Voor een spirituele Khmer is wraak een kinderachtige emotie, zinloos en niet-constructief. Ons christelijke 'oog om oog en tand om tand' weerhoudt mensen van het vinden van evenwicht, en evenwicht is nodig om verder te gaan.

Evenwicht. Het is de behoefte die ook Chea Vannath vond toen ze met haar Center for Social Development de provincies in ging om workshops te houden over het tribunaal en het straffen van de Khmer Rouge misdadigers. Voor deze workshops bleek geen draagvlak. Toen de opzet werd veranderd en het vinden van wegen tot verzoening het onderwerp werd kwam de rurale bevolking in grote getallen naar haar toe. Ze was verbaasd en ook blij. Na jaren van geweld en onzekerheid zoekt het volk naar een weg vooruit.

Nationaal reinigingsritueel

Natuurlijk. Dit tribunaal heeft een aantal duidelijke pluspunten. Het kan belangrijk zijn om een 'nationaal reinigingsritueel' te ondergaan. En internationaal moet een voorbeeld worden gegeven dat misdaden tegen de mense-

lijkheid altijd worden bestraft. Het kan daarnaast een mooie aanleiding zijn om onze huidige 'democratische' leider, meneer Hun Sen tot de orde te roepen in zijn slimme spelletjes om tegenstanders de mond te snoeren. Maar is dat genoeg reden om dit ondemocratische, onstabiele land met internationale moraalridders te belegeren? Is het niet de essentie van een democratie dat het volk bepaalt? En dat het volk dus ook zijn eigen identiteit mag vinden en zijn eigen pad naar de toekomst? Laten we de Cambodjaanse bevolking dan eindelijk eens een goed voorbeeld geven en naar ze luisteren. Is niet overduidelijk dat meneer Bush dat in Irak ook had moeten doen?

Gea Wijers werkt als management & communicatieadviseur op het ministerie van Milieu in Phnom Penh, Cambodja.

"Bijna iedere Cambodjaan heeft een eigen horrorverhaal over de Rode Khmerperiode"

Drie dilemma's in het liberale discours

Vrijheid is een felbevochten concept de laatste tijd. Waar het liberalisme toch nog steeds vaak een vieze bijmaak oproept, wordt het concept vrijheid door meer en meer partijen omarmd als centrale leidraad. Dit laat niet alleen de aantrekkingskracht van het begrip zien, maar meteen ook de meerduidigheid ervan. In deze tekst worden drie belangrijke liberale twistpunten uiteengezet, die zich zowel tussen als binnen de politieke partijen ontpoppen.

DOOR JEROEN MIMPEN

Zowel vrijheid als (sociaal-)liberalisme zijn begrippen die binnen de Jonge Democraten en onze moederpartij D66 een centrale rol spelen in de standpuntbepaling. Veelal wordt het concept vrijheid omschreven als de vrijheid en de mogelijkheid voor een ieder om zijn of haar eigen beslissingen te kunnen maken. Beide zijden van het liberalisme komen hier in terug. Enerzijds biedt de overheid de mogelijkheid aan een ieder om zichzelf volop te ontplooien en om mee te doen aan onze maatschappij, terwijl je anderzijds wel met rust wordt gelaten voor zover je anderen geen kwaad doet met de keuzes die je maakt.

“Ook de PvdA en GroenLinks omarmen het concept vrijheid”

Positieve en negatieve vrijheden

In het kielzog van het gedachtegoed van politiek filosoof Isaiah Berlin komen zowel positieve als negatieve vrijheden terug in ons liberale ideaal. Onze liberale zusterorganisatie, de VVD, beroept zich van oudsher op hetzelfde concept vrijheid, maar legt de verdeling tussen positieve en negatieve vrijheden net even meer in de richting van de negatieve vrijheden. Onlangs beriepen echter ook de sociaal-democraten en GroenLinks zich op het begrip vrijheid. In het beginselmanifest van de PvdA komt het begrip vrijheid bijvoorbeeld al vóór het begrip solidariteit te staan, terwijl GroenLinks naar hartelust boeken publiceert die zich

geheel wijden aan de vrijheid als ideaal.

Uiteraard leggen deze partijen meer de nadruk op de positieve vrijheden dan op de negatieve, en zo zie je dat een mooi spectrum aan liberale partijen zich ontpopt waarin meer of minder aandacht aan bepaalde aspecten van het liberalisme wordt gegeven. Dit is echter niet het einde van de discussie, aangezien de complexiteit van het begrip vrijheid en van de liberale stroming hiermee nog niet is teruggedrongen. Minimaal drie twistpunten kunnen worden onderscheiden in het liberale discours.

Spanningsveld tussen autonomie en emancipatie

Allereerst is er een belangrijk twistpunt te vinden in de aard van het liberalisme zelf. Baukje Prins gaat in haar bijdrage aan het vrijheidsoffensief van GroenLinks uitdrukkelijk in op het spanningsveld tussen autonomie en emancipatie die terug te vinden is in het onderscheid tussen politiek liberalisme en verlichtingsliberalisme. Terwijl de eerste vorm van liberaal denken voornamelijk van vrijzinnige aard is en de mens zo veel mogelijk zelf wil laten bepalen wat de juiste conceptie van het goede is, wordt in de tweede liberale stroming juist veel meer nadruk gelegd op het nastreven van bepaalde liberale waarden als zelfontplooiing, emancipatie en persoonlijke vrijheid.

Een concreet voorbeeld maakt wellicht duidelijk wat hier nu mee wordt bedoeld. Het al dan niet verbieden van hoofddoekjes in openbare gelegenheden vormt hiervoor wellicht een goede casus. Een politiek liberaal zou zeggen dat het in principe aan mensen zelf is om te bepalen of men een religieus symbool wil dragen of niet, terwijl een verlichtingsliberaal een hoofddoekje zou verwerpen op grond van een gelijkheidsideaal tussen man en vrouw. Natuurlijk zijn hierin

nog verschillende stromingen te onderscheiden. Immers, men zou in principe kunnen zeggen dat men het hoofddoekje wel kan dragen maar dat men er dan zeker van moet zijn dat de persoon ook echt zelf geloofd in het symbool, en het niet doet uit een dwingende sociale norm. Openbare discussie hierover waarbij uiteindelijke keuze toch bij het individu ligt, lijkt dan een tussenoplossing.

Keuzevrijheid

Een tweede twistpunt is te vinden in een discussie die zich bezighoudt met een centraal concept in het liberalisme: keuzevrijheid. Vanuit de oorsprong van het liberalisme wilde men het menselijk geluk zo groot mogelijk maken door mensen zo veel mogelijk keuzevrijheid te geven. Immers, hoe meer je zelf je leven in kan richten, hoe gelukkiger je zou zijn. Tegenwoordig is deze maximalisatie van keuzevrijheid steeds vaker onder druk komen te staan en wordt steeds meer kritiek geuit op deze keuzevrijheid. Het lijkt alsof we op sommige punten inmiddels genoeg keuzevrijheid hebben, en niet de behoefte hebben deze nog te vergroten. Een verdere vergroting zou zelfs kunnen leiden tot een mindere geluksbeleving omdat men geconfronteerd wordt met keuzes waarmee men niet goed kan of wil omgaan.

Essentiële vrijheden

Zo kan wel een onderscheid worden gemaakt tussen keuzes van primaire aard en keuzes van secundaire aard. Keuzes van primaire aard volgen direct uit je identiteit en zijn erg belangrijk voor je vrijheidsbeleving. Vrijheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van onderwijs, het zelfbeschikkingsrecht, en bescherming van privacy zijn allemaal voorbeelden van deze essentiële vrijheden, waarvan blijkt dat mensen deze nog steeds heel erg belangrijk vinden. Secundaire keuzevrijheden kan men eerder vinden in allerlei praktische keuzes: het merk pindakaas dat je in de supermarkt koopt, de keuze voor een energieleverancier, en natuurlijk je zorgverzekeraar. Hierbij gaat het niet zozeer om een identiteitskeuze, maar om een technische keuze,

waarbij mensen voornamelijk geïnteresseerd zijn in een kwalitatief goed product wat voor een fatsoenlijke prijs kan worden gekocht.

Het zijn nu juist deze keuzes die moeilijk te maken zijn en minder lijken bij te dragen aan je geluksbeleving. Dit wordt nog eens versterkt als men wordt geconfronteerd met te veel keuzes en te weinig informatie. Het wordt voor een overheid helemaal moeilijk als men rekening moet houden met verschillende preferenties en capaciteiten om met deze keuzes om te gaan. De vraag wordt dan of het mogelijk is om mensen zelf te laten kiezen hoeveel keuzevrijheid ze eigenlijk zouden willen en kunnen dragen.

Verstrektheid

Een derde twistpunt gaat in op de verstrektheid van het liberalisme. Het liberalisme is van oorsprong een politieke stroming die geen grenzen kent: mensen zijn gelijkwaardig en moeten allen een gelijkwaardige kans krijgen om te participeren in de maatschappij. Zeker als men zowel negatieve als positieve vrijheden opneemt in het vrijheidsbegrip moeten grenzen geen allesbepalende rol spelen in de hoeveelheid vrijheid waar men uiteindelijk mee wordt geconfronteerd. Een bepaalde basishoeveelheid aan kan-

sen lijkt op zijn minst vanuit dit perspectief te rechtvaardigen.

Tegelijkertijd zien we dat praktisch elke Nederlandse politieke partij die zich enigszins verbonden voelt met het liberale gedachtegoed zich allereerst bekommert om het eigen electoraat. Zowel Femke Halsema en Wouter Bos, als Jozias van Aartsen en Boris Dittrich maken zich voornamelijk druk om de Nederlandse hypotheekrenteaftrek, het Nederlandse onderwijssysteem, en de Nederlandse staat van de democratie.

Mondiaal denken

Als het gaat om mondiaal denken, scoren allen ver onder de liberale maat.

Toegegeven, de eerste verantwoordelijkheid ligt bij het eigen – aan geografische grenzen verbonden – electoraat, maar men vergeten dat men vanuit liberale principes in de huidige – op natiestaten gebaseerde – mondiale

“Gaat de burger straks kiezen hoeveel keuzevrijheid hij wil dragen?”

structuur ook een verantwoordelijkheid heeft voor mensen over de grenzen heen. In hoeverre een nationalistisch of collectivistisch perspectief nu echt te rechtvaardigen is, komt slechts zelden expliciet aan bod in het politieke debat, terwijl men bij de verschillende politieke partijen toch duidelijke verschillen ziet in verstrekkendheid van het universalistische karakter van het liberalisme.

Kleur bekennen

Bovenstaande twistpunten vormen de kern van de verschillen in het huidige liberale politieke spectrum. Naast verschillen in de balans tussen positieve en negatieve vrijheden, zijn dit kenmerken waarbij elke partij een eigen positionering behoeft. Echter, de discussie over deze liberale twistpunten blijft veel te vaak onderbelicht. Hoewel zij de kern van het liberale gedachtegoed raken, maken politieke partijen geen

expliciete keuzes. Te vaak blijft in het midden welke standpunten men nu inneemt op basis van welke liberale uitgangspunten. Een goede liberale discussie vraagt allereerst om duidelijkheid. Nu elke politieke partij zich met zijn beginselen klaar begint te maken voor de verkiezingen, wordt het tijd om kleur te bekennen. Men zal een positie in moeten nemen tussen het politiek liberalisme en het verlichtingsliberalisme. Men zal zich moeten positioneren tussen maximalisatie en optimalisatie, of misschien wel differentiatie van vrijheid. En men zal een keuze moeten maken in de verstrekkendheid van het universalistische karakter van het liberalisme.

“Een echte liberaal kijkt over de landsgrenzen heen”

Jeroen Mimpfen is promovendus bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en secretaris scholing & vorming bij de Jonge Democraten.

PUBLICATIELIJST VAN HET KENNISCENTRUM D66**Bundel:**

Drugs & Drang - over roesmiddelen, veiligheid & gezondheid, februari 2004 - Bundel ter voorbereiding op de conferentie onder dezelfde naam die de wetenschappelijke bureaus van vijf politieke partijen - CDA, D66, GroenLinks, PvdA en van de VVD - op 26 maart 2004 hebben georganiseerd. Kopieer- en verzendkosten.

Onderzoeksrapporten:

Voorkomen van voortijdig schoolverlaten - de noodzaak van differentiatie en decentralisatie, Barbara Jolien van Wijk - april 2005.

Investeren in innovatie - Knelpunten en oplossingen voor het MKB, Erie Tanja - januari 2004.

Het lichaam als wachtwoord - De invoering van biometrie in reis- en identiteitsdocumenten, Marjolein Bouwers - december 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Onderwijs: de sleutel tot integratie? - Een onderzoek naar integratiebevorderende maatregelen in het onderwijs, Tamara Schellings - juli 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Individualisme en Individualisering - Een onderzoek naar de opvattingen van de leden van D66, Martijn Verhagen - maart 2003. Kopieer- en verzendkosten.

De opvattingen van D66-ers over het straffen van wetsovertreders - Een beschrijvend onderzoek, Nienke Moor - november 2002. Kopieer- en verzendkosten.

D66 en levensbeschouwing - Een onderzoek onder leden en politici van D66, Annelien Bredenoord - juli 2002. Kopieer- en verzendkosten.

Publicatiereeks Sociaal-Liberale Perspectieven:

Om Holland staat geen hek - Han Entzinger, najaar 2002, € 7,-. Prioriteiten bij immigratie en inburgering.

Toegang in drieboud - Arthur Docters van Leeuwen, Theo Hooghiemstra, Erwin Muller, Carel Tielenburg en Christiaan de Vries, voorjaar 2002, € 7,-. Een pleidooi voor actualisering van de democratische rechtsstaat.

Tussen internationale rechtsorde en nationaal belang - Jan Hoekema, Rienk Terpstra en Rob de Wijk, voorjaar 2002, € 7,-. Het Nederlandse buitenlands en veiligheidsbeleid herzien.

Risico's delen en risico's nemen - Kees Goudswaard en Udo Kock, najaar 2001, € 7,-. Trends en uitdagingen in de sociale zekerheid.

Betrokken Ondernemerschap - Alexander Rinnooy Kan, Gerard Schouw, Christiaan de Vries, najaar 2000, € 7,-. Over de betekenis van verantwoord ondernemen.

Volksgesondheid in het perspectief van de burger - Henk Leenen, voorjaar 2000, € 7,-. Naar een sociaal-liberaal beleid op het gebied van de volksgezondheid.

Als u nu twee of meer uitgaven in de serie Sociaal Liberale Perspectieven bestelt, dan kosten de uitgaven per stuk € 5,00.

Conferentieverlagen: (Kopieer- en verzendkosten)

- 'Het kaf en het koren', over de terroristische dreiging in Nederland, April 2005.
- 'Drugs & Drang - over roesmiddelen, veiligheid & gezondheid', februari 2004.
- 'De gekozen burgemeester: hoe en wat?', oktober 2003.
- 'Staten in de Steigers', juni 2003.
- 'Na de oorlog - hoe nu verder?', april 2003.
- 'De wereld is groter dan Den Haag', februari 2003.
- 'De uitbreiding van de EU en het milieu', december 2002.
- 'Making a difference - on corporate social responsibility', april 2002.
- 'Het Amerikaans buitenlands beleid', april 2002.

COLOFON

Idee tijdschrift van het Kenniscentrum D66

27ste Jaargang - Nummer 3 - juli 2006

Verschijnt 6 x per jaar

ISSN nr. 0927-2518

Redactie

MARGO ANDRIESEN, CONSTANTIJN DOLMANS, ARTHUR OLOF (VOORZITTER), WOUTER-JAN OOSTEN, FRITS PRILLEVITZ, PAULINE SCHROOYEN, EMILY VAN DE VIJVER, MARTIN VAN 'T ZET, RINKE ZONNEVELD.

Eindredactie

MARIANNE WILSCHUT

Aan dit nummer werkten mee

BRAM BREGMAN, DAVID CROMWELL, DOEKE EISMA, DOEKE FABER, LUCIA VAN GEUNS, BORIS VAN DER HAM, ROBERT VAN LENTE, WOUTER LUBBERTS, FRANK VAN MIL, JEROEN MIMPEN, MARIJKE MOUS, WILLEM OFFENBERG, SJAAK SCHEELE, STEPHAN SLINGERLAND, ROB VAN DER VALK, FRANS VERHAGEN, JEF VERHEIJEN, JAN VIS, HENRI WESTLAND EN GEA WIJERS.

Beeld

FOTOGRAFIE: HERMAN WOUTERS

ILLUSTRATIES: MARCO VAN LIEROP

Vormgeving en realisatie

DRUKKERIJ ULEMAN-DE RESIDENTIE, ZOETERMEER

BASISONTWERP FABRIQUE, DELFT

Uitgave en administratie

KENNISCENTRUM D66

LAAN VAN MEERDERVOORT 50, POSTBUS 660,

2501 CR DEN HAAG,

TEL. 070-3566066, E-MAIL: KENNISCENTRUM@D66.NL

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,-. Studenten € 16,-.

Losse nummers € 7,-.

©2006 Kenniscentrum D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Mijn idee

D66 ALS POLITIEK RAADGEVER

De vraag die Thom de Graaf stelt over de toekomstige noodzaak van een partij als D66 voor het goed functioneren van de Nederlandse politiek ("D66 overleeft, maar waartoe", NRC Handelsblad van 23 juni 2006) wordt binnen en buiten de partij al geruime tijd door velen gesteld. Dat is niet zo verwonderlijk. Veel van wat D66 in de afgelopen veertig jaar heeft ingebracht is of overgenomen door andere partijen of heeft geleid tot het D66 gewenste politieke debat. Zelfs het sociaal-liberale gedachtegoed (de opvattingen van John Rawls o.a.) van waaruit D66 politiek wil bedrijven is overgenomen door andere partijen (zie 'Vrijheid als ideaal' van Femke Halsema e.a.) en stilzwijgend, ten minste gedeeltelijk, door politieke leiders als Hans Dijkstal, Jozias van Aartsen en wellicht ook Mark Rutte.

De buitenwereld laat via de parlementaire pers steeds maar weer weten dat D66 onduidelijk is zowel wat haar politieke agenda betreft als haar beweegredenen in het geval van praktisch politieke beslissingen. Daarnaast draait de kritiek om kwalificaties als gebrek aan daadkracht, elitair, intellectualistisch. En ja, de parlementaire pers lijkt enigszins beducht voor D66 omdat de partij, hoewel kritisch ingesteld, ook steeds de nuance zoekt. Een positie die de parlementaire pers voor zichzelf lijkt op te eisen. Dat helpt D66 ook weer niet. Het gevolg is dat belangrijke bijdragen door D66 worden doodgeweget of worden toegeschreven aan anderen.

Dus, inderdaad, wat moet D66 nog in de Nederlandse politiek?

Ondanks dat de schijn tegen is laat deze vraag zich duidelijk en minstens op een manier beantwoorden. "It is staring you in the face" is de fraaie uitdrukking voor het moment dat velen van ons kennen: het gevoel dat er iets gaat gebeuren, iets dat een positieve wending gaat geven aan een ogenschijnlijk uitzichtloze situatie. D66 lijkt namelijk aan de vooravond te staan van een tweede radicaal nieuwe politiek, net als veertig jaar geleden. Die mogelijke radicaal nieuwe politiek laat zich als volgt beschrijven.

D66 wordt de eerste politieke partij in de Nederlandse politieke geschiedenis zonder een partijprogramma! Een partijprogramma is namelijk niet meer nodig voor D66. Er zijn genoeg partijprogramma's: de programma's van alle andere partijen. D66 neemt een andere politiek noodzakelijke rol op zich: de rol van intern politiek raadgever of commissaris. Zij neemt juist die rol op zich die de buitenwereld haar lijkt toe te willen schrijven, maar neemt die rol niet negatief maar geeft die juist een positieve, betrokken en doelgerichte inhoud. Het gaat dan juist om die vele partijprogramma's, die elkaar qua doelstelling en invulling niet zo veel ontlopen, aan een kritisch onderzoek te onderwerpen en vooral ook de uitvoering er van kritisch te volgen. Er hoeft niets mis te zijn met een partij die zich kritisch dat wil zeggen analyserend, creatief en behulpzaam opstelt. Er is niets mis met een elite die niet elitair is, maar die meent dat een kritische bijdrage het geheel ten goede kan komen.

Of daarvoor de bestaande externe organisaties (Centraal Planbureau, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid etc) niet beter geschikt zijn? Nee, die bedrijven geen politiek of behoren dat niet te doen. Hier gaat het om vanuit het politieke veld zelf de stem te verheffen met kennis en inachtneming van het politieke krachtenspel onder de voorwaarde van het blijven zoeken naar de redelijkheid en nuance. D66 is zowel vanuit haar uitgangspunten, historie en aard de partij die zo'n rol succesvol zou kunnen uitvoeren. In de oppositie, ja, maar ook in de regering. En ja, zowel op nationaal als lokaal niveau! D66 zou in zo'n rol alle huidige partijpolitieke mores weer ter discussie stellen met als mogelijk resultaat een meer dynamische en transparantere politiek. Tien zetels bij de kamerverkiezingen in 2007 zou D66 voldoende politieke macht geven om deze rol van kritisch politiek 'commissaris', die tussen burger en het politiek bedrijf staat, uit te voeren. De problemen die een dergelijke radicale omslag met zich brengen liggen voor de hand (hoe te introduceren, begrijpelijk te maken etc.) maar lijken oplosbaar.

idee

DNPP

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

JAARGANG 27
NUMMER 4
SEPTEMBER 2006

D66
democraten

TIJDSCHRIFT VAN HET KENNISCENTRUM

Thema

MIGRATIE EN INTEGRATIE

CULTUUR: BRUG OF BARRIÈRE?

STRATEGISCHE GATEN IN FORT EUROPA

LESSEN UIT DE AMERIKAANSE SMELTKROES

MIGRATIE EN INTEGRATIE

- 3 **Migratie en integratie**, inleiding op het thema
DOOR PAULINE SCHROOYEN EN EMILY VAN DE VIJVER
- 4 **Cultuur: brug of barrière?**
DOOR HANS VAN MIERLO
- 11 **Migratie- en integratiebeleid moet uit de kramp**, Een agenda voor het komende kabinet
DOOR HAN ENTZINGER
- 15 **Strategische gaten in Fort Europa**, Protectionisme en hypocrisie in het Europese immigratiebeleid
DOOR HENK VAN HOUTUM EN ROOS PIJERS
- 19 **Naar een humaan en effectief Europees migratiebeleid**
DOOR SOPHIE IN 'T VELD
- 23 **Lessen uit de Amerikaanse smeltkroes**
DOOR FRANS VERHAGEN
- 28 **Ruimte voor diversiteit**
DOOR HALLEH GHORASHI
- 32 **'Een immigrantenidentiteit is een badge of honor'**, allochtoon in Amerika
DOOR INEZ HOLLANDER
- 35 **'Over alles wordt hier urenlang vergaderd'**, allochtoon in Nederland
DOOR FRANÇOISE TOUAHRI
- 38 **Opleiding en werk sleutel tot integratie**
DOOR BAKIR LASHKARI
- 40 **Tijd voor de streepjes-Nederlander**
DOOR NAOMI TIMMER EN FRANS VERHAGEN
- 41 **Ruilhandel als basis voor interculturele ontmoeting?**
DOOR SASKIA TEN KATE
- 44 **Een uitgelezen voorbeeld van integratie?**
DOOR FRANK HUYSMANS
- 47 **Een sociaal-liberale visie op migratie en integratie**
DOOR PAULINE SCHROOYEN EN EMILY VAN DE VIJVER

EN VERDER

- 51 **Bushbouw en de Botbijn**
DOOR ARTHUR OLOF
- 52 **Eurocentrisme op lucratief celluloid**
DOOR ARTHUR OLOF

VASTE RUBRIEKEN

- 22 Jan Vis
50 Van Lierop
56 Mijn idee

Migratie en integratie

Het denken over dit themanummer begon – zoals gebruikelijk – met een discussie tijdens een redactievergadering een aantal maanden geleden. In dit geval ging het er het felst aan toe tussen een redacteur die op het punt staat te emigreren naar de Verenigde Staten en een die op jonge leeftijd naar Nederland geïmmigreerd is. Kern van dat gesprek was in hoeverre er grenzen kunnen worden gesteld aan de vrijheid van mensen die de wereld over trekken. En, voorzover mogelijk, is het ook wenselijk? Doet het er daarbij toe of migratie ingegeven wordt door economische motieven, de vlucht voor geweld of dat het om een keuze voor de liefde gaat?

In ons gesprek over migratie gleden we bijna automatisch af naar het onderwerp integratie. Door de problemen in onze samenleving om immigranten een permanente plaats in ons midden te geven en actief te laten participeren in de samenleving, worden onze landsgrenzen steeds beperkter en selectiever opengesteld. De economische migrant uit Afrika is niet welkom, de hoogopgeleide kenniswerker uit India daarentegen wel, en wie zijn/haar partner wil over laten komen is gebaat bij een vast contract en een behoorlijk salaris. Dit gegeven is inmiddels uitgangspunt van het Nederlandse immigratiebeleid geworden. Of dit beleid sociaal-liberaal te noemen is, valt te betwijfelen.

In dit nummer van Idee gaan we op zoek naar een nieuwe blik op migratie en integratie. Wat willen we na de verkiezingen van onze vertegenwoordigers horen in de Tweede Kamer? Hoe geven we het migratie- en integratiebeleid een sociaal-liberaal gezicht? Vanuit drie verschillende invalshoeken benaderen we deze vragen. Uitgangspunt hierbij is het gegeven dat mensen migreren, om welke reden dan ook. Hoe gebruik je migratie in je voordeel, van persoon tot werelddeel?

In het openingsartikel trekt Hans van Mierlo het integratiedebat in een breder perspectief door een historisch overzicht te schetsen van de ontwikkeling van de Nederlandse samenleving van voor de oorlog tot nu. Na deze reflectie op het huidige klimaat, waarin een open oproep tot bezinning doorklinkt, volgt de kritiek van Han Entzinger op het krampachtige, repressieve integratiebeleid van de kabinetten-Balkenende. Naast geduld, zorgvuldig taalgebruik en medewerking van alle Nederlanders pleit Entzinger voor ondersteuning op de cruciale overgangsmomenten in het leven van migranten. In hun kritiek op het huidige EU-immigratiebeleid trekken grensonderzoekers Henk van Houtum en Roos Pijpers fel van leer tegen het protectionisme en de hypocrisie van de 'gated community' Europa. Wij hebben Sophie in 't Veld gevraagd hierop te reageren; oordeelt u zelf waar u staat in deze discussie.

In het tweede gedeelte wordt de kennis van buiten gehaald. Amerikadeskundige Frans Verhagen laat zien dat de dynamiek van de Amerikaanse economie de integratie van immigranten bevordert. De vergelijking met Amerika wordt verder doorgetrokken in de stukken van Halleh Ghorashi en Inez Hollander. Ghorashi deed eerder vergelijkend onderzoek naar Iraanse migrantenvrouwen in de VS en Nederland en gaat in dit themanummer nader in op de positieve benadering van migratie en migranten onder Amerikanen. Hollander spreekt uit eigen ervaring over een dubbele identiteit en benadrukt dat het integratiedebat in eerste instantie om mensen gaat en pas daarna om staatsburgers. Een andere persoonlijke ervaring is afkomstig van Françoise Touahri, een Franse kennismigrant van Algerijnse komaf werkzaam bij Philips Semiconductors. Touahri's taalpurisme en respect voor de nationale cultuur gecombineerd met een *hands on*-mentaliteit zijn verfrissend.

In het derde gedeelte volgt een aantal concrete voorstellen uit de koker van het Integratie Platform van D66, aangevuld met twee succesverhalen over de bijdrage van de ruilkring Woudrichem aan integratie en het verrassend hoge bibliotheekbezoek onder allochtone jongeren. Het themagedeelte van deze Idee sluiten we af met een slotartikel, waarin we lijn en lering trekken uit het voorgaande. Wat geven we mee aan onze nieuwe fractie?

Cultuur: brug of barrière?

Vrijheid is een kostbaar iets, met twee elementaire vragen: hoe krijg je het terug als je het kwijt bent, en wat doe je ermee als je het hebt. De eerste vraag hield ons zestig jaar geleden bezig, de tweede vandaag de dag. En als je met de eerste bezig bent, dan komt de tweede niet eens in je op. Dat is dan een droom van een prachtige maatschappij, waarin alles harmonieus en mooi en rechtvaardig is.

DOOR HANS VAN MIERLO

Het antwoord op de vraag hoe je je vrijheid terugkrijgt als je hem kwijt bent, is in de wrede werkelijkheid van een oorlog een juweel van simpelheid, vergeleken met die op de tweede. Ik heb de Tweede Wereldoorlog meegemaakt als een groot kind. Ik was negen toen hij uitbrak en dertien toen hij ophield – want ik woonde in Breda en dat werd een jaar eerder dan het noorden bevrijd door de Polen. Die vochten als leeuwen, want ze hadden de jongens wijsgemaakt dat ze hun eigen land mochten gaan bevrijden als ze vóór een bepaalde datum aan het Hollands Diep waren. Ze kwamen er al gauw achter dat dat baarlijke nonsens was, en bleven in Breda hangen tot wanhoop van de geslachtsrijpe jongemannen uit de stad, want de mooie meiden vielen als blokken voor de oorlogshelden. Ze werden zwanger, trouwden en kregen kinderen en vormen sindsdien een Poolse enclave in de Bredase burgerij, waar iedereen trots op is. De eerste allochtone minderheidsgroep van na de oorlog. Zij vochten zich naar binnen, brachten ons de vrijheid en namen onze dochters. Integratio sui generis.

**De herwonnen
vrijheid verzandde
al snel in de oude
verzuilde structuur**

Oude voet

Ik heb dus het vooroorlogse Nederland bewust meegeemaakt. Mijn jeugdherinneringen zijn geleverd in de kleuren van de geborgenheid en burgerlijkheid van die tijd. Zoals de meeste Nederlandse burgers leefde ik in een zuil. De katholieke. Het was daar druk, want alle andere katholieken zaten daar ook in. De oorlog kwam en beroofde ons van de vrijheid. De formele democratie werd uitgeschakeld. Het staatshoofd naar het buitenland, de regering ook, het parlement ontbonden. De bezetter was echt. Hij stelde de wet. Het gevoel van vrijheid was weg, maar het traditionele binnenwerk van onze democratie, ons

zuilenstelsel, functioneerde door. Met angst en minder comfort weliswaar – later met schaarste en uiteindelijk met nood, ging het dagelijks leven toch gewoon door. Wie zou denken dat na de oorlog in alle helderheid de tweede vraag aan de orde kwam: wat doen we met onze vrijheid, vergist zich. De vraag zelf werd verdrongen door de vanzelfsprekendheid van het antwoord: herstel in de oude toestand. Een kortstondige opflikkering van partijvernieuwing, bestaande uit een doorbraak van enkele christenen naar niet-christelijke partijen en een naamsverandering – doofde al snel in het ingesleten patroon van voor de oorlog. Men had de handen vol aan Herrijzend Nederland – het etiket spreekt boekdelen – en men droomde van vooroorlogse boter en vooroorlogse sigaren en van alles wat maar vooroorlogs was. Er was sprake van een neiging om het feit van de oorlog zelf te verdringen. De vrijheid in het dagelijks leven die we kregen was de vrijheid in de zuil. En die was nooit echt weg geweest. De partijen met de nieuwe namen werden al snel de voortzetting van de vooroorlogse partijen. In de zuilen heerste dezelfde orde als vroeger, dezelfde sociale controle, dezelfde cultuur. Nederland hernam zich in z'n oude structuur. Geleidelijk aan drong mondjesmaat de betekenis van de oorlog en de behoefte aan verandering door op andere dan politieke terreinen. In de filosofie kwam het existentialisme, in de literatuur de vijftigers, in de schilderkunst Cobra en in de theologie het Vaticaanse Concilie. Maar in het economische en politieke leven bleef alles op oude voet.

Sociale controle

De zuilenstructuur was ongeschonden uit de oorlog gekomen en was ook daarna het hart van de Nederlandse publieke zaak, de organisatie van ons dagelijks leven. De Nederlandse

burger beleefde zijn maatschappelijk bestaan niet in de bedding van de formele democratie. Regering, parlement, Raad van State, Kamerfracties, wetgevingsprocessen speelden nauwelijks een rol in dat bewustzijn. Het dagelijks leven en het gevoel tot een samenleving te behoren waren ingebed in het zuilenstelsel. De katholieken in de katholieke zuil, de protestantse in de protestantse en de socialisten in de socialistische zuil. Het overgrote deel van de bevolking zat daarin. De rest van de Nederlandse ruimte werd gevuld met de liberalen. In die zuilen speelde zich het hele dagelijkse leven af. Ik groeide op in de katholieke, zoals ik zei. Daarin zaten ook de pastoor en de schoolmeester en de sport. De vakbond en de katholieke werkgevers. De krant en de omroep, het ziekenhuis en alle maatschappelijke organisaties die je maar kunt bedenken met een katholieke signatuur. In die zuil zat ook de politieke partij, die de verbinding onderhield met parlement en regering, de formele democratie. Die deed dat namens de hele zuil en al z'n bewoners. In de zuil heerste een strenge hiërarchie. Er heerste ook een zekere gezelligheid en vertrouwelijkheid. Het besef dat men op dezelfde soort God afkoerste, schiep een enorme band en veiligheid. Een groot voordeel van de zuil was de enorme sociale controle die er was. Iedereen had iedereen in de gaten - ook in de goede zin des woords. Je haalde het niet gauw in je hoofd om misbruik te maken van sociale voorzieningen. Daar zat ook iets misleids in. Want juist daardoor kon Nederland zich permitteren in vergelijking met het buitenland een hoogwaardig en genereus stelsel van sociale voorzieningen te ontwerpen. Iets wat zich is gaan wreken toen met het wegvallen van de zuilen ook de sociale controle verdween, waardoor het mooie sociale stelsel onbeheersbaar was geworden.

Zogenaamde tolerantie

Een bijzondere karakteristiek van het zuilenstelsel was - wat ik maar noem - de paradox van de verdraagzame intolerantie. De zuilen regelden het leven van de burgers in de zuil, maar ook van de zuilen ten opzichte van

elkaar. De burgers werden door de zuil weggehouden van de burgers in de andere zuil. Dat waren andersdenkenden. Daar ging je niet mee om. Je kon niet met een protestants meisje aankomen. Het werd in het gezin als een groot probleem ervaren als het toch gebeurde. Maar ook de feestjes bleven in eigen kring. En tegen andersdenkende burens was je beleefd, maar ook daar kon je eigenlijk niet mee omgaan. Je ging als katholiek niet of liever niet in protestantse winkels kopen. Bij protestanten precies hetzelfde. Dat was allemaal over en weer. Dus de burgers werden helemaal niet in tolerantie opgevoed. De zogenaamde tolerantie van Nederland kwam doordat op alle niveaus de besturen in de zuilen met elkaar praatten, zaken deden en afspraken maakten. De besturen van politieke partijen en alle soorten organisaties hadden contact met elkaar en regelden alles.

Sprekende slang

Nederland was op deze wijze - ook voor het buitenland - een tolerant land, waar vele groepen vreedzaam naast elkaar konden leven. Maar de burgers uit verschillende zuilen waren ten opzichte van elkaar eigenlijk nauwelijks tolerant. In die tijd - en eigenlijk is dat nog steeds zo - was het vrij gewoon om als je een bijzondere gedachte over iets kreeg, deze onmiddellijk onder te brengen

in een afgescheiden groep. Je richtte er een politieke partij voor op of een kerkgenootschap! Bijvoorbeeld: als je dacht dat de slang in het aardse paradijs niet gesproken had, dan kon je niet in een groep zitten met iemand die dacht dat de slang wél had gesproken. Die veelsoortigheid van politieke en godsdienstige schakeringen is vaak gezien als een teken van onze verdraagzaamheid, maar is het niet ook een teken van het omgekeerde? De geringste afwijking zorgde er al voor dat je niet door één deur kon of in één gemeenschap zitten met iemand die er anders over dacht.

Eenzame zuil

Nederland was in z'n structuur tolerant, maar hoe verdraagzaam waren de burgers in hun hart? De vraag is vandaag de dag actueel nu we uitgedaagd worden samen te leven met steeds groter wordende groepen alloch-

De paradox van de verdraagzame intolerantie

tonen, en nu de structuur, waarin we dit vroeger tolerant konden opvangen, is weggevallen. Er is wel eens voorgesteld om de allochtonen ook in een zuil onder te brengen teneinde sneller te integreren. En nog zijn er mensen die dat propageren. Historisch begrijpelijk, maar ze vergeten dat het een eenzame zuil wordt, want de anderen, waarmee gepraat moet worden, zijn verdwenen. En in zo'n verlaten veld zou die ene zuil niet integrerend maar segregerend werken.

Nauw pak

Zolang als het kon was het samenlevingsmodel van de zuilen een bijna ideaal bin-
nenwerk voor een democratie en Nederland vertoonde naar buiten toe een indrukwekkend beeld van verdraagzaamheid en sociale betrokkenheid en toenemende zelfge-
noegzaamheid daarover. We zagen niet dat de randvoorwaarden voor zo'n systeem zich onderhuids aan het wijzigen waren. We wapenden ons niet voor een andere tijd. De omslag kwam in de jaren zestig. Voornaamste oorzaak was een voltooiing in de ontwikkeling van wat ik de materiële democratie zou willen noemen. De democratie in het dagelijkse feitelijke lot van de burgers. Dat werd in de jaren zestig beslissend veranderd door de evolutie van de elite-consumptie naar de massa-consumptie en van de elite-informatie naar de massa-informatie. In de tweede helft van de jaren vijftig waren er jaarlijks flinke loonstijgingen gekomen die een grote uitbreiding van de consumptieve mogelijkheden veroorzaakten voor de zogenaamde 'gewone mensen'. Wat tot dan toe alleen de echte rijken beschoren was, de elite, kwam in het bereik van de grote massa. Bovendien begon er toen ruimte te ontstaan voor een tienerconomie, die grote invloed heeft gehad op het gedrag van de jeugd en de bestedingspatronen in z'n totaal. De reclame richtte zich expliciet op die tienerconomie en dat versterkte het proces enorm. Tegelijkertijd ontstond in de jaren zestig de situatie dat in iedere huiskamer een televisietoestel stond. Hierdoor kwam informatie, die tot daarvoor voornamelijk beschikbaar was voor een beperkte groep, ineens in dramatische vorm beschikbaar voor de grote massa. Deze twee ontwikkelingen in

consumptie en informatie zijn de belangrijkste oorzaak geworden voor het ontstaan van de half revolutionaire bewegingen in de jaren zestig. De zuilen, die warm, veilig en gezellig waren, werden meer en meer ervaren als bedompt, regentesk en beklemmend. Toen ook pas kwamen er in de politiek tekenen van ongedurigheid bij de kiezers, een soort late erkenning van het feit dat er een oorlog was geweest, en er ontstond behoefte aan vernieuwing. Het gevoel vormde zich dat de Nederlandse maatschappij in een te nauw pak zat, dat er ruimte moest worden gemaakt voor meer individuele vrijheid. De leegstroom uit de zuilen begon.

Verwarring

Ik ben zo lang blijven stil staan bij de beschrijving van wat Nederland was om een zo duidelijk mogelijke voorstelling te kunnen maken van het gat dat ontstond toen de zuilen leeglieden. Niet in één keer, maar geleidelijk aan en steeds sneller. En er kwam niets voor in de plaats. En ook nu, 50 jaar later, is er helemaal niets voor in de plaats gekomen. Dit had grote gevolgen in staatkundige en sociologische zin. In staatkundige zin vervreemdden de kiezers geleidelijk aan van de publieke zaak – of de publieke zaak van hen. De gevestigde politieke partijen lieten uit kortzichtig

eigenbelang na door structurele verandering van onze democratie nieuwe en directe en meer verbindingen te maken tussen kiezers en regering en parlement. Fragmentatie van het electoraat en zeer instabiele fluctuaties zijn daarvan nu de gevolgen. In sociologische zin verdween ook het ordenend verband tussen de burgers onderling, die nooit geleerd hadden hun posities en verhoudingen ten opzichte van elkaar te beleven zonder de leiding in de zuil. De golf van individualisering die in die tijd over heel West-Europa sloeg, stichtte daarom in Nederland nog grotere verwarring. En juist in die tijd kwam de stroom van allochtonen op gang, in een maatschappij die z'n vertrouwde structuur kwijt was.

Deugden

Het is tegen deze achtergrond dat ik een paar opmerkingen wil maken over de vraag

We wapenden ons niet voor een andere tijd

die vandaag aan de orde is: is cultuur een brug of een barrière? Mijn kortste antwoord zou zijn: dat hangt van de graad van beschaving af. Culturen zijn veelsoortig van aard. Maar wat zij vaak gemeen hebben is dat zij dezelfde deugden erkennen als het hoogste beschavingsgoed: gastvrijheid – bescheidenheid – eerlijkheid – tolerantie en nog een paar. Dat zijn de bruggen naar elkaar, die het samengaan mogelijk maken. Die constatering heeft extra betekenis als de deugden zich hebben ontwikkeld en vorm gekregen in een samenlevingsmodel, zoals het zuilenstelsel, dat er niet meer is. De laatste decennia is de zogenoemde Nederlandse identiteit – voorzover die bestaat – voornamelijk bepaald door de globaliserende invloed van een excessief vrijemarktgelooft en een daarbij horend consumptisme. Dit zijn zulke dominante processen dat andere volkskarakteristieken daarbij verbleekt zijn.

Identiteit

Het is opvallend dat juist op dat moment in het publieke debat de nadruk wordt gelegd op onze culturele identiteit, die toch vooral niet verloren mag gaan. Maar als het erop aan komt weten we steeds minder wat die identiteit voorstelt en wie we eigenlijk zijn als Nederlandse gemeenschap, die zich onderscheidt van andere. Terwijl die werkelijkheid steeds vager wordt, wordt zij als het ware steeds meer uitgedaagd door de komst van andere culturen. In de publieke beleving viert het begrip identiteit hoogtij, zowel in de Europese context met de zogenaamde bedreiging van de Nederlandse identiteit in de Europese Unie, als in de binnenlandse context met de bedreiging van de Nederlandse identiteit door de komst van allochtonen. Over het algemeen krijgt het woord identiteit in de discussie een bovenproportionele aandacht. In abstracto wordt het behandeld als iets statisch. Alsof de identiteit van een volk of cultuur altijd hetzelfde blijft. Terwijl het in werkelijkheid een dynamisch begrip is dat zich in de loop van de tijd ontwikkelt en verandert onder invloed van binnenlandse en buitenlandse ontwikkelingen en bijvoorbeeld door de komst van vreemdelingen. Zo is het in de geschiedenis altijd geweest en

vanzelfsprekend is dat nog sterker het geval nu door de extravagante groei van de communicatiemogelijkheden letterlijk alles, ook datgene wat als zeer eigen wordt beleefd, globaliseert. Ook culturen, ook identiteiten. Het is curieus dat in ons land het begrip identiteit een hoofdrol speelt uitgerekend op de twee terreinen, waar Nederland voor de buitenwereld de laatste vijftien jaar een verrassend ander gezicht laat zien dan het traditioneel historische. In de externe integratie, op het Europese vlak, waar het beeld van Nederland naar buiten toe in 15 jaar tijd veranderde van een bevlogen grondlegger in een kritisch neuzelende lidstaat, en in het proces van de interne integratie waar het beeld naar buiten toe veranderde, van een voorbeeldig tolerant land in een land dat op dit punt en op dit moment op z'n minst verrassende twijfels oproept.

Integratie of assimilatie?

Hoe komt dat? Voor een deel – zo denk ik – omdat we er in het verleden toleranter uit zagen dan we waren. Ik wil niet zeggen dat we onverdraagzaam waren, maar dat de gemeenschap door z'n structuur veel toleranter functioneerde dan de burgers in werkelijkheid waren. En als die structuur dan wegvalt, dan klopt dat beeld van die verdraagzaamheid ook niet meer.

Nadat wij de fout hadden gemaakt te denken dat een harmonieuze multiculturele samenleving vanzelf uit de bus zou komen, zijn we vervallen in het tegendeel en zijn we het allochtonenvraagstuk op een zeer eenzijdige wijze gaan benaderen. Een vreemdeling die hier komt, moet integreren in de Nederlandse samenleving, dat is zo zeker als wat. Maar onder invloed daarvan verandert die samenleving, en dat moet de samenleving op zijn beurt weer accepteren. Dus de opdracht gaat naar twee kanten, naar de minderheid om te integreren, naar de meerderheid om te leren aanvaarden dat daardoor de samenleving verandert. Deze laatste opdracht is in de nationale discussie steeds meer op de achtergrond geraakt. Je hoort er nooit over. En dit is een eenzijdige houding, die grote schade toebrengt aan zowel minderheid als meerderheid. Door deze eenzijdige nadruk is steeds meer de

De huidige Nederlandse identiteit wordt bepaald door een excessief vrijemarktgelooft

indruk gewekt dat men weliswaar sprák over integratie, maar dat men daaraan de lading gaf van assimilatie, dat wil zeggen dat allochtonen zouden moeten worden "net als wij". Het woord multicultureel werd een vies woord. Een steeds onaangenamere toonzetting van het debat ontwikkelde zich onder de bevrijdende illusie dat de lang verzwegen dingen nu eens recht voor z'n raap gezegd moesten worden. Zeggen wat je denkt en doen wat je zegt, zoals Fortuyn het onder woorden bracht.

Verlicht eigenbelang

Dat recht voor z'n raap heeft wel wat en het ligt ook wel in de lijn van een zekere onbehouwenheid, die onze volksaard niet vreemd is. Er is echter één terrein waarvan de hele democratische wereld weet dat je daarover niet recht voor z'n raap kúnt praten zonder grote risico's te lopen, en dat is over alles wat met rassen, huidskleur en religie te maken heeft. Historische ervaring heeft overal ter wereld de les afgegeven dat je daarover eerlijk, maar behoedzaam praat, en zorgvuldig je woorden kiest. Niet de vrijheid van meningsuiting staat hier op het spel, maar de beschaving. De vrijheid van meningsuiting zelf is een randvoorwaarde voor democratie en een onvervreemdbaar recht als zodanig. De ruimte voor die vrijheid wordt begrensd door de wet, maar het is het beschavingsniveau dat beslist over de invulling van die ruimte en over de mate waarin dat recht wordt toegepast in de praktijk. Het kan ook een zaak van verlicht eigenbelang zijn om daarbij die behoedzaamheid toe te passen op de genoemde gebieden van ras, huidskleur en religie. Dat is een vrijwillige beperking van je vrijheid, als je wilt, maar dat is toch het wezen van de beschaving: een aantal gedragsregels, waarin rekening wordt gehouden met het lot van de ander. Daarin past het lot van de gemeenschap. De eventuele vrijwillige vrijheidsbeperking kan dan een verlicht eigenbelang zijn.

Krachtige woorden

De vraag dus wat je met je vrijheid doet, is meer dan ooit aan de orde, nu een ongeperkt gebruik ervan grote schade kan toe-

bringen aan de samenleving. Deze kwetsbaarheid is aanzienlijk toegenomen, nu het terrorisme een gevaarlijke en misleidende rol dreigt te gaan spelen in de verhouding tussen de verschillende culturen in ons land. Terrorisme is een ontwrichting van iedere samenleving en dient onverbiddeijk te worden bestreden. Omdat het niet zo eenvoudig is dat effectief te doen, wordt de onmacht aan politieke zijde veelal gecompenseerd met krachtige woorden. Deze zijn bedoeld om de maatschappij gerust te stellen, wat maar zelden lukt, en ook om de indruk te wekken dat men waakzaam en trefzeker is. Het onbedoelde effect is echter vaak dat de onrust in de maatschappij aanzienlijk groter wordt als de prestaties dan bijna noodzakelijkerwijs achterblijven bij de opgevoerde pretenties en dat het probleem groter wordt gemaakt dan het toch al is en daardoor nog moeilijker op te lossen. Maar

het gevaarlijkste effect ontstaat in combinatie met het ongecontroleerde gebruik van de vrijheid van het woord.

Explosief mengsel

Als door de processen in de wereldgeschiedenis het verschijnsel terrorisme gekoppeld wordt aan een van de integrerende minderheidsgroeperingen in het land, zoals bij ons de moslims, dan ontstaat er een explosief mengsel. Als

terrorisme van een paar extremen in een grote minderheidsgroep bestreden moet worden, dan kan dat alleen maar door de medewerking van die minderheidsgroep zelf. Daarvoor is nodig dat de minderheidsgroep zelf solidariseert met de samenleving. En daarvoor is nodig dat de autochtone meerderheid van die samenleving solidariseert met die minderheidsgroepering. En in dit proces spelen de woorden, de taal en de toonhoogte, een hoofdrol. Als door provocerende taal die solidariteit over en weer niet ontstaat, dan gebeurt het tegendeel, dan solidariseert de minderheidsgroep met de extremen. Dan zijn de rapen pas echt gaar. Dan zal er niet alleen meer en meer terrorisme komen, maar ook een angstige, van haat vervulde en gespleten samenleving, waarin ook zonder terroristische daden het leven van slechte kwaliteit is. Het betekent geenszins dat je je vrijheden op moet geven,

De opdracht van integratie geldt voor beide kanten

maar dat je ze niet moet absoluteren, en dat je soms op je woorden moet passen.

Waarden terugveroveren

Het spreekt vanzelf dat je extremisme of fundamentalisme niet bestrijdt met diplomatie. Ook niet met taal, of deze nu helder is of versluierd. Maar het gaat hier niet om de fundamentalisten zelf, het gaat hier om de hele taalgevoelige cultuurgroep, waarvan je niet wilt dat die zich solidariseert met de schaarse fundamentalisten, en tegenover die groep is diplomatie en afgewogen heldere taal wel degelijk een wapen. Een onmisbaar wapen zelfs. De recente berichten over toename van extremistische neigingen onder de moslimjongeren zijn een onmeisbaar teken dat het proces van die verkeerde solidarisering al op gang is gekomen. Het wordt tijd dat de autochtone meerderheid eens de hand in eigen boezem steekt en zich kritisch afvraagt welke negatief stimulerende rol zij daarin speelt. Het Sociaal Cultureel Planbureau kwam onlangs met een rapport dat een onthutsend beeld laat zien van de paradoxale gevoelens van Nederlanders. Zij voelen zich behoorlijk tevreden met hun eigen lot en tegelijkertijd ongelukkig met de gemeenschap waarin ze leven. Er is geen nostalgie naar het benauwende zuilenstelsel, maar wel naar een paar waarden, die ons daardoor in de schoot werden geworpen, zoals gastvrijheid, solidariteit en tolerantie. Als we die waarden willen terugkrijgen, zullen we ze op eigen kracht zonder de fluwelen dwang van een zuil moeten terugveroveren. Thuis – op straat – op school – in de columns, maar vooral in de politiek, in het beleid – en in de taal. Nederland herontdekken is dan het antwoord op die uitgestelde vraag: wat doe je met de vrijheid als je haar weer hebt?

Bewust zijn

Deze woorden sprak ik op 5 mei vorig jaar. Ik wil er een opmerking aan toevoegen, die mij is ingevallen naar aanleiding van de cartoons-opwinding, maar die ook in mijn lezing van vorig jaar had kunnen staan. De

vrijheid van meningsuiting is zo'n belangrijk iets, dat je haar moet verdedigen waar zij is en moet zien te veroveren waar zij niet is. En dat laatste is veel meer aan de orde dan het eerste. Wij hebben de vrijheid van meningsuiting, zoals andere vrijheden, indertijd veroverd op de macht des konings, in een beperkte ruimte, scherp omlind in één rechtsgebied en in een cultuur. Daarin heeft de vrijheid van meningsuiting haar plaats gevonden. De invulling daarvan vond plaats door de stand van de beschaving in dezelfde ruimte. De globalisering heeft niet alleen de economie, de handel en technologie drastisch beïnvloed, maar ook de grenzen geperforeerd van die culturele ruimte. En het is in die bijna onbegrensde ruimte, waarin miljarden mensen leven die geen flauw idee hebben van het grondrecht meningsvrijheid, en die niet kunnen begrijpen dat je ook kunt spotten met het opper-

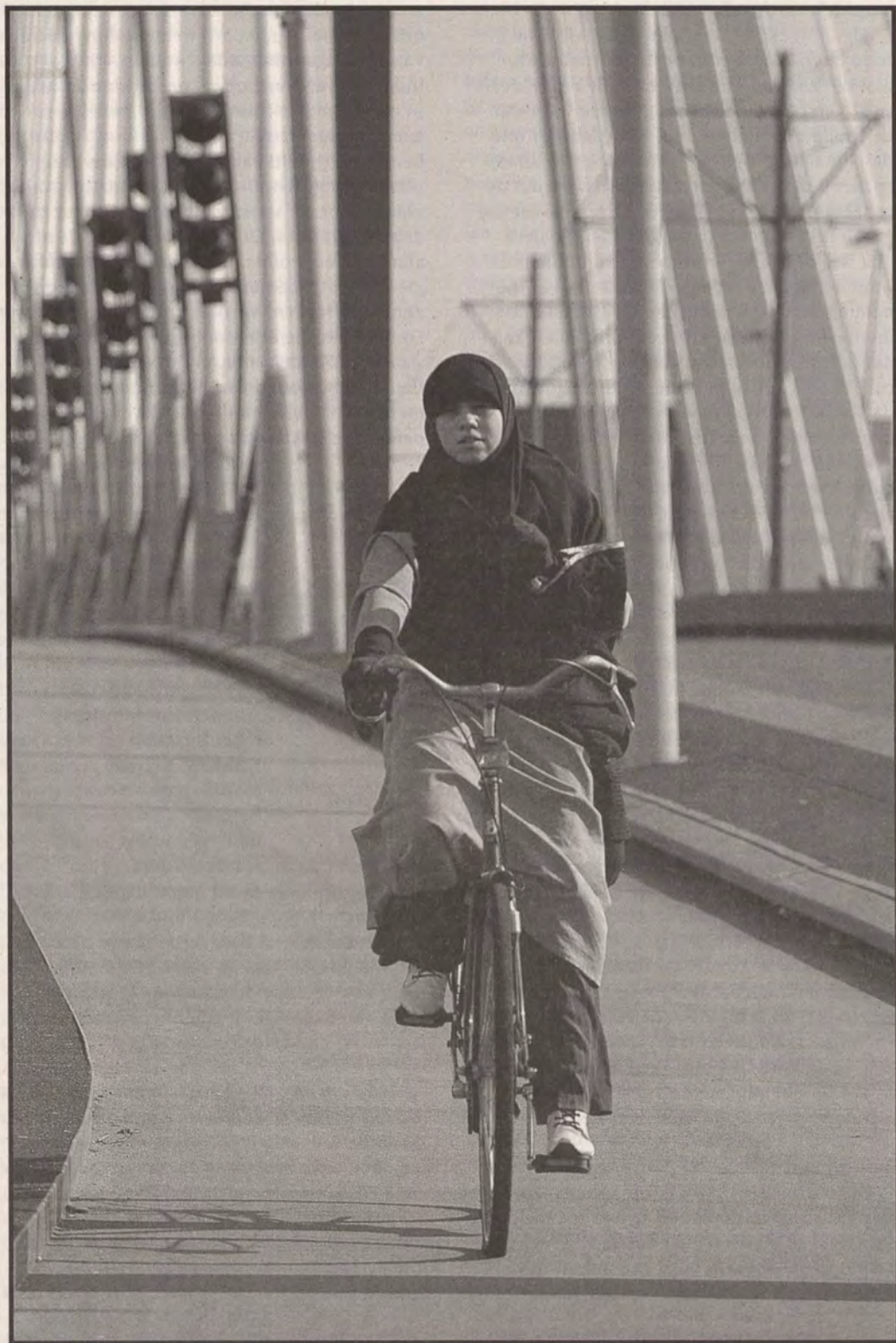
wezen, en die dus denken dat deze spot uit minachting voor de moslimcultuur voortkomt, in die ruimte moet de vrijheid van meningsuiting nog veroverd worden. Dat betekent natuurlijk niet dat je de eigen vrijheid in de vertrouwde beperkte ruimte moet voorlopig moet opschorten, maar het betekent wel dat je met de toepassing van die vrijheid een verantwoordelijkheid meedraagt voor de

effecten in de onbeperkte ruimte. Het bewust zijn hiervan bij ons individuele handelen, schrijven, spreken of tekenen, kan ons verder helpen dan verboden of nieuwe beperkende wetten. En meer nog dan de toets van de eigen beschaving speelt hier de toets van het verlicht eigenbelang een rol.

H.A.F.M.O. van Mierlo is minister van Staat en mede-oprichter van D66. De oorspronkelijke tekst was een inleiding bij het nationaal debat over het landelijk thema 'Cultuur: brug of barrière?' ter gelegenheid van de 60-jarige herdenking van de bevrijding op 5 mei 2005 in Wageningen. De auteur paste de tekst aan zoals hierboven afgedrukt voor een multiculturele D66-avond in Odeon in Amsterdam op 26 februari jl. in het kader van de Gemeenteraadsverkiezingen 2006.

Sóms moet je op je woorden passen

Foto: Herman Wouters

Migratie- en integratiebeleid moet uit de kramp

EEN AGENDA VOOR HET KOMENDE KABINET

Tijdens de kabinetten-Balkenende is Nederland een streng toelatingsbeleid gaan voeren. Dit beleid is vooral gestoeld op de gedachte dat hordes ongewenste vreemdelingen Nederland en Europa komen overspoelen. Dit zal echter niet gebeuren, voorspelt Han Entzinger. We krijgen zelfs een grote behoefte aan met name hooggeschoolde migranten. Door het strenge toelatingsbeleid zou Nederland zich hiervoor wel eens uit de markt kunnen prijzen.

DOOR HAN ENTZINGER

De populistische wind die tijdens de kabinetten-Balkenende door Nederland woei heeft vooral zijn sporen nagelaten in het migratie- en integratiebeleid. Nederland is erin geslaagd zich in vier jaar tijd te ontwikkelen tot een van de Europese landen met het strengste toelatingsbeleid. In het integratiebeleid is het accent verlegd van het bevorderen van sociale en economische participatie – de hoofddoelstelling onder Paars – naar wat ik regelrechte assimilatie wil noemen. Migrantten moeten liefst zo snel mogelijk Nederlands spreken, denken en voelen en als het even kan ook nog Nederlandse vrienden en een Nederlandse partner zoeken. Helaas is het doorgaans ruimdenkende D66 als kleinste partner in Balkenende-II niet bij machte geweest dit tij te keren. Een schrale troost is dat dit kabinet uiteindelijk toch nog door toedoen van D66 is gevallen op een uitwas van het vreemdelingenbeleid, de affaire-Ayaan Hirsi Ali.

De economie krijgt een schreeuwende behoefte aan hooggeschoolde migranten

Trauma's van de gastarbeid

Met de verkiezingen op komst is er nu eerder dan verwacht een kans uit de kramp van de laatste jaren te komen. Dat is hoogst noodzakelijk om tal van redenen.

Het immigratiebeleid lijkt nog altijd gestoeld op de gedachte dat horden ongewenste vreemdelingen Nederland en Europa komen overspoelen en dat dit met alle kracht moet worden verhinderd. De trauma's van de gastarbeid uit de jaren zestig en zeventig zijn nog steeds maatgevend: we nodigden tijdelijke werknemers uit wegens een tekort aan laag geschoolden. Vervolgens bleven ze en ontstond een volgmigratiebeweging zonder weerga in de geschiedenis met alle sociale gevolgen van dien. Alleen een zeer streng toelatingsbeleid kan herhaling hiervan verhinderen. Maar een herhaling van deze gastarbeid valt helemaal niet te verwachten. In het immigratiebeleid zal de grootste uitdaging juist worden hoe meer hooggeschoolde migranten aan te trekken, waaraan de Nederlandse economie een schreeuwende behoefte gaat krijgen. Die hooggeschoolden zullen zich lang niet allemaal blijvend willen vestigen, ze hebben veel kleinere gezinnen, ze zullen niet hoeven terugvallen op de sociale zekerheid en degenen onder hen die blijven, zullen in beginsel veel gemakkelijker integreren.

Uit de markt geprijsd

Aan het einde van de komende kabinetsperiode zal voor het eerst het jaarlijks aantal uittrekkers uit het arbeidsproces groter zijn dan het aantal schoolverlaters. De structurele tekorten op de arbeidsmarkt die hierdoor ontstaan, zullen deels door selectieve immigratie moeten worden opgevuld. Dit vergt een goed doordacht toelatingssysteem, zoals onder meer Canada en Groot-Brittannië al kennen. Maar daarmee zijn we er niet. We moeten ons realiseren dat Nederland niet het enige land is dat met vergrijzing en structurele arbeidsmarkttekorten gaat kampen. Het probleem speelt overal in Europa en in veel landen nog sterker dan hier. Alle EU-

landen zullen zich dus met verve op de markt voor hoger opgeleiden gaan storten. Die is echter beperkt en de hogeschoolenden die de keus hebben, zullen niet snel voor Nederland kiezen. Wie wil immers in een land wonen en werken dat zo luid en duidelijk verkondigt dat het immigratie als een probleem ziet? Wie wil in een land wonen en werken dat zulke complexe en kostbare toelatingsprocedures hanteert als Nederland? Nederland heeft zichzelf onder de kabinetten-Balkenende uit de markt geprijsd als aantrekkelijk immigratieland. Voor het eerst sinds veertig jaar overtreft de emigratie in omvang de immigratie. Akkoord, het aantal asielzoekers is sterk verminderd, maar dat is overal in Europa het geval. De prijs hiervan is dat het ook voor bonafide vluchtelingen heel veel lastiger is geworden naar Nederland te komen. Het vraagstuk van de gezinsvorming, de tweede generatie die partners uit het herkomstland haalt, is politiek nadrukkelijk geagendeerd, maar niet echt opgelost. Dit geldt nog veel sterker voor het vraagstuk van de illegalen. Misschien zijn deze vraagstukken ook niet echt op te lossen en moeten we ermee leren leven. Het zijn symptomen van mondialisering: de aanwezigheid van migrantengemeenschappen oefent altijd en overal aantrekkingskracht uit op nieuwe migranten.

Contemplatie

Het vertrekkende kabinet wekte voortdurend de indruk dat Nederland zich van de rest van de wereld zou moeten afschermen en zich overgeven aan contemplatie op eigen waarden en normen. Het volgende kabinet zou er weer van doordrongen moeten raken dat Nederland onlosmakelijk is verbonden met die buitenwereld. Natuurlijk betekent dit niet dat iedereen die dat wil ook moet worden toegelaten. Zolang onze steeds kleiner wordende wereld nog zulke grote verschillen in welvaart en vrijheid kent, moeten rijke en vrije landen grenzen stellen, letterlijk en figuurlijk. Maar aan degenen die deze grenzen mogen overschrijden en daadwerkelijk worden toegelaten – als vluchteling, als gezinslid, als werknemer – moeten ook kansen worden geboden. Daaraan ontbreekt het nu maar al te zeer.

Weg vinden

De filosofie van de kabinetten-Balkenende is geweest dat nieuwkomers zelf hun weg in de Nederlandse samenleving moeten zoeken. Ze hadden, zo verkondigde minister Verdonk bij herhaling, de weg naar Nederland gevonden, dan moest het toch niet zo moeilijk zijn ook de weg in Nederland te vinden. Dit sloot goed aan bij de conservatief-liberale houding van de nu vertrekkende regeringsploeg. Maar velen vonden de weg niet in Nederland: de werkloosheid en het beroep op de sociale zekerheid onder migranten namen weer toe, de contacten tussen autochtonen en allochtonen namen af, het contrast tussen zwarte en witte scholen wordt steeds scherper en, hoewel de onderwijsdeelname van allochtonen blijft groeien en het aantal drop-outs terugloopt, blijven allochtonen grote moeite houden om na hun opleiding een stageplaats of

baan te vinden. De Nederlandse samenleving lijkt nog altijd niet echt voor hen open te staan. Eigen verantwoordelijkheid is prima, maar dan moeten er wel mogelijkheden zijn om die verantwoordelijkheid waar te maken. Dit vraagt om extra inspanningen van een ieder en niet alleen van de nieuwkomers. Door zo nadrukkelijk op hen te focussen, lijkt het alsof de rest van de samenleving

niet hoeft te veranderen. De destijds ten onrechte verguisde parlementaire onderzoekscommissie Blok verwoordde het trefend in haar eindrapport van begin 2004: de integratie van de meeste allochtonen in Nederland is redelijk succesvol, maar zij vonden hun weg eerder ondanks dan dankzij het gevoerde overheidsbeleid.

Inburgering

Dat roept de vraag op naar de speerpunten van het integratiebeleid van het volgende kabinet. Wat mij betreft, moet het vooral niet te veel willen. Integratie is een proces van lange adem, dat zich heel geleidelijk voltrekt en maar beperkt laat sturen. Die sturing zou dan minder vanuit een repressieve invalshoek moeten plaatsvinden, zoals onder het huidige kabinet van dwang en drang, maar weer vanuit een preventieve. Het zou mijn voorkeur hebben te focussen

Integratie is een proces van lange adem

Foto: Herman Wouters

op belangrijke overgangsmomenten in het leven van migranten. Daar blijken de zaken namelijk nogal eens mis te lopen omdat de keuzemogelijkheden niet altijd helder zijn en selectiemechanismen systematisch in hun nadeel werken. Voor de nieuwkomers is de inburgering in Nederland zo'n overgangsmoment. Ik ben ongelukkig met de Wet inburgering die de Tweede Kamer meteen na de regeringsverklaring van Balkenende-III heeft aangenomen. Deze wet zal inburgering veranderen van een inspanningsverplichting in een resultaatverplichting. Slaagt de nieuwkomer niet voor de toets, dan moet hij een boete betalen en krijgt hij geen permanente verblijfstitel. Die boete geldt ook voor bepaalde migranten die al lang in Nederland wonen en aan wie vroeger juist is duidelijk gemaakt dat ze geen Nederlands hoefden te leren. De overheid biedt zelf geen cursussen meer aan en zal er in veel gevallen ook niet

meer voor betalen. De cursist moet zelf op de vrije markt een cursus zoeken en een lening sluiten om die te bekostigen. Ook is het vreemd dat de eindtoets maar op één niveau wordt afgenomen. Dit miskent de diversiteit onder de nieuwkomers. Het is mij nog steeds niet duidelijk waarom de thans bestaande Wet inburgering nieuwkomers niet goed zou zijn. Ik zou het verstandig vinden als het nieuwe kabinet die gewoon handhaaft.

Overgangsmomenten

Ook allochtonen die hier al lang wonen, ervaren bepaalde overgangsmomenten. Ik denk aan de overgang van het huiselijk milieu naar de school voor kinderen. Vaak blijkt dan voor het eerst sprake van achterstanden, bijvoorbeeld in taal- en sociale vaardigheden. Opvoedingsondersteuning voor hun ouders en extra begeleiding voor

de kinderen kunnen hierop een antwoord vormen. Ook op latere leeftijd blijken school- en thuismilieu niet altijd goed op elkaar aan te sluiten. Het Nederlandse onderwijs verwacht een grote betrokkenheid van ouders, maar migrantenouders kunnen die niet altijd bieden. Extra ondersteuning, bijvoorbeeld ook in de vorm van verlengde schooldagen op scholen met veel kansarme leerlingen, zouden hier uitkomst bieden. Daardoor wordt ook de kans kleiner dat vroegtijdige schoolverlaters in het criminele circuit belanden dan wel worden verlok tot radicale denkbeelden.

Eén portefeuille

Dan is er het overgangsmoment van school naar werk. Allochtonen worden hier veel vaker dan autochtonen met problemen geconfronteerd, dikwijls te herleiden tot vooroordelen en discriminatie. Het is te gemakkelijk dit tot de verantwoordelijkheid van de sociale partners te benoemen, zoals de laatste jaren gebruikelijk is. Als die het niet voor elkaar krijgen allochtone jongeren voldoende kansen te bieden op werk, heeft de overheid de taak een verandering van hun gedrag te stimuleren. Voor alle zojuist genoemde overgangsmomenten dragen verschillende instanties verantwoordelijkheid. In de praktijk betekent dit dat er nogal eens langs elkaar heen wordt gewerkt, wat de effectiviteit van ieders werk schaadt. Het grote-stedenbeleid probeert in deze jungle enige orde te scheppen, maar het lijkt de laatste jaren wat aan glans te hebben verloren. Dat komt ook doordat het integratiebeleid en het grote-stedenbeleid niet meer onder de verantwoordelijkheid van één minister, en zelfs niet onder die van één ministerie vallen, zoals destijds onder Roger van Boxtel wel het geval was. Het zou een bestuurlijke zegen zijn als het integratiebeleid in de vol-

gende kabinetsperiode weer terugkeert naar Binnenlandse Zaken. Daarmee zou ook de natuurlijke spanning tussen immigratie- en integratiebeleid niet meer binnen één portefeuille hoeven worden overbrugd. De minister van Verkeer geef je toch ook niet Milieuzaken in portefeuille?

Toonzetting

De allerbelangrijkste aanbeveling voor het nieuwe kabinet heeft echter niets met inhoudelijk beleid te maken, maar alles met de toon van het debat. De kabinetten-Balkenende zijn er keer op keer in geslaagd door hun toonzetting de verhoudingen tussen allochtonen en autochtonen op scherp te zetten. Dat begint bij ogenschijnlijk eenvoudige zaken als woordkeus. Als minister Verdonk zegt dat moslims langere tenen hebben dan Nederlanders, zet ze niet alleen deze twee categorieën nodeloos tegen elkaar op,

maar negeert zo ook het feit dat de meeste moslims in Nederland gewoon Nederlander zijn. Als minister Zalm daags na de moord op Theo van Gogh zegt dat het oorlog is, gooit hij olie op het vuur in plaats van water. Nee, dan was Tony Blair veel verstandiger toen hij vlak na de aanslagen op de Londense metro de belangrijkste Britse moslimleiders uitnodigde voor overleg.

Het feit dat migratie, ook op Europees niveau, steeds nadrukkelijker wordt gekoppeld aan veiligheidsvraagstukken en terrorisme komt de acceptatie van migranten in de samenleving evenmin ten goede. Ook hiervan dient het volgende kabinet zich veel meer bewust te zijn.

Harde toonzetting zet de verhoudingen op scherp

Han Entzinger is hoogleraar migratie- en integratiestudies en voorzitter van de capaciteitsgroep Sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Van 1993 tot 1997 was hij voorzitter van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D66.

Strategische gaten in Fort Europa

PROTECTIONISME EN HYPOCRISIE IN HET EUROPESE IMMIGRATIEBELEID

Met haar beleid dat zich enerzijds richt op een bijna militaristische verdediging van de grenzen tegen migranten die op zoek zijn naar werk of een onderkomen in de EU en anderzijds de grenzen selectief opend voor sommige uit kapitalistisch oogmerk, lucratieve migranten, krijgt de EU steeds meer het karakter van een 'gated community'. Een dergelijke ontwikkeling is zowel economisch als moreel onhoudbaar. In dit essay pleiten we voor een bovennationale politieke durf en een nieuwe politieke visie.

DOOR HENK VAN HOUTUM EN ROOS PIJERS

Protectionisme wordt door de neoklassieke economische handelstheorie uitgelegd als "een overheidsreactie op de veronderstelde schadelijke effecten van open grenzen op welvaart." De meeste neo-klassieke economen zijn van mening dat protectie in de vorm van tariefmuren en (immigratie)quota negatieve herverdelingseffecten heeft en pleiten daarom voor vrijhandel en het openen van grenzen. Het was deze neoklassieke economische ideologie die aan de basis heeft gestaan bij de totstandkoming van de interne markt. De grenzen moesten open, daar zou de hele gemeenschap van profiteren. Diezelfde ideologie wordt echter met voeten getreden als het gaat om de buitengrenzen van de EU. Wat zich geleidelijk aan heeft voltrokken is dat de interne liberalisering van grensoverschrijdende arbeidsmobiliteit op de Europese interne markt steeds meer gepaard gegaan is met het aanscherpen van controles aan de buitengrenzen. Datzelfde protectionisme is nu ook doorgedrongen in de verwelkoming van nieuwe leden tot de EU. Recentelijk kreeg de laatste groep nieuwe leden die toetrad in 2004, te maken met strenge overgangsmaatregelen met betrekking tot de arbeidsmarkttoegang in de oude lidstaten.

Grenzen zijn een bron van schaamte voor elke liberaal

War on refugees

In haar buitengrenzenbeleid is de EU dus vervallen in een klassiek soort protectionisme. Logischerwijs stuit dat in toenemende mate die landen tegen de borst die juist in hun ontwikkeling zeer gebaat zouden zijn bij meer vrijhandel en minder protectionistische subsidies. En dat het sluiten van de grenzen bovendien soms afschuwelijke gevolgen heeft voor hen die onderdak en/of een baan zoeken in de Europese Unie, maar worden beschouwd als ongewenst vreemdeling, sceptisch vaak 'gelukszoekers' genoemd, alsof het zoeken naar geluk in het leven besmet zou zijn, wordt eveneens steeds duidelijker. De elf slachtoffers van de brand in het uitzetcentrum op Schiphol in oktober 2005 zijn in dat licht gezien allesbehalve uniek. Inmiddels zijn er namelijk tegen de achtergrond van het sterk verharde grensregime en uitzetbeleid van verschillende lidstaten in de Europese Unie bijna zesduizend mensen omgekomen. De meeste immigranten sterven op zee in hun poging de overtocht naar de Europese Unie te maken. Anderen sterven door verstikking in vrachtwagens en containers of in immigrantenkampen. Het huidige protectionisme in de EU gaat kennelijk zover dat deze doden impliciet wordt beschouwd als 'collateral damage' van de strijd tegen 'ongewenste vreemdelingen'. Er lijkt zich langzamerhand een 'war on refugees' af te tekenen die dezelfde Amerikaanse neo-conservatieve en imperialistische trekjes begint te vertonen als de 'war on drugs' en de 'war on terror'.

Globale maatschappij

De genoemde economen staan dan ook niet alleen in hun strijd voor openere grenzen. Mede gevoed door dit horrorscenario wat zich aan de buitengrenzen van de EU aan het voltrekken is, worden vooral in de liberale en libertarische hoek van de politieke filosofie, de geluiden steeds luider dat het begrenzen van vrijheid van beweging fundamenteel in strijd is met de gelijkheid tussen individuen en het liberale gedachtegoed. Zo beargumenteerde filosoof Will Kymlicka recentelijk dat elke politieke theorie of ideologie die niets zegt over staatsgrenzen stilziggend het conservatieve idee aanhangt dat restrictief lidmaatschap en de opdeling van de wereld in staten heilig en permanent is. Grenzen, zo stelt hij, zijn goed beschouwd een bron van schaamte voor elke liberaal, of die nu links, rechts of recht door het midden is. Met diezelfde liberale gedachte in het achterhoofd stellen Bill Jordan en Frank Düvell daarom een kosmopolitisch economisch lidmaatschapssysteem. Zo'n globale maatschappij zou volgens Michael Samers gevrijwaard moeten zijn van de Hobbesiaanse, haast teleologische manier waarmee zelfs in deze tijd van sterk mondiale economische en politieke verflechting nog altijd de archaische natiestaat wordt verdedigd.

Ambivalente bestrijding

Steeds vaker wordt er in het wetenschappelijke debat ook op gewezen dat het huidige grensregime bovendien in sommige gevallen juist veroorzaakt wat zij eigenlijk wil voorkomen, namelijk illegale migratie. Hoe strenger het grensregime, hoe meer illegaliteit. Zo zijn er in Nederland, naast een groeiende groep illegalen, als gevolg van het strenge overgangsregime voor de groep nieuwe lidstaten in de EU, veel arbeidsmigranten op half-illegale, quasi-legale tewerkstellingsconstructies werkzaam. Deze arbeidscontracten zijn in het leven geroepen door gespecialiseerde arbeidsmarktbemiddelaars en arbeidsmarktjuristen die aldus het strenge grensregime ontwijken. De markt voor goedkope arbeid is blijkbaar zodanig groot dat het loont om

deze constructies te verzinnen en toe te passen. Er zijn dan ook geen onschuldige partijen in de creatie van semi-legaliteit en illegaliteit. De migranten die zonder paspoort reizen, de ondernemers en huishoudens die illegale arbeid aantrekken, de consumenten die goedkope producten willen en de overheid die het oogluikend toestaat, ze werken allemaal mee aan het fenomeen van illegaliteit. Net zoals aan de Mexicaans-Amerikaanse grens is ook de grens van de EU een kat en muis race geworden tussen illegale grensoverschrijders en de grenswachten. Een race die door de laatste groep nooit te winnen zal zijn, als zowel consumenten als producenten in de maatschappij de aanwezigheid van de profijtlijke illegale sector heimelijk steunt. In plaats van deze intrinsiek ambivalente bestrijding zou het daarom veel beter zijn te stoppen met het uitspelen van de populistische kaart in de

trant van 'Nederland is Vol' en hypocriete kreten als 'Regels zijn Regels', maar de groeiende vraag vanuit de samenleving naar goedkopere arbeidskrachten juist te accommoderen. Alleen dan houdt je als overheid het overzicht, de geloofwaardigheid en zijn ook de onbedoelde neveneffecten van illegaliteit, zoals criminalisering van transporten, levensgevaarlijke overtochten en slechte woon-

en arbeidsomstandigheden beter aan te pakken.

Hoe strenger het grensregime hoe meer illegaliteit

Fort Europa

Dat is de ene kant van het verhaal van het huidige immigratiebeleid in de EU, de sluiting van de grenzen. Door sommigen wordt in dit kader daarom gesproken van Fort Europa. Wij betogen in deze bijdrage dat die vlag maar voor een deel de lading dekt. Wat de term Fort Europa over het hoofd ziet is dat er wel degelijk tal van openingen zijn in dit fort. In tegenstelling tot het strenge en soms dramatische sluitingsbeleid, worden diezelfde grenzen namelijk in toenemende mate selectief geopend voor arbeidsmigranten uit landen van buiten de EU. Topmanagers, wetenschappers en voetbaltalenten worden openlijk strategisch geselecteerd door verschillende organisaties zoals bedrijven, universiteiten, voetbal-

clubs. De functie van een landsgrens is steeds meer verschoven van grondgebiedsverdediging naar een welvaartsverdediging, dat wil zeggen een middel om het zogenaamde 'nationale belang' te dienen, de nationale welvaartswinsten te optimaliseren. Maar in een wereld die steeds meer mondiaal vervlochten is, wordt juist als het gevolg van het vrije verkeer van goederen en mensen dat nationale belang natuurlijk steeds meer een archaische populistische kreet voor de bühne. De multinationale fabricage van producten en de territoriale grenzen van multinationals zijn al lang niet meer te herleiden of terug te brengen naar een enkelvoudig nationaal belang. Niettemin meent het merendeel van de nationale politiek nog altijd dit sterk nationalistische gedachtegoed te moeten vertegenwoordigen, ten koste van meer bovennationale of mondiale zienswijzen. De facto betekent dat de kansen voor vreemdelingen om toegelaten te worden groter zijn wanneer hun komst voor de nationale welvaart lucratief is. Het gevolg is dat de lidstaten in hun opportunistische zoektocht naar arbeidskrachten bepaalde delen van hun economie afsluiten ten koste van 'anderen', iets wat geheel in strijd is met de wens zelf wel toegang te hebben voor de zogenaamd 'eigen' producten en eigen mensen.

Toegangsparadox

Waarschijnlijk het meest bekende voorbeeld van deze toegangsparadox is de landbouwsector in de EU, die in veel opzichten niet kan concurreren met productie buiten de EU. In plaats van het doortrekken van de intern wel toegepaste liberale ideologie van vrij verkeer wordt er uit oogpunt van mondiale welvaartsverdeling een moreel onverdedigbaar protectionistisch beleid (importtarieven, exportsubsidies) dat landbouwproducten van buiten tegenhoudt. Dit protectionistische beleid vertoont opvallende gelijkennis met het huidige migratiebeleid in de Europese Unie. Door buitenstaanders de toegang tot nationale arbeidsmarkten te ontzeggen en op zoek te gaan naar alleen die werknemers die het nationale inkomen kunnen maximaliseren wordt er mondiaal gezien kunstmatig en tegen een toenemend

hogere humanitaire en sociale prijs getracht een relatief kleine welvarende gemeenschap in stand te houden, ten koste van de vrijheid van beweging en mondiaal gelijkere kansen op welvaartsverdeling.

Gated community

De stelling die we in dit essay verdedigen is dat mondiaal gezien de EU steeds meer op een 'gated community' begint te lijken. Een 'gated community' of afgeschermd wijk is een woonvorm die veel voorkomt in landen met grote interne inkomensverschillen zoals Mexico en Venezuela, maar ook in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. In dergelijke wijken schermen de (voornamelijk witte) rijken zich onder de supervisie van commerciële ontwikkelingsmaatschappijen af van de rest van de maatschappij in een maatschappelijke enclave, onder het mom van privacy, comfort en veiligheid. Het is

geen verrassing dat de identiteit van de leden van deze gemeenschappen 'vermarkt' wordt als een lifestyle, als een status die je koopt. Niet-leden zijn uitgesloten van deze ruimtelijk begrensde contractuele overeenkomsten, tenzij de leden overeenkomen dat een buitenstaander, na onderhandeling en tegen betaling mag toetreden tot de gemeenschap. Zij die zich binnen de poorten bevinden worden gecate-

goriseerd als leden en niet-leden. De niet-leden worden verder ondergebracht in de categorieën dienstverlenende werknemer van buiten of tijdelijke gast. Al diegenen die buiten deze categorisering vallen zijn niet welkom. *Gated communities* zijn zodoende een uiting van een modernistische regulatie en categorisering van mensen, in de woorden van de filosoof Foucault van een rigide biopolitiek. Dergelijke biopolitiek leidt tot een purificatie van de ruimte binnen de poorten, waarbij er niet zelden retorisch wordt afgezet tegen de 'barbaren' en de 'chaos' van de maatschappij.

Categorieën mensen

Net zoals in een *gated community* spelen ook in de EU private partijen een steeds belangrijkere rol in beslissingen over wie toegang krijgt en wie niet. De politiek bepaalt slechts nog randvoorwaarden en

De retoriek over de spreekwoordelijke barbaren wordt steeds harder

faciliteert. De economie is in toenemende mate ge-ontpolitiseerd, anders gezegd de politiek is a-politiek geworden, in de zin dat de politiek de bestaande ideologie en dominante van de markt als vanzelfsprekend en als enige mogelijke waarde en ideologie heeft aangenomen. En net zoals in een *gated community* speelt ook in de EU de biopolitiek een steeds grotere rol, worden categorieën gemaakt van mensen die zich binnen de poorten bevinden, en wordt de retoriek over de spreekwoordelijke barbaren van buiten de eigen 'orde' steeds harder. Net zoals in een *gated community* worden leden geacht zich 'in te burgeren', te integreren in de enclave. En net zoals bij een *gated community* zijn de buitengrenzen van de EU steeds meer gericht op het controleren, monitoren en managen van mensen en daardoor ruimte te scheppen voor de insiders. De politieke hysterie over hordes, migranten uit nieuwe lidstaten die ons territorium zouden komen overspoelen en de nasleep van de gebeurtenissen op 11 september 2001 hebben geleid tot militaristisch verdedigde grenzen enerzijds en op winstmaximalisatie gerichte selectieve grensoeningen anderzijds. En net zoals in een *gated community* wordt tegelijkertijd een andere groep mensen, mensen zonder naam en grotendeels onzichtbaar voor de meeste leden van de EU oogluikend toegestaan. Zij zijn degenen die de huizen schoonmaken en cateren en daarmee het op maximaal comfort gerichte leven van de inwoners van de EU mogelijk moeten blijven maken.

Neoconservatieve muur

In de Europese Unie is een neoconservatieve muur opgericht die afschrikwekkend is, maar tegelijkertijd ook neoliberale gaten bevat en bewuste blindheid voor (illegale) arbeidskrachten die het interne gemak en comfort in stand moeten houden. Een dergelijke begrenzingspraktijk, die in toenemende mate lijkt op die van een *gated community*, stoelt op een tot het neo-kapitalisme verengde maatschappelijke logica, ten nadele van pogingen om deze commerciële introversie te ontstijgen. *Gated communities* zijn een soort never-neverland in die zin dat de droom van puurheid en gemak nooit ophoudt – menselijk verlangen is per definitie oneindig. Echter, vanuit zowel een economisch als moreel standpunt is een politiek van eilandisering aan de ene kant en louter op maximalisering van de eigen winst gestoelde motieven aan de andere onhoudbaar. We pleiten niet voor het einde van de EU. Integendeel, we pleiten voor een nieuw begin. We vragen om politieke durf en visie die verder reikt dan het louter nationaal populistisch behagen van een conservatieve neiging. We pleiten voor nieuwe openheid, een re-politisering van de economie, en een rechtvaardige staatshuishouding, met andere woorden een Europese Unie die zich openstelt voor de weg naar kosmopolitisch burgerschap.

Henk van Houtum en Roos Pijpers werken bij het Nijmegen Centre for Border Research van de Radboud Universiteit Nijmegen

MIGRATIE

Migratie is, in tegenspraak met berichten over de 'vloedgolven' van buitenlanders die veel landen zouden overspoelen, niet erg in trek. De wereld telt zo'n 175 miljoen mensen die zich langere tijd in een ander land vestigen, slechts 3 procent van de wereldbevolking. Het aantal vluchtelingen is nog veel kleiner: ongeveer 0,3 procent.

RECHTEN VAN MIGRANTEN

Het Europees sociaal handvest gaat in op de rechten van migranten. Het stelt dat staten moeten streven naar onder meer: bijzondere bescherming, ook bij reizen van en naar het gastland; gezinshereniging; gelijke behandeling; overdracht van verdiensten naar het thuisland; bescherming tegen uitzetting, behalve als de betreffende migrant een gevaar voor de openbare orde of zedelijkheid is; en al deze bescherming ook voor migranten die zelfstandige ondernemers zijn. Ook wordt de staten opgedragen stappen te ondernemen tegen misleidende propaganda aangaande immigratie en emigratie. In de praktijk van West-Europa worden deze rechten vaak geschonden. In 1990 aanvaardden de VN een 'Verdrag over de bescherming van de rechten van alle migrantenwerkers en hun familieleden'. Het trad in werking in 2003, toen twintig staten het hadden geratificeerd (België en Nederland deden dat nog niet).

Bron: *Amnesty's Mensenrechtenencyclopedie*, www.amnesty.nl

Naar een humaan en effectief Europees migratiebeleid

Is Europa hypocriet in haar toelatingsbeleid? Bij het toelaten van immigranten tot Fort Europa speelt immers behalve altruïsme ook eigenbelang een grote rol. Maar is het wel moreel verwerpelijk om migranten op economische gronden te selecteren? Sophie in 't Veld vindt van niet. Vluchtelingen moeten op puur humanitaire gronden worden opgenomen maar mensen die om economische redenen naar Europa komen mogen best op economische gronden worden beoordeeld.

DOOR SOPHIE IN 'T VELD

Grenzen bestaan niet. Grenzen zijn een menselijk bedenkfel. Wij mensen trekken lijnen op een kaart, zetten omheiningen neer, planten een vlag, verklaren dit stuk van de aardbol tot ons territorium en houden de anderen buiten. Die anderen verklaren we bovendien tot vreemdeling, en uiteraard van een mindere soort dan wijzelf. Deze territoriumdrift heeft natuurlijk te maken met de concurrentie om de beste leefplekken zeker te stellen voor de eigen gemeenschap. Het is een oerinstinct dat simpelweg met overleven te maken heeft. Mensen leven in stammen en baken

een territorium af. Dat is de aard van het beestje. Hoezeer ik intellectueel ook sympathiseer met de filosofie van de schrijvers van het voorgaande stuk, ik vrees toch dat het afschaffen van grenzen – helaas – een utopie is, en kosmopolitisch burgerschap is de eerstkomende generaties nog niet aan de orde.

Er is niets

immoreels aan

het streven naar

een win-win situatie

Zo oud als de wereld

Maar als tribaal gedrag en territoriumdrift tot de menselijke natuur behoren, dan hoort ook migratie daar toe. Sinds mensenheugenis trekken mensen naar andere streken, op zoek naar een beter lot, op de vlucht, of op veroveringspad. Sinds mensenheugenis worden immigranten ingezet voor het meest nederige werk, met slavernij als de ultieme vorm daarvan. Maar evengoed worden al sinds het begin der tijden mensen uit andere landen aan-

getrokken vanwege hun speciale deskundigheid. Het opnemen van vluchtelingen of leven met de aanwezigheid van de bezetter zijn ook al zo oud als de wereld. En zo lang als migratie bestaat, zo lang zijn er spanningen, wantrouwen, angst, discriminatie, onderdrukking en uitbuiting. En al even zo lang lukt het mensen uiteindelijk om vreedzaam samen te leven, de nieuwelingen op te nemen, een gemeenschap te vormen en een gezamenlijke identiteit te vormen.

Gelukszoekers

's Mensens meest primitieve instincten bevatten dus zowel eigenbelang als onbaatzuchtigheid, barmhartigheid en rechtvaardigheid. Een Europees beleid moet dan ook al die aspecten bevatten. Deze zaken worden vaak door elkaar gehaald. Zo ook de auteurs van het voorgaande stuk over het Europese immigratiebeleid: er wordt geïmpliceerd dat selectie van immigranten op basis van eigen economische behoeften moreel verwerpelijk is. Dat is mijns inziens onjuist. Het spreekt volstrekt vanzelf dat vluchtelingen en asielzoekers op puur humanitaire, belangeloze gronden opgenomen moeten worden. Dat is een kwestie van menselijkheid en beschaving. Maar mensen die om economische redenen naar Europa willen komen mogen dus ook best op economische aspecten worden beoordeeld. Er is niets immoreels aan om het wederzijds belang te erkennen en te streven naar een win-win situatie. Het is juist een erkenning van de arbeidsmigrant als iemand die een nuttige bijdrage aan de samenleving kan leveren, in plaats van hem te bestempelen als 'gelukszoeker', 'profiteur' of 'valse' asielzoeker. In zoverre deel ik de opvatting van de auteurs: of een immigrant als crimineel wordt beschouwd staat volkomen los van zijn daden, maar hangt af van aan welke kant van de grens hij staat.

Arbeidsmigranten komen hier voor werk, niet voor liefdadigheid. Laten we dat uiteindelijk eens inzien en waarderen. Het dynamische Amerika waar wij zo bewonderend naar opzien is opgebouwd door 'gelukszoekers'.

Eigenbelang en altruïsme

Europa is eeuwenlang een emigratieland geweest. Het is nog maar heel kort geleden dat bijvoorbeeld Italianen, Ieren, Polen of Friezen de armoede ontvluchtten en naar Amerika trokken, of naar Canada of Australië. Inmiddels is Europa zelf het beloofde land geworden voor migranten, maar het probleem is natuurlijk dat Europa ternauwernood mogelijkheden biedt voor legale arbeidsimmigratie. Henk van Houtum en Roos Pijpers stellen dat Europa een *gated community* probeert te zijn, een Fort Europa. Dat klopt wel. Maar dan wel één met veel gaten in de omheining, want aan alle kanten komen mensen uit andere windstreken naar binnen. Velen laten het leven bij hun pogingen Fort Europa binnen te komen, en degenen die het wel redden, leven vaak onder mensonterende omstandigheden. Degenen die niet zozeer de armoede willen ontvluchten, maar die naar maximale ontplooiingsmogelijkheden voor hun talent zoeken, mijden het ongestruikelde Europa en trekken naar Amerika of Azië, waar ze met open armen worden ontvangen. Hier moeten we dringend een einde aan maken. Europa zal moeten inzien dat we er allemaal baat bij hebben om deze mensen een legale mogelijkheid te bieden in Europa aan de slag te gaan. (Het is overigens ironisch dat de Europese ministers van Economische Zaken bijeenkomen en roepen om verruiming van de mogelijkheden voor immigratie, en dat de Europese ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken bijeenkomen en roepen om een drastische beperking van de mogelijkheden voor immigratie). Ik heb er geen moeite mee dat eigenbelang en altruïstische motieven beide een rol spelen bij het openen van grenzen.

Angst voor de ander

In 1999 hebben de lidstaten plechtig afgesproken een gemeenschappelijk

Europees asiel en immigratiebeleid op te zetten. In de praktijk komt daar weinig van terecht. De discussies gaan vooral over hoe we mensen buiten de deur kunnen houden, niet over hoe we ze binnenlaten. In het huidige klimaat van angst en wantrouwen zal er niet snel vooruitgang worden geboekt. De primitieve tribale angst voor de ander, voor de vreemdeling begint groteske vormen aan te nemen en vormt een zeer vruchtbare grond voor populistische die de angst alleen maar aanwakkeren. Het wantrouwen geldt ook onze mede-Europeanen, getuige de manier waarop we de deuren barricaderen om de Poolse loodgieters buiten te houden. Premier Juncker van Luxemburg merkte onlangs ironisch op dat we in vredetijd kennelijk banger zijn voor de mensen uit Oost-Europa, dan voor de kanonnen die ze ten tijde van de Koude Oorlog op ons gericht hadden. De uitbreiding van de EU

met de Oost-Europese landen is een uitstekend voorbeeld hoe het openen van de grenzen wederzijds profijt brengt. Niet alleen een toegenomen economische welvaart voor allen, maar ook stabiliteit, vrede, vrijheid. Hieruit zouden we lessen kunnen trekken over onze verhouding met andere delen van de wereld. Maar dan zullen we snel moeten gaan inzien dat het in ons eigen belang is om de grenzen

We zijn nu banger voor Oost-Europeanen dan tijdens de Koude Oorlog

te openen, en dan zal de huidige xenofobe wind snel moeten gaan liggen. Het is een paradox dat de voorstanders van vrijhandel en globalisering, niet zelden degenen zijn die roepen dat Nederland vol is. Angst is en blijft een slechte raadgever, en leidt dan ook tot slecht economisch beleid.

Europese Green Card

D66 streeft op alle terreinen naar vrijheid en openheid. Dus ook als het gaat om immigratie. Europa zal moeten aanvaarden dat het een emigratieland is geworden. Immigratie is geen bedreiging, het is een geweldige kans. Sterker nog: we mogen er trots op zijn dat mensen hier graag naar toe willen komen, en tevreden met dit fantastische potentieel aan arbeidskrachten die een dynamische impuls geven aan onze economie en samenleving. We hebben hiermee nu nog een stap voor op onze concurrenten.

Foto: Herman Wouters

Maar dan moeten we onze kans wel nu grijpen en een echt Europees immigratiebeleid opzetten dat mensen mogelijkheden biedt om in Europa aan de slag te gaan. D66 streeft naar een Europese Green Card, waarmee mensen legaal de kans krijgen in Europa aan de slag te gaan. Wat mij betreft is selectie daarbij helemaal geen taboe. Ook is het naïef te denken dat laaggeschoold, dienstverlenend werk helemaal uitgebannen kan worden. Het mag zo zijn dat sommigen neerkijken op dat soort werk, maar voor anderen is het juist een mogelijkheid om uit hun ellendig bestaan te komen. Het is niet immoreel dat dit soort werk bestaat, het is juist immoreel om het te ontkennen en de mensen daarmee de illegaliteit en dus de ellende in te drijven. Het is de taak van de politiek te zorgen dat ook deze mensen fatsoenlijke arbeidsvoorwaarden en bescherming genieten, en dat iedereen de kans heeft om zijn lot en dat van zijn kinderen te verbeteren. Tegelijkertijd moet er natuurlijk voor worden gezorgd dat mensen ook in eigen land een menswaardig bestaan kunnen opbouwen. Laten we niet vergeten dat die

'gelukszoekers' huis en haard niet zomaar voor de lol achterlaten, maar omdat ze in eigen land geen perspectief meer hebben. Ook hier ben ik het eens met de voorgaande auteurs dat open grenzen, vrijhandel, daadwerkelijk eerlijke concurrentie en het afschaffen van barrières een noodzakelijke voorwaarde zijn voor het ontwikkelen van welvaart en stabiliteit in de huidige landen van oorsprong.

Gouden kans

Het nastreven van het eigen belang kan heel goed samengaan met het algemeen belang. Andersom kan een goed bedoeld altruïsme en gelijkheidsstreven resulteren in een economisch, moreel en democratisch failliet, zoals we in de geschiedenis al te vaak hebben gezien. Als Europa het lef en de visie heeft om immigratie te omarmen als een gouden kans, zal zowel Europa zelf, als ook de immigranten en hun landen van herkomst daar wel bij varen.

Sophie in 't Veld is lid van het Europees Parlement namens D66.

HET FABELTJE VAN HET SOCIAAL-LIBERALISME

"Tijdens de campagne voor het lijsttrekkerschap zei Van der Laan dat ze van D66 een brede sociaal-liberale partij wil maken. Pechtold wil veel meer de nadruk leggen op de verhouding tussen burger en overheid.", lees ik in mijn lijfblad. Als D66-er van het allereerste uur ben ik gelukkiger met de opvatting van Pechtold dan met die van Van der Laan. Ik hoop dat na haar vertrek het fabeltje van het sociaal-liberalisme ook uitsterft.

Want met permissie - het is grotendeels onzin. D66 is opgericht met de uitdrukkelijke verklaring dat de tijd van ideologische partijen voorbij is. Je kunt je nog wel voorzien van een naam die herinnert aan het verleden maar de hedendaagse politieke agenda heeft daar niets meer mee te maken. Sociaal-liberalisme geeft geen antwoord op het Europese probleem van de nieuwe immigranten, het geeft geen antwoord op de bedreigingen van het milieu, het geeft geen antwoord op de mondiale verschillen tussen rijk en arm, het geeft geen antwoord op de vraag hoe groot en diepgaand Europa moet worden.

In Nederland heeft het sociaal-liberalisme korte tijd een heel belangrijke rol gespeeld. Dat was aan het eind van de negentiende eeuw, vlak voor de invoering van het algemeen kiesrecht en dus vlak voor de komst van de twee grootste volkspartijen: de SDAP/PvdA en de RKStP/KVP. In het korte tijdsbestek tussen pakweg 1890 en 1900 was het de maatschappelijke elite van jonge liberalen die begreep dat het tijd was geworden om de staat te laten interveniëren in de samenleving. Ze hadden dat geleerd op het niveau van de grote steden waar de nutsbedrijven een monopolie hadden en nog steeds in particuliere handen waren, waar werkloosheid en slechte arbeidsvoorwaarden moesten worden aangepakt om maatschappelijke erupties te voorkomen, waar waterleidingen en rioleeringen nodig waren om besmettelijke ziekten te voorkomen en de volksgezondheid te verbeteren. Amsterdam stond bekend als 'het graf van Europa' en het waren vooral de jonge liberalen die zich dat aantrokken.

Op nationaal niveau realiseerden ze achtereenvolgens een billijke inkomstenbelasting, een verplichte ongevallenverzekering, een moderne woningwet, een algemene dienstplicht en een algemene leerplicht — om het voornaamste maar te noemen. Al met al een gedenkwaardig hoofdstuk dat eindigde toen het algemeen kiesrecht in zicht kwam. De links-liberalen, verenigd in de Vrijzinnig Democratische Bond, haalden in 1905 nog elf zetels maar in 1918 na de invoering van het algemeen mannenkiesrecht bleven ze steken op vijf zetels en in het hele interbellum kwamen ze nooit boven de 7 zetels. Na 1945 ging de VDB op in de PvdA, zodat de VVD als enige liberale partij overbleef. Voor links-liberalen, sociaal-liberalen of progressief-liberalen was geen emplot meer op de Nederlandse kiezersmarkt.

Binnen onze partij brak op een gegeven moment de opvatting door dat het progressief-liberalisme nog een toekomst zou hebben. Mij lijkt dat onzin; je bindt geen kiezers meer op basis van een ideologie die zijn tijd heeft gehad en geen antwoord geeft op de moderne issues. Als het al mogelijk is om nog kiezers te binden dan alleen nog maar op basis van concrete kwaliteit, zowel inhoudelijk als wat betreft gedrag. Daarin zijn we schromelijk tekort geschoten en dat is de kiezer niet ontgaan.

Lessen uit de Amerikaanse smeltkroes

Geen land ter wereld heeft de afgelopen tweehonderd jaar meer immigranten opgenomen dan de Verenigde Staten. Amerika kent dus het proces van integratie van nieuwkomers, het onderwerp dat de afgelopen jaren Nederland heeft beheerst en dat ook de komende jaren nog zal doen. Het zou wel heel raar zijn als wij in Nederland niets konden opsteken van Amerika.

DOOR FRANS VERHAGEN

Met de vraag wat we in Nederland zouden kunnen opsteken van Amerika op het gebied van integratie, heb ik me de afgelopen jaren bezig gehouden. Een analyse van de Amerikaanse integratiegeschiedenis vergt meer ruimte dan een artikel in Idee. Daarvoor verwijs ik u naar mijn boek 'The American Way. Wat we kunnen leren van het meest succesvolle immigratieland.' Mijn conclusie kan ik wel kort samenvatten: de ervaringen van Amerikaanse immigranten in hun nieuwe land, de ervaringen van al die groepen uit heel verschillende delen van de wereld, met verschillende rassen, verschillende geloven, verschillende culturen, lijken ontzettend veel op elkaar. Wie deze ervaringen bestudeert,

ziet bovendien talloze punten van herkenning met onze immigranten en hun kinderen. Ik denk dat we daar wat van kunnen opsteken, vooral in onze verwerking van onze eigen ervaringen. Maar er valt ook een belangrijke beleidsconclusie te trekken, namelijk dat je verdraaid weinig kunt veranderen aan een proces dat een autonome ontwikkeling heeft. Dat betekent dat de overheid zich het beste verre kan houden van vormgevend beleid en zich moet beperken tot het scheppen van randvoorwaarden. Dat integratiebeleid moet worden vervangen door beleid dat leidt tot integratie – zoveel mogelijk generiek, niet gericht op specifieke etnische groepen. Boven alles leidt een goed begrip van wat er in Amerika is gebeurd tot de conclusie dat het vanzelf wel goed komt.

De tweede generatie is altijd problematisch

Punten van herkenning

Het meest kenmerkende aan de Amerikaanse ervaring is dat na drie of vier generaties de nieuwkomers geheel zijn opgenomen in de Amerikaanse samenleving. Soms gaat het razendsnel, zoals met de Chinezen van nu, soms kost het veel tijd zoals met de Ieren en de Italianen in de negentiende eeuw. Maar integreren doen ze. Je kunt dat keurig afmeten door te kijken op welke terreinen ze assimileren. Dit tegenwoordig onpopulaire begrip uit de sociologie stelt ons in staat om te kijken hoever een groep is. Taal is de eerste verworvenheid. Dan komt onderwijs. Vervolgens werk. Cultuur. Politieke activiteit. En, het walhalla van assimilatie: intermarriage. Kenmerkend is verder dat het doel van de immigratie, en dat is meestal een betere toekomst voor zichzelf en de kinderen, vrijwel altijd wordt bereikt. Kinderen doen het beter dan hun ouders, hun kinderen nog weer beter. Binnen een paar generaties zitten ze op hetzelfde niveau als de mensen die altijd al in Amerika hebben gewoond. De sleutel daartoe: onderwijs, culturele uitwisseling en de arbeidsmarkt, al of niet via eigen ondernemerschap. De problemen voor Amerikaanse nieuwkomers zijn tamelijk voorspelbaar. De immigranten moeten vaak onder hun niveau werken, leren de taal niet of slecht, wonen bij elkaar en hercreëren zo in relatief isolement hun oude land. De tweede generatie is altijd problematisch. Die zit in een spagaat tussen twee culturen. De kinderen willen Amerikaans worden en doen dat ook door deel te nemen aan scholen, leger, werk en dergelijke. Tegelijkertijd proberen hun ouders hen af te remmen, de oude cultuur te laten behouden, de oude taal te laten spreken. Het leidt vrijwel zonder uitzondering tot conflicten, in het ergste geval tot dolende jongeren die hun iden-

titeit vinden in bendevoering. Tegelijk zie je dat tweede en zeker derde generatie immigrantenkinderen de mogelijkheden gebruiken die ze krijgen. Vooral vrouwen pakken hun onderwijs- en emancipatiekansen met twee handen aan. Ook dat leidt tot cultuurconflicten.

Etnische groepen in Amerika blijven zeker een generatie, meestal langer, bij elkaar klitten. Dat is logisch. Een etnische bundeling schept comfort, veiligheid, hulp en, het ultieme Nederlandse begrip, gezelligheid. Toeristen weten dat heel goed te waarderen met hun bezoeken aan de Little Italy's en Chinatowns van Amerika. Etnische wijken bieden ook trampolines om jezelf de samenleving in te springen. Na een paar generaties vallen ze uiteen – of verplaatsen zich in eerste instantie naar nieuwere suburbs, de Almeres van Amerika, om dan alsnog uiteen te vallen. Het zijn zo maar een paar punten van herkenning in de ontwikkeling van Amerikaanse immigranten. Ze zijn verbazend consistent, dat wil zeggen, de meeste, zoniet alle immigrantengroepen maken ze door. De vraag is of dat in Nederland anders zou zijn.

Vooroordelen ontzenuwd

Nederland is Amerika niet, zult u zeggen. Dat is waar. Er zijn verschillen. Maar zijn ook overeenkomsten met Amerika, veel meer zelfs dan we vaak denken met onze focus op onze eigen, naar we denken, specifieke Nederlandse problematiek. Laat ik met het laatste beginnen: veel van de ogenschijnlijke verschillen met Amerika blijken dat niet te zijn. Zo hoor ik vaak dat immigranten naar Amerika kwamen met een positieve grondhouding: ze kwamen optimistisch en positief gestemd, klaar om de Amerikaanse droom te gaan leven. De werkelijkheid is anders. De meeste mensen kwamen (en komen) naar Amerika vanuit de meest negatieve motivatie. Ze vluchtten voor hongersnood, geweld, burgeroorlog, uitbuiting, pogroms, moord en doodslag, isolement en armoede. Ze kwamen naar Amerika om te overleven. Ze kwamen niet omdat ze ergens héén wilden, ze kwamen om ergens van weg te komen. Voor immigranten naar Amerika geldt hetzelfde als voor onze nieuwkomers: de meesten waren

liever thuisgebleven. Een andere tegenwerping is dat wij gastarbeiders kregen, die niet van plan waren om in Nederland te blijven. In Amerika zou dat anders zijn. Dat is maar heel beperkt waar. Een groot deel van de immigranten naar Amerika verwachtte er tijdelijk te blijven, snel geld te verdienen en dan weer terug te gaan. In de praktijk bleven de meeste immigranten in Amerika, maar het duurde wel enige tijd voor ze de gedachte aan terugkeer opgaven. Een behoorlijk aantal, de helft van de Italianen bijvoorbeeld, ging daadwerkelijk terug en ontdekte dat ze in hun oude thuisland niets meer hadden te zoeken. Ze draaiden meteen weer om. Toen ze in Amerika eenmaal een gezin hadden gesticht, verdween het idee van teruggaan. Niet zo heel veel anders dan het onze gastarbeiders verging, zou ik zeggen. Ook hoor je vaak dat mensen naar

Amerika gingen om Amerikaan te worden, deelgenoot te worden van de vrijheid, de cultuur, het individualisme. Vaak gold echter het tegendeel. Veel immigranten kwamen om een eigen geïsoleerde geloofsgemeenschap te stichten, zoals de oorspronkelijke Pilgrim Fathers of de Afgescheiden Hollanders, of om het leven van het door de industrialisering verdwenen Europese platteland terug te halen of een Nieuw Duitsland te stichten.

ten. Dat lukte natuurlijk niet, hoewel met name de Duitsers en de Nederlanders zich nog heel lang tegen integratie hebben verzet. Maar in dit proces werd hun ervaring toch gemengd met die in het nieuwe land. Ze hadden niet de bedoeling om Amerikaan te worden maar werden het toch. En hun kinderen waren het gewoon. Onze immigranten kwamen zeker niet om Nederlander te worden. En toch zijn hun kinderen het.

Ongeletterde boeren

Ik krijg ook vaak tegengeworpen dat wij de 'slechtste immigranten' kregen, uit de afgelegen bergstreken, onopgeleid, achterlijk, dom, rare culturen. Dan hadden de Amerikanen heel wat beter volk gekregen! Wie de Amerikaanse immigratiegeschiedenis bekijkt, zal deze klacht vaak tegenkomen. In 1750 werd het van de Duitsers gezegd, in 1850 van de Ieren en de Chinezen, in 1890

Onze immigranten laten zich aardig vergelijken met de Italianen die naar de VS kwamen

Foto: Library of Congress

Duitse immigranten in North Dakota.

van de Italianen en de Russische Joden, in 1980 van de Vietnamezen en in 2006 van de Mexicanen. Ze zouden onintegreerbaar zijn. Telkens bleek dat onzin. Onze immigranten laten zich aardig vergelijken met bijvoorbeeld de Italianen die tussen 1890 en 1920 naar Amerika kwamen: arme ongeletterde boeren uit het zuiden en Sicilië – vaak door padroni binnengehaald op een wurgcontract. Wie denkt dat we iets nieuws meemaken met onze botsing met een Mediterrane cultuur, moet hun geschiedenis maar eens lezen. Over de politiek van het dorpsplein, het verbod om thuis Engels te spreken, het wantrouwen tegen de Amerikaanse cultuur en de perfide invloed van het onderwijs. Over de machocultuur en tegelijk de verafgoding van de vrouw. *What else is new?* Maar het meest hoor ik toch: "Ja, maar wij hebben 'de islam'. Onze immigranten heb-

ben een heel ander geloof dan onze christelijke stromingen, met een heel culturele uitwerking. Alweer: niet te integreren. Dat was toch wel gemakkelijker in Amerika." Alweer niet juist. De katholieke leren die tussen 1845 en 1855 met miljoenen het intens protestantse Amerika overstroomden, leken voor de Amerikanen een enorme dreiging. Een autoritaire, georganiseerde kerk, geleid door een paus met almacht, voorzien van legers Jezuïeten, en uit op ondermijning van het Amerikaanse republikeinse gedachtegoed: de Amerikanen waren doodsbenauwd. Ze hadden zelfs hun eigen anti-immigratie, antikatholicisme partij in de vorm van de American Party (ook bekend als de Know Nothings) die in hun korte, one-issue bestaan nog het meest lijken op de LPF. Inmiddels is het Amerikaanse katholicisme deel geworden van de Amerikaanse traditie.

Terrorisme

Maar wij hebben moslimterrorisme! Om te beginnen valt dat nogal mee maar bovendien lijkt dat terrorisme in zijn gebrek aan focus en zijn willekeurige terreur heel erg op de dreiging van de anarchisten aan het einde van de negentiende eeuw (een anarchist vermoordde in 1901 president McKinley). De reacties waren paniekerig, heel herkenbaar. En de dreiging verdween vanzelf weer. Laten we realistisch blijven: lang niet alle Turken en Marokkanen zijn moslim. Lang niet alle kinderen van moslims zijn moslim. Lang niet alle moslims komen in de moskee. En het aantal radicalen is verdraaid klein. Gevaarlijke lui, maar er zijn er niet zoveel van. We moeten ons niet laten bang maken.

Vaak hoor ik dat Amerika zo anders is omdat het zoveel ruimte heeft, fysieke ruimte dan. Dat was ooit waar, maar het speelt tegenwoordig geen rol meer. Immigranten komen in de steden terecht, niet in de steeds dunner bevolkte landbouwstreken. En het idee dat je in Amerika gewoon je spulletjes oppakt en ergens anders opnieuw begint, is in de praktijk niet zo gemakkelijk als het klinkt. Was het maar zo simpel zou een jongetje in het zwarte getto van Chicago zeggen, of een hillbillie uit de Appalachen.

Dynamische samenleving

Belangrijker zijn de echte verschillen met Amerika, de verschillen die integratie daar lijken te vergemakkelijken (ik zeg lijken, want wie de immigratiegeschiedenis leest, komt heel wat xenofobie, racisme en problemen tegen). Een cruciaal verschil tussen de Verenigde Staten en Europa is de dynamiek van de samenleving. Volgens *The Economist* zijn er in de afgelopen vijftien jaar in Amerika zestig miljoen banen geschapen, terwijl er 45 miljoen werden vernietigd. In Europa kwamen er in dezelfde periode vijftien miljoen banen bij en verdwenen er twaalf miljoen. Een dynamische samenleving creëert dynamische mensen. In Amerika wordt meer ondernomen. Letterlijk. En niets werkt beter voor de integratie van nieuwkomers en hun kinderen dan het starten van eigen ondernemingen. De Koreanen

hebben zowat alle groentewinkels in New York, de Chinezen domineren de handel aan de westkust, de Indiërs kopen motels en ga zo maar door. Wie nemen ze in dienst? Ambitieuze jongens en meisjes uit hun eigen gemeenschap. Gelukkig begint dat proces ook bij ons op gang te komen. Groentewinkels en andere bedrijven die diensten en producten leveren aan de eigen gemeenschap (en in de grote steden ook daarbuiten) zijn dé manier om je eigen kansen te scheppen. Dat moeten we in Nederland aantrekkelijk maken – voor iedereen trouwens. En gooi die banenmarkt open. In Amerika is het geen probleem om een baan te vinden. Geen goede baan misschien, maar werk is er genoeg. Het is een manier om in te stappen. Banen die voorzien in een grote behoefte aan bijvoorbeeld persoonlijke diensten (tuinlieden, zwembadschoonmakers, huishoudelijke hulpen, koks en wat al niet). Immigranten doen in Amerika het werk waarvoor Amerikanen hun neus ophalen en zetten zichzelf zo op een pad naar succes.

De Amerikanen hadden hun eigen LPF

Verzorgingsstaat

Een groot verschil met de Verenigde Staten is de afwezigheid van de verzorgingsstaat (al zijn er meer regelingen dan we vaak denken). In de praktijk betekent dit dat mensen veel gemotiveerder zijn om zichzelf te helpen, om niet te wachten op een helpende hand van de overheid. Er zijn geen mogelijkheden om gemakkelijk uit te stappen. De verzorgingsstaat ligt onder vuur in Nederland, en terecht. Niets is slechter voor de emancipatie van mensen dan gebrek aan stimuli om zichzelf te verbeteren. Ik wil dit overigens ook niet overdrijven: tachtig procent van Nederlandse immigranten en hun kinderen doen het helemaal niet zo slecht en hebben dus geen last van die verzorgingsstaat. Maar in de VS moeten burgers, oud en nieuw, hun beste kwaliteiten aanboren en uitbuiten. Ze gaan ervoor. In Nederland onderschatten we vaak de verleiding die daarvan uitgaat: de aantrekkingskracht van de kans op eigen succes. Een groot voordeel van de komst van onze immigranten is dat een debat over de verzorgingsstaat dat hoognodig gevoerd moest worden, is versneld.

Gesneden koek

Een heel belangrijk verschil is het bewustzijn van Amerikanen dat hun land een immigratieland is. Nederland heeft dat bewustzijn niet, terwijl we toch al eeuwenlang nieuwkomers opnemen. Amerikanen zijn zich dan ook veel bewuster van hun geschiedenis. Voor hen zijn concepten als de melting pot en de streepjes Amerikaan gesneden koek. Voeg daarbij een sterke traditie van burgerschap, politieke participatie, individualisme, vrijheid, persoonlijke verantwoordelijkheid en we zien een flink verschil met Nederland. Het is jammer dat wij zelf niet meer nadenken over onze wortels. We zijn helemaal niet zo homogeen als scherplijpers soms verkondigen. De verzuiling is in veertig jaar goeddeels verdwenen maar niet de culturele verschillen die er mee samengingen. Als ongelovige maar katholiek opgegroeide jongen uit het zuiden, zal ik altijd een katholieke jongen blijven

(waardoor bijvoorbeeld Jan Siebelink schrijft over een vreemde wereld). Onder de mantel van een inclusief Nederlanderschap valt daar best mee te leven. En wie had veertig jaar geleden gedacht dat die verschillen totaal betekenisloos zouden worden?

Dat brengt me op een laatste verschil. Amerikanen weten meestal vrij goed onder woorden te brengen wat hen Amerikaans maakt. Nederlanders hebben vaak geen idee van hun Nederlander zijn. Bij een reeks lezingen die ik hield op middelbare scholen, steeds vergezeld van een Amerikaan, stuitte ik steeds op een grote stilte als ik vroeg wat hun Nederlander zijn nu precies betekende. Misschien had de Amerikaan die stelde 'ik voel me er thuis', wel het beste en het meest verhelderende antwoord. Misschien is dat wel de essentie van integratie: je thuis voelen.

Vertrouwen in de toekomst

In dit korte bestek kan ik niet ingaan op alle consequenties van deze overeenkomsten en verschillen. Wel wil ik nogmaals benadrukken dat naar mijn idee de processen die zich al decennia, al eeuwen, in Amerika afspelen, tamelijk universeel zijn. De moeizame acceptatie van immigranten dat ze gaan blijven, de culturele spagaat van tweede generatie kinderen, de taalproblemen, de botsingen van geloven en van culturen, de etnische wijken, de tijd die het kost om op gelijk niveau te komen met de kinderen van de eerdere groepen, de onderwijsproblemen, de arbeidsmarkt: Amerika heeft het allemaal al eens gezien. De processen die we er hebben plaatsgevonden, zien we ook in Nederland.

Laten daar dan ook consequenties aan verbinden. Laten we niet proberen problemen ernstiger af te schilderen dan ze zijn: het kost wat tijd maar ze gaan vanzelf over. Beleid is er niet voor nodig, sterker, beleid heeft vaak averechtsse gevolgen. Bang hoeven we er niet voor te zijn. De bangmakers ondermijnen onze samenleving met hun onheilspraatjes, terwijl er helemaal geen reden is om angst te hebben – tenzij we in paniek de grondbeingselen van onze democratische rechtsstaat en van onze open en vrije samenleving weggooien.

Laten we vooral geduld hebben. Het komt vanzelf wel goed.

Frans Verhagen is publicist. Medio september verschijnt zijn boek 'The American Way. Wat we kunnen leren van het meest succesvolle immigratieland' (Nieuw Amsterdam, ISBN 90 468 0101 2). Eerder publiceerde hij onder meer 'Alle 42 presidenten en Bush is dom en 37 andere clichés over Amerika'. Hij is hoofdredacteur van www.amerika.nl.

Nederlanders hebben vaak geen idee van wat hen Nederlands maakt

Ruimte voor diversiteit

Het zou goed zijn voor de Nederlandse integratiediscussie om eens over de grens te kijken naar landen die meer ervaring hebben met migratie. Zoals de Verenigde Staten. Maar staan we ook open voor een dergelijke vergelijking?

DOOR HALLEH GHORASHI

Toen in 2001 mijn proefschrift over een vergelijking tussen Iraanse vrouwen in Nederland en de Verenigde Staten verscheen, kon het rekenen op veel publieke belangstelling. De resultaten werden door velen als schokkend benoemd. "Doen Amerikanen het beter dan wij? Is Amerika nou zo'n goed voorbeeld? Vergeet u de rassenrellen en de segregatie daar niet?" Uit soortgelijke reacties werd mij duidelijk dat Nederland nog niet toe was aan werkelijk nadenken over diversiteit en integratievraagstukken. Men was toen nog te reactief bezig af te rekenen met het zogenaamd 'politiek correcte' beleid van de jaren 1980 en was niet in staat andere soorten kritiek te tolereren. Daarbij pasten de resultaten van mijn onderzoek zeker niet in de tijdgeest van 'politiekcorrectheid *bashing*'. Want wat ik juist wilde laten zien, is dat de ruimte voor verschil noodzakelijk is voor alle nieuwe multiculturele landen zoals Nederland, anders kan het mis gaan.

***Ruimte voor verschil
is noodzakelijk
anders gaat het mis***

Emotionele binding

Voor mijn vergelijkend onderzoek tussen de VS en Nederland heb ik de levensverhalen opgetekend van 20 Iraanse vrouwen per land. Deze vrouwen hebben vanuit hun betrokkenheid bij marxistisch-leninistische organisaties deelgenomen aan de Iraanse revolutie van 1979 en daarom moesten ze het land ontvluchten toen het Islamitische regime de absolute macht opeiste in Iran en alle vormen van oppositie sterk onderdrukte. Deze vrouwen hebben zich vanaf de eerste jaren van hun komst naar Nederland en Amerika sterk ingezet om de nieuwe taal te leren en studies te volgen om een volwaardig lid van de nieuwe samenleving te kunnen worden. Volgens hedendaagse argumenten over integratie in Nederland kunnen zij als 'succesvol geïntegreerde allochtonen' beschouwd worden. Ondanks deze hoge

mate van inzet en participatie, was de belangrijkste conclusie van mijn onderzoek dat de Iraanse vrouwen in Nederland niet in staat zijn geweest om een emotionele binding met Nederland te creëren, wat de vrouwen in Amerika wel was gelukt. De vrouwen in de VS zijn niet alleen in staat geweest succesvolle burgers te worden, maar het is hen ook gelukt om zich de Amerikaanse identiteit toe te eigenen. Ze noemden zichzelf met overtuiging Iraans-Amerikaans. De vrouwen in Nederland voelden zich integendeel eerder vervreemd dan Nederlands. De grote meerderheid beschouwde zich uitsluitend Iraans en toen ik naar hun toekomstperspectief vroeg, werden ze allemaal emotioneel en sprakeloos. Het heden was te onzeker om over de toekomst na te kunnen denken. Ik heb in mijn boek en diverse artikelen proberen te laten zien wat de belangrijkste factoren zijn geweest voor dit verschil. In dit essay zal ik mij beperken tot twee factoren: de ruimte voor diversiteit binnen de dominante vertogen rondom migratie en de constructie van de nationale identiteit. Laten we beginnen met een schets van de Amerikaanse situatie.

Klein Iran in Californië

Elk jaar in oktober vieren Iraniërs in de zuid-Californische stad Irvine twee dagen lang het herfstfestival Mehregan. Het fascinerende van dit festival is dat het een creatie van de diaspora is. Mehregan is namelijk een feest uit de oude geschiedenis van Perzië en wordt in het huidige Iran helemaal niet gevierd. Uit gesprekken met de grootste Iraanse organisatie in zuid-Californië, werd mij duidelijk dat Mehregan twee functies heeft. Samen met andere Iraanse ceremonies draagt het bij aan het scheppen van een klein Iran in Californië. Dit zorgt voor een

gevoel van thuis bij de Iraniërs. Daarnaast zorgt het festival voor aansluiting bij Amerika. Mehregan is als herfstfeest vergelijkbaar met Thanksgiving en daarmee herkenbaar voor het Amerikaanse publiek. En omdat het een feest is uit het pre-Islamitische Iran, neemt het afstand van de hedendaagse islamitische republiek Iran.

Assimilatie

Het feit dat Iraniërs in Amerika Mehregan vieren, zegt iets over hen, maar het zegt vooral ook iets over Amerika. Amerika is het land van migratie; het is een land dat migratie waardeert en ziet als bron van vitaliteit. Deze positieve waardering van migratie is echter niet altijd zo sterk geweest. In het begin van de vorige eeuw was de assimilatiegedachte dominant in de Amerikaanse samenleving, maar deze gedachte heeft langzaam plaats gemaakt voor ruimte voor verschillen. Omdat in de Nederlandse integratiediscussie de wens van assimilatie, vanwege de angst voor verlies van nationale identiteit, de boventoon voert, is het interessant te kijken wat de verklaring is voor de verschuiving van opvatting in Amerika.

Ten eerste zorgde de komst van steeds meer hoger opgeleide migranten in de loop van de vorige eeuw voor een gedifferentieerd beeld van migranten in de VS. Niet alle migranten begonnen onderaan de maatschappelijke ladder. Sommigen zaten meteen bovenin. Succes is mogelijk zonder aanpassing. Dat besef was essentieel voor de erkenning van diversiteit. Ten tweede zijn de *civil rights movements* in Amerika, zoals die van Afro-Amerikanen, van groot belang geweest voor diverse migrantengroepen om hun eigen plek binnen de nationale Amerikaanse identiteit op te eisen.

Beschermd droomland

Daarnaast is de constructie van de Amerikaanse identiteit zeer ambivalent ten opzichte van migratie. Migratie en verplaatsing worden als basisvoorwaarden gezien van Amerika en vormen daarom een essentieel onderdeel van het gezamenlijke nationale bewustzijn. Tegelijkertijd is er een sterk besef dat het droomland van gelijke kansen

beschermd moet worden door sterke grenzen – beschermd tegen gevaren, van communisme tot terrorisme. Aan de ene kant zijn migranten welkom vanwege hun bijdrage aan het 'beloofde land', aan de andere kant wordt de nationale grens streng bewaakt tegen de negatieve kanten van migratie, juist ter behoud van het beloofde land. Deze ambivalentie levert ruimte op voor diversiteit. Migratie is niet in strijd met nationalisme, maar juist een voorwaarde ervoor.

Culturele eigenheid

Maar de meest interessante factor is dat de Amerikaanse identiteit niet gebaseerd is op culturele kenmerken, maar op idealistische termen zoals democratie en vrijheid. Juist omdat de Amerikaanse identiteit niet in culturele termen is gegoten, kan het als een paraplu dienen waaronder diverse culturen een plaats kunnen krijgen. Anders gezegd: de Amerikaanse identiteit is cultureel 'dun' en laat op die manier ruimte voor een diversiteit aan 'dikke' culturen. Het gevolg is dat de diversiteit aan culturen en de Amerikaanse identiteit elkaar niet uitsluiten. Sterker nog, het hebben van een 'dikke' culturele eigenheid is een belangrijke voorwaarde om Amerikaan te kunnen zijn. Dat verklaart ook de

Succes is mogelijk zonder aanpassing

constructie van het Mehregan-feest. Iraniërs creëren een eigen culturele achtergrond en zoeken van daaruit aansluiting bij de Amerikaanse context. Hun Iraans-zijn is voorwaarde voor hun Amerikaans-zijn. Ze worden Amerikaans op z'n Iraans: ze worden Iraans-Amerikaans, de zogenaamde *hyphenated* (door een koppelteken verbonden) identiteit. Uit diverse onderzoeken blijkt dat die ruimte voor culturele eigenheid in Amerika er voor zorgt dat migranten zich daar beter thuis voelen.

Gevoel van uitsluiting

In tegenstelling tot de VS waren de 'goed geïntegreerde' Iraanse vrouwen in Nederland niet in staat zich de Nederlandse identiteit toe te eigenen. Ze voelden zich juist uit het land buitengesloten en niet als gelijke gezien. Dit gevoel van uitsluiting heeft ten eerste te maken met de dominante benade-

ring van migratie en migranten in het geheel. Ondanks het feit dat het idee van migranten als gast niet meer als realistisch wordt beschouwd in Nederland, domineert het hardnekkige idee dat de meest 'natuurlijke' link van de migranten die is met hun land van herkomst. Binnen deze essentialistische benadering van thuis, is het vanzelfsprekend dat de loyaliteit en verbondenheid van migranten bij hun land van herkomst ligt, zelfs als ze hier in Nederland geboren zijn. Eenmaal Iraans blijf je Iraans. Je identiteit is een onveranderlijke en afgebakende bagage die je van de ene naar de andere plaats of generatie verplaatst. Vanuit deze gedachte hebben migranten altijd een misplaatste positie in hun nieuwe land, want ze horen eigenlijk ergens anders thuis en kunnen daarom nooit als 'echte' Nederlanders gezien worden. Het is dus niet toevallig dat de recente debatten rondom migranten zich ofwel concentreren op terugkeer of op verplichte integratie. In beide gevallen is het uitgangspunt dat de migranten zich vooral verbonden zouden voelen met het land waar ze vandaan komen. Daarom is het ook de achterliggende idee dat zij óf terug zouden moeten keren naar hun 'thuisland', óf als ze hier zijn en blijven, zich verplicht moeten aanpassen. Deze nadruk op integratie zou de schijn kunnen wekken, dat migranten als 'gewone burgers' in Nederland geaccepteerd zijn. Echter, hiervan is nauwelijks sprake. Aan de eis van verplichte integratie, die sterk naar assimilatie neigt, liggen twee gedachten ten grondslag. De eerste gedachte is dat migranten niet geïntegreerd zijn en dat daaruit de maatschappelijke problemen van migranten zijn te verklaren. De tweede gedachte is dat de migranten niet op vrijwillige basis willen integreren vanwege hun sterke band met het herkomstland.

on-Nederlands

Deze tweede gedachte is nauw verbonden met de vertogen rondom nationale identiteit. Oftewel met wie wel of niet 'erbij' hoort. In Nederland is, in tegenstelling tot de VS, de notie van nationale identiteit onbeschreven, maar tegelijkertijd zeer aanwezig in de maatschappelijke omgang. Het

is bijvoorbeeld zeer on-Nederlands wanneer mensen met een normaal inkomen een dure auto hebben. Het is on-Nederlands om in het openbaar hard te praten of hard te lachen. Ondanks het feit dat de Nederlandse identiteit niet expliciet beschreven is, heeft de Nederlandse burger een lichaam en religie. Nederlanders zijn wit en christen. Deze combinatie maakt de Nederlandse identiteit tegelijkertijd vanzelfsprekend en dik. Het is niet iets dat je je als nieuwkomer eigen kan maken. Je kunt nooit van kleur veranderen en je kunt ook niet echt doorhebben wat de Nederlandse identiteit werkelijk inhoudt. Je moet het gewoon zijn of je bent het niet. Zelfs migranten die hier geboren en getogen zijn hebben vaak het gevoel dat ze geen toegang hebben tot de verborgen codes van de Nederlandse identiteit. Dit maakt dat de Nederlandse identiteit geen diversiteit toelaat, maar ook dat migranten geen aansluiting kunnen vinden tot deze identiteit.

Constructie van de ander

Deze dikke en toch onbeschreven constructie van Nederlanderschap laat geen ruimte voor aansluiting vanuit het verschil. Logisch gevolg hiervan is dat hybride positionering -zowel voor de migranten als voor de autochtonen- niet als een voor de hand liggende optie gezien kan worden.

Hierdoor kunnen we zien dat een essentialistische benadering van identiteit en culturele beleving in Nederland een statische en afgebakende vorm van identiteitsconstructie zowel bij migranten als bij autochtonen stimuleert. Hierdoor worden de grenzen van wij (de 'echte' Nederlanders) en zij (de 'anderen') steeds groter. En hier ligt juist het grootste gevaar voor de nieuwe multiculturele staten zoals het UN Human Development Report 2004 signaleerde. Wanneer de constructie van de ander als totaal anders het voortouw krijgt, wordt het bijna onmogelijk om de bevolking te stimuleren er samen uit te komen. Ook de volledige focus op migranten om zich aan te passen, is niet realistisch. Nederland in de 21ste eeuw is een totaal ander Nederland dan voorheen en dat vraagt aanpassingsvermogen van de gehele bevolking, dus vooral ook van de autochtonen.

De verborgen codes van de Nederlandse identiteit

Veilige ruimte

Nederland kan nooit een vreedzame oplossing vinden voor het cultureel complexe land dat het nu geworden is als dat land niet in staat is eigen basisaannames en vanzelfsprekendheden ter discussie te stellen. Om te beginnen is het tijd de culturele diversiteit niet uitsluitend als een probleem te zien, maar vooral als een uitdaging voor de hele samenleving. Deze uitdaging geldt ook voor de constructie van de Nederlandse nationaliteit. Deze moet zo breed worden dat de diverse culturen die zich in Nederland bevinden er onderdeel van kunnen voelen. De enige oplossing voor het niet belanden in een culturele impasse, is het besef dat culturen elkaar niet hoeven uit te sluiten, maar vaak goed te combineren zijn. Een essentiële voorwaarde hiervoor is dat mensen zich niet bedreigd voelen. Daarvoor is een veilige ruimte nodig. Daarom is het tijd dat politici, beleidsmakers, media en de opinieleiders zich te gaan richten op het ontwikkelen van nieuwe visies rondom diversiteit om zodanig bij te kunnen dragen aan het creëren van deze veilige ruimte in Nederland. Wat er nu aan de hand is, is dat er eerder een neiging is tot populisme en het tevreden stellen van wat 'het volk verlangt'. Diverse partijen concurreren met elkaar om 'het volk' tevreden te stellen in een tijd dat hun reflectie op het belangrijkste vraagstuk in het land het meest nodig is. Ik ben bang dat de nieuwe verkiezingshitte deze tendens zal vergroten. Tegelijkertijd ben ik ervan overtuigd dat er geen tijd te verliezen is en dat de enige wijze om de (inter-) nationale bedreiging te verminderen, is om 'de ander' in Nederland 'werkelijk' binnen te laten en

niet alleen juridisch of formeel. Om dit te bereiken is er zeker meer nodig dan alleen de ceremoniën uit andere landen te kopiëren. De rituelen staan nooit op zich en hebben alleen betekenis wanneer ze binnen hun context plaatsvinden. De Amerikaanse ceremonie van naturalisatie kan nooit in Nederland werken als de voorwaarden voor de emotionele binding met Nederland voor migranten ontbreken. Laten we vooral

ervoor zorgen dat deze voorwaarden gecreëerd worden. Nederland kan van Amerika leren zonder Amerika te hoeven worden.

De ander in Nederland werkelijk binnen laten

Halleh Ghorashi is als bijzonder hoogleraar Management van Diversiteit en Integratie verbonden aan de afdeling Cultuur, Organisatie en Management aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Literatuurlijst

Ghorashi, H.

Ways to survive, Battles to win: Iranian women exiles in the Netherlands and the United States. New York: Nova Science Publishers 2003.

Iraanse vrouwen, transnationaal of nationaal? Een (de)territoriale benadering van 'thuis' in: Nederland en de Verenigde Staten. *Migrantenstudies*, 3: 140-156. 2003

Huilen, schrikken, lachen, kortom meereizen met de ander: de meerwaarde van levensverhalen binnen sociaal wetenschappelijk onderzoek. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 29(1): 59-73. 2002

Rawls, John

A Theory of Justice. Cambridge: Harvard University Press/Belknap 1971

Kantian Constructivism in Moral Theory. *The Journal of Philosophy* LXXVII (9): 515-77 1980.

'Een immigrantenidentiteit is een badge of honor'

ALLOCHTOON IN AMERIKA

In 1986 ben ik met mijn fiets aan een Amerikaan blijven hangen. Inmiddels woon ik al twaalf jaar in een Amerikaanse suburb met Yankee man en kinderen. Het komt weleens voor, met visite uit Nederland dat het woord 'allochtoon' valt. Als dit woord een negatieve lading heeft dan vertel ik mensen graag dat ik al jaren met veel plezier een allochtoon ben in Amerika.

DOOR INEZ HOLLANDER

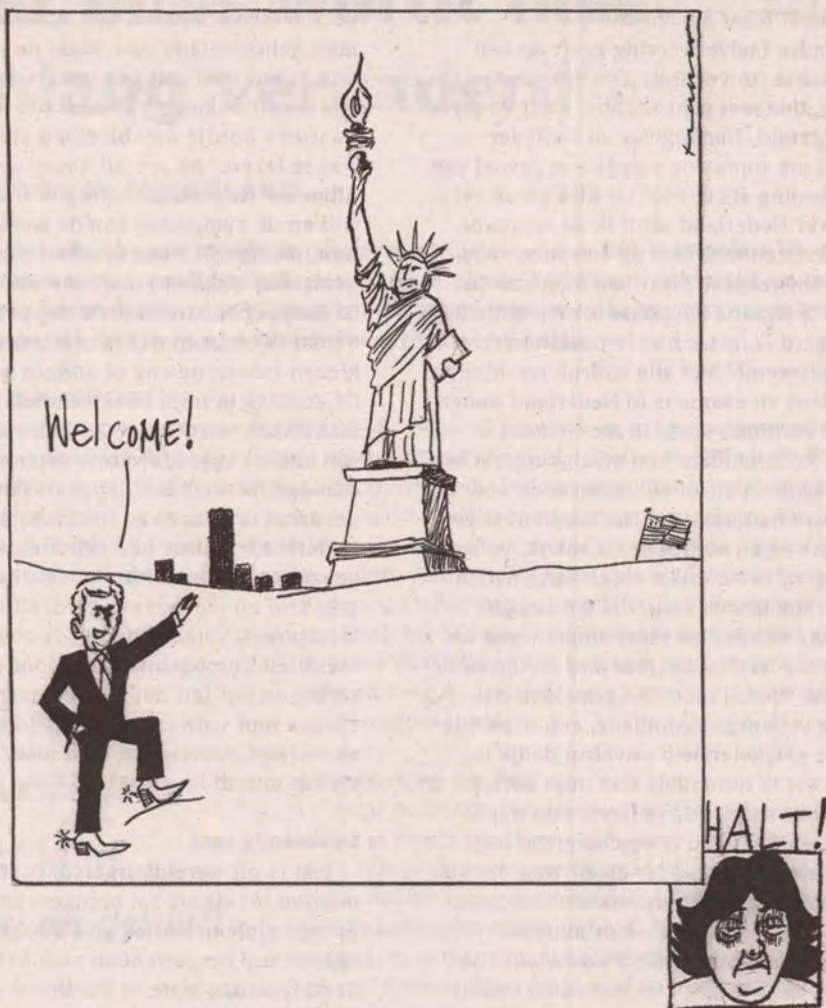
Nou is het niet helemaal eerlijk om mijn allochtonenbestaan te vergelijken met de situatie in Nederland maar toch zijn er raakvlakken, maar vooral verschillen die het Amerikaanse immigrantenmodel in het zonnetje zetten. Een voorbeeld hiervan is dat een Afghaanse collega mij onlangs vertelde dat haar Afghaanse familieleden die al jaren in Nederland wonen, weg willen vanwege het groeiende racisme. "Je zult het niet willen geloven," vertelde Nadia mij, "maar met alle interventie van Amerika in het Midden-Oosten, is Amerika nog steeds het beste land voor moslims." Nadia die zelf moslim is en in Duitsland is opgegroeid, voegde hieraan toe dat ze voor geen goud terugwilde naar Europa vanwege de bittere vreemdelingenhaat.

Vuilnisbakkenrasidentiteit

Ikzelf ben geen *Bush-lover* of overdreven Amerika-liefhebber maar de snelle kritiek op Amerika vanuit Nederland, of het veelgebruikte 'Amerikaanse toestanden' om geweld of gebrek aan sociale zekerheid te typeren, krijgt nu misschien wel een tegenhanger in Nederlandse toestanden als we zien hoe diep Nederland gevallen is van een positie van het meest tolerante naar het minst tolerante land ter wereld. Amerika is zeker geen lichtend voorbeeld (geweest) op het gebied van de tolerantie ten aanzien van homohuwelijken, abortus en burgerrechten van andersgekleurden maar de tolerantie ten aanzien van allochtonen is magnifiek. Het woord immigrant zelf, dat in de meeste landen etnische en negatieve bijbetekenissen heeft, is in Amerika omgeven met nostalgie, romantiek en mystiek. Immers, dit land ontleent zijn identiteit aan mensen die van buiten kwamen. Behalve de Indianen, bestaan er geen autochtone Amerikanen. Iedereen is hier *hyphenated*: je bent Dutch-American, Italian-American, enzovoort. Soms wordt dat American helemaal weggelaten en zeggen mensen: 'Oh you're Dutch? I am Dutch too!' Hierop antwoord ik dan graag: "Ach nee, u meent het. Hoe lang woont u al hier en waar komt u vandaan?" 'Oh I am sorry,' zegt het slachtoffer dan. 'Don't speak a word of Dutch. My great-grandmother came here from Groningen (Groningen) en my grandfather was from Nidgemeegen (Nijmegen). And oh, I am also 10 percent Apache, 30 percent Italian and my great-great-great grandfather came over on the Mayflower.' De etnische wortels worden in Amerika altijd grondig en liefst procentueel uitgemeten en deze vuilnisbakkenrasidentiteit wordt dan vervolgens op creatieve wijze, en met veel vaderlands chauvinisme gekoppeld aan een stuk cruciale Amerikaanse koloniale geschiedenis. Ik ben nog steeds geen Nederlander tegengekomen die zegt: 'Mijn grootvader was een Spaanse jood, mijn moeder was Frans en mijn betjetbetjetje...was aanwezig bij de Slag van Nieuwpoort.' Een immigrantenidentiteit, allochtoon zijn in Amerika is een *badge of honor*, een teken dat je erbij hoort en een voorwaarde voor het toetreden tot de Amerikaanse droom. In Europa is dat net andersom want voor immigranten gaan er meer deuren dicht dan open.

Little Kabul

De kritische lezer die niet zo snel te vangen is voor deze Amerikaanse immigrantenmythe vraagt zich misschien af hoe het zit met de integratie, dat andere veelgebruikte woord in Nederland als we het over allochtonen hebben. Hoe geïntegreerd is Amerika nu echt als we weten dat er een Chinatown is in San Francisco en dat er een Little Kabul is in de Californische stad Fremont? Deze buurten zijn zo compleet apart (zo niet gesegregeerd) en zijn er zo in

geslaagd hun eigen (allochtone) karakter te behouden dat mijn zevenjarige dochter zich afvroeg, toen we in Chinatown waren, of we wel met dollars konden betalen. En hoe zit het met de Mexicanen (legaal en illegaal)? Nu de etnische meerderheid in Californië, volledig geïntegreerd als het gaat om de slechtst betaalde arbeidsmarkt, maar niet voldoende geassimileerd als we het hebben over het spreken en schrijven van Engels of het krijgen van gelijke kansen op gebied van onder andere hoger onderwijs. Alhoewel er volgens het US Censusbureau meer dan 27.000 Nederlandstaligen in Californië wonen, is er geen Dutchtown, slechts een statige Koningin Wilhelmina molen in het prachtige Golden Gate Park—dit geeft wel aan wellicht dat Nederlanders geen integratieproblemen hebben in Amerika. Ik kan niet spreken voor de groep van 27.000, wel kan ik iets zeggen over mijn eigen ervaringen die ik ook verwoord heb in mijn boek

'Ontwaken uit de Amerikaanse droom'
(Archipel: 2004).

Culturele gespletenheid

Als hoogopgeleide Nederlander maakte ik deel uit van de *braindrain* die al sinds enige jaren gaande is vanuit Nederland naar landen als Amerika, Canada, Australië en elders. Ironisch genoeg verliep mijn sociale en culturele integratie vlotjes terwijl mijn professionele integratie bleef steken in de bureaucratie van het hoger onderwijs: opgeleid en gepromoveerd als Amerikanist werd ik, als Nederlander, nauwelijks serieus genomen. Dat wantrouwen was misschien niet helemaal onterecht: Nederlanders vertrouwen de meeste Amerikanen die over Nederland publiceren al helemaal niet en Simon Schama die toch een prachtig boek produceerde over de Gouden Eeuw in Nederland werd destijds door Nederlandse historici verbasterd tot 'Schaamhaar'. Uiteindelijk vond ik, via een

aantal omwegen, toch werk, niet als Amerikanist maar als iemand die Nederlandse taalverwerving geeft op een Amerikaanse universiteit. Die universiteit is Berkeley, dus niet echt shabby, maar na jaren van Fitzgerald, Hemingway en Faulkner bekruipt me soms nog steeds een gevoel van verloochening als ik voor de klas sta te vertellen over Nederland alsof ik de eerste de beste toeristenmuts ben op een rondvaartboot in Amsterdam. Maar kan men van succesvolle integratie spreken als men volledig ingeburgerd is, maar niet het staatsburgerschap aanneemt? Met alle nadruk op inburgeringsvideos en examens in Nederland onder Minister Verdonk, vraag ik me weleens af hoeveel Nederlanders hun staatsburgerschap zouden kunnen en/of willen inruilen voor een andere nationaliteit? Nationaliteit is een groot stuk eigen identiteit en ook ik, volledig ingeburgerd in Amerika, moest lang nadenken over die laatste stap, dat wil zeggen Amerikaan worden en meebulderen met het lied van *the land of the free and the home of the brave*. Hierbij moet ik vermelden dat ondanks volledige assimilatie, een bepaalde culturele gespletenheid onvermijdelijk is: waarom eet ik inmiddels met mijn vork in mijn rechterhand, hug ik liever dan dat ik zoen en waarom heb ik tegelijkertijd nog steeds natte dromen over drop? Waarom kijk ik als Oranje voetbalt en waarom is hun verlies in de WK nog steeds deprimerend? Waarom lach ik nu om *Saturday Night Live* terwijl ik dat vroeger niet kon velen omdat de Amerikaanse humor me nog te vreemd was? En waarom schrik ik van mensen als Paul de Leeuw die ik nu te grof vind, maar vroeger erg grappig vond?

Bicultureel hart

Toen een zekere dorpsgek uit Texas zich stortte in de Amerikaanse Presidentsverkiezingen was voor mij het moment suprême gekomen om mijn Amerikaans staatsburgerschap aan te vragen en mijn stem te laten gelden in de meest controversiële presidentsverkiezingen aller tijden. Maar de culturele schizofrenie was niet weg te poetsen met het goud met blauw laminaat van mijn Amerikaanse paspoort. Dat limbo, dat niemandsland, dat zweven tussen twee landen en culturen vond ik storend totdat ik de Twin Towers tot als zag verpulveren tegen de achtergrond van die idyllische blauwe najaarslucht van 11 september 2001. Ik huilde mee met de berichten die de slachtoffers in de brandende wolkenkrabbers

achterlieten aan familie en vrienden en ik voelde me verbonden met Amerika alsof het mijn geboorteland was. Maar de ware onthulling kwam voor mij pas toen ik beelden zag van de Amerikaanse ambassade in Parijs waar een bordje met bloemen stond waarop was te lezen: *'We are all Americans.'* Alhoewel de Vietnamoorlog in Irak die goodwill en de sympathie van de wereld voor Amerika op 9/11 aan stukken geschoten heeft, was dat sentiment van die Fransman in Parijs openbarend voor mij persoonlijk omdat ik begreep dat ik niet per se hoefde te kiezen tussen de ene of andere nationaliteit. Of zoals ik in mijn boek schreef: "Als je Amerikaan wordt, moet je je loyaliteit aan een andere vlag afzweren, maar dat is bijna onmogelijk voor een mens als ik die gevormd is door twee culturen. Ik blijf een Nederlander, maar ben een Amerikaan geworden." Mijn culturele identiteit is gegroeid en niet verminderd. Mijn hart is bicultureel. Volgens de wet is zo'n dubbele identiteit onmogelijk. Maar door de globalisering en het feit dat steeds meer mensen tijdens hun volwassen leven elders wonen en werken, moeten we toch meer naar een *civitas mundi*-idee toe.

Opruiende taal

Het is dit wereldburgerconcept dat de mensen tot elkaar zal brengen. En het is niet de schoolpleinretoriek van 'You're for us, or against us,' hetgeen Bush zich liet ontvallen in de fameuze State of the Union speech. Deze opruiende taal leidt tot polarisatie omdat het kijkt naar de verschillen in de wereld en niet de overeenkomsten. Het is dezelfde taal die de terroristen spraken van 11 september 2001. Ook zij waren bezeten van tegenpolen, verschillen en een fundamentalisme dat geen ruimte liet voor vrijheid en anders zijn.' Het besef dat we ten eerste mensen zijn, en ten tweede nationaliteiten is belangrijker dan het voortdurende eisen van grenzen en (in)trekken van paspoorten. *We are all Americans* is ook het uiteindelijke streven dat Uncle Sam in het leven geroepen heeft met het smeltkroesmodel. Die Nederlandse *Melting Pot* is wat gecompromiteerd in de laatste jaren maar we zouden kunnen beginnen met die ene simpele zin: We zijn allemaal Nederlanders...

Inez Hollander is docent Nederlands bij de afdeling Dutch Studies in Berkeley. Haar nieuwe boek 'Silenced Voices: A Memoir of a Colonial Family in the Dutch East Indies' zal uitkomen bij Ohio University Press.

'Over alles wordt hier urenlang vergaderd'

ALLOCHTOON IN NEDERLAND

Hoe is het om allochtoon te zijn in Nederland? Idee vroeg het Françoise Touahri. Deze Françoise van Algerijnse afkomst woont sinds 1998 in Nederland en werkt bij Philips Semiconductors in Nijmegen. De taal leren is volgens haar een belangrijke voorwaarde om je in een nieuw land thuis te voelen.

DOOR FRANÇOISE TOUAHRI

Toen ik pas gepromoveerd was in april 1998, moest ik op zoek naar een postdoc positie in het buitenland. Ik kreeg de keuze tussen twee locaties: de universiteit van Belfast en de universiteit van Nijmegen. Mede omdat ik in de zomer van 1997 op weg naar Hamburg voor een conferentie Nederland en Nijmegen een dag had bezocht, koos ik voor Nederland. Als je uit het droge Zuid-Frankrijk komt, is Nederland een paradijs. Zo veel groen, en zo kleinschalig. Wat eerst een jaar zou duren, is eigenlijk anders gelopen. Na twee jaar als onderzoeker bij de Radboud Universiteit gewerkt te hebben, heb ik voor een baan bij Philips Semiconductors Nijmegen gekozen. Ik woon dus sinds 1998 in Nederland, en heb veel geleerd over Nederland, over mezelf, en over de problemen rondom immigratie.

***Leer de taal,
maak vrienden,
leer het land
kennen, en geniet!***

Couscous op zondag

Mijn ouders komen oorspronkelijk uit Algerije. Mijn vader is direct na de oorlog tussen Frankrijk en Algerije naar Frankrijk geëmigreerd in 1962, en mijn moeder in 1971, samen met mijn toen 10-jarige broer. Zelf ben ik in Frankrijk geboren in 1972. Ik ben Franse dus, in hart en ziel, maar kan daar ook als allochtoon worden gezien. Onze ouders hebben zich meteen aangepast aan de Franse cultuur: thuis spreken we Frans, eten Frans (dus ook ham en spek), kijken naar de Franse tv, en af

en toe op zondag kookt mijn moeder couscous (een gerecht uit Noord-Afrika). Mijn ouders hebben ons niet hun taal geleerd. Ze spreken soms Kabylen met elkaar, en we begrijpen het, maar kunnen dat niet spreken. Wel raar, maar mijn ouders vonden het beter: wij wonen toch in Frankrijk? Omdat mijn ouders zelf niet kunnen lezen en schrijven, ook niet in het Arabisch, hebben ze ons (dochters en zoons) uitgelegd hoe belangrijk school is. Ze zagen voor ons veel kansen op een goede toekomst, en het hebben van diploma's is een sleutel tot succes. We hebben dus bijna allemaal een universitaire opleiding gevolgd: mijn zus en ik zijn beiden gepromoveerd (ik in de natuurkunde, mijn zus in klassieke talen). Opmerkelijk genoeg hebben mijn ouders niet alleen de jongens laten studeren. Mijn broers hadden wel wat voordeeltjes: ze hoefden niet zo vaak de afwas te doen bijvoorbeeld. Maar over het algemeen zijn we gelijk opgevoed.

Sterk zijn

Van thuis heb ik geleerd dat ik Frans was, met een geschiedenis in Algerije. Mijn vader en moeder zijn er erg trots op om in Frankrijk te wonen, maar hebben ons geleerd beide landen te waarderen hoewel we nooit naar Algerije op vakantie gingen. Frankrijk is en blijft ons thuisland. Toen ik in Nederland kwam, begreep ik wat voor een prestatie ze hebben geleverd. Ik kan lezen, een taal leren, maar vond het erg moeilijk om aan Nederland te wennen. Hoe moeilijk moest het dus voor hen zijn geweest. Ineens kon ik me inbeelden hoe het voor hen was: je kunt met niemand praten, weet niet hoe je je moet redden. Groot is de verleiding om dan in jezelf te kruipen en op zoek te gaan naar Franse vrienden, Franse winkels, en alleen verlangen

naar Frankrijk. Maar van mijn ouders heb ik geleerd om sterk te zijn. Dus: leer de taal, maak vrienden, leer het land kennen, en geniet!

Positieve instelling

Dat heb ik gedaan. Na acht jaar in Nederland ben ik nog steeds Franse, maar voel wel liefde voor Nederland. Het is een tweede thuisland geworden, en ik ben ook blij om hier te wonen. Ik ben de fase voorbij waarin men vraagt: "Wat doe je hier als je uit Zuid-Frankrijk komt? Jij bent gek om hier te blijven!". Ik werk en leef hier, meestal, met plezier. Hier ben ik dus allochtoon. En dat geeft me mogelijkheden om de verschillen tussen Nederland en Frankrijk op een andere manier te zien. Ik heb vrij snel Nederlands geleerd om deel te nemen aan de maatschappij en om me hier goed te voelen. De taal spreken is noodzakelijk, en ik vind het jammer dat men dat niet begrijpt. Als je met een positieve instelling in de maatschappij staat, als je wilt communiceren, meedoen, dan moet je daarvoor de taal leren. Men moet jou ook accepteren, en je moet je ook geliefd voelen. Anders is er geen integratie mogelijk. Dit is mijn eerste les geweest. Ik denk dat buitenlanders moeite moeten doen, en ik vind het jammer als ik hoor: "Ach, hier spreken ze allemaal Engels! Waarom zou ik die taal leren!?" Als Nederlanders is het ook jullie plicht om jullie taal te waarderen en te verdedigen. Fransen worden uitgelachen omdat ze geen Engels willen leren, maar ik ben blij dat we onze taal levend houden en anglicismes vermijden. Buitenlanders moeten voelen dat Nederlanders trots zijn op hun land. Ik ben trots op Frankrijk en haar geschiedenis, en wil niet dat men bij Nederland alleen aan drugs en prostitutie denkt. Want ook als Franse, ben ik trots op Nederland. Ik steun Oranje als ze spelen, maar als de tegenstander Frankrijk is, ben ik toch voor Frankrijk.

Dankbaar

Door mijn werk hier, draag ik bij aan de Nederlandse economie, maar ik zou ook graag aan de ontwikkeling van Frankrijk willen bijdragen. Dankzij de beurzen die de

Franse overheid mij heeft gegeven voor mijn studie, heb ik nu deze baan en heb ik een leven opgebouwd in Nederland en daarvoor ben ik dankbaar. Ik vrees dat veel studenten, na hun studie, niet terugkeren naar hun land. Mijn werk bij Philips Semiconductors is een van de redenen om in Nederland te blijven. Dat Philips een internationaal bedrijf is, sprak me ook aan. Gaan werken voor Philips Frankrijk zou ook kunnen, als ik het zou willen. Er zijn veel Fransen in Nijmegen, maar ik moet zeggen dat ik niet deelneem aan een Franse club of zo. Ik heb niet echt behoefte om met mensen om te gaan omdat ze Frans zijn. Ik denk dat veel mensen zich uitsluiten van de maatschappij door alleen met hun landgenoten om te gaan. Engels praten kan bij Philips, maar ik probeer ook met de andere buitenlanders Nederlands te spreken. Philips wordt verrijkt door het mengen van de verschillende culturen.

Philips wordt verrijkt door het mengen van verschillende culturen op de werkvloer

Kennismigranten

De situatie rondom bètastudies baart me wel zorgen. Onze zoektocht naar personeel is erg moeizaam en kost veel geld: kandidaten moeten zelfs uit Amerika, India en China komen. Wat doen de Nederlandse universiteiten? Philips is een van de grootste bedrijven voor bèta's, en kan amper kandidaten vinden. Het aanne-

men van buitenlanders onder riante regelingen vind ik oneerlijk: Nederlanders doen hetzelfde werk, maar krijgen minder dan een kennismigrant. Zelf heb ik geen speciale regeling, wat ik normaal vind. Ik hoop dat het tijdelijk is, totdat er genoeg Nederlanders zijn die dit werk kunnen doen. Bètastudies worden hier te weinig gewaardeerd: in Frankrijk is ingenieur of huisarts een top beroep. Alleen de allerbesten kiezen een bètaprofiel om naar de *Ecole Polytechnique* of *Ecole normale Supérieure* te gaan. Hier wordt een bètastudent gezien als bijna autist: "Zo word je nooit rijk hoor!". Bètastudies eisen veel toewijding en moeite. Onze leraren hebben ons gestimuleerd om moeilijke vakken te kiezen: "Als je dit kan, bijvoorbeeld Latijn of Grieks lezen, ben je echt goed." Nederlandse kinderen moeten leren dat competitie goed is en dat moeite beloont.

Vergadercultuur

Op mijn werk en in het dagelijks leven merk ik natuurlijk verschillen met Frankrijk. Ik wil hier niet praten over de clichés over Frankrijk, Nederland: het eten is anders, het leven is anders etc. Maar toch wil ik een paar punten aansnijden die me zijn opgevallen. Ten eerste wordt hier over alles vergaderd, urenlang en de beslissingen worden soms niet eens uitgevoerd, omdat er iemand is die het er niet mee eens is. Ik houd van gezag en autoriteit, gebaseerd op wederzijds respect, en dat mis ik in Nederland. Hoort het bij het 'los zijn' van Nederland? Ik schrik van de manier waarop premier Balkenende hier wordt aangevallen door journalisten, want dit is ondenkbaar in Frankrijk! En ondanks mijn 'rode' kleur krijg ik zelfs medelijden met hem. Ik begrijp ook niet dat je je hier ziek kunt melden bij je werkgever zonder dat je eerst naar je huisarts bent geweest. In Frankrijk kan alleen je arts beslissen of je wel of niet in de ziektewet gaat en voor hoeveel dagen. Misschien zou Nederland hiervan kunnen leren?

Heimwee

Belangstelling voor Algerije heb ik eigenlijk niet echt. Het blijft vooral het land van mijn ouders waarmee ik niet direct verbonden ben. In de toekomst wil ik eigenlijk wel terug naar Frankrijk. Hoewel ik erg veel van Nederland houd, heb ik mijn wortels in Frankrijk en op den duur wordt het verlangen naar mijn thuisland toch te groot. Soms word ik voor een Marokkaanse of Turkse aangezien, omdat ik een tintje heb. In Frankrijk heb ik nooit iets meegemaakt dat met racisme te maken heeft (opmerkingen of problemen). Hier heb ik twee vervelende ervaringen gehad. Het zegt niks natuurlijk:

ik denk dat Frankrijk en Nederland dezelfde problemen hebben met immigratie. Wat hier opvalt, is dat men veel meer praat over allochtone Nederlanders, autochtone Nederlanders. In Frankrijk praten we gewoon over de Fransen. Waarom zo veel aandacht voor waar iemand vandaan komt? Is dat belangrijk?

Werken aan eenheid

Misschien moeten Nederlanders meer werken aan de eenheid van Nederland door niemand uit te sluiten. Dat Nederland een multiculturele samenleving is of moet worden, begrijp ik niet. Zelf ben ik gewoon voor de Nederlandse cultuur, zoals het was en moet blijven: buitenlanders moeten zich aanpassen. De cultuur zorgt voor eenheid: het is het gemeenschappelijke punt en dat moet verdedigd en gekoesterd worden. Proberen een nieuwe cultuur op te bouwen uit alle culturen die aanwezig zijn in Nederland, geeft een mengsel zonder eenheid en geschiedenis. Natuurlijk is cultuur iets levends, wat mee moet gaan met zijn tijd. Maar de grote lijnen moeten gewaarborgd blijven. Iedereen kan zijn eigen cultuur behouden en beleven, zonder lasten voor een ander en de Nederlandse cultuur leren. Nederland moet wel Nederland blijven, ondanks alle buitenlandse invloeden, en haar identiteit, haar taal en cultuur koesteren.

**Nederland moet wel
Nederland blijven
ondanks
buitenlandse
invloeden**

Françoise Touahri werkt als failure analysis engineer bij Philips Semiconductors Nijmegen en is initiatiefneemster van het Science Café, een ontmoetingsplaats voor wetenschappers en geïnteresseerden in de wetenschap.

Opleiding en werk sleutel tot integratie

Werk helpt mensen een plek in de samenleving te verwerven, vergemakkelijkt het integratieproces en geeft financiële zekerheid. De werkloosheid onder nieuwe Nederlanders, met name onder jongeren, is hoog. Een goede begeleiding van deze jongeren tijdens de opleiding en hun eerste stappen op de arbeidsmarkt is noodzakelijk. Het bedrijfsleven en de overheid moeten samen met een plan van aanpak komen.

DOOR BAKIR LASHKARI

Een afgeronde opleiding en werk bieden perspectief op de toekomst. Een goede positie op de arbeidsmarkt is voor alle Nederlanders van groot belang. Echter, de werkloosheid onder nieuwe Nederlanders, ofwel allochtonen, is extra hoog, naar schatting zo'n 40 procent en dat is een onacceptabele bedroevende score. De arbeidsmarktpositie van nieuwe Nederlanders in het Nederlandse midden- en klein bedrijf (20 tot 500 medewerkers) is ronduit slecht te noemen. 38 procent van de bedrijven heeft geen nieuwe Nederlanders in dienst. Ter vergelijking: begin 2003 bedroeg de werkloosheid onder de Nederlandse bevolking 5 procent en onder nieuwe Nederlanders tussen de 12 en 15 procent. De werkloosheid onder Nederlandse jongeren tussen de 15 en 22 jaar neemt niet af,

Jonge allochtonen zijn onmisbaar om de kosten van de vergrijzing te helpen dragen

maar groeit. De werkloosheid onder jongeren tot 22 jaar die niet op school zitten, lag in 2005 gemiddeld op 15 procent tegen 14,5 in 2004. Het gaat voor een groot deel om de nieuwe Nederlanders. Nu blijkt: meten is weten! De extreem grote werkloosheid onder allochtone jongeren lijkt vooral te worden veroorzaakt door een gebrek aan diploma's door voortijdig schoolverlaten, een gebrekkige taalbeheersing en discriminatie door mogelijke werkgevers die zich een ongunstig beeld van de nieuwe Nederlanders hebben gevormd. Er zou meer nadruk moeten komen te liggen op het feit dat de jonge allochtonen allereerst Nederlander zijn en dat zij net als andere jonge mensen hard nodig zijn om hun bijdrage te leveren aan onze kenniseconomie en dat zij even onmisbaar en waardevol zijn om de kosten van de vergrijzing te helpen dra-

gen. Daartoe moeten zij, net als andere jongeren wel kansen geboden krijgen. Een goed beleid, ingegeven door positief denken, hartelijkheid, met enig geduld en begrip voor de opdoemende verschillen, zal vruchtbaar blijken.

Knelpunten inburgeringsplannen Verdonk

De inburgeringsplannen van minister Verdonk van Vreemdelingenbeleid en Integratie lijken gericht te zijn op het halen van het examen, het behalen van het diploma van inburgering en niet op het eigenlijke doel, namelijk: meer mensen te laten participeren in de samenleving. Zowel de vier grote steden als diverse gemeenten hebben forse kritiek op de nieuwe inburgeringswet. Gemeenten zijn niet tegen inburgering, integendeel, maar voorzien bij de door Verdonk voorgestelde uitvoering veel organisatorische, technische en financiële knelpunten. Met name de grote steden vinden dat ze beperkt worden in hun eigen mogelijkheden voor inburgeringstrajecten. Ze zien meer heil in maatwerk voor hun inwoners op weg naar participatie in de samenleving, wat goed beschouwd het enige doel zou moeten zijn. Het is veel wijzer het geld in te zetten voor inhoudelijke zaken en niet met examens aan de slag te gaan. Die examenverplichting schrikt mensen af, terwijl nu velen vrijwillig ook graag de cursussen willen volgen.

Over de drempel

Integratie moet van twee kanten komen. Wie in Nederland komt wonen moet actief deelnemen aan de samenleving. Hij of zij moet Nederlands leren, zich houden aan de Nederlandse wet en de in Nederland geldende vrijheden en rechten respecteren. Dat is niet vrijblijvend. Ook voor

Nederlanders is integratie niet vrijblijvend. Het gaat om eenvoudige, maar belangrijke zaken. Niet meegaan in vooroordelen is een voorwaarde voor een open houding, voor het tonen van belangstelling en voor het maken van persoonlijk contact. Over de drempel stappen is nodig om de omgang met anderen als vanzelfsprekend te kunnen ervaren. Integratie is het vormgeven aan de pluriforme, multiculturele samenleving: een proces waarin door de ontvangende samenleving gelegenheid wordt geboden aan nieuwkomers en waarin de nieuwkomers er hard aan werken om een plaats te verwerven in die samenleving. Verenigingbesturen en vertegenwoordigers van andere sociale verbanden zouden zich meer kunnen inspannen om nieuwe Nederlanders binnen hun geledingen te krijgen. Om deelname van nieuwe Nederlanders aan het arbeidsproces te vergroten, is het belangrijk om allerlei netwerken te benutten. Gedacht moet worden aan bekende Nederlanders, autochtone en allochtone, vooral op politiek en zakelijk vlak. De wet SAMEN (Wet Stimulering Arbeidsdeelname Minderheden)¹ kan in aangepaste vorm gunstige resultaten helpen bewerkstelligen.

Investeren in integratie

Ook van bovenaf, vanuit de regering dient geïnvesteerd te worden in integratie door onder meer te zorgen voor een zorgvuldige en snelle toegang tot onderwijs en werk, want de overheid is ook politiek verantwoordelijk voor het bevorderen van een maatschappelijk klimaat waarin de nieuwkomers welkom zijn. Gedegen onderwijs in de Nederlandse taal is zeer belangrijk en ook dient het behalen van een vakdiploma sterk gestimuleerd te worden. De uiteindelijke beloning is een betere toekomst in Nederland. Voldoet men niet aan deze eisen, dan dreigt diskwalificatie. Voortijdig schoolverlaten betekent immers kansarmoede, het gevoel niet waardevol te zijn binnen de gemeenschap en dit kan resulteren in allerlei vormen van ontevreden gedrag, waarbij escalatie niet onwaarschijnlijk is.

Daadkracht

Hoe kunnen we een doeltreffende deelname aan de arbeidsmarkt bevorderen? Een selectie van honderd bedrijven en overheidsdiensten in Nederland is een begin. Deze

zouden op concrete en constructieve wijze moeten worden gestimuleerd om zoveel mogelijk gekwalificeerde nieuwe Nederlanders in dienst te nemen. Daarbij kan ook de Task Force jeugdwerkloosheid worden ingeschakeld. Er moet een selectie van duizend allochtone jongeren worden gemaakt die bij deze bedrijven gaan solliciteren naar voor hen passende arbeid. De sollicitanten dienen bij deze actie te worden begeleid en getraind om de kans van slagen extra te vergroten. Het mentoraatsysteem, onlangs voorgesteld om integratie van werklozen te bevorderen, zou een prachtig extra hulpmiddel kunnen zijn in deze fase, evenals extra taalonderwijs als onderdeel van een sollicitatietraining. De sollicitant moet voorgehouden worden dat daadkracht nodig is om verder te komen in deze wereld, immers wie niet waagt wie niet wint. Dit motto geldt ook voor de werkgevers.

Contact leggen

Rechtstreekse contacten met de bedrijven en overheidsinstellingen zijn gunstig om de vacatures vlot en adequaat te kunnen vervullen en om zondig te bemiddelen bij eventueel noodzakelijke aanvullende cursussen binnen en buiten het bedrijf of de overheidsdienst. De bemiddelingskosten zouden gedragen moeten worden door de werkgevers,

overheid en sollicitanten zelf. D66 is de partij die groot voorstander is van goed onderwijs en een langdurige vruchtbare bijdrage aan de arbeidsmarkt. Deze partij zou bijvoorbeeld haar netwerken kunnen inzetten om deze vorm van bemiddeling voor deze specifieke groep te doen slagen. Bij deze selectie van honderd bedrijven en instellingen zie ik een rol weggelegd voor banken, verzekeringsbedrijven, pensioenmaatschappijen en vermogensbeheerders. De gemeentelijke overheden kunnen in samenwerking met bedrijven, vakbonden en Rijksoverheid afspraken maken en die in een convenant vastleggen. Het streven moet gericht zijn op een terugdringing van de werkloosheid voor 2007/2008 naar 5 procent voor alle Nederlanders. Er zijn al een aantal initiatieven bedacht en voorzichtig ontwikkeld door banken en verzekeraars, maar er moeten nog concrete afspraken gemaakt worden om de

Wie niet waagt wie niet wint

plannen doelmatig te coördineren. Een goed overdacht programma dat deze bemiddeling coördineert zou niet misstaan in het verkiezingsprogramma van D66.

Verantwoordelijkheid

De eerste verantwoordelijkheid voor het slagen in dit leven ligt bij de persoon zelf. In een pril stadium kunnen ouders en school een stimulerende invloed uitoefenen en hun verantwoordelijkheid nemen. Het is ook belangrijk dat jongeren succesvolle voorbeelden zien, waaraan ze zich kunnen spiegelen en die uitnodigen tot navolging. Die voorbeelden kunnen een bijzonder sterke stimulans betekenen voor hun ontwikkeling. Een goede opvang en begeleiding tijdens de opleiding, zeer zeker ook tijdens de stage, die nogal eens een struikelblok blijkt te zijn, is van groot belang. Het CWI lijkt vaak de weg van de minste weerstand te kiezen en lijkt een voorkeur voor gemakkelijk bemiddelbare kandidaten te hebben. Er moet op toegezien worden dat gemeenten en het CWI hun taak serieus en breed opvatten en uitvoeren, dus de moeilijk te plaatsen jongeren

moeten ook aandacht, misschien wel extra aandacht, kunnen krijgen.

Samengevat kan worden geconcludeerd dat alleen wanneer bedrijven, overheden, Taskforce Jeugdwerkloosheid van het MKB samenwerken en tot een goed opgezet plan van aanpak komen, de inspanningen van jongeren, in het bijzondere de nieuwe Nederlandse jongeren, gemakkelijker beloond zullen worden met een passende arbeidsplaats. Een wat acceptabeler werkloosheidspercentage van 5 procent in 2007/2008 wordt wellicht hierdoor haalbaar. Een aansturende rol op dit vlak is in de eerste plaats weggelegd voor D66, maar ook de andere politieke partijen zouden hun verantwoordelijkheid voor de arbeidsparticipatie en integratie dienen te nemen. Als iedereen zijn taak onbevooroordeeld en doortastend opvat en uitvoert is de kans groot dat de arbeidsparticipatie verbetert en de daaruit voortvloeiende voortgang in integratie wordt bereikt.

Bakir Lashkari (MBA), voorzitter Integratie Platform D66

Noot:

- 1 De Wet SAMEN (Wet Stimulering Arbeidsdeelname Minderheden) ging op 1 januari 1998 van kracht. De wet draagt ertoe bij dat de problemen van etnische minderheden op de arbeidsmarkt en de rol van het werkgeversbeleid daarin op de agenda worden gezet. Aan de hand van de personeelsregistratie kan worden vastgesteld in hoeverre in de onderneming sprake is van evenredige arbeidsparticipatie van etnische minderheden. Vanaf 2005 heeft de Wet SAMEN een vervolg gekregen in het Landelijk Netwerk Diversiteitsmanagement (Div). Voor meer informatie zie: www.wetsamen.nl of www.div-management.nl

TIJD VOOR DE STREEPJES-NEDERLANDER

Als het wenselijk was om woorden te verbieden dan zou 'allochtoon' onmiddellijk in de ban moeten. Iedereen die er wat langer dan een ogenblik over nadent, realiseert zich dat het een begrip is dat niets duidt, maar alles zegt. Een woord dat direct een discussie neerzet en dat doet op een manier die niet constructief is. Een woord dat een hele groep mensen apart zet. 'Framing' noemen we dit: je probeert termen te vinden die de discussie vergiftigen omdat ze een impliciet waardeoordeel bevatten. Zo was het een geniale greep van de anti abortus beweging om zichzelf *pro-life* te gaan noemen.

We moeten ons taalgebruik dus aanpassen. Niet uit politieke correctheid, maar uit respect voor de ander en om met elkaar te kunnen communiceren. Een meer inclusief taalgebruik is noodzakelijk. De oplossing is dan ook simpel als elegant – en wordt gebruikt door vrijwel alle grote immigratielanden. Voortaan praten we over etnische minderheden als we het over de gezamenlijkheid van alle etnische Nederlanders hebben. En als we te onderscheiden groepen van diverse etnische afkomst willen aanduiden, dan hebben we het voortaan over Turkse-Nederlanders, Marokkaanse-Nederlanders en Indische-Nederlanders. Is dit moeilijk te veranderen? Helemaal niet. Gewoon andere woorden gaan gebruiken, en consequent. Dan verandert het vanzelf. Te beginnen met het verkiezingsprogramma.

Ruilhandel als basis voor interculturele ontmoeting?

De meeste ontmoetingsprojecten tussen autochtonen en allochtonen brengen slechts eenmalige contacten tot stand, aldus het rapport 'Niet langer met de ruggen naar elkaar' van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO, 2005). De RMO adviseert projecten te stimuleren die herhaalde ontmoetingen bewerkstelligen. Deze herhaalde ontmoetingen zouden meer binding creëren dan bijvoorbeeld een eenmalige buurtbarbecue. Hieronder volgt een beschouwing van een praktijkvoorbeeld, de ruilkring LETS Circle Woudrichem (LCW). Het ruilen van goederen en diensten bracht daar ontmoetingen tot stand tussen asielzoekers en de lokale bevolking.

DOOR SASKIA TEN KATE

Een zinvolle tijdsbesteding en nieuwe contacten. Daar hadden de asielzoekers in het Noord-Brabantse Woudrichem nog het meeste behoefte aan. Een groepje mensen trok zich het lot van de asielzoekers aan en ontwikkelde het idee om een ruilkring te starten. De kern van dit project bestond uit ruilhandel van goederen en diensten tussen asielzoekers en de plaatselijke bevolking.

Een tweedehands fiets ruilen tegen het beitsen van een schuurtje

Zo ruilde men bijvoorbeeld een tweedehands fiets tegen het beitsen van een schuurtje. Het LCW-project heeft 250 mensen met elkaar in contact gebracht en leidde in drie jaar tot ruim 5000 transacties. Het Woudrichemse initiatief is gebaseerd op LETS-principes. LETS - Local Exchange Trading System - is een internationaal fenomeen. Er bestaan meer dan 1500 LETS kringen, verspreid over 39 landen. Alleen al in Nederland zijn er tientallen LETS kringen actief, waarvan 'Noppes' in Amsterdam de bekendste is. Het Woudrichemse project onderscheidde zich, doordat het speciaal is opgericht voor asielzoekers.

De eerste stap zetten

Contact maken met onbekenden gaat niet altijd eenvoudig. Ook al sta je open voor 'socializen' met de nieuwe buurman, toch kan het een drempel zijn om iemand spontaan voor een kopje koffie uit te nodigen. Het lijkt alsof we in Nederland een aanleiding nodig hebben om elkaar daadwerkelijk te ontmoeten. In het kader van mijn afstudeeronderzoek kwam ik in aanraking met het LETS project in Woudrichem. Daar vormde het project de aanleiding voor interculturele ontmoetingen. Ik sprak zowel met asielzoekers als met autochtonen die bij het project betrokken waren. Daaruit bleek dat ook in Woudrichem sociaal contact moeilijk te organiseren was. Zo vertelde een Nederlandse man: "Ik zou niet weten waar ik het met een vreemde over zou moeten hebben. Laat mij maar wat doen met een ander, op die manier leer je elkaar toch ook kennen?" Ook asielzoekers wisten niet goed hoe ze contact konden leggen. Een jongeman gaf aan dat de plaatselijke bevolking zich wat afstandelijk opstelde: als hij op straat mensen groette, dan zei men zelden wat terug. Toen de LCW werd opgericht, twijfelde hij of hij zou gaan deelnemen aan het project. Net als een aantal andere asielzoekers vond hij het een drempel om zijn persoonlijke gegevens en een pasfoto te geven voor op het deelnemerspasje. "Een eerste stap is altijd moeilijk, want je vertrouwt niemand." Toch werd hij deelnemer, omdat hij door te tuinieren via de LCW contacten buitenshuis zou krijgen. Voor de diverse groepen in Woudrichem was het LCW project een manier om rechtstreeks contact te krijgen. Actieve vrijwilligers organiseerden ruilmiddagen en muziekavonden als manier om mensen met elkaar in contact te brengen. Blijkbaar hielp dit hen wél over de drempel.

Praktisch idealisme

Het LCW project slaagde erin de aandacht van een breed publiek te trekken en het deelnemersaantal groeide snel naar 250 personen. Mijns inziens zijn hier twee verklaringen voor.

Ten eerste was het project aantrekkelijk doordat deelnemers zelf de mate van betrokkenheid konden bepalen. Iedereen besliste namelijk voor zichzelf hoe intensief men wilde participeren. Een aanzienlijke hoeveelheid deelnemers was actief bij de organisatie van de LCW betrokken. Zij ontwikkelden sterke banden met andere deelnemers. Maar tegelijkertijd waren er genoeg mensen die de LCW beschouwden als iets 'voor af en toe'. Voor hen waren de contacten via de LCW wat losser en zakelijker. Een tweede verklaring voor de populariteit van het project is de gelijkwaardigheid die een ruilkring stimuleert. Iedereen heeft iets wat de ander niet heeft en dit kan je ruilen met elkaar. Je hebt elkaar evenveel nodig, dus je bent niet eenzijdig, maar wederzijds afhankelijk van elkaar. Een Nederlandse vrouw van middelbare leeftijd vertelde: "De ruilkring was anders dan liefdadigheid. Het voordeel werkte beide kanten op, want asielzoekers en autochtonen doen iets voor elkaar terug." Kortom, ook de doorsnee burger voelde zich aangesproken door het LETS systeem. Binnen het idealisme is er ook plaats voor praktische overwegingen van deelnemers. De LCW was in de eerste plaats een mengeling van vrijheid en gebondenheid. Ten tweede bood het project tegelijkertijd ruimte voor zowel eigenbelang als altruïsme.

Bruggen slaan

De ruilkring LCW bood ruimte aan verschillende behoeften van deelnemers. Kijkend naar de motivaties om te gaan deelnemen dan blijken er uiteenlopende drijfveren te bestaan, zowel bij de asielzoekers als bij de Nederlanders. Bij de groep asielzoekers zag de een het als een manier om aan de slag te gaan en materiële vooruitgang, terwijl een ander puur participeerde voor de lol of om nieuwe mensen te leren kennen. Daarnaast waren er mensen die hun tijd zinvol wilden besteden en hun vaardigheden wilden ontwikkelen. Ook autochtone deelnemers voelden zich aangesproken door het project. Ze kregen contact met mensen aan wie ze anders voorbij zouden lopen. Een deel van de lokale bevolking waardeerde het idee om op basis van gelijkwaardigheid en

gedeelde belangen contact met asielzoekers te hebben. Anderen vonden de achterliggende filosofie wat minder belangrijk en konden gewoon een extra paar handen gebruiken voor de tuin. Deze uiteenlopende behoeften leidden er toe, dat er overeenkomsten waren tussen asielzoekers en de lokale bevolking. In beide groepen waren er bijvoorbeeld deelnemers met een zakelijke motivatie. Via deze groepsoverstijgende belangen vond men elkaar en zo werden er bruggen geslagen tussen de twee gemeenschappen. Het LCW project heeft bindingen tot stand gebracht, omdat de opzet voorziet in de aanwezige behoeften en belangen van asielzoekers en van de autochtone bevolking. De gemeenschappelijke behoeften stimuleerden dus structureel contact.

Bondgenoten

Ruilhandel is zeker in het begin de motor geweest van het project. De LCW werkte als 'empowerment' voor asielzoekers. LETS kringen zoals de LCW werken activerend en ze benutten de competenties van mensen. Echter, anders dan andere LETS kringen werd bij de LCW de waarde van ruilhandel gerelativeerd. De ruilhandel liep ook niet altijd even soepel; langzamerhand waren er minder transacties. De organisatie vond dit echter niet

betreurenswaardig, omdat zij de ruilhandel niet als het uiteindelijke doel beschouwde. Ruilen was namelijk een middel om met elkaar in contact te komen. De LCW heeft deelnemers samengebracht in een lokaal netwerk. Het liet Nederlanders en asielzoekers in de eerste plaats met elkaar kennismaken en het deelnemersnetwerk gaf mensen toegang tot een direct steunsysteem. Er ontstonden nieuwe verbintenissen en mensen zagen elkaar als bondgenoten die gemeenschappelijke belangen hadden. Men bleek bovendien nieuwe dingen van elkaar te leren, zoals bijvoorbeeld computervaardigheden maar ook kwam men meer te weten over andermans taal en gebruiken. Bovendien zochten deelnemers contact met elkaar buiten de LCW activiteiten om. Sommige deelnemers ontwikkelden persoonlijke banden en er zijn diverse vriendschappen en diverse vormen van burenhulp ont-

Contact met mensen aan wie je anders voorbij zou lopen

staan. Zo vertelde een Armeens gezin hoe ze wekelijks konden meerijden naar een supermarkt in Gorinchem met een Nederlands stel.

Panacee voor integratie-problemen?

Er wordt wel eens aan me gevraagd of een vergelijkbaar ruilproject ook mogelijk zou zijn in stadswijken. Natuurlijk is het mogelijk, alleen of het net zo'n succes zou kunnen worden als in Woudrichem is afhankelijk van de omstandigheden ter plaatse. Om te beginnen is de positie van asielzoekers uniek ten opzichte van andere allochtonen. Asielzoekers zijn nieuwkomers, terwijl veel allochtonen al jaren in Nederland wonen. Verder verschillen de sociale structuren in een dorp als Woudrichem ten opzichte van bijvoorbeeld een stad als Rotterdam. Tenslotte moet ruilhandel, denk ik, niet gezien worden als panacee voor integratieproblemen. Het slagen van het Woudrichemse project zit hem niet zozeer in de ruilhandel zelf, als wel in het ontstaan van een waardevol lokaal netwerk. Ik kan me voorstellen dat zo'n lokaal netwerk ook via andere wegen te bereiken is, bijvoorbeeld via muziek of sport. Het oprichten van een ruilnetwerk is dus niet het enige aanknopingspunt om verwevenheid te creëren.

Beleidsadvies

Kunnen er op basis van de LCW case aanbevelingen worden gedaan over het organiseren van interculturele contacten? Jazeker. Allereerst sluit de opzet van een LETS kring goed aan bij de individualiserende samenleving en de veranderende positie van de overheid. Steeds vaker staan eigen verantwoordelijkheid, activering en toerusting voor participatie aan de samenleving namelijk voorop. In plaats vanuit afhankelijkheid is de LCW gestart vanuit potentie; welke diensten en vaardigheden hebben wij elkaar

te bieden? Bovendien bevorderde de LCW duurzame contacten. Wanneer de overheid gevraagd wordt om een project te ondersteunen, adviseer ik om incidentele en kortstondige acties te bekijken vanuit de vraag of er ook mogelijkheden zijn om het te continueren. Herhaalde ontmoetingen blijken namelijk positieve netwerkeffecten te hebben. Een tweede interessant gegeven is dat de LCW georganiseerd is rond etnisch overstijgende factoren. Het project startte niet door te focussen op de etnische verschillen, maar op de belangen en behoeften die men deelt. Dit heeft mensen met elkaar verbonden, ongeacht de culturele achtergrond. Het lijkt misschien paradoxaal, maar intercultureel contact kan dus ook ontstaan door een project te starten waarbij mensen om andere redenen meedoen dan het leggen van interculturele contacten.

Creatieve aanpak

Bij sommige integratieprojecten staan de culturele verschillen centraal. Natuurlijk verschillen de deelnemers van elkaar en dit verschil kan en moet ook worden erkend in integratieprojecten. Alleen moeten we opletten met te starten vanuit het verschil, want onverhoopt blijven we dan ook de verschillen in stand houden en blijven we mensen als 'anders' zien. Ik pleit daarentegen

voor een creatievere omgang met integratie, namelijk zoeken naar gedeelde belangen. Dat biedt kansen om ook eens voorbij de verschillen te kijken.

Saskia ten Kate is afgestudeerd in sociaal culturele wetenschappen aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Ze gaat in september als junior-onderzoeker bij een architectenbureau werken aan een project over stedelijke vernieuwing en herstructurering van aandachtswijken. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven. Voor meer informatie of een exemplaar van de scriptie: saskiatenkate@gmail.com

**Niet starten vanuit
afhankelijkheid
maar vanuit
potentie**

Een uitgelezen voorbeeld van integratie?

Voor het functioneren in een samenleving is het kunnen spreken en lezen van de taal van groot belang. Bij de inburgering van nieuwkomers is taalonderwijs prioriteit nummer één. Enigszins buiten het zicht van beleidsmakers en politici ondersteunt de openbare bibliotheek de taalverwerving van allochtone Nederlanders. Ze doet dit niet alleen door samen te werken met ROC's (door het beschikbaar stellen van onderwijsruimten en leermaterialen) maar ook door het aanbieden van boeken, tijdschriften, kranten en internet. In hoeverre maken allochtonen van deze mogelijkheid gebruik? En wat is de relatie met de mate van taalbeheersing en de levensfase waarin zij zich bevinden?

DOOR FRANK HUYSMANS

Nederlanders van allochtone komaf zijn notoir ondervertegenwoordigd in vragenlijstonderzoek. Een belangrijke reden voor hun lage respons zijn taalproblemen. Uiteraard geldt dat vooral voor de oudere groepen, arbeidsmigranten en hun partners die vaak al langer in Nederland wonen maar van wie werd gedacht dat zij slechts tijdelijk in Nederland zouden blijven. Het leren van de taal werd daarom noch door de migranten zelf, noch door de overheid belangrijk gevonden. Om de leefsituatie van deze groep desondanks goed in beeld te krijgen, heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau in 2004 een enquête laten afnemen onder Nederlanders met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse culturele achtergrond uit de vijftig grootste steden. Ter vergelijking werd ook een groep autochtone stedelingen ondervraagd. In het onderzoek, 'Leefsituatie van Allochtone Stedelingen' (hierna aangeduid als 'LAS'), kwamen ook zaken als taalbeheersing, het lezen van boeken en het bezoeken van de bibliotheek aan bod.

Achterstand in bibliotheekbezoek ingelopen

Belangstelling voor lezen in het algemeen en (literaire) boeken in het bijzonder gelden als nastrevenswaardig. Sinds de jaren tachtig voert de overheid althans een specifiek leesbevorderingsbeleid naast het pers-, boek-, letteren- en bibliotheekbeleid. In welke mate nemen leden van de vier grootste allochtone groepen deel aan de Nederlandse leescultuur, en welke rol spelen leeftijd (migratiegeneratie) en taalbarrières hierbij? In eerder onderzoek werd geconstateerd dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders hun achterstand in bibliotheekgebruik ten opzichte van autochtonen in de jaren negentig geheel hebben ingelopen. Dat beeld wordt door het LAS-onderzoek bevestigd. Van de autochtone inwoners van de vijftig grootste steden zegt 37 procent in het afgelopen jaar de openbare bibliotheek te hebben bezocht. Voor Turken, Surinamers en Antillianen liggen de percentages lager, op respectievelijk 31, 30 en 31 procent. Het aandeel Marokkanen dat de bieb bezocht (34 procent) wijkt statistisch niet af van het aandeel autochtonen. De verschillen tussen autochtonen en allochtonen verdwijnen bijna geheel wanneer de frequentie van bibliotheekbezoek in ogenschouw wordt genomen. Autochtone Nederlanders zeggen in het afgelopen jaar gemiddeld 5,4 keer in de openbare bibliotheek te zijn geweest. Alleen Surinaamse Nederlanders komen significant minder vaak (3,9 keer jaarlijks) in de bieb. Turken (5,1 keer) en Antillianen (4,7 keer) scoren iets lager, maar de verschillen met de autochtone groep kunnen statistisch op toeval berusten. Dat laatste geldt ook voor de hogere score (6,9 keer) onder Marokkaanse Nederlanders. In elk geval ligt de bezoekfrequentie aan de bibliotheek van Turken en Marokkanen niet beneden die van allochtone Nederlanders. Datzelfde kunnen andere culturele instellingen niet van zichzelf zeggen. De nauwe band die bibliotheken, met name in de grote steden, onderhouden met het primair en voortgezet onderwijs vormt zonder twijfel een belangrijke verklaring.

Meer dan computeren

Het vergelijken van autochtonen en allochtonen is problematisch, omdat de leeftijdsopbouw tussen de herkomstgroepen drastisch verschilt. Met name onder Turken en Marokkanen zijn kinderen, jongeren en jongvolwassenen ver in de meerderheid. In vergelijking daarmee is de leeftijdsop-

bouw van autochtonen evenwichtiger. De jongere generaties van nu, waarvan de allochtonen een groter deel uitmaken, zullen de oudere generaties van de toekomst zijn. Het is dus vooral interessant het bibliotheekbezoek en leesgedrag van de jongere allochtone groepen te bekijken. Jonge Marokkanen en Turken zijn veel vaker in de bieb te vinden dan oudere. Als de leeftijd stijgt, daalt de belangstelling voor de bibliotheek snel. Surinamers en Antillianen laten hetzelfde patroon zien, zij het minder pregnant. Onder autochtonen is het andersom: daar ligt de bezoekfrequentie onder oudere groepen juist hoger.

Marokkaanse boekenwormen

Een opmerkelijke bevinding is dat in de vijftig grootste steden de Marokkaanse tiener ruim zes keer en de Turkse ruim vier keer zo vaak in de openbare bibliotheek komt als de autochtone leeftijdgenoot. En ze komen er niet alleen om te computeren en internetten. Ook bij de vraag hoeveel boeken men in het afgelopen jaar heeft gelezen, vinden we dezelfde patronen terug. Onder autochtonen, die gemiddeld over alle leeftijden ruim tien boeken per jaar zeggen te lezen, zien we dezelfde stijgende tendens als bij het bibliotheekbezoek. Bij de Marokkaanse Nederlanders zijn de leeftjdsverschillen opnieuw het spiegelbeeld daarvan. Marokkaanse tieners lezen in vergelijking met

andere bevolkingsgroepen de meeste boeken, gemiddeld 4,6 boeken per jaar. Op de tweede plaats staan de Surinaamse tieners met 11,4 boeken. Dan komen de Antilliaanse pubers met 8,3 boeken, gevolgd door de autochtone (6,6) en de Turkse (4,3) tieners. Bij de begintwintigers spannen de autochtone stedelingen de kroon met een gemiddelde van 8,1 boeken per jaar. Ook bij de oudere groepen is dat het geval. Oudere autochtonen lezen gemiddeld 14,9 boeken. Turkse jongeren zijn een geval apart. Hoewel Turkse tieners en begintwintigers vaker in de bieb komen dan autochtone jongeren, lezen zij toch duidelijk minder boeken. Maar ook voor hen geldt grosso modo dat jongeren meer boeken lezen dan ouderen. Een eerste conclusie kan luiden dat jongere allochtonen bepaald niet doordrongen hoeven te worden van het belang van lezen.

Taalbarrières

Het niet goed beheersen van het Nederlands is niet alleen lastig wanneer er een enquêteur op bezoek komt. Het maakt uiteraard ook dat een groot deel van wat er in de bibliotheek op de planken staat van weinig (gebruiks)waarde is. In het LAS-onderzoek is allochtone Nederlanders gevraagd naar problemen die zij ervaren bij het lezen van de Nederlandse taal. Men kon aangeven 'vaak' of 'soms' problemen te ervaren bij het lezen van Nederlandse kranten, brieven of folders, ofte-

wel die tekstvormen waarmee ook niet-boekenlezers te maken krijgen. Voor Surinaamse Nederlanders vormt het lezen van teksten in het Nederlands nauwelijks een belemmering voor bibliotheekbezoek. Bij Antillianen is dat wat meer het geval, maar zelfs in de oudste groep geeft hooguit een op de vijf ondervraagden aan vaak of soms problemen met het Nederlands lezen te ervaren. Duidelijk anders ligt dat bij de Marokkanen en Turken. Onder de schoolgaande en studerende jeugd gaat het om een probleem van beperkte omvang. Vanaf 25 jaar kan er echter van een serieuze drempel worden gesproken. Bibliotheken in de grote steden komen daar aan tegemoet door ook boeken en kranten in diverse 'moedertalen' aan te bieden. Zij voorzien daarmee vooral in een behoefte van Turken en veel minder van Marokkanen, gezien de taal van het laatste boek dat zij hebben gelezen. Het laatstgelezen boek is onder Marokkanen alleen bij de 55-plussers in meerderheid een boek in het (Marokkaans-)Arabisch of een Berbertaal. Beneden de 55 jaar spelen Nederlandstalige boeken duidelijk de hoofdrol. Over alle leeftijden is driekwart van de laatstgelezen boeken een Nederlandstalig boek. Bij Turken houden Nederlandse en Turkse boeken elkaar precies in evenwicht. Twintig procent van de Turkse tieners geeft aan dat het laatste door hen gelezen boek in het Turks was geschreven. In de groep 25-34 jaar zijn Nederlandse en Turkse boeken even geliefd, maar vanaf 35 jaar geven Turken de voorkeur aan boeken in het Turks.

Optimisme

Eerder onderzoek onder voornamelijk autochtone Nederlanders heeft laten zien dat veranderingen in leesgedrag generatiegebonden zijn. Als een generatie – een groep mensen die in dezelfde periode is gesocialiseerd – ouder wordt, blijft zij haar leesgedrag op latere leeftijd relatief trouw. Op basis van die bevinding was enige somberheid over het leesniveau in de toekomst gerechtvaardigd, omdat jongere generaties autochtonen minder lezen dan oudere. De hier gepresenteerde cijfers over allochtone Nederlanders stemmen optimistischer. Hoe jonger allochtonen zijn, hoe minder problemen zij met de Nederlandse taal ervaren, hoe vaker zij in de bibliotheek komen en hoe meer boeken zij in het Nederlands lezen. Blijft het generatiegewijze veranderingsproces in het lezen bestaan, dan zullen bibliotheekbezoek en het lezen van boeken onder allochtonen in de komende decennia duidelijk gaan toenemen.

Daar staat dan wel een daling in het lezen van – een in relatieve zin kleiner wordende groep – autochtone Nederlanders tegenover. Vooralsnog lezen autochtonen meer boeken, maar de cijfers duiden erop dat dat met het ouder worden van de allochtone tieners van nu wel eens anders zou kunnen gaan worden. Allochtone jongeren zijn in de vijftig grootste steden vaker in de bieb te vinden dan autochtone jongeren. Vermoedelijk komt dit doordat de ouderlijke boekenkast en krantenbak thuis minder rijk gevuld zijn. Hun bibliotheekbezoek blijft niet zonder gevolgen voor de leesfrequentie. Met uitzondering van de Turkse tieners lezen allochtone tieners ook meer boeken dan hun autochtone leeftijdgenoten.

Lage drempel

Wat is het recept voor de grote belangstelling van jonge allochtonen voor de openbare bibliotheken? De samenwerking met scholen is ongetwijfeld een belangrijke factor. De laagdrempelige toegang (binnenlopen is gratis voor iedereen, en het lidmaatschap is dat in veel gemeenten tot 18 jaar ook) speelt zeker ook een rol. Maar voorzieningen die niet in een behoefte voorzien, worden niet bezocht, hoe laag de drempel ook is. De cijfers laten zien dat, in weerwil van veel beeldvorming, jongere allochtonen het belang van lezen en beheersing van de Nederlandse taal voor hun eigen toekomst op waarde weten te schatten.

Frank Huysmans is senior onderzoeker Media en cultuur bij het Sociaal en Cultureel Planbureau en bijzonder hoogleraar Bibliotheekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is een bewerkte versie van een bijdrage aan Bibliotheekblad, jaargang 2006, nummer 11.

Literatuur:

- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2002), *Cultuurbeleid in Nederland* (pp. 139-163).
 Zoetermeer: Ministerie van OCenW.
- Frank Huysmans, 'Een bastion in Babylon. Achterstand in bibliotheekgebruik van Turken en Marokkanen verdwijnt'. In Paul Schnabel (red., 2005), *Hier en daar opklaringen. Nieuwjaarsuitgave 2005* (pp. 19-23). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Andries van den Broek, Frank Huysmans en Jos de Haan (2005), *Cultuurminnaars en cultuurmijders. Trends in de belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Frank Huysmans, Jos de Haan en Andries van den Broek (2004), *Achter de schermen. Een kwart eeuw lezen, luisteren, kijken en internetten* (pp. 197-238). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Een sociaal-liberale visie op migratie en integratie

"Members of one culture can, by the force of imaginative insight, understand the values, the ideals, the forms of life of another culture of society, even those remote in time or space. They may find these values unacceptable, but if they open their minds sufficiently they can grasp how one might be a full human being, with whom one could communicate, and at the same time live in the light of values widely different from one's own, but which nevertheless one can see to be values, ends of life, by the realisation of which men could be fulfilled."

Isaiah Berlin, *'The proper study of mankind'*

DOOR PAULINE SCHROOYEN EN EMILY VAN DE VIJVER

In een aantal van de in dit themanummer bijeengebrachte stukken klinkt de roep om een inclusief Nederlanderschap door. Hierbij gaat het niet zozeer om een juridisch staatsburgerschap geformuleerd in termen van het *jus solis* of *jus sanguis*, maar veel meer om een gevoel van identiteit en verbondenheid met de gemeenschap waarin mensen wonen. De wet blijft hierbij in gebreke. Een dubbele identiteit bijvoorbeeld, is voor de wet niet mogelijk, maar dat is wel wat veel migranten, zoals Françoise Touahri en Inez Hollander, ervaren. Halleh Ghorashi stelt in haar stuk dat emigranten zich niet emotioneel kunnen binden aan Nederland en pleit voor ruimte voor diversiteit. Die diversiteit zou dan niet gezien moeten worden als een 'anders-zijn' (voeg toe: 'dan wij') wat een statische en essentialistische benadering van het Nederlanderschap impliceert, maar als een meerwaarde, als een verrijking voor de samenleving.

Zijn onze wetten en regels echt kleurenblind?

Gevoelstemperatuur van de samenleving

In de vergelijkingen met Amerika is vooral naar voren gekomen hoe interessant en belangrijk iemands etnische wortels worden gevonden en hoe positief en waardevol een migrantenidentiteit daar wordt ervaren. Waardering voor de ander zoals hij/zij is, belangstelling voor elkaars ideeën en standpunten en de bereidheid om iets voor elkaar te doen en zodoende iets voor elkaar te betekenen, dat zijn factoren die de, om met onze weerman Erwin Krol te spreken, gevoelstemperatuur van een samenleving bepalen. En die gevoelstemperatuur, zo weten wij allemaal, maakt het verschil. Want ook al is de in Nederland gemeten temperatuur hoger dan in, laten we zeggen, Rusland, een snijdende Noordwestenwind gecombineerd met striemende regen in je gezicht maken een fietstocht op de dijk aantoonbaar onaangenaam. In de afgelopen tijd is het integratiebeleid gevoerd vanuit de houding: dit zijn onze omstandigheden, dit is ons klimaat, dus wen er maar aan. In reactie op bezwaren en kritiek van nieuwkomers over discriminatie, het meten met twee maten, werd verwezen naar het objectieve, neutrale, want kleurenblinde karakter van onze wetten en regels, waar onder geen enkele voorwaarde aan mocht worden getornd. Omdat de gemeente Nijmegen als werkgever niet kon garanderen altijd even kleurenblind te zijn, heeft zij het initiatief genomen om persoonsgegevens van sollicitanten gedeeltelijk af te plakken, er daarbij vanuitgaande dat kleurenblindheid tot een objectief, rechtvaardig oordeel leidt. Echter, verdedigers van minderhedenrechten beweren het omgekeerde. In hun poging om etnisch-culturele verschillen niet mee te laten wegen in hun besluitvorming, bevoordelen, volgens de filosoof Will Kymlicka, ambtenaren automatisch de bestaande belangen, behoeften en gebruiken van de meerderheid. Ayaan Hirsi Ali maakte haar gesprekspartners daar eens fijntjes op attent in een debat over integratie dat in het Engels gevoerd werd. Waar Ali zich naar hartelust kon uitleven en de dingen precies zo kon formuleren als ze wilde, worstelden Femke Halsema en Andre Rouwvoet met de barrière die de Engelse taal voor

hen opwierp. Daar worstelde Hirsi Ali elke dag mee in de Tweede Kamer!

Open grenzen versus protectionisme

In hun bijdrage over de Europese Unie als een 'gated community' maken Henk van Houtum en Roos Pijpers onder verwijzing naar de zo-even genoemde auteur, Kymlicka, een opmerking van gelijke strekking. Het uitblijven van uitspraken over staatsgrenzen betekent stilzwijgend instemmen met de bestaande situatie, dat wil zeggen met de opdeling van de wereld in staten en met het conservatieve idee van restrictief lidmaatschap. De auteurs zijn van mening dat dat niet terecht en ook niet rechtvaardig is. Zij weten zich hierin gesteund door menig neoliberaal econoom die, uitgaande van een grote wereldmarkt, nationale grenzen en grenzen überhaupt, achterhaald achten. Toch menen, zo merken de auteurs zelf op, tal van politici (nog steeds) een op nationale grenzen berustend, protectionistisch beleid te moeten vertegenwoordigen. En niet alleen politici, ook mensen uit het bedrijfsleven, waaronder voormalig ING-bestuurslid Aad Jacobs, menen het Nederlandse bedrijfsleven evenals de Nederlandse consument tegen het gevaar van filialisering te moeten beschermen. De reactie van Sophie in 't Veld in deze is veelzeggend. Volgens haar beslissen mensen op grond van eigenbelang en altruïsme nu eens voor het openstellen van grenzen (uitbreiding van de EU met Oost-Europese landen), dan weer voor het sluiten of beperkt openstellen van de grenzen (selectieve immigratie). Zij keurt een protectionistisch beleid dus niet op voorhand af, mits niet ingegeven door angst, maar op grond van rationele overwegingen.

Netwerken als integratiemiddel?

Net als In 't Veld wijst ook Han Entzinger op het belang van een goed doordacht systeem dat economisch waardevolle immigranten op legale wijze makkelijk toelaat tot de Europese arbeidsmarkt, bijvoorbeeld door middel van een Europese Green Card. Frans Verhagen wijst in dit verband op de dynamiek van de Amerikaanse economie waar migranten op elk tijdstip van de dag in kunnen stap-

pen en mee kunnen doen. Voorbeelden van migrantenloopbanen zijn er te over, zowel onderaan de maatschappelijke ladder, als bovenaan. Hierbij spelen niet alleen 'harde factoren' zoals financiering, wetgeving, opleiding etc. een rol, maar ook 'zachte' factoren als een gevoel van eigenwaarde. Erkenning van iemands persoon en afkomst zorgt ervoor dat deze zich uitgenodigd voelt een bijdrage aan de samenleving te leveren en zich daartoe in staat acht. Bakir Lashkari wijst in zijn pleidooi op het belang van het opnemen van immigranten in Nederlandse netwerken. Netwerken openen alternatieve kanalen voor het ontvangen en doorgeven van informatie en zijn daarom belangrijk. Volgens Francis Fukuyama lijkt het belang van netwerken voor bedrijven en maatschappelijke instellingen, het stimuleren van deelname aan bestaande netwerken en het bevorderen van het opzetten van nieuwe netwerken gerechtvaardigd

als integratiemiddel.¹ De vraag is dan of je netwerken moet dwingen zich open te stellen voor nieuwe leden - wat tegen het spontane karakter van netwerken ingaat - of dat je mensen bewust moet maken van het belang en de meerwaarde van netwerken. Zoals blijkt uit Saskia ten Kates onderzoek valt het succes over de ruilkring in Woudrichem te verklaren uit het losse karakter van het project en het uitgaan

van elkaars behoeften in plaats van een focus op (etnische, sociale) verschillen (verplichting tot) integratie. Op die manier bood het project ruimte voor zowel eigenbelang als altruïsme.

Liberaal migratiebeleid

Concluderend kunnen we vaststellen dat staatsburgerschap, staten en organisaties niet zo neutraal, vanzelfsprekend en toegankelijk zijn als men vaak wenst te denken. Zij bevoordelen altijd een bepaalde groep. In een werkelijk liberale wereld zouden dergelijke barrières niet bestaan; zijn mensen vrij te gaan en staan waar ze willen en zich te ontwikkelen tot wie ze willen worden. Als wij deze vrijheid niet alleen voor onszelf zouden nastreven, maar ook voor anderen, brengt dat nogal wat praktische problemen met zich mee. Ook hier zijn oplossingen voor te vinden, als onze samen-

Zijn we fair bezig?

Foto: Herman Wouters

leving zich hier werkelijk toe wil zetten. Toch zal een werkelijk liberaal migratiebeleid voorlopig niet haalbaar zijn. Dat betekent niet we niets kunnen doen of dat we medelijden moeten hebben met nieuwkomers, het betekent alleen dat we ons voortdurend af moeten vragen of we fair bezig zijn? Bieden we redelijke kansen aan immigranten? Gaan we niet heimelijk uit van de vanzelfsprekendheid van de meerderheid? Zijn we daadwerkelijk bereid grenzen open te stellen (uit liefdadigheid of eigenbelang) en daarmee kansen te creëren voor onszelf en anderen? Kunnen we werkelijk de assimilatiegedachte opzij zetten en aanvaarden dat onze samenleving verandert? Zijn we bereid onze individuele vrijheid te beperken ten gunste van een hoger beschavingsideaal en een voor ieder leefbare

samenleving waarin mensen zich erkend in plaats van miskend voelen? Dat lijken ons voor een ruimdenkende, op rede gestoelde partij als D66, terecht vragen die, wat ons betreft, het leidmotief van een sociaal-liberaal integratiebeleid zouden moeten zijn. Een eerlijk antwoord krijgen we alleen als we bereid zijn onszelf als de ander te zien en de mogelijkheden die wij als samenleving aanbieden open en kritisch te toetsen aan redelijkheid, billijkheid en adequatie.

Pauline Schrooyen is Slavist/Germanist en promovendus filosofie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Emily van de Vijver is historicus en werkzaam als onderzoeker/adviseur bij beleidsonderzoek en adviesbureau QA+. Beiden zijn lid van de redactie van Idee en themareducteur van dit nummer.

Noot:

1. Francis Fukuyama, "The great disruption: Human nature and the reconstruction of social order" (Amsterdam/Antwerpen: Contact, 1999) pp.210-227, 265-278.

Bushbouw en de Botbijl

Cynische eufemismen zijn van alle tijden. De 'oorlog tegen het terrorisme' die de Amerikaanse president Bush lanceerde tegen 'de As van het Kwaad' na de aanslagen van 11 september 2001, is andermaal voorwendsel voor buitenproportionele aanvallen, nu van Israël op burgerdoelen in Libanon. Mensenrechtenorganisaties spreken van oorlogsmisdaden en mensen zoals VN-secretaris-generaal Kofi Annan die al weken vergeefs om een onmiddellijk staakt-het-vuren roepen, zijn roependen in de woestijn van de nieuwe wereldorde; Israël moet van de VS de kans krijgen 'om zijn klus af te maken'.

De Israëlische premier Olmert voert namelijk strijd tegen de 'As van het Kwaad' en bombardeert daarvoor civiele doelen in Libanon en Gaza waarbij volgens Human Rights Watch ook clusterbommen worden gebruikt. Bush en Blair, en ook commentator J.L. Heldring (*NRC Handelsblad*, 27.7.06) noemen dat 'het recht op zelfverdediging'. Heldring spreekt over het dromenland van de linkse oppositie in Nederland, maar wij bevinden ons in werkelijkheid in de 'nachtmerrie' van mensen als Annan. En hun 'inlevingsvermogen' wordt gevoed door keiharde informatie en zeker niet door noties als 'wie goed doet, goed ontmoet'. Want inderdaad, meneer Heldring, "het is hun deskundigheid die hen pessimistisch maakt." Minister Bot van Buitenlandse Zaken zingt intussen namens Balkenende en de zijnen mee met de wolven in de bush en wijst al even 'ferm' een onmiddellijk staakt-het-vuren af. "Unilateralisme brengt geen vrede," was zijn repliek (*NRC*, 21.7.2006). "Meer activiteit en een veroordeling van Israël hebben geen enkele zin voor Nederland of de Europese Unie, daar Israël immers in het geheel Europa niet als gesprekspartners ziet in het huidige conflict." Overigens wel als transitpartners voor allerlei Amerikaanse wapenleveranties.

Je vraagt je af wat EU-buitenlandcoördinator Javier Solana dan in Beiroet deed op 17 juli en de Franse premier Dominique De Villepin. Het is waar, Europa blijft een complex geheel. Intussen wordt wie zwijgt natuurlijk nooit een gesprekspartner. Daarom hebben de VS ook alle diplomatieke banden met Damascus en Teheran verbroken, vertelt Flynt Leverett, oud-adviseur Midden-Oostenbeleid van de regering-Bush, op 22 juli in *NRC Handelsblad*. De top in Rome werd opgeblazen omdat Condoleezza Rice voor niets minder wilde gaan dan een 'duurzaam staakt-het-vuren'; anders blijft ze namelijk heen en weer reizen en ze heeft wel wat beters te doen. De 'window-dressing' van milieuvriendelijk en 'maatschappelijk verantwoord bombarderen' is doorgedrongen tot het slagveld. Duurzaam betekent nu inderdaad gewoon dood. In diplomatiek opzicht is dit de stilte voor de storm. Want in de 'oorlogstheaters' laat Israël (met de "ongekende steun van de internationale gemeenschap" na het 'groene licht' uit Rome, aldus Olmert) voortvarend zien wat 'duurzaam' is: de totale vernietiging van complete dorpen, waarbij 'collateral damage', zoals de dood en verminking van onschuldige kinderen, vrouwen, ouderen voor lief wordt genomen (dat heb je nu eenmaal in oorlogen) en in een moeite door ook alvast wat VN-waarnemers worden geliquideerd.

De 'democratisering' van Irak was sinds haar start al goed voor twee volle WTC-torens, maar 'the war on terrorism' laat niet af. De slachtoffers in Gaza en Libanon vullen inmiddels in voortvarend tempo een derde toren. Waar wegen, bruggen, vliegvelden, ziekenhuizen, scholen, elektriciteitscentrales en andere 'strategische doelen' zijn verwoest, dreigt een humanitaire ramp voor de kleine miljoen vluchtelingen. Alleen al in Libanon is voor meer dan twee miljard dollar schade toegebracht aan de infrastructuur. De aandelen Halliburton krabbelen overeind, wie weet zal het Nederlandse bedrijfsleven hier nog een graantje van meepikken.

Zoals alle 'pessimisten' weten, leveren al deze moordpartijen en verwoestingen bepaald niet op wat Israël heet na te streven (het 'uitschakelen' van Hamas en Hezbollah), maar juist het tegendeel. De dodenakkers zullen de zeer vruchtbare voedingsbodem zijn, vers omgeploegd, voor meer haat en extremisme, waarmee de onzalige spiraal van geweld versterkt wordt. Diplomatie is daar blijkbaar niet 'duurzaam' tegen opgewassen, om maar helemaal te zwijgen van pogingen van de internationale gemeenschap om schendingen in de 'hofstad van het internationaal humanitair recht', Den Haag, aan de kaak te stellen, een andere paradepaardje van minister Bot. Juist Israël en de Verenigde Staten zijn geen partij bij het internationale strafhof. Mochten de VN desondanks één verdachte van oorlogsmisdaden willen opbrengen in Den Haag, dan weten we wat ons in Nederland te wachten staat: 'robuuste', 'duurzame' actie van de laatste kampioenen van de menselijke beschaving. Het is maar al te waar, 'unilateralisme brengt geen vrede'. Nergens.

Eurocentrisme op lucratief celluloid

Hitler en Stalin begrepen al wat voor geweldig propagandamiddel de speelfilm kan zijn. Maar de Engelstalige landen zijn er als geen ander in geslaagd om via het celluloid in de denkwereld van de toeschouwer door te dringen voor klein ideologisch onderhoud en daarmee bovendien de kassa op ongekende wijze te laten rinkelen. Jaap van Ginneken analyseerde de wereld van filmhelden als James Bond, Jezus, Zorro, Lara Croft, Indiana Jones en Tarzan op hun 'ideale eigenschappen' en aanzuigende werking in zijn nieuwe studie 'Exotisch Hollywood'.

DOOR ARTHUR OLOF

Psycholoog Jaap van Ginneken onderzocht eerder snelle omslagen in de publieke opinie (Brein-bevingen) en vertekeningen in de internationale berichtgeving (De schepping van de wereld in het nieuws). Bij Boom verscheen onlangs de studie *Exotisch Hollywood* waarin hij en zijn studenten systematische analyse doet naar vergelijkbare vertekeningen in wereldwijd populaire succesfilms, de 'blockbusters'. Deze megahits met een batig saldo van tussen de half en ettelijke miljarden dollars blijken volgens Van Ginneken een aantal belangrijke eigenschappen gemeenschappelijk te hebben: "Amerikaanse en Europese films zijn niet op voorhand meer etnocentrisch [d.w.z. met de eigen etnische groep en cultuur als maatstaf] dan die van anderen en vaak aanzienlijk minder. Maar (... het) zijn commerciële producten die allereerst gemaakt worden met een zeer welomschreven eerste doelgroep in gedachten. Met een voorkeur voor jonge blanke mannen, redelijk koopkrachtig en in de toonaangevende steden: in de context van exotische avonturenfilms ook wel *armchair conquistadores* of leunstoelveroveraars genoemd. Het is hun ego dat wordt ontzien, hun narcisme dat wordt geprikkeld."

Correcties

Waar het ego wordt ontzien en het narcisme geprikkeld, is de 'historische' werkelijkheid het eerste slachtoffer. Van Ginneken opent met een paar smakelijke voorbeelden. Wist u bijvoorbeeld dat

- de indiaanse 'prinses' Pocahontas helemaal niet verliefd werd op John Smith, zoals de Disneyfilm suggereert, maar op haar zeventiende door Britse kolonisten gevangen werd genomen, waarschijnlijk veelvuldig verkracht (zoals in die tijd gebruikelijk was) en vervolgens uitgehuwelijkt aan de gezette oudere tabakspionier John Rolfe;
- Godzilla (Gojira) een anti-Amerikaanse en anti-nucleaire Japanse film was die door Amerikanen werd aangekocht en 'opgeleukt', volledig ontdaan van zijn oorspronkelijke boodschap;
- de hoelameisjes in de Stille Oceaan (The Mutiny on the Bounty) teruggaan op verhalen van de eerste Europese ontdekkingsreizigers die zich bij aankomst in dit 'ongerepte gebied' niet zelden aan pedofiele excessen overgaven (Paul Gauguin!);
- veel Amerikaanse oorlogsfilms (Black Hawk Down, Apocalypse Now) door het Pentagon gecensureerd en 'gemodelleerd' werden in ruil voor materieel, mensen en adviezen. En groen licht;
- SF-films als de Star Wars-trilogie met hun ruimteschilden tegen Evil Empires zeer nauw verwachten zijn met de buitenlandse en defensiepolitiek van opeenvolgende Amerikaanse presidenten zoals het *Strategic Defense Initiative* van de westernacteur Ronald Reagan, het idee van een Evil Empire in de Koude Oorlog en de volledig fictieve *Axis of Evil* waartegen George Bush, de next generation, optrekt in zijn 'oorlog tegen het terrorisme'. Regisseur Stanley Kubrick zou in 1969 na de voltooiing van 2001: A Space Odyssey zelfs namens president Nixon benaderd zijn om de maanlanding van de Apollo 11 'alvast' vast te leggen op de nog niet ontmantelde set voor het geval het in het echt mis zou gaan.

Het zijn slechts een paar proeven van een breder gedragen en impliciet, soms zelfs onbewust beleid om vanuit bepaalde vertrekpunten op dezelfde wenselijke golflengte te komen met het publiek. Immers, "cultuur is het geheel aan verborgen aannames die een groep hanteert over

wat 'vanzelfsprekend' is, zowel in het dagelijks leven en werk, als in conversaties en de media."

Manicheïsme

Vanzelfsprekend is dat hierdoor een antagonisme ontstaat tussen 'ons', de goeien, en 'zij', de vijand. Van Ginneken gebruikt de oude moraaltheologische term 'manicheïsme': "De mens volgens Hollywood is ofwel helemaal goed ofwel helemaal slecht. Zijn persoonlijkheid is statisch, toont zelden enige ontwikkeling." Een goed voorbeeld voor een dergelijke 'vereenvoudiging' is de wijze waarop de ontstaansgeschiedenis van de Westerse 'beschaving' in Noord-Amerika haar beslag krijgt in de western. Het 'meta-narratief' en de 'subtekst' in deze avonturen zijn steeds hetzelfde: een 'woeste oorlog' is onvermijdelijk vanwege onontkoombare politieke en sociale verschillen (die wortelen in 'bloed' en cultuur). Een vreedzaam naast elkaar bestaan van de primitieve autochtonen en de beschaafde Europeanen is daardoor onmogelijk. Van Ginneken: "De ideologische kernoperatie (...) is een projectie van de eigen motieven op anderen, die uiteindelijk uitmondt in een volledige rolomkering. De oorspronkelijke bewoners van het land of de regio worden omgevormd tot agressieve indringers. Terwijl de échte indringers worden omgevormd tot vreedzame bewoners." Kolonisten rukken westwaarts op naar de *'final frontier'* (van de beschaving) als uitverkorenen die, niet anders dan het volk Israëls, hun land van melk en honing zoeken. Daarbij moeten ze wat hindernissen overwinnen.

Betere inboorling

De banden met de actuele politieke situatie blijken temeer als de western in de loop van de jaren zestig in slechte reuk komt te staan doordat het buitensporige geweld in de media en de oorlog in Zuidoost-Azië de shoot 'm up-benadering minder populair maakt. Van Ginneken: "Veel archetypische figuren, thema's en verhaallijnen waren inmiddels naar andere genres gevlucht. Rambo was in wezen een blanke indiaan en Indiana Jones een Amerikaanse cowboy die in een Europees koloniaal avontuur was

beland. Star Trek had de ruimte altijd the *'final frontier'* genoemd en Star Wars was duidelijk gemaakt als een western in het melkwegstelsel." Met het verlaten van de vaderlandse Angelsaksische bodem zien we in de held een volgende narcistische transformatie, die ook Tarzan belichaamt: de beschaafde blanke man wordt een inboorling, en uiteindelijk natuurlijk weer 'MUCH better' dan de inboorlingen zelf. Nog een andere interessante omdraaiing bij Rambo is dat de oppermachtige Goliath die het Amerikaanse leger in Vietnam was, in de schepping van Sylvester Stallone (mede geïnspireerd door de Duitse 'dolkstootlegende') verandert in een eenzame David die manmoedig standhoudt tussen communistische monsters die Japanse foltertechnieken gebruiken. "In een wereld waarin de Angelsaksische taal en cultuur getriomfeerd hebben, samen met de liberale democratie en de markteconomie, is

zo een bepaalde blik op het verleden overzees gaan overheersen. De Verenigde Staten zijn tegenwoordig de grootste en vooral de rijkste mediamarkt, samen met de andere Engelstalige kolonistenstaten en Groot-Britannië. (...) In de heersende populaire cultuur wordt hun koloniale en imperiale verleden niet systematisch geproblematiseerd, alleen bij speciale gelegenheden. Die beeldt dat verleden meestal uit

als een goedbedoelde (maar deels mislukte) poging om beschaving en welvaart naar anderen te verbreiden." Analyses in deze zin van Anna and the King, Indiana Jones en Lawrence of Arabia leveren verder pakkend bewijsmateriaal.

License to kill

Nergens is het vijandbeeld zo manicheïstisch als bij James Bond, wiens 'license to kill' natuurlijk wel ergens door gerechtvaardigd moet worden. De van origine Engelse personage ontplooidde zich in de loop der jaren tot een "waarlijk Anglo-Amerikaanse held, een Atlantische held, een Plato-to-Nato-held." Geestelijk vader Ian Fleming, later intieme vriend van president Kennedy (die hij ook nog wat ideeën aan de hand deed om Fidel Castro te liquideren), moest twee totaal destructieve vijanden uitvinden: "Aanvankelijk was de nadruk daarbij een

De historische werkelijkheid is het eerste slachtoffer

ideologische: op SMERSH of Smiert Spionam, de Russische contraspionagedienst. Maar later lag de nadruk op een crimineel vlak: op SPECTRE ofwel de Special Executive van een internationaal netwerk – niet alleen voor contraspionage, maar ook voor "Terreur, Wraak en Afpersing". Fleming geloofde volgens Van Ginneken in de 'aangeboren wezenskenmerken' van rassen. "Zijn boeven zijn steeds in verschillende mate on-Angelsaksisch. Ze kwamen aanvankelijk uit kleinere en grotere Centraal- en Oost-Europese landen zoals Duitsland en Rusland en hadden typisch Arische trekken. En later ook steeds meer uit kleinere en grotere Oost-Aziatische landen zoals Japan en China, met typische spleetogkenmerken." Zoals bekend, nemen vrouwen een speciale plaats in deze films in. Ook hier dezelfde verschuiving: "De 'Bondgirls' straalden meestal iets extra zinnelijk exotisch uit, althans vanuit een Brits standpunt. Aanvankelijk vaak Noord-Europees, later ook Slavisch en Latijns. Geleidelijk ontstond er een voorkeur voor echt 'gekleurde' schone: Aziatische (steevast geassocieerd met 'sensuele massage') en zwarte (steevast geassocieerd met fysieke kracht)."

Losbandig en polygaam

In de ontmoetingen en de machtsrelaties tussen de verschillende etnische groepen treedt ook op seksueel vlak een omkering plaats, zoals bij Pocahontas al aangegeven. Van Ginneken: "Blanken hebben de afgelopen eeuwen over de hele wereld geheerst. Zij zagen zichzelf als rechtschapen en monogaam en anderen als losbandig en polygaam. Maar dat was natuurlijk de theorie. De praktijk was vaak andersom, omdat blanke mannen hun overmacht aanwendden om misbruik te maken van niet-blanke vrouwen: als slaven, bedienden of prostituees. In het offi-

ciële verhaal van enkelingen en instellingen werd dit echter ontkend of toegedekt. In het onofficiële verhaal, in folklore en populaire cultuur, projecteerden ze hun eigen 'surplus libido' op de slachtoffers. Het heette dan dat ze de verleiding niet konden weerstaan, omdat die elke dag aan hen werd opgedrongen." Bekende voorbeelden zijn Puccini's *Madame Butterfly* en de oude Japan-hype, die ook uitmondde in vele geishafilms (vaak door Chinese actrices gespeeld) en, meer geïnspireerd op de Amerikaanse ervaringen in Vietnam, *Miss Saigon*. Als variant op deze benadering is het subgenre van erotiek en softporno nog vermeldenswaard, "waarbij een terughoudende blanke maagd (Angélique, Emmanuelle) wordt ingewijd in de wonderen van liefde en lust en seks, door te belanden in een promiscue tropische wereld van gretige blanke en niet-blanke, oude en jonge, mannen en vrouwen".

Exotisch Hollywood biedt een rijk palet aan voorbeelden uit met name Angelsaksische speelfilms hoe met een overtuigend analyse-instrument vooroordelen en vooropgestelde (politieke en ethische) doelstellingen kunnen worden blootgelegd tot in de fijnste haarvaten van het medium (licht, kleur en camera-voering; casting, make-up en aankleding; rekwisieten, decors en design; geluid, taal en spraak). Het punt dat de auteur wil maken, wordt overtuigend gemaakt, en valt inderdaad onverkort op andere films toe te passen. De gebrekkige index is eigenlijk het enige minpunt.

Arthur Olof is redacteur van Idee.

Jaap van Ginneken, Exotisch Hollywood. Verbeelding van andere culturen in recente succesfilms, Amsterdam: Boom 2006, ISBN 90 8506 080 X, € 29,50.

Bestelbon

Ik bestel *Exotisch Hollywood* door Jaap van Ginneken (ISBN 90 8506 080 x) en betaal slechts € 23,50 in plaats van € 29,50.
Ik krijg het boek met acceptgiro zonder extra kosten thuisgestuurd.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode/Plaats: _____

Telefoon: _____

E-mail: _____

Datum: _____

Handtekening: _____

Stuur deze bon in een

ongefrankeerde envelop naar:

Uitgeverij Boom, Antwoordnummer
10618, 1000 RA Amsterdam of lever
deze in bij uw boekhandel - Actie-
nummer 901-18869. Geldig van 1
september t/m 1 november 2006.

PUBLICATIELIJST VAN HET KENNISCENTRUM D66**Bundel:**

Drugs & Drang - over roesmiddelen, veiligheid & gezondheid, februari 2004 - Bundel ter voorbereiding op de conferentie onder dezelfde naam die de wetenschappelijke bureaus van vijf politieke partijen - CDA, D66, GroenLinks, PvdA en van de VVD - op 26 maart 2004 hebben georganiseerd. Kopieer- en verzendkosten.

Onderzoeksrapporten:

Voorkomen van voortijdig schoolverlaten - de noodzaak van differentiatie en decentralisatie, Barbara Jolien van Wijk - april 2005.

Investeren in innovatie - Knelpunten en oplossingen voor het MKB, Erie Tanja - januari 2004.

Het lichaam als wachtwoord - De invoering van biometrie in reis- en identiteitsdocumenten, Marjolein Bouwers - december 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Onderwijs: de sleutel tot integratie? - Een onderzoek naar integratiebevorderende maatregelen in het onderwijs, Tamara Schellings - juli 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Individualisme en Individualisering - Een onderzoek naar de opvattingen van de leden van D66, Martijn Verhagen - maart 2003. Kopieer- en verzendkosten.

De opvattingen van D66-ers over het straffen van wetsovertreders - Een beschrijvend onderzoek, Nienke Moor - november 2002. Kopieer- en verzendkosten.

D66 en levensbeschouwing - Een onderzoek onder leden en politici van D66, Annelien Bredenoord - juli 2002. Kopieer- en verzendkosten.

Publicatiereeks Sociaal-Liberale Perspectieven:

Om Holland staat geen hek - Han Entzinger, najaar 2002, € 7,-. Prioriteiten bij immigratie en inburgering.

Toegang in drieboud - Arthur Docters van Leeuwen, Theo Hooghiemstra, Erwin Muller, Carel Tielenburg en Christiaan de Vries, voorjaar 2002, € 7,-. Een pleidooi voor actualisering van de democratische rechtsstaat.

Tussen internationale rechtsorde en nationaal belang - Jan Hoekema, Rienk Terpstra en Rob de Wijk, voorjaar 2002, € 7,-. Het Nederlandse buitenlands en veiligheidsbeleid herzien.

Risico's delen en risico's nemen - Kees Goudswaard en Udo Kock, najaar 2001, € 7,-. Trends en uitdagingen in de sociale zekerheid.

Betrokken Ondernemerschap - Alexander Rinnooy Kan, Gerard Schouw, Christiaan de Vries, najaar 2000, € 7,-. Over de betekenis van verantwoord ondernemen.

Volksgezondheid in het perspectief van de burger - Henk Leenen, voorjaar 2000, € 7,-. Naar een sociaal-liberaal beleid op het gebied van de volksgezondheid.

Als u nu twee of meer uitgaven in de serie Sociaal Liberale Perspectieven bestelt, dan kosten de uitgaven per stuk € 5,00.

Conferentieverlagen: (Kopieer- en verzendkosten)

- 'Drugs & Drang - over roesmiddelen, veiligheid & gezondheid', februari 2004.
- 'De gekozen burgemeester: hoe en wat?', oktober 2003.
- 'Staten in de Steigers', juni 2003.
- 'Na de oorlog - hoe nu verder?', april 2003.
- 'De wereld is groter dan Den Haag', februari 2003.
- 'De uitbreiding van de EU en het milieu', december 2002.
- 'Making a difference - on corporate social responsibility', april 2002.
- 'Het Amerikaans buitenlands beleid', april 2002.

COLOFON

Idee tijdschrift van het Kenniscentrum D66

27ste Jaargang - Nummer 4 - september 2006

Verschijnt 6 x per jaar

ISSN nr. 0927-2518

Redactie

MARGO ANDRIESEN, CONSTANTIJN DOLMANS, ARTHUR OLOF (VOORZITTER), WOUTER JAN OOSTEN, FRITS PRILLEVITZ, PAULINE SCHROOYEN, EMILY VAN DE VIJVER, MARTIN VAN 'T ZET, RINKE ZONNEVELD.

Eindredactie

MARIANNE WILSCHUT

Aan dit nummer werkten mee

HAN ENTZINGER, HALLEH GHORASHI, INEZ HOLLANDER, HENK VAN HOUTUM, FRANK HUYSMANS, SASKIA TEN KATE, FATMA KOSER KAYA, BAKIR LASHKARI, HANS VAN MIERLO, NAOMI TIMMER, FRANÇOISE TOUAHRI, SOPHIE IN 'T VELD, FRANS VERHAGEN EN JAN VIS

Beeld

FOTOGRAFIE: HERMAN WOUTERS

ILLUSTRATIES: MARCO VAN LIEROP

Vormgeving en realisatie

DRUKKERIJ ULEMAN-DE RESIDENTIE, ZOETERMEER
BASISONTWERP FABRIQUE, DELFT

Uitgave en administratie

KENNISCENTRUM D66

LAAN VAN MEERDEVOORT 50, POSTBUS 660,

2501 CR DEN HAAG,

TEL. 070-3566066, E-MAIL: KENNISCENTRUM@D66.NL

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,-. Studenten € 16,-. Losse nummers € 7,-.

©2006 Kenniscentrum D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

COVERFOTO: HERMAN WOUTERS

Mijn idee

WE HEBBEN EEN NIEUWE ONDERKANT

De angst voor vernieuwing, anders zijn en buiten de geijkte paden lopen, zit er in Nederland goed in. Nederland liep niet lang geleden nog voorop in wetenschap, innovatie en maatschappijvisie. Nederlanders werden gezien als progressieve mensen. Nederland trok vrijdenkers aan, want hier kon en mocht je vrij denken. Maar de gedachtepolitie komt eraan! Nederland dreigt af te zakken tot een behoudzuchtig en kleingeestig land. We zijn bang met z'n allen. Bange burgers. Bang voor wat anderen vinden en wat de burens er van zullen zeggen. Bang voor verlies van zekerheid. Bang dat we het nooit meer zo goed krijgen. We zijn risicomijdend geworden. Vandaar alle regelgeving. Er mag niets fout gaan. Werkelijk alles willen we onder controle houden. Daarmee veroordelen we onszelf tot middelmatigheid. Bang voor onze sociale zekerheid. Bang voor de dynamiek uit het oosten. Bang voor buitenlanders. Bang voor verlies van nationaliteit en identiteit.

De angst en de woede waarin we leven komt tot uiting in onze beleving van immigranten. Ook bekend als gastarbeiders, buitenlanders, allochtonen, nieuwe Nederlanders, 'medelanders' en 'geitenneukers'. Ze zijn gekleurd en de meesten bevinden zich onderaan de maatschappelijke ladder. De onderkant van Nederland is tegenwoordig zwart. Daarmee hebben we nog geen etnisch probleem. En de onderkant van Nederland is moslim. Daarmee hebben we nog geen religieus probleem. Nederland heeft gewoon een nieuwe onderkant. En wat wil het geval: de onderkant van Nederland kwam altijd van buiten. Honderd jaar geleden werd Rotterdam overstroomd door Brabanders. Mensen met namen als Pastors bouwden enorme katholieke kerken - tot verbijstering van geboren Rotterdammers. Nu staan die roomse godshuizen op de monumentenlijst. Inmiddels is Rotterdam overstroomd door Turken en Marokkanen - en die bouwen enorme moskeeën. Wedden dat de Mevlana Moskee over honderd jaar een officieel monument is?

De nieuwe onderkant spreekt slecht Nederlands. Dat is wèl een probleem. Dan heb je een achterstand. Maar ook dat gaat over en voorbij. De dochter van de Italiaanse ijscoman die vijftig jaar geleden naar Nederland kwam spreekt prima Nederlands. Haar moeder nauwelijks, terwijl ze al veertig jaar in Nederland woont. Haar zoon Renzo zit op het VWO. Wat we 'het integratieprobleem' noemen is een emancipatieprobleem, een kwestie van economische en sociaal-culturele ontwikkeling. Daarmee is het weer een overzichtelijk probleem. Het is van alle tijden. Altijd weer nieuwe groepen die zich in dit land vestigen. Altijd kost dat enkele generaties. En altijd verloopt dat via onderwijs, werk en huwelijk. Op school leer je de taal, door de taal te spreken maak je kans op de arbeidsmarkt en door gemengde huwelijken ga je op in de samenleving. Zo is het gegaan met de Zuid-Europeanen die vijftig jaar geleden een probleem waren. En met de Surinamers vijftig jaar geleden. Zo verkleurt Nederland. Zelfs Friesland, dankzij de zwarte bruid van Kollum.

De Nederlandse geschiedenis is de geschiedenis van een immigratieland. De Batavieren waren tweeduizend jaar geleden de eersten die in dit vruchtbare moeras wilden rondsoppen. Velen zijn gevolgd en maakten dit land tot wat het is. Joden, Duitsers, Surinamers - of ze nu Spinoza of Anne Frank, Van Nassau of Donner, Gullit of Rijkaard heten. Die hebben ons land mee groot gemaakt, en Oranje zelfs kampioen. Door hard te werken, te ondernemen en bij te dragen aan de economie. Immigranten komen hier per slot om het beter te krijgen. Ze willen goed onderwijs voor hun kinderen en een verzorgde oude dag. Ze begrijpen dat ze hun kansen moeten pakken, daarvoor kwamen ze hier!

De balans zoeken tussen economie en milieu
Met kleinere klassen zijn leerlingen, leraren én ouders gelukkiger
Niet de angst regeert, maar het geloof in eigen kracht
Als je honger lijdt ben je niet vrij
Een samenleving waarin iedereen meetelt en meedoet
Onze traditie blijft actueel
De vrijheid van het individu blijft een belangrijk thema
Als mensen de boodschapper niet vertrouwen, zullen ze niets geloven
Mensen waarderen het als je een open houding hebt
Niet links of rechts maar de beste oplossing
The path is made by walking
Herformuleren wat je als partij belangrijk vindt
Leiderschap vereist dat je mensen meeneemt in je verhaal
Een rotsvast vertrouwen in het menselijk vernuft
Participeren kun je beter met leeftijdsgenoten doen
Niet meetamboereren met angstverhalen
Het wordt weer tijd om gevestigde structuren open te breken
Hoe toekomstbestendig is de kwaliteit van ons nieuwe zorgstelsel
De bereidheid om subsidies af te schaffen is aanwezig
De tijd is rijp voor een progressieve middenpartij
Als je één land wilt zijn, moet je niet 'wij en zij' roepen
Mensen hebben geen idee wat Europa nu al voor hun betekent
De ontplooiing van het individu is nooit af
We moeten af van rigiditeiten in ons denken en doen
Mensen maximale kansen geven
Alleen in een open samenleving kan iedereen zijn talenten ontplooiën
Doorgaan met zorgen voor landbouw en milieu
Wanneer treedt de verantwoordelijkheid om te beschermen in
Geen moeilijk taalgebruik van politici accepteren
Heb je iets te mopperen, doe er dan zelf ook iets aan
Een appèl op de eigen verantwoordelijkheid van studenten
Vrije collegegelden weerspiegelen de kwaliteit van het onderwijs
We moeten een luis in de pels blijven
Een vrijzinnig liberale provincie van de Europese Unie
Wat is er mis met het binnenhalen van Poolse loodgieters
Eén partij zal de regie moeten nemen
Het functioneren van de democratie centraal stellen
In een tijd van culturele vervlakking is weinig ruimte voor genuanceerd denken
Is er toekomst voor de Nederlandse landbouw
De overheid dient zich verantwoordelijk te voelen voor schone energie

- 5 **Life begins at forty**
door Arthur Olof [voorwoord bij het thema veertig](#)
- 6 **'The path is made by walking'**
door Marjan Brouwers en Arthur Olof [rondetafelgesprek Hans van Mierlo](#)
- 14 **'Onze traditie blijft actueel'**
door Wouter-Jan Oosten en Marianne Wilschut [interview Alexander Pechtold](#)
- 18 **Vrij en Zinnig**
door Joris Backer
- 20 **Het wonder van Gennep**
door Marianne Wilschut
- 24 **'Het is D66 of niets'**
door Marianne Wilschut [interview Rudi Fuchs](#)
- 28 **'De ontplooiing van het individu is nooit af'**
door Marianne Wilschut [rondetafelgesprek Jonge Democraten](#)
- 34 **Goede en kwade trouw in het openbaar bestuur**
door Dorien Pessers
- 38 **Een rotsvast vertrouwen in het menselijk vernuft**
door Marianne Wilschut [interview Gerard 't Hooft](#)
- 44 **'We moeten alle talenten in Nederland mobiliseren'**
door Rinke Zonneveld [dubbelgesprek Laurens-Jan Brinkhorst en Alexander Rinnooy Kan](#)
- 48 **'Het gevoel bij D66 is goed'**
door Marianne Wilschut [interview Jerney Kaagman](#)
- 51 **De onderwijsparadox van D66**
door Vera Pieterman
- 54 **De internationale gemeenschap bestaat niet – De VN wel**
door Peter Baehr
- 58 **Hoe toekomstbestendig is ons nieuwe zorgstelsel?**
door Niklaas Pruijssers
- 61 **Kapitalisme op kruispunt van wegen?**
door Arthur Olof

- 63 Is er toekomst voor de Nederlandse landbouw?
door Frits Prillewitz
- 66 Zoek het evenwicht
door Marjan Brouwers *interview Vincent Icke*
- 68 Zestig jaar energie(beleid)
door Wouter-Jan Oosten
- 72 Zonnestroom voor Europa
door Evert du Marchie van Voorthuysen
- 76 Duurzame mobiliteit in het 'Energy Valley' gebied
door Peter Luimstra
- 80 De tijd is rijp voor een progressieve middenpartij
door Jos Rees *postbus 66*
- 84 John Rawls, inspiratie voor een liberale politiek
door Wilfried Derksen
- 86 Schitterend organiseren
door Brigitte Hoogendoorn en Eline Crijns

vaste rubrieken

13 Mous 43 Van Lierop 53 Vis 92 Mijn idee

Foto: Laura's Light

life begins at forty

“Het kapitalisme staat op een kruispunt van wegen.” Vandaag is het moment om een einde te maken aan “het liquidatieproces van deze planeet”. Daarvoor is een ‘paradigmawissel’ vereist, een fundamenteel andere manier van kijken, organiseren en werken. Kortermijndoelen als winstmaximalisatie en electoraal succes moeten plaats maken voor een duurzaam, rechtvaardig samenspel en een verantwoord gebruik van de vermogens van mens en planeet. Door de mens, voor de mens. Dat is de teneur van de bevlogen toekomstvisies in deze jubileumspecial van *idee*, die D66 aanbiedt aan al haar leden.

D66 is nooit sterk geweest in kortetermijndoelen, ‘quick wins’ bij de kiezer, zoals je die met populistische ‘oneliners’ inkoop en bij het sluiten van de markt weer met winst te gelde maakt. D66 is ook in potentie nooit de grootste partij van Nederland geweest. Dat kon ook niet, want wie ‘het bestel wil opblazen’ en steeds hinderlijk blijft vragen naar het hoe en waarom, hoeft niet te rekenen op de sympathie van de massa. Die eist daadkracht en slagvaardigheid, ook al is het in pakjes boter of in de lucht.

D66 is er altijd geweest voor de fijnproever. Kwaliteit en kwantiteit zijn in tijden van consumentisme geboren vijanden, en kunnen ook niet anders. Maar we weten dat als dat ene schaap over de dam is, de kudde zonder mankeren volgt. Dat ene schaap moet slechts een onwankelbaar geloof hebben en houden in eigen kracht. Dat heeft D66 laten zien in de afgelopen veertig jaar, daaraan heeft het soms ook geschort in de afgelopen veertig jaar, dus dat blijven we doen of gaan we juist doen op weg naar 2066, de honderdste verjaardag. Vanaf gisteren de toekomst in.

Een 40-jarig jubileum is geen kroonjaar en een tamelijk willekeurig moment in de tijd. Op zijn best een scharnier tussen het pad dat we gegaan zijn en de koers die we willen volgen. Een momentopname

in een continu voortvloeiend proces. Als collectief lichaam zijn we wellicht ‘*sadder and wiser*’ geworden, maar met de voortdurende toestroom van vers bloed en talent blijven we onverminderd vitaal en veerkrachtig. De wortels, de stam, de vruchten en de bloesem. *Après nous, les enfants.*

Life begins at forty. Je kunt leren van de averij die je in het verleden opliep, van naïeve verwachtingen die werden beschaamd, van hardhandige ‘*lessons learned*’. Daar kun je je voordeel mee doen. Daarom kijken we in deze special ook terug op de successen en blunders van D66 in het verleden. Niet om ons bestaan te rechtvaardigen, want dat is een gegeven. Wel om dat bestaan nader te preciseren, te expliciteren, waar nodig bij te sturen. Want waar staat D66 nou voor? Dat is maar al te duidelijk.

De harde kern van onze leden is opmerkelijk trouw, ook in barre tijden. Marijke Mous zegt het in haar column mooi. Ze vertelt over haar ruziënde ouders, die tot haar verbazing in opperste harmonie terugkeerden van een feest. Haar moeder: “Ik keek eens goed rond, en die vervelende vader van je was veruit de leukste man!” Blijf vooral jezelf, sluit dus minder compromissen, drukt menigeen D66 hier op het hart.

We praten over energie, milieu en wereldhandel, onderwijs, zorg en vergrijzing en de beste manier om iets met elkaar te organiseren, in bestuur en bedrijf, nationaal (met kroonjuwelen) en internationaal (in Europa en in de Verenigde Naties). Op welk beleidsterrein we in dit nummer ook de diepte in gaan, de bottomline is overal eenduidig: “Geef ieder mens het recht en de ruimte om zichzelf te kunnen zijn.” Daartoe wil de redactie van *idee* de lezer hier een bescheiden vademecum bieden.

Arthur Olof, voorzitter redactie *idee*

Telkens als er binnen D66 iets aan de hand is, vragen journalisten waarom de partij zichzelf niet opheft. Dat vragen ze nooit aan een andere partij. Rond de tafel bij Hans van Mierlo thuis in Amsterdam proberen vijf zeer verschillende D66-leden de diepere betekenis van deze neiging te doorgronden. Onder leiding van Arthur Olof kijken Hans van Mierlo, Magda Berndsens, Ageeth Telleman, Marieke van Doorn en Dick Ross terug om beter vooruit te kunnen kijken. Alle vijf zijn ze overtuigd van het belang van D66. Ze realiseren zich ook dat de buitenwereld daar momenteel heel anders over denkt. Waar het om draait, is het terugwinnen van de geloofwaardigheid. Hans van Mierlo: "Wat je ook zegt, als mensen de boodschapper niet vertrouwen, zullen ze niets geloven."

door **Marjan Brouwers** en **Arthur Olof**
fotografie **Herman Wouters**

'The path is made

> Onder druk van de komende Tweede-Kamerverkiezingen en de onheilspellende peilingen wil iedere partij zich van haar beste kant laten zien. Dat geldt uiteraard ook voor D66. Er is een degelijk conceptverkiezingsprogramma geschreven en er is een mooie kandidatenlijst. Veel partijgenoten willen sinds de val van het kabinet in mei niets liever dan de ellende van de afgelopen vier jaar achter zich laten en zich met de blik vooruit richten op de toekomst. De vraag is of dat verstandig is. D66 is gehavend uit deze regeringsperiode gekomen. Dat blijkt niet alleen uit de slechte peilingen maar ook uit de lacherige, neerbuigende manier waarop de media over D66 spreken. Heeft de partij wel een toekomst als niemand bereid is lessen te trekken uit het verleden? "The path is made by walking" (Machado).

Reflexief vermogen

Als medeoprichter van D66 is Hans van Mierlo

nog zeer betrokken bij het lot van de partij. Waar hij zich grote zorgen over maakt, is het gebrek aan reflectie. "Er is nu meer aan de hand dan de vorige keren dat we zo slecht stonden in de peilingen. Ik maak me zorgen over het gebrek aan reflexief vermogen. Hoed je voor mensen die alleen maar vooruit willen blikken. Wie niet achterom kijkt, kan geen betekenis geven aan de dingen die hij voor zich ziet, en vergeet langzamerhand waar hij vandaan komt. Om het vertrouwen van de kiezer weer te winnen, moet je analyseren waarom ze dat vertrouwen in ons zijn kwijtgeraakt." De grote vraag is: waar ging het mis? Misschien al bij de start van Balkenende II. Dick Ross kon zijn oren niet geloven, toen hij hoorde dat Boris Dittrich over kabinetsdeelname sprak. "Boris Dittrich had zo stellig gezegd dat we niet mee zouden regeren in een kabinet met VVD en CDA, dat er een coalitie moest komen met CDA en PvdA. Als je zo hard nee zegt en daar drie maanden later op terugkomt,

oy walking'

En dan weer samen verder

begrijpen mensen je niet." Indertijd werd gezegd dat D66 verantwoordelijkheid nam in het landsbelang: er moest toch echt een regering komen. Bovendien kon de partij een paar belangrijke idealen verwezenlijken. Het was de eerste keer dat D66 erin slaagde om staatsrechtelijke en bestuurlijke vernieuwing zo'n belangrijke plaats in het regeerakkoord te geven. Ook kon veel worden bereikt op het gebied van onderwijs. Marieke van Doorn vond de toetreding dan ook getuigen van lef. "Ik vond het geweldig dat we eindelijk onze vernieuwingsagenda konden uitvoeren."

Optische verspringing

Toch is de deelname van D66 volgens Ageeth Telleman niet goed aan de achterban uitgelegd. "Leiderschap vereist dat je mensen meeneemt in je verhaal. Of je zegt: de fractie beslist dat we regeren en daarmee basta. Of je laat je leden hier serieus over meepraten." Het gevoel overheerst dat D66

al in het begin de betekenis van een paar aspecten ernstig heeft onderschat, met name het kabinetsbeleid op andere portefeuilles dan waar D66 zelf op zat. Allereerst natuurlijk het gewicht van de oorlog in Irak, die politiek werd gesteund door de twee grote coalitiepartijen maar niet door D66. Hans van Mierlo: "En dan die optische verspreiding van links van het midden naar rechts van het midden. Ook als je denkt – of juist dan – dat dat alleen maar optiek is, moet je daar veel meer aandacht aan geven dan we hebben gegeven."

Geen one-issuepartij

Hoewel het congres had ingestemd met deelname, was een groot deel van de achterban zeer ontevreden. Maar op sociaal-economisch terrein gingen de zaken voor de wind en het zag er aanvankelijk ook goed uit voor typische D66-punten zoals de gekozen burgemeester. Totdat dat in de Eerste Kamer door Van Tijn c.s. werd afgeschoten. Thom

de Graaf koos ervoor om af te treden en D66 was in ontreding. En als je dan de verkeerde analyse maakt, of helemaal geen analyse, dan kom je al snel tot verkeerde conclusies. Er gingen stemmen op dat alles helemaal anders moest. Alsof D66 een one-issuepartij was, die opeens van haar issue was beroofd. Ageeth Telleman: "Het tegendeel is waar: er is nog steeds zoveel te doen! Al die nieuwe rechtse partijen willen alleen maar vernieuwing omdat niets uit 'Den Haag' zou deugen. Wij willen gewoon al die tijd alleen maar dat 'Den Haag' deugt. En trouwens, waar je ook mee bezig bent, de noodzaak tot bestuurlijke of staatsrechtelijke vernieuwing kom je toch overal tegen."

het oude zuilenstelsel. De zuilen bestonden niet meer, maar de politieke partijen functioneerden nog wel langs die lijnen. En doen dat trouwens nog steeds. Met het wegvallen van de zuilen viel ook het natuurlijk verband weg tussen de burgers en de formele democratie. De ontreding in het electoraat is geleidelijk ontstaan en nu pas goed zichtbaar geworden. Er is een schreeuwende behoefte aan meer persoonlijke en directe banden tussen de burgers en de machten boven hen. Maar nu de bewijzen daarvoor zich opstapelen, lijkt elke aandacht voor staatsrechtelijke vernieuwing opeens op verouderd speelgoed. Wat het momentum betreft, is D66 dus eigenlijk 40 jaar te vroeg geboren.

Verdonk

Doordat alles uit één stem moet voortkomen, is alles vervlochten met elkaar. De belangen van de machtsvorming (verkiezingen) domineren de belangen van de machtsuitoefening (regeren) volkomen. Neem de affaire-Verdonk. Uit hoofde van machtsuitoefening had de premier al heel lang uit landsbelang moeten ingrijpen en de provocerende Verdonk moeten vervangen. Maar de VVD was bang dat Verdonk dan mogelijk een eigen partij zou oprichten en de VVD zou halveren, dus was

**'Wie niet achterom kijkt,
kan geen betekenis geven
aan wat hij voor zich ziet'**

Veertig jaar te vroeg

Hans van Mierlo verleent wat historisch perspectief. "Ooit is D66 opgericht als antwoord op de leegte die was ontstaan na het instorten van

het 'Handen af van Verdonk!'. Conclusie: Verdonk gijzelt de VVD, de VVD gijzelt de coalitie en de coalitie laat zich ook gijzelen." Deze vermenging van machtsuitoefening en machtsvorming is in de huidige mediaontwikkeling dan ook nog in een dodelijke omhelzing terechtgekomen. Hans van Mierlo: "En dan wordt geroepen dat staatsrechtelijke vernieuwing te abstract is en dat je de mensen er niet voor de straat op krijgt! Dat is juist het erge. Dat is volkomen waar en juist daarom is het een morele plicht om het voortdurend op de agenda te zetten en te houden. We hebben geen structuur die de juiste mentaliteit oproept. Als je in de Kamer wordt gekozen, heb je twee mogelijkheden: of je zit in een regeringspartij en je moet er tegen elke prijs voor zorgen dat het kabinet blijft zitten, of je komt in de oppositie en dan moet je tegen elke prijs ervoor zorgen dat het kabinet zo snel mogelijk valt. Die instincten registreren de wezenlijke taak van de volksvertegenwoordiging, en dat is de controle op de macht." Magda Berndsen wijst op de vele vragen die Kamerleden stellen. Niet omdat ze de macht willen controleren, maar vanwege diezelfde dodelijke omhelzing. "De politiek wordt te veel bepaald door incidenten. Zodra een politieagent de fout in gaat, staat de Kamer klaar om gehakt van de minister te maken."

Empathisch bestuur

Het kan ook anders. We kijken even met Dick Ross naar zijn eigen gemeente, Overbetuwe, waar D66 al geruime tijd aan de macht is. Voor de gemeen-

'Leiderschap vereist dat je mensen meeneemt in je verhaal'

teraadsverkiezingen was de verwachting dat de lokale partijen flink zouden winnen. Daarom had D66 met alle partijen tijdens de collegeonderhandelingen goede afspraken gemaakt. Met het gevolg dat D66 voor de vijfde raadsperiode in het college zit. De verwachting dat de lokale partijen stevig oppositie zouden gaan voeren, is niet uitgekomen. Ross: "We hebben goede afspraken gemaakt met de hele raad en streven ernaar om de gemeente op een open en empathische manier te besturen. Dat wil zeggen dat we regelmatig bijeenkomsten organiseren om bepaalde overheidszaken uit te leggen. Pas geleden nog hebben we een markt georganiseerd om de mensen te laten

Marieke van Doorn

zien hoe het nieuwe paspoort werkt en wat de problemen daarmee zijn. Volgens mij zijn we een voorbeeld hoe het moet in de lokale politiek.”

‘Mensen hebben geen idee wat Europa nu al voor hun leven betekent’

Nee tegen Europa

Het rampzalige referendum over de Europese grondwet heeft de positie van D66 ook geen goed gedaan. De Nederlandse burger zei keihard nee en bracht Europa daarmee een zware slag toe. Nog erger dan het Franse ‘non’, omdat die afwijzing geen verrassing was. In Nederland overheerste allerlei onvrede die doorkankerde omdat niemand er iets mee deed: de toetreding van Turkije, de invoering van de euro, het beleid van Balkenende II. Vreemd was ook dat partijen die faliekant tegen een gewoon referendum waren en de invoering ervan onder Paars II blokkeerden, nu opeens wel zelf een referendum wilden houden. Een pseudo-referendum, want van bovenaf opgelegd. Volks-

verlakkerij, oordeelt Marieke van Doorn: “Mensen hebben geen idee wat Europa nu al voor hun leven betekent. En opeens moesten ze een advies geven over zo’n complex vraagstuk als dit verdrag.” Hans van Mierlo vindt het hele referendum een drama, zowel in Europees als in democratisch opzicht. “Ik geneer me dat juist D66 tot de initiatiefnemers heeft behoord. Het is fake-democratie, onverantwoord, zelfs een soort plichtsverzuim van het parlement! Het is een duidelijke blijk van de verwarring waarin we ons bevinden. Daar zal ik nog eens wat uitgebreider op terugkomen, hier ontbreken daarvoor de tijd en ruimte.”

Goede zaken

Hoewel het voor de fractie lastig was om een vuist te maken, liet ze zich geregeld gelden op onderwerpen buiten het regeerakkoord. Op sociaal-economisch gebied ging het de fractie zelfs zeer voor de wind. Het kabinet deed de goede dingen, vindt Dick Ross. “Neem de WAO: met de PvdA viel daar niet over te praten. Daar hebben we nu resultaten geboekt. En terecht: het is onverteerbaar dat mensen die niets meer kunnen te weinig krijgen om van te leven en te veel om dood te gaan. We gaan nu uit van een kleine groep mensen die echt arbeidsongeschikt is en een grote groep die uit de

Ageeth Telleman

oude WAO kan en, nog belangrijker, weer voor een deel aan het werk kan gaan. Dan blijft er geld over voor de groep die echt niet meer kan.”

Kromme tenen

En toen kwam Uruzgan. Nog voor het kabinet een standpunt had bepaald, kwam de fractie naar buiten met een eigen standpunt: D66 zou hoe dan ook tegen stemmen. De media sprongen erbovenop en vroegen voortdurend of er sprake was van een kabinetscrisis. De angel zat in het feit dat de fractie volhield dat haar standpunt onbespreekbaar was. Dat kan zelfs een oppositiepartij zich niet veroorloven. Van Mierlo verklaart deze uitzonderlijke positie uit de frustratie van een kleine partij die twee grote partijen voortdurend aan een meerderheid moet helpen maar uiteindelijk in een langdurig proces altijd over de rand wordt gewerkt. “Ze moeten gedacht hebben: ‘Dat laten we ons niet weer gebeuren, we zeggen nu al dat het definitief nee is.’” Door haar stelling onbespreekbaar te maken, had de fractie zich in een onmogelijke positie gemanoeuvreed. Dat bleek overduidelijk tijdens het debat. Het hoongelach van de andere partijen, het aftreden van Boris Dittrich, de negatieve pers: D66'ers krijgen er nog kromme tenen van. “En de

schade had beperkt kunnen blijven,” zegt Hans van Mierlo “als Boris tijdens het debat had gezegd: ‘Luister, dit is voor ons een buitengewoon zwaar punt. Als de coalitie ons als regeringspartij bruuskeert en op basis van een kleine meerderheid naar Uruzgan gaat, dan maken we crisis. Maar als de overgrote meerderheid in de Kamer voor deze missie is, dan zijn wij nog steeds tegen, maar wie zijn wij dan om een crisis te veroorzaken?! In die zin zou onze opstelling een teken zijn geweest aan zowel het kabinet als aan de PvdA. Dat is een door en door fatsoenlijk standpunt. En Boris bedoelde dat wel zo maar hij zei het zo dat niemand dat eruit begreep.” De gevolgen waren desastreus

‘De schade had beperkt kunnen blijven’

voor D66. Lokale politici zoals Ageeth Telleman en Dick Ross kregen op straat de volle laag. De uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen waren, zoals Lousewies van der Laan het uitdrukte, ‘pet’. Erger nog: in de ogen van veel mensen had D66

haar geloofwaardigheid verloren. Dick Ross: "Als er zoiets gebeurt aan de top, is de integriteit van de hele partij aangetast tot op het bot. En dat merk je natuurlijk ook op lokaal niveau."

Open zenuw

De portefeuille van Verdonk was vanaf het begin een open zenuw. D66 pleitte al tijdens Paars II voor een generaal pardon, maar daar was de PvdA tegen. In Balkenende II moest de partij knarsetandend toezien hoe Verdonk voortvarend aan de slag ging met haar zogenaamde integratiebeleid. Een beleid dat in de ogen van D66 vol zat met onrechtvaardigheden. Vier jaar lang was het optreden van Verdonk voor D66 een open zenuw. Almaar moest de fractie concessies doen, steeds meer werd de partij geïdentificeerd met het kabinetsbeleid. In de peilingen raakte D66 in vrije val. Ageeth Telleman: "Mensen die het beleid van Verdonk goedkeuren, stemmen sowieso niet op D66 en de mensen die ertegen zijn, zijn hun vertrouwen in D66 snel kwijtgeraakt." Terugkijkend vindt Magda Berndsen dat het generaal pardon onderdeel had

moeten zijn van het regeerakkoord. "We hadden moeten kiezen voor een andere strategie. Dan waren we niet zo in het rechtse kamp geduwd." De fractie moest steeds de degens met Verdonk kruisen zonder als kleine partij echt een vuist te kunnen maken. Dat gebeurde pas in mei van dit jaar: te laat en om de verkeerde reden, vinden de D66'ers om de tafel. Steeds weer waren er redenen om toch aan te blijven. Magda Berndsen: "We hebben vaak gebluft maar te laat gebeten." Hans van Mierlo: "Verdonk had veel eerder weggestuurd moeten worden om inhoud en toonzetting van haar beleid, en niet om de brief van Hirsi Ali. En D66 wordt werkelijk beoordeeld op het beleid dat zij al protesterende toestond. En niet op dat protest. En ook niet op de eigen portefeuilles. Daarom worden we ook niet beloond voor dat wegsturen."

Een reden om op D66 te stemmen

De grote vraag is hoe snel de partij uit het diepe dal klimt. Waarom zouden mensen op 22 november nog op D66 stemmen? Vertrouwen komt te voet, maar vertrekt te paard. Berndsen benadrukt dat D66 heel duidelijk moet laten zien dat ze haar fouten erkent, en van de analyse daarvan ook heeft geleerd. Hans van Mierlo valt haar bij: "Verkiezingen gaan niet alleen over de toekomst, daarin leg je ook verantwoording af over het verleden. In de wijze waarop je dat doet, kun je de basis leggen voor wederopbouw." Allemaal kennen de aanwezigen mensen die hun vragen, zelfs smeken om een reden om toch weer D66 te kunnen stemmen. Het verlangen bestaat maar het geloof is weg. Dat moet je terug veroveren. Hans van Mierlo vertelt over de 'huiskamerbijeenkomsten' in de oertijd, waar vriend en vijand binnenwandelden om mee te praten over de meest brandende kwesties van die tijd. Zeer effectief en zeer geschikt om dit met een dergelijk onderwerp op grote schaal in het hele land te doen. Ageeth meldt dat D66 Amsterdam dit idee nieuw leven wil inblazen. Lid en niet-lid, leek en expert, dat maakte allemaal niet uit. "Zoals Hein van Meeteren het mooi formuleerde: 'De kiezer is niet weggelopen van D66, de partij is weggelopen van haar kiezers.' Wij moeten nu gewoon weer terug naar elkaar." En dan weer samen verder.

Hans van Mierlo

Minister van Staat en medeoprichter van D66

Magda Berndsen

Lid van het congrespresidium', oud-burgemeester van Beverwijk, korpschef Gooi- en Vechtstreek en vanaf november van Leeuwarden

Marieke van Doorn

Freelance journalist, themaredacteur van de internationale edities van *idee*, werkzaam bij het Nederlands Institute for Multiparty Democracy

Ageeth Telleman

Voorzitter D66 Amsterdam, werkzaam bij Rijksadvies, het expertisecentrum voor organisatieverandering van de rijksoverheid en kandidaat-Kamerlid

Dick Ross

Voorzitter D66-gemeenteraadsfractie Overbetuwe, sportfysiotherapeut

Marjan Brouwers is freelance journalist

Arthur Olof is redacteur van *idee*.

Mous Veertig jaar

Wie had ooit gedacht dat we de veertig zouden halen? Ouder dan het CDA! Dat ik dit nog mee mag maken, ik weet nauwelijks wat ik ervan moet denken...

D66 en ik zijn al dertig jaar samen, je kunt moeilijk meer spreken van een prille relatie. Eigenlijk ben ik al lang niet meer verliefd, eerder een zeurende en tobrende wederhelft. Kritisch en zuchtend over al die eigenschappen die ze al zo lang kent. Soms zou ik een stralende partner willen met een nonchalant en vanzelfsprekend succes. Niet op feestjes hoeven uit te leggen waarom je nog bij elkaar bent.

Dat doet mij denken aan het huwelijk van mijn ouders. Een stormachtige relatie met vele ups en downs. Op een dag hadden zij een knallende ruzie en zouden zich zeker die avond hebben teruggetrokken op hun eigen terrein, ware het niet dat ze naar een feest moesten. Verkleeden dus en optutten om in kille stilte te vertrekken naar een vrolijke danspartij. De volgende dag trof ik hen aan in opperste montere harmonie. Toen ik mijn moeder vroeg hoe zich dat wonder had voltrokken, vertelde ze me dat ze ter plekke was binnengekomen, eens goed had rondgekeken en tot de conclusie was gekomen dat die vervelende vader van mij ondanks alles toch de leukste man van het bal was.

Zo gaat dat dus ook tussen mij en D66.

Mijn clubje meet zich nu een jeugdig elan aan, zoals dat hoort bij de leeftijd. Generatie 66. Blitse types worden prominent en spreken met een zeker *dédaïn* over gekozen burgemeesters of ingewikkelde kiesstelsels. Hoezo, paars polderen? Zij hebben warmpel wel iets anders aan hun hoofd! Profileren! Zij gaan de verkiezingen winnen! Yo D66! En langzaam maar zeker bekruipt mij de vrees dat mijn twijfel of ik nog wel bij D66 wil horen zich tegen mij gaat keren. Wil D66 mij nog wel? Wil D66 misschien een andere doelgroep? En schiet ik dan niet over? Eenzaam dolend van het ene vluchtige contact naar het andere als een soort Docters van Leeuwen.

Dat krijg je nou van al die neergang in de peilingen. Al die afkeer van het gemene grauw maakt onze politici onzeker. Maakt hen al te stellig over hoe het moet met Nederland en vooral te vanzelfsprekend over de volstrekte weezinwekkendheid van het voze Den Haag. Durft deze frisse jarige job ons te behoeden voor de teloorgang van de twijfel, van het oprechte dilemma, van de bereidheid een probleem werkelijk te schouwen, van de openlijke erkenning van veranderend inzicht? De vergelijking met een uitstervende soort dringt zich aarzelend op.

In dit barre politieke klimaat trek ik de kraag op van mijn jas. De tegenwind trekt koud op langs mijn gebeente. Ik voel mij oud en nog slechts geïnteresseerd in het wezen van de dingen. Geduld en trouw aan een manier van denken die harder nodig is dan in 1966, toen we de tijd nog mee hadden. De hoop dat mijn vitale veertiger zichzelf blijft.

Ik besluit te blijven. Ik ga naar het verjaardagsfeest.

Marijke Mous

is adviseur
bestuurscommunicatie
en griffier in de
gemeente Loenen

Foto: Herman Wouters

Na 40 jaar is de partij volgens Alexander Pechtold anders, maar zeker nog herkenbaar als de vernieuwingsbeweging van toen. De lijsttrekker sprak met de redactie van *idee* kort voordat het verkiezingsprogramma en de kandidaten voor de Tweede Kamer werden gepresenteerd.

door **Wouter-Jan Oosten** en **Marianne Wilschut**

'Onze traditie blijft actueel'

Hoewel de partij haar blikken richt op de komende verkiezingen en de periode daarna, eiste de verwerking van het kabinet-Balkenende II eerst de aandacht van de zojuist tot lijsttrekker gekozen Alexander Pechtold. "Het beeld dat D66 doelbewust uit was op de val van het kabinet moet worden gecorrigeerd. Wat dat betreft sta ik nog steeds achter de woorden van Laurens Jan Brinkhorst: 'De val van het kabinet is onnodig maar onvermijdelijk.' De nietsontziende uitvoering van het vreemdelingenbeleid is voor D66 gedurende de afgelopen kabinetsperiode een open zenuw geweest. Dat beleid is onder Paars natuurlijk al in grote lijnen vastgesteld, maar wij hebben niet kunnen voorzien dat een minister die het adagium 'regels zijn regels' en niet 'mensen zijn mensen' had, daar de verpersoonificatie van zou worden. Naast het strenge vreemdelingenbeleid had een constructief integratiebeleid duidelijker aanwezig moeten zijn. Dat was voor onze achterban onverteerbaar, het ging veel te veel om het inspelen op onderbuikgevoelens bij de grote massa. Toen Balkenende-II aantrad was er wel degelijk een visie op hoe men

met het post-Fortuyn gevoel om wilde gaan. Helaas hebben we moeten constateren dat zowel de regering als de oppositie al snel weer in de oude reflex zijn vervallen. In plaats van de onrust bij mensen weg te nemen en trots te zijn op de open tolerante samenleving die we hebben opgebouwd, ging men mee tamboereren met angstverhalen."

Ruimte geven

Wat dat betreft laat D66 volgens Pechtold niet na om zich sterk te maken voor evenwichtigheid in het beleid. "Terwijl ten behoeve van veiligheid strenge maatregelen worden genomen, houden wij oog voor privacy en rechten van personen," aldus Pechtold. "De D66-traditie is nog steeds actueel. In de jaren '60 kon je bezwaar hebben tegen de opstelling van de overheid, denk aan gewelddadig politieoptreden. Er is opnieuw reden om te zorgen dat de overheid niet te ver gaat, nu met betrekking tot digitale communicatie." De rode draad van D66 is dat je burgers de ruimte moet geven om hun eigen leven in te richten, daar waar ze goed in staat zijn om zelf de verantwoordelijkheid

‘De balans zoeken tussen economie en milieu’

Op school bij maatschappijleer voelde ik me al aangetrokken tot D66. Dat is nog steeds zo. Soms spreken bepaalde ideeën van de PvdA, VVD en Groen-Links me ook aan, maar die slaan dan weer te ver door naar één kant. Wat mij betreft is D66 de partij van de duurzaamheid. Het is de enige partij die een balans zoekt tussen economie en milieu. Ik wil graag dat toekomstige generaties in welvaart kunnen leven in een mooi, schoon land. Liever compacte steden en echte natuurgebieden dan overal huizen met grote tuinen zonder natuur.

Ik denk dat er in potentie veel draagvlak is voor D66 omdat het een partij is voor alle mensen. We kiezen niet voor een bepaalde levensovertuiging, zoals het CDA, of een bepaalde maatschappelijke klasse zoals de VVD. We willen alle mensen in Nederland de kans geven hun eigen leven in te vullen en zich te ontplooien. Dat maakt ons ook kwetsbaar: je kunt je moeilijker ergens tegen afzetten dan partijen die voor één doelgroep kiezen. Ik vind dat je mensen op hun verantwoordelijkheden mag wijzen. De PvdA wil mensen in de watten leggen. Als je teveel voor mensen regelt, maak je ze monddood.

Ik hoop dat economie en milieu in 2066 meer in balans zijn dan nu en dat Nederland over zestig jaar nog steeds leefbaar is. Verder hoop ik dat mensen tegen die tijd, ondanks het groeiend aantal ‘Big Brother’-technologieën die overheden kunnen toepassen, nog steeds een privé-leven hebben.

Ik vind dat D66 moet accepteren dat we de partij van de duurzaamheid zijn. Laten we daar nu eens goed voor uitkomen. Met die visie halen we wel tien zetels.

Alexander Kraaij

zes jaar lid

actief in Utrecht

te dragen die daarbij hoort. Dat dit uitdrukking vindt in ideeën voor ons democratische bestel is voldoende bekend. “Steeds weer zijn er terreinen waarvoor onze ideeën van betekenis zijn,” zo vervolgt de lijsttrekker. “Neem een onderwerp als medezeggenschap. In de jaren ’60 klaagden de studenten over te weinig inspraak, tegenwoordig is dat weer zo. Bij de introductie van leerrechten heeft de invloed van studenten op het onderwijs aandacht nodig, en de medezeggenschap bij pensioenfondsen is nog altijd niet voldoende gewaarborgd. Ook als het gaat om de vrijheid van het individu en ethische thema’s blijven onze ideeën van belang. In de afgelopen 40 jaar hebben we zaken als het homohuwelijk en het recht op euthanasie weten te bereiken. Dergelijke thema’s zullen blijven terugkeren. Denk maar aan de discussie over stamcelonderzoek.”

Sociaal gezicht

Pechtold wil de komende tijd het sociale gezicht van D66 meer profileren. “Als ik nu bijvoorbeeld hoor dat de VVD de belastingen met 3 procent wil verlagen dan geef ik mijn buurman groot gelijk als hij zegt: ‘Als dat betekent dat mijn moeder in plaats van één keer per week, straks maar een keer per anderhalve week onder de douche mag, laat dan die belastingverlaging maar zitten.’ Het gaat ons daarbij niet zozeer om het herstel van inkomstenplaatjes maar om de waarden die er

‘De partij moet zich niet laten meeslepen door incidenten van alledag’

achter zitten. Wij willen een beschaafde samenleving en in zo’n samenleving ga je ook met respect om met mensen die het minder hebben. Mensen kiezen niet voor de onderkant van de ladder en bij het deel dat zegt dat ze daar wel voor kiezen, zoals zwervers, vind ik dat je als partij best mag doorvragen. Wij zijn tegen betuttelende overheidsbemoëienis. Er zijn veel mensen die goed kunnen leven zonder die bemoëienis maar er zijn ook mensen die je niet aan hun lot kunt overlaten.”

Irritatie

Terugkijkend op 40 jaar D66 ziet Pechtold meer dan voldoende om trots op te zijn. Bovendien benadrukt hij dat de traditie van de partij nog veel kan betekenen. Zo bezien laat hij zich niet verleiden tot twijfel aan het bestaansrecht van D66. “Volgens mij is er geen enkele andere partij aan wie zo vaak wordt gevraagd: ‘Hebben jullie jezelf niet overleefd?’ Wij lijken wel te irriteren. Ik beschouw het maar als een vorm van jaloezie. Waar andere partijen zich meer bezighouden met inkomensplaatjes komen wij met voorstellen waarachter waarden schuilen. Het voorstel van Boris Dittrich om slachtoffers spreekrecht in de rechtzaal te geven vind ik daar een mooi voorbeeld van. ‘Ze draaien’, is ook zo’n manier waarop wij in de hoek worden gezet. Het krijgt een negatieve lading maar een pragmatische houding is ook een waardevol onderdeel van de D66-traditie,” zo benadrukt Pechtold. De bijdrage die D66 levert aan een debat mag niet bestaan uit een reflex. Wat dit betreft passen de huidige samenleving en D66 bij elkaar. “Er zijn genoeg mensen die niet willen horen je bent voor of tegen, maar die juist willen weten wat voor denkproces zich heeft afgespeeld voordat je tot een bepaalde beslissing komt. Andere partijen plaatsen hun ideeën steeds in de context van hun grote verhaal. Kiezers beseffen gelukkig dat niet alle politieke beslissingen op zo’n ideologie gebaseerd kunnen worden. Veel mensen zijn nu gewend om in verschillende situaties hun afwegingen te maken en om zo bewust hun leven in te richten. Dat vermogen willen burgers dus herkennen in een politicus.

Geen incidentpolitiek

Als D66-er wil ik me niet laten meeslepen door de incidenten van alledag, maar de tijd nemen om een visie op een probleem te formuleren. Dat moet de fractie straks onder mijn leiding ook meer gaan doen. We moeten ons eigen ritme gaan bepalen en niet gaan voor incidentpolitiek.” In de campagne moet het vermogen om doordachte oplossingen te bepalen van de lijsttrekker dan ook een centrale rol krijgen. Dat wil hij onder meer over het voetlicht krijgen door zoveel mogelijk zichzelf blijven. “De kiezer prikt toch wel door alles wat niet authentiek is heen.” Ook denkt hij dat zijn tien jaar ervaring op lokaal niveau hem van pas kan komen. “Ik hoef niet

zoals Wouter Bos in het koffiehuis te gaan zitten om te weten wat er speelt,” sneert Pechtold. Overigens heeft hij niet zoveel moeite met de aandacht voor personen in de politiek. “Mits het niet gaat om triviale zaken zoals of je Frans of Italiaans eten lekker vindt. Je wilt ook van een lijsttrekker weten hoe die met obstakels omgaat. Dan heb je een goede indicatie van hoe zo iemand als hij of zij eenmaal aan de knoppen zit met problemen omgaat.”

Zelfopgelegde handicap

De stijl en de ideeën die D66 koestert maken dat de partij zich wat ongemakkelijk verhoudt tot het politieke bedrijf. Pechtold: “Ik noem het maar een zelfopgelegde handicap.” Enkele ideeën gaan in tegen het bestel waarin de politiek plaatsvindt. Ondanks de voorkeur voor gekozen burgemeesters en afschaffing van de Eerste Kamer laten tientallen D66’ers zich gelden als (benoemde) burgemeesters en senatoren. “We zijn kwetsbaar bij het maken van compromissen, maar dat is geen reden om die compromissen uit de weg te gaan. Uiteindelijk willen we immers invloed of macht uitoefenen.” De lijsttrekker geeft aan dat D66 bij het politiek bedrijven en compromissen sluiten zeker de steun van haar achterban, haar leden nodig heeft. De inzet van partijleden is immers hard nodig bij de aanstaande campagne. “Durf uit te stralen dat je trots bent op de partij en dat je vertrouwen hebt in de toekomst!”

Wouter-Jan Oosten en **Marianne Wilschut**
zitten in de redactie van *idee*

‘Vrij en zinnig’ had de titel kunnen zijn van het ‘jubileumverkiezingsprogramma’ dat wij op 5 september 2006 in concept aan hebben aangeboden aan lijsttrekker Alexander Pechtold.

Wij hebben met de Programmacommissie voor het Verkiezingsprogramma 2006-2010 (Tweede-Kamerverkiezingen op 22 november 2006), waaraan ik leiding mocht geven, anders besloten. De titel luidt ‘Het gaat om mensen’.

door **Joris Backer**

Vrij en Zinnig

Op het eerste gezicht weinig verrassend. Maar dat is de oppervlakkige waarneming. Want de verkiezingen van 22 november zijn in het jubileumjaar van D66. In dat jaar heeft de Tweede-Kamerfractie van D66 het vertrouwen opgezegd in minister Verdonk, waarna de val van het kabinet onvermijdelijk werd. Het ging om mensen. “Wat het zwaarst is moet het zwaarst wegen,” sprak vice-premier Laurens Jan Brinkhorst bij zijn verklaring in de Tweede Kamer. De val van het kabinet ging om de macht van de staat tegen een individu, van misbruik van macht boven recht. Het was een culminatie van gebeurtenissen, maar hiermee was een grens overschreden.

Deze verkiezingen gaan –zoals altijd –over heel veel materiële zaken: AOW, lerarensalarissen, wegeaanleg, lastenverlichting etc. Maar er is ook immaterieel belang in het geding. In Nederland is er sinds enkele jaren een verlies aan tolerantie, een gemakzuchtig koketteren met ultrarechtse sentimenten rond het vraagstuk van de multiculturele samenleving. Het gaat wel degelijk weer om mensen, hun rechten, hun ontplooiingskansen, hun volwaardige plaats in onze samenleving. Het gaat ook bij de reactie op de terrorismedreiging om het in stand houden van de open samenleving.

Een samenleving die tot de meest welvarendste ter wereld behoort en waar toch onbehagen heerst.

Ruimte voor verschil

Dit thema van insider-outsiders sluit aan bij een ander thema, namelijk dat van ruimte voor verschil. Verschillen horen bij mensen, maar ongerechtvaardigde verschillen niet. D66 heeft vertrouwen in de vindingrijkheid van de mens en wil prestaties belonen. Maar in proportie en met oog voor verdelende rechtvaardigheid. Daarin verschilt sociaal-liberaal duidelijk van liberaal zonder meer. Tenslotte lopen de thema’s verduurzaming en internationalisering door alle hoofdstukken heen. Bewust zijn ze niet als aparte hoofdstukken opgenomen, maar geïntegreerd.

D66 is traditioneel gevoelig voor heftige schommelingen in de kiezersconjunctuur. Ook nu doet zich dat voor. Maar vertrouwen in mensen is ook vertrouwen in de toekomst. Belangrijke processen nemen een langere periode. De programmacommissie stelt in ‘Het gaat om mensen’ voor om vijf miljard euro te investeren in het onderwijs, in twee kabinetsperiodes. In vier jaar maak je de achterstand niet ongedaan. D66 zal daaraan zijn steentje bijdragen. Andere partijen zouden ons

graag missen. Dat gaat niet gebeuren, er is nog te veel te doen.

Doorbreken van barrières

Het oorspronkelijke thema van D66 vanaf de oprichting, de verkleining van de afstand tussen burger en bestuur heeft in dit concept-programma een plaats gekregen, maar is tevens verbreed tot het thema dat ons eigenlijk in de praktijk altijd al bezig hield, maar minder profielbepalend was: het doorbreken van barrières tegen emancipatie van de mens, van de insiders die nieuwkomers buiten houden en teveel van de samenleving op slot zetten. Nieuwe regenten, nieuwe insiders, nieuwe blokkades. Mensen zonder voldoende toegang tot onderwijs zijn onvoldoende weerbaar. Dat gesloten systeem leidt mede tot het onbehagen, hier in Nederland, maar vooral ook in Europa en de wereld.

Vrijzinnige richtingwijzers

In deze 'umwelt' is de programmacommissie in januari van dit jaar aan het werk gegaan. Met velen binnen en buiten de partij werden inspirerende gesprekken en bijeenkomst gehouden. D66 heeft in veertig jaar veel ervaring, kennis en inzicht opgebouwd, al is die traditiegetrouw in onze

politieke beweging slechts met enige moeite te ontsluiten. Dank zij de herstart van het Kenniscentrum met zijn actieve coördinator en secretaris Gert van Dijk en Frank van Mil is dat gelukt. Met name in het begin (Toen we nog dachten tot mei 2007 de tijd te hebben.) heeft de partij zich meer geconcentreerd op de meer fundamentele boodschap: waar staan wij voor, welke kernwaarden houden ons gaande en waarop vinden wij elkaar in concrete vraagstukken? Dit heeft tenslotte gestalte gekregen in de 'Vijf richtingwijzers voor een progressief sociaal-liberale visie'. In het gedetailleerde programma dat de programmacommissie vervolgens - traditiegetrouw - heeft samengesteld zijn deze richtingwijzers steeds als toetsteen gebruikt. Steeds zijn concrete keuzes op vrijzinnigheid getoetst. Op Alexander Pechtold en de nieuwe Tweede-Kamerfractie rust de verantwoordelijkheid om dat in woord en daad gestalte te geven in de dagelijkse politiek van de komende jaren. Niet eenvoudig. Maar als het dat was, kon iedereen het.

Dat verschil mag er zijn.

Joris Backer, voorzitter programmacommissie D66

2
Het wordt wel het wonder van Gennepe genoemd. Tegen de landelijke trend in haalde de afdeling van Gennepe bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen een ruime meerderheid in de raad. De Gennepenaren wisten datzelfde kunstje al eerder te flikken. Wat kan de partij van hen leren voor de komende verkiezingen?

door Marianne Wilschut

Het wonder van Gennepe

Arnold Jansen en Paul Wessels

Loop eventjes met de lokale D66-kopstukken Paul Wessels en Arnold Jansen door de oude kern van Gennep en er wordt aan de lopende band naar je getoeterd door automobilisten. Ook vrijwel alle passerende voetgangers kennen het tweetal. Tijd voor een praatje en een grapje met de inwoners van de Noord-Limburgse gemeente hebben de twee altijd en daarbij wordt al rap op het Limburgs overgeschakeld. Persoonlijke aandacht voor de kiezers is een belangrijk kenmerk van de Gennepse fractie zo blijkt maar weer. "In de aanloop van de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen hebben we huis-aan-huis bij de inwoners van Gennep en de omliggende dorpen aangebeld om te vragen: 'Wat vinden jullie nou belangrijk?'" vertelt lijsttrekker en inmiddels wethouder Arnold Jansen over de succesvolle gemeenteraads campagne. "Rond de input die we daaruit kregen hebben we in zaaltjes en cafés koffiebijeenkomsten georganiseerd waar we dan terugkoppelden. Ook nu we inmiddels zijn gekozen, gaan we tussentijds bij de mensen thuis langs om verantwoording af te leggen en soms ook om advies te vragen."

Openheid van zaken

"Die persoonlijke aanpak heeft al een lange traditie," weet Paul Wessels, fractievoorzitter in de Provinciale Staten van Limburg en lokaal D66-prominent. "Naar aanleiding van de overstroming van de Maas en de Niers in 1993 en 1995 ging de gemeenteraad vergaderen over het instellen van overloopgebieden zonder dat de bewoners van die gebieden ook maar iets afwisten van het voornemen om hun grond in geval van nood onder water te zetten. Wij zijn toen bij die mensen langs gegaan om ze te vertellen wat er speelde." Jansen noemt dat typisch D66: "Wat me altijd aan de partij heeft aangesproken is het streven naar openheid van bestuur. Ik kan me nu bijvoorbeeld ook gruwelijk ergeren aan collega-wethouders die niet alles open op tafel leggen." "Mensen waarderen het als je een open houding hebt, ook als je ze moet vertellen dat het je niet lukt om een bepaald punt te realiseren," vult Wessels aan. "Dan gebeurt het soms zelfs dat ze jou bij anderen gaan verdedigen."

Lokale leden

Een andere verklaring voor het succes bij de afgelopen verkiezingen is volgens het tweetal de

aanwezigheid van lokale leden op de kieslijst. "Het was voorheen altijd lastig om mensen uit de omliggende dorpen voor onze lijst te strikken omdat die geen landelijk lid van D66 wilden worden. Sinds het congres van Zwolle is dat wel toegestaan en nu hebben we geweldig kunnen scoren omdat we ook mensen uit de omliggende dorpen op onze kieslijsten hadden staan," weet Wessels. "We hebben de campagne ook gevoerd op personen," vult Jansen aan. "Dus niet alleen maar billboards maken van de lijsttrekker maar van iedereen op de lijst." "Daar hebben we zelfs onze eigen Route 66 van gemaakt," grijnst Wessels. "In ieder dorp zetten we dan in een straat onze billboards achter elkaar. Een paar uurtjes maar en dan verzetten we ze weer naar een ander dorp." Niet voor niets staan de Gennepenaars bekend om hun ludieke manier van campagnevoeren. "Ze noemen het wel eens een SP-achtige manier van campagnevoeren, maar wij waren er al eerder bij dan de SP. Al vanaf begin jaren '70 proberen wij op een originele manier campagne te voeren," zegt Wessels.

Gouwe ouwe

Het cadeautje voor de kiezer is inmiddels een gouwe ouwe in de campagnestrategie van de Gennepenaars. "Met iets langs de deur gaan dat niet door de brievenbus past, dat is de tactiek," licht Jansen toe. "Zo heb je meteen een goeie gelegenheid om bij de mensen aan te bellen en een gesprek te beginnen." Rondom die cadeautjes zijn mooie verhalen te vertellen. Zoals die keer dat de Gennepse democraten om het belang van gescheiden afvalverwerking te onderstrepen gratis kompost gingen uitdelen. "Een daverend succes, mensen kwamen zelfs klike's vol halen. In een mum van tijd was het

'Mensen waarderen het als je een open houding hebt'

op en moesten we de mensen die achter het net visten, beloven dat we de actie zouden herhalen," herinnert Jansen zich nog. "Laat D66 groeien was onze slogan toen, of was dat met die gladiolen?" peinst Wessels hardop. "Het jaar na die gladiolenactie was heel Gennep vrolijk gekleurd." Een

‘Met kleinere klassen zijn leerlingen, leraren én ouders gelukkiger’

Ik loop al vanaf het begin warm voor onderwerpen als democratische vernieuwing en eigenbeschikingsrecht. En natuurlijk – als leraar – het onderwijs. Pas geleden hoorde ik Alexander Pechtold op een terras in Maastricht zeggen dat de VMBO-docent er drie procent bij moest krijgen. Ik reageerde meteen dat ik liever kleinere klassen heb. Met meer geld ga ik niet beter lesgeven. Met kleinere klassen zijn leerlingen, leraren én ouders veel gelukkiger.

Ik maak me zorgen over de armoedeval waar mensen in terechtkomen als ze vanuit een uitkering aan het werk willen gaan. Daarvoor zou een overgangsregeling moeten komen. Met een goed salaris kun je gemakkelijk roepen dat mensen aan het werk moeten. Maar als je dan honderd euro per maand minder verdient en je al krap zit, is dat bepaald niet motiverend. Over zestig jaar is onze bevolking veel kleiner. Daar moet je nu al rekening mee houden. Je moet bijvoorbeeld niet te veel nieuwe schoolgebouwen bouwen. Als we iets hebben geleerd van het referendum over de Europese grondwet dan is het dat de politiek naar de mensen moet luisteren. Ook als we het niet met ze eens zijn. Dat heet democratie.

Helaas heeft D66 nu geen item waarmee we kunnen opvallen. Belangrijke zaken zoals de legalisatie van softdrugs, het homohuwelijk en euthanasie hebben we al gerealiseerd. Nu het referendum nog. Ik ben een voorstander van een referendum over de vraag of er een DNA-databank moet komen voor het opsporen van criminele activiteiten. Dan kun je meteen zien in hoeverre burgers zich echt zorgen maken over de veiligheid of toch meer hechten aan hun eigen privacy.

Guido Mertens

acht jaar lid

burgerraadslid in
Maastricht

andere memorabele actie was volgens de geboren en getogen Gennepenaar toen ze met slakroppen de deuren langsgingen onder het motto ‘D66: Voor een frisse aanpak’. “Jan Linders, de plaatselijke grootgrutter was daar niet echt blij mee. ‘Geef even een seintje als jullie nou nog eens een keer zoiets doen,’ zei hij. ‘Onze hele winkel ligt nog vol met sla.’” Wessels: “De sla en veel andere ideeën voor de campagne zijn afkomstig van onze collega Nol van Est een echte veteraan in de Gennepse politiek. Hij was in 1970 het eerste Gennepse D66 raadslid, daarna de eerste van de drie tot nu toe Gennepse D66 wethouders (‘82-’88) en nu, sinds 7 maart, weer terug in de raad en fractievoorzitter van de vijf koppige fractie. Het is jammer dat hij nu niet bij dit gesprek kan zijn want anders had hij nog wel een paar leuke anekdotes geweten.”

‘Het jaar na onze gladiolenactie was heel Gennep vrolijk gekleurd’

‘Güllie durft!’

Het afgelopen jaar trokken de Gennepenaren met een klimopplantje langs de deuren. Dat stond symbool voor het klimmen van D66. “Op het moment dat we daarmee de dorpen ingingen, trad net Boris Dittrich af als fractievoorzitter vanwege de kwestie Uruzgan. ‘Güllie durft! Hoe kun je nou uitgerekend vandaag met klimopplantjes aankomen?’, kregen we dan te horen als we aanbelden,” weet Jansen nog. “Toch hebben we geen moment overwogen om niet te gaan toen er zoveel negatieve publiciteit rondom de partij was. Dat moet je niet uit de weg gaan.” De twee hebben dan ook weinig begrip voor de lokale afdelingen in Flevoland en Friesland die vanwege de slechte publiciteit rondom de partij besloten om zich niet langer met D66 te associëren. Jansen: “Onze ervaring is dat het draagvlak daar niet op stoelt. Wij hebben ons eigen programma. Bovendien is het zo dat je soms misschien wel last hebt van landelijke publiciteit maar we hebben ook veel baat bij de ondersteuning van de partij. De kamerleden zijn bijvoorbeeld vaak niet te beroerd om op een door

De route 66 die tijdens de gemeenteraadsverkiezingen onverwacht in de dorpen rondom Gennep opdook

ons georganiseerde avond te komen spreken. Binnenkort komt Sophie in 't Veld hier bijvoorbeeld met haar Europa-spreekuur.”

Uit de pas

De uitslag in Gennep loopt wel vaker niet in de pas met de landelijke uitslagen. “Toen de partij in 1982 landelijk zwaar verloor, haalden wij hier ook een verkiezingsoverwinning,” herinnert Wessels zich nog. “Maar het is ook wel eens andersom dat als het landelijk goed gaat dat het hier minder is. Toen wij voor een bouwstop pleitten van een mestfermenteerbedrijf omdat de stankcirkel te groot werd, startte het bedrijf een lastercampagne tegen ons. ‘Als u van uw baan houdt, stem dan geen D66’, adverteerden ze. Dat heeft ons toen een zetel gekost.” Niet altijd is er een directe oorzaak aan te wijzen als de Gennepenaars het slecht doen. “Voor mij persoonlijk werkt het vaak wel zo dat ik extra gemotiveerd ben op het moment dat het slecht gaat met de partij,” vertelt Wessels. “Onder druk presteer ik kennelijk beter.”

Campagnetips

Kan de Gennepse aanpak bij de komende verkiezingscampagne worden gekopieerd? “Je kunt natuurlijk niet alle deuren langsgaan. Dat is voor de fractie van een grotere gemeente ook al lastig,” geeft Jansen toe. “Maar je kunt die gedachte wel breder trekken door een goed contact met het maatschappelijk middenveld te houden.” “En je moet ook oog hebben voor het individuele geval,” reageert Wessels. “Wij kregen bijvoorbeeld een brief van een 82-jarige mevrouw die nadat de weg was vernieuwd met haar rollator de stoep niet

meer op kon. Toen zijn we samen met haar gaan kijken wat voor oplossing er was te vinden. Daarmee kun je ook tal van andere ouderen helpen.” Beide lokale politici denken wel dat het echte campagnevuur niet vanuit Den Haag maar vanuit de lokale afdelingen zal moeten komen. “Wat dat betreft hoop ik dat Alexander Pechtold een bindende figuur van al die lokale afdelingen kan zijn met oog voor goede lokale campagne-ideeën. En dat hij het anderen ook gunt om te scoren,” aldus Wessels. “Ik geloof ook niet in al die slechte peilingen,” zegt hij. “Ik heb net nog een weddenschap afgesloten met een radioverslaggever van de regionale omroep L1. Als we minder dan vier zetels binnenhalen dan krijgt hij een krat bier. Zijn het er meer dan vier dan krijg ik een goede fles wijn.”

‘Het echte campagnevuur zal van de lokale afdelingen moeten komen’

CDA-bolwerk

Of Gennep straks op 22 november weer gaat stunten is nog niet zeker. Jansen: “Er zijn veel kiezers die zeggen dat ze bij de gemeenteraadsverkiezingen op ons stemmen maar landelijk niet.” In het katholieke Gennep heeft het CDA namelijk nog altijd een stevige voet aan de grond.

Marianne Wilschut is redacteur van *idee*

Wat is de aantrekkingskracht van D66? Hoe beleven mensen politiek? *Idee* vroeg het een aantal bekende en onbekende partijleden. Rudi Fuchs, oud-directeur van het Stedelijk Museum in Amsterdam is sinds 1990 lid en voelt zich vooral thuis bij D66 vanwege het anti-autoritaire karakter van de partij en het belang dat de partij aan de vrijheid van het individu hecht.

door Marianne Wilschut

‘Het is D66 of niets’

Sinds wanneer bent u lid van D66?
“Sinds begin 1990.”

Waarom D66?

“Mijn vader was lid van het CHU en mijn moeder van de PvdA. Ik volgde mijn moeder. Ik kan me herinneren dat toen ik nog directeur van het Gemeentemuseum in Den Haag was dat ik op een gegeven moment een opmerking in het openbaar had gemaakt over een bepaald voornemen van B en W. Wat weet ik niet eens meer precies. De wethouder en tevens leidend figuur van de PvdA in Den Haag op dat moment, zei toen letterlijk: ‘Ambtenaren moeten hun mond houden.’ Ik had al eerder dat soort akkefietjes gehad en toen was de maat vol. Er moet juist ruimte voor openbare discussie zijn. Toen heb ik de PvdA verlaten.

Partijloos zijn was voor mij geen optie. Dat past niet in onze familietraditie. Bij ons thuis was het even vanzelfsprekend om lid te zijn van een politieke partij als dat de kinderen naar pianoles gingen. Vanuit mijn studietijd in Leiden kende ik

bekende D66-prominenten zoals Hans van Mierlo en Aad Nuis. Dat speelde mee in mijn keuze voor D66, maar belangrijker was dat D66 belangrijke waarden vertegenwoordigt zoals de vrijheid van het individu en dat het een partij is die misbruik van macht tegengaat. Ik heb weleens een partijprogramma van de partij gelezen, maar daar gaat het wat mij betreft niet om. Het gaat om de sfeer waarop het debat binnen een partij wordt gevoerd en de manier van kijken naar dingen. Wat ik ook aardig aan D66'ers vind, is dat ze twijfelen. Dat is een element van intellectuele eerlijkheid. Natuurlijk ligt de oplossing voor de meeste problemen niet voor de hand. Zodra je beweert dat je overal de oplossing voor hebt, lieg je. Er is geen andere partij die mij aanspreekt dan D66. Het is of dit of niets.”

Wat zijn de belangrijkste verworvenheden van D66 in de afgelopen 40 jaar?

“D66 is in mijn ogen enorm succesvol geweest in die 40 jaar. En dan doel ik vooral op het brede gedachtegoed van de partij. Je kunt wel zeggen:

'Een samenleving waarin iedereen meetelt en meedoet'

Ik kom uit een echt D66-nest en ben in Nijmegen actief geweest als campagnecoördinator en bestuurslid. Ik stond ook op de lijst voor de gemeenteraad, maar we kwamen helaas net een zetel te kort. Voor mij is van belang dat de mens centraal staat. Dat je waar mogelijk zelf beslist en pas hulp van de overheid krijgt als dat echt niet gaat. Ook het pragmatische bevalt me goed: je bekijkt elk probleem op grond van je eigen argumenten en dan neem je een beslissing. Zo leef ik ook.

Ik heb veel in het buitenland gewoond en begeleid hier nu een groep allochtone vrouwen bij hun integratie. Wat ik jammer vind is dat je zoveel rechtse geluiden hoort. De komst van allochtonen vind ik een verrijking van onze maatschappij. We kunnen veel van andere culturen leren. Je moet stelling nemen tegen de manier waarop Rita Verdonk met het asielbeleid omgaat. Alle mensen hebben een verhaal. Ik hoop op een samenleving van gelijkheid en respect, waarin iedereen meetelt en meedoet. En dan niet zoals hier in Nijmegen gebeurt. Hier krijgen mensen met een uitkering een koelkast cadeau, maar ondertussen blijven ze in hun isolement zitten. Je moet ze juist hun huis uitkrijgen.

De komende tijd moeten we onze geloofwaardigheid weer opbouwen. Dat is een flinke klus, maar met een lijst van enthousiaste nieuwe mensen met de neuzen dezelfde kant op moet dat lukken. We moeten weer eenheid uitstralen en laten zien dat we een duidelijke visie hebben. Als er één partij is met een uitgesproken mening dan zijn wij het wel. Dat moeten we beter duidelijk maken.

Jasmijn Ross

sinds 2000 lid

steunfractielid in Nijmegen

'Er is geen gekozen burgemeester gekomen.' Maar als ik me het gedrag van burgemeesters van vroeger herinner dan is dat nu veel minder autoritair dan toen. De samenleving is veel opener en democratischer geworden dankzij D66."

Bent u zelf weleens actief geweest voor de partij?

"Niet echt. Ik ben weleens gevraagd om mee te discussiëren over het partijprogramma maar dat is er op de een of andere manier nooit van gekomen. Toen ik net lid was, vroegen Aad Nuis en Hans van Mierlo mij om een keer met hen te gaan eten om te praten over de brede cultuurpolitiek. We hebben het toen gehad over wat volgens ons beschaving is. Mensen vragen zich vaak af: 'Moeten we niet zorgen dat de kinderen in de wereld eerst te eten hebben voordat je gemeenschapsgeld aan kunst gaat uitgeven?' Dat is een onoplosbare vraag. Als je oog in oog staat met kinderen in Afrikaanse vluchtelingenkampen of dichterbij huis de problemen ziet van bijvoorbeeld kinderen van asielzoekers dan ben je al gauw geneigd om te zeggen geef het geld toch aan die hongerige kinderen. Toch hoort bij beschaving ook dat je geld geeft aan zaken die onze cultuur kracht en waardigheid geven.

Hoewel D66 cultuur belangrijk vindt, heeft de partij toegelaten dat cultuur wisselgeld werd. Dat vind ik wel een minpunt aan ze. Het beleid op het gebied van cultuur is gebaseerd op het democratisch gelijkheidsbeginsel. Als Middelburg bijvoorbeeld geld krijgt voor de schouwburg dan moet er ook geld naar Emmen en Venlo. Laten we accepteren dat we een klein land zijn en dat we niet alles kunnen. Als er in Amsterdam een groot museum van moderne kunst is dan moeten we dat steunen zodat het tot een wereldwijd grote speler kan uitgroeien in plaats van de steun te versnipperen. Hetzelfde geld voor wetenschappelijke instituten. Ik heb het daar met meerdere D66-staatssecreta-

rissen over gehad. En zij zeiden allemaal: 'Dat gaat niet lukken. Als Amsterdam geld krijgt dan moet Rotterdam dat ook krijgen.'

Het sluiten van compromissen heeft de partij geen goed gedaan. Ik ben dan ook blij dat D66 uiteindelijk toch uit het kabinet is gestapt. Je moet niet perse mee willen regeren. Kijk bijvoorbeeld naar de Liberal Democrats in Engeland. Ze zijn klein, maar alleen al het feit dat ze bestaan zorgt ervoor dat bepaalde onderwerpen op de agenda komen te staan.

Het hele gedoe rond de hervorming van de publieke omroep is voor mij een voorbeeld van hoe het sluiten van compromissen leidt tot het verloochenen van je eigen idealen. Je zag dat de andere partijen het zo speelden dat Bert Bakker uiteindelijk de woordvoerder werd van hun ideeën. Je zag die man gaandeweg ook met zichzelf compromissen sluiten."

Dit jubileumnummer kijkt vooral naar de toekomst. Hoe zou de wereld er volgens u in 2066 uit moeten zien?

"2066 is wel erg ver weg. Ik denk dat over het algemeen iedereen de wereld graag zou zien zoals die was toen ze kind waren. Toen ik zeven jaar was, was het leven voor mijn gevoel onbezorgd. Het kwam bij mijn ouders geen moment op dat ik naar school zou moeten worden gebracht. Ik kon als zevenjarige vrij door de stad dwalen. Ik heb nu kleinkinderen in deze leeftijd en zie dat dat niet meer mogelijk is. Het heeft natuurlijk te maken met de toegenomen angst voor elkaar. Die hele discussie over vreemdelingen en integratie is een rottend gewel geworden dat onze maatschappij nu al jaren in zijn greep houdt. Het vergiftigt onze gesprekken. Niemand heeft het er over wat die mensen in culturele zin bijdragen. Sinds de komst van migranten in Nederland zijn de restaurants

er bijvoorbeeld stukken op vooruit gegaan. Ieder mens is in mijn ogen een aanwinst.

Dat er een minister voor Vreemdelingenzaken is vind ik ondragelijk. Je gaat toch ook geen minister voor Watersnoden instellen. In andere landen die met veel grotere aantallen immigranten te maken hebben zie je ook dat ze veel beter met het probleem omgaan. Wij zitten hier maar aan te hikken tegen de legalisatie van die 26.000 gevallen. In Frankrijk hebben ze laatst in één klap besloten om alle gezinnen met schoolgaande kinderen toe te laten. Zo kan het ook. Mensen moeten erkennen dat de wereld bestaat uit vreemdelingen. Dat is een grote opgave. Dat probleem kun je alleen bespreken vanuit individuele vrijheden en wat dat betreft denk ik ook dat D66 vooral moet blijven staan voor de waarden waarvoor ze nu staan."

Hoewel de Jonge Democraten officieel een zelfstandige organisatie zijn, zijn ze natuurlijk nauw verbonden met D66. Terwijl de moederpartij het in de peilingen niet geweldig doet, timmeren de jonkies nog steeds goed aan de weg. In de 22 jaar dat de Jonge Democraten nu bestaan, zijn ze uitgegroeid tot een van de grootste niet-confessionele politieke jongerenorganisaties van Nederland. Ook lieten ze meerdere malen van zich spreken door vernieuwende ideeën en acties zoals het Paarse Jongerenakkoord.

Idee blikte terug én vooruit met vier oud JD-voorzitters onder leiding van de huidige voorzitter.

door **Marianne Wilschut** fotografie **Herman Wouters**

‘De ontplooiing van het individu is nooit af’

➤ Over alles een mening hebben, goed je woord kunnen doen en weten om te gaan met groepsprocessen. Dat zijn toch wel de eigenschappen die je als voorzitter van een politieke jongerenorganisatie moet hebben. In het Amsterdamse café waar we hebben afgesproken blijkt al snel dat de vier oud JD-voorzitters dat nog niet verleerd zijn. Aan tafel ontspint zich al gauw een discussie over politiek in het algemeen en D66 in het bijzonder tussen Hein Jaarsma (JD-voorzitter van 1984 tot 1986), Henriëtte de Vos (JD-voorzitter van 1993 tot 1995), Dennis Hesseling (JD-voorzitter van 1995 tot 1996), Boris van der Ham (JD-voorzitter van 1998-2000) onder leiding van Reinout de Vries (de huidige JD-voorzitter). Dat een politieke jongerenorganisatie niet alleen over politiek maar ook over gezelligheid gaat, is ook van het begin af aan al duidelijk. Het lustrumboek van de JD gaat rond en aan de hand daarvan wordt het wel en wee van wederzijdse bekenden doorgenomen. Het blijkt dat iedereen wel een paar goede vrienden uit de JD-tijd heeft overgehouden, twee zijn zelfs getrouwd

met iemand van de JD. Jaarsma heeft nog contact met het voltallige bestuur waar hij voorzitter van was. “Het is vaste prik. Elke eerste zaterdag in maart komen we met zijn allen bij elkaar om iets gezelligs te doen.”

Participeren

Jaarsma is officieel de tweede voorzitter van de JD maar in de beleving van velen de eerste omdat hij langer aan het roer stond dan zijn voorganger. Jaarsma: “De eerste voorzitter was Paul Hulst, maar hij was wat ouder dan wij en had al een gezin. Daarom wilde hij liever niet al te lang voorzitter zijn. Dus heb ik het na een half jaar van hem overgenomen.” Jaarsma is dan misschien niet de eerste voorzitter maar hij zat wel als algemeen secretaris in het oprichtingsbestuur. De Vries trapt het rondetafelgesprek dan ook af door aan hem te vragen waarom de JD werd opgericht. “Voor mij persoonlijk speelde heel sterk het gevoel mee van je kunt als 16-jarige wel lid worden van een politieke partij, maar participeren kun je beter met

van links naar rechts Reinout de Vries, Dennis Hesseling, Henriëtte de Vos, Boris van der Ham en Hein Jaarsma

je leeftijdsgenoten doen,” herinnert Jaarsma zich nog. “Het zelf doen was voor ons heel belangrijk. Politiek met elkaar maken.” Een deel van de partij was aanvankelijk niet enthousiast over het plan om een apart jongerenorgaan op te richten. Zij vonden de partij daar nog te jong voor. De critici waren echter al snel om. Ook omdat de JD veel enthousiaste leden trok. Jaarsma: “Het was geweldig. Terwijl de partij in de peilingen op o zetels stond en praktisch stilstond zagen wij de organisatie onder onze handen groeien. Kopstukken in fractie en hoofdbestuur gaven ons graag een duw mee: ‘Blij dat het met jullie in elk geval goed gaat’.” “Dat klinkt een beetje zoals het nu is,” grapt Van der Ham.

Afwijkende standpunten

Het gesprek komt al gauw op de onafhankelijkheid van de JD ten opzichte van D66. Volgens Jaarsma is de suggestie dat de JD onafhankelijk is zinloos. “We hebben bij de oprichting nooit onafhankelijkheid willen suggereren. We hadden

misschien wel een paar leden die zich niet met D66 identificeerden maar het merendeel deed dat wel. De JD is een zelfstandige organisatie maar qua gedachtegoed horen we toch bij D66.” Dat neemt volgens De Vos niet weg dat je als jongerenafdeling wel degelijk een afwijkende mening kunt hebben van de partij. “Ik weet nog goed dat wij ten tijde van de burgeroorlog in Joegoslavië scherpe kritiek hadden op het voorstel van Hans Gruijters (mede-oprichter van D66 en destijds burgemeester van Lelystad) om vluchtelingen uit voormalig Joegoslavië terug te sturen. Wij namen op ons congres toen een motie aan waarin wij Gruijters tot ongewenst persoon verklaarden en daar was men in de partij heel boos over. Wij vonden onze principes belangrijk en die mochten van ons best afwijken van wat de partij vond. Zo hebben we ook nog gepleit voor een stop op het vliegverkeer boven Europa.” “Als JD neem je eerder een afwijkend standpunt in op het moment dat het goed gaat met de partij,” denkt Van der Ham. “Dan kun je je voor je gevoel toch meer veroorloven.” “Een rege-

ringspartij zal ook eerder compromissen moeten sluiten,” vult Hesseling aan. “Op het moment dat je in de regering zit, kom je als jongerenorganisatie eerder met principiële standpunten tegenover de partij te staan en krijg je daardoor sneller media-aandacht,” zegt hij. “Ik weet nog dat wij, toen Hans van Mierlo minister van Buitenlandse Zaken was, een hele actieve mensenrechtengroep hadden. Als minister kon hij niet alles realiseren

‘Participeren kun je beter met je leeftijdsgenoten doen’

wat wij zouden willen en dat botste nog weleens. De pers pikte dat natuurlijk op. Van Mierlo maakte er destijds op een congres nog een grap over. Hij zei tijdens een speech terloops: ‘De JD, met wie ik via de ether goed contact onderhoud...’” Van der Ham: “Soms vind je als jongere ook echt iets anders dan de generatie boven je. Als je zelf wat ouder wordt merk je dat je over sommige dingen anders gaat denken.” “Dat heeft misschien ook met meer realiteitszin te maken,” denkt De Vos. “Je weet nu meer dan vroeger.” “Af en toe mag je als JD ook best een uitglijder maken, daar doet de partij niet moeilijk over,” weet Van der Ham.

Applausmachine

“Heb je als JD uiteindelijk ook invloed op D66?” vraagt De Vries. Iedereen denkt van wel. Van der Ham: “Als je iets goeds beet hebt dan raak je een snaar bij de partij. Een goed recent voorbeeld is denk ik het standpunt van de JD over de pensioengerechtigde leeftijd.” Volgens Hesseling heeft de partij ook cultuurelementen van de JD overgenomen. “Toen ik voor het eerst op een partijcongres kwam was ik in shock. Ik was de levendige debatten op JD-congressen gewend maar de partijcongressen waren zeer centraal geleid en eigenlijk een soort applausmachine. Inmiddels zijn er meer JD elementen bijgekomen.” “De partijcongressen waren vroeger ook heel levendig,” weet Jaarsma nog. “Op een gegeven moment is dat verminderd. De JD heeft er toen aan bijgedragen dat er weer

meer leven in de brouwerij kwam. Wellicht had dat te maken met de doorstroom van JD'ers naar de partij.” “Maar beperkt die invloed zich dan tot de cultuur en af en toe een standpuntje of draagt de JD ook bij aan een verandering in de visie van de partij?” wil De Vries weten. “Ik denk dat wij destijds met ‘Opschudding’ toch wel het een en ander aan de visie van de partij hebben veranderd,” antwoordt Hesseling. “Opschudding was weliswaar niet JD, maar er zaten wel de nodige JD-elementen in. Mede door ons is de partij de ondertitel sociaal-liberaal gaan voeren.”

Rechtvaardig

Van der Ham: “Helaas is het desondanks voor veel mensen nog steeds niet duidelijk waar D66 ideologisch staat. ‘Wat streven jullie nou eigenlijk na?’ krijg ik vaak te horen op verjaardagen. Dat zullen jullie vast ook hebben.” “Hoe zou jij dan de ideologie van de partij omschrijven?” reageert De Vries. “Wij zijn een partij die het beste uit mensen wil halen,” vat Van der Ham het kort samen. “Wat dat betreft schaar ik me nog steeds graag achter het ontplooiingsliberalisme van John Stuart Mill. Die zag individuele ontplooiing echt als een activerende opdracht. Daar hoort ook het ideaal van een rechtvaardige samenleving bij. Daarbij denkt D66 aan individuele aandacht, in plaats van grote systemen waarin mensen vermorzeld worden. Neem nu dat debat over de voedselbanken. Dat werd de laatste jaren het symbool van hoe slecht het kabinet wel niet was. Dat is onzin, want die voedselbanken waren er tijdens Paars ook al, en uit cijfers bleek dat de meeste mensen die er van gebruik maken door eigen schuld in de financiële problemen zijn gekomen. Wat je dan ziet is dat Rood-Links toch blijft doorgaan met hun foute analyse en aan de andere kant rechts, VVD en CDA, in de verdediging schieten en zeggen dat het hun schuld niet is. Beide is te makkelijk en niemand wordt er mee geholpen. D66 zal zich niet moeten verschuilen achter systemen zoals links en rechts doen, maar praktische oplossingen bieden om die mensen een voor een uit de narigheid te halen.” “De recente nadruk van D66 op onderwijs heeft daar natuurlijk ook mee te maken,” brengt Hesseling naar voren. “Door onderwijs kunnen mensen uit achterstandswijken zich ontplooiën en zullen ze misschien minder snel in de schulden

terecht komen.” “Als je zoals D66 voor democratisering staat, dan geloof je in mondige burgers en in de gedachte dat je verplicht bent om met elkaar een maatschappij te vormen,” vult Jaarsma aan.

Buikgevoel

“Ik heb mezelf wel eens afgevraagd waarom ik niet aan mijn lidmaatschap twijfel terwijl ik om mij heen anderen dat wel zie doen” zegt hij. “Dat komt volgens mij omdat D66 een partij is die heilig gelooft in democratisering en de controle op bestuur en tegelijk oog heeft voor het haalbare. Het buikgevoel is bij mij om die redenen al die jaren goed gebleven bij D66. Toen de partij laatst uit het kabinet stapte vanwege het optreden van minister Verdonk in de kwestie Ayaan Hirsi Ali zag ik dat weer bevestigd. Dat ging in mijn

ogen om machtsmisbruik. Slechte bestuurders laat je niet zitten.” “Het ging daarbij inderdaad om machtsmisbruik,” reageert De Vos. “En dat is goed. D66 is voor mij altijd de ultieme bewaker van de rechtsstaat geweest. Maar wat mij betreft had de discussie veel meer moeten gaan om de vraag ben je het eens met het beleid dat door Verdonk wordt gevoerd? Het gaat voor mijn gevoel veel te weinig over inhoudelijke thema’s bij de partij.” “Is dat ook de reden dat je geen lid meer bent?” oppert De Vries. “Voor veel mensen gaat het spreekwoord hoe ouder hoe rechtser op, maar in mijn geval is het andersom: hoe ouder hoe linkser,” legt De Vos uit. “Voor mijn gevoel is D66 de laatste jaren wat rechtser geworden en als je dan toch al aan de linkerkant staat dan voel je al sneller meer afstand met de partij. Toen D66

rondetafelgesprek Jonge Democraten

'De vrijheid van het individu blijft een belangrijk thema'

Tijdens de verkiezingscampagne kun je mij in de D66-caravan in de binnenstad van Nijmegen vinden. Voor de gemeenteraadsverkiezingen heb ik dat ook gedaan en dat was leuk om te doen. Ik ben nu drie jaar lid van de partij en ongeveer even lang actief voor de lokale afdeling. Hoewel ik verder geen lid ben van een of andere commissie heb ik wel geholpen met het opstellen van persberichten, het flyeren en denk ik graag mee. Op dit moment ben ik alleen redacteur van 'De Groene Golf', ons lokale blad.

Ik stemde altijd al op D66 maar op een gegeven moment wilde ik mij ook aan die partij binden door er lid van te worden. Deels omdat ik een goed gevoel bij D66 heb, maar ook omdat ze voorvechters zijn van thema's die ik belangrijk vind zoals euthanasie en het homohuwelijk. Ik ben actief in de Nijmeegse homobeweging en vind dat D66 bij mijn identiteit past. In de toekomst hoop ik dat de partij zich hard blijft maken voor thema's die over de vrijheid van het individu om zijn persoonlijke levenssfeer in te richten gaan.

Af en toe vind ik het wel eens jammer dat ik de laatste tijd zo vaak aan mensen moet uitleggen waarom ik lid van D66 ben. Dat is misschien een nadeel aan een pragmatische partij. Mensen vinden niet altijd dat je consistent bent. Persoonlijk spreekt mij dat pragmatische wel aan maar het zou voor de komende verkiezingen misschien geen kwaad kunnen als wij naar buiten kunnen treden met een helder en krachtig geformuleerd thema.

Joost Hermes

29 jaar

actief lid in Nijmegen

in het kabinet-Balkenende II stapte heb ik mijn lidmaatschap opgezegd. Ik heb er bijvoorbeeld moeite mee dat de lasten voor veel mensen de laatste jaren zijn toegenomen."

Homohuwelijk

"Wat heeft D66 in de afgelopen 40 jaar bereikt?" wil De Vries van de oud-voorzitters weten. Het homohuwelijk wordt door iedereen als belangrijke mijlpaal genoemd. "Critici zeggen misschien 'dat is toch maar een formaliteit', maar dat is onzin." vindt De Vos. "Er gaat zo'n enorme uitstraling van dat besluit uit, ook internationaal." "Dat klopt," valt Van der Ham haar bij. "Toen het vrouwenkiezersrecht werd ingevoerd zeiden de critici ook 'wat maken jullie je toch druk om zo'n lullig feitje.'" De invoering van de euthanasiewet wordt door de oud-JD'ers ook als een belangrijke verdienste van D66 gezien. Jaarsma voegt daar nog het extra geld voor onderwijs aan toe en Hesselings de verruiming van de winkeltijdsluiting. "En je ziet ook dat andere partijen dingen van ons overnemen," vult hij aan. "Kijk maar naar de lijsttrekkerverkiezingen bij de VVD en de PvdA. Wij kiezen al veertig jaar onze lijsttrekker!" Er schiet Van der Ham ineens een anekdote te binnen van zijn

'Geen moeilijk taalgebruik van politici accepteren'

moeder. "Zij is al vanaf het begin lid van de partij en vertelde mij dat de D66-kamerleden vroeger met woordenboeken in de kamerbankjes zaten. 'Oh u bedoelt dit,' riepen ze dan als er een bewindspersoon weer eens in verhullend taalgebruik sprak. Dat burgers geen moeilijk taalgebruik van politici meer accepteren, vind ik een voorbeeld van de emancipatie van het individu." "Is dat niet teveel eer voor D66?" vraagt Jaarsma zich af "Is dat niet ook de tijdgeest geweest." "Vergelijk Nederland maar met landen als Duitsland en België die in de jaren '70 geen partij zoals D66 hebben gehad," antwoordt Van der Ham. "De politiek is daar veel langer regentesk gebleven."

Muurtjes doorbreken

“En wat valt er in de toekomst nog te bereiken?” vraagt De Vries. “De emancipatie van het individu blijft dagelijks werk,” begint Van der Ham. “Zorgen dat homo’s niet in elkaar worden geslagen en moslimmeisjes naar school gaan om maar eens wat te noemen. En we moeten ervoor zorgen dat de vrijheden die wij hier hebben verworven ook voor andere landen gaan gelden. D66 heeft een internationale missie.” “Maar niet als gidslid,” reageert Jaarsma. “Laten we wel onszelf blijven. Ik vind het internationale perspectief ook belangrijk maar dat gaat samen met een binnenlandse opdracht. In eigen land moeten we ook sociaal blijven innoveren. Wat dat betreft vind ik democratisering nog steeds een belangrijk punt. We moeten meer direct gekozen bestuurders hebben. Het bestuur moet meer rekenschap geven.”

Jeugd

“Maar zou je ook met dat punt de verkiezingen in gaan?” brengt Hesseling in het midden. “Bereik je daar veel kiezers mee? Moet je niet met meer concrete thema’s komen zoals onderwijs?” “Ik denk dat je dat onderwerp breder moet maken,” oppert De Vos. “In plaats van alleen onderwijs moet je het hele onderwerp jeugd bij de kop pakken. Betrek er ook zaken als kinderopvang en jeugdzorg bij. Zeker als je kijkt naar de vergrijzing lijkt mij de jeugd een belangrijk onderwerp. Over 10 jaar krijg je bijvoorbeeld ook het probleem dat mensen geen kinderen meer krijgen.” “D66 moet zich ook sterk blijven maken voor het opruimen van belemmerende machtstructuren,” zegt Van der Ham. “Muurtjes doorbreken om problemen op te lossen.”

Voorop lopen

“Kan D66 in 2066 worden opgeheven?” oppert De Vries. “De ontplooiing van het individu is nooit af,” merkt Hesseling op. “In die zin zal er altijd behoefte zijn aan een partij zoals D66. Hoe die ook heten mag.” “Of het nou D66 is of de Vrijzinnig Democraten maakt mij ook niet zoveel uit,” vult Van der Ham aan. “Een partij die qua standpunten voorop loopt zal er altijd moeten zijn ook al weet je daarmee niet altijd veel kiezers te bereiken. Ik hoop wat dat betreft dat de partij dan wat weerbaarder is en kan accepteren dat het soms ook pijn

doet als je voorop loopt.” De Vries: “Maar wat moeten we doen om te voorkomen dat we inderdaad maar twee zetels halen zoals de peilingen voorspellen?” “We moeten veel meer het persoonlijk contact met de kiezer zoeken,” oppert Hesseling. De anderen zijn het daar mee eens. “Kiezers win je een op een,” vat Jaarsma zijn tijd in de Amsterdamse gemeentepolitiek samen. “Hoewel je dat soms ook wel eens lastig wordt gemaakt. Ik kan me herinneren dat we bij een braderie niet ons standje mochten opzetten omdat ze vonden dat wij met hun publiciteit meeliftten. Dat is toch absurd!”

‘In de Kamer gaat het er niet veel anders aan toe dan bij de JD’

Proeftuin

Tot slot is de huidige voorzitter ook wel benieuwd wat zijn voorgangers van hun tijd als voorzitter hebben opgestoken. Allemaal hebben ze wel profijt gehad van het feit dat je leert om in het openbaar te spreken en te debatteren. “Balkenende is het waarschijnlijk niet geweest,” sneert Hesseling. “In weze gaat het er in de Kamer niet anders aan toe dan bij de JD,” meent Van der Ham. “Je kent de procedures al een beetje maar hebt ook geleerd om je daar niet in vast te bijten.” Dat je leert hoe je met de pers moet omgaan, vindt iedereen ook belangrijk. “Verder vond ik het heel interessant om te merken hoe groepsprocessen werken,” zegt De Vos. “Het was een soort proeftuin,” herinnert Jaarsma zich. “Eentje waarbij je het vandaag bedenkt en morgen kunt uitvoeren. Dat is in het dagelijks leven wel eens anders.”

De samenleving transformeert van een systeem van georganiseerd vertrouwen naar een systeem van georganiseerd wantrouwen constateert Dorien Pessers. De moraal van de markt vervangt de moraal van het sociaal contract. Het economisch dirigisme ondermijnt hierdoor de normatieve architectuur van de samenleving met als gevolg excessen, wanprestatie bij publieke organisaties, schending van de goede trouw en een gesmoord democratisch debat over wat een goede samenleving hoort te zijn.

door Dorien Pessers

Goede en kwade trouw in het openbaar bestuur

In elke samenleving zijn reciprociteit en mutualiteit de twee grote sociale structuurprincipes. De verhouding tussen beide is bepalend voor de mate van sociaal vertrouwen. Reciprociteit verwijst naar duurzame sociale bindingen waarin onbepaalde verplichtingen over en weer worden nagekomen in het vertrouwen dat te zijner tijd wel verevend zal worden. Vertrouwen is hier het sleutelbegrip. Mutualiteit daarentegen verwijst naar kortstondige bindingen, waarin over en weer naar tijd en inhoud contractueel strikt bepaalde prestaties worden geleverd. Zodra partijen zich van hun verplichtingen hebben gekweten, is er niets meer dat hen bindt. Hier is wantrouwen het sleutelbegrip. Reciprociteit is de moraal van de sfeer van de liefde, van de vriendschap, van sociale verwantschap en van de solidariteit. Mutualiteit is de moraal van de kortstondige en anonieme betrekkingen van de markt.

Vanaf het midden van de jaren zeventig treed een gestage verschuiving in het evenwicht tussen rechtsorde en economische orde, tussen reciprociteitsmoraal en mutualiteitsmoraal op, die

uiteindelijk resulteert in de huidige triomf van de economische orde. Een van de gevolgen van deze ontwikkeling is de fatale verschuiving binnen het openbaar bestuur van het primaat van het normatieve bestuursrecht naar de pragmatische en op economische modellen georiënteerde bestuurskunde. Deze overgang noemt men ook wel de ontwikkeling van gouvernement of government naar governance, of wel van regeren per wet naar reguleren per contract. Fataal omdat deze overgang – in de woorden van de Engelse politicoloog Marquand – een Kulturkampf tot gevolg heeft gehad waarin de onvervreembare, sacrale goederen van de fiduciaire rechtsgemeenschap verkwanseld dreigen te worden. Niet de op reciprociteit gerichte goede trouw is het oriëntatieprincipe in deze Kulturkampf, maar het op mutualiteit gerichte economische concurrentiebeginsel.

Reciprociteit

Het wekken van vertrouwen en het handhaven daarvan is een van de moeilijkste opgaven van een samenleving. Aan sociaal vertrouwen gaat name-

lijk een langdurig en ingewikkeld sociaal-psychologisch proces vooraf. Kern van dat historische proces is de installatie van de norm van de goede trouw als het primaire oriëntatieprincipe van de rechtsorde. De goede trouw is de ratio legis, de *raison du droit*. Wat geldt in het dagelijkse verkeer tussen mensen onderling, geldt ook op het niveau van de gemeenschap. Die kan alleen gesticht en gehandhaafd worden op grond van de norm van de goede trouw. *Pacta sunt servanda* is het wezen van elk sociaal contract. Kwade trouw maakt elk sociaal contract leeg en zinloos. Een samenleving die trouw is aan deze 'normatieve architectuur', blijkt in de praktijk een groot sociaal vertrouwen te genereren, en daarmee ook een publieke moraal van reciprociteit. Burgers blijken solidair te durven zijn met onbekende anderen omdat ze erop vertrouwen dat de prestaties die zij voor anderen verrichten – bijvoorbeeld in de vorm van premies en belastingen – indien nodig ook aan henzelf ten goede zullen komen. Burgers durven particuliere initiatieven te nemen ter behartiging van algemene belangen, durven zich te organiseren in verenigingen, durven kortom tot uitwisseling en participatie te komen, en genereren – dankzij de reciprociteitsmoraal die zich al gaande de sociale uitwisseling en participatie ontwikkelt – sociale cohesie. Kortom, niet alleen op papier, maar ook in de praktijk is de normatieve architectuur van het recht een intelligent en productief design gebleken voor een fiduciaire gemeenschap buiten de sfeer van de liefde en de verwantschap, getuigend van een in de loop der eeuwen verkregen praktische wijsheid.

Mutualiteit

Mutualiteit is de andere variant van het wederkerigheidsbeginsel. Waar reciprociteit berust op de idee dat sociale vrede alleen mogelijk is indien er eerst gescheiden en in één beweging door meteen verbonden wordt, daar berust mutualiteit op de idee dat sociale vrede en voorspoed bevorderd worden door ontsnapping uit de knellende bindingen van de reciprociteit. Wantrouwen biedt lucht. Daarin hebben mutualisten gelijk. Reciprociteitsystemen waarin mensen over en weer onbepaalde plichten moeten nakomen, kunnen inderdaad ontaarden in feodale systemen waaruit ontsnapping moeilijk mogelijk is. De gemeenschap kan zeer verplichtend zijn en met sociale sancties

mensen op hun plaats houden en hun vrijheid beknotten. "Die Gemeinschaft macht gemein," zei Nietzsche. Denk aan sektes of kleine agrarische gemeenschappen waar iedereen iedereen kent en de sociale controle ondraaglijk kan zijn voor een vrij geboren mens. De gemeenschap wordt dan een 'totaal sociaal feit'. Een ander evident nadeel van een reciprociteitssysteem is dat degenen die niet in de gemeenschap participeren, niet herkend worden als een van ons en daarmee buiten de boot van de solidariteit vallen. De markt kan dan een uitweg zijn uit feodale, totalitaire systemen, en een oplossing voor de uitsluitingseffecten van reciprociteitsystemen. En dat is ook gebleken. Aan het eind van de achttiende eeuw begonnen horigen zich vrij te kopen en buiten de feodale gemeenschap hun arbeidskracht contractueel aan te bieden aan willekeurig wie, tegen contante betaling. En op de anonieme markt kan in beginsel iedereen verschijnen. De opkomst van een kapitalistische markteconomie en later de opkomst van de industriële revolutie bevorderden de ontbinding van feodale reciprociteitsystemen. Deze historische overgang van sociale reciprociteitsverhoudingen naar economische mutualiteitsverhoudingen wordt ook wel de Great Transformation van de sociale orde genoemd, of de overgang van status- naar contractsverhoudingen.

Vertrappende voet

Echter, de vrije markt bleek niet alleen een onzichtbare, sturende hand te verbergen, maar ook een onzichtbare, vertrappende voet. De vrije markt bleek niet iedereen in te sluiten, maar juiste grote ongelijkheid en sociale uitsluiting en desintegratie te veroorzaken. Geen sociale vrede maar een spijkerharde klassenstrijd was het gevolg. De vrije markt veroverde in de negentiende eeuw de samenleving en maakte de toen nog fragiele normatieve architectuur van het recht tot reine ideologie. De rechtsstaat bleek niet bij machte woord te houden en schond de beloofde goede trouw. Tegelijkertijd werd in de tweede helft van de negentiende eeuw juist die goede trouw en het *pacta sunt servanda* als kritische en dialectische categorie ingezet in de sociale strijd. Vanaf dat moment ook werd de strijd tussen rechtsorde en economische orde een van de krachtlijnen van de moderne geschiedenis. De geschiedenis van die

‘Niet links of rechts maar de beste oplossing’

Ik ben op 16 juni lid geworden nadat ik bij het lijsttrekkersdebat in Zwolle was geweest. Ik wilde eigenlijk nog geen lid worden van een politieke partij, maar heb tijdens dat debat besloten lid te worden van D66 en de Jonge Democraten. Sinds mijn veertiende ben ik voor D66, maar ik kon pas dit jaar voor het eerst stemmen. Op D66 natuurlijk. Ik wil niet kijken naar links of rechts, maar naar de beste oplossing. Wat dit betreft is D66 een unieke partij.

Wat me echt aan het hart gaat is welzijn. En dan denk ik vooral aan dingen die gewoon en vanzelfsprekend zouden moeten zijn, zoals de ambulante zorg, de psychiatrie. Zo had ik laatst een zeer verwarde vrouw in de winkel. Ik probeerde haar te kalmeren en belde de GGZ. Kreeg ik toch een botte reactie: mevrouw was bekend en er was niets aan de hand. Dat kan niet, vind ik.

In 2066 zijn er nog geen vliegende auto's, maar ook geen files meer. Dan rijden we allemaal op dubbeldeks autobanen. Europa vormt een echte eenheid, maar ik ben bang dat we een oorlog hebben ontkend tegen Amerika. We hebben hier dan een liberaal politiek stelsel, want de mensen zijn dan echt uitgekoken op conservatieve krachten. Om dat stelsel te bereiken, moeten we ons gaan richten op de kiezer. Ik vind dat we een partij zijn die het waard is om op te stemmen. Ik vind het jammer dat het geloof bij zoveel leden weg is. We moeten er echt voor zorgen dat het enthousiasme binnen D66 terugkomt.

Mirjam Coenraads

lid sinds 16 juni 2006

actief in Groningen

strijd is bekend. De vrije markt en de industriële revolutie leidden tot de Sociale Kwestie. De sociaal ontbindende gevolgen van het mutualiteits-systeem werden bestreden met een reciprociteitsmoraal die tot uitdrukking kwam in nieuwe collectiviteiten: Ziektefondsen, onderlinge waarborgfondsen, later collectieve verzekeringen. Het publiek domein werd in de loop van de eerste helft van de twintigste eeuw uitgebouwd met onderwijs, gezondheidszorg en sociale volkshuisvesting. Dit alles om sociale binding, uitwisseling en participatie te bevorderen en daardoor een zichzelf versterkende spiraal van sociaal vertrouwen en reciprociteit op gang te brengen. Met andere woorden: de rechtsstaat probeerde de samenleving terug te veroveren op de markt. Het loslaten van het systeem van vaste wisselkoersen (Bretton Woodssysteem) dat aan nationale staten de controle op het kapitaalverkeer ontnam; de toenemende internationalisering en zelfs mondialisering van de markt die na 1989 een vrije vlucht nam; de crisis in de sociale zekerheid die leidde tot een herstructurering – volgens sommigen tot een afbraak – van de verzorgingstaak; een gedeeltelijke overdracht van de soevereiniteit van de nationale staten naar de Europese Unie; en de – reeds genoemde – fatale verschuiving binnen het openbaar bestuur van het primaat van het normatieve bestuursrecht naar de pragmatische en op economische modellen georiënteerde bestuurskunde zijn markeringspunten van deze strijd.

‘De strijd tussen rechtsorde en economische orde’

Prestatiecontracten

De ideologische achtergrond van deze overgang van het regeren per wet naar reguleren per contract werd onder anderen geleverd door Osborne en Gaebler in hun in 1992 verschenen boek ‘Reinventing Government’, met zijn veelzeggende ondertitel: ‘How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector’. Wat tot de publieke belangen gerekend moet worden, blijft vol-

gens deze ideologie een taak van de politiek, maar hoe deze belangen het beste behartigd kunnen worden is een heel andere vraag, waarop kennelijk maar één antwoord mogelijk is: door een rationele, bedrijfsmatige aanpak waarbij een systeem van prestatiecontracten, prestatie-indicatoren, financiële prikkels, kwantificering van de output en toezicht door de overheid achteraf garant zou moeten staan voor een efficiënte uitvoering van het beleid. Dat betekende dat sommige publieke belangen geprivatiseerd werden en andere aan een bureaucratisch-economische rationaliteit werden onderworpen, bij voorkeur in de vorm van zelfstandige bestuursorganen die op afstand van de politiek werden gezet. De sociale zekerheid kwam in handen van ondernemende uitkeringsinstanties, het hoger onderwijs in handen van ondernemende universiteiten, de gezondheidszorg in handen van particuliere zorgverzekeraars en ondernemende ziekenhuizen. Prestatiecontracten vervingen wetgeving, horizontaal bestuur door middel van publiek-private samenwerking verving verticaal bestuur, soft law verving hard law. De belangen van de burger werden niet meer gedefinieerd binnen het bredere verband van een democratische politiek en dus in oriëntatie op hun reële bestaanscondities, maar werden gereduceerd tot de deelbelangen van de consument.

Waakhonden

De overgang van een rechtsstatelijk georganiseerd systeem van vertrouwen naar een economisch georganiseerd systeem van wantrouwen werd gecompliceerd met de instelling van zelfstandige, toezichthoudende Marktautoriteiten. Zij worden ook wel aangeduid als waakhonden. Deze benaming is beter omdat zij aangeeft dat er kennelijk weinig vertrouwen bestaat in de sociaal gunstige effecten van de ontketende marktkrachten indien er niet een waakhond meeloopt. Inmiddels kennen we in Nederland marktautoriteiten voor de mededinging, de telecomunicatie, de financiële markten, voor transport en vervoer, voor voedsel en waren, voor de media en binnenkort voor de zorg en voor consumenten. Op Europees niveau komen daar nog de Europese Commissie en de Europese Bank bij. Op mondiaal niveau de WTO. Kortom, er ontwikkelt zich een zeer machtige economische magistratuur ter begelei-

ding en controle van het economisch dirigisme. Deze economische magistratuur is een directe bedreiging voor de democratie en de normatieve architectuur van de samenleving. Zo hebben de marktautoriteiten geen democratische, maar een technocratische legitimatie. Anders dan de staat, hebben ze maar een beperkte bemiddelende functie omdat ze geen algemene belangen behartigen maar slechts de deelbelangen van marktpartijen en

‘Van regeren per wet naar reguleren per contract’

consumenten. Door hun nauwe en ondoorzichtige verwevenheid met de lobbynetwerken van de markt neigen zij ertoe corporatistische belangen te behartigen. Ze zijn – in strijd met de machtscheiding – toezichthouder, regelgever en handhaver in één. Door dit alles missen marktautoriteiten de autoriteit en soevereiniteit in de ware zin van het woord. Zijn ze dan efficiënte uitvoerders gebleken? Nee, de bureaucratische rompslomp van de Nederlandse en Europese marktautoriteiten blijkt die van de verguisde departementen verre te overtreffen. De macht van de Nederlandse en Europese economische magistratuur bevordert ondertussen de fragmentering en ontdemocratisering van het openbaar bestuur en van het algemeen belang. Mijn conclusie is dat het economisch dirigisme met zijn welhaast religieuze dogmatiek de normatieve architectuur van het recht dreigt te ondermijnen, de goede trouw en het waarheidsgebod dreigt te schenden, en het op tegenspraak ingerichte democratische debat over de goede samenleving dreigt te smoren. Deze ontwikkelingen vormen een ernstige bedreiging voor de fiduciaire gemeenschap die een democratische rechtsstaat beoogt te zijn.

Dorien Pessers is hoogleraar rechtstheorie aan de rechtenfaculteit van de Vrije Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is een bewerkte versie van een lezing die zij op 12 september voor de Raad van het Openbaar Bestuur hield

Bewerking: Pauline Schrooyen

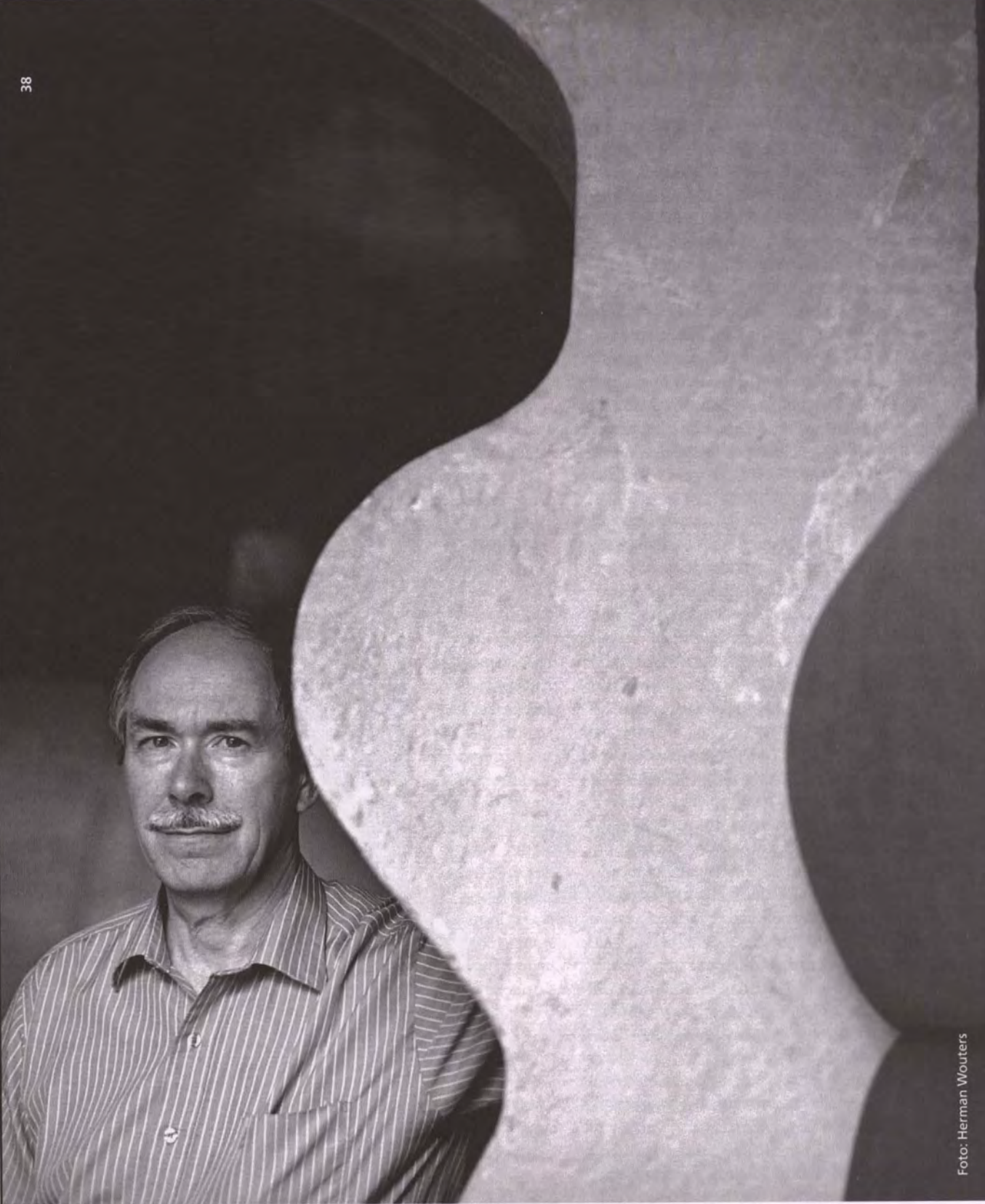

Foto: Herman Wouters

In dit nummer filosoferen we over het jaar 2066. Theoretisch natuurkundige en Nobelprijswinnaar Gerard 't Hooft schreef een toegankelijk boek over maakbare sciencefiction. Hij haalt daarin vondsten uit sciencefictionboeken en series zoals verkleinmachines en teleportatie onderuit. Binnen de grenzen van de natuurkundige wetten is er volgens hem echter nog wel veel mogelijk: drijvende of zwevende steden en het koloniseren van naburige planeten bijvoorbeeld. Ook het broeikaseffect zou met behulp van techniek kunnen worden bestreden. *Idee* vroeg 't Hooft hoe onze wereld er in 2066 uitziet.

door Marianne Wilschut

Een rotsvast vertrouwen in het menselijk vernuft

U neemt in uw boek het sciencefictiongenre flink op de hak. Ik stel me zo voor dat bij u thuis de televisie uitgaat als Star Trek begint.

“Nee hoor ik kan me best vermaken met sciencefictionseries en boeken. Ik kreeg van iemand eens het verwijt dat ik een verkeerd beeld heb van sciencefiction. Het gaat er volgens hem niet om dat het allemaal zuivere natuurkunde is, het zijn boeken en films die mensen verstrooien en de creativiteit stimuleren. Dat realiseer ik me heus wel. Maar ik zie wel om me heen dat veel mensen een verkeerd beeld hebben van wat er allemaal mogelijk is en dat beeld wordt gebaseerd op sciencefiction. Daarom zet ik graag uiteen waarom je sommige dingen praktisch kunt uitsluiten, maar voor andere zaken zie ik nog een aardige toekomst.”

Wat kunt u uitsluiten?

“Dat mensen zelf reizen gaan ondernemen naar andere zonnestelsels of sterren zoals Sirius lijkt mij zeer onwaarschijnlijk. Zelfs als het je zou

lukken om bijna met de snelheid van het licht te reizen dan zou je nog honderden of miljoenen jaren onderweg zijn. Misschien kun je de reistijd naar de dichtstbijzijnde ster met geavanceerde technieken terugbrengen naar duizend jaar, maar voordat de wetenschap zover is, zijn we zeker duizend jaar verder. En dan nog betwijfel ik of je een bemanning zo ver kunt krijgen om zich te laten invriezen om zo'n lange reis te maken. Reizen via Time Warps of zwarte gaten acht ik ook onmogelijk. Ook buitenaardse wezens zullen aan deze logica van de natuurwetten niet ontkomen. We hoeven dus niet bang te zijn voor een invasie van groene mannetjes. Het ligt voor ons wel binnen de mogelijkheden om onze naburige planeten te bezoeken en te koloniseren. Hiervoor zouden we intelligente robots vooruit kunnen sturen. Ze zouden de maan bijvoorbeeld kunnen gebruiken om te oefenen in het bouwen van nederzettingen. Vanaf de maan is de interplanetaire ruimte heel gemakkelijk te bereiken, en kun je dus met

ruimteveren ons zonnestelsel verkennen. Dan nog zijn de omstandigheden niet optimaal. Er is veel straling in de ruimte waar astronauten kanker van kunnen krijgen. Maar misschien is het mogelijk om het DNA van mensen aan te passen zodat ze op andere planeten kunnen wonen.”

Dat klinkt niet aantrekkelijk. Waarom zouden we dat doen?

“President Bush heeft het idee geopperd om een expeditie naar Mars te sturen. Eigenlijk is er geen wetenschappelijke aanleiding om dat te gaan doen. Maar als je eenmaal toch in de ruimte bent, kan het wetenschappelijk onderzoek daar wel profijt van hebben. In de ruimtevaart worden vaak ontdekkingen gedaan die ook buiten de ruimtevaart toepasbaar zijn. Bovendien gaat er van zo'n missie naar de ruimte voor het publiek een enorm positieve impuls uit. Je laat zien wat er met wetenschappelijke kennis allemaal mogelijk is. Dit vergroot het draagvlak voor de wetenschap.”

Ik begrijp uit uw boek dat er op het gebied van alternatieve energie en klimaatbeheersing nog wel het een en ander mogelijk is.

“Met behulp van wetenschappelijk onderzoek zou je grootschalige projecten op kunnen zetten die het klimaat beïnvloeden. In mijn boek bespreek ik bijvoorbeeld de mogelijkheid van het op grote schaal bouwen van ontziltingsmachines die op zonne-energie werken. Met het zoete water dat je hiermee wint zou je droge gebieden kunnen irrigeren. Je slaat zo twee vliegen in een klap: een groot landoppervlak wordt geschikt voor menselijke bewoning en consumptie en daarnaast haal je ook kooldioxide uit de lucht. Scheikundige en tevens Nobelprijswinnaar Paul Crutzen kwam onlangs met een ander interessant plan. Hoog in de stratosfeer heeft zwavel een effect dat tegenovergesteld is aan dat van CO₂. Het zonlicht daar maakt er zwavelzuur van, dit zorgt ervoor dat er kleine waterdruppeltjes ontstaan die het zonlicht terug kaatsen. Als we een hoeveelheid van 2 miljoen ton hoog in de stratosfeer kunnen uitstrooien, dan geeft dat voldoende verkoeling om het effect van onze huidige kooldioxideproductie te neutraliseren. Dat zou slechts een verwaarloosbare bijdrage aan de zure regen leveren en onze gezondheid blijft ook gespaard.”

Maar hoe krijgen we die zwavel hoog in de lucht?

“Tja daar zeg je zo wat. Met kanonnen de lucht inschieten zou misschien een mogelijkheid zijn, volgens Crutzen. Er is van alles denkbaar, maar het is wel belangrijk om zoiets zorgvuldig uit te werken. Dat geldt ook voor alle andere plannen om het klimaat te beïnvloeden. Het klimaat is een zeer gecompliceerd systeem; als je hier wat verandert kan het effect elders op de globe tegengesteld zijn. Er zullen altijd plekken zijn waar maatregelen nadelig uitpakken. Dat maakt het natuurlijk ook zo gecompliceerd. Het is nogal wat om met alle landen ter wereld overeenstemming te bereiken. Als dat wel lukt dan kunnen er wel degelijk zaken worden bewerkstelligd. Dat zie je nu met het gat in de ozonlaag. Sinds er door alle landen maatregelen zijn genomen om het gebruik van CFK-gassen terug te dringen, lijkt het er de goede kant mee op te gaan. Met CO₂-uitstoot wordt dat wel veel moeilijker omdat CO₂ bij alle verbrandingsprocessen vrijkomt.”

Wat kunnen we nu doen dat in 2066 effect op het klimaat heeft?

“CO₂ in de grond opslaan is een mogelijkheid. En we moeten intensief blijven zoeken naar alternatieve energiebronnen. Een interessant idee om energie uit wind op te wekken is bijvoorbeeld het plaatsen van grote schoorstenen in warme gebieden. Warme lucht stijgt door die pijpen naar boven en zuigt van onder koude lucht aan. Grote windturbines oogsten de energie uit de voortrazende lucht. In het Caraïbisch gebied komen veel cyclonen voor. Als je daar honderden van dit soort schoorstenen plaatst, blijft er te weinig energie voor echte cyclonen over. Dit zou dus én energie opleveren én het risico op gevaarlijke stormen verminderen. Er zijn wel allerlei bezwaren tegen dit plan te verzinnen: de energieproductie is seizoensgebonden en als de eerste poging om een cycloon te temmen mislukt dan zal dat flinke juridische gevolgen hebben. Verder vind ik dat we kernenergie niet bij voorbaat moeten uitsluiten. Het is een bron die goed geoogst kan worden en het is technisch mogelijk om veiligheidsproblemen heel rigoreus aan te pakken.”

Is het energie- en klimaatprobleem volgens u goed bij politici doorgedrongen?

“Een groot aantal landen kijkt vooral naar de korte termijn en een complex probleem als dit moet je vooral op de lange termijn in ogenschouw nemen. Hoe je politici van sommige landen zo ver kunt krijgen dat ze drastische maatregelen nemen waar ze zelf op korte termijn weinig effect van onderkennen blijft natuurlijk een probleem. Nederland heeft bijvoorbeeld een direct belang bij het voorkomen van het stijgen van de zeespiegel. Ons land is dan ook een hoog ontwikkeld land op het gebied van water en zou daarin internationaal het voortouw kunnen nemen.”

Wat vindt u eigenlijk van het niveau van de Nederlandse kenniseconomie?

“Nederland is op meerdere terreinen een hoog ontwikkeld land. Vanuit de universiteiten komt veel innovatie en ook bedrijven als Shell, Unilever en Akzo doen technologisch hoogstaand onderzoek. Nederland is een klein land maar in vergelijking met landen als Frankrijk, Engeland en Italië staan we ons mannetje.”

U hoort dus niet bij de knorrepotten die vinden dat de Nederlandse kenniseconomie niets voorstelt?

“Nederland speelt een rol, maar je kunt geen ijzer met handen breken. We zijn nu eenmaal een klein land. Wel zijn er altijd redenen om je zorgen te maken. De kwaliteit van het onderwijs in het algemeen vind ik bijvoorbeeld zorgwekkend. Ik heb de indruk dat het kennisniveau van de schoolverlaters snel zakt. Het is onterecht om daarvoor de schuld alleen bij het onderwijs of de politici te leggen. Het is ook een beetje de tijdgeest. We zijn een welvarend land met een goed sociaal bestel. Ik heb de indruk dat daarom de aandring om hard te presteren minder groot is dan vroeger. En je zult altijd mensen overhouden die wel geïnteresseerd zijn en er hard tegenaan gaan.”

Lopen we niet het risico dat we dat soort mensen kwijtraken aan bijvoorbeeld Amerikaanse universiteiten?

“Dat hoeft niet perse. Nederland kan heel goed zijn mensen hier houden. Daar ben ik zelf een voorbeeld van. Ik heb ook wel eens een aanbod uit de Verenigde Staten gehad maar dat heb ik afgeslagen. En dan nog. We hebben hier gelukkig geen IJzeren

Gordijn. Als mensen willen gaan dan moeten ze vooral gaan. Wij trekken hier wel weer mensen uit andere landen aan. Op mijn afdeling werken bijvoorbeeld ook veel buitenlandse wetenschappers.”

Kan de politiek bedrijven en universiteiten helpen om het innovatiepeil te vergroten?

“Ik ben een a-politiek mens. Ik heb daar zo snel geen uitgesproken mening over. Wat me in Amerika weleens opvalt is dat het daar regelmatig voorkomt dat rijke Amerikanen geld doneren aan kennisinstellingen. Zelfs Nederland profiteert daarvan. Het Kavli instituut van de TU in Delft dat zich in nanotechnologie bekwaamt, krijgt bijvoorbeeld geld van Amerikaanse weldoeners. Misschien zou de Nederlandse overheid via belastingwetgeving het geven van zulke giften kunnen stimuleren.”

Wat zou D66 kunnen doen?

“D66 is natuurlijk al de partij die onderwijs het meest nadrukkelijk in zijn programma heeft staan dus wat dat betreft heb ik niet veel meer te wensen. Het CDA en andere partijen die het geloof belangrijk vinden, willen stamcelonderzoek verbieden omdat daarvoor embryo's worden gebruikt. D66 zou op dat terrein een tegengeluid moeten laten horen. Dit soort onderzoek en ook onderzoek op genetisch gebied is ongelofelijk belangrijk. De toepassingen zijn enorm: je kunt er erfelijke ziekten mee voorkomen, in de landbouw en de voedingsindustrie is van alles mogelijk. Je kunt bijvoorbeeld gewassen kweken die zo efficiënt mogelijk alternatieve brandstoffen produceren. De fantasie schiet tekort. Jammergenoeg leeft er veel angst rond dit type onderzoek, alsof de wetenschappers een soort van Frankensteinmonsters zouden willen creëren.”

Hoe ziet de wereld er volgens u eigenlijk uit in 2067?

“Zeker op het gebied van informatietechnologie gaat nog heel veel komen. De theoretische grens van de elektronica is nog bij lange na niet bereikt. Computergeheugens kunnen bijvoorbeeld nog veel meer informatie bevatten en dit zal merkbaar zijn op heel veel terreinen. Huizen, auto's en allerlei apparaten zullen van steeds verfijndere informatiesnufjes voorzien worden en kunnen daardoor ook een stuk zuiniger worden.”

‘Herformuleren wat je als partij belangrijk vindt’

Ik voel me al van jongs af aan thuis bij D66. In het algemeen spreekt de pragmatische kijk op politiek van de partij mij aan. Zo sta ik ook in het leven. Daarnaast vond ik de stijl van politiek leiders als Hans van Mierlo en Jan Terlouw aansprekend. Toen Boris Dittrich politiek leider werd, besloot ik om voor de tweede keer lid van de partij te worden. Dit keer ben ik echt voor het actieve lidmaatschap gegaan. Ik had zo'n gevoel van: 'Kom op, we moeten er met zijn allen de schouders onder zetten'. Zo heb ik bijvoorbeeld een jaar in het kernteam van de permanente campagne gezeten en ben ik in Amsterdam-Noord woordvoerder geweest voor de commissie Leefbaarheid. Voor datzelfde Amsterdam-Noord ben ik ook lijsttrekker geweest bij de gemeenteraadsverkiezingen. Helaas zonder succes. Nu ding ik mee naar een zetel in de Provinciale Staten.

In de afgelopen periode zijn een aantal dingen goed fout gegaan. Het lijkt me dan ook goed als de partij de komende jaren gebruikt om te herformuleren wat je als partij belangrijk vindt. Zelf vind ik het voor de komende tien jaar belangrijk dat de huidige twaalf provincies worden teruggebracht naar vier landsdelen. Met de schaal waarop we nu met het provinciaal bestuur werken zullen we nooit de problemen die we moeten tackelen kunnen oplossen. Met als gevolg dat het provinciale bestuur niet serieus wordt genomen. Wat de verdere toekomst betreft vind ik water en energie belangrijke thema's die nu al op de politiek agenda moeten staan. We moeten ervoor zorgen dat Nederland niet onder water komt te staan en dat de CO₂-uitstoot wordt teruggedrongen.

Andries Tijssens

39 jaar

actief in Amsterdam-Noord

We rijden dan dus nog steeds in auto's?

“Daar hoor ik weer de invloed van de sciencefiction. Ik denk zeker dat er nog auto's zijn en geen zwevende voertuigen. Ze zullen hoogstwaarschijnlijk wel anders worden bestuurd onder meer dankzij geavanceerde GPS-systemen. Je hebt al systemen die je bijvoorbeeld waarschuwen bij het inparkeren maar die zijn nu nog heel knullig. Wie weet heb je straks niet eens meer een rijbewijs nodig omdat de auto je al heel veel van de bediening uit handen neemt. Op welke brandstof auto's rijden is nog maar de vraag. Het kan zijn dat we dan in de waterstofeconomie zijn beland. Het zal nog een harde strijd worden tussen de verschillende alternatieve brandstoffen. Olie is er nog wel maar tien keer zo duur als nu. Misschien hebben mensen door de voortschrijdende informatietechnologie ook wel veel minder behoefte aan vervoer. Misschien gaat iedereen telewerken, maar dan nog blijft er een sociale behoefte aan vervoer. Wie weet gebruikt men de auto dan alleen nog voor vakantie of bezoek aan vrienden en familie.”

Als ik u zo het afgelopen uur heb beluisterd dan bent u absoluut geen doemdenker.

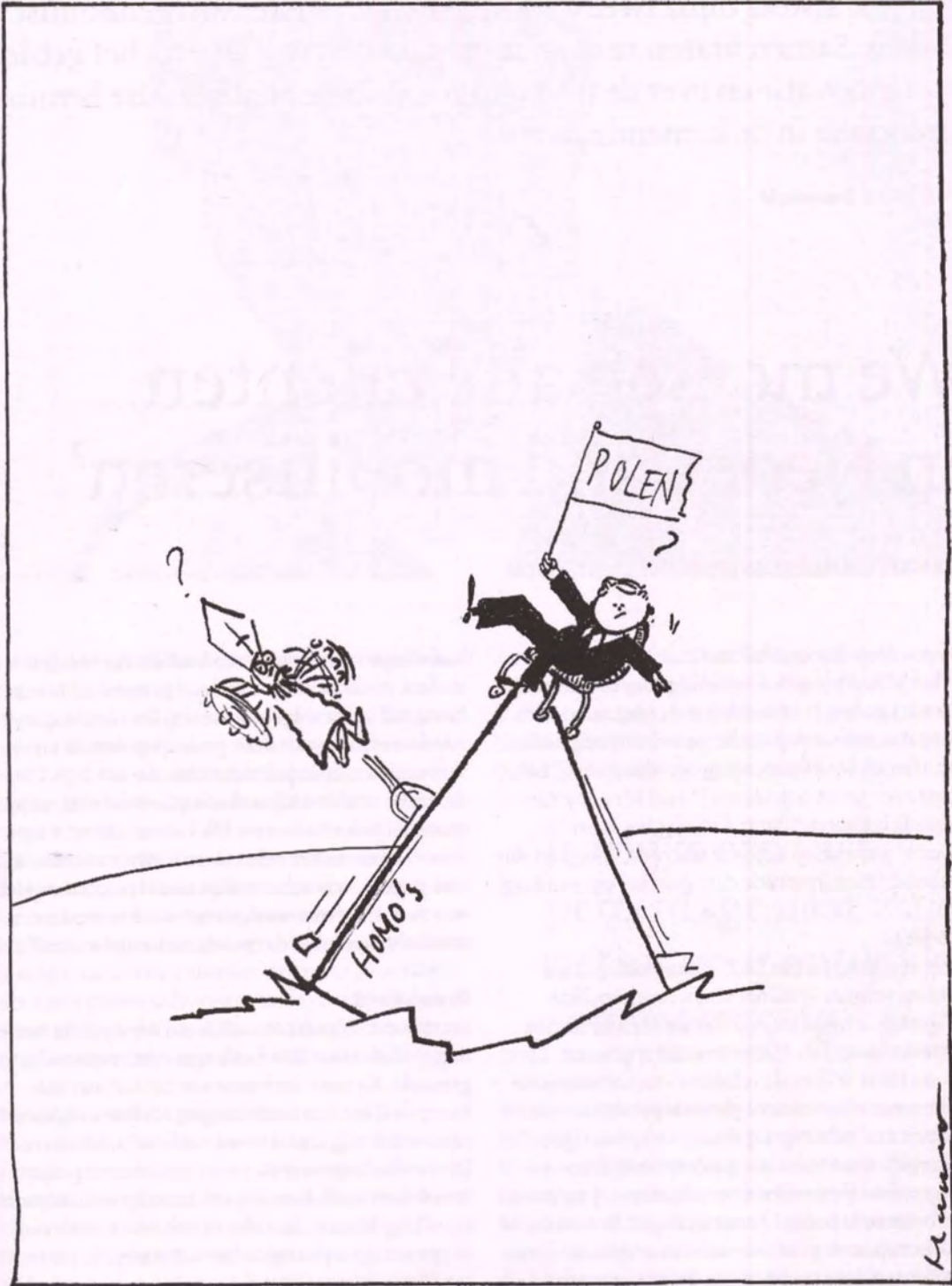
“Ik heb een rotsvast vertrouwen in het menselijk vernuft. Er zal de komende tijd nog veel meer worden uitgevonden.”

Maar u gaf daarnet zelf al aan dat veel grote projecten staan of vallen met internationale samenwerking. Bent u wat dat betreft ook optimistisch gestemd?

“Ja. Misschien zijn regeringen het niet altijd met elkaar eens maar de communicatie en samenwerking tussen wetenschappers is alleen maar toegenomen. Toen ik studeerde stond het IJzeren Gordijn daar nog en konden we nauwelijks communiceren met collega's in het Oostblok. Die communicatie is de laatste tijd door onder andere het vliegverkeer en de informatietechnologie enorm verbeterd, ook met landen als India en China. Dit is een ontwikkeling die blijft doorgaan.”

Marianne Wilschut is redacteur van *idee*

Literatuur: Gerard 't Hooft, *Planetenbiljart*, Bert Bakker, Amsterdam 2006

44

Alexander Rinnooij Kan is op de kop af vier dagen de nieuwe voorzitter van de SER (Sociaal-Economische Raad), Laurens-Jan Brinkhorst is alweer bijna twee maanden oud-minister van Economisch Zaken. Samen praten ze over de verdiensten van D66 op het gebied van innovatie en over de uitdagingen voor de Nederlandse kenniseconomie in de komende jaren.

door Rinke Zonneveld

‘We moeten alle talenten in Nederland mobiliseren’

Kenniseconomie

➤ De pot drop die op tafel staat in de vergaderzaal in het SER-gebouw is aanleiding voor een gesprek tussen Laurens Jan Brinkhorst en Alexander Rinnooij Kan over snoep. “Is het je weleens opgevallen dat after eights kleiner zijn geworden, terwijl het zakje even groot is gebleven?” zegt Rinnooij Kan tegen Brinkhorst. “Dat is nou niet het soort innovatie waar we op zitten te wachten,” reageert die lachend. Want innovatie daar gaat het om vandaag.

Traditie

De inspanningen van D66 op innovatiegebied kennen volgens Brinkhorst een lange traditie. “Eigenlijk is het startpunt het aantreden van Jan Terlouw in 1973 als fractievoorzitter geweest. Later kwam Hans Wijers als minister van Economische Zaken met zijn technologische topinstituten. D66 is nooit een behartiger geweest van gevestigde belangen. Innoveren is outsiders bevorderen en zorgen dat zij met nieuwe producten en processen het bestaande bedrijfsleven uitdagen. Innoveren is ook het op zoek gaan naar nieuwe combinaties en het beroep doen op de creativiteit van mensen. Je

had vliegeren en je had windsurfen. Nu heb je kite-surfen, en als ik iets jonger was geweest...” Brinkhorst zelf heeft volgens Rinnooij Kan de noodzaak voor meer innovatie in de praktijk gebracht en verbonden met de politieke filosofie van D66. “En daarvoor verdient hij veel complimenten. Maar je moet het ook relativeren. Elk kabinet dat niet met innovatie en de kenniseconomie zwaar aan de slag was gegaan, was schromelijk tekortgeschoten. Het was voor iedereen, werkgevers, werknemers en de overheid, duidelijk dat er iets moest gebeuren.”

Green Card

Brinkhorst: “Het is natuurlijk een wijsheid uit het ongerijmde maar D66 heeft hier echt een verschil gemaakt. Bij onze deelname aan het kabinet Balkenende II hebben we bedongen dat 800 miljoen extra werd vrijgemaakt voor onderwijs, kennis en innovatie. En toen er met het Paasakkoord gelijmd moest worden is daar nog een keer één miljard euro extra bijgekomen. En er heeft ook een verandering in opvattingen plaatsgevonden. Streven de beste te willen zijn, excellentie. De cultuur moet en zal

veranderen en minder gericht zijn op gelijkschakeling. En dat zie je ook in het innovatiebeleid. Veel meer geld gaat nu naar technologische sleutelgebieden. Terreinen waarop Nederland het beste kan en wil zijn. En we moeten ons ook veel meer openstellen voor het buitenland. Argwanendheid richting buitenlanders is slecht voor ons vestigings- en kennisklimaat. Daarom heb ik me, in weerwil van de opvattingen van sommige van mijn collega's in het kabinet, ook hard gemaakt om het veel makkelijker te maken kennismigranten naar Nederland te halen. En hiermee moeten we verder gaan naar een soort greencardsysteem zoals in de Verenigde Staten. Heb je een bepaalde opleiding, werkervaring, leeftijd, dan ben je van harte welkom."

Kennisinvesteringsagenda

Rinnooij Kan: "Over het Innovatieplatform is veel scepsis en argwaan geweest. De formule was ook lastig. Het vergde van de ministers die aan tafel zaten veel moed en soms ook radicaliteit om mee te gaan in de plannen van het Innovatieplatform, terwijl ze vaak niet meteen het budget daarvoor

beschikbaar hadden. Maar de oogst aan wat het Innovatieplatform uiteindelijk in gang heeft gezet is alleszins respectabel. Het is echter jammer dat het karwei niet helemaal kan worden afgemaakt. De Kennisinvesteringsagenda had dan steviger

'Jaarlijks een vast percentage naar innovatie net als voor ontwikkelings-samenwerking'

verankerd kunnen worden. Er moet sowieso een radicale breuk komen in de financiering van kennis en innovatie. Dat is nu nog te vaak afhankelijk van de aardgasbaten en van politieke schommelingen. Er moet een echte langetermijnagenda komen voor onze kenniseconomie en voor het waarmaken van die visie moet jaarlijks een vast percentage van het

‘Als je één land wilt zijn, moet je niet wij en zij roepen’

D66 sluit aan bij mijn opvattingen en ideeën over hoe de samenleving zou kunnen zijn. Wat me aanspreekt is burgerparticipatie. Daarom zit ik in de commissie Sociale Ontwikkeling en Wijk economie in de deelgemeente Kralingen-Krooswijk. Verder staat D66 voor vrijheid en is het een partij die wereldwijd opkomt voor de mensenrechten.

Ik vind het belangrijk dat er een dialoog wordt gevoerd met alle Nederlanders. Als je één land wilt zijn, moet je niet ‘wij en zij’ roepen. Daar maak ik me best bezorgd over. Ik ben zelf van Surinaamse afkomst, maar ik ben Nederlander en ik voel me Nederlander. Ik heb deze zomer gekampeerd in Drenthe en als de mensen met elkaar in hun dialect spraken, verstond ik er niets van. Maar je respecteert elkaar wel. Waarom zouden wij op straat geen Surinaams of Turks met elkaar mogen praten? Dat is toch flauwekul? Aan toekomst voorspellen doe ik niet: ik ben een mens van de dag. Ik hoop dat mensen in 2066 met respect met elkaar om gaan. Dat er vrede is en dat we elkaar helpen.

De laatste jaren heeft D66 teveel gefreewheeld. Ik kan me voorstellen dat je bruggen wilt slaan. Maar dat is niet altijd op de goede manier gebeurd, waardoor we veel kiezers hebben verloren. Politici moeten zich niet laten beïnvloeden door de waan van dag om te scoren, maar vasthouden aan wat wij als partij belangrijk vinden, zoals kenniseconomie en democratiseringsprocessen. Politiek is momenteel verworden tot een groot theaterspel. Je moet je standpunten vasthouden en één lijn aanhouden. En niet achteraf ‘sorry’ roepen.

Indra Gharbharan

sinds 1998 lid

burgerraadslid in Rotterdam

nationaal inkomen opzij worden gezet, net als voor ontwikkelingssamenwerking.”

Ruimte voor uitblinkers

Brinkhorst: “En we moeten af van rigiditeiten in ons denken en doen. Of het nu gaat om de arbeidsmarkt, ruimte voor talent of de ‘overlast’ van de overheid. Het is toch belachelijk dat de belangrijkste verkeersader van Den Haag een maand dicht gaat. En dat dit in verband met de bouwvakvakantie niet tijdens de zomer kan! Of dat een briljante leerling die al op zijn 17e naar de universiteit gaat vervolgens geen recht heeft op een OV-jaarkaart. Op universiteiten moet er veel meer ruimte zijn voor uitblinkers en minder voor de zesjes-cultuur. We moeten toe naar een veel verdergaande specialisatie en concentratie van vakgebieden over de diverse universiteiten om internationaal weer bij de top te kunnen horen. Bij de technische universiteiten wordt hier een begin mee gemaakt, maar bij de algemene universiteiten is er nog een wereld te winnen.”

‘We moeten af van rigiditeiten in ons denken en doen’

Maatwerk

Rinnooij Kan: “Ik onderschrijf dat volledig. Het is nodig dat we alle talenten in Nederland mobiliseren, en dan gaat het echt niet alleen om cognitieve talenten. Ook als iemand een echte vakman is met zijn handen of zeer muzikaal dan moet het onderwijs daar veel beter maatwerk voor bieden. We experimenteren nu voorzichtig met selectie op universiteiten. Het gaat hierbij vooral ook om de psychologische effecten. We moeten er naar toe dat net als in de Verenigde Staten een student er trots op is dat een universiteit hem wil hebben. Hetzelfde met ondernemerschap. We moeten de charmes van risico’s nemen weer meer onder de aandacht brengen. Laat leerlingen proeven aan ondernemerschap door ze op school een minionderneming te laten opzetten. En zorg dat studenten de vaardigheden meekrijgen om later

eigen baas te worden. En dat betekent ook dat je de goede bèta's en bedrijfskundigen bij elkaar brengt. Want het briljante idee en de juiste uitvoering zitten zelden bij dezelfde persoon.”

Durfkapitalisten

Het slotakkoord is voor Laurens-Jan Brinkhorst. Onverholen geeft hij zijn mening over de discussie die zijn opvolger Joop Wijn heeft aangezwengeld over durfkapitalisten en private equity-fondsen. “We moeten in Nederland onze nek durven uitsteken en niet angsthazen. De VOC is groot geworden dankzij geleend kapitaal. Philips is internationaal gegroeid dankzij vreemd vermogen en talloze overnames. ING heeft Barings overgenomen. Kortom, juist door internationale expansie én door buitenlandse investeringen is Nederland groot geworden. Het in het verdomhoekje zetten van private equity-fondsen leidt tot een klimaat van onzekerheid en is daarmee schadelijk voor onze kenniseconomie.”

Rinke Zonneveld is redacteur van *idee*

In de Kennisinvesterinsagenda (KIA) 2006-2016 pleit het Innovatieplatform ervoor dat de komende tien jaar de overheidsinvesteringen in kennis en innovatie toegroeien naar een bedrag dat op jaarbasis zes miljard euro hoger ligt dan nu. Van het bedrijfsleven wordt een soortgelijke inspanning verwacht. Het stuk is nadrukkelijk ook gericht op de politiek en de volgende kabinetsformatie. Zie www.innovatieplatform.nl

Wat is de aantrekkingskracht van D66? Hoe beleven mensen politiek? *Idee* vroeg het een aantal bekende en onbekende partij-leden. Jerney Kaagman, ex-zangeres van Earth & Fire, directeur van Buma Cultuur en jurylid bij het programma Idols is lid sinds 1998. De persoonlijke manier van politiek bedrijven van D66-politici spreekt haar aan, maar is tegelijkertijd een valkuil voor de partij denkt ze.

door Marianne Wilschut

Het gevoel bij D66 is goed'

Sinds wanneer bent u lid van D66?

Sinds november 1998.

Waarom D66?

"Toen de veiling van de etherfrequenties in de Tweede Kamer aan de orde kwam, werkte ik als pr manager voor Radio Noordzee. Dat leverde mij heel wat ritjes naar Den Haag op. Ik sprak namens Radio Noordzee met veel Tweede-Kamerleden. Met name aan de contacten met D66'ers zoals toentertijd Marijn de Koning, haar beleidsmedewerker Stefan Weijers en Boris Dittrich hield ik een goed gevoel over. Ik vond bij hen een willig oor en wij deelden dezelfde mening. Vanwege deze goede indruk ben ik niet lang daarna lid van de partij geworden."

Bent u iemand die de politiek actief volgt?

"Ik vind het prettig om goed op de hoogte te blijven. Daarom kijk ik naar Twee Vandaag, luister ik naar het Radio 1 journaal en lees ik de kranten."

Over welke politieke onderwerpen kunt u zich druk maken?

"Als je kijkt naar het grote wereldtoneel dan vind ik het verschrikkelijk wat er op dit moment in het Midden-Oosten gebeurt. Ik denk dat ik mij daarin niet zo onderscheid van de meeste mensen. Op kleinere schaal hou ik mij bezig met de promotie

van Nederlandse muziek, dat onderwerp heeft mijn bijzondere belangstelling. Ik kan me dan ook wel eens opwinden als ik een reclamespotje van de overheid voorbij zie komen op tv dat wordt ondersteund met muziek van een Amerikaanse act. Ik weet wel dat de overheid dergelijke opdrachten uitbesteed aan reclamebureaus maar het zou ze sieren als ze daarbij als voorwaarde stelt dat er Nederlandse muziek wordt gebruikt. Tachtig procent van het geld dat Buma/Stemra namens componisten en tekstdichters incasseert en verdeeld voor het gebruik van muziek, gaat naar de overkant van de oceaan. Het zou fijn zijn als daarvan wat meer in Nederland blijft hangen. Amerika heeft zo'n enorme markt dat het voor een Amerikaanse artiest al snel makkelijk is om het hoofd boven water te houden. Nederlandse artiesten hebben een veel kleiner afzetgebied. Daarom promoot Buma Cultuur het gebruik van Nederlandse muziek op allerlei manieren."

Bent u zelf wel een politiek actief geweest?

"Nee. Toen ik nog in Voorburg woonde, zo'n 25 jaar geleden, ben ik door de plaatselijke afdeling van de VVD voor de gemeenteraad benaderd maar er is nooit iets van gekomen. Tijdens mijn lobbywerk in de kamer ben ik ook wel eens gepolst door een partij - welke zeg ik liever niet - of ik iets voor

‘Voor ik het wist zat ik in de campagnecommissie’

Omdat ik me iets actiever met de politiek wilde bezighouden ben ik een paar jaar geleden de programma's van alle politieke partijen gaan vergelijken. Met bijna alle punten van D66 was ik het eens. Het is de enige partij waarvan ik denk dat als je het over sociaal-liberaal hebt dat ze ook echt aan dat plaatje volde.

Werkgelegenheid is bijvoorbeeld een punt dat ik erg belangrijk vind. Mensen die een drempel over moeten om weer aan de slag te kunnen, moeten daarbij worden geholpen. Ik vind het belangrijk dat we met zijn allen een leefbare samenleving creëren waarin ieder zijn plekje heeft. Wat dat betreft vind ik ook dat het nieuwe ziektekostenstelsel moet worden teruggedraaid. Ik ben bang dat mensen aan de onderkant van de samenleving daarvan de dupe worden.

Inmiddels ben ik al een jaar of drie lid van D66. Het grootste deel daarvan was ik een slapend lid. Ik betaalde mijn contributie en dat was het. Op een gegeven moment voelde ik me daar toch een beetje schuldig over en heb ik een keer mijn gezicht laten zien op een vergadering van de afdeling in Zwolle. Voor ik het wist zat ik in de campagnecommissie. Dat vond ik hartstikke leuk om te doen. We hebben uiteindelijk één raadszetel gekregen. Dat klinkt niet heel geweldig, maar eigenlijk waren we daar gezien de peilingen nog best tevreden mee.

Over het algemeen ben ik tevreden met de partij maar als ik dan toch een puntje van kritiek mag geven dan gaat dat over de strategie van politiek bedrijven. Ik wil niet zeggen dat ze geen gelijk hadden in de kwestie Afghanistan en bij de val van het kabinet, maar het tactisch spel en de timing lieten voor mij te wensen over.”

Jeffrey Littel

36 jaar

actief in Zwolle

het kamerlidmaatschap voelde. Daar ben ik toen niet op ingegaan. Ik heb erg leuk werk waar ik veel binding mee heb omdat ik zo'n 20 jaar zangeres ben geweest. Als kamerlid moet je ook onderwerpen behandelen waar je expertise niet altijd even groot is. Dat hangt van het aantal zetels af. Dat trekt me niet zo”.

Bij Idols werden kandidaten naast hun zang-kwaliteiten ook op hun X-factor beoordeeld. Wat vindt u van de X-factor van D66?

“Ik denk dat de partij het de afgelopen jaren niet handig heeft aangepakt. Thom de Graaf en Boris Dittrich zijn bijvoorbeeld door onhandig gemanoeuvrere opgestapt. Toen Boris Dittrich uitlegde dat hij het in de kwestie rondom Uruzgan aanvankelijk hard had gespeeld omdat hij dacht dat de PvdA met D66 mee zou stemmen was dat heel openhartig van hem maar tegelijkertijd enorm onhandig. Persoonlijk vond ik dat van hem heel menselijk en sympathiek maar ik denk dat de meeste kiezers daar heel anders over denken. Als je als partij veel stemmen wilt trekken dan zul je, denk ik, juist harder over moeten komen.”

Dit jubileumnummer kijkt vooral naar de toekomst. Hoe zou de wereld er volgens u in 2066 uit moeten zien?

“Als je alles moet geloven wat je leest en hoort over klimaatverandering dan staan we in Nederland tegen die tijd onder water. Stel dat dat niet het geval is dan hoop ik dat er tegen die tijd wat minder in de wereld wordt gevochten dan nu het geval is. Het grootste ideaal van velen, inclusief mijzelf, is dat mensen met elkaar praten en niet vechten. Ik heb zelf gelukkig nooit een oorlog meegemaakt en hoop dat ook nooit mee te hoeven maken. Momenteel wordt er op zoveel plekken in de wereld oorlog gevoerd dat vind ik toch wel heel bedroevend.”

Waar moet D66 zich de komende tijd hard voor maken?

“Het eerste wat bij mij opkomt is integratie. Ik kom zelf uit Den Haag en heb vroeger met veel kinderen van Indische afkomst op school gezeten. Hun afkomst speelde destijds voor mijn gevoel helemaal geen rol. Je zou toch hopen dat de immigranten van nu net zo in de samenleving worden opgenomen als de Indische gemeenschap destijds.”

Maakt D66 haar ambities als dé onderwijspartij van Nederland waar? Vera Pieterman vindt van niet. Als D66 zich echt wil onderscheiden dan moet de partij pleiten voor het toelaten van nieuwe partijen op de markt voor hoger onderwijs. Daar zal de echte vernieuwing vandaan komen.

door Vera Pieterman

De onderwijsparadox van D66

Van beeldvorming naar hervorming

Voor wat betreft het hoger onderwijsbeleid prevaleert bij D66 vooralsnog beeldvorming boven hervorming: de veranderingen die noodzakelijk zijn om de kwaliteit van het hoger onderwijs en het opleidingsniveau van de Nederlandse beroepsbevolking te verhogen – zoals collegegelddifferentiatie en selectie – vinden in D66 niet de grootste pleitbezorger, waarschijnlijk omdat deze op het oog de toegankelijkheid beperken. D66 zal een keuze moeten maken: geven we het hoger onderwijs een echte kans of blijven we voor de bühne de vermeende belangen van studenten verdedigen?

Kansen

Liggen er voor de komende jaren kansen voor D66 in het hoger onderwijsbeleid? Uitdagingen liggen er volop: Nederland blijft achter bij andere OESO-landen in de groei van aantallen hoog opgeleiden, Nederlandse universiteiten spelen wat onderwijs betreft geen rol van betekenis in internationale ranglijsten, de uitval is hoog (eenderde haalt zijn/haar diploma niet), contacturen nemen voortdurend af en minder dan een kwart van de studenten is te typeren als gedreven. Teleurstellende resultaten, die niet passen bij de kenniseconomie die Nederland wil zijn. Voor D66, die onderwijs tot haar eerste prioriteit heeft verklaard in het huidige verkiezingsprogramma, zijn dit niet alleen uitdagingen, maar zeker ook kansen. Mits we nu duidelijke keuzes durven maken. Ik stel drie

hervormingen voor: vrije collegegelden, selectie van studenten en toelaten van nieuwe aanbieders.

Verschil moet mogen

De Nederlandse kenniseconomie vraagt om een toename van het aantal hoog opgeleiden en om verhoging van de kwaliteit van de afgestudeerden. Waar D66 nu vooral van bekend is in het hoger onderwijsbeleid is haar verzet tegen elke vorm van collegegeldverhoging en het voorop stellen van toegankelijkheid. Dit is uiteraard goed voor de beeldvorming, maar niet toekomstbestendig. Ik pleit juist voor vrije collegegelden en selectie: verschil moet mogen. Op het eerste gezicht lijkt dit de toegankelijkheid te beperken, bij nadere beschouwing zijn het juist noodzakelijke hervormingen om de kwaliteit van het hoger onderwijs te verbeteren en meer studenten naar het hoger onderwijs te krijgen. Het huidige vaste en lage collegegeld lijkt het perfecte middel om het hoger onderwijs voor iedereen beschikbaar te maken. Het tegendeel is het geval. Met dit collegegeld kunnen instellingen niet anders dan zich op de grote massa van goedkope studenten te richten. Teveel potentiële studenten vallen daardoor buiten de boot, denk aan de student die onderwijs op een hoog niveau wil en kan volgen (excellentie) of de student die een intensievere begeleiding vraagt, bijvoorbeeld een deel van de MBO-4 leerlingen die wel HBO zouden kunnen doen, maar

zich nu niet aangesproken voelen door het aanbod. Om alle potentiële studenten te bereiken en meer excellentie te krijgen zijn vrije collegegelden nodig die de kwaliteit van het aanbod weerspiegelen.

Van gift naar investering

Loslaten van overheidsregulering van collegegelden zal voor een deel van de opleidingen kunnen leiden tot hogere collegegelden. Dit heeft als voordeel dat onderwijsinstellingen opleidingen van een hogere kwaliteit kunnen bieden en dat de uitval zal verminderen omdat studenten meer gemotiveerd studeren wanneer zij meer dan nu financiële verantwoordelijkheid dragen. Gelet op de private rendementen van het hoger onderwijs, is een eigen investering door de student zeker op z'n plaats. De huidige studiefinanciering kan dan ook worden vervangen door een sociaal leenstelsel: van gift naar investering. Het is een misvatting dat hoger onderwijs hiermee elitair wordt: een laagdrempelig leenstelsel en aanvullende beurzen houden het onderwijs voor iedereen financieel toegankelijk. Elke student is anders. Meer variëteit in het onderwijsaanbod is nodig om recht te doen aan deze verschillen en daarmee meer studenten aan te spreken. Instellingen kunnen deze diversi-

mogelijk zijn. Vrije collegegelden en selectie geven aan onderwijsinstellingen en onderwijsprofessionals de ruimte om het eigen aanbod tegen een juiste prijs te ontwikkelen, het maakt specialisatie mogelijk en geeft ruimte voor creatieve initiatieven. Meer ruimte voor bestaande instellingen is een goed begin, maar niet voldoende. Het toelaten van nieuwe partijen die tegen dezelfde voorwaarden hoger onderwijs kunnen aanbieden als de bestaande onderwijsinstellingen zal een belangrijke aanvullende impuls geven aan het hoger onderwijs. Dit kunnen bijvoorbeeld huidige private niet-bekostigde aanbieders zijn, internationale partijen of een samenwerkingsverband tussen een huidige instelling en het bedrijfsleven. Vrije toetreding is op dit moment een omstreden voorstel, dat op veel oppositie kan rekenen van bijvoorbeeld universiteiten en hogescholen. Een open en dynamische samenleving kan echter alleen ontstaan wanneer barrières tussen insiders en outsiders worden geslecht. En dat is in het hoger onderwijs niet anders. Vrije toetreding maakt het mogelijk dat private partijen met een betere prijs-kwaliteitverhouding het huidige aanbod voor studenten verrijken en het leidt tot gezonde concurrentieprikkels voor de huidige onderwijsinstellingen.

‘Vrije collegegelden weerspiegelen de kwaliteit van het onderwijs’

teit alleen bieden, wanneer zij zeggenschap krijgen over welke studenten hun opleiding volgen. Selectie voor de poort is het instrument om het diverse aanbod goed af te stemmen op de diverse studentenpopulatie. Selectie heeft een positief effect op het rendement van een opleiding én motiveert studenten het beste uit zichzelf te halen.

Ruimte

Hogescholen en universiteiten maken het hoger onderwijs. Zij moeten hiertoe wel voldoende de mogelijkheid hebben om een gevarieerd, kwalitatief hoogstaand aanbod te ontwikkelen dat zoveel mogelijk studenten aanspreekt: verschil moet

Hervorming versus beeldvorming

Vrije collegegelden, selectie en vrije toetreding. Zijn dit nu hervormingen die ingaan tegen de uitgangspunten van D66? Ik ben er van overtuigd dat dit niet zo is: D66 gelooft in de eigen kracht en ontwikkeling van mensen, vindt dat er ruimte moet zijn voor verschil voor individuen, wil een samenleving waarin iedereen de ruimte moet krijgen om zijn eigen beslissingen te nemen en zich te ontwikkelen in de richting die zij of hij voor ogen heeft.¹ Bovenstaande voorstellen passen hier naadloos in: ze doen een appèl op de eigen verantwoordelijkheid van studenten, op de kracht van studenten hun eigen keuzes te maken en op de creativiteit en het lef dat aanwezig is bij alle (potentiële) aanbieders van hoger onderwijs. Kortom: dit zijn hervormingen die goed zijn voor de beeldvorming van D66.

Vera Pieterman is econoom en lid van D66

1 Afkomstig uit de vijf richtingwijzers voor het verkiezingsprogramma

De grootste leugen van de Nederlandse politiek

Laat ik het niet hebben over de treurige situatie waarin ons partijje verkeert: volgens de NIPO-peiling van 28 augustus 1 zetel. Als er een graf-schrift moet worden geschreven is het daarvoor nog te vroeg. Bovendien laat ik dat graag over aan anderen.

De peiling laat een trend zien die veel belangrijker is. Als de verkiezingen straks lijken op de peiling dan wordt de vorming van een meerderheidskabinet buitengewoon moeilijk. PvdA (volgens de peiling 39 zetels) en CDA (35) hebben een derde nodig om tot een meerderheid te komen. En dat wordt een probleem want dan komen er partijen in beeld die hetzij voor de een hetzij voor de ander vrijwel onacceptabel zullen zijn of zelf niet met een van de twee grootsten willen. De VVD (gepeild op 27 zetels) wil zelf niet met de PvdA. De SP (gepeild op 20 zetels) staat te popelen om mee te doen maar het CDA zal daar weinig in zien. De ChristenUnie (gepeild op 9 zetels) zal moeilijk acceptabel zijn voor de PvdA. En dan komen er nog heel wat mindere goden waarvan Groen Links (gepeild op 7 zetels) nog de meest serieuze is. En al die kleinere partijen zullen zich wel twee keer bedenken voordat ze dezelfde fout maken als D66 in 2003: als kleintje meedoen en vervolgens vermalen worden.

Het wordt dus weer een kabinetsformatie als vanouds. Gaat maanden duren en tenslotte komt er iets uit waar niemand veel om geeft. De grootste zekerheid is dat de coalitie in elk geval bestaan uit CDA en PvdA – en daarmee zijn we weer terug bij de grote leugen in de Nederlandse politiek.

Wat is die leugen? Dat partijen die in de campagne doen alsof ze elkaars grote tegenstander zijn (Bos OF Balkenende) na de verkiezingen samen in een kabinet kruipen (Bos EN Balkenende). De kiezer wordt gesuggereerd dat hij mag beslissen maar hij beslist eigenlijk nergens over – zelfs niet

wie de minister-president gaat worden. Het is tegenwoordig wel gewoonte dat de grootste partij de premier levert maar het kan ook heel anders zoals premiers als Drees, Zijlstra en Biesheuvel hebben laten zien. De premierpost is onderhandelbaar. Je kunt er leuke dingen voor krijgen.

Je kunt het de ironie van de Nederlandse politiek noemen dat de enige partij die werd opgericht om aan deze grote leugen een eind te maken, de enige partij die met overtuiging heeft gezegd dat je de keuze van de premier aan de kiezers moet overlaten en niet aan de Haagse achterkamertjes -- dat de enige partij die dat standpunt lang heeft volgehouden en er menige sneer voor heeft ontvangen nu geen rol van betekenis meer speelt.

De conclusie ligt voor de hand. We hebben ons standpunt niet lang genoeg volgehouden. We hebben het zelfs een beetje verloochend door in 2003 in de coalitiekeuze anders te handelen dan beloofd. We boden de kiezers voor de verkiezingen een duidelijkheid die we in strijd met onze traditie na de verkiezingsuitslag niet volhielden. Zoiets wordt niet snel vergeten.

Terug naar het echte probleem: de gekozen premier als doelstelling lijkt verder weg dan ooit. Maar let op: als het publiek straks merkt dat het weer bij de neus is genomen en dat de zogenaamde duidelijkheid een farce was, dat de fervente tegenstanders samen op de trap van Huis ten Bosch staan dan komt er weer een beweging die aandringt op verandering van het bestel. Geef de kiezer de duidelijkheid die in een echte democratie past. Maak een eind aan de uitslagloosheid van de Nederlandse verkiezingen.

We zeiden het al in 1966 en het is nog steeds zo: het bestel is ziek en moe.

Mr. J.J. Vis was lid van de Raad van State en hoogleraar staatsrecht

De internationale gemeenschap is een vaag begrip dat meestal wordt gebruikt, om het eigen optreden internationaal te legitimeren. Waarschijnlijk juist door zijn ontegenzeggelijke vaagheid heeft het begrip tot grote spijt van Peter Baehr een taai en onverwoestbaar leven.

door Peter Baehr

De internationale gemeenschap bestaat niet – de VN wel

> Met de regelmaat van de klok hoort men tegenwoordig staatslieden en politieke commentatoren standpunten verkondigen die al dan niet in lijn zouden zijn met die van de ‘internationale gemeenschap’. Deze – niet nader gedefinieerde – internationale gemeenschap zou niet toestaan dat Israël zich stort op het kleine, bijna weerloze Libanon.¹ Of de internationale gemeenschap zou er juist op uit zijn, om de Taliban in Afghanistan een definitieve nederlaag toe te brengen. In 1999 was het de internationale gemeenschap namens wie de Amerikanen en de Britten (en de Nederlanders) intervierden in Kosovo, om het de etnische Albanezen onderdrukkende regime van Slobovan Milosevic op de knieën te krijgen. Men had ervan afgezien daartoe een mandaat van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties te vragen, omdat er dan een Russisch of Chinees veto dreigde. Kortom: ‘de internationale gemeenschap’ is een vaag begrip dat meestal wordt gebruikt, om het eigen optreden internationaal te legitimeren. Het klinkt goed en wordt daarom graag en met verve gebruikt.

Ik ben bepaald niet de eerste of de enige die de staf breekt over het onjuiste gebruik van dit begrip. Anderen, waaronder de Utrechtse hoogleraar Duco Hellema, aan wie ik de titel van dit stuk ontleen, zijn mij voorgegaan.² Het heeft niet mo-

gen baten. Het begrip heeft een taai en blijkbaar onverwoestbaar leven. Wellicht en waarschijnlijk juist door zijn ontegenzeggelijke vaagheid.

De Volkenbond

In de internationale betrekkingen zijn er meer van dit soort begrippen, die men graag gebruikt, omdat ze iets suggereren dat weliswaar (nog) niet bestaat, maar dat men wel graag zou willen zien ontstaan. Toen de eerste globale internationale organisatie, de Volkenbond, werd opgericht, meenden (hoopten) de oprichters dat deze de internationale vrede en veiligheid zou kunnen handhaven met gebruikmaking van het begrip ‘collectieve veiligheid’. Daarmee doelde men op een mechanisme dat als volgt te werk zou gaan: in het geval van een aanval van één staat op een andere staat, zouden alle overige staten de aangevallene te hulp dienen te komen – als het ware een ‘internationale gemeenschap’ avant la lettre. Zoals bekend, heeft dit mechanisme tijdens de Volkenbondperiode niet gewerkt. Het veronderstelt immers dat er geen regionale bondgenootschappen bestaan en dat alle staten deel uitmaken van de organisatie. Dat laatste was in het geheel niet het geval: de Amerikaanse Senaat verhinderde het lidmaatschap van de machtige VS zelf, de revolutionaire Sovjet Unie werd pas in 1934 toegelaten en

na haar aanval op Finland alweer in 1939 uitgestoten. Duitsland werd pas in 1926 lid en trok zich in 1933, toen Hitler aan de macht was gekomen, weer terug. Japan verliet de Volkenbond in 1933 na de veroordeling van zijn aanval op Manstsjoei en Italië trok zich na zijn verovering van Ethiopië terug.³ Kortom: bij ontstentenis van een alle staten omvattende 'internationale gemeenschap' werkte de collectieve veiligheid niet – kon deze niet werken.

De Verenigde Naties

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog zou – zo hoopten velen – alles anders worden. Anders dan de Volkenbond zouden de Verenigde Naties een organisatie met tanden worden. De nieuwe Veiligheidsraad, die bij uitstek werd belast met de handhaving van de internationale vrede en veiligheid, kreeg de bevoegdheid zo nodig gewapend in te grijpen. Daartoe zouden de lidstaten permanent militairen ter beschikking van de Raad stellen. Het Handvest van de Verenigde Naties begint al meteen met hooggestemde bewoordingen: "Wij de volken van de Verenigde Naties, vastbesloten komende geslachten te beveiligen tegen de oorlogsgesel, die tweemaal gedurende ons leven onuitsprekelijk leed over de mensheid heeft gebracht..." Dat klinkt mooi, maar het waren natuurlijk niet de volken van de wereld die het Handvest tot stand brachten, maar de regeringen van staten. (Daarom hebben grappenmakers ook wel gesuggereerd dat de nieuwe organisatie eigenlijk "Verenigde Staten" had moeten heten, maar die naam was helaas al vergeven.) Die staten gedragen zich in het interstatelijk verkeer, zoals staten zich altijd gedragen, namelijk met inachtneming en nastreven van hun nationale belangen. Het was ook daarom dat de grootste en machtigste staten stonden op een permanent lidmaatschap van de Veiligheidsraad, met het recht van veto over voorstellen die hun niet aanstonden. Het blijft een merkwaardig feit, dat de staten met vetorecht nog steeds dezelfde zijn als in 1945 (de VS, Rusland, China, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk), terwijl de internationale machtsverhoudingen in die meer dan 60 jaar inmiddels ingrijpend zijn veranderd. Als de VN vandaag zouden worden opgericht, zouden landen als India, Japan, Duitsland, Zuid-Afrika, Nigeria, Argentinië of Brazilië

zeker in aanmerking komen voor een permanent lidmaatschap van de Veiligheidsraad. Maar tot op heden is van dit soort ingrijpende hervormingen niets terecht gekomen, hoewel Secretaris-Generaal Kofi Annan daar met name in 2005 wel zijn uiterste best voor heeft gedaan.

Te kort schieten

De geschiedenis van de Verenigde Naties is er een van ups en downs. Tot de ups behoort de beëindiging van het kolonialisme waaraan de VN een belangrijke bijdrage hebben geleverd. Maar in vele andere internationale conflicten zijn de VN er niet in geslaagd een oplossing te bereiken. Dat ligt niet aan de organisatie of zijn functionarissen. Een man als Kofi Annan wordt alom geprezen om zijn diplomatieke bekwaamheden. Maar situaties zoals in het Midden-Oosten of Kashmir – om twee gevallen te noemen, die vrijwel vanaf het begin op de agenda van de VN hebben gestaan – worden niet opgelost met diplomatie alleen. Daar is daadwerkelijke bereidheid van de conflicterende partijen

'De naam Verenigde Staten was helaas al vergeven'

voor nodig en die ontbreekt – zeker in het Midden Oosten. Wij Nederlanders herinneren ons maar al te goed de mislukte vredesmissie in de Bosnische enclave Srebrenica, waar ondanks de aanwezigheid van Nederlandse VN-militairen, duizenden moslim burgers door Bosnische Serviërs over de kling werden gejaagd. De situatie in Darfur in West-Sudan laat zien hoe zich ook nieuwe brandhaarden kunnen ontwikkelen bij de oplossing waarvan de krachten van de VN volstrekt te kort schieten.

Supermachten versus ministaten

De Verenigde Naties zijn aan sterke veranderingen onderhevig: in intern opzicht, in de steun die zij van de lidstaten krijgen, in de geschapen verwachtingen en in de functies die zij verrichten. Deze veranderingen, hoe opvallend ook, hebben weinig te maken met de jarenlange voorstellen tot structurele hervorming waarvan, zoals gezegd, tot nu toe niet veel terecht is gekomen. Tot die

‘Mensen maximale kansen geven’

D66 is de partij die het dichtst bij mij idealen ligt. Toen ik lid werd was dat vooral omdat ik het belangrijk vind om met ratio keuzes te maken en niet achter dogma's aan te lopen. Verder ben ik er voorstander van dat D66 de keuzevrijheid en de individuele vrijheid van burgers behartigt.

Ik heb een paar jaar in de bush van Tanzania gewerkt en gewoond. Daar heb ik mensen gezien die hun leven zelf willen opbouwen, ook al hebben ze veel minder opleiding gehad en zijn er minder mogelijkheden dan hier. In de ontwikkelingssamenwerking moet je er steeds naar streven dat je mensen die kansen geeft. Niet denken dat ze dat niet kunnen, integendeel. Hetzelfde gaat natuurlijk op voor Nederland. Scholing is daarbij van groot belang en daarom ben ik blij dat D66 onderwijs weer centraal stelt in het verkiezingsprogramma.

Ik hoop natuurlijk dat we over zestig jaar een wereld hebben waar iedereen de mogelijkheid heeft om een goed leven op te bouwen. Niet alleen in Nederland, maar wereldwijd. Ik hoop dat mensen in de hele wereld dan echt mee kunnen doen.

D66 kan daaraan bijdragen door ervoor te zorgen dat we in Nederland mensen maximale kansen geven. Onderwijs is een goede start. Ook de manier waarop je tegen het sociale vangnet aankijkt is belangrijk. Ik vind het niet sociaal om mensen almaar bij de hand vast te houden. Dat moeten we als D66 absoluut niet willen. Wij moeten de nadruk leggen op de kansen die mensen zelf kunnen pakken in plaats van ze te pampieren.

Josefiën van Olmen

lid sinds 1994

actief in de stadsdeelraad
Amsterdam Zeeburg

voorstellen behoorden de plannen voor gewogen stemmen in de Algemene Vergadering, uitbreiding van het aantal permanente leden van de Veiligheidsraad, afschaffing van het vetorecht, een krachtiger aanpak van de milieuproblematiek en een meer stabiele financiële basis voor de VN. Echter het feit dat het in wezen een organisatie van staten – en dus niet een ‘internationale gemeenschap’ - betreft, geeft meteen de sleutel tot een van de grote problemen van de organisatie. Enerzijds is er het feit dat er een grote diversiteit qua grootte en macht bestaat onder de lidstaten. Grote landen als de Verenigde Staten, Rusland, China, India, Brazilië en Nigeria zijn nu eenmaal niet te vergelijken met ministaten als Antigua en Barbuda, Monaco, de Malediven of de Seychellen. Toch hebben al deze ‘staten’ formeel een gelijkwaardige positie in de Algemene Vergadering. Mocht er ooit serieuze besluitvorming plaatsvinden met betrekking tot een wijziging van het Handvest, bijvoorbeeld ter uitbreiding van het aantal permanente leden van de Veiligheidsraad, dan zullen de stemmen van de microstaten even zwaar tellen als die van de grote mogendheden. Dat is op zichzelf al een merkwaardige zaak en heeft met het in VN-kringen graag beleden beginsel van ‘democratische besluitvorming’ volstrekt niets te maken. Er is in het geheel niets democra-

‘Toename van grijze zones bedreiging voor voortbestaan VN’

tisch aan om een staat van 900 miljoen inwoners een even grote stem toe te kennen als een staat met 80.000 inwoners. Toch is die situatie zo gegroeid en het zal zeer moeilijk, zo niet onmogelijk zijn haar weer terug te draaien of een stelsel van gewogen stemmen in te voeren (waarvan in het verleden wel sprake is geweest).

Quasi gouvernementele eenheden

Er is echter nog een ander en veel ernstiger probleem. Een groot aantal lidstaten van de VN is onderhevig aan uitholling van binnenuit. De

regeringen die zeggen deze staten te vertegenwoordigen, zijn in steeds mindere mate heer en meester in eigen land. Grote delen van landen als Afghanistan, Colombia, Haïti, Congo, Nepal, Somalië, Sudan en natuurlijk Irak zijn in handen van gewapende oppositiegroepen, terwijl de officiële regering van het land in sommige gevallen niet veel meer beheerst dan de hoofdstad en haar onmiddellijke omgeving. De gewapende oppositie vertoont quasi-gouvernementele trekken, maar de leiding is vaak moeilijk te lokaliseren, internationaal niet of moeilijk aanspreekbaar, en niet gebonden door internationale verdragen. De toename van het verschijnsel van dit soort quasi-gouvernementele eenheden heeft het vroeger betrekkelijk duidelijke plaatje van door internationale verdragen gebonden staten die geleid werden door regeringen die ter verantwoording konden worden geroepen vervaagd. Het heeft het veel moeilijker gemaakt voor internationale organisaties, zoals de VN, zich met dit soort situaties bezig te houden.

Grijze zones

Er is in de wereld in toenemende mate sprake van een 'afsterven van de staat', zij het niet op de wijze zoals Karl Marx dat ooit bedoelde. De verzwaking van de macht van de staat en het terugtreden van regeringen gaan samen met de opkomst van nieuwe, quasi-gouvernementele eenheden die vaak niet veel meer gemeen hebben dan een grote voorraad wapens en een streven naar het veroveren van de macht. Tegelijkertijd is er sprake van op grote schaal slachtoffers onder de burgerbevolking, martelingen, buitengerechtigde executies en andere schendingen van internationale mensenrechtenstandaarden, neergelegd in internationale verdragen. Het bestaan van dit soort standaarden is vaak nauwelijks bekend bij de schenders, laat staan dat zij hun gedrag erdoor laten beïnvloeden. Het voortbestaan en de toename van het verschijnsel van 'grijze zones' die geen staat in de klassieke zin vormen en waarvoor geen regering verantwoordelijk is, vormt een ernstige bedreiging voor de toekomst van de Verenigde Naties. Het gevaar dreigt dat de vergaderingen van de regeringsvertegenwoordigers in New York en Genève in steeds mindere mate een afspiegeling vormen van de werkelijke situatie in de wereld.

Onmisbaar forum

Vijftig nationale regeringen hebben de Verenigde Naties in 1945 opgericht. Sindsdien hebben meer dan 140 landen, waarvan de meeste voormalige koloniën zijn, zich erbij aangesloten. Met een enkele uitzondering beschouwen alle regeringen het als belangrijk deel uit te maken van de Verenigde Naties. Zij gebruiken de organisatie voor hun beleidsdoeleinden en voor internationale samenwerking en vreedzame beslechting van geschillen. De meeste van hen klagen tevens – en

'Diplomatie ontoereikend als oplossing voor Midden-Oosten crisis'

soms niet zonder reden – over de tekortkomingen van de organisatie. Dat neemt niet weg dat er alle reden is voor de verwachting dat de VN ook in de toekomst een rol van betekenis in de internationale betrekkingen zullen blijven spelen. De organisatie zal onmisbaar blijven als forum voor internationaal overleg, hulpverlening op humanitair gebied en op al die andere gebieden waar samenwerking tussen staten van levensbelang is.

Peter Baehr is één van de oprichters van D66. In september 2003 zegde hij zijn lidmaatschap op, omdat hij zich onvoldoende verbonden voelde met een partij die coalitiepartner was in het kabinet Balkenende-II. Hij stoorde zich met name aan de plannen voor de uitgeprocedeerde asielzoekers, die hij lijnrecht in strijd achtte met het verkiezingsprogramma van D66.

- 1 Zie bijvoorbeeld NRC Handelsblad, 28 juli 2006: "Europese leiders hebben gisteren fel afwijzend gereageerd op de uitspraak van de Israëlische minister van Justitie, Haim Ramon, dat de internationale gemeenschap steun heeft uitgesproken voor het offensief van Israël tegen Hezbollah."
- 2 Duco Hellema, "De 'Internationale Gemeenschap' Bestaat Niet," NRC Handelsblad, 9 april 2004.
- 3 Zie bijvoorbeeld: Peter Baehr en Leon Gordenker, *De Verenigde Naties: Ideaal en Werkelijkheid*, Amsterdam; Boom, vierde herziene druk, 2006, blz. 20.

In 2066 is in Nederland zestig jaar geleden de zorgverzekering ingevoerd. De zorgverzekering had als doel de gehele bevolking onder voor ieder gelijke sociale voorwaarden verzekerd te laten zijn tegen de gevolgen van behoefte aan geneeskundige zorg. Tweedeling in de zorg zou hiermee moeten worden tegengegaan. Alvast terugkijkend is de vraag of dat doel gerealiseerd is. Het antwoord op deze vraag is niet te geven zonder een aantal ontwikkelingen in de zorg te benoemen.

door **Niklaas Puijssers**

Hoe toekomstbestendig is ons nieuwe zorgstelsel?

In 2066 ziet de zorg er anders uit dan in 2006. Medisch-technologische ontwikkelingen hebben zich sterk ontwikkeld. Nieuwe technologieën maken ingrepen minder belastend. Vooral oudere patiënten kunnen hierdoor behandelingen ondergaan, waarvoor zij eerder niet in aanmerking kwamen. Ook is de medische wetenschap in staat genetisch bepaalde risico's van latere ziekten vast te stellen. Dit heeft de mogelijkheid van vermindering van ziektes door aanpassing van de leefwijze dan wel door therapeutische maatregelen vergroot. Deze ontwikkelingen hadden een prijskaartje. Steeds vaker wordt de politiek de komende jaren geconfronteerd met vragen of aangediende ontwikkelingen vanuit de collectieve verzekering vergoed moeten worden, of dat de hieraan verbonden kosten geheel of gedeeltelijk voor eigen rekening van de burger moesten komen. Hierbij zal zeker de budgettaire krapte als gevolg van de toegenomen vergrijzing van de bevolking een grote rol spelen. Jaarlijks zullen heftige discussies plaatsvinden in het parlement. Steeds weer leiden die discussies tot adhoc-maatregelen onder druk van

een sluitende begroting voor het volgende jaar. Ook schrikt het parlement – onder druk van de publieke opinie – regelmatig terug van genomen besluiten en draait het ingevoerde maatregelen terug. Een bom onder de politieke geloofwaardigheid en de acceptatie van maatregelen.

Maatschappelijk kader

Een principiële discussie over wat tot het domein van de zorgverzekering hoort, heeft bij de invoering in 2006 niet plaatsgevonden. Alle aandacht was toen gericht op het sturingsmechanisme van de zorgverzekering, zoals invoering van gereguleerde marktwerking, wijziging in verantwoordelijkheden van overheid naar andere bij de zorg betrokken partijen (burgers, zorgverzekeraars en zorgaanbieders) en wijziging in de financiering van ziektekosten. De inhoud van het verzekerde pakket was een status-quo van de destijds bestaande situatie (het pakket van de ziekenfondsverzekering) die was gebaseerd op de toen bestaande stand van de medische wetenschap. Het voorkomen van discussies over adhoc-

maatregelen om problemen op korte termijn op te lossen is een voorwaarde. Ook zal de politiek zijn rug recht moeten houden, wat eenvoudiger is als beslissingen vanuit een breed maatschappelijk en politiek gedragen kader worden genomen. Druk van belangengroepen en media kan dan worden weerstaan met een minimum aan politieke schade. Een dergelijk maatschappelijk en politiek kader is partijoverstijgend. Het tot stand komen van een zodanig kader overschrijdt ook de gebruikelijke zittingstermijn van een parlement. Anders gezegd: politici moeten het brede draagvlak voor beleidsuitgangspunten voor een langere termijn en beleidsuitgangspunten pas bijstellen nadat is gebleken dat aannames fundamenteel onjuist zijn.

Nieuwe ontwikkelingen

Naast wijzigingen in de zorg verandert ook de burger. De burger staat mondiger en kritischer in de wereld, wat ook tot uiting komt in zijn zorgvraag. Uniforme regelingen met een uniform prijskaartje passen niet in zijn beeld. Een gelijke basis voor een ieder accepteert de burger. Voor het overige wil hij zelf zijn keuzes kunnen maken. De inrichting van de zorgverzekering gaf daartoe een aanzet. Diezelfde burger heeft ook meer geld te besteden. Hij is ook bereid meer geld te besteden aan zijn gezondheid. Zorgaanbieders spelen op deze vraag in. Zij bieden inmiddels een breed scala aan voorzieningen aan. Ook zorgverzekeraars sluiten met hun aanvullende verzekeringen op deze ontwikkeling aan. Deze trend was in 2006 al begonnen, maar heeft zich in de loop van de jaren steeds verder uitgebreid. De samenstelling van de bevolking is veranderd. Daarmee is ook de zorgvraag veranderd. Bij de start van de zorgverzekering lag de nadruk op cure (de op genezing gerichte zorg), terwijl de vergrijzing van de samenleving zorgde voor een verschuiving van cure naar care (verzorging). Dit laatste stelt andere eisen aan de inrichting van het zorgaanbod. Care leidt tot 'meer handen aan het bed', maar ook tot een andere aanpak. Het 'simpelweg' beschikbaar stellen van collectieve middelen alleen lost de mogelijke problemen niet op. Eerder zal een antwoord gevonden moeten worden op de vraag: hoe houden we het beroep van verzorgende ook in de toekomst aantrekkelijk bij een krimpende arbeidsmarkt? Burgers willen zolang mogelijk zelfstandig

zijn en volop meedraaien in de maatschappij. Zorg verlenen op een centrale plek is dan minder aan de orde, de zorg moet de mensen thuis opzoeken. Lokale inbedding van die zorg, in combinatie met aangepaste huisvesting, is vanuit organisatorisch oogpunt een voorwaarde. Daarvoor zal één partij

'Het ontbrak aan een principiële discussie over het pakket van de zorgverzekering'

de regie moeten nemen. De zorgverzekeraar als uitvoerder van de zorgverzekering en de AWBZ of de gemeente als uitvoerder van de WMO (Wet maatschappelijke ondersteuning)? Vraag is wel of de discussie over de toekomst van de AWBZ in de toekomst een vervolg heeft gekregen. Het ontmantelen van de AWBZ en het deels onderbrengen in de zorgverzekering en deels in de WMO biedt burgers een duidelijk loket, en geeft ook een duidelijke verdeling van de verantwoordelijkheden.

Zorg op maat

Vooruitkijkend naar 2066 zijn er op het terrein van de zorg nog heel wat stappen te zetten. De Zorgverzekeringswet en de Wet marktordening gezondheidszorg hebben een begin gemaakt. Het is aan burgers, zorgaanbieders en zorgverzekeraars de hun gegeven mogelijkheden optimaal te benutten en daarmee de overheid op gepaste afstand te houden. Zorg op maat, de menselijke maat, kan dan volop tot ontwikkeling komen. Kortom, voordat het 2066 is, heeft ook de politiek nog veel werk te verzetten om de toekomstbestendigheid van ons zorgstelsel te verstevigen. Centraal daarbij zal de vraag zijn welke zorg wel en welke zorg niet uit collectieve middelen gefinancierd moeten worden. De overheid zal aan de hand van een transparant, objectief en rechtvaardig toetsingskader beslissingen moeten nemen over het opnemen van zorg in het basispakket van de collectieve voorzieningen. Burgers en zorgverzekeraars weten dan waar zij aan toe zijn en kunnen

‘Doorgaan met zorgen voor landbouw en milieu’

“Ik ben altijd actief geweest in de partij, eerst in de gemeente Amsterdam en nu in de Provinciale Staten. Sinds begin 2003 ben ik gedeputeerde in een coalitie van VVD, CDA, D66 en GroenLinks. Mijn portefeuille is breed, met onderwerpen als water, landschap, algemeen bestuur, communicatie en grondzaken. Ik kom dus heel veel mensen tegen en praat veel over de club.

Mijn werk brengt leuke projecten met zich mee. Zoals het opzetten van het nationaal landschap Laag Holland. Ook houd ik me bezig met de ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit in het gebied rond de A6 en de A9. Het gaat erom dat je niet alleen wegen aanlegt, maar dat je de ruimtelijke kwaliteit van het gebied zelf ook verder ontwikkelt. Ik werk nauw samen met allerlei mensen uit het gebied zelf: natuurbeheerders, boeren, gemeentes, de recreatie.

We zijn in Nederland op de goede weg qua milieu: het is hier veel schoner dan dertig jaar geleden. Daardoor is milieu minder een topic geworden. Er hangt geen crisissfeer meer omheen. Toch moeten we doorgaan met het werken aan het milieu en het landschap. We moeten onze leefomgeving netjes overdragen aan de volgende generaties. Zelf kom ik uit de economische hoek en ik zeg het maar zo: je moet Nederland niet alleen verkopen als een land met een uitstekend vestigingsklimaat, maar ook als een land waar het goed leven is. Naast bestuurlijke vernieuwing en onderwijs, vind ik de zorg voor het landschap een D66-klassieker. Ik hoop dat het landschap ook in de toekomst een belangrijke plaats krijgt, te beginnen met de komende campagne.”

Patrick Poelmann

lid sinds 1976

gedeputeerde
in Noord-Holland

zich daarop instellen en – als zij dat willen – zelf maatregelen nemen. Het bieden van zorg op maat en het daarmee mogelijk maken dat burgers keuzes maken, kan leiden tot verschillen in de zorg die burgers ontvangen. Is daarmee sprake van tweedeling? Niet per definitie. Als de overheid zich inzet voor een voldoende en kwalitatief verantwoord zorgaanbod en via de zorgverzekering de toegang tot een basisvoorziening van zorg en verzorging aan burgers garandeert, zal niet gauw sprake moeten zijn van tweedeling. In beginsel is noodzakelijke zorg en verzorging voor iedere burger toegankelijk. De tweedeling zit hem

Eén partij zal de regie moeten nemen

dan in de verschillende aanbiedingen die zorgaanbieders en zorgverzekeraars doen en in de keuzes die burgers maken, zoals wel of geen aanvullende zorgverzekering, wel of geen geld reserveren voor de ‘oude dag’. Moeten we in deze situaties spreken over tweedeling of juist van gewenste verschillen in benadering als gevolg van door de burger zelf gemaakte keuzes? Uitdagingen genoeg, juist voor een partij als D66, die als geen ander weet om te gaan met onderwerpen die een consistente lijn in beleid nodig hebben.

Niklaas Pruijssers is beleidsadviseur bij het College voor zorgverzekeringen. Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.

“Wie alleen een hamer als gereedschap heeft, ziet een probleem al snel als een spijker.” Met dit citaat van de psycholoog Abraham Maslow typeren de voormalige Amerikaanse vice-president en ‘herstellend politicus’ Al Gore en ex-bankier David Blood de kortetermijnvisie van de financiële markten in een artikel in *The Financial Times*: “Wij exploiteren de wereld alsof het een liquidatieproces is.” Als boegbeelden van Generation Investment Management LLP bepleiten zij een duurzaam, rendabel langetermijnbeleid. Het is de vraag in hoeverre de politiek daaraan wil meewerken.

door Arthur Olof

Kapitalisme op kruispunt van wegen?

In *The Wall Street Journal* van maart dit jaar formuleren Gore en Blood hun missie als volgt: “Kapitalisme en duurzame ontwikkeling zijn diepgaand en intens met elkaar vervlochten. Onze economische activiteiten zijn immers gebaseerd op de inzet van reserves van natuur en mens. Een duurzame economie en samenleving zijn pas mogelijk als we deze zogenaamde externe kosten van investeringsbeslissingen in alle sectoren volledig gaan meetellen.” Het huidige accountancy-systeem, gebaseerd op de nationale winst- en verliesrekening van John Maynard Keynes, negeert deze externe kosten en wentelt ze daarmee af op de samenleving. Gore en Blood: “Milieuovertreiniging is een externaliteit die slechts door sommige overheden wordt doorbelast zodat de verantwoordelijke entiteit gedwongen wordt om de volle kosten van productie voor eigen rekening te nemen. De afgelopen eeuw zijn bedrijven echter alleen maar financieel beloond voor het maximali-

seren van dergelijke externaliteiten om de kosten te reduceren.”

Prikkelende liquiditeiten

Volgens de auteurs bevindt het kapitalisme zich nu op ‘een kruispunt van wegen’, om te spreken met Stuart Hart, hoogleraar Management aan Cornell University. Bedrijven zullen hun externe kosten volgens hen niet alleen ‘binnen’ moeten halen, Gore en Blood geloven bovendien “dat duurzame ontwikkeling de primaire aanjager zal zijn van alle industriële en economische veranderingen in de komende vijftig jaar.” Zij wijzen daarbij niet alleen op non-profitorganisaties, maar ook op bedrijven die met innovaties en nieuwe producten succesvol inspelen op de nieuwe trend. Ook kapitaalverschaffers dragen een steentje bij in zelf gecreëerde internationale verbanden, zoals het *Enhanced Analytics Initiative* en de *Equator Principles*, een sociale en milieutoets op pro-

jectfinancieringen van inmiddels veertig grote banken. Voor politiek en overheden is een eigen rol weggelegd. Zij hebben een taak bij het bevorderen van de 'internalisering' van 'externe' kosten en de bestrijding van kwalijke output. Niet alleen met (inter)nationale sociale en milieuwetgeving, maar ook met prikkelende liquiditeiten, want 'wie alleen een hamer heeft, ziet een probleem al snel als een spijker'.

Tunnelvisie

Een actueel voorbeeld is de aanpak van de uitstoot van broeikasgassen (kortweg CO₂-emissies) conform het Kyoto-protocol van het VN-Klimaatverdrag. In deze emissiereducties is een levendige handel ontstaan. Gore en Blood beschrijven deze nieuwe business zonder een zweem van kritiek: "Dat gebeurt met prijsmechanismen (prijs per ton emissie) en met een van overheidswege ondersteunde marktplaats zoals het *Emissions Trading Scheme* (ETS) van de Europese Unie. Zelfs waar nationale regulerende kaders ontbreken, zoals in de Verenigde Staten, ontstaan op vrijwillige basis dergelijke handelsplatforms. Met dergelijke marktmechanismen zijn bedrijven steeds beter in staat om hun rendementen en investeringsbeslissingen te berekenen met het volledig meetellen van deze kosten van broeikasgas." De politieke praktijk is echter bijzonder weerbarstig. Het ontbreken van 'nationale regulerende kaders' die samenhangen met een internationaal gedeelde visie is een grote handicap, allereerst omdat niet iedereen meedoet, en ten tweede omdat we het

strategie – tussen ambitie en realisme' dat 'Kyoto' aan een 'tunnelvisie lijdt' vanwege te beperkte doelen voor een heel korte periode en alleen een selecte groep ontwikkelde landen. "Het beleid ontbeert een wereldomvattende en langetermijnbenadering," aldus de WRR.

Sprookje

Staatssecretaris Van Geel verwerpt de WRR-visie omdat die "de internationale successen miskent": er is immers aantoonbaar sprake van reducties tot de omvang van de jaarlijkse uitstoot van Duitsland. Alleen neemt de uitstoot elders weer met even grote volumes toe, dus blijft het dweilen met de kraan open. Greenpeace doet er nog een schepje bovenop en vindt dat de WRR capituleert voor president Bush, "die samen met Australië pleit voor vrijblijvende 'technologie-uitwisseling' en 'schone' toepassing van fossiele brandstoffen." De WRR bepleit op zijn beurt "zware investeringen in de vergassingstechnologie van 'schone' kolen in combinatie met het gebruik van natuurlijke brandstoffen als biomassa." Greenpeace noemt 'schone kolen' een sprookje en komt met een eigen alternatief: "Scenario's van het Duitse onderzoeksinstituut DLR laten zien dat de toepassing van duurzame energie dankzij technische ontwikkelingen snel betaalbaar wordt. Voor het jaar 2020 kunnen windenergie, aardwarmte en zonnekrachtcentrales zonder subsidie concurrerend zijn met kolen- en gascentrales."

Energiechaos

De tunnelvisie van Kyoto is intussen aanleiding voor Van Geel om, net als de Britse premier Blair, kernenergie weer op de agenda te plaatsen. Waarmee het middel weer ernstiger kan worden dan de kwaal; voor kernafval bestaat nog niet eens een internationale markt. Ook dit zou dus een nieuw kruispunt kunnen worden in het niet aflatende liquidatieproces, omdat de CO₂-uitstoot opeens als doel op zichzelf bestreden moet worden. Ongeacht de prijs. De geciteerde uitspraak van Maslow lijkt dus weer naadloos te passen bij politici, want die kijken als altijd zelden verder dan de volgende verkiezingen. Het is *business as usual, et après nous le déluge*.

Arthur Olof is redacteur van *idee*

Duurzame ontwikkeling primaire aanjager economische ontwikkeling

dus ook niet eens worden over de aard van het probleem. Grote vervuilers hebben het Kyoto-protocol niet ondertekend. President Bush weigert "omdat het de economie zou bedreigen," landen als India en China hoeven nog niet mee te doen. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid WRR vindt in het recente rapport 'Klimaat-

Nadat eerst schaalvergroting en productieverhoging de landbouw beheersten, is er tegenwoordig meer oog voor duurzaamheid en plattelandsontwikkeling. In 2013 worden de Europese landbouwsubsidies verder afgebouwd en moeten de Nederlandse boeren zich staande houden op de wereldmarkt. Kan de Nederlandse landbouw zonder subsidie op eigen benen staan?

door Frits Prillewitz

Is er toekomst voor de Nederlandse landbouw?

Veertig jaar geleden rolde de ruilverkavelingmachine nog in volle vaart over het Nederlandse landschap. De strijd tussen (de behartiging van de belangen van) landbouw en natuur en landschap werd bij de uitvoering van ruilverkavelingsplannen vrijwel altijd ten voordele van de landbouw beslecht. Om te overleven in de landbouw moesten immers de productiekosten omlaag en de productiviteit omhoog. Dat betekende onder andere dat de externe productieomstandigheden (verkaveling, ontsluiting, waterbeheersing) in zo optimaal mogelijke conditie moesten worden gebracht, waardoor schaalvergroting en intensivering van de productie een betere kans kregen. En in die tijd stimuleerde het Europese gemeenschappelijke landbouwbeleid (GLB) die ontwikkeling door productgebonden subsidies en prijsondersteuning van de agrarische export. Het specifieke Nederlandse cultuurlandschap dreigde echter geheel teloor te gaan. Vanaf de oprichting van D66 is er in de partij een sterke weerstand geweest tegen deze ontwikkeling. Ook al omdat er gigantische overschotten ontstonden, en een

sterke milieuvervuiling (verzuring, vermessing, etc.) zichtbaar werd. Daar bovenop kwam nog dat van het beschikbare budget van de Europese Gemeenschap (later EU) het grootste deel naar de landbouwbegroting ging. Door dit alles is er in de partij tot op de huidige dag in algemene zin de opvatting dat het beter zou zijn indien alle Europese subsidies zouden worden afgeschaft.

De stand van zaken 40 jaar later

Het GLB is in de loop van die 40 jaar vele malen hervormd. Boeren krijgen vanaf dit jaar of volgend jaar, in de EU een bedrijfsvergoeding gebaseerd op historische gronden, onafhankelijk van de productie die ze plegen. Daarmee groeit de financiële ondersteuning naar een honorering voor het simpele feit dat zij de grond bewerken, die 'open' en in conditie houden maar wel voldoen aan natuur- en milieu- en diervriendelijkheidseisen (cross compliance), terwijl zij de productie plegen die hen het beste uitkomt. Dat is de bijzondere situatie waarin de landbouw nu terecht is gekomen. Daar komt nog bij dat voor de periode 2007-2013

‘Heb je iets te mopperen, doe er dan zelf ook iets aan’

Ik heb gekozen voor D66 omdat de partij bij mijn levensstijl past. Ik houd van mensen die elkaar vrijheid gunnen en niet overal over mopperen. Heb je iets te mopperen, doe er dan zelf ook iets aan. Ik volg de politiek in de media op de voet: regionaal en landelijk. Dat moet je ook wel als raadslid, zeker als je – zoals ik – het enige raadslid in de provincie bent. Het liefst haal ik mijn informatie bij de mensen zelf.

Waar ik me erg druk over kan maken is bijvoorbeeld de manier waarop hier alweer een sportveld moet plaats maken voor huizen. Ik vind dat je eerst met betrokken verenigingen moet gaan praten voordat je zo'n besluit neemt.

Vooruit kijkend hoop ik dat er in 2066 meer vrede is en dat de mensen socialer zijn geworden. Oudere mensen die Nederland groot hebben gemaakt gun ik een goede oude dag. Ik vind het schrikbarend dat we ons druk maken over twee gevangenen in een cel terwijl oude mensen met z'n zessen in een zaaltje moeten slapen.

D66 moet hard gaan trekken aan de gezondheidszorg en ervoor zorgen dat er minder regels komen. Mensen mogen tegenwoordig zelf niet meer nadenken: alles is geregeld. Verder vind ik het schandalig dat we de handen aan het bed niet meer kunnen betalen, terwijl er ziekenhuisdirecteuren rondlopen met gigantische salarissen. Laten we weer gaan discussiëren over zaken die er echt toe doen in plaats van overloos vergaderen over grassprietten.

Rob de Koster

lid sinds 1998

fractievoorzitter
gemeenteraad Goes

veel geld uit Brussel ter beschikking wordt gesteld om het platteland te vernieuwen. Dit geld, moet worden aangevuld met nationale middelen (co-financiering), en dat betekent dat in de komende jaren honderden miljoenen euro's geïnvesteerd zullen worden in verkavelingsprojecten, dorpsvernieuwing, natuur- en landschapsontwikkeling, en niet agrarische bedrijvigheid ten plattelande. In Nederland worden alle potjes die hiermee te maken hebben gebundeld in het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG). De provincies worden verantwoordelijk voor de besteding ervan. Het lijkt erop dat als de regie nu eens verstandig en Brusselproof wordt uitgeoefend er een kapitale slag gemaakt kan worden richting kwaliteitsverbetering van landbouw, natuur en landschap, recreatie en wonen en werken op het platteland.

Toekomst van de landbouw

Vooraf onder invloed van de fysieke omstandigheden voltrekt zich in de Nederlandse landbouw de laatste jaren een tweedeling:

- in de zoekleigebieden, de droogmakerijen, zeg maar de grootschalige landschappen gaat de schaalvergroting op de bedrijven die daar gevestigd zijn in rap tempo door. De ondernemers willen dat ook en zijn bereid daarvoor grote investeringen te plegen. Hier en daar ontstaan zelfs megabedrijven (b.v. 1000 koeien).
- daarnaast, op de hoge, droge zandgronden en in de coulisselandschappen, investeren bedrijven enerzijds in verbreiding van activiteiten (recreatie, beheer natuur en landschap, boerderijwinkels, etc.), en anderzijds in bedrijven die intensiveren in dierhouderijssystemen.

Dit alles moge uit analyses duidelijk zijn, de vraag is of hiermee definitief de weg ingeslagen is naar duurzaamheid. Niet onwaarschijnlijk is dat na 2013 de Europese subsidies afgebouwd zullen worden en melkquota wellicht al eerder. Kan de Nederlandse landbouw dan op eigen benen staan? We hebben het dan over de grondgebonden landbouw en niet over de tuinbouw en in principe ook niet over intensieve veehouderij, die al veel eerder en langer de tucht van de wereldmarkt hebben ondervonden.

Doharonde

De beantwoording van deze vraag brengt ons naar de Wereldhandelsbespreking, zoals die nu

in de Doharonde wordt gevoerd. Ook nu weer zijn het de landbouwsubsidies die wereldwijd worden verstrekt, die voor een dreigende (feitelijk reeds erkende) mislukking zorgen. De grote handelsblokken, EU, VS, de Cairns-groep en de ontwikkelingslanden verwijten elkaar de schuld daarvan. Afgezien van de vraag wie de zwarte piet verdient, kan men concluderen dat de bereidheid om subsidies te verlagen, dan wel hier en daar af te schaffen, aanwezig is. Ook de vrije toegang van agrarische producten uit ontwikkelingslanden op de markten van westerse landen wordt zeker verruimd. Op de lange duur zal de productie zich wereldwijd daar concentreren waar dat uit een oogpunt van klimaat, bodemgesteldheid, beschikbaarheid van water etc. het beste kan worden uitgeoefend. Er is echter een grote maar, namelijk dat die productie in bijvoorbeeld de aanstormende landbouwreuzen als Brazilië en Argentinië onder min of meer gelijke sociale, ecologische en overige milieuumstandigheden plaatsvindt als in de tot nu toe beschermde landen van de EU. Bovendien, en dat is zeer belangrijk voor de toekomst van de landbouw in onder andere Nederland, zal de speciale rol die deze bedrijfstak toegekend krijgt in de open(-bare?) ruimte van zwaar verstedelijkte gebieden erkend moeten worden. Van dit laatste punt zou mijns inziens D66 een zwaar verkiezingsitem moeten maken, als onderdeel van een leefklimaatbeleid voor stad en land in de toekomst.

Beheerders van de open ruimte

Telkens laat de laatste jaren de discussie op, ook in D66 kringen, of er nog toekomst is voor de grondgebonden landbouw in Nederland. Uit het feit dat vele boeren stoppen en de blijvers slechts karige inkomens verwerven, wordt dan geconstateerd dat deze vorm van landbouw in Nederland een aflopende zaak is. Zeker wanneer straks de producten van de grondgebonden landbouw tegen wereldmarktprijzen verkocht zouden moeten worden. Soms flikkert er weer hoop op wanneer blijkt dat, tegen de achtergrond van dreigende tekorten aan fossiele brandstoffen, de verbouw van energiegewassen profijtelijk zou kunnen zijn, maar dan blijkt toch weer dat zonder subsidies de productie van niet-voedselgewassen weinig kans maakt, de bedrijven (en Nederland) te klein zijn (is) en vooralsnog de grondprijzen te hoog. Toch

is het mijns inziens voorbarig om de landbouw die in deze vormen (akkerbouw en veeteelt) wordt uitgeoefend voor de toekomst af te schrijven. Behalve dat, zoals blijkt uit verschillende onderzoeken, boeren boer willen blijven, is er in een land als Nederland behoefte aan beheerders van de open ruimte. Een al lang bestaande opvatting die in de opeenvolgende nota's van de regering over de ruimtelijke ordening een telkens pregnanter verwoording heeft gekregen. In de laatste Nota Ruimte is met de herontdekking van Nationale Landschappen verder onderstreept dat het landbouwareaal niet alleen vanuit natuur dient te worden bekeken, wat een bijdrage aan de Ecologische Hoofdstructuur betekent, maar ook vanuit de stad (belevingswaarde) onder erkenning van de cultuurhistorische waarde van het landschap waarin het is gelegen.

'De bereidheid om subsidies af te schaffen is aanwezig'

Naar een urbaan landbouwbeleid

Nu met het Investeringsbudget Landelijk Gebied, miljarden beschikbaar komen voor een periode van zes jaar (2007-2013) kan aan het realiseren van een duurzame landbouw in een verstedelijkte ruimte een flinke impuls worden gegeven. De tucht van de strenge milieuwetgeving, geïnspireerd door Brusselse richtlijnen, heeft de landbouw inmiddels wel doorstaan. Ook zijn er al enkele voorlopers van 'open-ruimteboeren' gesignaleerd. Bij Delft boert een boer volgens de Alterra-methode 'boeren voor natuur' en in Midden Delfland worden boeren straks ook, met Brusselse goedkeuring betaald uit een fonds om de zaak open te houden. D66 zal er daarom naar mijn mening goed aan doen om op landelijk niveau zijn kritische houding ten aanzien van subsidies voor de landbouw te laten varen en op provinciaal en gemeentelijk niveau er voluit voor te gaan, de urbaan getinte landbouw in zijn verdere ontwikkeling te steunen.

Frits Prillewitz is redacteur van *idee*

Sinds wanneer bent u lid?

“Sjonge, ben ik vergeten - ik denk 1985 of zo.”

Waarom D66?

“De enige partij die mijn ideaal van geleiding door de Rede (zoals in de Verlichting) een beetje benadert.”

Bent u iemand die de politiek actief volgt?

“Mmmm... zo-zo. Ik lees kranten en achtergronden en zo wel vrij vlijtig.”

Over welke politieke onderwerpen kunt u urenlang discussiëren?

“De scheiding der machten, op de klassieke manier à la Montesquieu, omdat uit de praktijk

en de geschiedenis blijkt dat anders belangen en onderwerpen die elkaars tegengestelde zijn, onder de verantwoording van een enkele persoon of instantie komen, met vreselijke gevolgen. In feite is het een logisch en noodzakelijk gevolg van het afschaffen van alleenheerschappij. Als je die (koning, keizer, politburo, enz) afwijst, moet je de vraag beantwoorden: waar breng ik de verschillende aspecten van de macht onder? Het antwoord van de Verlichting is: zoek het evenwicht, het evenwicht van de Rede (vandaar mijn voorkeur voor D66). Dat evenwicht is altijd precair, maar je kunt er je best voor doen. Daartoe moet je de ‘Grote Aspecten’ van de macht classificeren. Een werkbare indeling is: wetgevende macht, uitvoerende macht, godsdienstige macht en weten-

Wat is de aantrekkingskracht van D66? Hoe beleven mensen politiek? *Idee* vroeg het een aantal bekende en onbekende partij-leden. Vincent Icke is hoogleraar theoretische sterrenkunde aan de Universiteit Leiden en bijzonder hoogleraar kosmologie aan de Universiteit van Amsterdam. Mensen moeten zich laten leiden door de Rede is zijn ideaal en daarom is hij lid van D66: "De enige partij die dat ideaal een beetje benadert."

door Marjan Brouwers

‘Zoek het evenwicht’

schappelijke macht. Daarbij zou je er een ‘controleerende macht’ overheen moeten zetten. Die is niet erg duidelijk ingebouwd in mij bekende staatsvormen, maar bij ons is die vrij goed aanwezig door ‘de media’, de Ombudsman enzovoort. Probeer maar eens twee willekeurige van bovenstaande vier door elkaar te halen, en je krijgt meteen een explosief mengsel!"

Hoe zou de wereld er volgens u in 2066 uit moeten zien?

"Als we er niet in slagen om de invloed van irrationele emoties, zoals diverse geloven in goden, nationalisme en dergelijke te beperken en in veilige banen te leiden, is lang voor 2066 de Derde Wereldoorlog uitgebroken."

Waar moet D66 zich de komende tijd hard voor maken om dat voor elkaar te krijgen?

"Sommige van die ‘kroonjuwelen’ zijn of komen er toch wel. Bijvoorbeeld na de schok van het referendum over de ‘Europese grondwet’ is er zowat geen partij meer die het belang van referenda niet inziet. En die gekozen burgemeester komt er beslist. Ik denk dat een beperkt aantal ‘verlichte’ standpunten met grote vasthoudendheid moet worden bepleit en waar mogelijk in wetten ingebouwd. Het lijkt dan wel ‘koekoek-eenzang’, maar het komt op den duur veel betrouwbaarder over als je vasthoudt."

De oliecrisis van de jaren zeventig waren een stimulans voor bewust energiegebruik. Voor tal van toepassingen zijn besparingen gerealiseerd. Isolatie, spaarlampen en zuiniger auto's hebben op grote schaal ingang gevonden, niet in het minst omdat consumenten daarmee hun uitgaven beperken. Dit jaar stond *idee* nr. 3 al in het teken van energie en duurzaamheid. Nu wordt een beeld geschetst van het duurzame energiegebruik dat tegen 2066 mogelijk is.

door **Wouter-Jan Oosten**

Zestig jaar energie(beleid)

> Het is inmiddels duidelijk dat onze welvarende wereld veel energie blijft vragen. Naast de besparingen op bestaande toepassingen worden in huishoudens steeds meer toepassingen geïntroduceerd: er zijn twee televisietoestellen met standby-functie, er komt een tweede auto, de computer staat voortdurend aan en is on line, we verlichten de achtertuin beter, enzovoort. Behalve dat nieuwe toepassingen verschijnen, keren we soms terug op onze schreden: de populaire SUV's zijn bepaald geen zuiniger auto's. Bovendien zorgt de ontwikkeling van China en India voor enorm veel meer energiegebruik. We moeten er dus rekening mee houden dat de energievraag over enkele decennia groter is. De voorraad fossiele brandstoffen is eindig, al hoeven we ons voor de huidige generatie nog geen zorgen te maken. Bij olie en gas kunnen dankzij nieuwe technieken en veranderende kosten/baten-verhoudingen kleinere en complexere velden geëxploiteerd worden. Er wordt tegenwoordig geboord in de diepzee en olierijke zanden worden afgegraven. De wereld

beschikt nog over grote voorraden steenkool, de verbranding daarvan vergt echter de nodige zorg.

Klimaatbeleid

Behalve het beantwoorden van de energievraag is de aanpak van klimaatverandering een majeure opgave. Zeespiegelstijging, stormen en verandering van neerslagpatronen kunnen problemen vormen. Voor die problemen zijn oplossingen te vinden in ruimtelijke inrichting, bouwtechniek en dergelijke. Om tegen te gaan dat de aarde opwarmt door menselijke invloed is er een doelstelling om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. Tussen nu en 2066 moet de energievoorziening met veel minder CO₂ gepaard gaan. Nederland werkt ondermeer in het buitenland aan het realiseren van die doelstelling: maatregelen elders hebben soms meer effect en/of zijn goedkoper dan maatregelen hier. Vervuilende bedrijven kunnen gebruik maken van de handel in emissierechten die is ontstaan. Voor Nederland biedt de opslag van CO₂ in lege gasvelden ook kansen. Overigens vergroot

FOTO: HEINRIK WOUTERS

het naar beneden pompen van CO_2 ook de mate waarin je gas of olie uit de grond krijgt (nu blijft er veel achter in een veld). Zonder grote investeringen zoals in CO_2 -opslag en kernenergie slaagt Nederland er waarschijnlijk niet in om het doel van de lagere uitstoot van broeikasgas te bereiken.

Besparing, schoon fossiel en alternatieven

Huishoudens en bedrijven kunnen trachten hun energiegebruik te beperken. In toenemende mate wordt ondergronds water gebruikt om warmte op te slaan, en om te koelen. In *idee* nr. 3 is beschreven dat een dergelijke techniek een energieproducerende kas mogelijk maakt. Grote (kantoor)gebouwen kunnen een (bijna) gesloten energiehuishouding krijgen. De Europese Unie kan de normen voor brandstofverbruik van voertuigen verder aanscherpen. Ook de uitstoot van CO_2 en andere stoffen die ontstaan bij verbranding is tegen te gaan. Met subsidie en zeker belastingkorting kunnen overheden de ontwikkeling en benutting van alternatieve bronnen stimuleren.

Ethanol wordt al bijgemengd in benzine en diesel, en dat aandeel kan de komende jaren omhoog. Op enige termijn is het in brandstof omzetten van voedingsgewassen te verlaten ten gunste van het omzetten van landbouwafval, slib en dergelijke biomassa (de tweede generatie biobrandstoffen). De prijsstijging van olie en gas stimuleert de ontwikkeling van alternatieve bronnen. In een aantal gevallen is de winning van energie te combineren met de aanpak van een andere kwestie: de verbranding van afval is een goed voorbeeld. Zonnepanelen en windmolens worden her en der toegepast. De komende jaren kan het rendement hiervan nog flink toenemen dankzij technische verfijning. Met economische instrumenten maken overheden alternatief opgewekte energie rendabel voor zover die nog niet 'op eigen benen kan staan'. Door volwassen technieken, schaalvoordeel en hoger geprijsde fossiele brandstoffen zullen bronnen van alternatieve energie op termijn aantrekkelijker zijn. In de aanloop naar die situatie is nog een flinke inzet van overheden nodig.

‘We moeten een luis in de pels blijven’

“Ik hecht veel belang aan democratische vernieuwing, milieu en onderwijs. D66 is de enige partij die echt kijkt naar de lange termijn en duurzaamheid. Verder vind ik het opkomen voor emancipatie, homorechten, euthanasie en abortus van groot belang. Als Statenlid houd ik me intensief bezig met duurzaamheid en democratisering. Zo hebben we hier een volksreferendum en een burgerinitiatief. Als burgers worden gehinderd of gedupeerd door de overheid, kunnen we als katalysator optreden. Dit hebben we bijvoorbeeld gedaan in een dorpje bij het Tjeukermeer waar de huizen waren verzakt nadat het waterschap het waterpeil had verlaagd.

Over zestig jaar moet de wereld veel groener zijn. Het einde van het tijdperk van de fossiele energie breekt aan. Auto's gaan op waterstof rijden en kernfusie is dan al lang gewoon. Daardoor is de luchtvervuiling afgenomen en is het broeikaseffect verdwenen. Natuurlijk is het generaal pardon dan al lang een feit en de Zuiderzeelijn ligt er dan al lang. In mijn optiek is het openbaar vervoer het enige goede alternatief voor overvolle wegen. Ik blijf me hard maken voor de Zuiderzeelijn.

D66 zal de komende tijd minder de oren moeten laten hangen naar conservatieve partijen als de VVD en het CDA. We moeten vooral een luis in de pels blijven. De milieuwetgeving moeten we stringent handhaven: het geeft niet dat we de beste van de Europese klas zijn. Een goed voorbeeld doet goed volgen. Willen we echt ons landschap opofferen voor economische belangen? Kijk eens goed wat er allemaal gebeurt met het Groene Hart. Ik blijf erbij dat OV een beter antwoord is dan meer asfalt.”

Johan Sieswerda

lid sinds begin jaren 90

Statenlid in Fryslân

Het succes van duurzame energie zal niet alleen het resultaat zijn van 'technology push' en 'top down' overheidsbeleid. Burgers kunnen duurzame energie vooruit helpen maar ook belemmeren. Hoe energiezuinig zijn uw woning en leefstijl? Beschikt u over groene stroom en groen gas? Heeft u bezwaar tegen de plaatsing van windmolens? Overweegt u serieus om een hybride auto te kopen? Steunt u de invoering van accijns op vliegtuigbrandstof? Vraagt u zich af of uw werkomgeving duurzamer kan worden?

‘De overheid dient zich verantwoordelijk te voelen voor schone energie’

Restwarmte

Dankzij agrarische technologie en logistiek worden in Nederland gewassen geteeld waar ons klimaat niet gunstig voor is. Polders die vol kassen zijn gebouwd, nachten die fel verlicht zijn en hoog energieverbruik gaan daarmee gepaard. Sommige tuinders verstoken 's zomers aardgas omwille van de CO₂ die groei stimuleert, waarbij ze moeite moeten doen om hun kassen niet oververhit te laten raken. Tegen de ruimtelijke inpassing van kassen, de lichtvervuiling en het energieverbruik worden enkele maatregelen genomen. Een voorbeeld is dat het bedrijf OCAP in het Westland CO₂ levert die afkomstig is van Shell. De afnemers hiervan hoeven geen aardgas meer te verstoken. In de Rijnmond wordt ook warmte benut die afkomstig is van de industrie. Het is mogelijk om woningen, kantoren en kassen te verwarmen met industriële warmte. Daarvoor is vanuit ROM Rijnmond het programma R3 uitgewerkt, waar onder andere George Brouwer bij betrokken is. In Hoogvliet wordt een stadsverwarmingsnet opgeleverd dat wordt gevoed door de petrochemische en afvalindustrie. “Dat transportnetwerk kan makkelijk worden afgetakt naar de kassen in de B-driehoek en het Westland, naar Den Haag en Spijkenisse,” aldus Brouwer. “Verder kan Rotterdam-Zuid warmte benutten die ontstaat door afvalverbranding door de AVR. Ook

de mogelijkheden in Delft en Dordrecht worden al onderzocht." Behalve de (petro)chemie, energieproducenten en afvalbedrijven als leveranciers, en woningcorporaties als investeerders met een langetermijnperspectief, zijn overheden nodig om restwarmte te benutten. Energievoorziening is een algemeen belang, zo benadrukt Brouwer. "De overheid dient zich verantwoordelijk te voelen voor betaalbare, schone en betrouwbare energie. Voor investeringen zoals in ons warmtenet is het van belang dat de overheid zich voor meerdere kabinetsperiodes wil committeren. Het is dan ook opmerkelijk dat het ministerie van Economische Zaken (nog) geen warmtebeleid heeft geformuleerd. De overheid is ook cruciaal voor wat betreft de kennisontwikkeling, denk aan SenterNovem, ECN in Petten, de universiteiten en TNO."

Mestvergisting

Dat de overheid een belangrijke rol speelt, bevestigt de bedrijfsleider van een centrum dat onderzoek doet naar onder andere mestvergisting. Geleijn Biewenga: "Sinds de eerste ervaringen met mestvergisting, in de jaren tachtig, zijn belangrijke stappen vooruit gezet. Doordat met name in Duitsland en Denemarken de overheid het proces bleef stimuleren, kon de technologie verder worden ontwikkeld. Zulke overheden wegen bijvoorbeeld het belang van eigen elektriciteit af tegen de afhankelijkheid van een land zoals Rusland. Ons praktijkcentrum onderzoekt hoe de huidige techniek van mestvergisting het beste kan worden ingezet. We onderzoeken het rendement van verschillende toevoegingen aan de mest. In de elektriciteitsproductie behalen we een rendement van 35 tot 40 procent. Daarnaast levert het proces warmte op, die ook benut kan worden." Biewenga geeft aan dat noch de huidige techniek noch de belangstelling van agrarische ondernemers een probleem vormt. "Tot voor kort zou ik gezegd hebben dat er een redelijk enthousiasme is voor installaties van mestvergisting. Sinds 18 augustus kunnen er echter geen aanvragen van MEP-subsidie meer worden gedaan. Minister Joop Wijn heeft de subsidieregeling gesloten. Voor boeren die soms al lange tijd een traject doorlopen - denk aan de verschillende vergunningen die nodig zijn - is het zwaar dat hun investering niet meer door subsidie wordt ondersteund." Het ministerie van Eco-

nomische Zaken heeft overwogen dat de Europese doelstelling van 9 procent duurzame elektriciteit in 2010 wordt behaald en dat de subsidieregeling Milieukwaliteit Elektriciteitsproductie daarmee haar werk heeft gedaan. Het is aan een volgend kabinet om aan te geven welk ontwikkelingspad er is naar de verdere toekomst.

Wouter-Jan Oosten is redacteur van *idee*. George Brouwer is verbonden aan de Hogeschool Rotterdam en voormalig gedeputeerde van Zuid-Holland. Geleijn Biewenga is bedrijfsleider van Nij Bosma Zathe, een melkveepraktijkcentrum van Wageningen Universiteit en Researchcentrum. De auteur dankt Harry Geerlings, milieukundige aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Stappen van het energiebeleid naar 2066

- Besparen op energieverbruik door huishoudens en bedrijven
- Gebruik van industriële CO₂ in kassen
- Ondergrondse CO₂-opslag
- Gebruik van industriële warmte in kassen en woningen
- Warmte/koude-opslag in ondergronds water
- Bijmengen van biobrandstoffen
- Gebruik van hybride auto's
- Mestvergisting

D66 heeft iets met energie. In de kabinetten waaraan de partij deelnam werd de portefeuille economie (en dus energie) vaak door D66'ers bekleed. Vrij kort na haar ontstaan speelde de partij een cruciale rol bij het ontstaan van de uraniumverrijkingsfabriek URENCO. En nu weer is D66 de eerste partij die zich heeft uitgesproken voor de toepassing van de energiebron van de toekomst: zonthermische krachtcentrales. Een motie die het partijcongres in Zutphen aannam, stelde dat de overheid een deel van de aardgasbaten moet investeren in deze zonnecentrales. Evert du Marchie van Voorthuysen schetst de toekomst van deze technologie.

door Evert du Marchie van Voorthuysen

Zonnestroom voor Europa

Wat is er zo bijzonder aan zonthermische krachtcentrales? Deze centrales lijken sterk op de gewone elektriciteitscentrales die we allemaal kennen. In een CSP-centrale worden de zonnestrallen met behulp van spiegels geconcentreerd op de stoomketel van een conventionele thermische elektriciteitscentrale. Overdag wordt een deel van de geconcentreerde zonnehitte bij een temperatuur van 300-500 graden opgeslagen in voorraadtanks met een goedkoop medium, bijvoorbeeld een mengsel van vloeibare zouten. Deze warmte-energie wordt 's avonds en 's nachts gebruikt om de stroomproductie voort te zetten. Als de voorraadtanks leeg zijn, bijvoorbeeld na een volledig bewolkte dag (dat komt in de woestijn ook wel eens voor), kan gas, olie, of de een of andere biobrandstof worden ingezet om de gewenste continuïteit van stroomlevering te garanderen. Een zonthermische krachtcentrale levert duurzame elektriciteit met een even grote betrouwbaarheid als een kolencentrale met zijn klimaatverpestende CO₂-uitstoot of een kerncentrale met al zijn veiligheidsproble-

men. Een zonnecentrale die gebruikmaakt van de bekende blauw-glimmende zonnepanelen (PV) levert echter 's avonds en 's nachts geen elektriciteit. Een andere bijzonderheid van zonthermische krachtcentrales zijn de stroomopwekkingskosten. Deze zijn veel lager dan van centrales die met zonnepanelen werken. Dat zal in de toekomst naar alle waarschijnlijkheid ook zo blijven. De verwachting is dat in 2066 de stroomkosten voor CSP 3 euro-cent per kilowattuur zullen bedragen (in euro's van 2006). Het is niet waarschijnlijk dat andere stroomopwekkingstechnologieën dan goedkoper zullen zijn.

Nieuwe verkiezingsleus

CSP is een duurzame energiebron die alleen maar grootschalig kan worden ingezet. Er wordt gebruik gemaakt van de directe zonnestraling, de zon moet echt schijnen. In 70 landen kan CSP nu of op termijn rendabel geëxploiteerd worden, en Nederland hoort hier om evidente redenen niet bij. Onze elektriciteit zal aangevoerd worden

uit Noord-Afrika met hoogspanningsleidingen die op gelijkstroom werken in plaats van met de gebruikelijke wisselstroom, omdat de verliezen bij transport over lange (>1000 km) afstand dan aanzienlijk lager zijn. Van Zuid-Marokko naar Nederland bedragen de verliezen 14,5 procent. Samen met de investeringen voor de hoogspanningsleidingen en de transformatiestations komt het erop neer dat in 2066 zonnestroom voor Nederland beschikbaar is voor 4 eurocent/kWh. Is het een bezwaar dat Nederland (en het grootste deel van Europa) voor een groot deel van zijn energievoorziening afhankelijk wordt van het buitenland? Voor aanhangers van het wereldbeeld 'Fort Europa' zal dat zeker zo zijn. Maar voor aanhangers van een wereldbeeld met veel internationale handel en een sterke rol voor de Verenigde Naties zeker niet. Ik schat de meerderheid van de potentiële D66-stemmers tot deze laatste groep hoort. Daarom zal de verkiezingsleus 'Zonnestroom voor Europa' mijns inziens de partij veel extra stemmen opleveren.

Energie anno 2066

Hoe ziet de energievoorziening er in 2066 uit? In grote zonnige landen zoals de VS, China en India wordt de meeste elektriciteit in CSP-centrales opgewekt. Van de kolencentrales die nog functioneren wordt het CO₂ afgevangen en onder de grond gestopt. De opwekking van elektriciteit is een economische activiteit die aan economische wetten onderhevig is. Dat geldt net zo goed voor hernieuwbare als voor conventionele stroomopwekking. De wet luidt: Produceer op de locatie waar de opbrengsten het hoogst en de kosten het laagst zijn. Om deze wet te effectueren wordt Europa samen met de aangrenzende gebieden in Afrika en Azië bedekt door een grofmazig netwerk van hoogspannings gelijkstroomleidingen, zodat duurzaam opgewekte elektriciteit naar afnemers op duizenden kilometers afstand kan worden getransporteerd. Het net wordt gevoed door windmolenparken langs de kusten van de Noordzee en de Atlantische Oceaan, van Noorwegen en Schotland tot aan Mauritanië, door waterkrachtcent-

‘Een vrijzinnig liberale provincie van de Europese Unie’

Wat mij bevalt bij D66 is de combinatie van een progressieve insteek en interesse voor milieu, natuur en cultuur. Ik ben CDJA-lid geweest, maar daar liepen in mijn beleving vooral mensen rond die carrière wilden maken in het openbaar bestuur. Bij de JD ontmoette ik mensen die oprecht geïnteresseerd zijn in de maatschappij.

Het is jammer dat D66 als gevolg van de peilingen minder prominent in de media aanwezig is. Je hoort nu alleen de grote drie: vroeger waren wij een natuurlijke vierde stroming en dat is voorbij. Persoonlijk zou ik niet weten bij welke partij ik zou willen horen als D66 niet meer zou bestaan.

Wat mij stoort is dat er geen politieke wil is om te praten over bepaalde oplossingen. Toen er in Breda plannen waren voor een nieuw stadion, kwamen de bewoners zelf met een eigen verkeersvariant. De wethouder wilde die variant niet laten doorrekenen. Dat is dus een gemiste kans. Hetzelfde zie je met het burgerinitiatief. Hier in Breda is de lat zo hoog gelegd dat het bijna onmogelijk om iets op de agenda te krijgen.

In 2066 is Nederland een vrijzinnig liberale provincie van de Europese Unie geworden. Onze kroonjuwelen staan dan te pronken boven de open haard. Om dat te bereiken moeten we vier jaar de oppositie in zonder onderling ruzie te maken. Net als de SP in 1994 moeten we heel hard aan de weg timmeren, zodat onze natuurlijke achterban, zo'n 15 procent van de Nederlanders, weer denkt: 'Alexander, je hebt helemaal gelijk'.

Bart Vos

lid sinds eind 2003

commissielid voor de gemeenteraad in Breda

trales in de bergen, door biomassacentrales in de gebieden met veel bos (Noord- en Oost-Europa), door geothermische centrales in IJsland en Italië en door zeer veel zonthermische krachtcentrales langs de kusten van de Middellandse Zee, de Rode Zee, de Perzische Golf en de Atlantische kust van Afrika, die zonnestroom voor Europa produceren.

‘In de woestijn komt ook wel eens een bewolkte dag voor’

Ontzilten

Bij de meeste zonthermische krachtcentrales wordt de afvalwarmte gebruikt om zeewater of zout water uit meren of zoute onderaardse waterlagen te ontzilten. Dit gedestilleerde water is geschikt voor irrigatie en de industrie, en er kan uitstekend drinkwater van worden gemaakt. Je kunt er ook de woestijn mee veroveren. Stel dat we op een stuk woestijnkust in Zuid-Marokko, Libië of Egypte, over een lengte van 20 kilometer een complex van zonthermische krachtcentrales met zeewaterontzilting bouwen met een continue opbrengst van 1 gigawatt (goed voor een miljoen huishoudens met een West-Europese levensstijl). Het benodigde terrein waarop de spiegels worden opgesteld bedraagt 40 km², er is dus een 2 kilometer brede strook aan spiegelvelden. We bestemmen al het geproduceerde gedestilleerde water voor de aanleg van bos, bijvoorbeeld acacia's. Na twee jaar bevloeien kan een acaciabos in de woestijn overleven met de ene regenbui per jaar die er gemiddeld valt. Het water dat door de centrale wordt geproduceerd kan daarna gebruikt worden voor een volgende strook van jonge acacia's, en zo groeit er een bos vanuit de kust de woestijn in met een jaarsnelheid die gelijk is aan de breedte van het spiegelveld, in dit geval dus 2 km/jaar. Na een halve eeuw is het bos 100 kilometer diep de woestijn in gegroeid. Ondertussen worden er in open plekken van dit bos cultures aangelegd van productieve, redelijk woestijnbestendige gewassen zoals olijfbomen, dadelpalmen en dergelijke. Op deze manier zorgt de zon niet alleen voor

energie voor alle mensen op aarde, maar ook voor nieuw leven in de woestijn.

Seizoensprobleem

Is er anno 2066 nog wetenschappelijk onderzoek nodig om het energieprobleem op te lossen? Ja en nee. Zonthermische krachtcentrales werken dan al 20 jaar met veel succes op drie locaties in Californië, de technologie is rijp. De technologie van warmteopslag in een mengsel van vloeibaar natrium- en kaliumnitraat is uitgetest en zal voor het eerst commercieel worden toegepast in de drie 50 MW CSP-centrales die bij Guadix in Spanje in aanbouw zijn. In talloze olie- en gasgestookte centrales wordt de afvalwarmte gebruikt om zeewater te ontzilten. Een nieuwe, in Nederland ontwikkelde ontziltingsmethode, MEMSTILL, is veel efficiënter dan de conventionele MED-methode, en wordt nu productierijp gemaakt. Elektriciteitstransport over duizenden kilometers wordt al voor vele gigawatt toegepast bij het transport van elektriciteit uit stuwdammen naar de bewoonde wereld. Al deze technologie zal verbeterd en vooral goedkoper worden door het op steeds grotere schaal toe te passen, op nichemarkten, en vooral door intelligente stimulering door de overheden. Wetenschappelijk onderzoek is verder niet nodig, het energieprobleem is in feite al opgelost. Eén probleem is dan echter nog niet opgelost, en dat is het seizoensprobleem. De productie van een zonthermische krachtcentrale is in de wintermaanden aanzienlijk minder dan in de zomermaanden. Er zal in de wintermaanden structureel bijgestookt moeten worden, met aardgas of met de een of andere vorm van uit biomassa geproduceerde brandstof, bijvoorbeeld methanol. Tegelijkertijd wordt er dan in de zomermaanden overtollige zonnewarmte uit de spiegelvelden nutteloos weggegooid. Het zou veel beter zijn om die overtollige zonnewarmte te gaan benutten voor de productie van een kunstmatige brandstof. Dat kan waterstof zijn, of nog beter een vloeibare brandstof die geproduceerd wordt van CO₂ die uit de lucht wordt gehaald, water en zonnehitte. Die brandstof kan dan in de wintermaanden worden ingezet om het tekort aan zonnehitte te compenseren. Extra zonnebrandstoffabrieken zullen dan vloeibare brandstoffen gaan produceren voor toepassingen in het verkeer en verwarming van

gebouwen. In het wetenschappelijke onderzoek dient de productie van brandstoffen uit zonnehitte prioriteit te krijgen.

Algemeen belang

Waarom gebeurt er tot nog toe zo weinig? De energievoorziening heeft te maken met grote, machtige partijen: oliemaatschappijen, elektriciteitsmaatschappijen, nationale overheden en de belangen zijn enorm. Niemand zit te wachten op een nieuwe, bedreigende technologie. De overheid wordt geacht het algemeen belang te dienen, maar op ambtelijk niveau (ministeries, SenterNovem, enzovoort) wordt het algemeen belang gelijk gesteld aan de som van de belangen van bestaande, grote Nederlandse ondernemingen. Nog geen enkele bestaande Nederlandse onderneming heeft de wederopbloei op de CSP-wereldmarkt ontdekt. De aanvraag voor erkenning van CSP in de vorm van een nieuw transitiepad dreigt nu stuk te lopen op de huidige gildenmentaliteit in Nederland. Er is nieuw politiek leiderschap nodig om de verlamme impasse te doorbreken. Nieuwe en bestaande Nederlandse ondernemingen moeten worden aangesproken door een overheid die een krachtige, toekomstgerichte visie uitstraalt. De Nederlandse gasvoorraad is honderden miljarden euro meer waard geworden door de gestegen olieprijzen. Deze onverdiende rijkdom geeft ons land de morele plicht om het voortouw te nemen bij de wereldwijde transitie naar de Solar Age, het zonnetijdperk. Alleen politici met visie en leiderschap zijn in staat om die morele plicht in daden om te zetten. Boris van der Ham begrijpt dit nu al een jaar. Laurens Jan Brinkhorst begon het ook te begrijpen, maar werd door de kabinetscrisis aan de zijlijn gezet. D66 heeft aangetoond politici te kunnen leveren met visie en leiderschap. D66 is dan ook de enige partij die geloofwaardig de leus kan voeren: 'Zonnestroom voor Europa'.

Evert du Marchie van Voorthuysen, is natuurkundige en gespecialiseerd in de techniek en economie van zonthermische krachtcentrales. Hij is oprichter en directeur van de stichting ter bevordering van Grootschalige Exploitatie van Zonne-ENERgie (GEZEN).

voorthuysen@home.nl, www.zonisdetoekomst.nl

Dat Nederland over ruim een halve eeuw nog volop in beweging is, leidt geen twijfel. De vraag is: Hoe bewegen we ons voort? Teren we nog altijd op de fossiele brandstoffen, of zijn we in staat geweest de grote stap naar duurzaamheid te maken? In Noord-Nederland wordt onder de vlag van Energy Valley hard gewerkt aan de realisatie van een duurzame toekomst.

door Paul van Daalen en Peter Luimstra

Duurzame mobiliteit in het 'Energy Valley' gebied

Zweden en Nederland kunnen veel van elkaar leren

De Energy Valley regio (de provincies Drenthe, Friesland, Groningen en de kop van Noord-Holland) wil uitgroeien tot een energiecluster van internationale betekenis. Door de aanwezigheid van veel hoogwaardige energiekennis en conventionele energieactiviteiten zijn de kansen daarop volop aanwezig. Eén van de belangrijke speerpunten van de regio is het geven van een substantiële bijdrage aan het nationale programma energietransitie. Dit programma moet ervoor zorgdragen dat Nederland over vijftig jaar over een duurzame energiehuishouding beschikt. Energy Valley doet dit niet alleen omdat het goed is voor ecologie en maatschappij, maar vooral omdat het de regio kansen biedt tot economische structuurversterking.

Systeeminnovaties

In het energietransitiedenken is één aspect cruciaal voor het welslagen: systeeminnovaties. Niet enkel het verbeteren van technische systemen en het introduceren van andere energiedragers - hoe belangrijk ook - is afdoende. Systeeminnovaties vragen ook andere organisatievormen, andere instituties, anders omgaan met energie en andere

beleidskaders. En tot slot goede 'branding', het op een adequate wijze communiceren naar verschillende belanghebbenden. Juist nu de fossiele brandstoffen in prijs blijven stijgen en overheden zich steeds grotere zorgen maken over de 'security of supply' neemt het belang van systeeminnovaties toe. Energy Valley probeert voor verschillende energietransiethema's, waaronder duurzame mobiliteit, systeeminnovaties te bewerkstelligen, die gekoppeld zijn aan de kansen die Noord-Nederland biedt.

Duurzame mobiliteit

Een belangrijk speerpunt voor Energy Valley is duurzame mobiliteit. Het verkeer neemt 25 procent van het totaal energieverbruik voor haar rekening in Nederland en is dus een essentieel onderdeel van energietransitie. Daarom heeft Energy Valley een programma opgesteld dat een bijdrage levert aan het landelijke energietransitiepad duurzame mobiliteit. Dit transitiepad stelt zich tot doel om de (markt)introductie van alternatieve brandstoffen te versnellen. Het Energy Valley-gebied kan hier een substantiële

Het energiestation van de toekomst

bijdrage aan leveren. Zo bezit de regio een sterke agrobusiness, hoogwaardige wetenschappelijke en praktische energiekennis en goed geoutilleerde zeehavens (Eemdelta en Harlingen). Bovendien bevindt de regio zich op de aardgasbel van Slochteren en is er zodoende veel kennis over aardgas opgebouwd. Aardgas wordt overigens gezien als belangrijke transitiebrandstof. Dit werd onlangs nog onderstreept door het Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC), die in haar advies over de bevordering van alternatieve brandstoffen voor het wegvervoer in de EU aangaf dat aardgas de grootste bijdrage aan de verwezenlijking van de doelstelling voor alternatieve brandstoffen tot 2020 kan leveren. Aardgas is schoon, stoot een geringe hoeveelheid stikstofdioxide uit, produceert geen fijne deeltjes en levert een bijdrage aan het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen. Bovendien maakt aardgas de weg vrij voor waterstof en groen gas.

Vraagstimulering

Een ander belangrijk aspect is de vraagstimulering van duurzame brandstoffen. Door provincies

en gemeentes worden verschillende stimulerings- en promotieactiviteiten uitgevoerd. Een paar voorbeelden: uitvoering van vijftig wagenparkscans met leertraject die het inzicht moeten vergroten in de kansen voor duurzaam rijden voor 4.500 voertuigen, gratis parkeren voor duurzame voertuigen. Om dit stimuleringsbeleid op een coherente wijze vorm te geven heeft Energy Valley het initiatief genomen om gezamenlijk met de drie Noordelijke provincies een visie te ontwikkelen ten aanzien van duurzame mobiliteit. Het programma van Energy Valley zet zich in om gezamenlijk met markt- en private partijen duurzame mobiliteit van de grond te krijgen. Vier lijnen vormen hierbij het uitgangspunt:

- verlenging van de aardgasketen door rijden op aardgas en eerste introductie groen gas;
- verder uitbouwen van nichemarkten voor pure biobrandstoffen hoge mengsels van biobrandstoffen;
- faciliteren van de verplichte bijmenging van biobrandstoffen;
- stimuleren van onderzoek naar innovatieve biobrandstoffen.

Aardgasvulpunten

De projecten die nu ingezet worden zijn een schakel in een keten van veranderingen die een transitie op gang moeten brengen. Een goed voorbeeld is rijden op aardgas. In het Energy Valley gebied worden binnenkort de eerste aardgasvulpunten geopend. Dit vormt de aanzet tot het creëren van een compleet netwerk, dat soms gecombineerd wordt met een tankstation van meerdere biobrandstoffen verkrijgbaar zijn. Daarnaast worden ook diverse voertuigen ingezet die kunnen rijden op aardgas. Door overheden, maar ook voor het bedrijfsleven is het vaak aantrekkelijk om op aardgas te rijden. De eerste stap voor het rijden op alternatieve brandstoffen is hiermee gezet. Dezelfde voertuigen kunnen zich namelijk eveneens voortbewegen op groen gas en zelfs op mengsels van waterstof. Hiermee wordt een grote innovatie in gang gezet, die een substantiële bijdrage levert aan de Nederlandse duurzame energie doelstelling. De potenti-

ele bijdrage van groen gas tot 2010 wordt op ongeveer 3-4 procent ingeschat. Van 2020-2030 kan deze bijdrage zelfs oplopen 30-50 procent (door synthetisch aardgas; SNG). Wanneer ook duurzaam geproduceerd waterstof hieraan toegevoegd wordt, dan ligt de potentie zelfs vele malen hoger. Energy Valley stimuleert daarnaast ook de (grootschalige) productie van en het rijden op andere vloeibare biobrandstoffen als biodiesel, ppo, bio-methanol en ethanol. Ook wordt onderzoek gedaan naar de mogelijkheden van o.a. grootschalige productie van ethanol en biogas en de verdere ontwikkeling van innovatieve biobrandstoffen (onderzoek o.a. Rijksuniversiteit Groningen, ECN en TNO naar HTU, Fischer Tropsch Diesel, cellulose ethanol en Substitute Natural Gas). Er gloort dus hoop voor de transitie naar een duurzame energiehuishouding. Toch gaat nog niet alles naar wens.

Knelpunten

Ten aanzien van duurzame mobiliteit valt nog veel werk te verrichten. Bijvoorbeeld bij de aanbesteding van busvervoer. Publieke partijen willen hun bijdrage wel leveren, maar tegen de meerkosten van de transitie wordt nogal aangehikt. Deze problematiek heeft overigens vooral te maken met de huidige inrichting van openbaar vervoerconcessies, deze bevorderen geen verbeteringen en integraal ontwerp, de systeeminnovatie ontbreekt. Op dit moment wordt door het Platform Mobiliteit gekeken naar de introductie van zogenaamde innovatieve concessies, waarmee de introductie van verbeteringen op het vlak van schone duurzame technologieën wordt ondersteund. Ook in Noord-Nederland kijken verschillende partijen naar de mogelijkheid voor verbetering in het Openbaar Vervoer. Andere prangende zaken waar ondernemers tegen aanlopen bij de introductie van duurzame brandstoffen zijn de onzekerheid met betrekking tot accijnspolitiek en het achterblijven en het veelal ontbreken van adequate investerings- en exploitatiesubsidies. Deze exploitatiesubsidies zijn broodnodig omdat door het zogenaamde kip-ei probleem, er is geen vraag dus geen aanbod en vice versa, aanwijsbaar marktfalen bestaat.

Koploper Zweden

Energy Valley is overtuigd dat (duurzame) energievraagstukken in een internationale context

Energy Valley organiseert internationaal congres over Duurzame Mobiliteit

Energy Valley organiseert in samenwerking met het Platform Duurzame Mobiliteit en The Swedish Trade Council op 20 en 21 november voor de tweede keer het congres 'Duurzame Mobiliteit'. Het congres wordt gehouden in Leeuwarden. Bij deze conferentie, met een internationale focus ten aanzien van duurzame mobiliteit staat het uitwisselen van ideeën, ervaringen en kennis tussen Zweden en Nederland op het niveau van beleid en markt centraal. Verder is de conferentie bedoeld om resultaten te melden uit het Energy Valley gebied in het afgelopen jaar. De bijeenkomst borduurt voort op het Congres 'Duurzame Transportbrandstoffen' dat Energy Valley eind vorig jaar organiseerde. Met meer dan 500 bezoekers, waaronder beleidsmakers en veel ondernemers was dit congres een doorslaand succes. Energy Valley wil het aankomende congres benutten om de geboekte resultaten (bouw aardgastankstations, bouw biodieselfabrieken, implementatie van 'duurzaam' overheidsbeleid), helder voor het voetlicht te brengen.

Voor meer informatie zie www.energyvalley.nl

beantwoord moeten worden. Europese partijen kunnen veel van elkaar leren en Zweden is hiervan een lichtend voorbeeld op het vlak van duurzame mobiliteit. Met haar auto-industrie (Saab, Volvo, Scania), hoogwaardig onderzoek naar alternatieve brandstoffen en praktijkvoorbeelden, bleek de aanwezige kennis in Zweden zeer bruikbaar voor toepassing in het Energy Valley gebied. Voorts sluit deze samenwerking nauw aan bij de bestuurlijke wil in Noord-Nederland om te werken aan de Noordelijke Ontwikkelingsas (NOA). Zweden wil in 2020 onafhankelijk zijn van fossiele brandstoffen en maakt daarom veel vaart met duurzame energie. Eind 2005 bedroegen biobrandstoffen in Zweden 2,7 procent van de brandstoffenmarkt. Veruit de populairste biobrandstof is ethanol, dat voor een kwart in Zweden zelf geproduceerd wordt. Van alle auto's in Zweden is ongeveer tien procent een zogenaamde 'flexifuel' auto. Dit betekent dat het voertuig op verschillende mengsels van ethanol en benzine kan rijden, tot een maximum van 85 procent ethanol. Dertig procent van de nieuw verkochte auto's in Zweden zijn flexifuels. Deze hoopvolle resultaten werden niet geboekt, omdat de gemiddelde Zweed nu zo milieubewust is. Het is met name het beleid van stimuleren, faciliteren en het goede voorbeeld geven, dat tot interessante resultaten leidt. De landbouwcoöperatie Lantmannen heeft in het Zweedse Norrköping bijvoorbeeld een bioethanolfabriek opgericht, deze werd in 2001 onder een ongunstige gesternte geopend. Er bestonden hoge risico's voor de investeerders. Echter, omdat de overheid tot een accijnsvrijstelling op ethanol van vijf jaar besloot, werd toch besloten de fabriek, die jaarlijks 50 miljoen liter produceert, te bouwen. Nu de ethanolprijs door gunstige marktontwikkelingen vrijwel verdubbeld is, blijkt de fabriek winstgevend. Sterker nog: er is besloten tot de bouw van een tweede fabriek, die 150 miljoen liter per jaar produceert en in 2008 de deuren moet openen. Voor Noord-Nederland, dat serieuze kansen ziet voor grootschalige bioethanolproductie, gloren hier eveneens grote (samenwerkings)kansen.

Aanjagers

Belastingmaatregelen alleen zijn niet voldoende. Overheden zullen daarnaast daadwerkelijk als aanjager moeten fungeren en laten zien wat er

in de praktijk mogelijk is. De Zweedse hoofdstad Stockholm ondersteunt het opzetten van een wagenpark van schone voertuigen, tot vijf procent van het marktaandeel in de stad 'schoon' rijdt. Zo wordt een self-supporting markt gecreëerd, die zichzelf daarna relatief eenvoudig kan uitbreiden, redeneren de Zweden. Stockholm geeft bedrijven en instellingen in de stad een steuntje in de rug door auto's die op duurzame brandstoffen rijden gratis te laten parkeren (een maatregel die inmiddels in Leeuwarden is overgenomen), vrijstelling te verlenen van een 'verstoppingstax' en een lagere voertuigbelasting voor bedrijven te hanteren. Zweden heeft bovendien de intentie uitgesproken om de belastingvrijstelling tot 2013 te handhaven. Het busbedrijf in Stockholm wil in 2025 het openbaar vervoer in de Zweedse hoofdstad zelfs honderd procent duurzaam uitvoeren. Nu al beschikt 'Storstockholms Lokaltrafik' over 31 biogasbussen en 253 bio-ethanolbussen. Het biogas voor de bussen is afkomstig van een rioolwaterzuiveringsinstallatie, die tegenover de remise van het busbedrijf gevestigd is. Daar moet bij worden aangetekend dat dit busbedrijf volledig in overheidshanden is. De overheid kan haar eigen ideeën simpelweg implementeren in de eigen bedrijven.

Breed draagvlak

Nederland staat voor een grote uitdaging wil zij inspringen op de kansen die duurzame mobiliteit voor het ecologisch, maatschappelijk en economisch kapitaal biedt. Zweden laat zien, dat met veel politieke wil en de juiste overheidsmaatregelen verrassend snel veel te bereiken is. Organisaties als Energy Valley kunnen hier een bijdrage aan leveren door onder meer ambities neer te zetten, maar even belangrijk is de brede steun door (inter)nationale overheden en marktpartijen. Zonder deze steun zal Nederland de energietransitie doelstellingen niet behalen.

Peter Luimstra en **Paul van Dalen** zijn beiden werkzaam voor de stichting Energy Valley

Meer informatie

www.energyvalley.nl

www.energietransitie.nl

80

D66, de partij zich vanaf haar geboorte heeft geprofileerd als de nationale kampioen van de duidelijkheid in de politiek, laadde de afgelopen kabinetsperiode door voortdurend geschipper tussen doorregeren of uitstappen de schijn op zich van onbetrouwbaarheid. D66 lijkt het slachtoffer te worden van het dilemma van een te kleine partij met te grote plannen. Een partij die daardoor vastloopt in onmogelijke en inconsequente keuzes. In werkelijkheid is deze partij echter consequenter in haar keuzes dan men zou denken.

door Jos Rees

De tijd is rijp voor een progressieve middenpartij

Kern van het identiteitsprobleem van D66 is dat wij hier niet te maken hebben met een revolutionaire programpartij maar met een grotendeels traditionele beginselpartij. Er loopt een rechte afstammingslijn van het verlichte arminiaanse regentendom uit onze Gouden Eeuw, de basis van onze Hollandse tolerantie, via de negentiende eeuwse progressieve Thorbeckianen en de vrijzinnig democraten van de eerste helft van de twintigste eeuw naar de beschaafde vernieuwersclub van 1966. Die veelgeroemde jaren '60 zijn op partijpolitiek gebied niet zo vernieuwend en revolutionair als wel gemeend wordt. Juist in deze periode van electorale dijkbreuken blijkt de ooit beoogde 'doorbraak' in de Nederlandse politiek definitief mislukt. De door de polarisatie van VVD en PvdA ontstane ruimte in het politieke pantheon wordt in september 1966 vrijwel direct opgevuld door de aloude vrijzinnig democraten, die zich nu D66 noemen en sindsdien met bewonderenswaardige vasthoudendheid blijven geloven in de oprecht-

heid van de eigen vermomming. En, waar in de 19e eeuw de Thorbeckianen de staatkundige modernisering niet als doel maar als middel zagen, daar is voor D66 het programma van staatkundige vernieuwing veeleer ingegeven door de geest van het tijdsgewricht dan door een werkelijk revolutionaire mentaliteit. De basisprincipes van deze partij zijn eigenlijk: verdraagzaamheid, gematigdheid, burgerlijke beschaving en sociaal-maatschappelijke verantwoordelijkheid, typisch vrijzinnig democratische idealen. De meest fatsoenlijke partij van het westelijk halfmond, een vriendenclub van bewuste cultuurdragers die zich blozend generen voor de hoogte van hun banksaldo.

Traditionele partnerkeuze

Als we de verkiezingsresultaten van de Vrijzinnig Democratische Bond (1901 tot 1946) vergelijken met die van D66 blijken beide partijen aanspraak te doen op ongeveer hetzelfde percentage van het electoraat (tussen de 4 en de 12 procent, de onwe-

zenlijke uitschieter van 1994 niet meegeteld). Als we naar de partnerkeuze in regeringscoalities kijken is een nog interessantere conclusie te trekken. De VDB werkte in het midden van de jaren '30 mee aan het tweede en het derde kabinet van de aartsconservatief Colijn (met hun leider Oud op financiën) met de confessionelen en de liberalen als partners. De vrijzinnig democratische stroming is aan het eind van de 19e eeuw ontstaan uit zowel het vrijzinnig protestantisme als uit het pure liberalisme. Maar politieke wortels en familieverbanden blijken niet te negeren. De keuze voor centrumrechtse coalities als Balkenende-II is voor de vrijzinnig-democraten van D66 veel natuurlijker en minder gevaarlijk voor het behoud van de eigen politieke identiteit dan het partnerschap met de linkervleugel van de vaderlandse politiek. In de dramatische ondergang van het beruchte kabinet Van Agt-II koos D66 vóór het CDA en tégen Den Uyl. Goed beschouwd is het ijveren van D66 voor de Paarse coalitie in 1994 meer ingegeven door ergernis over het eeuwige primaat en de arrogantie van de christen-democraten dan door verwantschap met de sociaal-democratie. De enige uitzondering op de traditionele partnerkeuze van D66 vormt het toetreden van Van Mierlo tot de progressieve samenwerking met PvdA en PPR in 1972, culminerend in het meest progressieve kabinet dat ons land gekend heeft. Een uitzonderlijk en mooi avontuur, ingegeven door vooruitstrevend idealisme en jongensachtige romantiek van vooral Hans van Mierlo, misschien ook door diens persoonlijke droom van het ontstaan van een progressieve volkspartij, ooit.

Kleur bekennen

In dit licht bezien is bijvoorbeeld het conflict tussen de PvdA-senaatsfractie en D66-minister De Graaf rond de grondwetsherziening in maart 2005 ook niet zo onbegrijpelijk en de keuze voor het aanblijven als coalitiepartner ondanks het verloren gaan van de hervormingsdroom, nog minder. Het draait allemaal om basale politieke loyaliteit, veel meer dan om staatkundige vernieuwing. Het lijkt tijd voor D66 om politieke kleur te bekennen als enig echte erfgenaam van ons vrijzinnig-democratische gedachtegoed. Anders zal de onherkenbaarheid de partij straks echt fataal worden. Een politieke partij mag op haar

veertigste verjaardag wel eens op zichzelf gaan lijken. Moge het samengaan van een veertigste verjaardag en een roemloze ondergang beperkt blijven tot de DDR in 1989.

Vaste electorale kern

Uit bovenstaande analyse kunnen meerdere conclusies met betrekking tot de politieke toekomst van D66 getrokken worden. Er lijkt op dit moment geen erg veelbelovende plek meer over aan het

‘De basisprincipes van D66 zijn typisch vrijzinnig democratische idealen’

electorale firmament voor het soms met links flirtende, maar vaak met rechts scharrelende D66. In een tijd van culturele vervlakking, verruwing van het intermenselijk verkeer en geestloze commercialisering is er nu eenmaal weinig ruimte voor genuanceerd denken. Onontkoombare conclusie: waarschijnlijk is er aan het begin van de eenentwintigste eeuw geen plek meer voor een vrijzinnig-democratische partij van bescheiden afmeting, zelfs niet in het vaderlandse politieke pantheon. D66 moet zich echter in eerste instantie zeker niet opheffen of paniekgestuurd intern gaan bezemen, maar gewoon meedoen met de verkiezingen. Zij kan immers rekenen op een vaste electorale kern van NRC-lezers, VPRO-kijkers en nog niet door de VVD gestrikte libertijnen. Een minimum van twee à drie zetels is altijd gegarandeerd. Dat is dan een parlementaire basis voor verdere actie.

Progressieve middenpartij

D66 dient zich, na interne bewustwording van haar politiek-historische wortels, zo snel mogelijk om te vormen tot een actieplatform voor een ingrijpende vernieuwing van de Nederlandse politiek. Wat zestig, respectievelijk veertig jaar geleden onmogelijk bleek heeft nu een goede kans van slagen. De positie van de partij is uniek: een

‘Wat is er mis met het binnenhalen van Poolse loodgieters?’

De uitgangspunten van D66 staan mij erg aan: we kiezen altijd voor de beste oplossing zonder rekening te houden met levensovertuiging, ideologie of historische achtergronden. Wij zijn voor kansen voor het individu binnen de grenzen van het egoïsme. We proberen toekomstgericht te zijn en we kijken over de grenzen heen. Helaas is dat de laatste tijd onvoldoende naar voren gekomen.

Bestuurlijke vernieuwing blijft voor mij een echt D66-punt. Daarnaast hecht ik groot belang aan de positie van Nederland binnen Europa. De discussie over de Europese grondwet vond ik bij het belachelijke af. Heel jammer dat niet goed naar voren is gebracht wat de waarde van Europa is en hoeveel we er nu al mee te maken hebben. De politiek heeft een nederlaag geleden en daarom durven we er nu niet meer over te beginnen. Dat is heel kortzichtig, want we hebben elkaar in Europa hard nodig. Als niemand in Nederland nog loodgieter wil worden, wat is er dan mis met het binnenhalen van Poolse loodgieters? Of Hongaarse verpleegsters?

Ik hoop dat we een samenleving kunnen bouwen waarin mensen elkaar weer vertrouwen. Alleen dan kun je iets bereiken. Dat geldt voor de politiek maar ook voor het gewone leven. Heb respect voor elkaar en elkaars mening. En ik hoop dat de verharding weer afneemt. We mogen best iets zorgvuldiger formuleren!

D66 moet er op blijven hameren dat je mag zijn wie je bent. Verder is het van belang om veel nadruk op onderwijs te blijven leggen. Zo vind ik dat de opleidingen van nu echt minimaal zijn.

Marjo de Greef

lid sinds 1995

fractievoorzitter
van de Statenfractie
in Overijssel

die Brücken nicht
ermäßig belasten!

ne pas trop
ha les ponts!

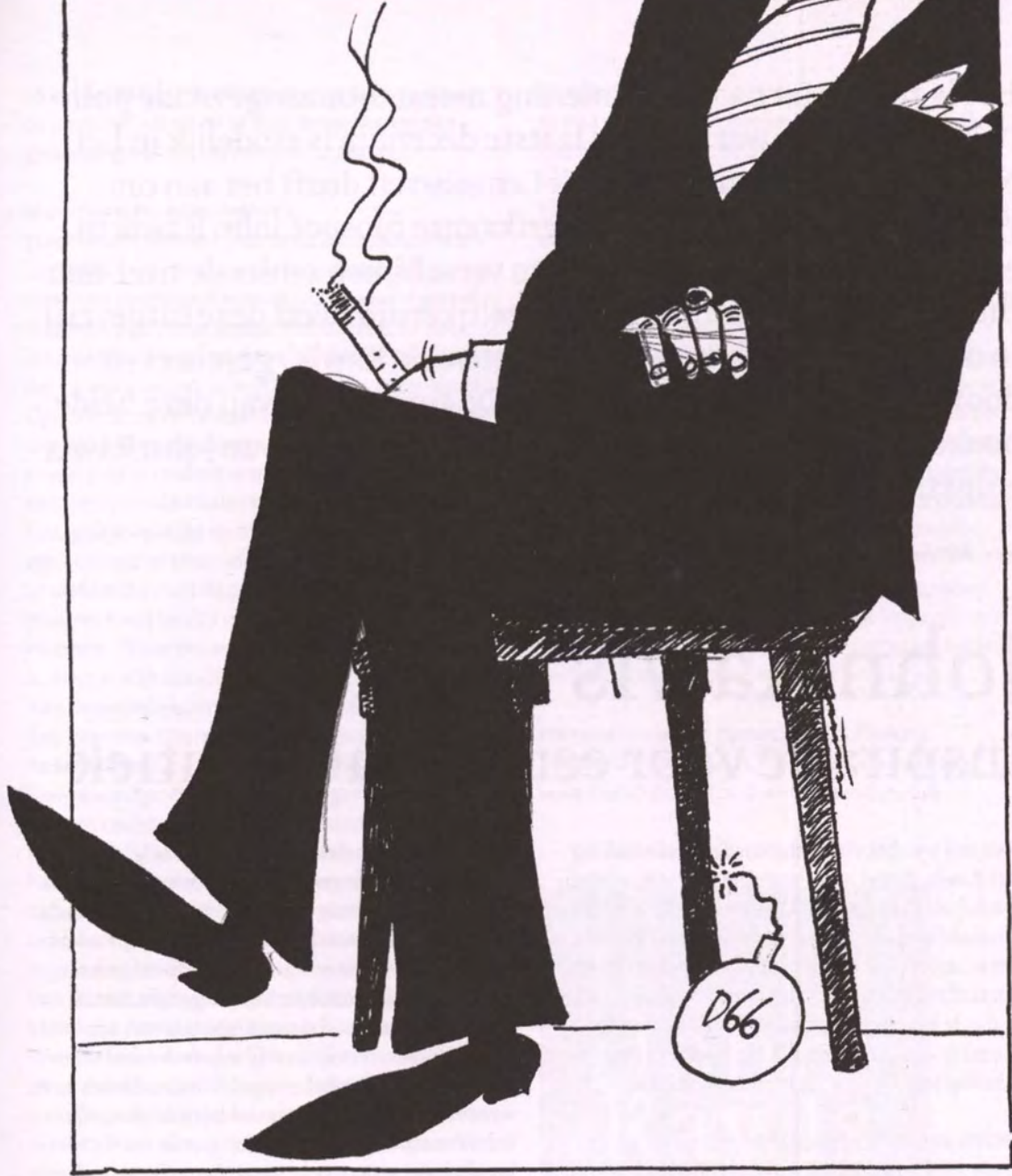
overload !!
exce: ly - tha

partij die niets meer te verliezen heeft, die toe is aan interne catharsis en tegelijkertijd een partij met eeuwige en basale vernieuwingsaspiraties en die, bevrijd van coalitiedwang, vanuit het zuivere politieke midden kan opereren. De tijd lijkt eindelijk rijp voor de vorming van dat langverwachte politieke driestromenland, een proces waaraan een vernieuwd D66 leiding kan gaan geven, via het initiatief tot de vorming van een grote vooruitstrevende middenpartij – sociaal, maar

‘In een tijd van culturele vervlakking is weinig ruimte voor genuanceerd denken’

niet socialistisch; liberaal, maar niet conservatief. Zo'n beweging kan aanspraak maken op een groot deel van de PvdA-aanhang, een grote meerderheid van D66 zelf, de ongeveer 25 procent te linkse VVD-ers en de vooruitstrevende CDA-kiezers die deze partij ontgroeid zijn. Naast deze progressieve middenpartij zullen zich spontaan nieuwe blokken vormen: een (veel kleinere) linkse stroming, bestaande uit de linkervleugel van PvdA, uit SP en Groen Links en een (ongeveer even groot) conservatief blok, gevormd uit de restanten van VVD, CDA, een kleine minderheid van D66 en klein rechts. Zo kan het wat sleets geraakte streven naar vernieuwing eindelijk inhoud krijgen in de vorm van nieuwe duidelijkheid voor de kiezer. Het moment lijkt gunstig: de oude betovering van de partijpolitieke traditie is anno 2006 in een totaal veranderd Nederland wel uitgewerkt. Veertig jaar na haar geboorte kan D66 datgene worden wat de oprichters ooit beoogden: een breekijzer in de vaderlandse politiek.

Jos Rees, Amsterdam, jherees@planet.nl

Het is zover. Het naar mijn mening meest toonaangevende politiek-filosofische werk van de laatste decennia is eindelijk in het Nederlands vertaald. Uitgeverij Lemniscaat durft het aan om 'A Theory of Justice' van de Amerikaanse filosoof John Rawls in een Nederlandse vertaling te laten verschijnen onder de titel 'Een theorie van rechtvaardigheid'. Tegelijkertijd heeft deze uitgeverij in de reeks Kopstukken Filosofie het boek 'Rawls', geschreven door Percy B. Lehning uitgegeven. De combinatie van deze beide boeken maakt het mogelijk om het gedachtegoed van John Rawls enigszins te doorgronden.

door Wilfried Derksen

John Rawls

inspiratie voor een liberale politiek

Voor mij was het een hernieuwde kennismaking met Rawls. Zowel in mijn studie (het vak rechtsfilosofie) als in het politiek jongerenwerk werd actief aandacht besteed aan het gedachtegoed van Rawls. Het is ondoenlijk om in deze bijdrage 'Een theorie van rechtvaardigheid' samen te vatten. Voor degene die de 577 pagina's van het boek (zonder de noten) te veel vindt, raad ik het boek van Percy B. Lehning aan. Dan heb je toch even de basis.

Rechtvaardigheidsbeginselen

Rawls, die in de traditie van de contractfilosofen staat, definieert twee rechtvaardigheidsbeginselen. Zijn stelling is dat dit de beginselen zijn die mensen in de oorspronkelijke positie zouden overeenkomen (contract). De fictie van de originele positie is de situatie waarin rationele personen die onwetend zijn over hun eigen positie en talenten en die hun belangen wensen te bevorderen een standpunt bepalen over de basisvoorwaarden voor hun gemeenschap (Rawls, BLZ. 153). Het onwetend zijn over hun eigen positie en talenten – zijn ze een getalenteerde ondernemer of een zwaar gehan-

dicate – stelt de deelnemers aan de originele positie in staat de gemeenschap los van hun eigen concrete belangen in te richten. Rawls komt via de originele positie tot de twee volgende beginselen: Elke persoon dient een gelijk recht te hebben op het meest uitgebreide stelsel van gelijke fundamentele vrijheden, dat verenigbaar is met een vergelijkbaar stelsel van vrijheden voor anderen. Sociale en economische ongelijkheden dienen zo te worden geordend dat ze zowel (a) redelijkerwijs in ieders voordeel mogen worden geacht, en (b) verbonden zijn met posities en ambten die voor allen toegankelijk zijn (Rawls, BLZ.101). Voor deze rechtvaardigheidsbeginselen geldt een seriële rangorde, oftewel, van het eerste beginsel mag niets worden prijsgegeven ten voordele van het tweede beginsel. Het eerste beginsel veronderstelt wel reeds zekere sociaal-economische voorwaarden. Zoals ik het zelf wel noem: als je honger lijdt ben je niet vrij. Rawls heeft niet beoogd een politiek programma te schrijven en heeft – hoewel hij als theoreticus van het moderne liberalisme geldt – zich nooit verbonden aan een politieke partij. In Nederland hebben

zowel politici uit de VVD (zeker in het begin van de jaren '80) als de PvdA zich beroepen op zijn gedachtegoed (zie Lehning, BLZ. 144 e.v.).

Ideologische blauwdruk?

Waar staat D66 dan? D66 heeft zich vanuit een lange traditie van pragmatisme nooit zo bekommerd om een filosofische of ideologische grondslag voor zijn programma. Het heeft zelfs heel lang geduurd voordat de partij durfde te erkennen dat zij een (sociaal-)liberale partij is. Maar sinds Opschudding en de daaropvolgende vaststelling van de Uitgangspunten van D66 is dat station passé. D66 is evident een liberale partij geworden, een partij die de mens centraal stelt: vrij, betrokken, gelijkwaardig en mondig; een partij die mensen blijvend in staat wil stellen hun eigen keuzes te maken. Zo stelt de partij dat in de uitgangspunten. Even verder staat in de uitgangspunten vermeld: "Voor een vrije persoonlijke ontplooiing is meer nodig dan de formele liberale vrijheden. Aan persoonlijke vrijheid moet ook inhoud worden gegeven. Daarom stellen sociaal-liberalen aan de samenleving sociale randvoorwaarden, zoals hoogwaardige en toegankelijke gezondheidszorg en onderwijs in een goed functionerende rechtsstaat die veiligheid, werk en sociale zekerheid biedt." Met die uitgangspunten heeft D66 zich binnen het liberale ideologische spectrum geplaatst. Terecht, zou ik zeggen, maar gelet op mijn rol bij de opstelling van de uitgangspunten ben ik niet objectief. Uiteindelijk is die liberale identiteit de reden van bestaan van de partij. Weliswaar heeft de partij het electoraal zwaar, maar dat doet niet af aan die reden. Als partij van de vrije persoonlijke ontwikkeling binnen sociale randvoorwaarden is D66 niet meer van hetzelfde, maar voegt het een dimensie toe aan het politieke spectrum. Die identiteit verdient echter versterking. Dat kan onder meer door bewustwording van politiek-filosofische inspiratiebronnen. Waar D66 zich sociaal-liberaal noemt, is 'Een theorie van rechtvaardigheid' zo'n inspiratiebron. Dat wil niet zeggen dat D66 de utopie van Rawls, - wat Lehning een realistische utopie noemt (Lehning, BLZ. 175 e.v.) - tot ideologische blauwdruk moet verheffen, maar 'Een theorie van rechtvaardigheid' kan helpen bij het ontwikkelen van een D66 visie op sociaal-economische verschillen.

Verplichte kost

Er zijn meer inspiratiebronnen voor de liberale identiteit van D66. Een aantal leden zal op korte termijn een initiatief nemen om te komen tot een Platform Liberaal-Democraten. Doel van dat initiatief is een versterking van de politiek-filosofische discussie binnen de partij. Daartoe vinden de initiatiefnemers kennis van de ideeën van bijvoorbeeld Rawls, maar ook van andere politiek-filosofen noodzakelijk. De uitgave van de Nederlandse vertaling van 'A Theory of Justice' en de publicatie van Percy B. Lehning helpen daarbij. Daarom ben ik blij met de uitgave van beide boeken door Lemniscaat en kan ik beide boeken van harte aanbevelen. Ze behoren niet te ontbreken in de boekenkast van D66'ers met interesse in politieke filosofie.

Wilfried Derksen is oud-Internationaal Secretaris van D66 en oud-voorzitter van de commissie Uitgangspunten, thans Vice-president van de Partij van Europese Liberalen en Democraten (ELDR) en rechter te 's-Hertogenbosch.

Interesse om deel te nemen aan het Platform Liberaal-Democraten i.o.? Stuur dan een mail naar w.derksen@gmail.com of emily@huismus.net.

Literatuur:

John Rawls,
'Een theorie van rechtvaardigheid',
Rotterdam,
Lemniscaat, 2006

Percy B. Lehning,
'Kopstukken filosofie',
Rotterdam,
Lemniscaat, 2006.

Al enige jaren is zich een onderstroom aan het ontwikkelen waarin het geluid doorklinkt dat we zorgvuldiger moeten omgaan met onze natuurlijke hulpbronnen en met elkaar, en dat andere waarden naast winst en winstmaximalisatie belangrijk zijn. Welke mogelijkheden kunnen organisaties hiervoor creëren en wat kun jij doen om bij te dragen aan een schitterende toekomst?

door **Brigitte Hoogendoorn** en **Eline Crijns**

Schitterend organiseren

“Je moet mogelijkheden zien om mogelijkheden te kunnen creëren en hiermee een toekomst te kunnen vormen,” stelt caritas-hoogleraar Theo Schuijt in zijn boek ‘De kracht van bezieling’. We creëren een visie op onze maatschappij, de rol en het functioneren van organisaties en ons eigen gedrag. Een visie die als drijfveer kan dienen voor ons handelen en richting geeft aan ons gedrag. Een visie waarin vervreemding kan plaatsmaken voor zingeving, waar ruimte is om volledig jezelf te kunnen zijn, waar open en directe relaties met alle stakeholders centraal staan, waar begrippen als People, Planet en Profit met elkaar in balans zijn en waar plezier en lol weer een belangrijk onderdeel vormen van je dagelijkse werk. Het is misschien een utopie om een dergelijke visie volledig te realiseren, maar dat is ook niet het doel ervan. Een visie van hoe de toekomst eruit kan zien, kan dienen als inspiratiebron om ons handelen te leiden en ons aan te zetten tot actie om van onze wereld een betere wereld te maken en van onze organisaties samenwerkingsverbanden te maken die zin aan het leven toevoegen. We introduceren

hiervoor een nieuw begrip waarin we alles wat we anders zouden willen, kunnen onderbrengen: Schitterend Organiseren. Het blijkt een begrip te zijn dat tot de verbeelding spreekt. Iedereen heeft bij het horen van Schitterend Organiseren wel een positief beeld of een idee over wat het zou kunnen zijn. Het klinkt veelbelovend en dat is het ook.

Schittering

We gaan proberen het begrip Schitterend Organiseren handen en voeten te geven. We hebben hiervoor geen eenduidige definitie van wat Schitterend Organiseren is. Ook hanteren we geen checklist aan de hand waarvan je kunt vaststellen op welk niveau van schittering je je bevindt. Een definitie sluit ideeën, beelden en eigen interpretatie uit en we willen nu juist openheid en ruimte bieden om anders te kijken. Ieder mens kan alleen zelf bepalen wat schitterend is. Schittering kun je niet opleggen, maar komt van binnenuit. Wat jij schitterend vindt, past bij waar jij voor staat en bij de waarden en normen die jij aanhangt. Schittering heeft wel altijd een belofte in zich, een belofte

naar iets beters, iets mooiers. Stel je eens voor dat je gewoon dagelijks met plezier naar je werk gaat omdat je de dingen doet waar je goed in bent en die je graag doet, alleen of samen met anderen. Stel je eens voor dat je door eenvoudigweg jezelf te zijn een nuttige, zinnige bijdrage kunt leveren. Stel je eens voor dat je trots bent op de organisatie waar je werkzaam bent en op de producten en diensten die je vervaardigt met je team. Stel je eens voor dat je meer energie krijgt van je dagelijkse werkzaamheden dan dat het energie kost. Stel je eens voor dat je hier ook nog naar tevredenheid voor wordt beloond. Stel je eens voor dat je op elk moment van je leven kunt stellen dat jouw aanwezigheid ertoe doet en dat je de wereld een stukje beter maakt. Is dit te veel gevraagd? Klinkt dit te utopisch of zouden we dit eigenlijk heel gewoon moeten vinden? Schitterend Organiseren is alles wat dit ideaal dichterbij brengt.

Vinken en vonken

Het verschil tussen onze huidige manier van organiseren en Schitterend Organiseren is als het verschil tussen 'vinken' en 'vonken'. In onze huidige manier van organiseren zijn we vooral bezig met het zetten van 'vinken': lijstjes afwerken van dingen die we moeten doen van het management, van het kwaliteitssysteem, van het workflow-systeem, van de overheid, vanuit zelfbedachte regeltjes en ga zo maar door. Het is vooral een kwestie van trekken en sleuren om alle dingetjes van je lijstjes af te kunnen vinken. Dat vreet energie en is geestdodend. Schitterend Organiseren staat vooral voor 'vonken': die dingen oppakken waar je goed in bent, die je energie opleveren, samen 'in een staat van flow komen' en met een vanzelfsprekende lichtheid geweldige resultaten behalen. Dat is vonken. Daar willen we naartoe. We hebben een aantal kenmerken van 'vinken' en

VINKEN	VONKEN
Mens als middel	Mens als mens
Winst als leidend principe	Gelijkelijk sturen op People, Planet en Profit
Fragmentatie / ont koppeling	Holistisch denken / samenhang
Ratio	Ratio en gevoel
Mensen zitten in de organisatie	De organisatie zit in de mensen
Focus op zwakten en tekortkomingen	Focus op talenten en kracht
Denken dat je geen invloed hebt	Persoonlijk leiderschap (if it is to be, it is up to me)
Oplossen	Voorkomen
Eigenaarschap van de aarde (gebruik naar behoefte)	Rentmeesterschap van de aarde (gelijk of beter achterlaten)
Korte termijn	Lange termijn
Kwantiteit	Kwaliteit
Angst	Liefde / hoop
Onbewust	Bewust

‘Het functioneren van de democratie centraal stellen’

Ik stem al op D66 sinds de oprichting van de partij. Toen al ging het erom dat D66 het functioneren van de democratie centraal stelt. Hoe krijg je mensen zo ver dat ze mee willen denken. Zoals Churchill ooit zei: democratie is een slechte regeringsvorm, maar de alternatieven zijn nog veel erger. Zelfs in een klein land als Nederland is het moeilijk om tot consensus te komen. Vandaar natuurlijk ons beruchte poldermodel. Verder heeft D66 een uitgesproken langetermijnvisie. Het is jammer dat die visie in de media ondergesneeuwd raakt onder hypes zoals de aftrekbaarheid van de hypotheekrente. Een volstrekt oninteressant onderwerp: afschaffen die handel.

Waar ik me vooral voor inzet binnen D66 is het onderwerp Concentrated Solar Power. Dat is onder andere een manier om elektriciteit op te wekken via zonne-energie. Je kunt zo een veelvoud opwekken van de energiebehoefte van de hele aarde. De technieken zijn nog niet uitontwikkeld, maar het kan in principe wel. Om dit te realiseren is internationale samenwerking nodig. Daar moeten we nu echt mee beginnen want het duurt nog jaren voordat die energie er echt komt. Kijk maar naar kernfusie: vijftig jaar gelden dacht men zo eindeloos schone energie te kunnen leveren.

Ik verwacht dat er over zestig jaar CSP wordt toegepast in alle woestijnen en dat de omliggende landen hiervan gebruik kunnen maken. Zo'n centrale kun je in Nederland niet bouwen, maar we kunnen er straks wel van profiteren. D66 moet zich daar sterk voor maken.

James Kuipers

lid sinds 1981

actief in Groningen

‘vonken’ op een rij gezet. Geen van de beschrijvingen is goed of fout te noemen. Het is alleen een andere manier om te kijken naar hetzelfde. Pas als we hetzelfde anders kunnen zien, kunnen we hier anders op reageren en komen we in actie.

Inspiratie

Om de visie op Schitterend Organiseren handen en voeten te geven hebben we in het gelijknamige boek concrete en inspirerende voorbeelden opgenomen van organisaties waar de schittering al van af spat: *The Hunger Project*, Kuyichi en Triodos Bank. *The Hunger Project* is een wereldwijd project dat zich committeert aan het beëindigen van chronische honger. Hun visie is ‘een wereld zonder honger’. De wijze waarop gewerkt wordt om honger duurzaam te beëindigen is een prachtig voorbeeld van Schitterend Organiseren: werken vanuit een alles overheersende visie, zonder berusting, waarbij mensen worden aangesproken op hoe zij een bijdrage kunnen leveren en voor die bijdrage zelf verantwoordelijk zijn. Het kleding-

‘Niet de angst regeert, maar het geloof in de eigen kracht’

merk Kuyichi en de Triodos Bank zijn beide prachtige voorbeelden van organisaties die maatschappelijke idealen en een gezonde bedrijfsvoering succesvol weten neer te zetten. Waar Kuyichi zich met name focust op de keten (het proces van totstandkoming van het product), gaat Triodos nog verder door ook klanten op duurzaamheid te selecteren. Naast het samengaan van geld verdienen en invulling geven aan idealen, zijn er nog een aantal andere overeenkomsten die als een rode draad door de voorbeelden heen lopen. Een gezonde financiële situatie blijkt een middel om de organisatie in stand te houden. Het is in geen van de voorbeelden een doel op zich. Zo gaat het bij *The Hunger Project* niet om het binnenhalen van zo veel mogelijk geld voor het goede doel, maar veel eerder om het creëren van een bewustzijn. Wat is voor jou van waarde? Dat gaat niet over hoeveel-

heid, maar over betrokkenheid en bereidheid om je in te zetten.

Trots

Opvallend is vervolgens dat visie en waarden een centrale rol spelen. De visie schept een toekomstbeeld dat bereikt kan worden en dat het waard is om te bereiken. De visie is gebaseerd op gedeelde waarden en schept onderlinge verbondenheid en een persoonlijke betrokkenheid die nooit opgeroepen kan worden door uitsluitend financiële doelen te willen bereiken. Voor Triodos Bank is duurzaamheid bepalend voor zowel de investeringen als voor de wijze waarop zij werkt, aandacht voor mens en aarde naast een goed financieel rendement. Misschien nog wel het meest opvallend is de manier van kijken naar concurrentie. In geen van de voorbeelden bestond angst voor de concurrentie, geen dreigende taal over het verslaan van de concurrent. Eerder een gevoel van trots of bevestiging als de concurrent concepten overneemt. Het is niet de angst die regeert, maar het geloof in de eigen kracht. De laatste overeenkomst tussen *The Hunger Project*, Kuyichi en Triodos Bank is dat er vooral gewerkt wordt vanuit passie en overtuiging, omdat de organisatiewaarden aansluiten bij de persoonlijke waarden. Hiermee zijn alle drie de organisaties in staat om de benodigde getalenteerde mensen aan te trekken. Het feit dat iedereen er werkt vanuit zijn persoonlijke overtuiging, doet de organisaties schitteren.

Iets moois achterlaten

We gaan uit van de basisveronderstelling dat uiteindelijk, in de kern, iedereen iets moois of goeds wil achterlaten aan het eind van zijn leven. Iedereen wil vriendschap en liefde hebben gekend, een mooie toekomst voor zijn kinderen, op wat voor manier dan ook een bijdrage leveren aan een betere wereld. Veel mensen doen om die reden naast hun werk ook vrijwilligerswerk, of dragen geld bij aan goede doelen. Maar 'naast het werk', impliceert dat ze die dingen die ze belangrijk vinden, niet kwijt kunnen in hun werk, in datgene wat ze dagelijks doen. In het huidige paradigma is werk er met name om je geld te verdienen, het staat vaak nog los van het bereiken van idealen. De prachtige voorbeelden die in het boek 'Schitterend Organiseren' zijn opgenomen illustreren dat het

één goed kan samengaan met het ander, zowel bij een non-profit organisatie als *The Hunger Project* als bij commerciële organisaties als Triodos Bank en Kuyichi.

'Schittering komt van binnenuit'

Verwonderen

Het boek 'Schitterend Organiseren' is een bron van inspiratie en reflectie voor wie gelooft in een andere manier van organiseren. Een manier van organiseren waarin mensen centraal staan, met hun doelen, waarden, drijfveren en talenten. De prikkelende interviews en voorbeelden dagen je uit om na te denken over wat anders moet en kan binnen jouw organisatie. Om je weer te verwonderen en de dingen niet voor vanzelfsprekend aan te nemen. Schitterend Organiseren brengt zingeving terug in het werk en laat organisaties en mensen meer dan ooit gebruikmaken van hun drijfveren en talenten. Hierdoor verschuift de nadruk van vinken naar vonken. Zo ontstaat er energie waardoor je met een vanzelfsprekende lichtheid prachtige resultaten bereikt.

Brigitte Hoogendoorn en **Eline Crijns** zijn werkzaam bij Pentascope (www.pentascopie.nl) en respectievelijk co-auteur en eindredacteur van het boek *Schitterend Organiseren*.

Meer inspiratie op: www.schitterendorganiseren.nl

Literatuur:

Schuijt, L. *'De kracht van bezieling: drijfveren van individuen en organisaties'*. Scriptum, Schiedam, 1999.

Publicaties van het Kenniscentrum D66

Onderzoeksrapporten

Voorkomen van voortijdig schoolverlaten De noodzaak van differentiatie en decentralisatie, Barbara Jolien van Wijk – april 2005.

Investeren in innovatie

Knelpunten en oplossingen voor het MKB, Erie Tanja – januari 2004.

Het lichaam als wachtwoord

De invoering van biometrie in reisen en identiteitsdocumenten, Marjolein Bouwers, december 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Onderwijs: de sleutel tot integratie?

Een onderzoek naar integratiebevorderende maatregelen in het onderwijs, Tamara Schellings, juli 2003. Kopieer- en verzendkosten.

Individualisme en Individualisering

Een onderzoek naar de opvattingen van de leden van D66, Martijn Verhagen, maart 2003. Kopieer- en verzendkosten.

De opvattingen van D66-ers over het straffen van wetsovertreders

Een beschrijvend onderzoek, Nienke Moor, november 2002. Kopieer- en verzendkosten.

D66 en levensbeschouwing

Een onderzoek onder leden en politici van D66, Annelien Bredenoord, juli 2002. Kopieer- en verzendkosten.

Publicatiereeks Sociaal-Liberale Perspectieven

Om Holland staat geen hek Han Entzinger, najaar 2002, € 7,-. Prioriteiten bij immigratie en inburgering.

Toegang in drievoud Arthur Doc- ters van Leeuwen, Theo Hooghiem- stra, Erwin Muller, Carel Tielenburg en Christiaan de Vries, voorjaar 2002, € 7,-. Een pleidooi voor actua- lisering van de democratische rechtsstaat.

Tussen internationale rechtsorde en nationaal belang Jan Hoekema, Rienk Terpstra en Rob de Wijk, voorjaar 2002, € 7,-. Het Nederland- se bui-tenlands en veiligheidsbeleid herzien.

Risico's delen en risico's nemen Kees Goudswaard en Udo Kock, najaar 2001, € 7,-. Trends en uitda- gingen in de sociale zekerheid.

Betrokken Ondernemerschap Alexander Rinnooy Kan, Gerard Schouw, Christiaan de Vries, najaar 2000, € 7,-. Over de betekenis van verantwoord ondernemen.

Volksgezondheid in het perspec- tief van de burger Henk Leenen, voorjaar 2000, € 7,-. Naar een soci- aal-liberaal beleid op het gebied van de volksgezondheid.

Bundel

Drugs & Drang Over roesmiddelen, veiligheid & gezondheid, februari 2004 - Bundel ter voorbereiding op de conferentie onder dezelfde naam die de wetenschappelijke bureaus van vijf politieke partijen - CDA, D66, GroenLinks, PvdA en van de VVD - op 26 maart 2004 hebben georgani- seerd. Kopieer- en verzendkosten.

Conferentieverlagen

Kopieer- en verzendkosten

'Het kaf en het koren' over de ter- roristische dreiging in Nederland, april 2005

'Drugs & Drang' over roesmid- delen, veiligheid & gezondheid', februari 2004

'De gekozen burgemeester: hoe en wat?' oktober 2003

'Staten in de Steigers' juni 2003

'Na de oorlog - hoe nu verder?' april 2003

'De wereld is groter dan Den Haag' februari 2003

'De uitbreiding van de EU en het milieu' december 2002

'Making a difference - on corpo- rate social responsibility' april 2002

'Het Amerikaans buitenlands beleid' april 2002

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 27
nummer 5
oktober 2006

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Margo Andriessen, Constantijn Dolmans,
Arthur Olof (voorzitter), Wouter-Jan Oosten,
Frits Prillewitz, Pauline Schrooyen,
Emily van de Vijver, Martin van 't Zet,
Rinke Zonneveld.

eindredactie

Marianne Wilschut

Aan dit nummer werkten mee

Joris Backer, Peter Baehr, Marjan Brouwers,
Eline Crijns, Paul van Daalen, Wilfried Derksen,
Boris van der Ham, Brigitte Hoogendoorn,
Peter Luimstra, Evert du Marchie van Voorthuysen,
Marijke Mous, Dorien Pessers, Vera Pieterman,
Niklaas Pruijssers, Jos Rees, Jan Vis.

fotografie

Herman Wouters, Energy Valley, Arnold Jansen,
Laura's Light, Rijsuniversiteit Leiden, Patricia Steu

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen / Lauwen Projects
Wilmar Grossouw

ontwerp

Wilmar Grossouw / wilmar@devangalen.nl

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
e-mail: kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over
voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen
bij de redactie: **idee@d66.nl**

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en
kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen
kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de
lopende jaargang. Indien de opzegging voor die
datum niet bekend is, wordt het abonnement
automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,
studenten € 16, losse nummers € 7

De magie van boeken

“Ik ben wel jaloers op terroristen”

“Wat?”

“Ik ben jaloers op terroristen.”

“Wat praat je dom?”

“Die mensen hebben een ideaal. Ze willen ergens voor sterven.”

“Hoe bedoel je?”

“Mensen met een geloof, of die heel rechts of links zijn hebben een ideaal. Ik niet. Ik sta nergens voor.”

“Ja, zij hebben hele duidelijke normen en waarden. En allemaal boeken. De Bijbel, de Koran. Ouwe teksten. Die hebben wij niet. We doen maar wat. Ik weet niet hoe het hoort.”

“Dat komt door de indivo... indivo... individualise-... individualisering!”

“Ja!”

Drie meisjes in de trein tussen Amsterdam en Wageningen op 5 mei 2006

Een raar gesprek. De meisjes in de trein waren duidelijk goed opgevoed, waren vast niet werkzaam in de prostitutie, zaten waarschijnlijk op een prima opleiding, waren volstrekt meelevend met elkaar, en ik kon me goed voorstellen dat als er een oude dame de

coupé in was gelopen zij hun plaats aan haar hadden afgestaan. Geen losgeslagen jeugd dus. Maar waarom deden ze dan alsof het hen aan ‘Normen en waarden’ ontbrak?

Interessant aan het gesprek was ook dat ze zich afzetten tegen de individualisering. Dit hoor je de laatste jaren wel vaker. Het ‘lege’ individualisme wordt dan afgezet tegen andere idealen, die veel verhevener zouden zijn. Er wordt dan romantiserend gesproken over orthodoxe religie (“Voor hen is het allemaal veel makkelijker, want zij hebben een doel”) en over oude vormen van socialisme en communisme (“Die mensen stonden tenminste nog ergens voor”). Omdat mensen blijkbaar moeite hebben hun eigen beginselen te omschrijven wordt er met weemoed teruggekeken naar de ‘duidelijkheid’ van vroeger. Er wordt afgegeven op het zogenaamde principeloze van de huidige tijd “..en het is allemaal de schuld van de indivo... indivo... individualise-... individualisering!”

Toch was het opvallend dat de meisjes in de trein het wat jaloersig hadden over de boeken waarop religies en anderen hun uitgangspunten stoelen. Blijkbaar hebben dat soort eeuwenoude boeken, alleen al omdat ze eeuwenoud zijn, een bepaalde magie. Ik denk altijd dat die historische sensatie het geheim is van religies. Oude boeken als de Koran, de Bijbel, de Thora of de werken van Boeddha geven een historisch kader

aan de beslommingen van mensen. Als je je verlaten voelt en je leest dat de bijbelfiguur Job zich ook duizenden jaren zo voelde, geeft dat troost. Ook al zat hij in een woestijn en jij voor je tv. Het feit dat een tekst zo oud is, en je nog steeds iets zegt, geeft het iets extra's. Het plaatst je dagelijkse beslommingen en ideeën in de bedding van de eeuwigheid.

Misschien is het grote probleem van onze vrije samenleving dat we niet voldoende investeren in de historische kennis over de vrijheid. Individuele vrijheid wordt vaak ten onrechte als een modieus uitwerpsel van de laatste 40 jaar gezien, maar gaat veel verder terug. Maar blijkbaar worden die ‘boeken’ nauwelijks onderwezen op school. Waar wel de Paus en Marx langskomen op school, worden de oude teksten van John Stuart Mill en Spinoza nauwelijks onderwezen. Dat is niet alleen jammer, het is ook een probleem.

Juist in een tijd dat de idealen van individuele vrijheid zo worden aangevallen is het belangrijk ze zelf goed te kennen. Voor onszelf, maar ook voor anderen. In het integratiedebat is het ook belangrijk. Iedereen schreeuwt dat immigranten zich moeten ‘aanpassen’. Maar aan wat eigenlijk? Als we zelf niet eens in staat zijn om de diepe waarden van de vrije samenleving onder woorden te brengen, hoe moeten mensen die uit een andere cultuur komen hier dan respect voor hebben? Kortom: John Stuart Mill op school!

Selaru Belgique Belize Bhutan Bolivia Bosnia-Herzegovina Botswana Brasil Brunei Bulgarija Burkina Faso Burundi Čile Čad Čad Kamerun
Caméroun Canada Ceska Republika Choson Citra del Vaucano Colombia Comores Congo Costa Rica Côt d'Ivoire Čuba Dalmat* Deutchland
Daulat al-'Arabijaal Džibutih Džibouti Dominica Ekuador Eesti Eire El Salvador Eritrea España Fiji France Gabon Gambia Ghana Grenada
Gruzija Guatemala Guinea Equatorial Guinée Guinée-Bissau Guyana Haiti Hellás Honduras Hrvatska India Indonezija Iran Iraq Ísland Italia
Ítyopya Jamaika Kámpuchéa Kazahstan Kenja Kiribati Kypros Kyrgyzstan Lao Latvija Lesotho Liberia Liechtenstein Lietuva Luxembourg
Lybiya Madagasikara Magyarorszáq Makedonija Malawi Malaysia Maldives Mali Malta Maroc Mexico Micronesia Mauritius Marshall Islands
Mawritaniyah Moçambique Moldova Monaco Mongol Ard Uls Muang Thai Myanmar Namibië Nauru Nederland Nepal New Zealand Nigeria
New-Guinea Nicaragua Niger Nippon Norge Oman Österreich Pakistan Palau Panama Paraguay Peru Pilippinas Polska Portugal Románia
Qatar Reptiblica Dominicana République Centrafricaine Rossija Rwanda Saint Kitts and Nevis Saint Lucia Saint Vincent and The Grenadines
Samoa i Sisifo San Marino São Tomé e Príncipe Senegal Serbia - Montenegro Seychellen Shqipëri Sierra Leone Singapore Slovenija Sri Lanka
Slovenská Republika Solomon Islands Soomaliya Suid-Afrika Suisse Suomi Suiname Súriya Sverige Swaziland Tachan-Minguk Tazikistan
Taiwan Tanzania Tšhad Togo Tonga Trinidad and Tobago Tünišiyah Tüürkiye Turkmenistan Tuvalu Uganda Ukrajina United Kingdom Togo
United States Urdun Uruguay Uzbekistan Vanuatu Venezuela Viêt Nam Yisra'el Zambia Zhongguo Zimbabwe

DNP

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

idee

Internationaal op Nederlandse schaal

- 3 Navelstaren
door Marieke van Doorn voorwoord
- 4 'De afgelopen jaren is harteloos en onzorgvuldig omgesprongen met Europa'
door Marieke van Doorn interview met Sophie in 't Veld
- 8 Europa in pers en politiek
door Ida Petter
- 13 Een kwestie van mentaliteit: inburgeren in Europa
door Marieke van Doorn
- 16 'Barosso zit zowat op schoot bij de paus'
door Margreet van der Hel
- 22 Globalisering van Nederlandse jongeren
door Tjeerd Dierckxsens & Jeroen Mimpen
- 26 'Het Europese recht zit in vele hoeken en gaatjes én parkeermeters'
door Piet Jan Slot en Marianne Wilschut
- 30 Een liberale reactie op wereldwijde uitdagingen
door Graham Watson
- 36 'Oh Nederland, let op uw zaak!'
door Jan Willem Bertens
- 41 Mondiale armoede en overvloed
door Pablo Alejandro Leal
- 48 De geschiedenis van een tegenstelling
door Hans Terlouw signalement
- 52 Waarom D66 een dunne ideologie heeft
door Gert van Dijk perspectief
- 57 Kom voor de dag met je idealen!
door Hanco Jurgens perspectief
- 59 Vrije schoolvakanties
goedkope oplossing voor beter onderwijs
door Misha van Denderen postbus 66
- >> 21 Mous 47 Van Lierop 64 Mijn idee

Navelstaren

De internationaal georiënteerde politici hebben de verkiezingen verloren. Blijkbaar hebben zij en hun voorgangers ons burgers de liefde voor internationale betrekkingen niet voldoende kunnen bijbrengen. Niet gevreesd, dat is ook niet de bedoeling van deze internationale aflevering van *idee*. Wel proberen we het gezegde 'onbekend maakt onbemind' met dit nummer van replek te dienen.

We zoomen in op de linkers tussen de Nederlandse en de internationale politiek en onderzoeken deze op constructiefouten en verborgen gebreken. Op de plank blijken nog vele internationale aspecten aan debatten in de Tweede Kamer te liggen, wachtend tot ze door de dames en heren Kamerleden worden opgepikt voor een politieke beschouwing. Bijvoorbeeld de bijdrage van Nederland aan de millennium ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties. Acht D66-ers bekijken deze millenniumdoelstellingen kritisch in dit nummer.

De analyse van Hans van Mierlo dat de ontzuiling bijdraagt aan de groeiende afstand tussen burger en besluitvorming kan worden aangevuld met een internationale dimensie: Door internationale samenwerking wordt de besluitvorming meer en meer aan het zicht op het nationale debat onttrokken. Burgers voelen dit haarscherp aan en leggen de schuld van deze vertroebeling bij de internationale samenwerking. En dit is maar één van de elementen van de vicieuze cirkel. Ingrepen die het vertroebelde beeld kunnen verhelleren vormen de internationale component van democratische vernieuwing.

Niet alleen Nederland is aan het navelstaren, ook D66 richt de blik naar binnen. We leven nog, maar wat is onze status en hoe gaan we verder? De ideologie kwestie speelt weer op en wordt op verschillende manieren belicht.

Een veilig uiteinde en een goed begin!

Namens de *idee*redactie wens ik u veel leesplezier,
Met vriendelijke groeten,
Uw themaredacteur, Marieke van Doorn

Marieke van Doorn werkt bij het *Netherlands Institute for Multiparty Democracy* als beleidsmedewerker internationale zaken, is lid van D66 en van de LVC.

4

De Europese besluitvorming blijft een ver-van-mijn-bed show voor veel Nederlanders. De besluiten lijken over de hoofden van de burgers heen te worden gemaakt, terwijl onze eigen Nederlandse ministers en ambtenaren hierbij wel direct betrokken zijn. Klopt dit beeld? We steken ons licht op bij *Sophie in 't Veld*, Euro-parlementariër voor D66 en genomineerd als één van de vijftig meest bepalende Europeanen van 2006.

door **Marieke van Doorn**

‘De afgelopen jaren is harteloos en onzorgvuldig omgesprongen met Europa’

Eén van Sophie in 't Velds klachten over de Europese besluitvorming is dat deze zich achter gesloten deuren voltrekt, en het zicht op de inbreng van nationale ministers in EU-ministerraden ontbreekt.. “De hoofdthema’s op mijn eigen beleidsterreinen justitie en binnenlandse zaken, zijn veiligheid en immigratie. Hierop is weinig Europees beleid, het is veelal een nationale aangelegenheid, dit zijn beleidsterreinen uit de zogenaamde derde pijler. We hebben geen zicht op wat door ministers in ministerraden wordt bepleit. Aan deze beleidsterreinen komt geen parlement te pas. Het Europees Parlement (EP) niet omdat we geen medewetgever zijn, maar ook de nationale parlementen niet. Op papier voeren die nationale parlementen de democratische controle uit op besluiten genomen in ministerraden, maar in realiteit ontbreekt het hen zowel aan de juiste en tijdige informatie als aan de menskracht om deze controle uit te oefenen.”

Maatregel afhameren

Een voorbeeldje van afgelopen zomer om te illustreren hoe het nu gaat: De Britse politie wist door

een grote anti-terreur actie te voorkomen dat terroristen vliegtuigen op zouden blazen onderweg van Groot-Brittannië naar de Verenigde Staten. Een paar weken later vond een bijeenkomst plaats met zes Europese ministers, Eurocommissaris Frattini (Justitie, Vrijheid en Veiligheid) en Gijs de Vries (EU-coördinator terrorismebestrijding). Tijdens deze vergadering werden vergaande afspraken over maatregelen tegen terrorismebestrijding gemaakt. Aan de orde kwam bijvoorbeeld het toestaan van ‘profiling’ als wapen tegen terrorisme. Dit houdt in de praktijk in dat mensen met een ‘islamitisch uiterlijk’ aan extra controles kunnen worden onderworpen. De conclusies van deze vergadering zijn daarna voorgelegd aan de voltallige ministerraad, die de maatregelen afhamert. De nationale parlementen waren met reces, niet op de hoogte en konden hun veto niet in stelling brengen.

Schijnveiligheid

In 't Veld: “Op de terreinen, veiligheid en immigratie, zou het Europees Parlement medewetgever moeten worden om de genomen maatregelen te

kunnen controleren. Veel maatregelen die worden ingezet in de strijd tegen het terrorisme zijn gericht op het creëren van schijnveiligheid, maar zijn ze werkelijk effectief? We moeten ons absoluut verweren tegen terrorisme, maar hoe dragen de recent aangescherpte maatregelen op vliegvelden daaraan bij? Ons antwoord op terrorisme wordt niet democratisch gecontroleerd, en ontbeert effectiviteit, het begint de spuitaten uit te lopen.”

Waar laten nationale overheden het liggen?

“Neem nu de CIA activiteiten op Europees grondgebied. Door dit alleen afzonderlijk, per land te bekijken, zie je het probleem niet. Deze zaak schreeuwt om een Europees aanpak. De Ierse minister van Buitenlandse Zaken meldde bijvoorbeeld dat sinds de oorlog tegen het terrorisme circa 150 CIA-vluchten in Ierland zijn geland. Aan boord van deze vluchten waren geen gevangenen, weinig illegaals op het eerste gezicht. Maar, een terrorismeverdachte uit Italië is door de CIA overgebracht naar Egypte, waar hij nog steeds vastzit en wordt gemarteld. Het vliegtuigje dat hem afleverde in Egypte, maakte een tussenlanding in Ierland, alvorens terug te vliegen naar de USA. Dat maakt ook Ierland betrokken bij deze ontvoering. Omdat er geen Europees beleid is, kunnen nationale regeringen zich achter elkaar verschuilen en hun handen in onschuld wassen.”

‘Het ontbreekt de nationale parlementen aan de informatie en menskracht om controle uit te oefenen’

Ligt dit vacuüm ten grondslag aan de naar binnen gerichte verkiezingscampagnes voor de afgelopen verkiezingen in Nederland?

“Nederlandse parlementariërs presenteren aan de kiezer een gevaarlijke illusie; namelijk dat zij voldoende bevoegdheden hebben om het Brussels beleid te beïnvloeden, maar dat is niet waar.

Ook Eurosceptische partijen hebben deze macht niet zoals veel kiezers misschien in hun onschuld denken. Als D66 hebben we zeker geprobeerd om Europees beleid onderwerp van de verkiezingen te maken, maar onze campagne ging wat verloren. Het is schrikbarend dat een partij met een grote internationale traditie als de PvdA sinds het referendum een draai van 180 graden heeft gemaakt, en zich afkeert van Europa. De SP en de ChristenUnie waren destijds tegen de Europese grondwet. De SP en een partij als de PvdV kennen geen pro-Europese traditie. Dus van de mogelijke coalitiepartners is alleen het CDA nog Europa-

mindend, maar het CDA alleen kan weinig doen.” “We moeten serieus discussiëren over de Nederlandse inbreng in Europa na de Nederlandse verwerping van de grondwet. Maar belangrijker nog is het om in onze nationale debatten de Europese dimensie structureel te betrekken, bijvoorbeeld wanneer het gaat om migratie en veiligheid. Wanneer Spanje een generaal pardon aanbiedt dan kunnen we met de open binnengrenzen in Europa maar beter de ogen open houden. Een minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie moet dan realistisch optreden en de problemen gezamenlijk aanpakken. Daarvoor zullen de lidstaten elkaar

millennium ontwikkelingsdoelen

in 2015 zijn externe armoede en honger uitgebannen

Er zijn twee zeer belangrijke punten die, verontrustend genoeg, zeer weinig aandacht krijgen in de politieke discussies over deze millenniumdoelstelling, namelijk de empowerment van vrouwen. Belangrijk, niet omdat zij slachtoffer zijn, maar omdat zij de sleutelpersonen zijn bij het beëindigen van honger en de ontwikkeling van hun land. Het tweede is het mobiliseren van de plaatselijke bevolking tot duurzame zelfstandigheid. Mensen met honger zijn evengoed mensen met potentieel. Doordat ze onderdrukt en gemarginaliseerd worden, krijgen ze zelf niet de kans om hun eigen honger te beëindigen.

Ik ben als vrijwilliger verbonden aan *The hunger project*. Dit is een organisatie die zich inzet voor het duurzaam beëindigen van honger in de wereld. Niet door geld en voedsel te sturen, maar door te investeren in de mensen zelf. Ook wij willen dat mensen een eerlijke en gelijke kans krijgen om zich te ontwikkelen en te ontplooiën zoals het D66 verkiezingsprogramma het stelt. Het is onze intentie om het sociale systeem, waar de onderdrukking en marginalisatie van vrouwen diep in geworteld zit, van binnenuit te transformeren.

En wij zijn daarin succesvol. In meer dan 10.000 dorpen in dertien landen in Afrika, Azië en Zuid Amerika faciliteert *The Hunger Project* de empowerment van miljoenen mensen om zo een duurzame ontwikkeling te bewerkstelligen van gezondheid, educatie, voeding en inkomen. *The Hunger Project* traint lokale mensen om als animator lokale gemeenschappen te begeleiden in een proces dat leidt tot het nemen van eigen initiatief en verantwoordelijkheid voor de eigen situatie en het beëindigen van honger. Daarbij streven we er naar om participatie in de lokale politiek te vergroten. Wij werken vooral aan lokale ontwikkeling en hopen van daaruit op beïnvloeding van landelijke ontwikkeling en politiek.

The Hunger Project staat volledig achter de millenniumdoelstellingen en zal er alles aan doen om deze doelen te helpen behalen. Deze doelen zijn volgens mij alleen haalbaar als aan de twee bovenstaande punten wordt voldaan. En pas als wij in het westen niet kijken naar de derde wereld als zijnde slachtoffer, maar naar een derde wereld waar mensen leven die zelf verantwoordelijkheid kunnen en willen nemen om de honger duurzaam te beëindigen!

Bart Schipmølder

vrijwilliger *The Hunger Project*
en lid van D66 sinds 1990

www.thehungerproject.nl

moeten vertrouwen, daar schort het momenteel nogal eens aan. Nederlandse politieke partijen hebben tijdens de campagne gretig mee gesurft op angst en ongenoegen over de manier waarop we met Europa omgaan. Ik ervaar dat als populistisch en opruiend. Maak mensen duidelijk wat de keuzes zijn. De afgelopen jaren is harteloos en onzorgvuldig omgesprongen met Europa. De uitbreiding met tien landen wordt gepresenteerd alsof het een grote ramp is. De uitbreiding is juist een doorslaand succes! Van de tien voormalig communistische landen die zijn toegetreden, zijn de meeste zich aan het ontwikkelen tot bloeiende democratieën met een dynamische bevolking. De Nederlandse bijdrage aan de kosten voor de toetreding zijn peanuts, in vergelijking met wat wij daarvandaan terugverdiene. Nederland is buitenlandse investeerder nummer 1!”

Hoe zie jij de toekomst van Nederland in Europa?

“Met het ‘Nee’ tegen de grondwet is de Nederlandse positie in Europa niet versterkt. Bovendien hebben we Europa vooral bekeken als instantie waar we nog geld terug konden halen. Waarom benaderen we de zaak niet andersom? We hebben in Nederland veel zaken uitstekend geregeld in onze grondwet. Ik doel op bijvoorbeeld op gelijkheid, burgerrechten, abortus- en euthanasiewetgeving. Daarmee moeten we de boer op binnen Europa. Wanneer we nu vanuit Nederland een oplossing kunnen aandragen voor de impasse van de grondwetsdiscussie, waar we deels voor verantwoordelijk zijn, kunnen we weer respect verwerven. Waar is de ambitie gebleven? Een minister als Verdonk heeft geen hoofdrol gespeeld in Brussel, maar mijn collega’s vragen zich wel af wat er gebeurd is met dat tolerante Nederland.”

“We stevenen af op een zeer op repressiegericht justitie & binnenlandse zakenprogramma van minister Donner. Hij heeft het vreselijk laten afweten op het gebied van gelijke rechten voor homoseksuelen. Nederland moet weer voorop lopen met positieve voorstellen en stoppen met aan de rem te hangen. We moeten hard werken aan oplossingen voor concrete problemen; een democratischer besluitvorming. Ministerraadsvergaderingen, en vooral de stemmingen, moeten volledig openbaar gemaakt worden. Een Europees buitenlandbeleid

‘Nederland moet echt z’n best gaan doen om het geschonden imago in Europa weer op te poetsen’

moet worden vormgegeven en er is dringend behoefte aan democratische controle op het terrein van politie en justitie samenwerking, en voor immigratie. Ook het burgerinitiatief, een ideetje uit de grondwet, kan zo worden geïmplementeerd. De actie Oneseat bijvoorbeeld, waarbij meer dan één miljoen Europese burgers hebben gevraagd om de maandelijkse verhuizing van het Europees Parlement van Brussel naar Straatsburg te stoppen, is volledig in de geest van de Europese grondwet.”

“Nederland moet echt z’n best gaan doen om het geschonden imago weer op te poetsen, want we staan er echt slecht voor. Van een tolerant, liberaal en modern land zijn we in de ogen van Europese collega’s geworden tot een naar binnen en in verarring verkerend, xenofob land. Dit roept meewarige reacties op in de Brusselse wandelgangen.”

Marieke van Doorn werkt bij het *Netherlands Institute for Multiparty Democracy* en is themaredeacteur van dit nummer van *idee*.

Op een goede dag in juni 2005 gebeurde het: een 'keihard nee', aldus de Telegraaf in vetgedrukte hoofdletters over de afwijzing van de Europese Grondwet. In het heetst van de strijd was het drie weken lang non-stop voorpaginanieuws. Hoe berichtte de landelijke pers hierover? En welke politicus praat er sindsdien nog over? Wellicht heeft half Nederland inmiddels de indruk dat met het 'nee' de kous af is.

door Ida Petter

Europa in pers en politiek

In het voorjaar van 2005 verruilde Nederland de zogenoemde 'permissive consensus' – een passieve goedkeurende houding – voor kritisch engagement ten aanzien van Europese samenwerking. Het debat over de Europese Grondwet was verre van saai, mede dankzij grootspraak van diverse politici ("Donner vreest oorlog bij Nee"). Hoewel het destijds veel stof deed opwaaien, is inmiddels de *press coverage* van de Europese Unie in de landelijke dagbladen weer terug op het oude niveau. Het beslaat nog geen 4 procent van de totale berichtgeving (dit artikel beperkt zich tot de vijf grootste dagbladen). Bovendien komt al jaren bijna de helft hiervan voor rekening van één krant: NRC/Handelsblad. Omdat dit dagblad een marktaandeel heeft van 13 procent (2005) moet dus bijna 90 procent van de landelijke krantenlezers het doen met zeer spaarzame berichtgeving over Europese samenwerking.

Dood

Dit past in het patroon van *permissive consensus*. Debat over Europese samenwerking vond en

vindt plaats binnen een kleine kring van experts, politici, wetenschappers, belangengroepen en een enkele journalist of vrijdenker op leeftijd. Dankzij de initiatiefnemers van het referendum (D66, GroenLinks, PvdA, later met steun van de VVD) werd deze gewoonte alleen tijdelijk doorbroken, en meteen met directe consequenties. Omdat het volk zich zo duidelijk had uitgesproken kon de regering aan zijn verkozen Europakoers geen onmiddellijk gevolg geven. Het kabinet stak ruimhartig de hand in eigen boezem ("We hebben de burger teveel door de strot geduwd") waarna men pardoes de grondwet dood verklaarde; tot ontsteltenis van Europese partners die het verdrag wel hadden geratificeerd. Sindsdien 'reflecteert' de EU en is het wachten op een concreet antwoord op ons (en het Frans) 'nee': wat willen we dan wel? Hoe nu verder? Het is de '*million dollar question*', maar in 2006 waagde slechts een enkeling zich in het openbaar aan een antwoord. Dit zonder noemenswaardig rumoer in de landelijke pers te veroorzaken, ook al was het verkiezingstijd – of juist daarom.

Consensus

Afgezien van Wilders, genereerde in de verkiezingsmaand alleen Halsema enige aandacht voor de EU in de landelijke dagbladen, te weten in 7 procent van de artikelen waarin zij voorkwam. De cijfers voor Bos, Balkenende en Rutte zijn 3 procent, met heksenluiters Verdonk, Marijnissen en Pechtold (1 procent). Als Europa al werd genoemd, beperkte zich dit veelal tot Turkije (Wilders, Rutte) en het milieu (Halsema). Dit ondanks een oproep van de SP aan alle partijen om 'kleur' te bekennen over de EU. Wellicht wilde niemand zijn vingers branden aan dit electoraal gevoelige onderwerp, maar de stilte kan ook verklaard worden doordat er politieke consensus bestond in en tussen de grote politieke partijen. Binnenlandspolitieke thema's domineerden in ieder geval de verkiezingen en 'Europa' is inmiddels met succes gedepolitiseerd. Men kan zich afvragen of dit nu de 'winst' is van het referendum. De Europese Unie is immers niet stil blijven staan, en omvat meer dan de kwestie Turkije. Het typeert Nederland dat (onderdelen van) Europese samenwerking zelden tot nooit fungeert als verkiezingsthema.

Tegenstellingen

Belangrijk verschil met de referendumperiode is natuurlijk dat destijds een 'ja' of 'nee' werd verlangd in het stemhokje, en dat meerdere politici erop uit trokken om campagne te voeren. Wetenschappers hebben enkele jaren geleden al vastgesteld dat het 'conflict frame' de meest gebruikte kapstok is waarop de pers zijn berichtgeving hangt. Ook nieuws over de Europese Grondwet werd hoofdzakelijk in tegenstellingen gebracht (zie hieronder voor een inhoudsanalyse daarvan). Er was immers iets te kiezen. Zonder duidelijke politieke tegenstellingen, zoals in 2004 en in 2006, verliest de Europese Unie blijkbaar zijn journalistieke waarde. Dit zou betekenen dat ongeacht de relevantie van kwesties op de internationale agenda, berichtgeving over de Europese Unie in de landelijke pers afhangt van zogenoemde *political cues* van kenners en politici.

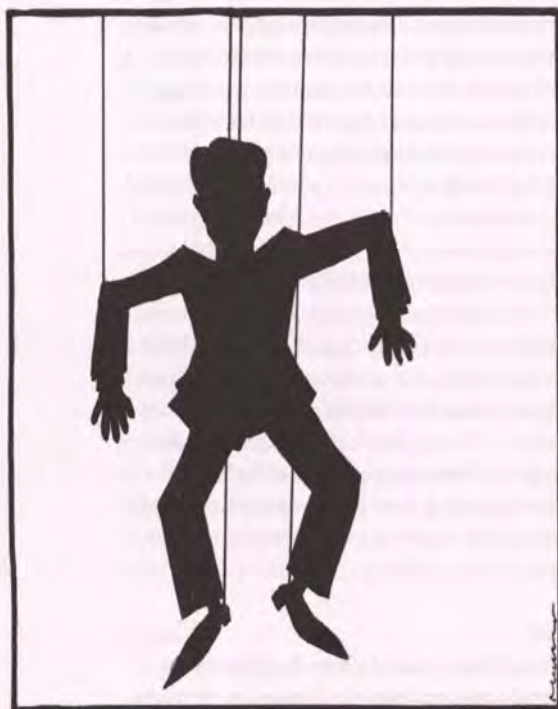
Buitenland

Het is uiteraard een generalisatie die geen recht doet aan sommige redacties en journalisten, maar

feit blijft dat in 2006 de meeste landelijke dagbladen voornamelijk gericht waren op Nederland en niet op Nederland in Europa. Haalde de Europese Unie tijdens het referendumdebat dikwijls de rubriek 'Binnenland', vooral vanwege uitspraken

'Op enkele incidentele berichten na verdween Europa in 2006 ook van de opinie- en voorpagina's'

van nationale politici, in 2006 gebeurde dat nauwelijks. 'Europa' verdween ook van de opinie- en voorpagina's, op enkele incidentele berichten na. Bijna alle dagbladen rubriceerden nieuws over de EU weer op de pagina 'Buitenland' en soms 'Economie'. Welkomme aanvulling op deze gewoonte is de wekelijkse pagina 'Nederland & Europa' van NRC/Handelsblad (en de gelijknamige pagina van NRC Next). We blijven immers lid van de EU en

Den Haag bepaalt mede het EU beleid op talrijke terreinen – met nadruk ook onderwerpen die in 2006 inzet van verkiezingen waren (zoals immigratie). Het referendum heeft echter niet kunnen bewerkstelligen dat voortaan in alle kranten een duidelijk verband wordt gelegd tussen Brussel en de nationale Haagse Europa-politiek.

Pimpen

Voor de doorsnee krantenlezer leek het in 2006 alsof de Europese Unie geen rol speelde in ons land, en ons land niet in Europa. Naast de spaarzame *political cues* in 2006, verdienen twee andere verklarende factoren vermelding. Ten eerste het teruglopende marktaandeel van dagbladen (door concurrentie met gratis ochtendbladen en internet) en inkrimping van redacties. Ten tweede is het goed mogelijk dat de Europese Unie simpelweg niet scoort bij lezers, dus waarom zou je als redactie je schaarse capaciteit verspillen aan Brussel? Kranten moeten tegenwoordig ook concurreren door 'leuk' en 'leesbaar' nieuws te brengen. De ingewikkelde EU voldoet hier meestal niet aan, behalve 'aaibare' en toegankelijke onderwerpen zoals veeervoer, vogelgriep of de bemoeienis van Brussel met de hoogte van ladders. Overigens valt dergelijke berichtgeving vaak in het nadeel van de EU uit, hoe secundair deze onderwerpen feitelijk ook zijn. Het zou nochtans een uitdaging zijn voor een goede journalist om moeilijke maar belangrijke Europese onderwerpen te 'pimpen' voor het publiek en het toegankelijker te maken, ook al doen politici dat niet. De positie van Europa in de wereld zou een dankbaar onderwerp zijn, maar ook de positie van Nederland in de EU. Nederland is geen kleine Calimero in een grote Europese Superstaat, noch een naïeve Alice in een Europees Wonderland. Nederland staat in Europa al vijftig jaar met beide benen op de grond en drukt een grote stempel op het beleid. De naderende herdenking van het Verdrag van Rome (1957) biedt de pers in ieder geval een kans om Europese samenwerking eens vanuit dat perspectief te bekijken.

Issue voting

De landelijke pers heeft een belangrijke taak als leverancier van informatie voor een breed publiek en kan door toonzetting en selectie van onderwerpen ook het electoraat beïnvloeden. Het effect hiervan

op beslissingen van kiezers wordt groter naarmate partijloyaliteit afneemt en 'issue voting' toeneemt. Dat wil zeggen dat kiezers als 'consument' per kwestie hun mening bepalen op basis van de op dat moment beschikbare informatie (in o.a. kranten) en zich minder laten leiden door ingesloten politieke voorkeuren of de lijn van 'hun' partij. In het geval van het referendum is inderdaad niet de lijn gevolgd die door 80 procent van de Tweede Kamer was uitgezet. Tel hierbij op dat de meeste mensen destijds geen tot weinig voorkennis hadden over de Europese Grondwet – waardoor de sturingskracht van de media theoretisch het grootst is – dan is diepere inhoudsanalyse van de toenmalige persberichten geen overbodige luxe. Uit wetenschappelijk onderzoek van ondergetekende blijkt echter dat van eenzijdigheid geen sprake was en dat de landelijke pers in april en mei 2005 gebalanceerd verslag heeft gedaan van de diverse politieke campagnes. De Telegraaf en het Algemeen Dagblad beperkten zich hierbij vaker dan andere kranten tot vermelding van de tussenstand in de peilingen, met veel quotes en relatief weinig context.

Risico

Wanneer wel inhoudelijke en contextuele informatie werd toegevoegd, blijkt een balans te hebben bestaan tussen een 'risico' en 'kans' boodschap. Beide kwamen even vaak voor, maar verschilden van elkaar in (1) argumentatie, (2) emotionele lading en in (3) de correlatie met citaten van politici. Kort door de bocht gezegd stonden twee boodschappen tegenover elkaar. Het risico: pas op, voor u het weet verliest u uw nationale verworvenheden en identiteit aan het dure en bureaucratische Brussel. De kans: wilt u net als deze politicus een democratischer en slagvaardiger Europa, stem dan ja. Omdat een paar politici zichzelf diskwalificeerde ("het licht gaat uit in Europa als u nee stemt", "als u twijfelt blijft u maar thuis") was het effect van de boodschap van het ja-kamp wellicht negatiever dan bedoeld. Het is echter moeilijk, zo niet onmogelijk, om te bepalen hoe groot het gewicht van alle afzonderlijke factoren op de einduitslag is geweest. Nochtans heeft de landelijke pers zich tijdens het referendumdebat goed van haar taak gekweten door gebalanceerd verslag te leggen van het debat, hoewel een grote afhankelijkheid van *political cues*

geconstateerd moet worden. De toonzetting van de politieke campagnes was dominant en geheel anders dan de toonzetting een half jaar eerder.

Feliciteit

In de twee maanden voorafgaand aan het referendum zijn meer krantenartikelen over de Europese Grondwet gepubliceerd dan in de gehele twee jaar daarvoor – de periode waarin het verdrag tot stand kwam tijdens internationale onderhandelingen. In die twee jaar was de toonzetting niet kritiekloos, maar overwegend positief en her en der zelfs 'idealistisch'. Naar aanleiding van de officiële ondertekening van de Europese Grondwet in Rome bijvoorbeeld (29 oktober 2004), meldt Trouw op de voorpagina dat de uitkomst van de onderhandelingen 'winst' was en 'een felicitatie waard'. De Volkskrant neemt – ook op de voorpagina – zonder ironie de retoriek van de ceremonie over: "welvaart, vrijheid en rechtstatelijkheid kregen [dankzij de EU] de kans zich te ontvouwen en tot grote bloei te komen." De ondertekening van de Europese Grondwet in 2004 veroorzaakte geen storm van protest. Het AD bericht zelfs op 11 december dat het vertrouwen in de grondwet steeg naar 73 procent, onder de kop 'EU wordt populairder onder Nederlanders'. Daarna bleef berichtgeving oppervlakkig. Eind januari publiceert het AD bijvoorbeeld een artikel met de kop 'Europeanen kennen grondwet nauwelijks', zonder vervolgens zelf kennis bij te brengen. Pas toen de nee-campagne begon, steeg ook het aantal berichten over de Europese Grondwet.

'Zodra het EU beleid voor duidelijke tegenstellingen in Den Haag zorgt zal de persaandacht toenemen'

Conclusie

Berichtgeving over de Europese Grondwet was in de landelijke dagbladen (gemiddeld gesproken) summier, vlak, maar positief, totdat ongeveer zes weken voor het referendum de campagne op gang

kwam – met een voorsprong voor het nee-kamp. Tijdens het referendumdebat was de verslaglegging gebalanceerd, met evenveel aandacht voor de politieke 'ja' en 'nee' kampen. Daarna keerde het onderwerp 'Europa' en de frequentie van berichtgeving terug naar het oude niveau en naar de rubriek 'Buitenland'. In de meeste landelijke kranten wordt het verband tussen Brussel en de Haagse Europa-politiek onvoldoende gelegd. Een belangrijke oorzaak hiervan is de succesvolle depolitiserings van Europese kwesties in Nederland, maar ook de ontoegankelijkheid van nieuws over de Europese Unie speelt een rol. De verwachting is, dat de landelijke pers meer aandacht besteedt aan Europese samenwerking, zodra EU beleid voor duidelijke tegenstellingen in politiek Den Haag zorgt (bijvoorbeeld over Turkije), of zodra er weer

een referendum wordt afgekondigd. De pers zal dan vooral melding maken van de politieke tegenstellingen. Wat het effect van deze gang van zaken is op toekomstig draagvlak voor Europese initiatieven moet uiteraard blijken, hoewel de uitkomst van het referendum en de secundaire aandacht voor Europa die daarop volgde, genoeg aanknopingspunten bieden om geen hoge verwachtingen te koesteren.

Ida Petter is afgestudeerd op dit onderwerp en heeft haar onderzoek sindsdien voortgezet als docentonderzoeker bij de Universiteit Leiden. Haar interdisciplinair onderzoek richt zich op perceptie en steun (publiek en politiek) voor Europese integratie o.a. in de media. Ze werkt sinds kort voor het Ministerie van Financiën (afdeling EU) en schrijft dit op persoonlijke titel.

millennium ontwikkelingsdoelen

in 2015 gaan alle jongens en meisjes naar school

Onderwijs is het fundament onder de ontwikkeling van onze samenleving. In veel ontwikkelingslanden is dit fundament nog niet tot wasdom gekomen. Het niveau van het onderwijs is ontoereikend, docenten zijn niet goed opgeleid, studiematerialen en faciliteiten zijn onvoldoende. Maar het grootste probleem is dat in ontwikkelingslanden veel kinderen geen onderwijs volgen. Wereldwijd gaan meer dan 100 miljoen kinderen niet naar school wegens uitsluiting, gebrek of werk.

Het is dan ook terecht dat bij het opstellen van de Millennium Development Goals (MDG's) de ambitie is uitgesproken dat alle kinderen in 2015 ten minste basisonderwijs moeten volgen. Het behalen van de millenniumdoelen is wel degelijk mogelijk. Het vergt politieke wil, bereidheid te investeren en op alle lagen samen te werken aan veranderingen.

Nederland geeft wat dat betreft het goede voorbeeld. Als één van de weinige landen ter wereld voldoet Nederland aan de afspraak om minstens 0,7 procent van het BNP te besteden aan ontwikkelingssamenwerking. Daarbij onderkent Nederland het belang van onderwijs en heeft vanaf het begin speciale aandacht besteed aan deze millenniumdoelstelling. Mede dankzij de Nederlandse inzet zijn er successen geboekt. Zo is in partnerland Jemen in de periode 2000-2004 het aantal meisjes dat naar school gaat met 38 procent gestegen.

Maar er is nog een lange weg te gaan. Daarom wil de regering vanaf 2007 het deel van het budget voor ontwikkelingssamenwerking dat wordt uitgeven aan onderwijs verhogen tot 15 procent. Dat is positief, met name omdat investeringen in onderwijs ook bij kunnen dragen aan het behalen van de andere MDG's. Door in het onderwijs aandacht te besteden aan seksuele en reproductieve gezondheidsrechten kan de positie van meisjes en vrouwen bijvoorbeeld worden versterkt.

Ursie Lambrechts
oud Tweede-Kamerlid D66

Herman Beun en Jan Nico van Overbeeke werken samen op het verbindingskantoor van het Nederlandse parlement in Brussel. Zij zorgen er onder meer voor dat Nederlandse kamerleden op de hoogte worden gehouden van de laatste ontwikkelingen in Europa.

door **Marieke van Doorn**

Een kwestie van mentaliteit: inburgeren in Europa

Jan Nico van Overbeeke is permanent vertegenwoordiger van de Nederlandse Eerste en Tweede Kamer bij de Europese instellingen. Herman Beun is adjunct-griffier van de commissie Europese Zaken van de Nederlandse Tweede Kamer en werkt tijdelijk samen met Van Overbeeke. Adjunct-griffiers van de andere Vaste Kamercommissies in de Tweede Kamer rouleren halfjaarlijks als tijdelijk medewerker bij de permanente vertegenwoordiger, zodat de ambtelijke ondersteuning van alle commissies in de Tweede Kamer vertrouwd raakt met de Brusselse agenda's en dynamiek. De commissie voor Europese Zaken heeft een horizontale functie en adviseert vaak de andere vakcommissies, de Brusselse vertegenwoordiging maakt hiervan deel uit.

Hoe ga je om het enorme aanbod van informatie over besluitvormingsprocessen en de verschillende agenda's van de Europese instellingen?

Van Overbeeke: "In overleg met de collega's van de Eerste en Tweede Kamer proberen we een selectie te maken van het nieuws. We proberen alle informatie met een Kamerbril te bekijken, we beoordelen de Brusselse ontwikkelingen vanuit een Nederlands perspectief. De verschillende fracties, maar ook de vakcommissies benaderen ons

regelmatig met verzoeken om bepaalde onderwerpen specifiek te volgen, en daaraan geven we graag gehoor. Maar de leden moeten natuurlijk vanuit hun politieke verantwoordelijkheid bepalen wat ze met de informatie gaan doen."

Beun: "We informeren kamerleden wekelijks met een elektronische nieuwsbrief. Dit is voor ons een belangrijk communicatiekanaal en bevat korte informatie met veel links naar onderliggende documenten. Onze informatie bevat de essentie van de Brusselse informatiestromen en we vermijden zoveel mogelijk jargon om de berichtgeving ook voor niet-specialisten leesbaar te maken. Als ambtelijke staf van de commissie EU-zaken adviseren we de Kamer ook door een analyse te maken van de BNC (Beoordeling Nieuwe (Europese) Commissievoorstellen)-fiches van de regering. Dat zijn stukken die de regering aan de Kamer stuurt met haar standpunt over nieuwe voorstellen van de Europese Commissie."

Is het moeilijk een selectie uit het Brusselse nieuws te maken?

Van Overbeeke: "De meerwaarde van het Nederlandse kantoor in Brussel is dat we ons kantoor delen met parlementair vertegenwoordigers van

twintig andere lidstaten. Daardoor horen we ook wat er speelt in andere parlementen. Het Verenigd Koninkrijk, Finland en Denemarken hebben al langer een kantoor in Brussel en de laatste jaren zijn daar veel andere landen bij gekomen, waaronder de nieuwe lidstaten. Wij zijn zelf vanaf september 2004 in Brussel actief en werken nauw samen met de collega's door het uitwisselen van de informatie. Zo pak je elkaars signalen op en maak je gebruik van elkaars bronnen. Maar we blijven natuurlijk een kleine vooruitgeschoven post in Brussel die nauw verbonden is met de Nederlandse structuur. Sinds kort stuurt de Europese Commissie al haar nieuwe voorstellen direct door naar de nationale parlementen. Daardoor zullen de Kamers in een

vroeger stadium iets met deze voorstellen kunnen doen. Het is nog te vroeg om hiervan nu al de resultaten te kunnen melden. De afgelopen jaren zijn er veel adviezen geschreven over hoe Nederland met Europa moet omgaan; een actievere rol in het besluitvormingsproces, een meer politieke benadering van de Europese dimensie van tal van onderwerpen. Vanuit de Europese Commissie komt nu wel genoeg informatie tijdig beschikbaar, de vraag is nu: 'Welke ambitie is er om hier iets mee te doen?'

Hoe wordt bepaald waar Europa nodig is en waar juist niet? Met andere woorden: Hoe gaan de Kamers in Nederland om met de subsidiariteitstoets*?

Jan Nico van Overbeeke
en Herman Beun

Beun: "Een gemengde commissie van leden uit beide Kamers toetst nu nieuwe voorstellen van de Europese Commissie op subsidiariteit in samenwerking met de vakcommissies. In het werkprogramma van de Europese Commissie was bijvoorbeeld opgenomen dat de EU zich Europeabreed wilde gaan bezighouden met één Europese strafmaat bij overtredingen van intellectuele eigendomsrechten. De Kamers hebben daarover een negatief advies afgegeven in het kader van subsidiariteit. Omdat de Europese Grondwet niet is aangenomen hoeft de Europese Commissie hier formeel gezien niet op te reageren, maar je creëert wel een politieke realiteit – zeker als veel andere nationale parlementen hetzelfde vinden.

Ook de liberalisering van de postmarkt is een goed voorbeeld, in Nederland is die al vergevorderd, dus men is niet tegen Europese druk hierop. Maar in Frankrijk zijn de postbedrijven nog volledig in handen van de staat, zij willen dus juist géén Europese bemoeienis. In de praktijk valt tot nu toe wel op dat de nationale parlementen op de vraag of een voorstel voldoet aan het subsidiariteitsprincipe heel verschillende antwoorden geven. Zo zie je maar dat subsidiariteit ook een politiek begrip is."

Hoe zien jullie de ontwikkelingen in de Nederlandse houding ten opzichte van Europa.

Van Overbeeke: "De vorming van Europa is inmiddels in een andere fase beland. Met Europa als interne markt hebben weinig mensen moeite, maar nu die voor een groot deel af is, komt de vraag aan de orde: wat willen we nog verder met Europa?.De toekomst zal het leren. Besluitvorming in Brussel staat voor individuele burgers nog verder weg dan die in Den Haag. En als je niet eens weet wie die besluiten voor je nemen, dan ontstaat er een gebrek aan betrokkenheid bij Europa."

Marieke van Doorn werkt bij het IMD en is themaredacteur van dit nummer van *idee*.

* Het subsidiariteitsbeginsel of subsidiariteitstoets is een overeenkomst die door de Europese landen tijdens het Verdrag van Maastricht in 1992 is afgesproken. Deze verklaart dat problemen eerst op een zo laag mogelijk niveau moeten uitgewerkt worden (bijv. op provinciaal of nationaal vlak) en pas als er geen oplossing is gevonden of het een te groot probleem is voor de provinciale, nationale bevoegdheden, naar een hoger orgaan doorgeschoven moeten worden (de Europese Commissie bijvoorbeeld).

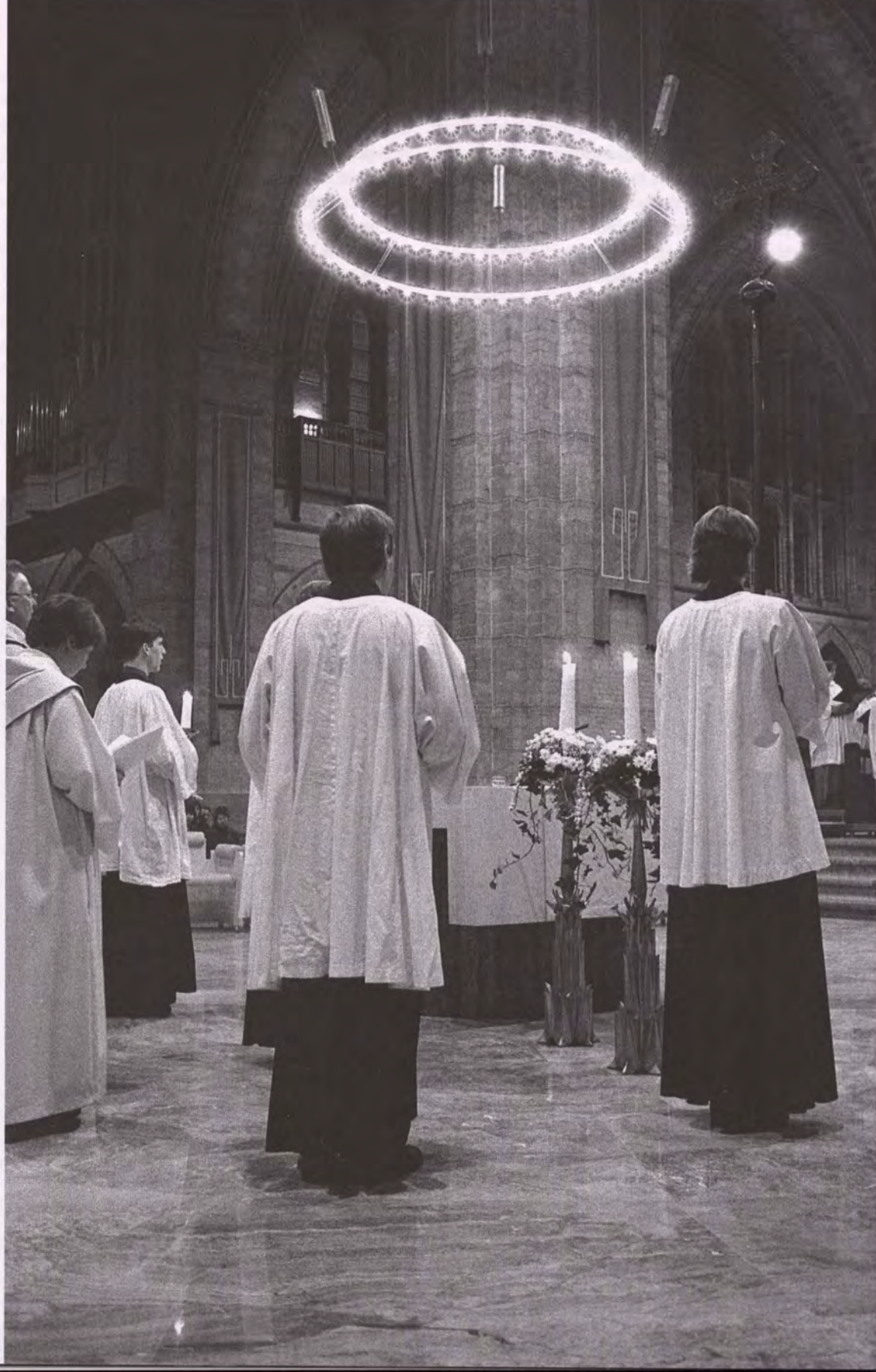

Foto: Herman Wouters

Een groep Europese parlementariërs reisde in december 2005 naar Peru en Brazilië. Zij wilden met eigen ogen zien wat seksuele en reproductieve rechten in de praktijk betekenen. Het scheelde echter niet veel of een Litouwse afgevaardigde had haar ticket moeten annuleren, omdat een aartsbisschop vond dat deze 'verderfelijke' reis het aanzien van de kerk schaadde.

door Margreet van der Hel

'Barosso zit zowat op schoot bij de paus'

Marija Ausrine Pavilioniene ging toch mee naar Latijns-Amerika, want het Litouwse parlement wees de eis van aartsbisschop Tamkivicius af. "Maar diezelfde aartsbisschop zit wel elke week aan tafel met de president en de premier van Litouwen," weet Neil Datta van het Inter-European Parliamentary Forum on Population and Development (IEFPD), dat de reis organiseerde. "De laatste drie jaar is de ultraconservatieve oppositie in Europa intensiever geworden. Dat heeft verschillende redenen." Datta schetst in vogelvlucht de context: "In 2004 continueerde de VN-bevolkingsconferentie de progressieve koers die tien jaar eerder in het actieprogramma van Caïro was uitgezet. Dat riep behoudende reacties op. Verder is de Europese Unie wereldwijd de grootste donor. In 2004 traden tien nieuwe lidstaten toe van overwegend conservatieve signatuur. De Europese Grondwet werd geformuleerd. Het EU-budget groeit." Hij wil maar zeggen: 'Brussel' wordt steeds belangrijker, dus natuurlijk vestigen zich daar religieuze organisaties die een conservatieve koers wensen, en proberen kerkleiders een

stevige vinger in de bestuurlijke pap te houden. "We moeten het begrijpen voor wat het is. Hun tactieken zijn redelijk goed bekend en het is ons werk parlementsleden erop attent te maken uit welke hoek bepaalde informatie komt."

Gedwongen abortus

Het Amerikaanse katholieke instituut C-Fam bijvoorbeeld laat in Europa een rapport van tachtig pagina's circuleren dat het VN-bevolkingsfonds UNFPA ervan beschuldigt in China gedwongen abortussen te financieren. Ook UNICEF, dat volgens C-Fam 'jarenlang de beste reputatie genoot van de grote internationale instellingen', krijgt er in een lijvige nota van langs omdat de organisatie jongeren seksueel voorlicht en condooms verspreidt.

'Mensen gaan twijfelen', merkt Joyce Haarbrink van Marie Stopes International, een organisatie die in 38 landen informatie verstrekt over seksualiteit en reproductie. 'De lobby van diepgelovige organisaties is heel intensief. Parlementariërs

worden overspoeld met e-mails die oproepen om conservatief te stemmen en ze worden voortdurend persoonlijk aangesproken. De zaken worden heel zwart-wit voorgesteld. Laatst hoorde ik iemand zeggen dat UNFPA gelijk is aan abortus.' De Verenigde Staten trokken in 2002 op grond van

van dwang en het loslaten van de één-kindpolitiek. Desondanks loopt het fonds nog steeds de jaarlijkse vs-bijdrage van 34 miljoen dollar mis.

Rode kaart

De conservatieve 'pro-life'-organisatie Euro-fam houdt op haar website nauwgezet bij hoe de 732 leden van het Europees Parlement stemmen in kwesties van gezin en familie, bio-ethiek en abortus. Een stoplichtkleur achter elke naam geeft aan of het stemgedrag strookt met de opvattingen van Euro-fam: groen voor 'ja', oranje voor 'zo-zo', rood voor 'nee'. In de ogen van Euro-fam doen de Nederlandse afgevaardigden het niet zo best: ze scoren drie keer groen, tien keer oranje en maar liefst veertien keer rood. Ter vergelijking: een conservatief katholiek land als Polen scoort 33 keer groen, 23 keer oranje en slechts één keer rood.

Europarlementariër Sophie in 't Veld ligt niet

'De lobby van diepgelovige organisaties is heel intensief'

de beschuldigingen hun bijdrage aan het VN-bevolkingsfonds in. Uiteenlopende delegaties, waaronder één van het Witte Huis zelf, constateerden dat UNFPA juist bijdraagt aan het verminderen

wakker van de rode kaart die Euro-fam haar toebedeelt. "Het is prima als organisaties bijhouden hoe hun standpunten in Brussel worden vertegenwoordigd. Religieuze organisaties mogen net zo hard lobbyen als de milieubeweging. Maar het moet wel eerlijk en boven tafel gebeuren."

Homorechten

In zijn eerste encycliek benadrukte paus Benedictus vorig jaar dat de kerk geen macht wil over de staat en de katholieke leer niet wil opdringen aan mensen die zelf niet geloven. In 't Veld ziet daar weinig van terug. "Ze doen niet anders dan zich met politiek bemoeien! Laatst stuurden ze na een debat over homorechten een boze reactie rond dat europarlementariërs zich daar niet mee bezig moeten houden. Het Vaticaan voert een zeer professionele lobby die zich vooral richt op christelijke parlementsleden. Het is normaal dat ze een voet tussen de deur willen hebben, maar ze moeten niet proberen een speciale status te krijgen."

"De basistactiek van het Vaticaan is juist het verkrijgen van een speciale status," verklaart Neil Datta. "Je zult de kerk bijna nooit hardop horen zeggen dat ze tegen seksuele en reproductieve rechten zijn. In plaats van open kaart te spelen, zoeken ze een speciale rol in besluitvormingsprocessen." Hij geeft als voorbeeld artikel 52 van de inmiddels koud staande Europese Grondwet. Volgens dit artikel moeten kerken en religieuze gemeenschappen verplicht worden geconsulteerd bij het maken van beleid. En omdat de katholieke kerk de enige religie is die haar lobby echt goed heeft georganiseerd, zou artikel 52 met name de roomse invloed vergroten.

Gewetensbezwaren

Historisch gezien komt die invloed niet uit de lucht vallen. "Al sinds 1970 heeft de katholieke kerk een eigen ambassadeur in Brussel, de nuntius apostolicus. De Europese bisschoppen die regelmatig overleggen met de Europese Commissie hebben er bovendien vanaf 1980 een permanent secretariaat. Sinds 1992 heeft de voorzitter van de Europese Commissie ook een persoonlijk adviseur voor religieuze zaken - altijd iemand van katholieke huize," analyseert Yvonne Bogaarts van de World Population Foundation (WPF). Ze voegt er kritisch aan toe: "En elke nieuwe EU-voorzitter

gaat altijd meteen op bezoek bij de paus." Ook Sophie in 't Veld stoort zich aan het innige overleg met Rome: "Barosso is minder katholiek dan zijn voorganger Prodi, maar hij zit zowat op schoot bij de paus. Zijn dialoog met de kerk moet veel transparanter.' Anders dan nu gebruikelijk, moeten de ontmoetingen met kerkelijke leiders volgens In 't Veld 'publiekelijk worden aangekondigd, met een openbare agenda en notulen." Begin dit jaar stuurde Yvonne Bogaarts een brief naar Den Haag en Brussel om aandacht te vragen voor 'de verschillende acties van het Vaticaan om binnen de Europese Unie de seksuele en reproductieve rechten van vrouwen te ondermijnen'. Een van de voorbeelden die Bogaarts aandroeg, was het verdrag dat de regering in Slowakije met het Vaticaan wilde tekenen. Hierin stond dat artsen met gewetensbezwaren hun patiënten abortus en anticonceptiemiddelen mogen weigeren. Op verzoek van de werkgroep Scheiding Kerk en Staat, opgericht door europarlementariër In 't Veld, liet de Europese Commissie onderzoeken of dit verdrag in strijd was met de grondbeginselen van de EU. Een onafhankelijke commissie van juristen concludeerde dat de overeenkomst het recht op seksuele en reproductieve gezondheidszorg in het katholieke Slowakije inderdaad flink in gevaar zou brengen. Toen een van de coalitiepartijen weigerde het verdrag te tekenen, viel de Slowaakse regering. In 't Veld: "Ook in de nieuwe lidstaten worden ze dus wakker. Het Vaticaan heeft daar heus geen vrij spel. Door hun lidmaatschap van de Europese Unie vatten de progressieve krachten daar moed."

**'Zij noemen zichzelf
pro-life, net alsof
wij anti-life zouden zijn'**

Anti-abortus

Sinds president Bush pal na zijn inauguratie in 2001 de controversiële 'Global Gag Rule' uit de kast haalde, zit abortus sterker dan ooit in het verdomhoekje. Yvonne Bogaarts van de WPF: "Religieuze oppositiegroepen zijn actief bezig om seksuele en reproductieve rechten in een kwaad daglicht

te stellen door deze rechten voortdurend gelijk te stellen aan de promotie van abortus. Zij noemen zichzelf 'pro-life', net alsof wij 'anti-life' zouden zijn. Consequent probeer ik dit om te draaien en hen 'anti-abortus' te noemen."

Volgens de *Global Gag Rule* mag er geen Amerikaans geld naar organisaties die abortus uitvoeren, die lobbyen voor veilige abortus, informatie geven over abortus of vrouwen naar een abortuskliniek doorverwijzen, zelfs niet als abortus ter plaatse is toegestaan. De 'muilkorfmaatregel' maakt deze organisaties monddood en de effecten op de seksuele en reproductieve gezondheid

zijn desastreus. Door het dichtdraaien van de geldkraan hebben de twee belangrijkste 'family planning'-organisaties in Kenia de afgelopen vijf jaar acht gezondheidsklinieken moeten sluiten, waardoor meer dan negenduizend mensen verstoken zijn van enige vorm van gezondheidszorg. In Zambia verloor de organisatie PPAZ veertig procent van haar stafleden. Zambiaanse zorgverleners zijn ervan overtuigd dat een geïntegreerde aanpak van geboortebepaling, seksuele voorlichting en aids-preventie het allerbeste zou werken, maar de *Gag Rule* staat als een onzichtbare scheidingslijn tussen de organisaties.

Condooms

Eind april staat het nieuws in alle kranten: het Vaticaan is 'om'. Binnen HIV/aids-huwelijken zouden condooms zijn toegestaan. Kardinaal Carlo Maria Martini, de gepensioneerde aartsbisschop van Milaan, noemt condooms 'de minste van twee kwaden' als ze binnen het huwelijk worden gebruikt om besmetting te voorkomen. Kardinaal Javier Lozano Barragán meldt daarop dat zijn Gezondheidscommissie een document voorbereidt om het standpunt van de kerk te herzien.

De media brengen het nieuws als een ommezwaai van het Vaticaan, maar Barragán neemt zijn woorden enige tijd later terug. 'Het voorval lijkt niet meer dan "wishful thinking" te zijn geweest van kerkelijk progressieven', luidt het commentaar in de Europa-editie van Time. Begin juni publiceert de pauselijke raad voor het gezin een officieel document dat voorbehoedmiddelen, abortus, in-vitrofertilisatie en het homohuwelijk scherp veroordeelt. Over condooms voor aids-preventie wordt niet gerept.

Eind november werd bekend dat paus Paus Benedictus XVI uit bezorgdheid over de verspreiding van aids een onderzoek naar de theologische toelaatbaarheid van condooms heeft laten doen. De paus heeft een dossier van bijna tweehonderd pagina's laten samenstellen over theologische en wetenschappelijke aspecten van condoomgebruik. De Congregatie voor de Doctrine van het Geloof gaat zich daarover buigen. Naar verwachting zal dit onderzoek geen invloed hebben op het standpunt van de paus. In dagblad Trouw legde de Nijmeegse kerkhistoricus Peter Nissen uit waarom hij dan toch zo'n onderzoek liet doen. "Het past bij de aanpak van deze paus, hij wil zijn standpunten inhoud en diepgang geven."

Lichtpuntje

"De Marie Stopes-organisaties in ontwikkelingslanden denken er niet aan om de Global Gag Rule te onderschrijven. Dat druist te zeer in tegen onze doelstellingen. Het is een voortdurende afweging: accepteren we geld onder voorwaarden, of blijven we bij onze eigen overtuiging?" vertelt Joyce Haarbrink. "Als we bijvoorbeeld geld aannemen van PEPFAR (een groot Amerikaans aids-programma, MvdH), missen we een groot deel van onze doelgroep, zoals sekswerkers. We mogen hen dan niet meer helpen zich tegen aids te beschermen. De meeste partnerorganisaties kiezen daar niet voor." Maar er gloort een lichtpuntje. In de slotverklaring van de VN-top over HIV/aids, die begin juni werd gehouden, staat dat HIV/aids-programma's nauwer moeten gaan samenwerken met reproductieve gezondheidsprogramma's. 'Daar moeten ngo's hun regeringen nu aan gaan houden.'

Margreet van der Hel is hoofdredacteur van *Europa in de Wereld-nieuws*. Met dank aan Jaap Meijers

Dit artikel is met toestemming overgenomen uit *ViceVersa*

Mous Waar kiezen we voor?

Toch nog maar even over de verkiezingen. Drie zetels. Viel die uitslag mee of tegen? Het doet mij denken aan drie haren: in de soep is het veel, op het hoofd is het weinig. Eigenlijk gebeurde er voor D66 niets onverwachts, behalve misschien de Turkse aanhang voor Fatma. Bij andere verliezende partijen – de hele gevestigde orde – is meer aan de hand. Vooral bij de VVD is het kommer en kwel. Je zou zeggen dat er een verband bestaat met de eerste verkiezing van de lijsttrekker door de leden. De hele situatie, met dat gedonder van Verdonk, wijst erop dat men niet weet hoe om te gaan met de positie die een democratische verkiezing oplevert. Dat stemt tot nadenken.

Ik las en zag een interview met de koning van Jordanië. Koning Abdullah II, de 43e opvolger van de profeet Mohammed. Hij riep de wereld op om een eind te maken aan het conflict tussen Israël en de Palestijnen en stelde in dat kader dat de democratie in het Midden-Oosten niet van buiten af, door westerse landen, kan worden opgelegd. Dat democratie van binnen uit moet komen, uit een diep gevoelde behoefte van de bevolking zelf.

In die zin – ik ben mij bewust van het verschil in importantie, maar toch – is er een parallel te bespeuren met de verhouding van D66 met de VVD. De vanzelfsprekendheid van de democratie versus een halfhartige poging tot modernisering. Kennelijk is het interne democratische klimaat in de partij wel degelijk van belang voor het welbevinden van de kandidaten nadat eerst de partij en later de kiezer heeft gesproken. Bert Bakker droeg zijn verlies als een man vanuit zijn respect voor de democratische regels. Eerder was Lousewies van der Laan hem voorgegaan door ruimte te maken voor Alexander Pechtold, al ging zij daarin verder dan noodzakelijk was geweest. Kennelijk voelde zij zich slecht in staat de rol te spelen die de partij van haar vroeg, dus stapte zij op. Dat had Rita Verdonk ook kunnen doen, maar nee, zij probeerde via de verkiezingen alsnog iets te regelen binnen de partij. Op die manier het kersverse andere functioneren van haar club zodanig complicerend dat het mij niet zou verbazen als men daar terugkeert naar het vertrouwde systeem van oncontroleerbare machtsblokken, waarin de maatschappelijke afkeer van politieke partijen zijn grond vindt.

Niet dat D66 garen heeft gesponnen met die democratische inslag. Waar wij van alles te kiezen willen hebben, de burgemeester, de minister-president, waar wij het lidmaatschap van de partij bekleden met stemrecht en invloed, lijken de Nederlandse stemmers een andere kant op te kijken. Niet naar de redelijke opstelling van Bos of Rutte, maar naar die van meer autoritaire types zoals Marijnissen, Verdonk of Wilders.

Het is te gemakkelijk te denken dat kiezers zich hebben afgewend van de politiek: men kwam dit keer massaal naar de stembus. De kloof zit tussen de burger en de politieke partij. Van Mierlo heeft mooi gesproken: we moeten terug naar het moment waarop we het vertrouwen van de kiezers kwijt raakten. Ik wens Alexander Pechtold daar veel sterkte mee.

Marijke Mous
is adviseur
bestuurscommunicatie
en griffier in de
gemeente Loenen

Veel Nederlanders hebben een defensieve houding ten opzichte van globalisering. Gebrek aan kennis en een grote angstcultuur ten opzichte van globalisering en Europa spelen hierbij een rol. Jongeren lijken die boze buitenwereld minder bedreigend te vinden. Door meer in jongeren te investeren kan de angstcultuur te lijf worden gegaan.

door Tjeerd Dierckxsens & Jeroen Mimpen

De angst voorbij: globalisering van Nederlandse jongeren

De onlangs gevoerde verkiezingsstrijd heeft weer laten zien dat de gemiddelde Nederlander vooral beangaan is met de eigen portemonnee. Globalisering is vooral bedreigend voor laagopgeleiden die moeilijk inzien dat globalisering grote economische voordelen kan hebben voor de samenleving als geheel. Lagere prijzen en hogere arbeidsproductiviteit zullen de economie op lange termijn alleen maar ten goede komen, hoewel deze effecten op korte termijn vaak moeilijk aan te tonen zijn en soms gepaard gaan met transitiekosten. Een defensieve houding van veel mensen in Nederland ten opzichten van globalisatie is dan ook begrijpelijk, zeker in economisch mindere tijden. Jongeren lijken zich echter minder bedreigd te voelen door globalisering. Zij hebben nog weinig tot geen financiële verantwoordelijkheden en velen van hen zijn van kinds af aan begaan met het wereldwijde internet, goedkope vliegtickets en uitwisselingsprogramma's.

Globalisering van Nederlandse jongeren

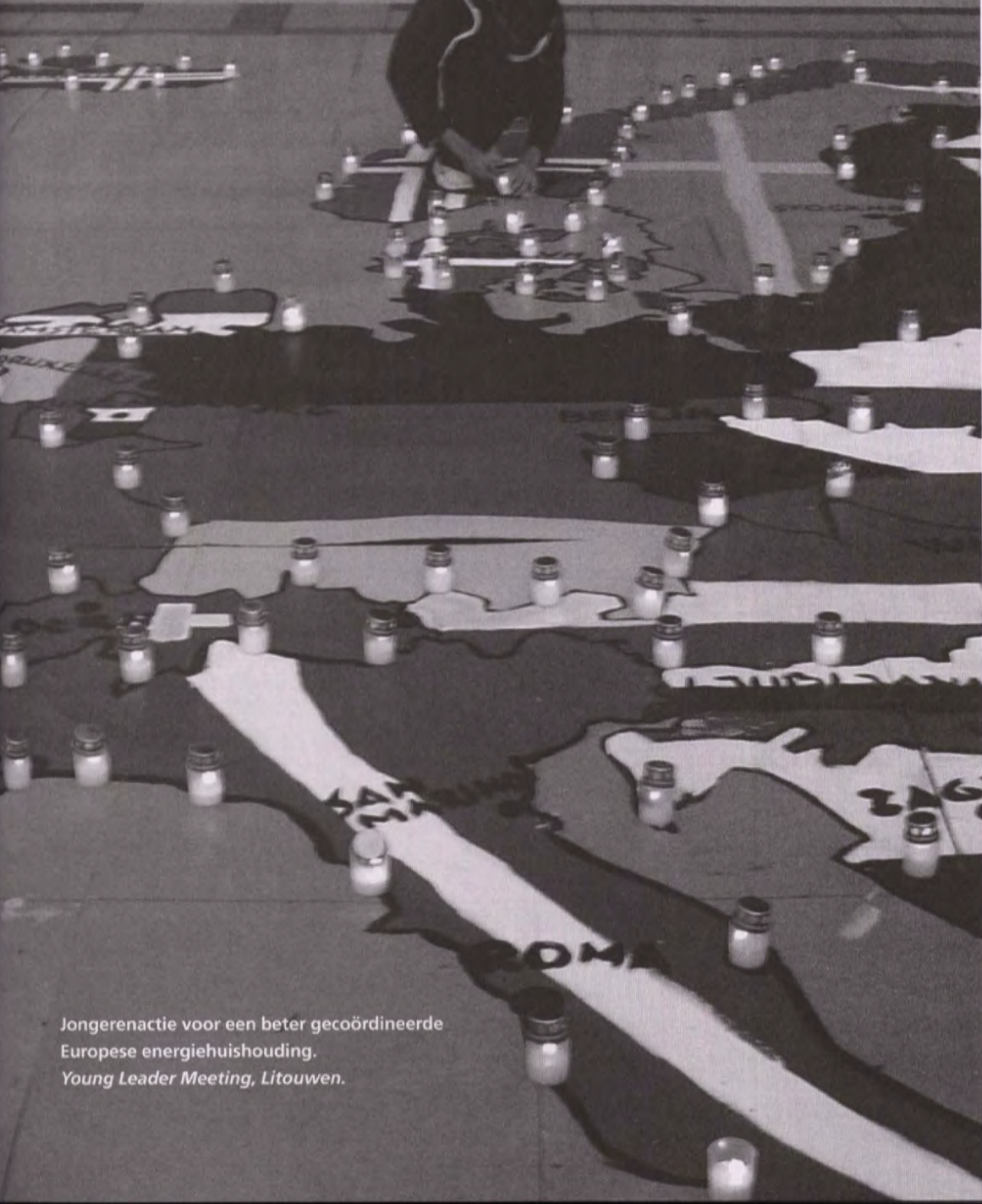
De vraag is echter of Nederlandse jongeren de globalisering daadwerkelijk al aan het omarmen zijn. Voelen zij zich massaal wereldburger? Waarschijnlijk niet. Willen zij allemaal ergens anders

wonen of werken? Ook niet. Wel zullen zij in de toekomst om moeten gaan met hoe de maatschappij aan het veranderen is. Een aantal toekomstige ontwikkelingen beginnen zich nu al af te tekenen. De immigranten in onze grote steden zorgen naast conflicten ook voor nieuwe input in de jongerencultuur in de vorm van taal, muziek en film. En het voordeel van goedkope producten uit andere delen van de wereld is niet meer weg te denken uit onze maatschappij. En de mogelijkheden om in het buitenland te studeren of werken zijn groter dan ooit. De vraag is eigenlijk niet of jongeren aan het globaliseren zijn, maar of zij de voordelen van de globalisatie zouden willen opgeven voor de angst van een gedeelte van de oudere generatie.

Jonge Democraten en hun vrienden

De tweede vraag is of jongeren het initiatief kunnen nemen in het klaarstomen van onze maatschappij voor een nieuw tijdperk. Daarvoor nemen we als casus de leden van de Jonge Democraten (JD) en hun vrienden. Binnen de Jonge Democraten is een overgroot deel van de leden geïnteresseerd in buitenlandse projecten en nieuwe leden die binnen komen, geven vaak internationaal als

ENERGINA EUROPA
ENERGETINIŲ SALI

Jongerenactie voor een beter gecoördineerde
Europese energiehuishouding.
Young Leader Meeting, Litouwen.

eerste onderwerp van interesse. De bereidheid om samen te werken met zusterorganisaties uit andere landen en taal- en cultuurverschillen te overwinnen is hoog. Dit is zich de laatste jaren aan het vertalen in grote projecten die jongeren geheel op eigen kracht aan het uitrollen zijn op het internationale vlak. In de meeste gevallen worden de jongeren hierbij financieel gesteund door de overheid of de Europese Unie. Ook het Instituut voor Meerpartijdemocratie (IMD) heeft jongeren inmiddels omarmd waarbij jongeren zelf

ambitieuze internationale projecten ontwikkelen. Bij de JD heeft deze ontwikkeling zich vertaald in twee ambitieuze projecten, Enjoy Europe en Cool Colombia. Beide projecten kenmerken zich door een positieve houding naar het internationale en een ambitie om met die positieve houding de angst voorbij te gaan.

Enjoy Europe

Na het nee tegen de Europese grondwet door de Nederlandse burger is er een vacuüm ontstaan

millennium ontwikkelingsdoelen

in 2015 hebben mannen en vrouwen dezelfde rechten

De derde millenniumdoelstelling richt zich specifiek op gendergelijkheid en emancipatie. Bij die doelstelling hoort een streefdoel: het dichten van de genderkloof in het lager en voortgezet onderwijs tegen 2005 en voor alle onderwijsniveaus tegen 2015. Als indicatoren worden daarvoor gebruikt: meisjes/jongens ratio van participatie aan het primaire, secundaire en tertiaire onderwijs, en vrouw/manratio van alfabetisme in de leeftijdscategorie 15-24 jaar.

Ik vind het jammer dat doelstelling 3 eigenlijk wordt beperkt tot gendergelijkheid binnen het onderwijs. Natuurlijk zijn gelijke onderwijskansen belangrijk, maar het is ook belangrijk hoe de meisjes er vervolgens mee aan de slag kunnen in de politiek en bestuur en op de arbeidsmarkt. Weliswaar zijn voor dat terrein twee indicatoren opgenomen (percentage vrouwen binnen de bezoldigde arbeid in de niet-landbouwsector en percentage parlementszetels bezet door vrouwen) maar je voelt al op je klompen aan, dat, omdat de eerste twee indicatoren naar de achtergrond verdwijnen.

In zijn algemeenheid vind ik het ook een gemiste kans dat binnen de andere zeven millenniumdoelstellingen de vertaling naar genderperspectief geheel ontbreekt. Streven naar gendergelijkheid is niet alleen van belang voor meer rechtvaardigheid op zich, maar het is een van de directe manieren om een grotere economische en menselijke ontwikkeling te realiseren voor iedereen. Om een voorbeeld te noemen. De indicatoren bij de andere doelstellingen worden niet uitgesplitst naar sekse. Stel dat de gemiddelde indicator stijgt, maar door het ontbreken van de uitsplitsing naar sekse de kloof tussen mannen en vrouwen groter wordt, waar blijf je dan met doelstelling drie?

Is dit gebrek aan deskundigheid of onwil? En is de samenwerking tussen de verschillende actoren wel zo goed geweest? Gebrek aan deskundigheid kan het niet zijn. Het UNDP heeft in 1995 al een Gender OntwikkelingsIndex (GDI) en een Gender Empowerment (GEM) ontwikkeld. De GDI geeft een indicatie van de investeringen in menselijke capaciteiten (onder meer onderwijs) van mannen en vrouwen, terwijl de GEM weerspiegelt wat mannen en vrouwen effectief met deze capaciteiten (kunnen) aanvangen. Ik vrees dat we in 2015 zullen concluderen dat er nog veel werk aan de winkel is om doelstelling drie te realiseren.

Arthie Schimmel

oud Tweede-Kamerlid D66

in Nederland binnen het debat over Europa en de toekomst van de Europese Unie. De Jonge Democraten, die ook al voorvechters waren in de campagne vóór de Europese grondwet, zagen dit als een extreem ongezonde situatie en schadelijk voor de Nederlandse burger op lange termijn. Echter de Nederlandse burger had een punt toen zij liet merken dat Europa op dit moment een ver-van-hun-bed show is. Het was dus tijd om Europa dichter bij de burger te brengen. Met steun van het ministerie van Buitenlandse zaken zijn de Jonge Democraten dan ook begonnen met een nationale tour Enjoy Europe. Kernpunt daarbij is dat op een speelse manier uit wordt gelegd aan jongeren wat de Europese Unie precies doet en waar het grijze vlak tussen Nederland en de Europese Unie zich precies bevindt. Met behulp van een website met games, een bestickerd busje een Sumo-worstelset en een groepssimulatiespel worden stad en land een jaar lang afgereisd om angst en onwetendheid uit het Europese debat te verwijderen.

Cool Colombia

Politieke jongerenorganisaties organiseren met financiering van de Europese Unie al jaren korte uitwisselingen met andere landen. Een dergelijke uitwisseling duurt gemiddeld één week en heeft als doel een snelle uitwisseling van ideeën en culturen en het opbouwen van een grensoverschrijdend netwerk. De lat wordt daarbij telkens hoger gelegd en na een dergelijke uitwisseling van de JD met een Colombiaanse jongerenorganisatie was het tijd voor een meer structureel samenwerkingsverband. Onder de wederom positieve naam Cool Colombia hebben de Jonge Democraten voor vijf maanden een eigen kantoor geopend in de hoofdstad Bogotá. Het kantoor is continu bemand door twee tot vijf personen die elk zes weken in Colombia zijn. De in totaal vijf groepen werken samen met een lokale politieke jongerenorganisatie om de participatie van jongeren in de politiek in Colombia te verbeteren. De Nederlandse jongeren doen daarbij ervaring op in het werken in landen als Colombia en leren Spaans terwijl de Colombiaanse jongeren vaak voor het eerst de kans krijgen om met buitenlanders de politieke discussie aan te gaan. De ervaring die hierbij wordt opgedaan in het opzetten van een kantoor op een ander continent en de drempels die daarbij zijn overwonnen,

geven duidelijk aan dat deze jongeren de globalisatie aankunnen. Belangrijk onderdeel van dit project is de draagvlakversterking bij Nederlandse jongeren. Na terugkeer in Nederland bezoeken alle deelnemers aan het project vele scholen en jongerenbijeenkomsten om jongeren te vertellen over politiek in Colombia, waarbij vele vooroordelen van tafel worden geveegd.

‘Stad en land afreizen om de onwetendheid uit het Europese debat te verwijderen’

Onze missie

In Nederland heerst door gebrek aan kennis een grote angstcultuur voor globalisering en de ontwikkeling van de Europese Unie. Een grote groep jongeren in Nederland ontwikkeld zich op dit moment echter heel snel tot een nieuwe generatie die niet eens meer terug zou willen naar een wereld zoals die er was voor de globalisering. De kennis en ervaring die zij opdoen en uitdragen is onmisbaar in het terugdringen van de angst voor het onbekende. Ironisch is het dat het demissionaire kabinet verantwoordelijk is geweest voor het ontstaan van deze angstcultuur en bewust de discussie over Europa heeft vermeden, terwijl subsidies voor internationale jongerenprojecten, draagvlakversterking en campagnes volop aanwezig zijn. Het wordt tijd dat een meer eenduidig beleid wordt gevoerd waarbij zowel via de jongeren als via onze politieke vertegenwoordigers de angstcultuur te lijf wordt gegaan. Tot die tijd is het een taak voor de Jonge Democraten om de discussie te blijven voeren en zoveel mogelijk jongeren mee te nemen in de strijd tegen de angst en onwetendheid.

Tjeerd Dierckxsens en **Jeroen Mimpfen** zijn respectievelijk voormalig Internationaal Secretaris en voormalig Secretaris Scholing & Vorming van de Jonge Democraten.

Onze wetgeving wordt steeds meer beïnvloed door het recht van andere landen, het recht van de Europese Unie en het internationale recht. De gemiddelde burger merkt hier niet zo heel veel van. De zogenaamde chipknipzaak is hier een uitzondering op.

door Piet Jan Slot & Marianne Wilschut

‘Het Europese recht zit in vele hoeken en gaatjes én parkeermeters’

Voor bedrijven, scholen en overheden is het de normaalste zaak van de wereld geworden om hun bedrijfsvoering op het Europese recht af te stemmen. De verplichting van een extra dode hoekspiegel of fijnstofnorm komen bijvoorbeeld allemaal uit Brussel. Als gewone EU-burger merk je dat lang niet altijd. Wat mensen zich misschien niet zo gauw realiseren is dat je als EU-burger in een ander land ook rechten hebt. Een Engelse dame die in Rotterdam een parkeerboete had gekregen beseft dat wel ook al kreeg ze uiteindelijk geen gelijk.

Chipknipzaak

In sommige gemeenten waaronder Rotterdam kan het parkeergeld niet meer contant worden betaald. Automobilisten kunnen alleen nog maar met de chipknip of creditcard bij de parkeerzuilen terecht. Voor bezoekers van Rotterdam die niet over een chipknip beschikken levert dit grote problemen op. Een Engelse dame die een boete had gekregen liet het er niet bij zitten en tekende bezwaar aan. De directeur gemeentebelastingen van Rotterdam wees het beroep van de Engelse af

evenals het gerechtshof van Den Haag. De dame in kwestie liet het hier niet bij zitten en ging in cassatie bij de Hoge Raad. Daar stelde zij dat de euro een wettig betaalmiddel is. Verder vond zij dat de regeling in strijd was met het gemeenschapsrecht en wel artikel 49 van het EG Verdrag (Het EG-verdrag is nog steeds het belangrijkste onderdeel van de EU) dat beperkingen op het vrije verkeer van diensten verbiedt.

Als achtergrondinformatie is het nuttig om te weten dat het Hof van Justitie van de EG dit artikel heeft uitgelegd als een algemeen verbod van beperkingen op het vrije verkeer van diensten. Dit verbod gaat verder dan een discriminatieverbod. Wel zijn er uitzonderingen op dit verbod mogelijk die zijn gerechtvaardigd bijvoorbeeld op grond van de openbare orde, de goede zeden en volksgezondheid.

De zaak kwam uiteindelijk in juli 2005 voor de Hoge Raad. Die stelde de gemeente Rotterdam in het gelijk. De Hoge Raad was van mening dat het voorschrift niet in strijd is met het gemeenschaps-

10220

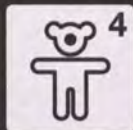

Chipknip

recht omdat het hier niet ging om een wezenlijke belemmering. Volgens de Hoge Raad is er een toereikend alternatief beschikbaar omdat voor € 2,50 een niet rekening gebonden chipknip kan worden gekocht. Dit bedrag is volgens de Hoge Raad bescheiden en niet onevenredig aan de kosten van het bieden van de voorziening. Daar komt volgens de Raad bij dat de regeling is ingevoerd in verband met problemen van diefstal uit en vernieling van parkeerautomaten. De regeling is dus mede gericht op terugdringing van de criminaliteit en wordt daarom gerechtvaardigd door dwingende redenen van openbaar belang.

Verrassend

De uitspraak van de Hoge Raad in deze Chipknip-zaak was verrassend omdat de belangrijkste raadgever van de raad, advocaat-generaal mr. R.E.C.M. Niessen, anders had geadviseerd. In een lang betoog waarin hij onder andere de verordening over de invoering van de euro besprak, concludeerde hij dat er over deze zaak vragen moesten worden gesteld aan het Hof van Justitie van de EU over de toepasselijkheid van deze verordening. Anders dan de Hoge Raad was hij van mening dat de regeling wel in strijd was met de regels over het vrij verkeer van diensten en niet gerechtvaardigd kon worden.

millennium ontwikkelingsdoelen

in 2015 is kindersterfte sterk afgenomen

Met deze doelstelling willen de Verenigde Naties de kindersterfte wereldwijd met twee derde verminderen. Met voldoende geld én politieke wil is dit haalbaar. Van de 11 miljoen kinderen onder de 5 jaar die jaarlijks sterven kunnen er immers 6 miljoen met beproefde middelen gered worden. Die middelen zijn: borstvoeding, schoon drinkwater, vaccins, antibiotica, anti-HIV medicijnen en bednetten (malaria).

Daar is geld voor. Voor donatie van vaccins tegen de belangrijkste kinderziekten bijv. bestaat sinds 2000 de Global Alliance for Vaccines and Immunization (GAVI). Het geld komt van regeringen, de Gates Foundation en de Wereldbank en UNESCO verzorgt de distributie. In de afgelopen 5 jaar zijn al 99 miljoen kinderen volledig gevaccineerd. Ook het voorkomen van aids bij kinderen komt in sommige Afrikaanse landen langzaam op gang, door het verstrekken van anti-virusmiddelen aan zwangere, seropositieve vrouwen. Daarnaast wordt hard gewerkt aan middelen die de seksuele overdracht van HIV naar vrouwen kan voorkomen: zogenoemde microbicides.

Naast gerichte maatregelen blijft de bestrijding van armoede en onwetendheid een cruciale voorwaarde voor verbetering van de gezondheidstoestand; met name onderwijs aan vrouwen kan wonderen verrichten. Het onnodig sterven van kinderen kan niemand onberoerd laten. Ik ben dan ook blij dat ik persoonlijk iets heb kunnen doen: van 2000 tot 2002 in het GAVI-bestuur en sinds 2003 in het bestuur van IPM (een internationaal partnership dat een fonds beheert voor het ontwikkelen van microbicides), de laatste 2 jaar als voorzitter.

Nederland is voor GAVI en IPM een royale donor en dat geldt ook voor de andere millenniumdoelstellingen. Voor de HIV/AIDS-bestrijding zelfs de grootste donor, gemeten per hoofd van de bevolking. Ik hoop van harte dat de volgende minister voor Ontwikkelingssamenwerking dit beleid voortzet, want hoewel de millenniumdoelstellingen in principe haalbaar zijn, bereikt zijn ze nog lang niet. Nederland kan hierbij een leidende rol vervullen.

Els Borst-Eilers

oud-minister VWS (1994-2002)

Niessen had de raad ook als overweging meegegeven dat buitenlanders niet eenvoudig aan een dergelijke niet rekening gebonden chipkaart kunnen komen. De adressen van de winkels die deze kaarten verkopen zijn namelijk niet of niet goed aangegeven. Deze winkels zijn bovendien maar gedurende een beperkte tijd open terwijl ook 's avonds parkeergeld moet worden betaald. Een recent krantenbericht haalt het argument van de openbare orde van de raad onderuit. Het bericht meldt dat de regeling juist extra agressie oproept omdat het nu niet meer mogelijk is om geld uit de automaten te halen. De frustratie hierover leidt tot extra vernieling.

Schadevergoeding

Hoewel de Engelse dame in deze zaak uiteindelijk geen gelijk heeft gekregen laat dit voorbeeld zien dat je als burger rechten hebt onder het EG-recht. Was je vroeger in een ander Europees land aan de welwillendheid van justitie overgeleverd. Tegenwoordig kun je je recht halen. Een voorbeeld van iemand die dat wel met succes deed betrof wederom een Brit. Deze Ian William Cowan was het slachtoffer geworden van een geweldsmisdrijf toen hij als toerist Frankrijk bezocht. De identiteit van de aanvallers kon niet worden vastgesteld en het slachtoffer wendde zich tot de Franse staat met een verzoek tot schadevergoeding op grond van de nationale schadevergoedingsregeling. Een voorwaarde voor de toekenning van een schadevergoeding volgens deze regeling was dat het slachtoffer

Frans staatsburger was, een staatsburger was van een staat die met Frankrijk een wederzijds akkoord betreffende schadeloosstelling door de staat heeft gesloten, of een verblijfsvergunning had. In het geval van Cowan gingen die voorwaarden niet op.

‘Tegenwoordig kun je je recht halen’

Volgens het hof van justitie had Cowan recht op schadevergoeding. Het discriminatieverbod dat is vastgelegd in het EG-verdrag, verbiedt een lidstaat namelijk aan de toekenning van een schadevergoeding door de staat aan een slachtoffer van een misdrijf de voorwaarde te verbinden dat het slachtoffer een verblijfsvergunning heeft of dat hij of zij staatsburger is van een land dat een wederzijdse overeenkomst heeft gesloten met die lidstaat. Ook dit voorbeeld laat zien dat ook bij regels die ogenschijnlijk weinig met Europa te maken hebben het Europees recht toch onverwacht om de hoek kan komen kijken.

Piet Jan Slot is hoogleraar Europees en economisch recht aan de Universiteit van Leiden.

Marianne Wilschut is redacteur van *idee*.

De kloof tussen de 'haves' en de 'have nots' is groter dan ooit. Hoewel ons inzicht in de werking van onze planeet en het heelal zich op een hoogtepunt bevindt, lijkt deze kennis maar zelden geïnspireerd te zijn door altruïsme of het algemeen belang. Dit essay kijkt vanuit een sociaal-liberaal perspectief naar de belangrijkste uitdagingen van globalisering en schetst een kader van het beleid dat nodig is om aan de eisen van de tijd tegemoet te komen.

door **Graham Watson**

Een liberale reactie op wereldwijde uitdagingen

Het stabiliseren van de wereldbevolking is de eerste uitdaging. De wereldbevolking is gestegen van 545 miljoen mensen in 1600 tot 2.400 miljoen in 1950 en meer dan 6 miljard in 2005. In samenlevingen met meer welvaart en veiligheid, daalt het bevolkingscijfer. Er lijkt bijna een direct verband te bestaan tussen de mate van welvaart en het geboortecijfer.

Zo zien we dat Niger het hoogste geboortecijfer in de wereld heeft (48,91 geboorten/1.000) en Duitsland het laagste met 8,45.¹ Omdat bevolkingsgroei de schaarse natuurlijke bronnen te zwaar belast is het noodzakelijk alle samenlevingen naar een zeker welzijnsniveau te tillen zodat de bevolkingsgroei stabiliseert. Alternatieve methodes om bevolkingsgroei te beperken, zoals gedwongen sterilisatie of geboortebeperving opleggen van staatswege (China), zijn voor sociaal-liberalen onacceptabel.

Volksverhuizingen

Ongelijkheid in de mate van veiligheid, welvaart en kansen werkt ook volksverhuizingen in de hand. In gunstige omstandigheden streeft slechts

een fractie van de bevolking ernaar om te emigreren. In moeilijke tijden, als landen worden verscheurd door oorlog of ziekte of door de teloorgang van het milieu, zal dat percentage stijgen. In de vijftiende eeuw bewerkstelligde de val van het Byzantijnse rijk onder de Chinezen bijvoorbeeld een massale exodus van mensen die buitenlandse overheersing wilden vermijden. Politici moeten voorwaarden scheppen zodat families en gemeenschappen een eenheid kunnen blijven vormen. Tegelijk moet de interactie tussen verschillende gemeenschappen en de ontwikkeling van wederzijdse kennis en begrip, wat tot enorme winst kan leiden, worden gestimuleerd.

Intolerantie

De tweede uitdaging is het bewerkstelligen van vrede. Het leven op aarde draagt te vaak de litten van menselijke strijd. Strijd om natuurlijke bronnen of toegang tot markten liggen vaak aan de basis van oorlog. Intolerantie tussen mensen op grond van verschillende geloofsovertuigingen of op grond van hun ras én gevoelens van res-

sentiment zijn kweekvijvers voor conflict. De werelddelen waar de drie grote monotheïstische religies elkaar ontmoeten – Islam, Christendom en Jodendom – zijn bekende brandhaarden van conflict. Maar de conflicten worden ook steeds talrijker tussen ‘fundamentalistische’ gelovigen en gelovigen met een meer wereldse levensstijl.

Vrijbrief

Ideologisch totalitarisme is ook een belangrijke oorzaak van conflict. Terwijl de verspreiding van democratie onverminderd voortgaat, zien we tegelijkertijd dat grote autoritaire regimes als China en Rusland en de vele kleinere regimes (Saudi-Arabië, Noord-Korea, Birma, Cuba en de meeste landen van Centraal-Azië) mensenrechten met voeten treden. Volwassen democratieën als de Verenigde Staten, die eigenlijk een voorbeeldfunctie zouden moeten vervullen, geven dergelijke regimes juist een vrijbrief doordat zij hun hoge standaard van mensenrechten hebben opgegeven, bijvoorbeeld in Guantánamo Bay en in de gevangenissen in Afghanistan en Irak. De liberaal-democraten blijven van mening dat het antiterrorismebeleid altijd gestoeld moet zijn op het internationale recht (Geneefse Conventies en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens). De door de Verenigde Staten en Groot-Brittannië aangevoerde invasie in Irak, zónder de steun van de Verenigde Naties, is een belediging voor democratie en mondiale solidariteit. De bezetting werkt de groei van de radicale islam in de hand.

Nieuwe internationale politiek

Moderne oorlogvoering speelt zich tegenwoordig vooral binnen landen af in plaats van tussen landen. De gruwelen die plaatsvinden in de Democratische Republiek Congo of in Darfur vereisen een nieuwe internationale politieke benadering. Wij maken ons ernstig zorgen over de onverschilligheid van de internationale gemeenschap en over de onmacht van de Verenigde Naties, die niet in staat zijn om de grootschalige verkrachtingen en moordpartijen in Darfur en elders te voorkomen. Leden van de VN-Veiligheidsraad zouden hun veto nooit mogen misbruiken in zaken als genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden. De uitkomst van de VN-top in september 2005, hoewel teleurstellend in andere opzichten,

is niettemin hoopgevend voor het tegengaan van dergelijke vormen van misbruik.

Een liberaal antwoord op conflictpreventie begint met het beteugelen van het vervaardigen van wapens en de handel in wapens. Makkelijke toegang tot wapens en munitie vergroot de kans op geweld, verlengt oorlogen en werkt grootschalige mensenrechtenschendingen in de hand. Volgens Amnesty International blijven de meeste huidige gewapende conflicten juist door de beschikbare voorraden handvuurwapens en lichte raketten maar voortduren. Amnesty wijst erop dat in Colombia, wapens zijn geleverd door de VS, Brazilië, Frankrijk, Duitsland, Spanje, Zuid-Afrika, de Tsjechische Republiek en Italië.² De Liberal-Democrats hebben aangedrongen op een internationaal verdrag dat de handel in kleine wapens (die jaarlijks een half miljoen mensen het leven kosten) beteugelt. Voor mijn partij is het van groot belang oorlogsmisdadigers te berechten. In dit licht is de ontwikkeling van het Internationaal Strafhof in Den Haag een belangrijke stap voorwaarts.

Ruimtewapens

Een buitengewoon zorgelijke ontwikkeling in de moderne oorlogsvoering is de vervaardiging van ruimtewapens. De laagste ruimtesfeer bevindt zich op slechts 150 km afstand van de aarde, en biedt landen die beschikken over ruimtewapens een korte vuurafstand tot elk willekeurig doel op aarde. De Verenigde Staten willen in 2005 zo'n 3 miljard dollar uitgeven aan diverse projecten³ op het gebied van ruimtebewapening. De gevaren van een wapenwedloop in de ruimte en een strijd tussen supermachten waarbij satellieten worden vernietigd is zeker niet denkbeeldig. De 'Vision for 2020' van de United States Space Command stelt dat "dominantie in de ruimtevaart zich zal ontwikkelen tot een essentieel onderdeel van succesvolle toekomstige oorlogvoering", en benoemt 'controle over de ruimte' als een voornaam speerpunt in haar beleid.⁴ Het is daarom noodzakelijk om het uit 1967 stammende Outer Space Treaty te actualiseren. Dit

1 www.aneke.com, 8 juni 2005.

2 Amnesty International jaarverslag, 2004.

3 Lewis, J., www.armscontrol.org. Geraadpleegd, 8 juni 2005.

4 United States Space Command 'A vision for 2020'.

verdrag pleit voor het gebruiken van de ruimte "ten voordele van en in het belang van alle landen". De Incidents at Sea Accord (INCSEA), een verdrag gesloten tussen de VS en de Sovjet Unie in 1972, diende als model voor vergelijkbare afspraken en zou ook kunnen dienen als basis voor een nieuw verdrag tussen ruimtevarende landen. Gedragsregels kunnen hierin worden opgenomen die moeten voorkomen dat gevaarlijke militaire activiteiten in de ruimte leiden tot conflicten.

'De invasie van Irak is een belediging voor democratie en mondiale solidariteit'

Milieu

De derde grote uitdaging, en misschien wel de belangrijkste, is het veiligstellen van het milieu. De kwaliteit van water, bodem en lucht worden ernstig bedreigd. Water is essentieel voor zowel dieren als planten. Er zijn 263 grensoverschrijdende rivieren en meren in de wereld. Het belang van het maken van afspraken over het gebruik van dat water is immens. Lucht en aarde, eveneens gedeelde bronnen, zijn evenzeer noodzakelijk voor het leven. De vervuiling hiervan heeft grote negatieve gevolgen voor de menselijke gezondheid. Desalniettemin pompt de geïndustrialiseerde wereld, ondanks recente afspraken over het beperken van de CO₂-uitstoot, jaarlijks 20 miljoen ton koolstofdioxide de lucht in en 4,5 miljard liter chemische mest in de grond. Er is snelle gezamenlijke actie nodig om het vernietigen van de ozonlaag te stoppen en, indien mogelijk, te keren. De uitstoot van CO₂ en andere broeikasgassen is welhaast zeker van invloed op de bestaande klimaatpatronen. Volgens professor Ralph Keeling van de Universiteit van Californië hadden we klimaatverandering door CO₂-uitstoot kunnen voorkomen als we adequaat hadden gereageerd op het Cherney Report van eind jaren '70. Hoewel dat nu te laat is, zijn we misschien nog wel in staat om de snelheid van klimaatverandering te beïnvloeden, en daarmee de schadelijke gevolgen te beperken van smeltende ijskappen en de stijging van de zeespiegel.

Samenwerking

Naast de afspraken die zijn gemaakt met betrekking tot marktwerking in het Kyoto Protocol ter stabilisering van de CO₂-uitstoot, zal er ook overheidsactie moeten plaatsvinden die moet leiden tot het verminderen van de opwarming van de aarde en het verminderen van de CO₂-uitstoot. Dit vereist initiatieven op het gebied van technologische vernieuwingen om het energieverbruik terug te dringen en om een verplichte limiet te stellen aan CO₂-uitstoot. De voorspelling dat de wereldbevolking omstreeks 2050 met 50 procent zal zijn gegroeid, maakt een samenwerkingsverband tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden noodzakelijk: de eersten zullen hun dioxide- en stikstofuitstoot moeten verminderen, terwijl de laatsten zich zullen moeten toeleggen op schone winning en het verantwoord gebruiken van steenkool. Op alle terreinen van het menselijk handelen zal het voorzorgsprincipe als leidraad moeten dienen opdat wij ons rentmeesterschap over het leefmilieu kunnen verbeteren.

Meisjesonderwijs

Onderwijs (vooral aan vrouwen) ligt aan de basis van de liberale strategie tot oplossing en preventie van conflicten en bescherming van het leefmilieu. Goed opgeleide mensen zijn minder beïnvloedbaar. Algemeen onderwijs voor alle kinderen is belangrijk: momenteel zijn wereldwijd 120 miljoen kinderen verstoken van algemeen onderwijs. In de praktijk echter worden meisjes minder snel dan jongens door hun ouders naar school gestuurd, hoewel juist vrouwen, beter dan mannen, als sociaal bindmiddel een belangrijke functie vervullen. De strijd van vrouwen is een uitdaging die niet langer onderschat kan worden. Een ongekend aantal vrouwen wordt het slachtoffer van genitale verminking, geweld en verkrachting. Eerwraak houdt aan in veel Islamitische landen. Verkrachting wordt gebruikt als onderdrukkingsmiddel door de overheid van Birma. Als een oorlogswapen is het wijdverspreid in Afrika. Zelfs in ontwikkelde landen worden vrouwen gediscrimineerd. Naast algemeen onderwijs is het onderwijzen in 'civil society' nodig. Ooit spraken mensen in Europa of Noord-Amerika van een Noord-Zuid of van een Oost-West conflict. Tegenwoordig zien we meer begrip voor de complexiteit van het begrip conflict, de noodzaak

van het naast elkaar leven en zien we erkenning van de waarde van democratie en goed bestuur.

Misdadige verwaarlozing

Hoewel er enorme vooruitgang is geboekt op het gebied van de medische wetenschap, worden er nog steeds miljoenen mensen onnodig slachtoffer van allerlei ziektes. Gezondheid is een belangrijk element van menselijk geluk en het verbeteren daarvan is een uitdaging. De mensheid is er niet in geslaagd het verspreiden van het HIV/Aids virus te voorkomen. Dit heeft verwoestende gevolgen voor grote delen van de wereldbevolking. De helft van de HIV-geïnfecteerden in 2003 waren jongeren in de leeftijdscategorie 15-24; dagelijks raakten meer dan 6000 mensen besmet.⁵ Voor een ontwikkelde wereld als de onze is het onbegrijpelijk dat er zo weinig aandacht is voor deze problematiek. Het is een cynisch gegeven dat haaks staat op solidariteit, voor sociaal-liberalen van essentieel belang. Bovendien wordt het condoomgebruik (dat vele levens zou kunnen sparen) door sommige kerken verboden. Dit mag duidelijk een misdadige verwaarlozing van het probleem worden genoemd. De WHO (Wereldgezondheidsorganisatie) moet de internationale gemeenschap mobiliseren in de strijd tegen aids. Overheden moeten ook druk uitoefenen op farmaceutische ondernemingen om betaalbare medicijnen beschikbaar te maken voor HIV-geïnfecteerden.

Mensenhandel

De internationaal georganiseerde misdaad is misschien wel de meest directe bedreiging voor de veiligheid van het individu. Deze criminele organisaties hebben zich ontwikkeld rond de narcoticahandel, de wapenhandel én de mensenhandel (seksuele en andere vormen van uitbuiting). Ze worden ook in toenemende mate in verband gebracht met terrorisme. Terrorismen vormt tegenwoordig misschien wel de meest zichtbare bedreiging voor de vrijheid. Zoals Gijs de Vries, de EU-coördinator voor terrorismebestrijding (en mijn voorganger als leider van de Liberaal-Democraten in het Europees Parlement) uiteen heeft gezet, vallen terroristen de fundamentele rechten van de mens aan: het recht op leven en het recht op een leven zonder angst. Ze ondermijnen de essentie van democratie, namelijk, dat

politieke geschillen moeten worden opgelost door middel van overleg en conform de wet in plaats van met geweld.⁶

Om de internationaal georganiseerde misdaad en het internationale terrorisme te bestrijden is internationale samenwerking onontbeerlijk. Het delen van informatie en inlichtingen, samenwerking tussen politie en justitie en het grensoverschrijdend monitoren van criminele communicatielijnen en geldstromen zijn essentieel. Diegenen die zulke samenwerkingsverbanden bekritisieren bepleiten eigenlijk internationale anarchie, vaak uit naam van nationale soevereiniteit.

De handel in drugs en mensen zijn belangrijke oorzaken van menselijk lijden. Tot nu toe concentreren de pogingen om deze misdaad te bestrijden zich op het aanpakken van de toevoer, zonder al te veel succes. Sociaal-liberalen zijn ervan overtuigd dat het aanpakken van de vraag voordeliger zou zijn, zowel in financiële zin als in termen van het zo min mogelijk beperken van de menselijke vrijheid.

Handel

Het openstellen van de markt is ook een grote uitdaging voor sociaal-liberalen. Het moet echter wel gepaard gaan met veiligheidsmaatregelen, want niet alleen mensen die zich aan de wet houden doen hun voordeel bij een vrije handelsmarkt. Illegale handel is waarschijnlijk goed voor tussen de 2 en 6 procent van het mondiale bruto nationaal product; dat is tussen de 492 miljard en 1,25 biljoen euro. Terwijl de wettige handel in goederen en diensten wederzijdse verrijking, menselijk begrip en vreedzame relaties bevordert, ontwricht de onwettige handel gemeenschappen, zowel in het land van herkomst als in het land van bestemming (bijvoorbeeld: milieuvandalisme zoals de houtkap). Toezicht op de internationale handel is meer dan ooit noodzakelijk. De macht van de reguliere handel wordt misschien nu pas geheel op waarde geschat. De waarde van de wereldhandel is gegroeid van 48 miljard euro in 1948 tot 6,04 biljoen in 2003. In Azië zijn 600 miljoen mensen de armoedegrens ontstegen in de tijdsspanne van slechts een enkele generatie. Toch maskeert de enorme economische

⁵ <http://www.avert.org/worldstats.htm>

⁶ Gijs de Vries, *Lezing voor de Liberale Internationale Conferentie*, Sofia, 13 mei 2004.

groei van landen als China en India het lot van de 14 Aziatische landen en eilanden in de Stille Oceaan die tot de allerarmsten behoren. Bijna 450 miljoen mensen - van Afghanistan en Bangladesh tot het kleine eiland Tuvalu - moeten het doen met minder dan een kwart van het gemiddelde inkomen van de rest van de regio. Toch komt geen van deze landen in aanmerking voor hulp onder het HIPC initiatief (voor arme landen met een grote nationale schuld). Ook krijgen ze bij elkaar minder dan de helft van de mondiale ontwikkelingshulp, ondanks het feit dat twee derde van de armen

er woonachtig is. De huidige westerse focus op armoede in Afrika is bewonderenswaardig, maar een grote uitdaging in Azië wordt genegeerd. Wij moeten de snel ontwikkelende landen aanmoedigen hun begrotingsoverschot aan te wenden voor verdere ontwikkeling in de eigen regio.

Eerlijke handel

Een andere hedendaagse uitdaging is te garanderen dat vrije handel ook eerlijke handel is. Zelfs de sociaal-liberalen moeten erkennen dat ongelimiteerde vrije handel ten koste gaat van de armsten. Wan-

millennium ontwikkelingsdoelen

in 2015 sterven er minder vrouwen door zwangerschap

"Als het doorgaat zoals nu, dan ben ik bang dat deze millenniumdoelstelling niet wordt gehaald. In een aantal landen, vooral in Subsahara Afrika zie je dat het aantal vrouwen dat tijdens de zwangerschap sterft, ondanks alle beloftes en doelstellingen de laatste jaren toeneemt. In andere landen neemt het af, maar de balans blijft negatief.

Dat de moedersterfte hoog is komt onder andere doordat er in veel landen vaak geen enkele begeleiding is voor zwangere vrouwen. Veel vrouwen sterven door illegale en gevaarlijke abortussen of in het kraambed. Verder krijgen vrouwen te snel achter elkaar kinderen en zijn er teveel tienermeisjes die zwanger worden. Bij tienermeisjes is de kans op complicaties tijdens de zwangerschap en bevalling groter.

Goede basisgezondheidszorg is voor een oplossing essentieel. De sterfte van moeders valt echter niet alleen op te lossen met een betere gezondheidszorg. Zolang er onvoldoende waarde aan het leven van vrouwen wordt gehecht zullen de problemen rondom moedersterfte nooit verdwijnen. Verbetering van de positie van vrouwen is een voorwaarde voor succesvolle realisatie van de millenniumdoelstellingen. Als gevolg van discriminatie staan vrouwen nog overal achter-

aan. Ze krijgen bijvoorbeeld minder voedsel, hebben minder toegang tot onderwijs en in het algemeen ontbreekt het hen aan gelijke rechten, vooral ook in de praktijk.

Ik zeg weleens dat er teveel testosteron vrij rondvliegt op deze aarde. Als vrouwen meer zeggenschap zouden krijgen, dan zouden mannelijke en vrouwelijke hormonen in balans kunnen komen met als resultaat winst op terreinen als vrede en veiligheid en armoedebestrijding. Die zeggenschap voor vrouwen begint bij zeggenschap over het eigen lichaam. En helaas ziet het er momenteel politiek gezien niet gunstig uit. De Verenigde Staten, het Vaticaan en een aantal Arabische Staten zullen zich niet zo snel voor bijvoorbeeld betere seksuele voorlichting en beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen voor (ongetrouwde) tieners inzetten.

Nederland maakt zich in het ontwikkelingsbeleid nu al erg sterk voor seksuele voorlichting en reproductieve gezondheidszorg. Daar moet het zeker mee doorgaan. Binnen het mensenrechtenbeleid moet Nederland bovendien nog meer op de gelijkheid van mannen en vrouwen gaan hameren. Wij zijn vanzelfsprekend niet de baas over ontwikkelingslanden, maar we kunnen regeringen wel houden aan internationale verdragen die ze hebben ondertekend en ze bij de uitvoering daarvan ondersteuning aanbieden."

Simone Filippini

werkt voor het ministerie van Buitenlandse Zaken en is lid van het landelijk bestuur van D66 en voorzitter van de stichting Internationaal Democratisch Initiatief (IDI).

neer het aankomt op het repareren van gaten die de markt niet kan dichten, met name op het gebied van mens en milieu moeten we staatsregulering niet uitsluiten. Overeenstemming binnen de WTO en daarbuiten, over uitzondering voor diensten voor het algemeen belang, zouden zeer wenselijk zijn.

Vrijheid van informatie

De vooruitgang in communicatiewetenschappen levert wellicht de grootste bijdrage aan de ontwikkeling van de mens. Internet, satellietcommunicatie en de mobiele telefoon hebben de infrastructuur voor menselijke interactie blijvend veranderd. Snelle en goedkope verbale communicatie (Voice Over Internet Protocol) en het geschreven woord dat sneller wordt verspreid via internet.

En, televisie brengt de wereld in onze woonkamer. Dit alleen al biedt nieuwe uitdagingen. Deze vormen van communicatie vergroten de toegang tot kennis en informatie en verbeteren de mogelijkheden om ideeën te delen (en staan toe dat investeringen sneller en naar de meest winstgevende plaatsen worden bewogen). De keerzijde is echter dat overheden dergelijke ontwikkelingen kunnen misbruiken en hun volk de vruchten onthouden. Zo is er een alarmerende stijging te zien in het gebruik van elektronische technologieën voor het af luisteren of controleren door regeringen van individuen, met mogelijkserwijs een groot verlies van persoonlijke vrijheid. Vrijheid van informatie en strenge wetgeving met betrekking tot privacy en gegevensbescherming blijven daarom speerpunten voor ons.

Supranationaal

De uitdagingen die gesteld worden door globalisering en die hierboven aan de orde komen zijn van nature supranationaal, terwijl de mensheid overwegend is georganiseerd in staten. De EU is een redelijk succesvol experiment gebleken als supranationale regeringsvorm, ook al moeten de harten van haar burgers nog worden gewonnen. Ook bestaat er momenteel onzekerheid over het bestaansrecht van de VN. Het bevindt zich in een veranderende rol van passieve scheidsrechter naar operationele macht, maar mist de managementstructuur en de politieke toewijding van de lidstaten om het de middelen te geven die het nodig heeft voor deze taak. De successen in Burundi en

Sierra Leone zijn overschaduwd door het falen in Darfur en elders. Beschamende onthullingen over het management hebben de relatie met haar grootste geldschietster verslechterd. Nieuwe politieke toewijding van de lidstaten, in combinatie met diepgaande interne hervorming, is hoognodig. In tegenstelling tot rechtse politici hebben sociaal-liberalen geen ideologische problemen met het formuleren van supranationale antwoorden op supranationale vraagstukken van onze tijd; sterker, nationale ideologieën worden minder bedreigd door de politieke aanwezigheid van liberalen dan door de kracht van haar ideeën. Het socialisme lijkt het spoor bijster te zijn. Niet alleen doordat het geen landkaart heeft van het nieuwe terrein, maar omdat het gelooft dat kaarten overbodig zijn voor ervaren reizigers. Een onaantrekkelijke kant van groene partijen is hun verzet tegen wetenschappelijke en technologische vooruitgang.

‘Het belang van het maken van afspraken over het gebruik van water is immens’

Sociaal-liberalen zijn de positivisten van de wereld. We zijn zeker niet naïef over de menselijke natuur, maar we zijn geïnspireerd door de mogelijkheden van de menselijke geest tot altruïsme en solidariteit. Ons groeiende politieke succes buiten Europa en Noord-Amerika getuigt van de wereldwijde aantrekkingskracht van onze ideeën, die van oudsher ook in het Islamitische en Boeddhistische gedachtegoed terug te vinden zijn. Wij geloven, net als Victor Hugo, dat eens de tijd zal komen dat er alleen strijd wordt geleverd op de vrije handelsmarkten en tussen vrije geesten. We delen het optimisme van de Ierse dichter Seamus Heaney dat we kunnen uitkijken naar *‘a time when hope and history will rhyme’*. Aan dat doel zullen we werken.

Graham Watson is Brits europarlementariër en voorzitter van de ALDE groep in het Europees Parlement. Dit essay is een bewerking van zijn boek *‘Liberal Democracy and Globalisation’*.

Vertaling Edwin Volbeda en Paul Gortworst

96

Wat denkt het buitenland van Nederland? Heeft Nederland wel een eigen identiteit? Spelen de Nederlanders nog een rol in de wereld? Weet die wereld dat wij bestaan en beseft men welk een historische rol voor ons polderland was en is weggelegd? Begrijpen onze buuren en bondgenoten wat zij zouden missen zonder dat democratisch en tolerant, maar toch eigengereid volkje? Is het duidelijk dat ons devies 'Je maintiendrai' staat voor: dat maken wij wel uit?

door Jan Willem Bertens

'Oh Nederland, let op uw zaak!'

Nagenoeg mijn hele werkende leven als leraar, diplomaat, europarlementariër en cultureel ondernemer ben ik in de weer het 'verschijnsel' Nederland te beschrijven en te verklaren, te verkopen en te verdedigen, maar ook te verontschuldigen en te verdoezelen. Met onverholen trots en gespeelde ingetogenheid. Met praktische zin voor waarheid en mythe. Niet alleen omdat ik ervoor werd betaald, maar tevens om mijn identiteit te verstevigen en hoog te houden. Het klinkt als een padvinder die gebonden is aan zijn dagelijkse goede daad. Vooruit dan maar.

Verspreiding Nederlandse cultuur

Gevraagd werd naar mijn ervaringen hoe ambassades het vaderland, in de breedste zin, uitdragen. Voor buitenlandpolitiek werk, Europese zaken, handelsbevordering, ontwikkelingssamenwerking en consulaire dienstverlening bestaan sinds jaar en dag redelijk strikte directieven. Waar het de verspreiding van de Nederlandse cultuur betreft werd jarenlang gesteggeld tussen Buitenlandse Zaken en de ministeries waar onze cultuur was

ondergebracht (CRM, WVC, OCW). Bz was via de ambassadeur voor Internationale Culturele Samenwerking (ACS) belast met de politieke sturing, zodat gelijke tred kon worden gehouden met flexibele en penibele buitenlandse betrekkingen, ofwel deze geen geweld werden aangedaan. Competentiegeschillen vielen overigens meestal uit ten gunste van het cultuurdepartement, dat immers de begrotingskaarten uitdeelde. In 1988 was dat voor de befaamde Maarten Mourik (ACS) reden met een nota het internationale culturele exportgedoe publiekelijk aan de kaak te stellen. Een van zijn punten betrof de onderschoufeling van diplomaten die zich bezig hielden met pers en culturele zaken. Kort gezegd, indien het uitdragen van cultuur mede tot doel had Nederland op welke kaart dan ook (buitenlandpolitiek, mensenrechten, os, handel, duurzame ontwikkeling, drugsbeleid, abortus, euthanasie etc.) te zetten en te houden, dan zou een serieuzer personeelsbeleid voor die sector op zijn plaats zijn, alsmede vergroting van speelruimte en bevoegdheden.

Jan Willem Bertens als waarnemer bij de recente verkiezingen in Nicaragua

Een dagje voorlichting

Was het dan echt zo curieus slecht gesteld met het BZ gevoel voor cultuur, pers en propaganda? Jazeker! Mijn 'diplomatenklasje' 1965 kreeg een opleiding van anderhalf jaar, waarvan welgeteld één dag werd doorgebracht ten burele van de plaatsvervangend chef van de Directie Voorlichting Buitenland, tevens tweede woordvoerder van het ministerie. Hij stelde ons ook nog voor aan het hoofd van de afdeling Algemene niet politieke Voorlichting, waaronder 'voorbereiding van het beleid op het gebied van cultuur en onderwijs, alsmede van manifestaties in het buitenland' resorteerde. De voorlichtingsdag vond zijn afsluiting met een avondbezoek aan Nieuwspoord. "Met het journaal aldaar dient U zich in genen dele te verstaan als ware U reeds diplomaat. Er bestaan in die kringen geen domme vragen, alleen domme antwoorden", kregen wij te horen.

Het was de gewoonte dat wij bij toerbeurt een verslag maakten van zo'n dag. Bij toeval dus kon ik mijn schemerlicht laten schijnen over deze

'Wij werden toch niet opgeleid voor een doofstommen instituut?'

happening (in die tijd een modieus woord), niet bevroedend dat ik op iedere post pers en cultuur in mijn pakket kreeg, vijf jaar BZ-woordvoerder mocht zijn en mijn diplomatom afsloot als ACS. Het verhaaltje teruglezend (als historicus bewaar ik alle paperassen, je weet maar nooit) doet mijn adrenalinegehalte geen goed. Ik constateerde dat de buitenlandse dienst kennelijk behoefte had aan louter verdedigers, niet laten scoren met af en toe een geluksdoelpunt aan de andere kant. Wij werden toch niet opgeleid voor een doofstommen instituut? Iedere poging zelfs tot eigen initiatief bleek uit den boze. Het klasje had uit de gevoerde gesprekken op Nieuwspoord met voorlichters van andere departementen en journalisten begrepen dat de benepen en passieve voorlichting en

woordvoering van BZ én de posten legendarisch was. Voorts vernamen wij dat plaatsing op een PC-plaats 'einde carrière' betekende. Een en ander kwam mij op een reprimande te staan van de diplomaat-begeleider van het klasje Jan Breman, die mij elf jaar later voordroeg als zijn opvolger op... woordvoering.

Tafelmanieren en talen

Ter voorkoming van het idee dat ons in die achttien maanden alleen wat tafelmanieren en talen werden bijgebracht, dient met nadruk te worden gesteld dat de wekelijkse colleges geschiedenis,

staatsrecht en economie een goede en praktische voorbereiding (b)leken om Nederland aan de man te brengen. Zelden heb ik in zo'n korte tijd zoveel multinationals, grote en kleine exportbedrijven, sociale en non-profit instellingen, musea en kunststichtingen bezocht. Ook niet slecht om te weten wat in het patria te koop was. Eenmaal op de post kon men de ingevlogen dag- en weekbladen doorploegen. Per telex werden dagelijks de belangrijkste nationale nieuwsfeiten geseind. Het enige probleem was het ontbreken van instructies hoe die informatie pr-wise aan te wenden. Werden er vragen gesteld of verzoeken tot interviews gedaan,

millennium ontwikkelingsdoelen

in 2015 is de verspreiding van ziektes als aids en malaria gestopt

Op maar een uur of 6 vliegen vanaf Schiphol kom je in de hel. Het continent heet Afrika. Elke minuut gaan er mensen dood aan aids, malaria of tbc. Elke minuut raken er mensen besmet. Hele generaties zijn weggevaagd. In sommige Afrikaanse landen zijn er nauwelijks leraren meer te vinden. De meeste zijn aan aids doodgegaan. Hetzelfde geldt voor ziekenverzorgers en ambtenaren. Opa's en oma's voeden hun verweesde kleinkinderen op.

Het ergste van dit alles is dat aids niet gelijk hoeft te staan aan doodgaan. Er zijn medicijnen tegen lage prijs. Toch lukt het de overheden niet om de distributie ervan zo te regelen dat iedereen kan worden getest en dat elke HIV-besmetting gevolgd wordt door een kuur. Het geld is er. De miljarden vliegen je om de oren. Het is een kwestie van organisatie en doorzettingsmacht. Maar op die punten laat de wereldgemeenschap het nog afweten. Mensen sterven dus, terwijl het niet nodig is. Terecht hebben de VN besloten de bestrijding van deze ziektes in de millenniumdoelen op te nemen. In 2015 moet de wereld er anders en beter uitzien.

Zelf ben ik op uitnodiging van de organisatie Pharmaces naar Tanzania en Oeganda gegaan om er als vrijwilliger mee te werken in de aids-bestrijding. Ik was toen bestuurslid van het Aids Fonds en wilde begrijpen hoe het komt dat de hulpverlening maar zo moeizaam op gang komt. In de ziekenhuizen en op het platteland van Tanzania en Oeganda heb ik leren inzien dat het niet een kwestie is van even wat containers medicijnen verscheppen. Ook de structuur van de samenlevingen in Afrika moet drastisch worden gewijzigd. Weg met de corruptie, weg met het bevoordelen van de eigen clan, introductie van een echte democratie met vrije pers, goede opleiding voor mannen en vrouwen, goede seksuele voorlichting zijn basisvoorwaarden om de explosieve aids-problematiek grondig aan te pakken.

Nederland is een van de grootste donoren ter wereld. Meer geld geven kan natuurlijk altijd, maar beter is het om de Nederlandse kennis op het gebied van Ontwikkelingssamenwerking op verstandige wijze ter beschikking te stellen en erop toe te zien dat ons geld goed wordt besteed.

Boris Dittrich

oud Tweede-Kamerlid D66

dan eerst wachten op het nihil obstat van Plein 23. Alleen al qua communicatiemiddelen was een dergelijke exercitie geen appeltje-eitje, nog afgezien van de buizenpostaanpak ten departemente.

Terughoudendheid

Wat voor de één als een belemmering werd gevoeld, was een geruststellende opluchting voor de ander. Jarenlang stond er geen premie op eigen initiatief. Werd zulks aangemeld, dan volgde meestal het bericht "laat een en ander aan Uw beter oordeel over" hetgeen betekende dat iedere mogelijke 'mishap' volledig voor rekening kwam van betrokkene. De jongere generaties diplomaten bleken minder gevoelig voor de terughoudendheid van de leiding, maar zouden nog twee decenia moeten wachten op de inmiddels geïntroduceerde publieksdiplomatie. Natuurlijk ontvingen de posten geleidelijk aan missives hoe te handelen en te spreken "indien te Uwent onverhoopt vragen rijzen over actuele ontwikkelingen hier te lande of onduidelijkheid bestaat over bepaalde aspecten van beleid die de aandacht trekken". Het bleef afwachtend en passief. Daarbij had ieder buitenland zo zijn eigen interesses in Nederland. De volksgunst kon soms plotseling omslaan.

Asi es Holanda!

Op mijn eerste post in Uruguay vond de ambassadeur het de moeite waard mij een handelstentoonstelling te laten organiseren. *Asi es Holanda!* De EVD had van die rondreizende exposities, waarmee het Nederlands fabriekat werd uitgesteld. De grote trekker was het met echt stromend water werkende Deltaplan. Voorwaarde was tenminste 20.000 bezoekers in twee weken. Dat leek niet haalbaar. Nu is de Uruguees maar voor één zaak te porren: voetbal. Twee maal Olympisch én Wereldkampioen. Daar lag de band met Nederland, zowel in 1924 Parijs, als in 1928 Amsterdam werd de gouden plak gewonnen door van ons Oranje te winnen. Vijf olympische helden leefden nog. Zonder tussenkomst van BZ of EZ werden foto's van die wedstrijden bij de KNVB opgevraagd, verkregen en vergroot (1 bij 2 m). De overkomst van de drie overlevenden aan Nederlandse zijde bleek te kostbaar. BZ, inmiddels ingelicht, weigerde deze last op zich te nemen. "Laat overigens aan Uw beter oordeel over zelf fondsen te werven voor

deze hoogst uitzonderlijke aangelegenheid". Ez zag überhaupt geen profijt voor het Nederlandse bedrijfsleven in deze voetbalfolklore. Wij leefden pas in 1969. Zonder de Hollanders dus stonden de 'involvidables' in hun stand handen te schudden en handtekeningen uit te delen. De kassa telde 132.455 bezoekers! Nederland kon niet meer kapot. Het kan verkeren. De guerrilla activiteiten van de Tupamaros deden Europees kampioen Ajax besluiten niet naar Montevideo af te reizen voor de wereldtitelstrijd tegen het Uruguese Nacional, de kampioen van Zuid-Amerika. De ambassade werd bestormd. De ambassadeur ontboden om tot persona non grata te worden verklaard. Tienduisend man stonden de arme man op te wachten. Nederland kon het schudden.

'Ieder buitenland had zo zijn eigen interesses in Nederland'

Vooruitstrevend

De BZ begroting 2007 heeft een budget van 86,1 miljoen euro uitgetrokken voor een versterkt cultureel profiel en positieve beeldvorming in en buiten Nederland (beleidsartikel 8). De regering zegt te streven naar een positionering van Nederland als een vooruitstrevend, creatief en vernieuwend open land. De culturele profilering zal de bredere politieke, sociale en economische betrekkingen beïnvloeden. Om dit beleid op de juiste wijze uit te voeren zal volgens het beleidsartikel meer dan ooit geïnvesteerd moeten worden in publieksdiplomatie, waarvan de uitvoering met name in handen ligt van de ambassades. Door goede voorlichting en actieve gebruikmaking van de moderne communicatiemiddelen zal worden getracht begrip te kweken voor Nederlandse waarden, standpunten en beleidsvoornemens. Volgens de begrotingstekst heeft Nederland traditioneel een goede reputatie, die gunstig afsteekt met vele andere landen. De laatste jaren kwam ons land nog eens extra in de schijnwerpers te staan. Daarom is het van groot belang de publieksdiplomatie met kracht voort te zetten. Deze dient zich tevens te

richten op binnenlandse draagvlakversterking voor het buitenlandbeleid, met name op het terrein van OS, internationale duurzame ontwikkeling en Europese samenwerking.

‘Contact met de pers vinden we eng’

Aandacht voor opinieleiders

De voor mij meest saillante zin uit dit beleidsartikel luidt (geparafraseerd): Een toegankelijke en operationele informatie-infrastructuur die snel kan reageren op voor de beeldvorming relevante ontwikkelingen. Meer aandacht voor het systematisch onderhouden van contacten met opinieleiders in het buitenland. Chapeau! Krijgt Maarten Mourik toch zijn zin.

Ik kan niet nalaten in dit kader een *cri du coeur* te laten horen van Reinout Vos, plaatsvervangend chef van de Directie Economische Samenwerking, in het novembernummer van *vzblad*. “Wij lijken bekend te staan als een chique ouderwetse club. Op de website worden bijna alleen officiële beleidsdaden van de minister genoemd. Er is zoveel meer. Laat bewindslieden ook eens commentaar geven op actuele situaties. In het buitenland gebeurt dat wél. Daarnaast haal ik een oude discussie maar weer aan. In tijden van crisis schermen we onze ambassadeurs erg af. Contact met de pers

vinden we eng. Maar zo mis je een grote kans om iets goeds te zeggen, waarmee je de publieke opinie positief beïnvloedt.”

Stellingen

Naar aanleiding van de vragen in de eerste alinea bied ik u de volgende stellingen aan:

- > Politici en diplomaten van een klein land met een roemrijk verleden verliezen wel vaker het zicht op de werkelijkheid.
- > Met de rug naar het eigen continent tuurt Den Haag nog steeds naar de grote verre buur.
- > Voor het Binnenhof is Brussel een maatje te groot.
- > Een land dat zich een identiteitscrisis aanpraat kan geen rol van betekenis spelen in Europa, laat staan op het wereldtoneel. Toch is er geen land van onze omvang dat wereldwijd gidsland werd genoemd, hoewel de vinger van Jantje Brinker meer indruk maakte dan ons moraliserend vingertje.
- > De hooggeprezen tolerantie blijkt inmiddels te zijn voortgekomen uit onverschilligheid voor de immigrant, zolang deze ons niet in weg loopt.
- > De buitenlandse kritiek op ons drugsbeleid, euthanasie- en abortuswetgeving heeft meer positieve dan negatieve PR opgeleverd.
- > De Grondwet-Ja-Campagne heeft geen weet willen hebben van het feit dat tussen Zwarte Maandag 1991 en Zwarte Dinsdag 2003 de publieke opinie over Europa al van onverschillig-positief naar wantrouwig-opstandig verschoof.
- > De moeilijkste klus voor een diplomaat is het uitleggen van de Omroepwet en het falen van onze Oranje-boys om de wereldcup te grijpen.

Jan Willem Bertens studeerde sociaal-economische geschiedenis in Nijmegen. Was leraar geschiedenis en zat vanaf 1966 in de diplomatieke dienst met standplaatsen in Uruguay, Soedan, Somalië, Cuba en Nederland (woordvoerder BZ). Ook was hij ambassadeur voor Centraal-Amerika (1982-88) en ambassadeur Internationale Culturele Samenwerking 1988-89. Van 1989 tot 1999 was hij D66-delegatieleider in het Europees Parlement. Momenteel is hij gepensioneerd en noemt hij zich politiek en cultureel ondernemer.

De wereldwijd actieve burgercoalitie Social Watch presenteerde op 19 september haar jaarverslag *'Impossible Architecture'* (Onmogelijke Architectuur) in de stadstaat Singapore. De presentatie vond plaats op dezelfde plaats en op hetzelfde tijdstip als de jaarvergadering van het management van de Wereldbank/IMF. De conclusies van Social Watch waren dramatisch anders dan de bevindingen in de conferentiezalen van de monetaire instellingen.

door Pablo Alejandro Leal

Mondiale armoede en overvloed

voor- en keerzijde van dezelfde medaille

Zoals te verwachten was, betoogde de Wereldbank/IMF dat belangrijke vorderingen waren gemaakt in de strijd tegen de armoede en wel dusdanig dat Paul Wolfowitz in zijn openingspeech 'De weg naar welvaart' verklaarde dat er "geschiedenis was geschreven in de bestrijding van armoede". In zijn toespraak en onder verwijzing naar de zo in het oog springende welvaart in Singapore en, meer in het bijzonder in het 'schitterende conferentiecentrum', verklaarde Wolfowitz: "Maar de voorspoed die wij vandaag rondom ons zien wijst ons er ook op inspirerende wijze op dat er een uitweg is uit de verpletterende armoede naar welvaart."

Zie zijn complete tekst <http://web.worldbank.org>

Nieuw jasje

De nieuwe armoedebestrijdingsretoriek van de Wereldbank spreekt over 'de weg naar de welvaart' en 'een uitweg uit de armoede' met herhaaldelijke verwijzing naar 'het pad van de mogelijkheden' voor de armen wereldwijd als even zoveel 'mijlpalen van de betrokkenheid' bij het realiseren van de millenniumdoelstellingen.

Maar het pad van gebrek naar voorspoed dat in Wolfowitz' toespraak werd geïllustreerd met Singapore's succesvolle toetreding tot de kapitalis-

Geldgebrek, al verzuip je erin

Vanwege de instabiliteit van de financiële markten moeten ontwikkelingslanden enorme reserves aan ongebruikt geld aanhouden om hun valuta te beschermen tegen speculatie. Om die reserves op te bouwen lenen zij harde valuta van de VS tegen rentes tot 18 procent en lenen dat terug aan de VS (in de vorm van rente op Amerikaanse staatsobligaties) tegen 3 procent. De meeste landen investeren hun reserves in vreemde valuta in relatief veilige kortetermijnbeleggingen zoals Amerikaanse schatkistpromesses. De opbrengsten daarvan zijn doorgaans bijzonder laag en zeker te laag om de rente te kunnen betalen over de eigen schulden.

tische moderniteit is niets anders dan een nieuw jasje voor het oude moderniseringsideaal dat zo populair was in de jaren vijftig en zestig. Vooruitgang is niets anders dan de Westerse kapitalistische voortgang die al eeuwen gaande is, maar nu met de onmisbare neoliberale ingrediënten van privatisering, commerciële kredieten, goed bestuur en alle structurele hervormingen die voor het bovenstaande zijn vereist.

Wereldbank: rijk worden van de armen

Elk jaar sinds 1991 waren de netto betalingen (uitbetalingen minus terugbetalingen minus rentebetalingen) aan ontwikkelingslanden door de Internationale Bank voor Reconstructie en Ontwikkeling (de IBRD, de leeninstelling van de Wereldbank) negatief. Sinds 2002 zijn ook de uitbetalingen zelf negatief geworden. Welbeschouwd draagt de IBRD op geen enkele andere wijze bij aan de ontwikkelingsgelden dan door de financiering van haar eigen uitstaande tegoeden. En de situatie is niet veel anders bij regionale ontwikkelingsbanken. Het probleem is hier dat vanwege de voorwaarden en de bureaucratie veel landen die in aanmerking kunnen komen voor IBRD-krediet daar afwijzend tegenover staan zolang zij nog toegang hebben tot de private sector, ook al betalen ze daar hogere rente. Anderzijds komen veel nog armere landen die externe financiering nodig hebben niet in aanmerking voor krediet van de IBRD.

Moderne plundertocht

Deze conclusies van Wereldbank en IMF werden openlijk weerlegd door het rapport van Social Watch, die expliciet en empirisch analyseert hoe de welvaart sinds 1991 systematisch van de arme naar de rijke landen is gevloeid; en hoe de internationale financiële instellingen zoals Wereldbank en IMF instrumenteel zijn geweest in deze moderne plundertocht. Dit rapport ontmaskert het interne mechanisme van wat je een internationaal tribuutsysteem kunt noemen, waarbij de hoge levensstandaard (lees: massaconsumptie) van de geïndustrialiseerde wereld wordt gesubsidieerd door de bijzonder lage (en nog verder zakkende)

levensstandaard van de ontwikkelingslanden. De conclusies van Social Watch zijn overigens bepaald niet nieuw. Het UNCTAD Jaarverslag van 2004 toonde eveneens hoe een netto overheveling van economisch kapitaal tot een bedrag van 200 miljard dollar per jaar plaatsvindt van de arme naar de rijke landen.

Dit alles plaatst de realisering van de millenniumdoelstellingen (MDG), de zo vaak ijdel gebruikte acroniem voor wereldwijd ontwikkelingsgeneuzel, in het juiste perspectief. En dat temeer nu elk land, instituut en iedere NGO in de 'armoedebestrijdingsbusiness' zit.

Dezelfde medaille

Curieus genoeg worden gedachten over de armoede zelden tot nooit in verband gebracht met ideeën over welvaart. Toch zijn voorspoed en gebrek onlosmakelijk met elkaar verbonden, als twee zijden van dezelfde medaille. Zoals Adam Smith, de geestelijk vader van het kapitalisme, zelf verklaarde in boek 5 van zijn beroemde 'Voorspoed der Naties': "Waar grote eigendommen bestaan, bestaat ook grote ongelijkheid. Tegenover elke rijke man moeten minstens vijfhonderd armen staan en de overvloed van enkelen vooronderstelt de behoefte van velen [...]. Het is slechts onder de hoede van de burgermagistratuur [lees de politie] dat de eigenaar van dat waardevolle bezit, verworven door jarenlange arbeid of misschien zelfs van opeenvolgende generaties, elke nacht met een gerust hart kan slapen."

De overdracht of het wegvloeiën van welvaart van arm naar rijk is volgens Smith een inherente eigenschap van het kapitalisme. Karl Marx zou dat later beschrijven als de toe-eigening door fabrieksdirecteuren van de toegevoegde waarde die arbeiders scheppen. En toen de kapitalistische productiewijze globaliseerde, vond eenzelfde schaalvergroting plaats in de dichotomie van arm en rijk, maar nu op het niveau van natiestaten en hele regio's, waardoor de 'Derde' of onderontwikkelde wereld tot stand kwam.

Holle frase

En zo is eenvoudig te begrijpen wat voor holle frase het voorstel wordt om de armoede te bestrijden zonder de structuur van de rijkdom daarin te betrekken. Om een eenvoudig voorbeeld te geven

nemen we de Verenigde Staten van Amerika, die met ongeveer 5 procent van de wereldbevolking ruim 24 procent van de fossiele energie verbruiken om het eigen niveau van productie en consumptie in stand te houden. Dus hoe kan de overige 95 procent van de wereld met dat gegeven ook maar met de gedachte spelen om naar levensomstandigheden te streven als die van de 'American dream'? Don't even think of it! Onze planeet biedt eenvoudigweg onvoldoende materiële voorraad om twee derde van de bevolking, geconcentreerd in Azië, Afrika en Latijns Amerika, een leven te laten leiden dat te vergelijken is met dat van de welvarende een derde in Noord-Amerika en Europa, Australië en Japan.

Post-koloniale brandschatting

Wat het rapport van Social Watch onthult in simpele, directe en begrijpelijke termen zijn de wereldwijde politieke, economische en culturele structuren die het mondiale tribuutsysteem borgen waarmee de welvaart onophoudelijk van arm naar rijk blijft gaan. Maar wat het rapport verzuimt te vermelden zijn de militaire structuren die het systeem moeten beschermen tegen pogingen van minachting of verzet tegen deze moderne, post-koloniale brandschatting. De

Schuldslavernij

Landen met lage inkomsten ontvingen in 2003 ongeveer 27 miljard dollar aan steun en betaalden bijna 35 miljard aan rente. Afrika ten zuiden van de Sahara zag zijn schulden met 220 miljard dollar toenemen ondanks het feit dat het 296 miljard dollar van de totaal geleende 320 miljard dollar sinds 1970 afbetaalde. Sterker nog, sinds 1984 zijn de nettobetalingen aan ontwikkelingslanden via kredieten (het netto bedrag van inkomsten uit nieuwe leningen minus uitgaven voor schuldfinanciering) op drie jaar na altijd negatief geweest. En zo heeft het krediet zich niet ontwikkeld tot financier van ontwikkeling maar als een belangrijk kanaal waarlangs de schaarse middelen uit ontwikkelingslanden wegvloeien.

bombardementen op Afghanistan, de invasie van Irak, de aanslag op Libanon en de militarisering van het gehele Andes-gebied in Zuid-Amerika met plan Colombia en van het drielandengebied tussen Paraguay, Brazilië en Argentinië zijn daar allemaal voorbeelden van.

Buitenlandse repatriëring-investeringen

Buitenlandse directe investeringen (FDI) kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan ontwikkeling en worden door veel beleidsmakers in toenemende mate gezien als een vitaal onderdeel van het ontwikkelingsproces. Sinds 1992 is FDI de belangrijkste inkomstenbron geweest voor ontwikkelingslanden, maar dan voor een zeer beperkte groep landen, zoals China, India, Brazilië en Mexico. Afrikaanse landen die het hardst om kapitaal verlegen zijn, zien heel weinig hun kant op komen. Bovendien worden FDI's in toenemende mate gebruikt voor fusies en acquisities, waarbij een buitenlandse onderneming een binnenlands bedrijf overneemt en dus niets toevoegt aan de productiecapaciteit of technologische groei. Bovendien gaan FDI-inkomsten vergezeld van grote winstterugboekingen naar het land van herkomst die in Afrikaanse landen momenteel de inkomsten volledig teniet doen.

Fragmenten uit Social Watch Report 2006
<http://www.socialwatch.org/en/informelmpreso/index.htm>

Beeld: WHO. Foto: P. Virrot

De wereldwijde militaire uitgaven overstegen in 2005 het toppunt aan defensie-uitgaven tijdens de gehele Koude Oorlog en bereikten een bedrag van 1,2 biljoen dollar. Blijkbaar kun je ook in de kapitalistische wereld van de 21ste eeuw nog altijd het beste boeren met oorlog.

Millenniumbevrijdingsdoelstellingen

Tot slot is dus de vraag die aan de achterzijde van het mensengeweten knaagt of we een uitweg kunnen vinden uit de armoede. Persoonlijk denk ik dat het antwoord een keihard 'nee' moet zijn. Want armoede kan alleen verdwijnen als we bereid zijn om het gehele politieke, economische, culturele en militaire complex op de schop te nemen dat haar schept en in stand houdt. De menselijke ellende zal niet verdwijnen door liefdadigheid van welvarende, geïndustrialiseerde landen maar uitsluitend door een sociaal en massaal gevecht voor een totale sociale omwenteling; en die kan slechts voortkomen uit een emancipatie van de mensheid en niet uit de reproductie van het westerse model van 'het goede leven'. De millenniumontwikkelingsdoelstellingen zullen de armoede nooit en te nimmer van aarde verdrijven, daarvoor zijn millenniumbevrijdingsdoelstellingen vereist.

Pablo Alejandro Leal is docent politieke economie en ontwikkelingstheorie aan de Autonome Universiteit 'Benito Juárez' van Oaxaca, Mexico, en lid van het Zapatista Collectief in deze Mexicaanse deelstaat. Een eerdere versie van dit artikel verscheen op Znet.

Vertaling uit het Engels: Arthur Olof

Voor de Tweede-Kamerverkiezingen maakte *Jubilee* een overzicht van wat er in de verkiezingsprogramma's is opgenomen over schuldkwijtschelding.

Op de volgende pagina's kunt u dit overzicht lezen.

Overzicht schuldkwijtschelding verkiezingsprogramma's

SP

“Ook de aflossing van exportkredietsschulden mag niet ten laste komen van deze begroting. Hierdoor komen honderden miljoenen euro extra beschikbaar voor echte ontwikkelingshulp in de landen zelf.”

“Om ontwikkelingslanden nieuwe kansen te bieden moet serieus werk worden gemaakt van schuldkwijtschelding. Het uitgangspunt van VN-secretaris-generaal Kofi Annan dient daarbij leidraad te zijn: alle landen die de Millenniumdoelen niet kunnen bereiken zonder hun schulden te verhogen, moeten in aanmerking komen voor kwijtschelding.”

voorstellen

11.17 Alle landen die vallen in de categorie ‘allerarmsten’ komen in aanmerking voor volledige schuldkwijtschelding.

11.18 Het budget dat daadwerkelijk voor ontwikkelingssamenwerking beschikbaar is, wordt verhoogd door zaken als de eerstejaars opvang van asielzoekers, de inzet van militairen en schuldkwijtschelding niet meer ten laste van dat budget te brengen.

D66

Budget voor ontwikkelingssamenwerking opschonen. D66 wil het budget van 0,8% minimaal handhaven, maar tegelijkertijd kritisch kijken naar de besteding en waar nodig opschonen. Zo behoort schuldsanering niet tot de Official Development Aid, en kan het dus niet ten laste komen van het budget voor ontwikkelingssamenwerking. D66 pleit ervoor om ook kwijtschelding van exportkredietsschulden niet langer tot ODA te rekenen, maar te financieren bovenop de uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking.

Schuldenkwijtschelding programma D66

Schulden mogen geen belemmering vormen voor het halen van de millenniumdoelen. Landen die daarvoor onvoldoende middelen hebben moeten in aanmerking komen voor schuldenkwijtschelding. Ook dienen zij hulp zoveel mogelijk in de vorm van schenkingen (in plaats van leningen) te ontvangen.

ChristenUnie

Kwijtschelding van exportkredietsschulden en het Stabiliteitsfonds worden niet uit het ODA-budget betaald. Het exportkredietverzekeringsbeleid draagt bij aan duurzame ontwikkeling en armoedebestrijding in ontvangende landen. Er worden ethische eisen gesteld bij de verstrekking van exportkredieten, zoals het vermijden van kinderarbeid en corruptie.

Groen Links

3. Nederland geeft zelf het goede voorbeeld: 1,5 procent van het BNP wordt besteed aan aanpak van mondiale problemen, waarvan 1,0 procent wordt ingezet voor het behalen van de millenniumdoelen.

4. Nederland zet zich in voor snelle kwijtschelding van schulden van ontwikkelingslanden. De dan vrijkomende gelden worden gebruikt voor armoedebestrijding en duurzame ontwikkeling.

Partij van de Arbeid

De PvdA wil in de komende twee kabinetsperiodes het budget voor ontwikkelingssamenwerking

De verborgen kosten van oneerlijke wereldhandel

Handelsbeperkingen van de rijke landen kosten de ontwikkelingslanden ongeveer 100 miljard dollar per jaar. Afrika ten zuiden van de Sahara, het armste gebied ter wereld, verliest zo'n 2 miljard dollar per jaar, India en China meer dan drie miljard. En dat zijn alleen de directe kosten. De verliezen op langere termijn door gemiste kansen om te investeren en het stilvallen van alle economische dynamiek zijn nog veel groter.

stapsgewijs verhogen tot 1,0%. Dat besteden we aan armoedebestrijding. Armoedebestrijding is niet beperkt tot ontwikkelingssamenwerking. Ook corruptiebestrijding, eerlijke handel, conflictpreventie, schuldverlichting en oog voor de enorme armoede in de grote steden zijn van belang.

... schulden mogen het halen van de Millenniumdoelen niet belemmeren. De schulden van landen met onvoldoende middelen kunnen worden kwijtescholden als zij zich inzetten voor duurzame ontwikkeling en armoedebestrijding. Internationale financiële instellingen houden in de toekomst

rekening met de mogelijkheden van een land om de schuldenlast te dragen voordat zij geld uitlenen.

CDA

Door schuldkwijtschelding vrijgekomen gelden dienen ontwikkelingslanden in te zetten voor armoedebestrijding en duurzame ontwikkeling. De tegenwaardefondsen in lokale valuta kunnen voor sociale programma's worden ingezet.

VVD

(geen tekst over schulden, noch over % BNP; zeer summier buitenlandparagraaf)

millennium ontwikkelingsdoelen

in 2015 leven meer mensen in een duurzaam leefmilieu

“Nederland heeft zichzelf ten doel gesteld om 50 miljoen mensen vóór 2015 te voorzien van veilig drinkwater en sanitaire voorzieningen. Deze doelstelling vind ik realistisch en men is goed op weg deze te realiseren. De VN doelstelling van een duurzame wereld in 2015 is echter minder realistisch; Ons huidige energieverbruik is absoluut niet duurzaam. De fossiele brandstoffen die we nu gebruiken, raken op en veranderen bovendien het klimaat. In Nederland kunnen we dijken bouwen en ons een deltaplan veroorloven, maar mensen in bijvoorbeeld Bangladesh ontbreekt het deze mogelijkheid. Wij moeten hen daarom steunen.

Daarnaast moet de zon veel beter worden gebruikt, dat is een werkelijk duurzame energiebron; Ieder uur straalt de zon een hoeveelheid energie op de aardbol die gelijk is aan het jaarverbruik van de mensheid. De filosofie van de Concentrating Solar Power-stuurgroep, waar ik deel van uitmaak, is dat in ontwikkelingslanden een ontzaglijke

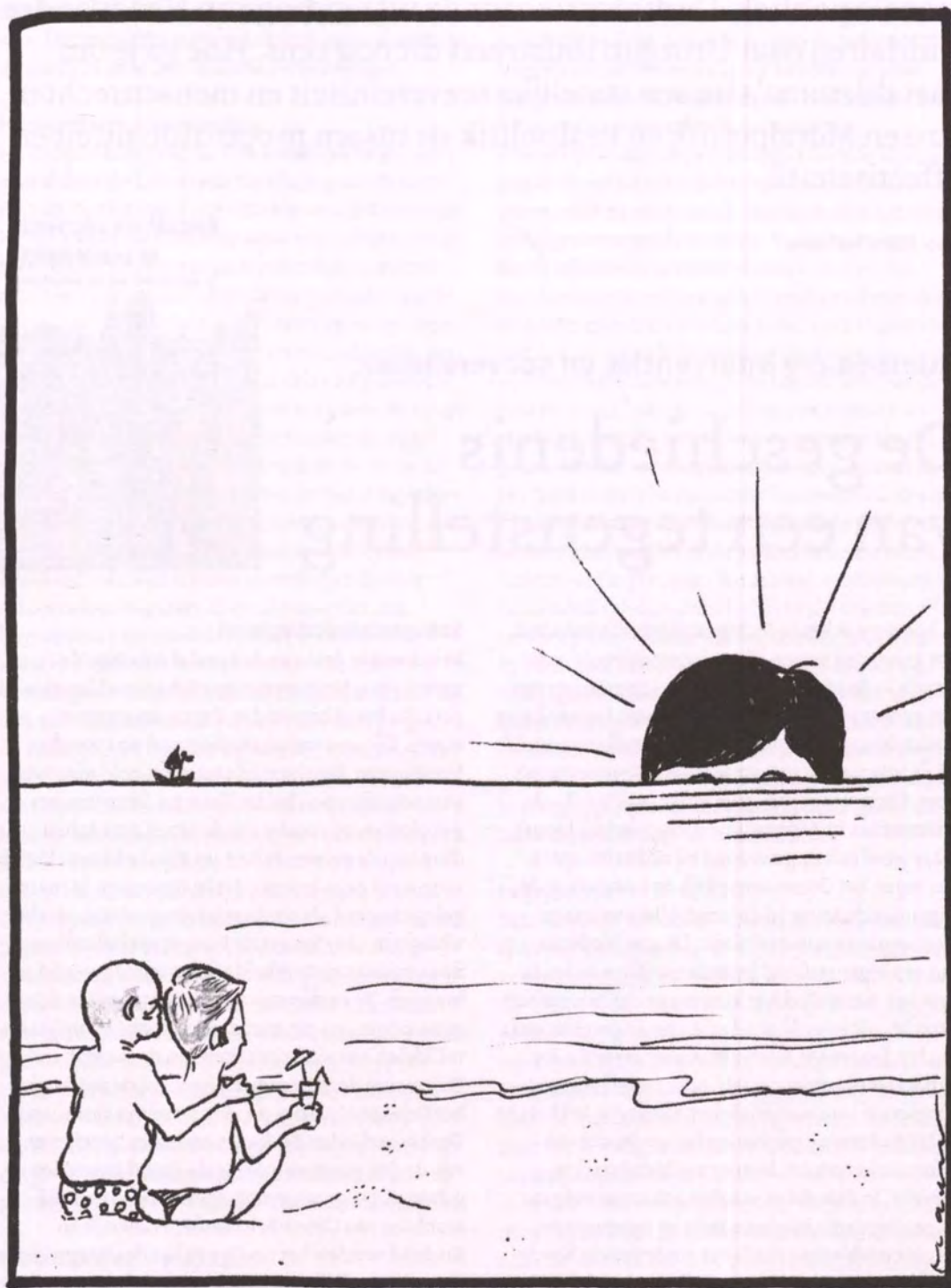
hoeveelheid potentiële energie in woestijnen aanwezig is, die niet wordt gebruikt. Deze zonne-energie kan met spiegels worden opvangen om er waterkrachtcentrales mee te verwarmen. Met de restwarmte kun je water ontsiltelen voor drinkwater, of voor irrigatie in de tuinbouw.

Momenteel kost op deze manier opgewekte elektriciteit nog heel wat meer dan elektriciteit uit fossiele brandstof, maar door verbetering van de techniek en ook gezien de stijgende olieprijs kan de methode in een jaar of 15 concurrerend zijn. In Nederland wordt te vaak gedacht dat investering in zonne-energie in woestijnen niet direct het Nederlandse belang dient, maar dat is kortzichtig. Nederland heeft altijd in het buitenland geopereerd, ik noem Shell als voorbeeld. We moeten alle alternatieven die het gevaar van klimaatverandering kunnen afwenden, serieus onderzoeken. Zelfs het gevaar van kernenergie schat ik uiteindelijk kleiner in. Tegen deze achtergrond ben ik niet tegen de bouw van een tweede kerncentrale in Nederland.”

Jan Terlouw

was vice-premier en minister van Economische Zaken en partijleider van D66. Momenteel is hij schrijver en o.a. president-commissaris bij Aquanet en voorzitter van het platform 'energiebesparing in de bebouwde omgeving' van de 'taskforce energietransitie'.

Humanitaire interventies vormen een van de belangrijkste, meest besproken en omstreden fenomenen in de hedendaagse internationale politiek. De discussie over de uitzending van Nederlandse militairen naar Uruzgan illustreert dit nog eens. Hoe ga je om met dilemma's tussen statelijke soevereiniteit en mensenrechten, tussen Moralpolitik en Realpolitik en tussen proportionaliteit en effectiviteit?

door Hans Terlouw

Humanitaire interventies en soevereiniteit

De geschiedenis van een tegenstelling

In hoeverre is het te rechtvaardigen dat een staat, een groep van staten of een internationale organisatie in de binnenlandse aangelegenheden van een andere staat ingrijpt omwille van humanitaire doelstellingen? Die vraag werd niet alleen gesteld bij de interventie in Bosnië (1995), Kosovo (1999), Oost-Timor (1999) of – met enige goede wil – de interventies in Afghanistan (2001) en Irak (2003), maar werd ook opgeworpen bij militaire operaties tegen het Ottomaanse Rijk en Lombok in de negentiende eeuw. In de bundel 'Humanitaire interventie en soevereiniteit. De geschiedenis van een tegenstelling' besteden vijftien auteurs, voor het merendeel werkzaam aan de Universiteit Utrecht, uitgebreid aandacht aan de geschiedenis van het fenomeen humanitaire interventie. De bundel werd samengesteld door Duco Hellema, hoogleraar internationale betrekkingen te Utrecht en Hilde Reining werkzaam bij het Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM) te Utrecht. In drie delen worden achtereenvolgens de geschiedenis van humanitaire interventies, actuele problemen sinds het einde van de Koude Oorlog en een viertal casestudies behandeld.

Soevereiniteitsbeginsel

In het eerste deel van de bundel schetsen de auteurs hoe het soevereiniteitsbeginsel langzaam gestalte kreeg binnen het Europese statensysteem. Dit soevereiniteitsbeginsel was voorbehouden aan 'beschaaft' staten en gold niet voor gemeenschappen buiten Europa. Deze werden gekoloniseerd zonder dat de vraag over schending van de soevereiniteit ter sprake kwam. Vanaf 1900 werd deze kolonisatie in toenemende mate gelegitimeerd als een beschavingsmissie, als *the white man's burden* om de Europese civilisatie ook in de minder ontwikkelde delen van de wereld te brengen. Zo ondernam Groot-Brittannië in de 19e eeuw pogingen om met diplomatieke en militaire middelen een eind te maken aan de slavenhandel. Ook waren de Britten betrokken bij de zeeslag bij het Griekse Navarino in 1827 waarbij achtduizend Turkse zeelieden de dood vonden en 27 schepen van de Ottomaanse marine de grond in werden geboord. De gezamenlijk opererende zee strijdkrachten van Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland vonden het nodig om het desintegrerende Ottomaanse Rijk aan te pakken om de opstandige,

christelijke nationale beweging te beschermen tegen de Turken. Ondanks deze interventies valt op dat in de geschiedenis non-interventie, zeker tussen 'beschaafde' volkeren, het uitgangspunt was. Het statelijke soevereiniteitsbeginsel vormde de norm in de internationale betrekkingen.

Humanitaire interventies

Na de oprichting van de Volkerenbond in 1919 en vooral door de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de oprichting van de Verenigde Naties kwam het statelijke soevereiniteitsbeginsel meer onder druk te staan. De statelijke soevereiniteit werd (formeel) afhankelijk gemaakt van de wijze waarop een staat de politieke en burgerlijke vrijheden van zijn burgers wist te waarborgen. Ondanks het feit dat dit in veel landen niet gebeurde, kwamen humanitaire interventies tijdens de Koude Oorlog zelden voor. Juridische bezwaren, angst om onafhankelijkheidsstrijden te stimuleren en machtspolitieke redenen verhinderden een actieve afdwinging van universele mensenrechten tot 1989. Daarnaast was de Veiligheidsraad veelal te verdeeld om mensenrechtenschendingen hard te veroordelen. Wanneer al sprake was van een humanitaire interventie, zoals de Vietnamese inval in Cambodja om het regime van Pol Pot te beëindigen, dan gebeurde dit zonder een mandaat van de Veiligheidsraad. Net als haar voorganger, de Volkenbond, lijdt de VN aan het spanningsveld in de internationale rechtsorde tussen nationale soevereiniteit en internationaal recht aan de ene kant en universele mensenrechten aan de andere kant. Na het eind van de Koude Oorlog kregen vooral westerse staten met een dilemma te maken. Om redenen die in de bundel helaas onderbelicht blijven zijn het vooral democratische westerse staten die zichzelf tot doelstelling hebben gesteld om zowel mensenrechten universeel te bevorderen – en zelfs af te dwingen – als een internationale (volkeren)rechtsorde te beschermen. Ten principale zijn beide doelstellingen bij humanitaire interventies echter niet te verenigen, ja zelfs tegenstrijdig. Een interventie impliceert namelijk dat de soevereiniteitsrechten van de staat waarin geïntervenieerd is, (tijdelijk?) niet worden erkend.

Parallellen en verschillen

In het tweede deel van de bundel worden uiteen-

lopende actuele thema's als de rol van de Veiligheidsraad en het internationale rechtskader voor (humanitaire) interventies, de rol van moderne massamedia bij beslissingen tot humanitaire interventies (bijvoorbeeld ook bij de Nederlandse interventie in Srebrenica), en het democratiseringsdoel dat met de 'derde golf' van humanitaire interventies verbonden is, behandeld.

Hoewel de kwaliteit van de verschillende bijdragen in de eerste twee delen van het boek – zoals gewoonlijk in een bundel – varieert, zijn het over het algemeen goede stukken. Vooral vanwege de verschillende invalshoeken en historische voorbeelden wordt een goed beeld geschetst van de geschiedenis en politiek-juridische implicaties van humanitaire interventies. Het beste is echter voor het laatst bewaard. In het derde deel van de bundel wordt, aan de hand van een viertal casestudies van interventies, een overtuigend beeld geschetst van continuïteit en discontinuïteit in het denken over humanitaire interventies. Er zijn casestudies naar de Britse politiek van interventies en non-interventies in de Balkan in de 19e eeuw, de Kosovo-oorlog in 1999, humanitaire interventies in Lombok (Nederlands-Indië) 1894 en de interventie op Oost-Timor van september 1999. Het interessante aan deze casestudies is dat ze tweemaal (globaal) dezelfde regio behandelen, maar in andere tijdsgewrichten. Juist in deze casestudies komen de parallellen en verschillen in overwegingen, dilemma's en oplossingen naar voren tussen het begrippenpaar 'humanitaire interventie' en 'soevereiniteit' door de eeuwen heen.

Legitimatie

Bob de Graaff zet helder uiteen hoe ondanks emotionele pleidooien van Britse oppositieleiders voor een humanitaire interventie in de Balkan tijdens de 'Oosterse kwestie' (1875-1878), de Britse regering vanuit machtspolitieke gronden aan het non-interventiebeginsel vasthield. Pas toen Rusland het Ottomaanse Rijk al aan het opdelen was, 'intervenieerde' Groot-Brittannië in Egypte om zo de weg naar India veilig te stellen. Humanitaire redenen vormden ruim een eeuw later wel de reden voor de NAVO-interventie in Kosovo. Toch betoogt Simone Eysink dat de NAVO-interventie niet aan alle criteria voldeed die voor een humanitaire interventie opgesteld kunnen worden. Een juridische

legitimatie in de vorm van een Veiligheidsraad-mandaat ontbrak, en ook werd het 'proportionaliteitsbeginsel' niet eerbiedigd. Tot slot wijst Eysink erop dat vijf jaar na de interventie de internationale bemoeienis met Kosovo nog altijd niet over is, zodat ook evenmin aan het beginsel werd voldaan dat een humanitaire interventie tijdelijk moet zijn. Jur van Goor wijst erop dat in het 19e eeuwse Nederlands-Indië de bezwaren tegen een militaire interventie dusdanig sterk waren, dat het Nederlandse gezag in Batavia lang wachtte alvorens in

Lombok te interveniëren. Net als tijdens de Britse discussie in de Oosterse kwestie waren het uiteindelijk machtspolitieke argumenten die in 1894 de doorslag gaven om te interveniëren en de soevereiniteit van Lombok niet langer te respecteren toen de Balinese (Hindoe)elite en de Moslim-Sasaks met elkaar in conflict kwamen. Toen de spanning tussen de Indonesische bezettingsmacht en door Indonesië gesteunde militieën aan de ene kant en de Oost-Timorese onafhankelijkheidsbeweging aan de andere kant in 1999 echter in etnisch geweld

millennium ontwikkelingsdoelen

in 2015 is er meer eerlijke handel, schuldenverlichting en hulp

Millenniumdoelstelling 8 is een van de vaagste en daarmee een van de moeilijkste doelstellingen. Hoe meet je of er een mondiaal samenwerkingsverband is en of technologieën zijn overgedragen? Hoe krijg je overeenstemming over wat een eerlijk handelssysteem is? Hoe gaan schuldeisers de miljarden schuld kwijtschelden als dat de paus en Bono niet gelukt is?

Toch is dit doel een essentieel onderdeel van de uiteindelijke oplossing. Ik vind dan ook dat op dit punt juist Europa de leiding moet nemen. De Europese Unie heeft namelijk ervaring in grensoverschrijdende afspraken, internationale samenwerking en het openen van grenzen voor handel.

Echter, juist nu groeit de scepsis over internationale economische samenwerking in Europa. In Nederland zijn de verkiezingen gewonnen door partijen die kiezen voor nationalistische, naar binnen gekeerde benadering. Ik vind dat pijnlijk om te zien, ook omdat we zelf zoveel aan die samenwerking te danken hebben. En ik vind het kortzichtig, omdat onze welvaart en veiligheid afhankelijk zijn van welvaart en veiligheid in de rest van de wereld.

Twee voorbeelden om de uitdagingen van dit complexe doel te illustreren:

1. De VN adviseert om 0,7 procent van het nationaal inkomen te gebruiken voor ontwikkelingshulp. Op dit moment voldoen alleen Nederland, Luxemburg, Noorwegen en Zweden daaraan. En de vraag is hoe lang nog? De VVD hield op het laatste congres van de Liberal International een pleidooi om het met die 0.7 procent niet zo nauw te nemen. Ik vind dat D66 pal moet staan voor royale Ontwikkelingshulp en andere landen op de vingers moet tikken als zij zich aan de VN norm onttrekken. Het geld is hard nodig, onder andere voor microkredieten, onderwijs, en seksuele rechten van vrouwen.

2. De 'eerlijke wereldhandel'. Ik pleit al jaren namens D66 voor het stoppen van subsidies aan de Europese boeren en een stop op het dumpen van onze producten op ontwikkelingsmarkten. Hoe kan het dat tijdens de hongersnood in Niger vorig jaar een kilo gierst daar meer kostte dan een kilo rijst in een Europese supermarkt? De politieke wil ontbreekt, in Europa, maar ook in de VS en Japan om Afrikaanse boeren een echte kans te geven. Dat wordt het moeilijkste onderdeel van dit doel om te halen, maar wel een waarmee we miljoenen mensen (een beter) leven kunnen geven.

Lousewies van der Laan
oud Tweede-Kamerlid D66

tegen de Oost-Timorese bevolking uitmondde, vormden humanitaire overwegingen voor de internationale gemeenschap, met Australië voorop, echter wel de primaire reden om te interveniëren. In een helder artikel geeft Marlies Glasius aan wat de humanitaire interventie in Oost-Timor tot een succes maakte, maar ook hoe de internationale gemeenschap te lang twijfelde met een daadkrachtig antwoord op het door Indonesië gesteunde of getolereerde geweld.

Democratisch humanitair geweten

Glasius is een voorstander van de veranderde kijk op humanitaire interventies waarbij 'the responsibility to protect' van regeringen voorop staat. Indien deze hiertoe niet in staat of bereid zijn, vervalt ook het soevereiniteitsprincipe. Met deze pro-interventionistische attitude, vertegenwoordigt zij de tegenovergestelde positie van Duco Hellema. In zijn artikel betoogt hij juist dat humanitaire interventies, die de interne soevereiniteit opheffen om een democratiseringsproces en politieke stabiliteit tot stand te brengen, vaak gepaard gaan met geweld, dwang en harde politieke keuzes. "De aan humanitaire interventies gestelde eisen van proportionaliteit en politieke neutraliteit zijn daarmee in het geheel niet in overeenstemming," aldus Hellema. In het bijzonder de westerse claim om als 'democratisch humanitair geweten' van de wereld te fungeren wordt door Hellema, impliciet als Eurocentrisch bekritiseerd. Het is zonde dat dit politieke spanningsveld, dat zeker in de 'derde golf' van humanitaire interventies voorhanden is, onderbelicht blijft in 'Humanitaire interventies en soevereiniteit'. De spannende morele, maar ook machtspolitieke dilemma's die verbonden zijn met concepten als humanitaire interventie, statelijke soevereiniteit, internationaal recht en nieuwere begrippen als 'human security' verdienen meer aandacht. Net als de vraag overigens waarom sommige humanitaire interventies zoals in Rwanda en Soedan niet plaatsvonden. Een aantal auteurs met name Baudet en Van Vuurde wijst in aanzet op het belang van culturele factoren en identiteitsvraagstukken bij het verklaren van het fenomeen humanitaire interventies. Zo kan alleen een culturele benadering verklaren waarom Duitsland in de jaren negentig na heftig debat over de 'lessen van de Duitse geschiedenis'

het pacifistische motto *Nie wieder Krieg* opgaf als leidraad voor zijn veiligheidsbeleid voor het *Nie wieder Auschwitz-beginsel*. Nooit meer zou Duitsland toestaan dat genocide of massale mensenrechtenschendingen plaatsvonden. Onder andere met deze legitimatie onderbouwde Duitsland zijn participatie in de interventies in Kosovo en Afghanistan. Gezien de groeiende aandacht voor culturele factoren en identiteitsvraagstukken in internationale betrekkingen, is het jammer dat dit perspectief niet uitgebreider wordt behandeld.

Vooruitblik

Tot slot zou het de samenstellers gesierd hebben als ze in een samenvattend hoofdstuk een rode draad getrokken hadden die de historische bijdragen verbond met een vooruitblik op de toekomst van het fenomeen humanitaire interventie. Want, ondanks het feit dat op de VN-top van september 2005 werd erkend dat staten een 'verantwoordelijkheid om te beschermen' hebben, en daarmee het soevereiniteitsbeginsel ondergeschikt is gemaakt aan mensenrechten, is het, gezien de voortdurende onenigheid over wat mensenrechten nu eigenlijk inhouden en wanneer deze 'verantwoordelijkheid om te beschermen' echt intreedt, zeer waarschijnlijk dat de dilemma's rond humanitaire interventies ook in de toekomst nog tot heftige discussies zullen leiden. Een beter begrip van de historische en actuele complexiteit van humanitaire interventies blijft dan ook belangrijk voor eenieder die geïnteresseerd is in contemporaine en toekomstige internationaalpolitieke vraagstukken. Voor hen is 'Humanitaire interventie en soevereiniteit'. De geschiedenis van een tegenstelling een goed naslagwerk dat, ondanks de genoemde bezwaren, een must vormt om te lezen.

Hans Terlouw is politicoloog en cultuurwetenschapper. Hij is als promovendus verbonden aan het Duitsland Instituut Amsterdam. Daarnaast is hij lid van het D66 platform Internationale Veiligheid en Defensie en lid van de redactie van *idee*.

Literatuur: Duco Hellema en Hilde Reining (red.) *'Humanitaire interventie en soevereiniteit. De geschiedenis van een tegenstelling'*, Boom, 2004.

Een tijdje terug riep Patrick van Schie, directeur van het wetenschappelijk bureau van de VVD, in *idee* D66 op nu eindelijk eens werk te maken van een ideologische invulling van het begrip 'sociaal-liberaal'. 'Nu de partij zich heeft bekend tot de ideologie van het sociaal-liberalisme, moet zij ernaar streven – zoals elke serieuze ideologisch gefundeerde partij – de beginselen in samenwerking met de werkelijkheid up-to-date te houden.'

Gert van Dijk dient hem in een open brief van repliek. Volgens hem is een moderne liberale partij het meest gebaat bij een 'dunne' ideologie, omdat die veel beter in staat is hedendaagse complexe problemen aan te pakken.

door Gert van Dijk

Waarom D66 een dunne ideologie heeft

en dat vooral zo moet houden

Beste Patrick, Allereerst nog bedankt voor je artikel uit 2004, waarin je D66 oproept het begrip 'sociaal-liberaal' ideologisch in te vullen. Toen we onlangs in het kader van de verkiezingscampagne met elkaar in debat moesten op de Vrije Universiteit, viel me op hoezeer onze partijen van elkaar verschillen. Eerlijk gezegd had ik dat niet verwacht. Dat debat zette me aan het denken en in het onderstaande artikel wil ik proberen de positie van D66 ten aanzien van een ideologische onderbouwing nader toe te lichten.

Laat ik maar met de deur in huis vallen. D66 heeft geen expliciete ideologie, in de traditionele zin van een afgerond en omvattend stelsel van ideeën over hoe de samenleving ingericht zou moeten worden. Je zou natuurlijk kunnen zeggen dat D66

een relatief jonge partij is, die er eenvoudigweg nooit toe is gekomen – druk als ze zijn met het oplossen van praktische problemen – om de ideologie eens fatsoenlijk uit te werken. Maar volgens mij is er meer aan de hand en is de onwil van D66 om een afgeronde ideologie te leveren meer principieel van aard.

Dun en dik liberalisme

Om dat uit te leggen is het van belang om een onderscheid te maken tussen 'dikke' en 'dunne' vormen van liberalisme. (het onderscheid is ontleend aan John Gray's 'Two faces of Liberalism'). Dikke vormen van liberalisme (en als je het goed vindt, beschouw ik jou maar even op een niet-denigrende manier als een 'dikke' liberaal) hebben een uitgewerkt stelsel van ideeën over hoe de wereld

er uit moet komen te zien en hoe problemen het best aangepakt kunnen worden. Deze dikke vorm van liberalisme gaat er ook van uit dat er algemene waarheden bestaan waarop het liberale streven naar een bepaald soort samenleving kan worden gebaseerd. Mijn 'dunne' vorm van liberalisme heeft geen blauwdrukken voor de samenleving en heeft ook geen pasklare instrumenten (zoals meer markt of meer overheid) om problemen op te lossen. Wat de beste oplossing van een probleem is, is dus vooraf onzeker, en de uitkomst ook. Wat dunne liberalen hebben zijn algemene, abstracte waarden, een visie op politiek en een methode van politiek bedrijven.

Goede levens

In plaats van te streven naar een ideale wereld, of universele idealen die iedereen kan onderschrijven, zoals dikke liberalen doen, streven dunne liberalen naar gedeelde instituties die ervoor zorgen dat een *modus vivendi* kan ontstaan tussen verschillende ideologieën, die onvermijdelijk bestaan in de moderne, pluriforme samenleving. Anders gezegd: een dik liberalisme levert een voorschrift voor een bepaald soort samenleving op, terwijl een dun liberalisme een project oplevert dat ervoor zorgt dat mensen vreedzaam kunnen samenleven. Zelf denk ik dat de toekomst aan dit dunne liberalisme is. Ik ben bang dat in onze postmoderne, pluriforme samenleving een rationele consensus over de inhoud van het goede leven niet langer mogelijk is. Er zijn vele goede levens en de kunst is de samenleving zo in te richten dat iedereen zoveel mogelijk kans en gelegenheid krijgt zijn eigen leven naar eigen inzicht in te richten.

Uiteraard valt over dit onderscheid nog veel meer te zeggen, en dat moeten we in de toekomst ook zeker doen, maar voor nu is het even voldoende.

Onderdrukkend karakter

Waarom heeft D66 zich nooit een dik liberalisme willen aanmeten? Daar is een aantal redenen voor, sommige historisch, andere meer principieel. De historische redenen liggen in de geschiedenis van D66. De oprichters van D66 zagen zich meer als een tijdelijke stroming die tot doel had het politieke bestel te veranderen ('op te blazen!'), dan als een echte politieke partij, met de daarbij benodigde ideologie. D66 is natuurlijk ook opgericht

in reactie op de dikke ideologieën van de verzui-ling. Dan ga je niet meteen zelf ook weer een dikke ideologie zitten verzinnen.

Een ander, meer principieel probleem met dikke ideologieën is dat ze een onderdrukkend karakter hebben. Marx noemde ideologie terecht een geheel van uitspraken die aangediend worden als algemene waarheden, maar in feite dienen ter rechtvaardiging van de belangen van een bepaalde groep. Bij onderdrukking denk je natuurlijk meteen aan de gruwelijkheden die dikke ideologieën als het communisme op hun naam hebben staan, maar vaak werkt de onderdrukking veel subtieler. De marktwerking en verzelfstandiging die op velerlei gebieden de afgelopen jaren is doorgevoerd, had een sterk ideologisch (en daarmee potentieel onderdrukkend) karakter. Niet de mens stond centraal, maar de ideologie van de markt. In plaats van eerst eens rustig een probleemanalyse te maken en vervolgens op basis van feiten met een oplossing te komen, werd de ideologie van de markt over grote delen van Nederland uitgestort. Vaak werkte dat goed (de zorg, de telefoonmarkt), maar vaak ook niet (de taxiwereld, de spoorwegen). Begrijp me goed, ik ben beslist geen tegenstander van marktwerking, integendeel zelfs. Maar je moet marktwerking invoeren als dat de beste manier is om een bepaald probleem op te lossen, niet omdat marktwerking nou eenmaal past in een bepaalde liberale ideologische blauwdruk. Overigens geldt hetzelfde voor linkse mensen: het blinde verzet tegen de markt is net zo ideologisch geladen (en potentieel onderdrukkend) als het blindelings omarmen daarvan.

Grove hamers

Maar het belangrijkste probleem met dikke ideologieën is toch wel dat ze niet in staat zijn antwoorden te bieden op de complexe maatschappelijke problemen waar we tegenwoordig voor staan. Ze zijn een veel te grof instrument om de werkelijkheid te benaderen en maken daardoor meer kapot dan dat ze problemen oplossen. Voor ingewikkelde problemen heb je gezond verstand en feitenkennis nodig, geen grove hamers. Ik kom daar later nog op terug, als ik een paar voorbeelden zal geven van politieke problemen waar dunne en dikke liberalen andere antwoorden op geven.

D66 heeft dus lang geweigerd zich een ideologie aan te meten. Toch heeft de partij zich in 1998 getooid met de naam 'sociaal-liberaal'. In de keuze voor die term heeft ongetwijfeld meegespeeld dat het woord liberalisme voor veel mensen een wat kille klank heeft. De term sociaal-liberalisme is overigens niet voorbehouden aan D66'ers: Ik heb het idee dat het sociaal-liberalisme zich als een inktvlek over Nederland verspreid, van de VVD tot aan de PvdA en Groenlinks.

Oog voor de samenleving

Waar staat die term sociaal-liberalisme nou precies voor? Zoals je weet legt het klassieke 'economisch' liberalisme sterk de nadruk op 'negatieve' vrijheidsrechten, met de daarbij bijbehorende 'negatieve' plichten van de overheid. Bij het recht op de vrijheid van meningsuiting bijvoorbeeld hoort een plicht van de overheid iets niet te doen (interfereren in die vrijheid). Andere negatieve vrijheidsrechten zijn de vrijheid van levensbeschouwing, de vrijheid van leefvorm (homohuwelijk) en de zelfbeschikking over het menselijk lichaam (abortus, euthanasie, *informed consent* bij medische behandeling). En natuurlijk de vrijheid

om vrijelijk onderling goederen en diensten te verhandelen. Bij deze zaken hoort een 'kleine' overheid, die zich vooral toelegt op het garanderen van de negatieve vrijheidsrechten.

Ook het sociaal liberalisme begint bij het individu, maar tegelijkertijd is er meer oog voor de samenleving waaruit dat individu voortkomt. De mate waarin individuele vrijheid kan worden gerealiseerd is immers afhankelijk van maatschappelijke omstandigheden. Armoede bijvoorbeeld, is onvrijheid. En euthanasie kan pas verantwoord worden ingevoerd als er sprake is van goede zorgverlening, een universele zorgverzekering en een goed stelsel van sociale zekerheid. (Het is dan ook goed te begrijpen waarom ze in Amerika zo huiverig zijn voor euthanasie.)

Overheidsoptreden

Sociaal-liberalen leggen dus meer nadruk op de positieve vrijheden van individuen. Deze positieve vrijheden maken negatieve vrijheden mogelijk. Denk daarbij aan de zorg voor een schoon milieu, een toegankelijke gezondheidszorg, goed onderwijs, fatsoenlijke woonvoorzieningen, voldoende werkgelegenheid en een redelijk inkomen. Het is

Foto: Herman Wouters

aan de overheid deze voorwaarden te garanderen, omdat ze het voor het individu daadwerkelijk mogelijk maken zich te ontplooiën. Het sociaal-liberalisme heeft meestal dus wat minder moeite met overheidsop treden dan het klassiek liberalisme. Dat overheidsop treden moet dan wel daadwerkelijk de vrijheid en ontplooiing van mensen bevorderen! Deze nadruk op positieve vrijheden is een van de oorzaken waarom D66 zich altijd sterk heeft gemaakt voor een democratisering van het bestuursstelsel. Daarmee wordt immers de keuzevrijheid van het individu actief vergroot. Sociaal-liberalen zijn dus niet voor of tegen de staat of marktwerking. Zij zijn voor individuele mensen. Het gaat om het daadwerkelijk centraal stellen van de burger in zowel de staat als de markt. Dat is de reden waarom het verkiezingsprogramma van D66 de titel 'Het gaat om mensen' heeft meegekregen.

Kaders

De overheid is er voor mensen, niet andersom. Die overheid is ooit opgericht door mensen omdat sommige problemen nou eenmaal niet op individueel niveau op te lossen zijn. Veiligheid bijvoorbeeld, maar ook mensenrechten, gezondheidszorg en onderwijs zijn geen zaken die je even met je burens regelt. Politiek is er voor het oplossen van dat soort coördinatieproblemen tussen mensen. Anders gezegd: de politiek moet die problemen oplossen die mensen niet zelf kunnen oplossen. Meer niet. Het is dus niet aan de overheid blauwdrukken voor de samenleving te geven (ook geen morele). In de hedendaagse pluriforme samenleving is dat niet alleen onwenselijk, maar ook onmogelijk. De overheid dient alleen abstracte, 'dunne' morele kaders aan te geven (zoals redelijkheid, geweldloze oplossing van conflicten, bescherming van mensenrechten en dergelijke). Binnen die kaders moeten mensen in vrijheid hun eigen weg zoeken.

Pragmatisme

Goed. We hebben nu een dunne ideologie, de daarbij horende richtinggevendende waarden en een visie op politiek. Maar om daadwerkelijk politiek te kunnen bedrijven hebben we ook nog een methode nodig. Daarvoor heeft D66 het pragmatisme gekozen. Dat pragmatisme is geen ideologie, maar een methode van politiek bedrijven die past bij een dunne ideologie. Pragmatisme is simpelweg het

ondogmatisch benaderen van maatschappelijke problemen zonder vaste binding met belangengroepen. Omdat pragmatisme ondogmatisch en 'dun' is, staat dus niet vooraf vast welk instrument – zoals overheid of markt – ingezet gaat worden om een probleem op te lossen. Ook is er

'Ik heb het idee dat het sociaal-liberalisme zich als een inktvlek over Nederland verspreid'

geen maatschappelijke blauwdruk waar we ons op kunnen richten. Het pragmatisme handelt op basis van feiten, niet op basis van vooroordelen of ideologieën. Waar is wat werkt. In die zin zou je D66 ook een wetenschappelijke of empirische partij kunnen noemen.

Als ik dit verhaal vertel wordt me vaak voor de voeten geworpen dat het onmogelijk is om op deze manier politiek te bedrijven. Je zou toch echt 'wenkende perspectieven' moeten hebben, 'utopieën', 'projecten' of wat niet al. Ik denk dat dat wel meevalt en dat je een heel eind komt zonder al dat moois. Ik hou erg van het spreekwoord dat zegt dat een wereld zonder utopie te prefereren is boven een wereld waarin een utopie is gerealiseerd... Om een meer handzame en concrete invulling te geven aan het dunne sociaal liberalisme, heeft de programmacommissie van D66 in navolging van grote bedrijven inmiddels een vijftal 'guiding principles' geformuleerd, die je zou kunnen beschouwen als 'richtingwijzers' of vuistregels bij ingewikkelde problemen.

Laten we eens kijken waarin onze beide liberalismes in de praktijk tot verschillende uitkomsten leiden. Ik ga kort in op drie voorbeelden die ook ter sprake kwamen tijdens ons debat op de VU: het boerkaverbod, euthanasie bij comapatiënten en orgaandonatie.

Boerkaverbod

Ik moet je eerlijk zeggen dat ik verbijsterd was toen je tijdens ons debat het ene moment de

vrijheid van meningsuiting te vuur en te zwaard verdedigde, en nog geen moment later voor een boerkaverbod pleitte. Dat was voor mij het definitieve bewijs dat een dik liberalisme volstrekt onbruikbaar en overbodig is in dit soort situaties. Als je met dat dikke liberalisme zowel voor als tegen het boerkaverbod kunt zijn (er zijn namelijk genoeg dikke liberalen die op basis van hetzelfde gedachtegoed tegen een boerkaverbod zijn), dan heb je die ideologie helemaal niet nodig en blijkt eens te meer hoe willekeurig en onderdrukkend zo'n dikke ideologie kan uitpakken. Je noemde twee argumenten waarom je de boerka zou moeten verbieden: veiligheid en vrouwenonderdrukking. Beide argumenten lijken me ongeldig. Het argument van de veiligheid is niet geldig, omdat de boerka een marginaal verschijnsel is, er nog nooit veiligheidsproblemen zijn geweest met boerka-dragende vrouwen en er op relevante plekken (zoals het openbaar vervoer) al lang een verbod is op kleding die mensen onherkenbaar maakt. Ook het argument van de vrouwenonderdrukking lijkt me niet geldig. Dacht je nou werkelijk dat een boerkaverbod een eind zou maken aan vrouwenonderdrukking? Als vrouwen geen boerka meer mogen dragen, dan gaan ze echt niet ineens ongesluierd door het leven, maar zullen ze gewoon permanent thuis blijven. Dat is het paard achter de wagen spannen.

Comapatiënten

Tijdens ons debat vroeg een student wat een liberaal zou doen in het geval van een comapatiënt, waarbij de familie zou pleiten voor levensbeëindiging en de arts dit niet zou willen. Jij zei dat je in dat geval voor het leven zou kiezen, omdat je immers nooit zeker weet of de patiënt niet toch bijkomt. Ik vond dat een vreemd antwoord, omdat de casus veel te onduidelijk is om al meteen met een oplossing te komen. Bijvoorbeeld: is het een comapatiënt (wel kans op bijkomen), of een hersendode patiënt (geen kans op bijkomen)? Waarom wil die familie de patiënt zo graag dood hebben? Is dat omdat ze zelf zo lijden, een erfenis willen, op vakantie gaan, of omdat ze bang zijn dat de patiënt lijdt? En waarom wil de dokter de patiënt niet doodmaken? Is dat uit levensbeschouwelijk of uit medisch oogpunt? Eerlijk gezegd heb ik het sterke vermoeden dat als je al deze vragen

heel precies in kaart brengt en beantwoordt, het probleem zich als vanzelf oplost. En als het dat niet doet, dan moeten we een proces ontwerpen waarin arts en familie uiteindelijk tot overeenstemming komen. Want uiteindelijk moet er niet een oplossing komen die ideologisch juist is, maar een oplossing waar iedereen mee kan leven.

Orgaandonatie

Een andere vraag die tijdens ons debat aan de orde kwam was die naar een ander systeem van orgaandonatie. Zou er een systeem van 'presumed consent' moeten komen waarin we ervan uit mogen gaan dat mensen toestemming voor orgaandonatie hebben gegeven als ze geen weigering hebben laten vastleggen? Volgens jou was een dergelijk systeem een inbreuk op de integriteit van het menselijk lichaam. Wat mij betreft opnieuw een te snel, ideologisch geladen antwoord, dat een helder zicht op de feiten verhuuld. Het punt is namelijk dat al lang aangetoond is dat een ander systeem van orgaandonatie op zijn best slechts marginaal meer orgaandonoren oplevert en mogelijk zelfs minder orgaandonoren oplevert. Niet doen dus. Niet omdat het ideologisch niet zou kunnen (dat debat proberen we zo lang mogelijk uit te stellen), maar omdat het – opnieuw – niet werkt.

Eerlijk gezegd denk ik dat heel veel politieke kwesties als sneeuw voor de zon zouden oplossen als politici zich eens wat vaker in alle rust twee vragen zouden stellen: welk probleem zijn we aan het oplossen en is dit de beste manier om dit probleem op te lossen?

Met liberale groet,
Gert van Dijk

Gert van Dijk is coördinator van het Kenniscentrum van D66. Hij was tevens secretaris van de commissie die het verkiezingsprogramma van D66 schreef.

“D66 is opgericht met de uitdrukkelijke verklaring dat de tijd van ideologische partijen voorbij is”, stelt J.J. Vis in *idee* van september 2006. Het links-liberalisme is volgens hem een fabeltje. In plaats daarvan legt hij de nadruk op de verhouding tussen burger en overheid en op concrete kwaliteit, zowel inhoudelijk als qua gedrag. Maar daar trek je geen kiezers mee. Dat is de laatste jaren wel gebleken.

door Hanco Jurgens

Kom voor de dag met je idealen!

een antwoord op J.J. Vis

D66 maakt zichzelf onnodig kwetsbaar door apolitiek te willen zijn. Het gaat in de politiek niet om de nuance maar om genuanceerde keuzes waarvoor je moet staan. En die keuzes liggen in het geval van D66 verdraaid dicht bij het sociaal-liberale gedachtegoed, zoals dat zich al aan het begin van de vorige eeuw heeft ontwikkeld in de Vrijzinnig Democratische Bond. Maar in plaats van naar deze of naar de eigen geschiedenis te kijken doet D66 er goed aan zich als de wiedeweerga te bezinnen op de politieke toekomst, op de idealen waar de partij voor staat. Net als lange tijd de PvdA, heeft ook D66 last van het eigen verleden.

Nuance

Het jojo-gedrag van de kiezer is heel simpel te verklaren doordat D66 niet ideologisch wil zijn. Hierdoor komt de coherente politieke, inderdaad links-liberale boodschap te weinig over het voetlicht. Het ergerlijke is dat D66 die boodschap wel heeft maar te weinig uitdraagt. Doordat D66 de laatste jaren steeds de nuance heeft gepropageerd en bijna als een single issue partij tevergeefs

heeft geprobeerd de kroonjuwelen in de wacht te slepen, weet de kiezer nauwelijks meer waarom ze überhaupt nog op deze ietwat elitaire partij van sympathieke krullenjongens zou moeten stemmen. Terwijl juist D66 zoveel heeft bereikt op andere terreinen! Maar die boodschap is niet overgekomen, omdat te weinig is uitgedragen waarvoor men staat. Stemwijzers wijzen uit dat D66 een groot kiezerspotentieel heeft dat niet wordt benut. Dat wordt heel aardig in beeld gebracht door de makers van Fokke en Sokke in NRC van 2 november 2006, waarin de zwevende kiezer wordt gepersifleerd onder de kop “Fokke en Sukke zijn wanhopig”. “Probeer dan eens op kieskompas.nl!!!”, zegt Fokke, waarop Sukke antwoordt: “Helpt niet!!! Weer D66!!!”.

Veren afschudden

Voor een solide toekomst zal ook D66 veren van zich af moeten schudden. De partij is opgericht in een tijd dat men aan het bekomen was van het ideologische geweld van de jaren '30 en '40, dat als een tornado over ons land had geraasd. Bovendien

was de Koude Oorlog nog in volle hevigheid aan de gang. Logisch dat men zijn buik vol had van de 'terrible simplifiers', zoals Daniel Bell de aanhangers van ideologieën noemde in zijn 'The End of Ideology', een boek dat zes jaar voor de oprichting van D66 verscheen. Nu, veertig jaar later zijn de ideologieën waartegen Bell en de oprichters van D66 zich keerden weggevaagd. En wat blijkt? Het zijn vooral politici die een althans op het oog coherent gedachtegoed over weten te brengen die kiezers trekken. Bolkestein, Fortuyn en Balkenende zijn zeker niet vanwege hun persoonlijke aantrekkingskracht zo ver gekomen, maar omdat ze in hun bagage een jarenlange gedachtevorming met zich meenamen waardoor ze op cruciale momenten steeds weer antwoorden hebben op de vele vragen die hen zijn gesteld.

Coherente idealen

Niet personen, niet de nuance, niet kwaliteit, maar coherente idealen trekken stemmen. Daartoe is een volwassen politiek debat binnen de partij

van het grootste belang. Even werd dat debat binnen D66 gevoerd toen bij de verkiezing van een nieuwe lijsttrekker bleek dat Van der Laan heel anders dacht over integratie dan Pechtold. Maar toen de laatste had gewonnen leek die discussie alweer voorbij. Met het argument dat kiezers alleen nog maar te binden zijn op basis van kwaliteit ontkent Vis de bittere noodzaak om politieke keuzes te maken en pal voor deze keuzes te staan. Natuurlijk is de verhouding tussen burger en politiek een belangrijk politiek issue, maar het is slechts één van de vele punten waar D66 voor staat en slechts één van de vele punten waar D66 voor kiest in de kamer. De kroonjuwelen hebben te lang het volwassen politieke debat binnen de partij in de weg gestaan. Alsof er geen andere dringende zaken op de politieke agenda staan.

Hanco Jurgens is historicus en werkt bij het Centrum voor Wetenschap en Samenleving van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Stel dat we alle scholen van het primair en voortgezet onderwijs 52 weken per jaar openhouden en dat leerlingen (of hun ouders) en docenten zelf mogen bepalen wanneer zij met vakantie gaan. We zijn zo gewend aan vaste schoolvakanties dat dit een krankzinnig idee lijkt. Maar de voordelen blijken onverwacht groot te zijn: kleinere klassen en het beroep van leraar wordt aantrekkelijker.

door Misha van Denderen

Vrije schoolvakanties goedkope oplossing voor beter onderwijs

In juli en augustus gaan zeven miljoen Nederlanders tegelijkertijd op vakantie. Met z'n allen staan we in de file naar het strand en in de rij bij de Efteling. De reden voor deze massarecreatie is dat de leerlingen op onze scholen collectieve lesprogramma's volgen. Als zij niet aan het dure hoogseizoen gebonden zouden zijn, dan zouden gezinnen met kinderen en leerkrachten volgens berekeningen van het CBS hun vakanties op dezelfde manier spreiden als andere Nederlanders. Uit een recent onderzoek van Interview NSS blijkt zelfs dat 78 procent van hen de vakanties in het hoogseizoen verplaatsen naar het laag- en middenseizoen. Dus minder in juli en augustus en meer in het voor- en naseizoen en in de winter. Een vakantie in het laagseizoen kost immers veel minder en de stranden, musea en pretparken zijn leger. Ogenscheinlijk leveren collectieve lesprogramma's een kostenvoordeel op. Het is efficiënter als de docent iets aan de hele klas uitlegt in plaats van aan de verschillende leerlingen apart. Bovendien zou voor individuele lesprogramma's de school het hele jaar open moeten blijven. Daarvoor zijn meer docenten nodig en dat kost geld. Dat dit

een schijnbaar kostenvoordeel is - en dat niet collectieve, maar individuele lesprogramma's de toekomst hebben - zal in het vervolg van dit artikel worden betoogd.

Kosten openhouden scholen

24 procent extra leerkrachten

Gemiddeld zijn scholen nu 39 weken open. Als ze het hele jaar, dus 52 weken, open zijn, is dat een toename van 25 procent. Vanwege de afname van het aantal kinderen in de schoolgaande leeftijd (3 procent tot 2011 volgens Primos 2004) zal er per saldo 24,3 procent extra personeel nodig zijn. De uitgaven voor salarissen voor leerkrachten en personeel voor het primair en het voortgezet onderwijs waren in 2004 €9,13 mrd [OCW 2004]. Hiervan vloeiende gemiddeld 32 procent via de inkomstenbelasting terug in de staatskas. De netto-uitgaven bedroegen dus € 6,34 mrd. Deze kostenpost zal 24,3 procent stijgen, ofwel met €1,54 mrd.

Minder files

Vakantiefiles zijn verleden tijd als niet iedereen tegelijk op vakantie gaat. Dat scheelt 3,8 procent filezwaarte per jaar [V&W, 2004]. Bovendien zal het spitsverkeer in het laagseizoen en in de winter afnemen, waardoor er in die periode minder files op de wegen ontstaan. We doen de voorzichtige aanname dat hierdoor de jaarlijkse filezwaarte met nog eens 1,2 procent afneemt. In 1997 berekende het SWOV de kosten van files op € 772 mln. Hierbij werd het verlies van tijd door files vermenigvuldigd met het gemiddelde uurloon. In 2004 was de filezwaarte 15 procent groter en het gemiddelde uurloon 28 procent hoger dan in 1997. Kosten van files in 2004: $1,15_{-1,28} \cdot 772 = € 1,1$ mrd. Een besparing daarop van 5 procent betekent een bate van € 55 mln.

Totale besparing: € 1,82 mrd per jaar

Meer tijd per leerling

Het vrijgeven van de schoolvakanties biedt een grote kans om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren en de lol van docenten in het lesgeven te vergroten. Gemiddeld zijn scholen nu 39 van de 52 weken open. Als scholen het hele jaar open zijn en leerlingen gespreid over het jaar op vakantie gaan, zitten er in theorie 25 procent minder leerlingen tegelijk in een klas. Veronderstel nu dat dit percentage in de praktijk 20 is. Leerkrachten hebben dan veel meer tijd per leerling. Tijd die ze kunnen gebruiken om invulling te geven aan meer individuele lesprogramma's. Ook het contact met individuele leerlingen zal verbeteren.

Maar er zijn meer voordelen voor leraren. Ook zij kunnen buiten het hoogseizoen op vakantie gaan. Als ze willen kunnen ze bovendien kiezen voor minder vakantiedagen en meer salaris. Een leraar die vijf vakantieweken inlevert, houdt er nog altijd zes over (plus twee weken voorbereiding schooljaar), terwijl zijn salaris er ruim 10 procent op vooruitgaat. Dit is in elk geval aantrekkelijk voor

Foto: Herman Wouters

de leraren die een partner hebben die niet in het onderwijs werkt en die daarom minder vakantiedagen heeft. Meer geld, minder werkdruk, beter contact met de leerlingen. Daarmee moet het onderwijs als werkgever aardig voor de dag kunnen komen.

Randvoorwaarden

Leerlingen en leraren moeten hun vakanties natuurlijk wel tijdig aanmelden en leerlingen moeten hun vakantiedagen ook daadwerkelijk opnemen. Een andere voorwaarde is de betaalbaarheid. Een uitgebreid overzicht van de kosten en besparingen staat in de kaders bij dit artikel.

De kosten

- Voor het openhouden van de scholen is 24 procent extra personeel nodig. Kosten: € 1,54 mrd.
- Schoolgebouwen worden intensiever gebruikt en ook dat kost geld: € 140 mln.
- Nieuwe lesprogramma's moeten worden ontwikkeld, die uitgaan van minder klassikaal en meer individueel onderwijs. Daarnaast zullen scholen hun organisatie moeten aanpassen. Kosten: € 500 mln eenmalig.

De totale kosten komen uit op eenmalig € 500 mln en daarna jaarlijks € 1,68 mrd. Enorme bedragen, maar er blijken voldoende baten tegenover te staan.

Besparingen

De baten

- Als het beroep van leerkracht aantrekkelijker wordt, kan er € 150 mln bezuinigd worden op de € 250 mln die jaarlijks wordt uitgetrokken om de concurrentiepositie van het onderwijs op de arbeidsmarkt te verbeteren.
- Gezinnen en leerkrachten zijn voor hun vakanties niet meer afhankelijk van het dure hoogseizoen. Gezamenlijk kunnen ze op hun uitgaven voor vakanties € 1,54 mrd besparen.
- Huishoudens met kinderen kunnen besparen op hun energiekosten door in de energieslurpende wintermaanden op vakantie te gaan. Als zij net zo vaak tussen oktober en mei op vakantie zouden gaan als andere Nederlanders, besparen ze daarmee in totaal € 49 mln op hun energienota voor aardgas.

Openhouden scholen

Schoolgebouwen staan nu gemiddeld 13 van de 52 weken leeg. De huidige exploitatiekosten van schoolgebouwen bedragen € 420 mln [OCW 2004]. Kosten om scholen 13 weken langer open te houden: $(52-39)/39 \times 420 \text{ mln} = € 140 \text{ mln}$.

- De kosten voor files dalen. Het fenomeen vakantiefles verdwijnt. Verder wordt het spitsverkeer gelijkmatiger over het jaar verdeeld. Een voorzichtige schatting van een afname van de filedruk met 5 procent levert een besparing van € 55 mln op.

Meer economische groei in de zomer

Een ander positief effect van vrije schoolvakanties is dat bedrijven in de zomervakantie niet meer geconfronteerd worden met de massale afwezigheid van personeel. Momenteel is het bruto binnenlands product in het derde kwartaal € 5 mrd tot € 6 mrd lager dan in het tweede [CBS conjunctuur 2001-2005]. De oorzaak lijkt het grote aantal afwezige werknemers te zijn. Door vrije schoolvakanties daalt het aantal vakantiegangers onder de beroepsbevolking in juli en augustus van 4,6 miljoen naar 3,1 miljoen. Een schatting van de omvang van dit effect is gewaagd, maar in potentie gaat het om miljarden euro's.

Aanpassing lesprogramma en organisatie

Scholen moeten hun organisatie aanpassen om de vrij opneembare vakanties in te kunnen roosteren. Ook moeten nieuwe lesprogramma's worden ontwikkeld. Kosten: een eenmalige stelpost van € 500 mln.

Totale kosten: € 1,68 mrd per jaar en € 500 mln eenmalig.

Beroep leraar aantrekkelijker

Het ministerie van OCW trekt na 2006 jaarlijks € 250 mln uit om het beroep van leraar aantrekkelijker te maken. Maar als dit beroep al aantrekkelijker wordt door meer salaris, minder werkdruk en een beter contact met de leerlingen, kan dit budget aanzienlijk omlaag. Besparing: € 175 mln.

Saldo

Tegenover de jaarlijkse kosten van vrije schoolvakanties van € 1,68 mrd, staan in totaal besparingen van € 1,79 mrd per jaar. Per saldo blijft jaarlijks € 110 mln over om de eenmalige kosten te dekken (die zijn begroot op € 500 mln).

Een probleem is wel dat de kosten voor rekening komen van de overheid, terwijl de voordelen bij individuele burgers terechtkomen. Dat kan een politieke keuze zijn. Het vrijgeven van schoolvakanties maakt bijvoorbeeld het zorgen voor kinderen eenvoudiger en goedkoper, hetgeen een politiek breed gedeelde wens is.

Er zijn echter ook andere methoden van financiering mogelijk. Er zou extra schoolgeld gevraagd kunnen worden als een vakantie buiten het

Lagere energiekosten

Gezinnen met kinderen zijn van mei tot en met september € 1,31 per dag kwijt aan aardgas, tegen € 4,58 per dag in de rest van het jaar [CBS energie 2004; Nibud 2005]. Gezinnen met kinderen brengen nu 19,5 procent van hun vakantiedagen door in de maanden oktober tot en met april. Voor huishoudens zonder kinderen is dat 31,9 procent. Als huishoudens met kinderen dat laatste percentage volgen, zullen zij 15 miljoen vakantiedagen van de zomer naar de wintermaanden verschuiven. Ze besparen daarmee gezamenlijk $(4,58 - 1,31) \cdot 15 = € 49$ mln op hun energienota voor aardgas.

hoogseizoen wordt gepland. Dit middel leent zich ook goed voor het stimuleren van meer vakantieverspreiding. Als blijkt dat slechts weinig leerlingen in een bepaalde maand op vakantie gaan (en de klassen dus vol zitten), kan voor die maand een lager vakantietarief gaan gelden.

De voorlopige conclusie is dat het vrijgeven van schoolvakanties een zeer efficiënte manier kan zijn om de kwaliteit van ons onderwijs te verbeteren. Per saldo voor nop 20 procent minder leerlingen in de klas, dat lijkt op Sinterklaas. Waarbij de kanttkening past dat meer onderzoek nodig zal zijn om het bestaan van de goedheiligman te kunnen bevestigen.

Misha van Denderen is filosoof en marktanalist.
reacties: schoolvakanties@durgerdam.com

Bronnen

CBS conjunctuur, 2001-2005. CBS Macro-economische gegevens (beschikbaar via Statline). CBS Voorburg, 2004.

CBS vakantieverspreiding, 2004. CBS Vakantieverspreiding naar achtergrondkenmerken (beschikbaar via Statline). CBS Voorburg, 2004.

CBS energie, 2004. CBS Levering aardgas aan gasdistributiebedrijven (beschikbaar via Statline). CBS Voorburg, 2004.

CBS lonen, 2004. CBS Enquete werkgelegenheid en lonen (beschikbaar via Statline). CBS Voorburg, 2004.

CBS vakantiebesteding, 2004. CBS Vakanties naar vakantiekenmerken (beschikbaar via Statline). CBS Voorburg, 2004.

NBTC, 2005, 2006. Jaaroverzicht Toerisme. Nederlands Bureau voor Toerisme, 2005, 2006.

Nibud, 2005. Gezinsbestedingen 2005. Nationaal instituut voor Budgetvoorlichting.

OCW 2004. Begroting 2006 (bevat ook cijfers over 2004). Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen Den Haag, 2006.

PRIMOS, 2004. Primos 2004. Abf research.

V&W, 2004. Filerapport 2004. Adviesdienst Verkeer en Vervoer, Ministerie Verkeer en Waterstaat, Den Haag 2004.

idee

Tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 27
nummer 6
december 2005

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Delmans, Arthur Olofijn, Wouter-Jan Oosten, Ruus Prilleveit, Pauline Schrooyen, Hans Terlouw, Emily van de Vijver, Mastin van 't Hof, Rinke Zonneveld

eindredactie

Marianne Wilschut

aan dit nummer werkten mee

Jan Willem Bertens, Els Borst, Bart de Krom, Misha van Denderen, Tjeerd Dierckx, Marieke van Doorn (themaredactie), Gert van Dijk, Simone Filippini, Pauline Groot, Margreet van Hel, Hanco Jurgens, Lousewies van der Laan, Ursie Lambert, Pablo Ignacio Leal, Jeroen Mingeus, Marijke Muis, Ida Petter, Arthie Schouten, Piet-Jan Slot, Jan Terlouw, Edwin Valkema

fotografie

Herman Wouters, Marieke van Doorn, Make Poverty History, wroop, Vireo

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp

Wilmar Grossouw

druk

Drukkerij Dleman-De Residentie, Zeist

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
t. 070 356 60 66
e. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u vinden bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Het kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging van datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,
studenten € 16, losse nummers € 7

Het wereldje

Het is een ondeugende gedachte, die ik tegen beter weten in al jaren koester. Zij ontstond toen ik in een bepaalde fase van mijn werkzame leven een tijdje in dat wereldje verkeerde.

Het is, zoals dat ook wel bij sommige andere beroepsgroepen voorkomt, een nogal gesloten wereld. Voor de banen die er te vergeven zijn, kun je niet solliciteren. Terwijl het in de ogen van velen om hoogst attractieve banen gaat. Vanwege die uitstraling wordt de naam van de functie die we hier op het oog hebben, dan ook veelvuldig 'geleend': bekende mensen die voor goede doelen naar buiten optreden sieren zich er bijvoorbeeld mee, en vrijwel overal ter wereld zijn er chique hotels die zo heten.

Inderdaad, we hebben het hier over ambassadeurs; enige lichtvoetige aandacht voor hen in dit buitenlandnummer van *idee* is mijns inziens zeker niet misplaatst. Dragen zij, als de hoogste vertegenwoordigers van Nederland bij de regeringen van andere landen, bij aan de verwezenlijking van het thema dat de redactie van *idee* zich voor dit nummer gesteld heeft, namelijk 'Nederland een fractie internationaler'?

Ambassadeurs, het is een bijzonder slag mensen; zij moeten de BV Nederland verkopen en doen dat door

heel veel te netwerken op recepties en andere feestelijkheden. Het afscheidsgesprek met ambassadeur Van Eenennaam in Washington (NRC 5 augustus 2006), maakt bijvoorbeeld duidelijk dat zijn veel jongere en schone echtgenote (aangeduid als 'diplobabe') van onschatbare waarde is gebleken om op zijn post Nederland op de kaart te zetten.

Toch zijn ambassadeurs maar gewone ambtenaren die braaf moeten rapporteren over wat er in het land waar zij hun geloofsbrieven hebben aangeboden, voor belangrijks plaatsvindt, en dat bezien en beoordeeld vanuit Nederlands standpunt. Hun ambtsberichten komen helaas niet verder dan het ministerie van Buitenlandse Zaken. Een enkele keer vraagt de Tweede Kamer er wel eens naar, vooral als het gaat om de beoordeling of asielzoekers uitgezet kunnen worden naar het land van herkomst.

Hoewel het hele berichtenverkeer geheim is, zijn diplomaten, is mijn ervaring, uiterst benauwd om fouten te maken. Dat heeft natuurlijk te maken met het carrièreperspectief (ambassadeur worden is het hoogste) dat niet verstoord mag worden. Maar het heeft wel tot gevolg dat Nederland geen sikkepitje wijzer wordt van wat er allemaal intern speelt in landen waar onze zeer correcte ambassadeurs zetelen. Tenzij...

Tenzij zij hun bekendheid in de societyrubrieken van

de plaatselijke kranten en tijdschriften minder belangrijk achten dan hun informatie aan de serieuze pers, ook aan de Nederlandse. Hun websites zouden veel meer politieke informatie moeten verschaffen, dus niet alleen de officiële standpunten van de regeringen waarbij zij geaccrediteerd zijn, maar ook die van de oppositie, de dissidenten. Maar een enkeling heeft dat in het verleden gedaan, zoals Koen Stork toen hij werkzaam was in Cuba, en later in Roemenië.

Nu mijn ondeugende gedachte: om het toch wat geijkte carrousel van diplomatieke benoemingen te doorbreken. Om meer lef te introduceren en de Nederlander meer internationaler te laten denken zouden enkele spraakmakende benoemingen van bekende Nederlanders uit de politiek, bedrijfsleven, cultuur of wetenschap wel eens heel verfrissend kunnen werken. Wat zou Lousewies van der Laan bijvoorbeeld kunnen betekenen voor de homo's op Cyprus, als zij daar een paar jaar als ambassadeur zou functioneren? Silvia Toth zou zich met diplomatieke status het lot van de Roma's in Hongarije of Slowakije kunnen aantrekken.

Zo zijn er nog wel meer gerichte benoemingen te bedenken. Riskant? Wel als ze bedoeld zijn om lastpakken kwijt te raken (Wilders naar Irak bijvoorbeeld) of anderszins mensen weg te promoveren. Met die praktijk zou sowieso, ook bij beroepsdiplomaten (strafplaatsingen) afgerekend moeten worden.